

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 00406

FUN UNZER FRILING

Reuben Eisland

*Permanent preservation of this book was made possible by
Stanley & Marcia Revzin & family
in honor of
parents, Morris & Pearl Korsun who taught us to love Yiddish*

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

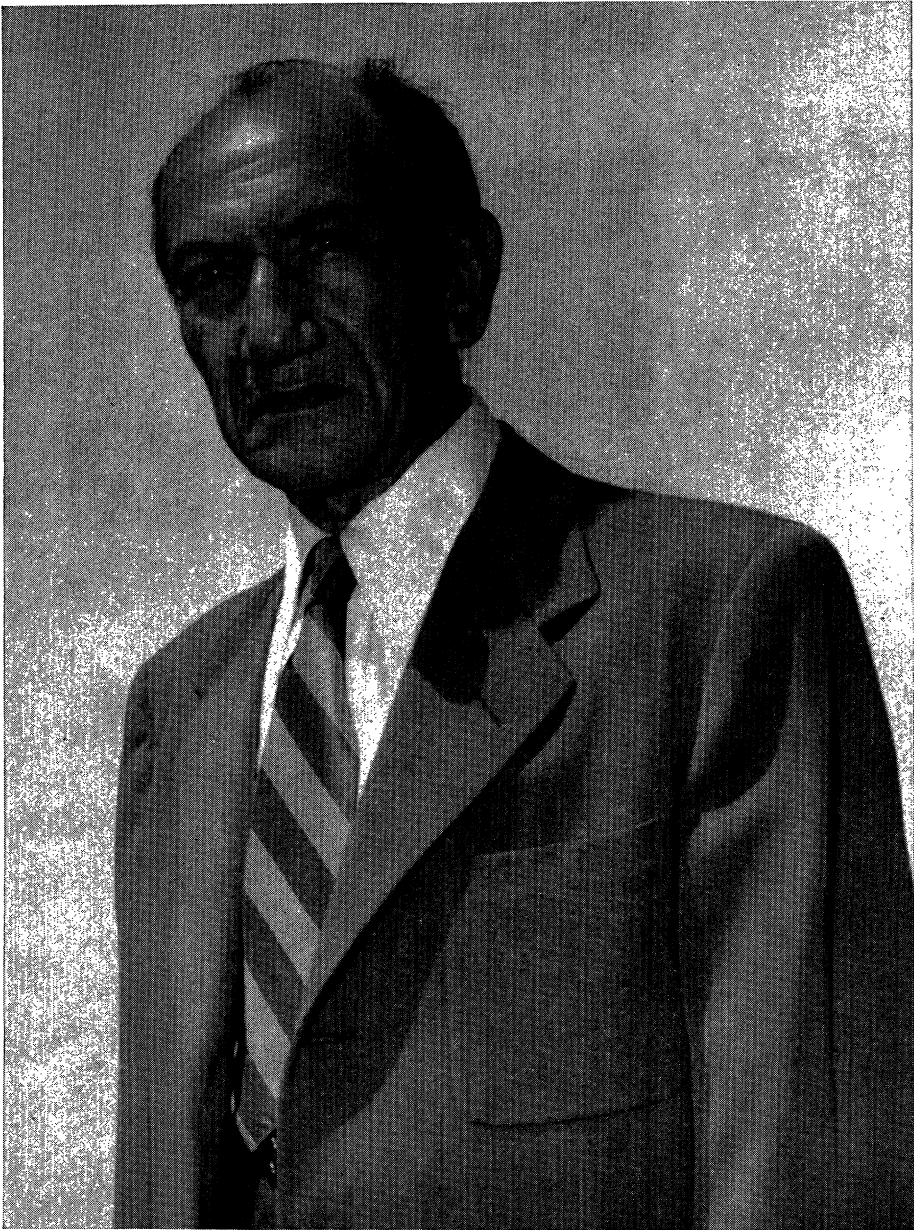
Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

פון אונזער פרילינג

ליטערארישע זכרונות
און פארטרעטן .

פון
ראובן אייזלאנד

ארויסגעגעבן פון ה. אייזלאנד
יובל קאמיטעט מיאמי ביטש.
פלארידא ...
אין פארלאג אינזל ניויארק .

1954.

FUN UNZER FRILING

by R. ICELAND

Copyright 1954 by

R. ICELAND

MIAMI BEACH, FLORIDA

שער-בלעטער געצייכנט פון בנימין קאפמאן

געדרוקט ביי ברידער שולזינגער

Printed in the U. S. A. by

SHULSINGER BROS. LINOTYPING AND PUBLISHING CO.

21 EAST FOURTH STREET, NEW YORK 3, N. Y.

אין ליכטיקן אַנדענק פון

דוד קאַזאַנסקי

אינהאלט

ערשטער טייל

VII	פארווארט
1	מיט זי שא לאנדוין
32	פינף און צוואנציק יאר שפעטער
65	מיט מאני לייבן
109	משה לייב האלפערן
115	דוד איגנאטאוו
121	י. י. שווארץ
129	אנא מארגאלין
173	י. קיסין
176	הערמאן גאלד
181	א היים פאר אידישע שרייבער
187	גודמאן און לעווינס רעסטאראן
195	זעכציק טעג מיט אברהם ליעטינען

צווייטער טייל

221	עלזא לאסקער־שילער
224	פאעטן, קריטיקער און ציטאטן
231	מדרש יוסף
236	וועגן שלום אש"ס „נאזארין“
245	פון ריינער קונסט צו נאציסן משיחזום
256	נאכווארט צום „געזאנג פון הירש“
260	חסידות א קונסט
275	קונסט און פראפאגאנדע
278	וועגן עטיק און עסטעטיק
280	צו א דיכטער וואס האט זיך געפלייסט צו מאכן גוטע איבערזעצונגען

פארווארט

מיט עלף פון די צוועלף אַרטיקלען, גרעסערע און קלענערע, וואָס גייען אַריין אין ערשטן טייל פון דעם בוך, בין איך בלויז אויסן געווען צו געבן אַן אינטימן איינבליק אין לעבן און שאַפן פון יענע פּאָעטן און דערציילער פון מיין דור, וואָס זיינען מיר פּערזענליך געווען נאָענט און טייער. פּאַרשטייט זיך, אַז שרייבנדיק וועגן זיי, זייער צייט, זייערע טואונגען, זייערע שטרייטן, זייער קוק אויפן לעבן און זייער וועג אין דער וואַרט־קונסט, האָבן אויך געמוזט דערמאָנט ווערן אַנדערע פּאָעטן און דערציילער, וואָס זיינען געקומען מיט אונז אין איין צייט — צווישן 1905 און 1915. דאָס איז באמת געווען דער פּרילינג פון דער נייער אידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע. מיט די האַרבע ריחות פון אויפשפּראַך, אַלע קאָלירן פון בלי, דעם אומרו, די ווייטיקן, די חלומות, די בענקשאַפטן, די דערוואַרטונגען און די האַפּערדיקייט פון יונגען וואַקס, וואָס שפּירט זיך אין אַלע פּרילינגען.

אויב נאָר באַשטימטע נעמען ווערן דערמאָנט, מיינט דאָס ניט, אַז אַנדערע זיינען מיט אַ כיוון אויסגעלאָזן געוואָרן. אויב נאָר וועגן געציילטע זיינען דאָ גרעסערע צי קלענערע אַרטיקלען, מיינט דאָס ניט, אַז נאָר זיי זיינען אין מיינע אויגן וויכטיק גענוג, אַז איך זאָל זיך פאַרנעמען מיט זיי. איך האָב געשריבן נאָר וועגן די מיט וועלכע איך בין געווען אינטיים נאָענט און האָב זיי ממילא געקענט גוט גענוג, אַז איך זאָל קאָנען זיין גערעכט צו זיי און זייער שרייבן. אויב איך האָב צו איינעם אין לויף פון די אַלע יאָרן ניט געקאָנט צוקומען גענוג נאָענט, ווייס איך, אַז ווער-ווער, איך טאָר וועגן אים ניט שרייבן. — מיט ווייטיק דערמאָן איך, אַז אין דעם בוך פעלן אַרטיקלען וועגן אַזוינע נאָענטע מענטשן מיינע ווי דוד קאַזאַנסקי, א. ראַבאָי, און אים צו לאַנגע יאָרן, יוסף ראָלניק, שולדיק דערין איז מאָנגל אין כוחות און צייט.

צום סוף וויל איך אויסדריקן מיין טיפן דאַנק צו מיין פּריינט דעם מאַלער ב. קאַפּמאַן, פאַר צייכענען די שער-בלעטער צו מיין בוך; צום ראובן אייזלאַנד יובל קאַמיטעט מיט זיין פאַרויצער דר. א. מוקדוני און זיין סעקרעטאַר דוד פּרידמאַן בראש, וואָס האָט מעגליך געמאַכט, אַז דאָס בוך זאָל דערשיינען; צו מיין פּריינט הערמאַן פעלזען, מיינע ברידער חיים פּסח און משה יעקב, מיין שוועגערין מאלי אייזלאַנד און מיין לאַנדספּרוי און אַלטע פּריינדין רחל בערבּקאַפּף, וואָס אַן זייער מיטהילף, וואָלט דאָס בוך ניט געקאָנט אַרויסגיין.

ערשטער טײל

זכרונות און
פארטרעטן

פֿיר זיינען מיר געווען. דריי האָבן געשריבן לידער און איינער ראָמאַנען. קנאַפּע דרייסיק יאָר געקניפּט און געבונדן. ליטעראַריש און פּערזענלעך. פּאַר-בראַכט אַ סך צוזאַמען, גע'חלומ'ט צוזאַמען, אינאיינעם אַרויסגעגעבן זשורנאַלן און זאַמליכער, געקריגט און געריסן זיך, אַמאָל איבער נאַרישע קאַפּריזן, אַמאָל איבער פּאַרוואַנדעטער אייטליקייט און אַמאָל איבער ערנסטע פּערזענ-לעכע ענינים און טעאַרעטישע סכּסוכים. אָבער קיינמאָל נישט איבערגעריסן. שטענדיק זיך איבערגעבעטן און ווידער געוואָרן איינס ווי פּריער. איצט ווען איינער איז נישטאַ מער איז גאַנץ אַפּט פּוסט און נאָך אַפּטער טרויער אין האַרצן. אָבער ווען איך זען זיך שרייבן וועגן אים מישט זיך אין טרויער אַריין פּרייד. די פּרייד פּון אַ חבּר, וואָס אים ווילט זיך דערציילן פּון אַ חבּר. — אַזוי און אַזוי און אַנדערש שוועבט זיין געשטאַלט פּאַרביי מיר. זוי איך האָב אים געזען אין פּאַרשיידענע צייטן, אין פּאַרשיידענע מאַמענטן און ביי פּאַרשיידענע געלעגנהייטן. אַזוי און אַזוי און אַנדערש וועל איך וועגן אים דערציילן.

ערשטע באַגעגעניש

איך געדענק שוין נישט דאָס יאָר, ווען איך האָב זיך באַקענט מיט זישאָ לֶאָנְדוֹיַן. מיר איז אויך מער ניט קלאָר, צי דאָס איז געווען שפּעט אין האַרבּסט אָדער פּרי אין פּרילינג. איך געדענק אָבער גענוי, אַז עס איז געווען אַן אַוונט אויף קאַנאַל סטריט, פּאַר דעם אַמאָליקן דרוקערמאַנ'ס ספּרים געשעפט, אַז דער אַוונט איז געווען קאַלט, נעפּלדיק און בלאַטיק, און איך האָב געטראָגן אַ שווערן ווינטער-מאַנטל. אַלע פּאַרבייגייער האָבן געטראָגן שווערע ווינטער-מאַנטלען און אַלע פּון דער קליינער גרופּע יונגע שרייבער, וואָס איז געשטאַנען פּאַר דעם ספּרים-געשעפט און געוואַרט אויף עפעס אַ נייער צייטשריפט, וואָס מען האָט געדאַרפט ברענגען פּון דרוק, האָבן געטראָגן שווערע מאַנטלען, נאָר דאָס דינע, בלאַנדע בחור'ל מיט די גרויסע בלויע אויגן, וואָס מען האָט מיר פּאַרגעשטעלט אַלס זישאָ לֶאָנְדוֹיַן, האָט געטראָגן אַ לייכט, שמאַל, זומערדיק איבערציערל פּון לעדער קאַליר, וואָס האָט זיך ענג פּאַרקנעפּלט איבער אַ שפּיציק בייכל.

פּאַר די וואָס האָבן געקענט דעם שפּעטערדיקן ברייטן און שווערלייביקן לֶאָנְדוֹיַן וועט זיין שווער זיך פּאַרצושטעלן, אַז אויף זיין ניינצענטן צי צוואַנציק-טען יאָר איז ער געווען אַ דיין, כּמעט שמעכטיק אינגל, פּונקט ווי זיי קאַנען

זיך מסתמא ניט פאַרשטעלן, אז לאַנדוי פלעגט גיין אָנגעטאָן ווי אַ דענדי אין ענג-געפאַסטע קליידער, אַ האַרטן שטייענדיקן קראַגן און דוירבי. מיטן לעצטן איז ער אָבער ניט געווען קיין בן-יחיד. אַלע האָבן מיר אין יענע יאָרן געהאַט איינגעקאַרבטע רייפן אויף די שטערנס פון די האַרטע קיילעכדיקע קאַפּעלושן, וואָס מיר האָבן דעמאָלט געטראָגן.

„זישאַ לאַנדוי! זייט איר דאָס טאַקע זישאַ לאַנדוי?“ — האָב איך גע-
פרעגט און אים נאָכאַמאָל אָפּגעמאַסטן מיט די אויגן פון קאַפּ ביז די פיס, „און
וואו זיינען די וואַנצן?“

— דאָרט, וואו אייער גאָלד!

מיין פראַגע האָט זיך באַצויגן אויף זיינעם אַ שלעכט ליד געדרוקט אונ-
טער פינסקיס'ס רעדאַקציע אין „אַרבעטער“, אין וועלכן וואַנצעס זיינען געוואָרן
„וואַנצן“, כדי ער זאָל זיי קאָנען באַנוצן אַלס ניט געלונגענעם גראַם צו
„טאַנצן“. פאַר יענער צייט אָבער און נאָך פאַר אַן אָנהייבער דערצו, אַ טשיי-
קאָווע און אייגנאַרטיק ליד. זיין ענטפער האָט זיך באַצויגן אויף אַ אָנציע ריי
פון מיינע לידער אין יענער צייט, וואָס זיינען געווען פונקט אזוי שלעכט און
גאָר ניט אייגנאַרטיק און אין וועלכע עס האָט געהאַלטן אין איין בליאַסקען
מיט גאָלד. דאָס דאָזיקע גאָלד אין מיינע לידער האָב איך דוקא געהאַט צו
פאַרדאַנקען מיין דעמאָלסטיק שווער לעבן, און אָט ווי אזוי:

ווי די מערסטע יונגע אידישע שרייבער אין אַמעריקע פון יענער צייט,
בין איך געווען אַ פאַבריק אַרבעטער — אַ פעקער ביי קאַפּ. ווען איך האָב
זיך באַקענט מיט לאַנדווי'ן בין איך שוין געווען אַ חתונה געהאַטער. אַ טאַטע
פון אַ קינד, און דאָס לעבן איז געווען זייער שווער. דער אייביקער יאָך און
די אייביקע זאָרגן האָבן געדריקט און דערשלאָגן. אין דער פאַבריק וואו איך
האָב געאַרבעט, כאַטש איינע פון די גרעסטע אין דעם פּאָך און פאַר יענער
צייט היגייעניש די בעסט איינגעאַרדנטע, זיינען, באַזונדערס אין מיין ווינקל,
שטענדיק געשטאַנען וואַלקנס פאַרע, וואָס האָבן מיט אַ צישעריי זיך אַרויס-
געקנוילט פון גרויסע פירעקיגע קופּערנע קעסלען און פון מאַנסטערעאַפטע
היידראַליק מאַשינען. אייביקע טריבקיט, שטיקעניש און אייביקער געשטאַנק,
שטענדיקע ברעכעניש אין רוקן און ברענענדיקע זוילן פון שטיין יעדן טאַג
צען און מער שעה אויף די פיס, איז דאָס געמיט שטענדיק געווען באַטריבט.
נאָר איין ליכטיקער פונקט איז געווען אין דעם דאָזיקן טריבן לעבן — די
גאָלדענע קרוין אויפן טורעם-שפיץ פון אַ וואַלקנראַצער געביידע, וואָס מען
האָט דעמאָלט נאָר וואָס געהאַט פאַרענדיקט אַדער געהאַלטן אין פאַרענדיקן.
אויב דער טאַג איז נאָר געווען אַ שיינער, האָט די דאָזיקע קרוין אין אַ באַ-
שטימטער שעה יעדן נאָכמיטאַג אויפגעכאַפט די שטראַלן פון דער זון און איז
אַליין געוואָרן אַ זון — אַ גליענדיקע גאָלדענע זון. אין מיין טריבן ווינקל אין

דער פֿאַבריק האָט זיך די „זון“ באַוווּזן ווי אַ נס. און כאַטש דער נס האָט זיך באַנייט כמעט יעדן טאָג, האָב איך פּונדעסטוועגן שטענדיק געוואַרט אויף אים מיט אַ פּלאַטער אין האַרצן, ווי מען וואַרט אויף אַ פּרוי, וואָס מען האָט ליב. און וואָס האָט די דאָזיקע „זון“ ניט אַנגעצונדן אין מיר און אַרום מיר! וואונדערלעכע לאַנדשאַפטן האָבן אויפגעבליט פאַר מיינע אויגן אין מיטן די בערג היטלען און שטויסן קאַפּעלושן און נאָך גרעסערע שטויסן פירעקיקע און קיילעכדיקע שאַכטלען צווישן וועלכע איך בין געשטאַנען ווי איינגעמויערט; אין אַלע מיידלעך פון שאַפּ האָב איך זיך איינגעליבט; זוניקע פעלדער האָבן געשוועבט דורך מיינע חלומות און טויזנטער זכרונות פון דער קינדהייט זיינען מיט אַמאַל געוואָרן זוניק און גאַלדיק און געזוכט אויסדרוק אויף פאַרשיידענע נערליי אופנים אין מיינע לידער. געזוכט, אָבער ניט געפונען. דאָס הייסט, איך האָב דעם אויסדרוק ניט געפונען, און באַקומען האָבן זיך גאָר שלעכטע לידער.

ווי אַ סך אָנהייבער, וואָס דערקענען נאָך ניט זייער אייגן קול, האָב איך, אפשר ניט וויסנדיק, געזונגען מיט אַ פרעמד קול, באַנצט זיך מיט פּאַעטישע אויסדרוקן וואָס אַנדערע פאַר מיר האָבן אויסגעמינצט. ווי אַ סך אָנהייבער האָב איך דעמאָלט נאָך ניט געוואוסט, אַז די שטאַרקסטע איבערלעבונגען און טיפּסטע עמפּינדונגען מאַכן נאָך אַלץ ניט קיין גוט ליד. ערשט שפּעטער, ווען מען ווערט קינסטלעריש רייכער, דערגייט מען — און אַפּטמאַל דורך גרויס פיין — דעם סוד, אַז אַ סך מער ווי איינדרוק, איבערלעבונג און עמפּינדונג דאַרף מען האָבן אויסדרוק. דאָס פּאַסיקסטע וואַרט אויף דעם פּאַסיקסטן אַרט, האָט נאָך קאַלערידזש געפּאַדערט. וואָס דאָס מיינט שוין ממילא טאָן, ריטם און פאַרם, גילטיק בלויז פאַר דעם געגעבענעם ליד און ניט פאַר קיין אַנדערן.

צווישן מיר און זישאָ לאַנדוי איז עס ניט געווען קיין „ליבע פון ערשטן אויגנבליק“. מיר האָבן זיך גלייך אָנגעהויבן זאָגן אמת'ן, און דער אמת טוט וויי, בפרט נאָך ווען מען איז יונג. לאַנדוי איז געווען מיט אַ פינף יאָר אינגער פון מיר. אין מיינע אויגן בין איך געווען דער אינגסטער, מיט אַלע מעגלעכ־קייטן און האַפּענונגען וואָס שטראַלן אַקעגן דעם אינגסטן. אָבער אויך מיט אַלע פּיינען און ספּקות'ן אין זיך, וואָס שליידערן פון איין תּהום אין אַנדערן אַרײַן. יונג זיין מיינט האַפּערדיק זיין, ווייל אויב נאָך ניט היינט דערגרייכט אַלץ פון וואָס דער יונגער פּאַעט חלומ'ט וועט ער דאָך דאָס זיכער דערגרייכן מאַרגן, איבעראַיאָר און אַפּילו ערשט אין יאָרן אַרום. וואָס מאַכט עס אויס? יונג זיין מיינט אָבער אויך קרענקלעך עמפּינדלעך זיין און איך בין געווען איי־בער־עמפּינדלעך. דער קלענסטער פּגיעת־כבוד האָט אין יענע צייטן געטראַפּן ווי אַ שטיין. דאָס מינדסטע בייזע וואַרט האָט געשטאַכן ווי אַ שפּיז און טיף פּאַרוואונדעט. און ביי אונזער ערשטער באַגעגעניש האָט מיר לאַנדוי געזאָגט

א סך בייעז און שטעכיקע ווערטער. איך אים האָב אויך ניט געזשאַלעוועט. און מסתמא האָבן מיינע רייד אויך געטראָפן וואוהיין זיי האָבן געצילט. לאַנדוי איז אַבער אין דער הינזיכט געווען דער געשיקטערער, און דאָס איז ער שטענדיק געבליבן. אַזוי אַריינזאָגן, אַז עס זאָל טרעפן אין דער זיבעטער ריפ אַריין האָט צווישן אונז קיינער ניט געקאָנט.

יענע נאַכט האָב איך, ווי מען זאָגט אין אונזערע מקומות, געקאָפּט דאָס ליילעך. אַזוי שטאַרק פאַרוואונדעט האָב איך זיך געפילט פון מיינ ערשטער באַגעגעניש מיט לאַנדוויין, אַז איך האָב יענע נאַכט אָן אויג ניט געקאָנט צו-טאָן. אויף מאַרגן בין איך דעם גאַנצן טאָג געשטאַנען ביי דער אַרבעט אָן אויסגעהוילטער און אַז איך בין אַהיימגעקומען האָב איך קיין ביסן ניט געקאָנט נעמען אין מויל אַריין. ביי דעמאָלט פלעגן ביי מיר אַלע ניט געדרוקטע לידער זיין זאָרגפּעלטיק פאַרשריבן אין אַ ריינעם העפט און די געדרוקטע לידער איינגעקלעפט אין אַ צווייטן. עטלעכע טעג נאָך מיינ באַגעגעניש מיט לאַנדוויין האָב איך גענומען דעם העפט מיט די געדרוקטע און דעם העפט מיט די פאַר-שריבענע לידער, זיי איבערגעריסן אין מיטן און זיי אַריינגעוואַרפן אין אַ ברענענדיקן אויוון. דאָס איז געווען ניט צום ערשטן און ניט צום לעצטן מאָל, ווי איך האָב צעריסן מיינע זאַכן, און שטענדיק איז עס געווען צו רפּוּאַה.

דער דאָזיקער שטריך צו זאָגן אמת'ן אָפּן, באַזונדערס וועגן דיכטונג, און דאָס אַזוי שאַרף און בייסיק, אַז עס זאָל אַריין טיף אין די ביינער, איז לאַנדוויין פאַרבליבן אויפן גאַנצן לעבן. וואָס נעענטער אַ מענטש איז אים געווען, אַלץ מער האָט זיך לאַנדוי דערלויבט די דאָזיקע אָפּענקייט. גאַנץ אָפט איז עס געווען דער פּראוואושיטיין צי וועט זיך קאָנען פאַרבינדן אַ חבּר'שאַפט צווישן אים און אָן אַנדערן דיכטער. אין דער רגע ווען לאַנדוי האָט דערפילט, אַז אַ דיכטער קאָן ניט הערן דעם אמת וועגן זיך אַדער זיין ליד, איז אים יענער געוואָרן אַ פּרעמדער. ער האָט מיט יענעם זיך נאָך געקאָנט באַגעגענען גאַנץ אָפט, שפּילן מיט אים אין קאַרטן, באַרימען זיך פאַר אים מיט די איינגעמאַכצן וואָס ער קאָן פּרעגלען אַדער וואָס פאַר אַ גוטער קענער און געניסער פון גע-טראַנקען ער איז, אַבער וועגן דיכטונג האָט ער מיט יענעם מענטשן מער ניט גערעדט.

ניט אַלעמאָל איז לאַנדוי געווען גערעכט אין זיינע אורטיילן. דאָס וואָלט ניט אויסגעמאַכט, ווייל ווער איז דען שטענדיק גערעכט? דאָס ערגסטע ביי לאַנדוויין איז אַבער געווען, וואָס אין זיינע אויגן האָט ער קיינמאָל ניט געטאַרט זיין אומגערעכט. דעריבער פלעגט ער גאַנץ אָפט זיינעם אָן אומרעכט אויס-קויפן מיט אַ צווייטן נאָך אַ גרעסערן. דאָס, דוכט מיר, פונקט ווי די מידה צו זאָגן אַ מענטשן דעם אמת גלייך אין די אויגן אַריין, האָט ער איבערגענומען בירושה פון דעם גוט-אידישן הויף, ביי זיין זיידן דעם סטריקעווער, וואו ער

איז אויסגעוואַקסן. רבי'שע קינדער און אייניקלעך געוואוינען זיך צו פון קינדוויי און אריינצוזאָגן. אין רבי'שע הויפן, ווי אין אלע הויפן וואו מען פירט שטאַט און ממילא אויך פאָליטיק, איז מען אויך קיינמאל ניט אומגערעכט. אומגערעכט איז שטענדיק דער צווייטער צד: דער הויף מיט וועלכן מען פירט און אָפענע צי אַ באַהאַלטענע מחלוקה. די מחלוקה מעג זיך זיין לשם שמים — צוליב אַזאָ אָדער און אַנדערן קנייטש אין דער עבודה. די מעטאָדן זיינען אָבער ניט שטענדיק לשם שמימ'דיקע. אפילו און אינטריגעלע איז באַרעכטיקט. אויב זי איז נאָר נויטיק אָדער ווען מען מיינט, אַז זי איז נויטיק. לאַנדוויס מחלוקת'ן זיינען שטענדיק געווען לשם-שמים'דיקע. אין תוך זיינען אפילו זיינע „אומ-רעכטן“ אָדער „רשעות'ן“ ווי די געטראָפענע האָבן זיי אַנגערופן. ניט געקומען פון שלעכטס, פון סתם וועלן וויי טאָן, נאָר דערפון, וואָס ווי יעדער דיכטער האָט ער ניט שטענדיק געקאָנט זיין דער אָביעקטיווער קריטיקער. אַפּאָליט טען האָט שוין אויפּמערקזאָם געמאַכט דאַרויף, אַז יעדער אמת'ער דיכטער מיט און אייגענעם וועג. מוז בטבע זיין איינזייטיק און אפילו פאַנאַטיש איינ-געגלויבט, אַז נאָר זיין וועג איז דער ריכטיקער. ממילא קאָן ער שוין ניט אַפּשאַצן ווי געהעריק דעם ווערט פון און אַנדערן דיכטער, באַזונדערס ווען דער אַנדערער איז פון און אַנדערער ריכטונג.

פאַרברידערונג

אַ נענטערע באַקאַנטשאַפט צווישן מיר און זישאָ לאַנדווי האָט זיך אָנגע-הויבן פאַרקניפן ביי די מיטינגען פון פאַראיין ליטעראַטור, וואָס האָט אַרויס-געגעבן די צוויי זאַמליכקער „ליטעראַטור“. גאַר נאָענט האָבן מיר אָבער אַנ-געהויבן ווערן ערשט אין זומער 1910, ווען מען האָט צוגעגרייט דאָס צווייטע זאַמלבוך „ליטעראַטור“. ביי די מיטינגען האָבן איך זיך באַקענט מיט איגנאַ-טאָוין, לאַפּינען און משה ווארשע. די מערסטע פון די וואָס זיינען איין צייט אָדער און אַנדערע צוגערעכנט געוואָרן צו דער גרופע „יונגע“, ווי ראַלניקין, שוואַרצין, האַלפּערינען, חיימאָוויטשין, אַפּאַטאַשוין און דילאַנ'ען האָבן איך געקענט נאָך פון פריער. מיט ראַבאָין האָבן איך זיך ערשט שפּעטער באַקענט. קאזאַנסקי און ליוויק זיינען געקומען שפּעטער. לענגער פון אלע האָבן איך געקענט מאַני לייבין. מיט אים האָט מיך באַקענט זעלדין נאָך אין 1905. אָבער נאָענטע חברים זיינען מיר געוואָרן אויך ערשט אין זומער 1910. צו די מיטינגען פון פאַראיין „ליטעראַטור“ פלעגן קומען צווישן זעכציק און זיבעציק יונגעלייט, וואָס האָבן פון צייט צו צייט אַפּעגדרוקט אַ ליד צי אַ סקיצע אין איינער פון די טעגלעכע אָדער וועכנטלעכע צייטונגען פון יענער צייט. די מערסטע פון זיי זיינען קיין שרייבער ניט פאַרבליבן, אַ טייל איז מיט דער צייט אַריין אין די צייטונגען. אַנדערע זיינען געוואָרן יוניאָן-פירער.

דאקטוירים, דענטיסטן, אפטייקער צי גאר דערפאלגרייכע געשעפטלייט. ביי די מיטינגען האָט זיך פון אָנהייב אָן גענומען אויסשילן די גרופע, וואָס האָט שפעטער געמאכט געשיכטע מיט די זאמליכער „שריפטן“. די גרופע איז אויך צעפאלן אין קלענערע גרופן, און צו דער קלענסטער, וואָס איז באַשטאָנען פון מאַני לייב'ן, לאַנדוו'ן און מיר, איז מיט דער צייט איבערגעגאַנגען בירושה דער נאָמען „יונגע“. צונויפגעוואַקסן מיט אונז און געוואָרן איינער פון אונז איז שפעטער אויך דוד קאַזאַנסקי. לויט זייער צוגאַנג צו ליטעראַטור און לויט זייער דיכטערישן מהות האָבן צו דער גרופע אויך איינגלטעך געדאַרפט צו- גערעכנט ווערן ראָלניק און ראַבאָי. אָבער זיי האָבן זיך קיינמאָל ניט אינגאַנצן אידענטיפיצירט מיט אונז.

דער נאָמען „יונגע“ איז אורשפּרינגלעך געווען אַ שפּאַט-נאָמען פאַר אַ גרופע יונגע שרייבער, וואָס האָט נאָך אין 1907 געהאַט די „חוצפה“ צו דערקלערן, אַז מען דאַרף דאָס ביסל אידישע ליטעראַרישע כוחות אין אַמע- ריקע באַפרייען פון דעם אַפּוטרופּסות פון די צייטונגען, און זיי האָבן געזוכט צו שאַפן אַן אייגענעם ליטעראַרישן ווינקל אין די דיגע העפטלעך פון דעם חודש-זשורנאַל „די יוגענד“. שפעטער האָט מען מיט דעם נאָמען באַצייכנט אַלע אויף אַנדערשקייט פרעטענדירנדיקע יונגע שרייבער, כאָטש קינסטלעריש האָבן זיי צווישן זיך גאַר קיין שייכות ניט געהאַט. ערשט מיט דער אויס- קריסטאַליזירונג פון אונזער גרופע האָט דער נאָמען געקראָגן אַ באַשטימטן באַטייט. איצט איז ער געווען דער נאָמען פון אַן איינהייטלעכער שולע — די ערשטע ליטעראַרישע שולע ביי אידן. אַ שולע, וואָס איז קיינמאָל ניט אַרויסגעקומען מיט קיין געשריבענע פראַגראַמען און דאָך האָט זי געהאַט אַ קענטיקע פיזיאָנאָמיע, וואָס האָט זי אויסגעטיילט פון גאַנצן אַרום, און אַרויפגעלייגט אַזאַ שטעמפל אויף דער אידישער דיכטונג, אַז ווייטער שרייבן אַזוי ווי מען האָט געשריבן איידער זי איז געקומען, האָט מען מער ניט געקאָנט. דריי מענטשן, גרונט פאַרשיידן אין טעמפּעראַמענט און כאַראַקטער; אין די, פאַר דיכטער אַזוי וויכטיקע, ערשטע קינדערשע איינדרוקן פון היים, לאַנדשאַפט און סביבה און ערשטע אויפגעכאַפטע קלאַנגען פון ניגון, ליד און מעשה; גרונט פאַרשיידן אין דערציאָונג, באַגעגענישן, חלומות, שטרעבונגען און איינפלוסן (עטישע, עסטעטישע און ליטעראַרישע) פון די פאַרמאָטיווע יאַרן; גרונט פאַרשיידן אין אופן פון שרייבן און דאָך געוואָרן די שאַפער פון אַן איינהייטלעכער שולע מיט אַ באַשטימטן גאַנג, באַשטימטן קוק און באַ- שטימטער קריטעריע. ווי אַזוי דאָס איז געוואָרן איז פאַר מיר נאָך ביז אויפן היינטיקן טאָג אַ רעטעניש. טיילווייז דערקלער איך דאָס דערמיט, וואָס ביי אונזער גאַנצער פאַרשיידנקייט האָבן מיר דאָך געהאַט איין אייגנשאַפט אַ בשותפות'דיקע: — וואַכקייט פון די חושים.

אָגב, אַ שטרִיך, וואָס איז אייגן אַלע קינסטלער, און מיר זיינען געווען, אויב־ניט די ערשטע קינסטלער איז די ערשטע באַוואוסטזיניקע קינסטלער־גרופע אין דער אידישער דיכטונג. אונזער קוק, אונזער וועלט־באַנעם און אונזער צוגאַנג צו מענטש און וועלט איז געווען אַ קינסטלערישער. אונזערע פּאָדערונגען צו אַלע אידישע דיכטער און קודם־כל צו זיך אַליין זיינען געווען ריין־קינסטלערישע. איינע פון די קאַרדינאַלע פּאָדערונגען אונזערע איז געווען ניט צופרידן צו שטעלן זיך מיט דעם, וואָס מען ווייס, ווייל אַזוי איז אַנגענומען, ווייל אַזוי האָט מען געהערט אָדער ווייל אַזוי האָט מען „געלייענט אין די ביכלעך“, נאָר צו יעדער דערשיינונג צוגיין מיט אַפענע אויגן און אַן אַפענעם מוח און פּראוון זי אויפּסיי דערקענען, אויף אַן אייגענעם אופן דערקענען. ניט אַזוי פיל מיטן שכל, ווי דורך די חושים. ניט לאַגיש, נאָר אינטואיטיוו, פּסיכאָלאָגיש.

די פּאָדערונג איז אַליין געווען דער רעזולטאַט פון אַ דערקענטעניש. אַ דערקענטעניש, צו וועלכער מיר זיינען געקומען בהדרגה נאָך אַ לאַנגן פּאַרשן, זוכן, לייענען און פאַרגלייכן; נאָך לאַנגע טעג און נעכט, וואָס מען האָט פאַרבראַכט אין פאַרטיפּטע שמועסן וועגן אַן איינציקן ענין — די דיכטונג, וואָס איז געווען טייערער פון אַלץ און פאַר וועלכער מיר האָבן געקאַנט מקריב זיין אַלץ, אפילו די אייגנליכע און אייטליקייט, וואָס איז ביי דיכטער פונקט אַזוי שאַרף אויב ניט נאָך שאַרפּער ווי ביי פּרויען. מיר האָבן זיך קיינמאַל ניט געשאַנעוועט. אַלע חסרונות, וואָס מיר האָבן געזען איינער ביים אַנדערן האָבן מיר אַנגעוויזן. און ניט בלויז באַרירט מיט זיידענע הענטשקעס, חלילה, נאָר אויפן שאַרפּסטן און בייסיקסטן אופן, געקאַטעוועט, אַז עס זאָל וויי טאָן, און עס האָט וויי געטאָן. ביזן בלוט וויי געטאָן. אַבער געהאַט די נויטיקע ווירקונג.

ווען מיר זיינען געקומען איז די אידישע דיכטונג געווען אין דינסט ביי אידיען און באַוועגונגען, סאַציאַלע און נאַציאָנאַלע. די דיכטער זיינען גע־שטאַנען הויך, האָבן פאַרנומען זייער אַ חשוב'ן אַרט. אַבער די דיכטונג איז, ווי יעדע דינסט, געלעגן טיף אין דער אדמה. מיר האָבן פּראַקלאַמירט איר פּרייהייט און איר רעכט אויף אַן אייגן זעלבסטשטענדיק לעבן. מיר האָבן פאַרקוינדיקט, אַז די דיכטונג דאַרף ניט לעבן אין זכות פון וועלכער עס איז אידיע, ווייל זי לעבט אין איר אייגענעם זכות. זי האָט איר אייגן אַרט און אירע אייגענע פונקציעס אין לעבן. דעריבער איז זי ניט מחויב, ניין, טאָר ניט נעמען אויף זיך קיין אַנדערע פונקציעס, ווייל דערמיט פּעלשט זי קעגן זיך אַליין, אין אונזער ליטעראַטור האָט דאָס געקלונגען פּרעמד דעמאָלט און קלינגט נאָך פּרעמדער היינט, ווען פאַרטייען און באַוועגונגען באַהערשן

ווידער דאָס לעבן, און דאָס ווי קיינמאָל ניט פריער, און ווען זיי לייגן אַרויף זייערע דיקטאַטאָרישע לאַפּעס אויף אַלין, און אַלץ מוז זיי דינען.

ווען מיר זיינען געקומען איז אונזער דיכטונג, באַזונדערס דאָ אין אַמעריקע, געווען גרילצנדיק־שרייעריש־באַמבאַסטיש און מעלאַ־דעקלאַמאַ־טאָריש, ווען זי האָט זיך צוגערירט צו סאַציאַלע טעמעס; אויסגעווייקט אידיש־לעך, מיט אַ ריח פון טשאַלנט און מקוה, ווען זי האָט זיך פאַרנומען מיט נאַציאָנאַלע מאַטיוון, און אויסגעסטראַיעט מיט דייטשמעריש־פּאַעטישע פּליטערלעך, ווען זי האָט געוואָלט אויסדריקן יחידישע, לירישע איבער־לעבונגען. אויף אַ היימישן, עכטן גוטן אידיש האָבן די אַמאָליקע פּאַעטן געשריבן בלוזן זייערע סאַטירישע לידער, ווען זיי האָבן געוואָלט אַפּלאַכן פון עפעס. ווייל קיין זאך איז אין זייערע אויגן ניט געווען אזוי לעכערלעך ווי דאָס, וואָס איז געווען עכט אידיש. אין דער הינזיכט זיינען זיי געווען לייבלעכע ברידער פון אונזערע אַמאָליקע שונד־ראַמאַנען פאַרפאַסער. אויך ביי אונזערע אַמאָליקע שונד־ראַמאַן־מחברים האָבן גערעדט אַ גוטן אידיש נאָר די פאַרשימלטע, אַפּגעלעכטע „סמישנע“ פאַרשונינען. די העלדן און העלדיכעס אַבער, וואָס האָבן געהאַט די מחברי'ס פּולסטע סימפּאַטיעס, ווייל זיי זיינען דאָך שוין געווען „מאָדערנע, היינטוועלטיקע“ מענטשן און האָבן שוין געוואוסט וועגן אַזוינע „מאָדערנע“ זאַכן ווי „ליבע“, זיי האָבן שוין גערעדט אויף אַ „פּאַעטיש“ דייטשמעריש לשון.

אַלס רעאַקציע קעגן דעם אַלעמען און קעגן אַלע שאַבלאַנען מיט וועלכע אונזער פּאַעזיע איז דעמאָלט פּול געווען, האָבן מיר „יונגע“ זי גענומען פאַר־אַרימען סיי אין טעמעס און סיי אין שפּראַך. כדי אַליין ניט געשטרויכלט צו ווערן און אַליין ניט אַריינצופאַלן אין באַמבאַסטיק, האָבן מיר פאַרוואָרפן סאַציאַלע טעמעס; כדי זיך צו פאַרהיטן פון אַלע קוגל מליצות, האָבן מיר אויסגעמיטן נאַציאָנאַלע מאַטיוון, און כדי צו קאָנען לייטיש אויסדריקן אַן אינטיים ליריש געפיל, האָבן מיר איינגעזען, אַז מיר מוזן טאָן צוויי זאַכן: פון איין זייט זוכן זיך אַליין צו דערקענען און דערגרונטעווען, כדי מיר זאָלן זיין ביכולת צו דערקענען די וועלט, און פון דער אַנדערער זייט מוזן מיר אַפֿ־רוימען דאָס גאַנצע מיסט, די אַלע ווילדע ווערטער, וואָס ניט דערוואַקסענע דיכטערלינגען און ניט־דערבאַקענע צייטונג־שרייבער האָבן צונויפּגעקליבן אין פאַרשיידענע פרעמדע הויפּן, און וואָס פון זיי זיינען דאָס אויסגעברייט געוואָרן יענע מליצה־דיקע אויסגוסן, וואָס האָבן ביי אונז דעמאָלט געגאַלטן פאַר דיכטונג.

פאַראַרימט אין אַלגעמיינע סקאַרבאַווע טעמעס האָבן מיר אונזער דיכטונג רייכער געמאַכט, ווייל מיר האָבן מיט אונזער דראַנג צו אייגענער דערקענונג

פאַר איר געעפנט אזוי פיל טויערן און טירלעך פון דעם אינערלעכן יחידישן לעבן.

פאַראַרימט די שפראַך, האָבן מיר זי דערמיט אַליין שוין רייכער גע-
מאַכט. ווייל איצט אָן דעם פרעמדן ווילדן אַנוואַקס האָט אידיש אָנגעהויבן
קלינגען אַנדערש: נאַטירלעכער און ממילא שוין שענער. דאָס אַליין איז
געווען אַ גרויסער אויפטו. אָבער דערביי זיינען מיר ניט געבליבן שטיין.
דער קינסטלערישער אינסטינקט האָט אונז אונטערגעזאָגט, אַז עס פעלן ניט
קיין ווערטער אין אונזער שפראַך פאַר די טיפסטע און דינסטע איבערלעבונגען
און פיינסטע שטימונגען. מען דאַרף זיי נאָר גיין זוכן אויפן ריכטיקן אָרט.
אויב מיר וועלן ניט געפינען קיין פאַרטיקע ווערטער פאַר אַלץ, וואָס מיר
דאַרפן, וועלן מיר אָבער זיכער געפינען ווערטער וואָס לאָזן זיך אויסשיילן,
בייגן, איבערבויען און איבערשאַפן אזוי, אַז אי זיי זאָלן דינען אונזערע צילן
און אי זיי זאָלן זיין אין גייסט און קלאַנג פון אונזער שפראַך. מאַני לייב איז
אָוועק און האָט געפונען דאָס וואָס ער האָט געזוכט אין פאַלקס מויל. לאַנדוי
און איך — אין דעם אָנגעזאַמלטן פאַלקס אוצר: אין דער צאינה וראינה,
דער תחינה, פאַלקס-ליד, מעשה-ביכל און חסידישע מעשה.

איך מיט לאַנדוין זיינען אָוועק נאָך ווייטער. מיר האָבן געפרעדיקט,
אַז מען דאַרף אינגאַנצן פאַרוואַרפן אַלע „פאַעטישע“ מאַטיוון, און אַנשטאָט
דעם זוכן צו פאַרדיכטן דאָס אייגענע, וואַכעדיקע, אַלטעגליכע לעבן, מאַני
לייבן איז די טענדענץ ניט געווען צום האַרצן. ביזן היינטיקן טאַג מיינט
ער, אַז דאָס איז געווען דער רעזולטאַט פון אַ שעדלעכער השפעה, וואָס
קאַליאַ טעפער האָט געהאַט — באַזונדערס אויף לאַנדוין. ער פאַרגעסט
דערביי אָבער, אַז דעם וואַכעדיקייט מאַטיוו האָב איך געבראַכט מיט מיינע
לידער „פון אַלע טעג“, אין 1914, בעת איך האָב טעפער'ן כמעט ניט רעכט
געקענט. איך האַלט, אַז גייענדיק צו דער אַלטעגלעכקייט זיינען מיר געקומען
אפשר צום וויכטיקסטן פאַרדינסט פון די „יונגע“ — פשוות. ווייל ערשט
דאָס האָט מעגלעך געמאַכט, אַז אידיש זאָל ווערן אַ פיינער דיכטערישער
אינסטרומענט.

איך בין דאָ ניט אויסן צו שרייבן די געשיכטע פון די „יונגע“. נאָך
ווינציקער צו טאָן דאָס, וואָס מיר האָבן קיינמאַל ניט געטאָן — אויפצושטעלן
דאָס פראַגראַם פון די „יונגע“.

אַ קינסטלערישע שולע איז בכלל ניט מער ווי אַן אויסגאַנג-פונקט,
פון וואַנען די קינסטלער וואָס געהערן צו איר גייען זיך פאַנאַדער יעדער
מיט זיין אייגענעם וועג, אויף וועלכן ער זוכט זיין אייגענע פילזייטיקע אויס-
בילדונג און פאַרפולקומונג. בלויז די נאַכלויפער און נאַכמאַכער בלייבן
שטעקן ביים אויסגאַנג פונקט. אינמיטן וועג דערגייט יעדער קינסטלער דורך

דערפארונג און רייפקייט צו נייע דערקענטענישן, וואָס אין זייער ליכט ווערט די שולע און דאָס מערסטע פאַר וואָס זי איז געשטאַנען, אומבאַדייטנדיק, אַפט אַפילו קאַמיש אַדער גאַר אין גאַנצן פאַלש. אין לויף פון די יאָרן איז יעדער איינער פון די „יונגע“ דורכגעגאַנגען אַ גאַנצע ריי פאַרוואַנדלונגען, איטלעכער אויף זיין שטייגער, לויט זיין כאַראַקטער און לויט זיינע נייע לעבנס און קונסט דערפאַרונגען. געווען צייטן ווען אַט די נאַענטסטע פון די נאַענטע האָבן זיך געפילט פרעמד איינער צום אַנדערן — ביז צום אַפֿ-שטיסן פרעמד. געשען איז עס אַפטער מיט מאַני-לייב'ן און לאַנדווי'ן, ווייניקער צווישן זיי און מיר. לאַנדווי'ן איז מיט אַמאָל דערעסן געוואָרן צום טויט מאַני לייב'ס „זינגעוודיקייט“. מאַני לייב האָט איין צייט ניט געקאַנט פאַרטראַגן לאַנדווי'ס איבערגעשפיצטע קליגלען זיך, און מען האָט ניט פאַרהוילן, וואָס איינער טראַכט פון אַנדערן. ביידע האָבן געוואָלט טרעפן און האָבן געטראַפן ביז דער זיבעטער ריפ. אין ביידע פאַלן איז יעדער פון זיי געווען זיכער, אַז מער וועט מען זיך ניט טרעפן און מער וועט מען ניט ריידן איינער מיטן אַנדערן. אָבער גאַר אינגיכן האָט מען זיך ווידער געטראַפן און מען האָט זיך אַרומגעקאַפט ווי קיינמאָל גאַר ניט. אויף וויפיל מיר זיינען אין די לעצטע יאָרן זיך ניט פאַנאַנדערגעגאַנגען זיינען מיר אין תּוך געבליבן די זעליקע. בלויז די צווייגן זיינען זיך פאַנאַנדערגעגאַנגען אין פאַרשיידענע ריכטונגען. דער שטאַם איז געבליבן וואַרצלען אין די זעליקע קיסטלערישע איבער-צייגונגען.

זישא לאַנדוי

מען דערציילט וועגן ר' אברהם'ל טשעכאַנאווער, אַז ווען מען האָט אים געזאָגט, מען האָט אויסגעטראַכט אַ וואַגן אָן פּערד, האָט ער געפרעגט, צו וואָס מען דאַרף עס, און אַז מען האָט אים געענטפּערט, ווייל אַ וואַגן אָן פּערד וועט לויפן שנעלער ווי אַ וואַגן מיט פּערד, האָט ער אין זיין גרויס תּמימות זיך גע'חידוש'ט: „וואָס האָבן זיי אַזוינס קיין צייט ניט?“ זיין אור-אור אייניקל, זישא לאַנדוי, האָט שוין אַליין געטריבן אָן אויטאָ-מאָביל, און אויב ער איז ניט געפּלויגן אין עראַפּלאַנען איז דאָס געווען בלויז אַ צופאַל. אַנשטאַט תּמימות האָט ער שוין פאַרמאַגט — און אפשר אין אַ צו גרויסער מאָס — איבערגעשפיצטקייט, אָבער אין תּוך איז ער ניט ווייט אַוועק פון זיין גרויסן זיידן, דעם גאון און באַגרינדער פון דער טשעכאַנאווער גזע. אויך זישא לאַנדוי האָט ניט איינמאָל מיט גרויס שטוינונג געפרעגט: „וואָס האָבן זיי אַזוינס קיין צייט ניט?“ זיין חידוש'ן זיך איז אָבער געווען געווענדט ניט אויף דערפּינדער פון נייע פאַרקער-מיטלען אַדער פאַרפּולקאַמענער און פאַרשנעלערער פון אַלטע, נאָר אויף שרייבער, וואָס שטופּן זיך מיט די עלנ-

בויגנס, רייסן איין וועלטן און ווענדן אָן אַלערליי מיטלען אַבי וואָס שנעלער אַנצוקומען אין לאַנד פון רום.

ווינציקער פון אַלץ האָט מען אין אונזער קרייז פון די „יונגע“ געקאָנט פאַרטראַגן ליטעראַרישע אַלרייטניקעס. דאָס זיינען יענע פאַרשויןען, וואָס האָבן, באַרעכטיקט צי ניט באַרעכטיקט, „מצליח“ געווען מיט זייער ליטעראַ-רישע סחורה, און ווי אַלע פאַרוועניוס קלינגען זיי מיטן ביסל מינץ אין זייערע קעשענעס און פאַרקלינגען אַ וועלט מיט זייערע דערפאַלגן. איך געדענקט ניט צי לאַנדוי, איך, אָדער גאָר עמיצער אַנדערש האָט געשאַפן דעם טערמין „ליטעראַרישער אַלרייטניק“. אָבער קיינער פון אונז „יונגע“ האָט ניט אַזוי אָפּגעשיידט שטאַלץ-יחסנ'דיק פאַרצויגן די ליפן און ניט אַזוי פאַרקנעפלט זיך אויף אַלע קנעפלעך, ווען אַזאָ ליטעראַרישער אַלרייטניק האָט זיך אָנגעהויבן גרויסן פאַר אים, ווי לאַנדוי.

לאַנדוי האָט אויך ניט געקאָנט פאַרטראַגן ווען דיכטער האָבן געוואָלט אייננעמען די וועלט מיט זייטיקע, ניט דיכטערישע מיטלען.

ווען איינער פון די איצט זייער באַרימטע אידישע דיכטער האָט זיך נאָר וואָס באַוויזן צווישן אונז, האָט אים קיינער ניט אַזוי שטאַרק מקרב געווען ווי זישאָ לאַנדוי. לאַנדוי איז אָבער אויך געווען דער ערשטער פון די „יונגע“ זיך צו דערווייטערן פון אים, ווייל אים האָט זיך געדאַכט, אַז ער דערזעט ביי דעם זייער טאַלאַנטירטן נייעם דיכטער אַ טענדענץ באַוואוסטזיניק צו פאַר-טושן, פאַרטונקלען און מיסטיפיצירן זיינע לידער, כדי דורכדעם מער אויס-צונעמען ביי אונזער אומקולטורעלן ניט קינסטלערישן עולם, פאַר וועמען טיף איז בלויז דאָס, וואָס איז מטושטש, ניט קלאָר און ממילא אויך אומפאַר-שטענדלעך. „נאָך איידער ער האָט רעכט אַוועקגעשטעלט די פיס אויף דער ערד, הייבט ער שוין אָן גרייטן פאַר זיך אַ נאַציאָנאַלע לוייה“, האָט לאַנדוי אַמאָל אַ זאָג געטאָן.

ווען מען האָט געהאַלטן ביים צוזאַמענשטעלן איינס פון די ערשטע זאַמליכער „שריפטן“ איז איינער פון די הויפטמאַכערס אַמאָל געקומען צו לויפן אַ צעשטראַלטער פון פרייד. וואָס איז אַזוינס געווען די גדולה מיט אים? דר. זשיטלאַווסקי האָט אים צוגעזאָגט צו געבן אָן אַרבעט פאַר דעם נעקסטן זאַמלבוך.

„אזוי! אַ גליק האָט איך געטראַפן!“ האָט לאַנדוי אויסגערופן. „וועט איר ביי זיינע פאַלעס זיך גיכער קאָנען אַריינשאַרן אין דער אייביקייט.“ און קיינמאָל האָבן איך אויף לאַנדוי'ס פנים ניט געזען אַזאָ אויסדרוק פון עקל ווי דעמאָלט צו יענעם חבר.

ביי דער ענגער גרופע „יונגע“ האָט זיך אויסגעאַרבעט אַ ניט געשריבע-נער קאָדעקס, ווי אַזוי אַ דיכטער דאַרף זיך אויפפירן. באַזונדערס שטאַרק

האָט מען מקפיד געווען אויף דעם, וואָס אַ דיכטער טאָר ניט טאָן. פאַר טויט־זינד זיינען פאַררעכנט געוואָרן: דאָס רייבן זיך אַרום גדולים כדי דורכדעם אַליין אָנהייבן גילטן פאַר אַ גדול; דאָס חנפה'נען זיך צו קריטיקער און רע־דאקטאָרן; אָפּן־אַרויסגעוויזענע זשענדעקייט נאָך כבוד און אַלע ביליקע און כיטרע וועגן פון רעקלאַמע. דער כלל איז געווען: וואָס מען שעמט זיך צו טאָן אָפּן טאָר מען אויך ניט טאָן באַהאַלטענערהייט.

דער כלל פון אַ געוויסן ציניקער, אַז געזעצן ווערן געמאַכט כדי מען זאָל זיי ברעכן, גילט נאָטירלעך אויך פאַר די ניט־געשריבענע געזעצן פון אַזאַ ענגער, געשלאָסענער גרופע ווי אונזערע. מיט דער צייט וואַקסט מען אויס פון זיי פונקט ווי מען וואַקסט אויס פון אַנדערע קינדערייען. אָבער אַפילו אין די יונגע יאָרן פלעגן מיר אַליין אָפּט לאַכן פון די געבאַטן און פאַרבאַטן, וואָס מיר האָבן פרייוויליק אַרויפגעלייגט אויף זיך. עס איז ניט מער ווי מענטשלעך, אַז אַ שרייבער זאָל וועלן פאַפולאַריטעט און קומט זי ניט אַליין איז — אפּשר ניט שיינ אָבער אויך — ניט מער ווי מענטשלעך צו וועלן זי אַביסל אונטעראַיילן. גאָר אַ סך דערפאַלגרייכע שרייבער האָבן זייער דערפאַלג צו פאַרדאַנקען ניט אַזוי זייער טאַלאַנט ווי דעם טאַלאַנט צו לאָזן וויסן דער וועלט, אַז מען פאַרמאַגט טאַלאַנט. אין אַנדערע ווערטער: דעם גרעסטן טייל פון זייער דערפאַלג האָבן גאָר אַ סך שרייבער צו פאַרדאַנקען זייערע עלנבויגנס.

איך האָב אַמאָל אויפּמערקזאַם געמאַכט לאַנדוי'ן אויף דעם פאַקט און ער האָט מיר צוגעגעבן, אַז אַזוי איז עס טאַקע, אָבער וואָס זשע באַווייזט עס? ווערט דער פאַקט גופא דורכדעם שענער? איבעריקנס קאַנען מיר אין דער הינזיכט ניט נעמען קיין ביישפּיל פון אַנדערע ליטעראַטורן. דאָרטן לוינט זיך עס כּאַטש. אין אַנדערע ליטעראַטורן, אַז מען דערשלאַגט זיך און מען ווערט אַ דערפאַלגרייכער שרייבער, מיינט עס געלט, כבוד, און אַמאָל אַפילו מאַכט, פּאָליטישע צי געזעלשאַפּטלעכע. אָבער ביי אונז וואָס? ביי אונז, אַז גאָט העלפט און מען דערשלאַגט זיך צו באַרימטקייט קאָן מען זיך אַמאָל דערדינען צו אַ שטענדיקן ווינקל אין אַ צייטונג מיט אַ געהאַלט פון צען ביי, לאַמיר זאָגן, זעכציק־זיבעציק דאָלאַר אַ וואָך. אָבער צו דער גדולה קאָן דאָך קומען אַ ליאָדע צייטונג־שרייבער, וואָס פרעטענדירט גאָר ניט אַ חוץ אַ פלינקע פען, וואָס קאָן אָנשרייבן לאַנגע קאַלומס אויף יעדער טעמע און ביי יעדער געלעגנהייט.

ביים באַפּאָלן אַ קעגנער איז לאַנדוי געווען אומבאַרמעהאַרציק פאַר־ניכטענדיק. אָבער ניט יעדער האָט זוכה געווען צו ווערן זיין קעגנער. אויך אין דער הינזיכט איז ער געווען דאָס קינד פון רבי'שע הויפּן. ניט מיט יעדן איז אים אָנגעשטאַנען צו פאַרפירן אַ מחלוקה. ער האָט זיינע קעגנער געקליבן און דאָס זייער זאָרגפעלטיק.

איידער מיר זיינען צוגעטראָטן אַרויסצוגעבן דעם חודש-זשורנאַל „אינזל“, האָבן מיר אויסגעאַרבעט עטלעכע אַלגעמיינע כללים לויט וועלכע דער זשורנאַל זאָל זיך פירן. לאַנדווי האָט ניט געוואָלט האָבן קיין פּאַלעמיק אין „אינזל“. זיין טעם איז געווען, אַז מיט געלעכטער קאָן מען גיכער איבער-צייגן ווי מיט לאַגיק. אַ חוץ דעם, האָט ער געהאַלטן, זיינען אונזערע מערסטע גדולים און וואַרטפירער פשוט קאָמיש ווען זיי הויבן אָן אַרגומענטירן וועגן ליטעראַטור, און דעריבער דאַרף מען זיי טויט-לאַכן, ניט פּאַלעמיזירן מיט זיי אָדער וועגן זיי. מיר, די אַנדערע, האָבן זיך געפרואווט שטעלן קעגן אים. אָבער געזיגט האָט לאַנדווי. אין די אַלע זעכצן נומערן „אינזל“ זיינען געווען אַנגריפן אָבער ניט קיין פּאַלעמיק. לאַנדווי אַליין האָט אַלע נומערן פון זשורנאַל באַלעבט מיט אַרטיקלען און נאָטיצן, אין וועלכע ער האָט איראַנזירט, געשניטן ווי מיט מעסערס אָבער ניט פּאַלעמיזירט.

פון דעם געזאַגטן קאָן זיך שאַפן דער איינדרוק, אַז לאַנדווי איז געווען אַ בעל גאווה'ניק. אָבער קיין זאַך וואָלט ניט געווען מער ווייט פון אמת ווי דאָס. ער איז אדרבא געווען דער דעמאָקראַטישסטער מענטש, וואָס איך האָב געקענט. קיין מענטש איז ניט געווען צו נידעריק אָדער צו פּראָסט פאַר אים. ער האָט געקאָנט זיך חבּר'ן און האָט זיך גע'חבּר'ט מיט מענטשן פון יעדן סאַרט און קיינמאַל האָט ער ניט געטראָגן דעם פּאָעט אויף דער נאָז, אַזוי צו זאָגן, ביטול, פּאַראַכטונג און אַפילן עקל האָט ער אַרויסגעוויזן נאָר צו יענע ליטעראַטור, וואָס האָבן שטענדיק און אומעטום געלאָזט פילן: — „מאַכט אַ וואַרע, אַ שרייבער גייט!“

אַז איך האָלט שוין ביים „אינזל“ וויל איך דערמאָנען אַן עפיזאָד, וואָס באַווייזט ווי ריין לאַנדווי האָט געקאָנט זיין אין ליטעראַרישע ענינים. באַלד פון אָנהייב איז פאַרשטאַנען געוואָרן, אַז דער רעדאַקטאָר פון „אינזל“ בין איך און קיין אַנדערער דאַרף זיך אין רעדאַקציע ענינים ניט מישן. פאַרשטייט זיך, אַז איך האָב די רעדאַקציע געדאַרפט פירן אין דער ליניע וואָס איז אויסגעאַרבעט געוואָרן פון דער גאַנצער „אינזל“ גרופע, וואָס איז באַשטאַנען פון מאַני לייב'ן, לאַנדווי'ן, קאַזאַנסקי'ן און מיר. איינמאַל פּרעגט מיך לאַנדווי, צי אַ געוויסער דיכטער האָט מיר ניט געבראַכט קיין לידער פאַרן „אינזל“. פאַר באַקוועמלעכקייט וועגן וועלן מיר יענעם דיכטער באַ-צייכענען מיט דעם בוכשטאַב „ל“. דערביי האָט מיר לאַנדווי דערציילט, אַז „ל“ איז געקומען צו אים מיט אַ סעריע לידער, אָבער ער האָט זיי ניט געוואָלט איבערלייענען אַפילו. ווייל דער רעדאַקטאָר בין איך און נאָר איך קאָן באַ-שטימען וואָס יאָ און וואָס ניט אַנצונעמען פאַרן זשורנאַל. נאָך אין זעלביקן טאָג איז „ל“ געקומען צו מיר. זיינע לידער זיינען מיר געפּעלן געוואָרן און איך האָב זיי גלייך אַנגענומען. ווען איך האָב עס אויף מאַרגן דערציילט

לאַנדווין האָט זיך אויף זיין פנים באַוויון אי אַ צופרידן און אי אַ שולדיק
שמייעלע, און ער האָט זיך מודה געווען, אַז ווען ער האָט מיט מיר אַ טאַג
פריער גערעדט וועגן דעם דיכטער „ל“, האָט ער זיין סעריע לידער שוין געהאַט
געלייענט און אים זיינען זיי אויך געפעלן געוואָרן. מיר האָט ער עס אָבער
ניט געוואָלט זאָגן אויס מורא, אַז ער וועט מיך באַאיינפלוסן און דאָס וואָלט
ער זיך קיינמאָל ניט מוחל געווען. און אַט פאַרוואָס :

אורשפּרינגלעך איז „ל“ געקומען צו אים מיט אַ דערקלערונג, אַז ער
קאָן לייכט קריגן פאַר „אינזל“ אַן אַנאַנס אין ווערט פון פּופציק דאָלאַר, און
אויב לאַנדוי וועט אים נאָר זאָגן איין וואָרט וועט ער עס טאָן. געוויינטלעך
האַבן מיר געהאַט גענוג געלט אַנצוגיין מיטן זשורנאַל. גראַד דעמאָלט אָבער
זיינען מיר געווען אין אַ קלעם און דער דרוקער האָט געסטראַשעט מער ניט
צו דרוקן אויב מיר וועלן אים ניט פריער באַצאָלן כאַטש אַ טייל פון דעם
חוב, וואָס האָט שוין געהאַט באַטראַפן עטלעכע הונדערט דאָלאַר. אין אַזאַ
צייט איז אַ פּופציקער געווען ווי פון הימל אַראָפּ. ערשט נאָכדעם ווי לאַנדוי
האַט אים געבעטן, ער זאָל זיך טאַקע מטריח זיין און זען צו קריגן דעם
אַנאַנס, האָט אים „ל“ געוויון די סעריע לידער. לאַנדוי האָט פון דעם
דיכטער „ל“ קיינמאָל ניט געהאַלטן און ווען ער האָט דערזען, אַז דאָס מאָל
האַט אים „ל“ געבראַכט אַ גוטע סעריע לידער, האָט עס אים אויסגעזען
פשוט ווי אַ נס. אַזוי ווי אין נסים האָט לאַנדוי דאָך ניט געגלויבט, האָט ער
דעריבער געמיינט ניט אַנדערש, נאָר די אויסזיכט אויף דעם פּופציקער האָט
אים אונטערגעקויפט און בלינד געמאַכט. דאָס האָט ער זיך בשום אופן ניט
ניט געקאָנט מוחל זיין, איצט אָבער, אַז איך, וואָס האָב פון דעם אַנאַנס
ניט אַנגעהויבן צו וויסן, האָב אים געזאָגט, אַז די לידער געפעלן מיר אויך,
האַט ער ערשט פרייער אַפגעאַטעמט.

זישא לאַנדוי לייענט אַ ליד

אַ וויג דעם קאַפּ דעם בלאַנדן
אַ וויג דעם קאַפּ צוריק,
און הינטער שווערע וויעם
פאַרנעפּלט זיך דער בליק .

די ליפּן זיגליך מורמלען
און צוקן לייכט אַזוי,
ווי ס'רעדט פאַרליבט אַ אינגל
מיט צימער צו אַ פרוי.

צוויי פינגער זיך פאַרשליסן —
 אַ קיילעכדיקער רינג.
 אַ דריי דעם רינג אין לופטן,
 אַ שעפטשע און אַ זינג.

די בלויע אויגן שמייכלען
 און לייכטן שקאַציש אויף:
 אַ וואָרט אַ שאַרפּס פאַרלירט זיך
 און חכמה הענגט דאַרויף.

אַט בייסט אַ שורה ציינער
 זיך אין אַ ליפּ אַריין;
 די צונג פאַרוזכט די ווערטער
 און פּרוואַווט זיי אויס ווי וויין.

אַ וויג דעם קאַפּ דעם בלאַנדן,
 אַ וויג דעם קאַפּ צוריק.
 דאַס וואָרט, דאַס אויסגעזוכטע,
 איז דאָ און לייכט אין בליק.

אַ וויג דעם קאַפּ דעם בלאַנדן,
 אַ וויג דעם קאַפּ צוריק:
 „אַ, וויג מיך, וויג מיך, וויג מיך,
 אַ, מיין ניט-דאָאיך גליק!“

אַפּגעריסענע עפּיזאָדן

עטליכע אַפּגעריסענע עפּיזאָדן, וואָס זיינען כּדאי פאַרצייכנט צו ווערן.
 אפּשר וועלן זיי עפּעס צוגעבן דער געשטאַלט לאַנדוי.
 אין זיינע בחור'ישע יאָרן האָט לאַנדוי איין צייט געוואוינט ביי דר. יחיאל
 קלינג. אויף בעטגייט עוועניו איז דאַס געווען, אין אַ הויז, מיט אַ פּוסט
 גערטנדל פון פאַרנט און אַ גרעסערן גאַרטן מיט אַ צוויי-דריי דאַרע ביימלעך
 און פאַרווילדעטע גראָזן פון הינטן. לאַנדוי האָט באַוואוינט דאַס דאָך-שטיבל,
 וואו די ווענט זיינען געלאָפּן משופּע־דיק און האָבן זיך פאַרשפיצט איבער די
 פענסטער פון דער פּאָדערשטער וואַנט. דאַס האָט געגעבן דעם דאָך-שטיבל
 דעם אויסזען פון אַ קאַפּליצקע. ווי געוואונשן פאַר דעם לאַנדוי פון יענער
 צייט, וואָס איז געווען קריסטלעך אַנגעהויכט, און נאָכמער פאַר משה וואַרשע,

זיין אינטימסטער חבר פון יענער צייט, וואָס האָט געטיילט מיט אים דאָס דאָך־שטיבל. זיין איינפלוס און דעם איינפלוס פון קאַליא טעפער האָט דאָס לאַנדוי געהאַט צו פאַרדאַנקען זיין דעמאָלסטיקע קריסטלעכקייט. דאָס קאַפיטל טעפער־וואַרשע און וואָס עס האָט געמיינט אין לאַנדוי'ס לעבן און דעם איינפלוס — צום גוטן און צום שלעכטן — וואָס די צוויי מענטשן האָבן געהאַט אויף זיין גאַנצער אַנטוויקלונג, פאַדערט אַ באַזונדערע אויספירלעכע באַהאַנדלונג. לאַנדוי איז דעמאָלט ביי באַשעפטיקונג געווען אַ שטוב־מאַלער, און ווי ביי אַלץ צו וואָס ער האָט זיך גענומען, האָט ער אויך ביי דער באַ־שעפטיקונג זיך אַרויסגעוויזן פאַר אַ גוטן און פיאיקן אַרבעטער. אָבער ביי זיין גאַנצער פיאיקייט האָט ער צו יענער צייט זייער זעלטן געהאַט אַרבעט. וואַרשע האָט גאָר קיין באַשעפטיקונג ניט געהאַט און ביידן איז אויסגעקומען גאַנץ אָפט צו הונגערן. אויפן געמיט לאַנדוי'ס האָט זיך דאָס אָבער בשום אופן ניט אָפּגערופן. ווי אַלעמאָל איז ער אויך דעמאָלט געווען שטענדיק פריילעך, לעבעדיק. פאַר דער וועלט ווייניקסטנס.

איינמאָל אין אַ זומערדיקן שבת־צורנאַכט בין איך מיט לאַנדוי'ן אַוועק שפּאַצירן אין קלעירמאַנט פאַרק. מיר האָבן אויך גערופן וואַרשע'ן, אָבער ער האָט ניט געוואָלט גיין. אויפן גאַס איז צו אונז צוגעשטאַנען אַ באַקאַנט מיידל. אַ יונג, נאַאיוו, שלאַנק קינד, מיט אַ רויט, זאַפטיק מויל און הירשענע אויגן. אין פאַרק אויפן בערגל, האָבן מיר אויסגעזוכט אַ באַקאַנטן פּיען פון אַ בוים וואָס פלעגט זיין דער טרעף־פּונקט פון די מערסטע יונגע שרייבער, וואָס האָבן דעמאָלט געוואוינט אין די בראַנקס. מיר האָבן זיך אַלע דריי אויס־געצויגן אין גראַז מיט די בייכער אַראָפּ. לאַנדוי האָט אָנגענומען דאָס מיידל ביי ביידע הענט, געמאַכט איר עטלעכע לייכטע קאַמפּלימענטן און אויגן זיינען פאַרזונקען געוואָרן אין אויגן. דאָס פּלירטעווען איז איבערגעגאַנגען אין אַ רייצן זיך. דאָס רייצן האָט דעם מיידל אָבער נאַכמער געלאַקט, און מיט אַן אויסגעשטרעקט, לאַנג העלזל האָט זי געשלאַנגען יעדעס וואָרט וואָס איז אַרויס פון זיין מויל.

מיט אַמאָל איז פון ערגעץ פּלוצים אויסגעוואַקסן אברהם משה דילאָן, און ווי שטענדיק מיט עפעס אַ פּאַטשט. צי דאָס איז געווען אַ גרוס פון דער „מיסטריעזער דאַמע“ וואָס וואוינט אויף ריווערסייד דרייוו און איז פאַרליבט אין יעדן איינעם פון די „יונגע“ כאַטש זי האָט קיינעם פון אונז קיינמאָל ניט געזען, אָדער וועגן עפעס אַנדערש, דאָס געדענק איך שוין ניט. איך געדענק נאָר, אַז אברהם משה'ס פּאַטשט האָט מיט אַמאָל איבערגעריסן די אידיליע, וואָס האָט זיך נאָר וואָס אָנגעהויבן וועבן פאַר מיינע אויגן און דער ריס איז געבליבן אָפּן. עס האָט זיך פאַרבונדן אַ לאַנגער און טיפער שמועס וועגן עפעס אַ ליטעראַרישן ענין און דאָס מיידל איז ווי אַפּגעמעקט געוואָרן. אונזער

ליטעראַרישער שמועס האָט זי אַפנים זייער שטאַרק געלאַנגווייליקט, ווייל מיט אַמאָל האָט זי זיך געטאַן אַ שטעל אויף און אַ זאָג געטאַן: — קומט! אָבער טאַקע שוין! — אַזוי באַפעלעריש האָט געקלונגען איר קול און אַזוי אומדערוואַרט איז עס געווען, אַז מיר האָבן אַלע דריי געפאַלגט און זיך אויפגעהויבן פון גראָז. לאַנדוי איז מיט אַ ליבלעכן שמיכל צוגעגאַנגען צום מיידל, זי געוואָלט אַננעמען מיט צוויי פינגער ביי דער מאַרדעטשקע, אָבער זי האָט זיך ביז אַ קער געטאַן פון אים, אַ נעם געטאַן מיך מיט דילאַנען אונטער די אַרעמס און פּייל פון בויגן זיך אַ לאַז געטאַן מיט אונז אַראָפּ פון באַרג און זיך ניט אַפגעשטעלט ביז מיר זיינען שוין געווען אויף יענער זייט פון וועבסטער עוועניו, אינמיטן פון קליערמאַנט פאַרקוועי, וואָס האָט דעמאָלט נאָך געהייסן ווענדאָוער עוועניו. לאַנדוי, וואָס האָט שטענדיק געהאַט שלעכטע פיס, איז פאַרבליבן פון הינטן. ערשט אַ צען מינוט שפעטער האָט ער אונז אַנגעיאָגט, אָדער בעסער געזאָגט: מיך אַנגעיאָגט, ווייל דאָס מיידל און דילאַן זיינען מער ניט געווען.

„אַ שיינ, וואויל, כשר ציגעלע!“ האָט לאַנדוי געזאָגט אַ לאַכנדיקער, ווען ער איז צוגעקומען צו מיר. „וואו איז זי אַהינגעקומען?“ און אַז איך האָב אים געזאָגט, אַז זי איז אַוועק אַהיים מיט דילאַנען, האָט זיך לאַנדוי אויפסניי צעלאַכט. נאָר מערקווירדיק! זיינע אויגן, וואָס געוויינטלעך זיינען זיי שטענדיק געווען לאַכענדיק, זיינען דוקא דאָס מאָל געווען טריב און טרויעריק. אַ וויילע האָבן מיר זיך אַרומגעדרייט, געפרוואווט פאַרבינדן פאַר-שידענע שמועסן, עס האָט זיך אָבער ניט געקלעפט. ווי זיין שטייגער ווען ער איז געווען אינערלעך שטאַרק פאַרנומען מיט עפעס, אָדער צעטראָגן, האָט ער געהאַלטן אין איין וויגן דעם קאַפּ. מיט אַמאָל גיט ער אַ זאָג: „איך בין שרעקלעך פאַרוואונדעט.“ פאַרוואונדעט? פון וואָס? מאַך איך זיך תמ'עוואָ-טע. לאַנדוי'ן האָט דאָס אויפגעקאַכט: „איר האָט טאַקע גאָר ניט באַמערקט אַז איך בין ניט גלייכגילטיק צו דעם כשר'ן קעלבעלע?“ איך האָב געשמייכלט. לאַנדוי האָט אַ מאַך געטאַן מיט דער האַנט, ווי איינער זאָגט: איר זייט אַ פאַרפאַלענער און וועט שוין קיינמאָל גאָר ניט פאַרשטיין, אַ מורמל געטאַן „אַ גוטע נאַכט!“ און איז אַוועק אַהיים.

דאָס איז געווען איינער פון די זעלטענע מאַמענטן ווען לאַנדוי האָט פאַר אַ חבר געלאָזט פאַלן אַ וואַרט וועגן אַן אינטימען געפיל. זיין אינטים לעבן האָט ער געהאַט פאַרשלאָסן אַפילו פון זיינע נאַענטסטע חברים. ער פלעגט אַפט שטאַלצירן דערמיט, וואָס ער איז אין כאַראַקטער ניט קיין סלאַוו, מיט אַ „צעבראַטשעטער אַפענער נשמה“, וואָס „גיסט אויס זיינע געפילעכצן“ פאַר אַלעמען. דער טיפישער „סלאַוו“ איז אין זיינע אויגן געווען מאַני לייב. אין

צייטן פון רוגז/לעד, פארשטייט זיך, אבער אזוינע רוגז/לעד זיינען ניט געווען קיין זעלטנקייט, באזונדערס אין די אינגערע יארן.

א צווייטער עפיוזאד פון יענער צייט

ווי שוין באמערקט, האבן לאַנדוי און וואַרשע דעמאָלט אָפט געהונגערט. אז מען האָט געוואוינט ביי די קלינגס, האָט מען אָפילו ניט געדאַרפט הונגערן. די וואוילע בערטא קלינג האָט זייער קלוג און טאַקטיש אויפגעפאַסט, אז ווען זי האָט גערופן צו טיי זאָל אויפן טיש ניט פעלן אַ קיכל, אַ טאַרטל, אַ טייגל, און גאַנץ אָפט פּראָסט ברויט מיט פוטער און אַ הערינג צי עטלעכע וואורשט-לעד. „און אפשר וועט איר גאָר פאַרזוכן אַ פּיין שטיקל פּיש צי גאָר אַ שטיקל עוף, וואָס איז פאַרבליבן פון מיטאַג?“ אוועקגיין הונגעריק פון טיש האָט מען ניט געקאָנט. מען האָט אָבער יאָ געקאָנט צום טיש אינגאַנצן ניט גיין. און לאַנדוי מיט וואַרשע'ן האָבן מיט אַמאָל אויפגעהערט אַראָפּצוקומען פון בוידעם-שטיבל, ווען מען האָט זיי גערופן צו טיי, טאַקע דערפאַר ווייל זיי האָבן געוואוסט, אז זיי קוקן אַרויס מען זאָל רופן.

אינמאָל נאָך אַ לאַנגן, זומערדיקן תענית איז לאַנדוי'ן שפּעט ביינאַכט געלונגען צו קריגן ביי עמיצן אַ ניקל. אין אַ בעקעריי אויף וואַשינגטאָן עוועניו, האָט ער איינגעהאַנדלט זעקס גרויסע, פּרישע און וואַרעמע זעמל און מיט פּרייד זיך געלאָזט לויפן אַהיים טיילן זיי מיט זיין חבר, וואָס איז זיכער פונקט אזוי הונגעריק ווי ער. אָבער וואַרשע איז שוין געשלאָפּן, ווען לאַנדוי איז אַהיים געקומען. טראַכט לאַנדוי ביי זיך: מילא וועט ער אויפּעסן זיין חלק און די איבעריקע זעמל לאָזן ביז וואַרשע וועט זיך אויפּכאַפּן. אז ער איז פאַרטיק געוואָרן מיט זיינע דריי זעמל איז ער אָבער נאָך אַלץ געווען הונגעריק, און וואַרשע איז נאָך אַלץ געשלאָפּן. קאָן זיך לאַנדוי ניט איינהאַלטן און עסט אויף אַ פּערטן זעמל. באלד האָט ער שוין געהאַט פאַרשלונגען אויך דעם פינפטן זעמל און ער האָט זיך שוין געוואָלט אַ נעם טאָן צום זעקסטן אויך. אין דער לעצטער סעקונדע אָבער האָט ער גובר געווען דעם יצר הרע און דעם לעצטן זעמל אָפּגעראַטעוועט. כדי אויסצומיידן אַ נסיון, האָט ער דעם לעצטן זעמל אַריינגעלייגט אין פאַפּירענעם זעקל, אַרויסגעטראָגן אין קאַרידאָר און דאָרטן פאַרשטעקט אונטער אַ קראָקווע פון דאָך. ווען ער האָט זיך אויפגעכאַפט אויף מאָרגן אינדערפרי, איז וואַרשע שוין געזעסן ביים טיש איבערגעבויגן איבער אַ בוך. מיט איין שפרונג איז לאַנדוי אַראָפּ פון געלעגער, אַרויס אין קאַרידאָר און מיט נצחון אונטערגעטראָגן וואַרשע'ן דעם באַהאַלטענעם זעמל. און אז וואַרשע האָט געהאַלטן אין קיינע, האָט אים לאַנדוי דערציילט די גאַנצע מעשה. וואַרשע האָט אים שטיל אויסגעהערט. מיט אַמאָל האָבן זיינע בלייכע באַקן זיך פאַררויטלט און ער האָט אַ זאָג געטאָן: „איך

שעם זיך אייך צו זאָגן, אַז איך אויף אייער אָרט וואָלט זיך ניט איינגעהאַלטן. איך וואָלט אויפגעגעסן אַלע זעקס זעמל".

דאָס האָט מיר לאַנדוי דערציילט נאָכדעם ווי משה וואַרשע האָט אין עטלעכע חדשים אַרום זיך דאָס לעבן גענומען.

משה וואַרשע, דער חלוש, דער אינטעליגענט, דער יושב אהל, וואָס האָט זיך געפילט אין דער היים נאָר ביים בוך, און וואָס האָט יונגעררהייט געקראָגן דעם חשוב'ן אויסזען פון אַ זקן, אַ מאַנאָך, — דער מענטש איז אין די לעצטע וואָכן פון זיין לעבן געוואָרן אַ נאכט-וועכטער אין אַן אַפּאַרטמענט הויז, וואָס מען האָט געהאַלטן אין בויען. איין נאכט איז ער אַרויף אויף אַן אויבערשטן שטאַק פון דער ניט פאַרענדיקטער געביידע און זיך אַראָפּגעוואַרפן. ווען מען האָט אים געפונען ליגן אויפן טראַטואַר איז ער שוין געווען טויט.

סוף זומער 1915

מיר גרייטן זיך באַנייען דעם זשורנאַל „ליטעראַטור און לעבן". אַלע פלענער זיינען שוין אויסגעאַרבעט. מיר האָבן שוין אַפילו אַ העלפט פון מאַטעריאַל פאַרן ערשטן נומער. מיר וואַרטן בלויז נאָך אויף לאַנדוין, וואָס אַ ליאַדע טאָג דאַרף ער זיך אומקערן פון „קאָנטרי", וואו ער האָט דעם זומער פאַרבראַכט מיט זיין פרוי ערגעץ אין ניו דזשירזי.

איין טאָג דערוויסן מיר זיך : לאַנדוי איז שוין דאָ. ביז ער וועט קריגן אַ דירה האַלט ער זיך דערווייל אויף ביי סאַטשע דילאָן. מאַני לייב און איך זיינען דעמאָלט געווען שכנים אין באַראַ פאַרק. אויף מאַרגן נאָכמיטאָג, — אַ שבת איז דאָס געווען — קומט מאַני לייב צו מיר און מיר פאַרן אַראָפּ דאָוין-טאָון. אין ל. שאַפיראַס רעסטאָראַן אויף איסט בראַדוויי טרעפן מיר לאַנדוין. מען צעקושט זיך, מען פרעגט זיך פאַנאָדער, מען לייענט לידער איינער פאַרן אַנדערן און אינמיטן כאַפט מען זיך, אַז מען דאַרף זיין ביי אַ געוויסן דר. ווייסקל, וואָס האָט פאַר אונזער זשורנאַל גרייט אַן אַרבעט (וואָס מען וועט דאַרפן איבערזעצן פון ענגליש) וועגן די נייעסטע טענדענצן אין דער מאַלעריי. לאַנדוי ווערט מיט אַמאָל אַ „ווייטער". ער זיצט מיט אונז ווי ביז אַהער, אָבער איז ניטאָ. מאַני לייב'ן צינדט עס אָן. אַ ווילע האַלט ער עס אין זיך, באַלד אָבער ציען זיך ביי אים אַן די אַדערן אויפן האַלז, די ליפן פאַרהאַקן זיך און ער גיט אַ צי מיט דער נאָז :

— וואָס איז, לאַנדוי ?

— ס'איז גאָר ניט. — ענטפערט לאַנדוי רואיק און ער ווערט נאָך

ווייטער.

— ס'איז יאָ — שיסט אַרויס מאַני לייב — און שפילט זיך מיט מיר

ניט אין קיין באַהעלטעניש. אויב איך געפעלט ניט עפעס, זאָגט.

— פיקטשעלעך! — קוועטשט לאַנדוי ענדלעך אַרויס מיט יענעם פאַר-
אַכטנדיקן קוועטש, ווי נאָר ער האָט עס געקאָנט.

אים איז ניט געפעלן, וואָס מיר האָבן באַשטעלט דעם אַרטיקל ביי דר.
וויקסל. מאַלעריי איז זייער אַ וואוילע זאָך, זייער אַ הויכער ענין. אָבער אַן
ענין וואָס איז אין תוך ניט אונזערער. מיר גייען צו אויסשטעלונגען? יאָ.
מיר קאָנען אַמאָל אַפּשטיין אַ שטיק צייט פאַרגאַפּטע פאַר אַ בילד? גוט. אַ
קעלט קאָן אונז אַמאָל דורכלויפן איבערן חוט השדרה צוליב אַ געמעל? אַודאי.
אָבער וואָס ווייסן מיר וועגן מאַלעריי? זיכער ניט מער ווי אונזערע לייענער
— און אַפילו די בעסטע — וועגן דיכטונג. אונזערער אַ זשורנאַל דאַרף זיך
אַפּגעבן בלויז מיט דעם אין וועלכן מיר זיינען איינגעווייט — בלויז מיט דער
וואַרט־קונסט. אַלץ אַנדערע איז שעטנז, ווייל ניט מער ווי פרעטעניזע.

אָבער פונדעסטוועגן זיינען מיר אַלע אין דרייען אַוועקגעפאַרן אין די
בראַנקס צו דר. וויקסל, אַנגעטראַפּן זייער אַ וואוילן און זייער אַן אינטערע-
סאַנט מענטשן. געטראַפּן דאַרטן אויך אַ יונגן אַרכיטעקט, פון וועמען דר.
וויקסל האָט שטאַרק געהאַלטן און וועלכער האָט גע'חלומ'ט וועגן אייגנ-
אַרטיקע אידישע בנינים אין גי'יאַרק, וואָס זאָלן זיין אַ סינטעז פון פאַר-
צייטיקע אידישע שולן און מאַדערנע ניו יאָרקער געביידן. עטלעכע שעה
האָבן מיר פאַרבראַכט מיט די צוויי זייער אינטערעסאַנטע מענטשן, וואָס
מיר האָבן, אגב, צו אונזער שאַדן מער קיינמאָל ניט געזען. פון דאַרטן זיינען
מיר אַוועק צו די קלינגס, וואו עס איז יענע נאַכט געווען עפעס אַ שמחה'לע,
און וואו אַלע צימערן זיינען שוין געווען איבערגעפאַקט מיט געסט.

אַרום צוויי אַזיגער ביינאַכט זיינען מיר אַוועק פון דאַרטן. אָבער ניט
אַליין. געווען דאַרטן צוויי שוועסטערלעך, וואָס איינע פון זיי — און דוקא ניט
די שענערע — איז דעמאָלט געווען אונזער אַלעמענס ליבלינג, און מען האָט
זיי געדאַרפט אַפּפירן אַהיים. געווען נאָך אַנדערע מענטשן, וואָס האָבן געוואוינט
אין יענער געגנט נאָר נידעריקער אַראַפּ צו, דאַרף מען זיי שוין אויך באַגלייטן
אַהיים. איין מיידל וואוינט אין האַרלעם. זוי אַזוי לאַזט מען זי גיין איינע אַליין
אַהיים אַזוי שפעט ביינאַכט? האָבן מיר אַריבערגעשפּאַנט איינע פון די בריקן
איבער דעם האַרלעם ריווער און אויך זיי צוגעפירט ביז דער טיר פון איר
וואוינונג. איצט איז בלויז איין אברהם משה דילאָן פאַרבליבן מיט אונז, און
עס האָט אַנגעהויבן צו טאַגן און עס איז שוין ניט געווען ווייט פון סענטראַל
פאַרק איבער וועלכן עס איז געהאַנגען אַ וויסער טויאיקער שלייער, האָבן
מיר זיך געלאָזט גיין צום פאַרק.

אָבער אין פאַרק זיינען מיר ניט אַריין. לאַנדוי האָט דערזען אַ באַנק
אינדרויסן פאַרן שטיינערנעם פאַרקאָן און — ער גייט ניט ווייטער! אַפילו
איין טראַט מאַכט ער ניט מער! קוים זיך אַנידערגעזעצט, האָט אברהם משה

פארווארפן דעם קאפ אויף אַהינטער און איז איינגעשלאָפן. מיר האָבן אים געלאָזט שלאָפן אַ שעה שפעטער, ווען מיר האָבן זיך אויפגעהויבן און זיינען אַוועק זוכן עפעס עסן. זיין ברייט, בייניק פנים האָט אין שלאָף געהאַט אין זיך עפעס אַזוי פיל רירנדיק־קינדישס, אַז מיר האָבן געזשאַלעוועט אים אויפ־צואוועקן.

זאַטע, אָפגערוטע און דערפרישטע פון דער שאַרפער מאַרגן־לופט, האָבן מיר אויפסניי זיך געלאָזט גיין. און געווען איז עס אַ גאַנג, וואָס מען פאַרגעסט ניט דאָס גאַנצע לעבן. די חושים וואָך ווי זעלטן, האָט יעדע באַגעגעניש און יעדע זאַך אויף וועלכע די אויגן זיינען געפאלן קינסטלעריש אָנגערעגט. די מוחות האָבן זיך צעשפילט, יעדעס וואָרט האָט עפעס סוגעסטירט און עס איז אַוועק אַ שמועס אין וועלכן עס האָבן זיך געפלאַכטן אידייען, זאָגעכצן, שורות און סטראַפּן פון לידער מיט זכרונות, חלומות און קינסטלערישע פּלענער. און אַזוי פאַרטאָן איז מען געווען אין דעם שמועס, אַז מיר האָבן גאָר ניט באַ־מערקט, אַז מיר גייען ניט אין איין ריכטונג נאָר אין זיגזאַגן און אַמאָל האָבן מיר זיך אַפילו געדרייט אַרום איין בלאַק. ענדלעך זיינען מיר צוגעקומען צו אַן „על“ סטאַנציע אויף דער דריטער עוועניו. דאָ האָבן מיר זיך אָפגעשטעלט. לאַנדוי האָט געזאָלט אַרויף די טרעפּ אויף איין זייט און פאַרן אַרויף שטאַט. מיר וועלן דערנאָך אַריבער דעם וועג אויף דער אַנדערער זייט און פאַרן דאָן־טאָון און פון דאָרטן אַהיים אין באַראָ פאַרק. אָבער דאָ האָט איינער פון אונז זיך געבעטן: „לאַמיר גיין ביז נאָך אַ סטאַנציע“. און דאָס זעלבליקע האָט זיך איבערגע'חזר'ט כמעט ביי יעדער סטאַנציע“, אַזוי שווער איז דעמאָלט געווען צו שיידן זיך. עס איז שוין געווען אַרום עלף אַזיגער פאַרמיטאַג, אַז מיר זיינען צוגעקומען צו דער פערצנטער גאַס. דאָ האָבן מיר זיך אָפגע־שטעלט און געטראַכט, אַז עס וואָלט גאָר געווען אַ פּלאַן זיך אַריינצוכאַפּן צו ראַבאָי, וואָס האָט געוואוינט ניט ווייט און נעמען ביי אים די דערציילונג, וואָס ער האָט געהאַט צוגעאַזגט פאַר אונזער זשורנאַל. מיר שטעלן שוין די ערשטע טריט. ערשט לאַנדוי גיט זיך אַ כאַפּ ווי פון עפעס אַ שאַרפן ביס. זיין פנים ווערט בלינד און ער שרייט כמעט אויס:

— אוי! רייזל גייט מסתמא צו קינד, אין אַ פרעמדער שטוב, און איך שלעפּ זיך אַרום מיט אייך שוין באַלד אַ מעת־לעת.

מער אויסריידן אַ וואָרט צו אים האָט מען ניט געקאַנט. ער איז שוין ניט געווען.

אגב, נאָך אַ קלייניקייט וועגן יענע טעג.

ביי מאַני לייב'ן אין אַ קליין חדר'ל זיינען מיר, ער און איך, די רעדאָק־טאַרן פון דעם באַנייט „ליטעראַטור און לעבן“, געזעסן איין אַוונט און

געשריבן אַ פּראָגראַם אַרטיקל פאַרן ערשטן נומער. עס רעדט זיך נאָר אַזוי „געשריבן“. ניט קיין שרייבן איז דאָס געווען נאָר איין לאַנגער געפעכט, וואָס האָט אָנגעהאַלטן עטלעכע שעה, פאַר יעדן פאַראַגראַף, יעדן זאַץ און מער פאַר אַלץ פאַר איינציקע ווערטער. דאָ איז אים עפעס ניט געפעלן, דאָ איז מיר עפעס ניט געפעלן. איינמאָל האָט אים אַ פאַראַגראַף געקלונגען פאַלש און פּרעטענציעז און אַ צווייטן מאַל האָב איך געהאַט אויסצוזעצן, אַז אַ זאַץ איז לויז און שלאַבעריק. דאָ האָט זיך געדאַכט, אַז מיר ברענגען ניט אַרויס קלאַר וואָס מיר ווילן און באַלד — אַז מיר ווייסן גאָר אַליין ניט גענוי, וואָס מיר ווילן. און אַז אַלץ איז שוין געווען אין דער בעסטער אַרדענונג איז מאַני לייב פּלוצים אויפגעשפרונגען מיט אַ פּראָטעסט: ווער זיינען מיר דאָס און וואָס זיינען מיר דאָס, אַז מיר זאָלן אויפשטעלן פּראָגראַמען און באַשטימען געזעצן פאַר דער דיכטונג?

מיט אונז אין חדר'ל איז אויך געווען אַ אינגערער דיכטער, אַ נאַכפּאָלגער און פאַרערער אונזערער. די גאַנצע צייט פון דעם געראַנגל איז ער געזעסן אַ פאַרגאַפּטער מיט אַן אָפּן מויל און מיר זיינען געווען זיכער, אַז דאָס איז ער פשוט פאַרכאַפט פון דעם גייסטיקן שפּיל פאַר זיינע אויגן. מיט אַמאַל דערהערן מיר אַבער אַ כראַפען ווי פון אַ זעג. מיר גיבן אַ קוק — דער בחור ליגט איבער דער ברייט פונם בעטל אויף וועלכן ער איז געזעסן, איין פוס איז אויסגעצויגן קרום ביז אַ העלפט פון דעם חדר'ל, שלאַפט געשמאַק, אַז דער גאַווער רינט אים אַזש פון אַ מויל-ווינקל.

מאַני לייב האָט פאַמעלעך אָנגעהויבן צונויפּדריקן די ליפּן. פונקט אַזוי פאַמעלעך האָט ער צונויפּגענומען פון טיש די אָנגעשריבענע בייגן פאַפּיר, זיי צונויפּגעלייגט און נאָך פאַמעלעכער אָנגעהויבן רייסן פאַסן פון אויבן אַראָפּ: א-איינס, צ-וויי, ד-ריי, פ-יר! מען דאַרף ניט קיין פּראָגראַם-אַרטיקל. אַז ער, דער יורש אונזערער (אָנווייזנדיק אויפן אינגערן דיכטער), קאָן איצט כראַפען, דאַרף מען ניט קיין פּראָגראַמען, דאַרף קיינער ביי אונז ניט קיין פּראָגראַמען!

אַז לאַנדוי האָט שפּעטער געהערט וועגן דעם, האָט ער אַ פאַטש געטאָן מיט די הענט אַן די קני, זיך אָנגעהויבן טרייסלען און די אויגן האָבן זיך אים אַזש איבערגעגאַסן מיט טרערן פון געלעכטער.

אַ שפּרונג פון אַ סך יאָרן

איך בין שוין געווען ווייט אין די פּערציקער, לאַנדוי — קוים אַריבער די פּערציק, דעמאָלט האָט לאַנדוי געהאַט צוויי שטעלעס, אויף קיין איינער פון זיי זיך ניט איבערגעאַרבעט, פאַרדינט גוט, געהאַט אַ שייך הויז, אַ קלוג ווייב, צוויי שיינע אונטערוואַקסנדיקע טעכטער, געקאַכעט זיך אין זילבער-

וואָרג, ירושה-זאָכן פון זיידעס, וואָס מען האָט אים איבערגעשיקט פון פוילן; אין זילבערוואָרג, שטיינדלעך און צירונג, וואָס ער האָט איינגעהאַנדלט דאָ אין ניו-יאָרק, „געלעבט ווי אַ גראַף“ און הנאָה געהאַט פון לעבן. לידער? — באַ! אַן עסק פאַר יונגעלייטלעך און סענטימענטאַלע ווייבער. ער איז שוין לאַנג אַרויס פון צעך.

נאָר אַט גייען מיר ביידע אויף איסט בראַדוויי. פון דער ווייטנס קומען אונז אַקעגן אברהם משה דילאָן און אבאָ שטאַלצענבערג. אברהם משה שפּרייט מיט זיינע לאַנגע פיס, דער קאַפעלוש איז ביי אים פאַרדרייט אויף אַ זייט, די הענט פאַכען אין דער לופטן און דאָס צעקאַרטע פנים איז איין ברייטער שמייכל, ווי פון איינעם וואָס האָט אַ געוואַלטיקע הנאָה פון עפעס. לעבן אים קייקלט זיך שנעל מיטן קיילעכדיקן בייכל פאַראויס דער יונגער, פעטינקער שטאַלצענבערג. אויך זיין קיילעכדיק, שיינענדיק שייגעץ-פנים איז איין ברייטער, צופרידענער שמייכל. דאָס נעזל פאַריסן אַרויף צו און אַ בערשטל האָר טיילט זיך אָפּ פון דעם גלאַט צוגעקעמטן און אויליק גלאַנציקן קאַפּ, וואָס האָט שוין יאָרן ניט געפילט קיין היטל אויף זיך.

— אוי, אַ פערל! אוי, אַ ליד! אוי, אַ וואונדער — שרייט אויס אברהם משה ווען ער קומט צו צו אונז. און עס דויערט אַ היפשע וויילע ביז מיר דערוויסן זיך, אַז דאָס מיינט ער צו זאָגן, אַז שטאַלצענבערג האָט אָנגעשריבן אַ ליד, וואָס איז אַ פערל און אַ וואונדער. ער שטייט צו צו אונז, ניט אַנדערש נאָר מיר זאָלן שוין הערן דאָס ליד. „לייענט עס פאַר זיי, שטאַלצענבערג! עס איז דאָך אַ פּרעכטיקע זאַך!“ שטאַלצענבערג איז גרייט צו לייענען. נאָר לאַנדוי ווענדט אים אָפּ מיט דער האַנט: — מוחל! אָבער אַפנים באַמערקנדיק ווי עס בייטן זיך ביי שטאַלצענבערגן די קאָלירן אין פנים, גיט ער צו: „ניט איצט, מיר זיינען ביידע פאַרנומען“, מיך אַ צי געטאָן ביים אַרבל און מיר זיינען אַוועק.

לאַנדוי האָט געוואַלטיק געהאַלטן פון שטאַלצענבערג'ן, פון אַלע צוגע-קומענע יונגע דיכטער האָט ער אים געהאַלטן פאַר דעם איינציקן, וועמענס אַ ליד פאַרשאַפט יענע וואונדערלעכע פרייד, וואָס נאָר לידער און ליבע קאָנען געבן. „אַ פּרעכטיקער יונג און פול מיט טאַלאַנט!“ האָט לאַנדוי באַמערקט וועגן שטאַלצענבערג'ן. „איך האָב אָבער מורא, אַז עס וועט גאָר ניט ווערן פון אים, ווי אַלט איז ער? — פיר-פינף און צוואַנציק? די בעסטע יאָרן. לידער דאַרפן זיך איצט שיטן ביי אים פון אַרבל און דאָס קוועטשט אויס אַ ליד איינמאַל אין אַ האַלב יאָר. און שוין אַ באַלעבעסל, מיט אַ בייכל, מיט אַ ווייב און אַ קינד און, וועל ניט זיין איבערראַשט, ווען אַפילו מיט אַ באַנק-ביכל, זעט איר אים, דעם הייליקן חם, דעם פראַ אַדם אברהם משה, אים בין איך מקנא. עלטער פון מיר, עלטער פון אייך, עלטער פון אַלע אונזעריקע און

דאך א סך אינגער אפילו פון שטאלצענבערג'ן. דער איינציקער פאָעט ביי אונז. וואָס. קיין לייטיש ליד ניט אָנגעשריבן? באַ, בלאַטע. אָפּגעריסן, אָפּגעשליסן? אַ דאָגה אים. אָבער פריי איז ער? אין שטענדיקן עקסטאַז איז ער? און ווער איז נאָך אַזוי שטענדיק פאַרנומען מיט לידער ווי ער? אַי, האָבן מיר גע'פטרט דאָס לעבן! איך, איר, מאַני לייב, דער ברוקלינער. — איר זעט אים אַמאָל? נאָך אַלץ ניט פאַרענדיקט דעם פינף-בענדיקן ראָמאַן? — הערלעכע פאַר-שויןען, וואונדערלעכע, שטימונגספולע סיטואַציעס און בילדער. אָבער וואָס צאָצקעט ער זיך אַזוי מי זיי? — דאָס האָט ער געמיינט קאַזאַנסקי'ן, מיט וועמען ער איז דעמאָלט געווען שטאַרק ברוגז. אַ רוגז, וואָס האָט אָנגעהאַלטן אַ סך יאָרן.

פון דער זעלביקער צייט

ווי באַקאַנט, איז לאַנדוי געווען אָנגעשטעלט אין פּובליסיטי דעפּאַרטמענט פון דער ניו יאָרקער צדקה פעדעראַציע. איין יאָר, ווען די פעדעראַציע האָט געפירט גאָר אַ גרויסע קאַמפּאַניע, האָט לאַנדוי אַליין זיך ניט געקאַנט ספּראַך-ווען מיט דער גאַנצער אידישער פּובליסיטי אַרבעט און מיך געבעטן, איך זאָל אים אַרויסהעלפּן. דריי וואָכן האָב איך געאַרבעט מיט אים צוזאַמען און האָב פשוט געשטוינט איבער די פייאַקייטן, דערפּינדערישקייטן און ענערגיע, וואָס ער האָט אַרויסגעוויזן ביי דער אַרבעט. מען האָט געדאַרפט צוגרייטן עטלעכע צענדליק אַרטיקלען און אומציייליקע נאָטיצן פאַר אַלע אידישע צייטונגען. מאַטעריאַל פאַר דער אַרבעט איז געווען זייער ווינציק. בלויז עטלעכע מאָגערע, גאָר ניט זאָגנדיקע פאַראַגראַפּן וועגן דעם אַנשטאַלט און נאָך ווינציקער ממשות'דיקע אינפּאַרמאַציע וועגן אַן אַנדערן, און דאָך האָבן די אַרטיקלען געמוזט זיין „וואַגיק און ווירדיק“ און די נאָטיצן געשריבן אַזוי, אַז זיי זאָלן האָבן דעם „ווערט פון נייעס“, כדי די נייעס רעדאַקטאָרן זאָלן זיי ניט פאַרוואַרפּן. לאַנדוי איז געווען אַ מאַדים אויף די זאַכן. ער האָט אויך פאַרשטאַנען, ווי אַזוי צו פּוּעל'ן ביי די אַרויסגעבער און רעדאַקטאָרן פון די צייטונגען, אַז זיי זאָלן אָפּגעבן אַ סך פּלאַץ פאַר דער קאַמפּאַניע, אַז לייט-אַרטיקלען זאָלן געשריבן ווערן, און אַז די נייעס-רעדאַקטאָרן זאָלן די נאָטיצן פון דער צדקה פעדעראַציע באַהאַנדלען אַנדערש ווי די פּעק אַנדערע פּוב-ליסיטי מיט וועלכע די צייטונגען ווערן געוויינטלעך פאַרוואַרפּן.

איין טאָג, ווען מען האָט געדאַרפט צוגרייטן צוויי פּולע זייטן מיט אַרטיקלען פאַרן „פאַרווערטס“ און דעם „מאַרגן זשורנאַל“, ווען דער אָפיס איז געווען פּול מיט רעפּאַרטערס פון אַלע ענגלישע צייטונגען, ווען דער טעלעפּאָן האָט ניט אויפּגעהערט צו קלינגען, ווען לאַנדוי האָט זיך עטלעכע מאָל געקריגט מיט מיר, ווייל איך האָב די אַרבעט געטאָן ווי איך האָב פאַר-

שטאַנען, ווען איך בין געזעסן ביי איין שרייב-מאַשין און ער לעבן מיר ביי אַ צווייטער און די אַרבעט האָט געברענט אונטער די הענט, דערהער איך פּלוצים, ווי לאַנדוי'ס מאַשין הייבט אָן קלאַפּן לאַנגזאַמער און לאַנגזאַמער און ווי ער ברומט עפעס אונטערזינגענדיק. איך הייב אויף די אויגן און גיב אַ קוק, ערשט לאַנדוי זיצט מיט דער צונג צווישן די ציין און שרייבט — אַ ליד.

די זונטיקס ביי לאַנדוין

יעדן זונטיק נאַכט איז ביי זישאָ לאַנדוי געווען אַ ליטעראַרישער טיש. אַ סך מענטשן פּלעגן קומען. אַחוץ שרייבער אויך מאַלער און גלאַט מענטשן פון אַ גאַנץ יאָר.

דער טיש האָט געהאַט אין זיך עפעס רבי'שעס, ניט ווי דער אַנגעצויגע-נער, פאַר'דבקה'טער רבי'שער טיש, וואָס איז עבודה און „כלו קודש“, נאָר דאָס וואָס מען האָט אין אונזערע מקומות גערופן „דער צווייטער טיש“ פון נאָכן בענטשן, ווען די פאַרמעלע שטייפקייט האָט אָפּגעלאָזן און די גרענדע פירט שוין ניט דער רבי אַליין נאָר בשותפות מיט געקליבענע פון עולם: מקורבים, לומדים, שאַרף-שמועסער, ווערטל-זאַגער, מעשה-דערציילער, רכילות-טרייבער און פּאָליטיקער; ווען אַ שאַרף וואָרט, אַ טיפּער געדאַנק, אַ נאָכדערציילטע מעשה מיטן זיך מיט וויק, רכילות און אפילו מיט פּאָליטי-שער אינטריגע.

אויפן טיש איז שטענדיק געשטאַנען עפעס און ווער עס איז אַריינגעקומען האָט אַן צערעמאָניעס זיך געקאַנט אַנידערזעצן און אונטערלענען דאָס האַרץ. אַ שטיק צייט האָט זיך דער טיש געענדיקט מיט — הימל עפן זיך — אַ קערטל. צום קערטל האָט געמאַכט אַ סוף טיילווייז די דעפרעסיע און דער עיקר לאַנדוי'ס קרענק.

פאַר דער וועלט האָט לאַנדוי ליב געהאַט צו מאַכן אַן אַנשמעל, אַז ער לייענט גאָר נישט. מיר דאַכט אָבער, אַז אין אונזער קרייז האָט קיינער ניט געלייענט אַזוי פיל ווי ער, און ער האָט נאָכגעפּאַלגט אַלץ וואָס איז אַרויס אויף אידיש. איין אידישע בוכהאַנדלונג האָט געהאַט פון אים אַ שטענדיקע באַשטעלונג מען זאָל אים צושיקן יעדעס אידישע בוך לידעד פון וואָנען עס זאָל ניט קומען. ער האָט אויך געקויפט אַ סך ענגלישע, דייטשע און רוסישע ביכער. יעדן זונטיק נאַכט, ווען מען איז געקומען צו אים, האָט מען שטענדיק געפונען ליגן „נייע סחורה“ אויפן טיש, אויף אַ קאַמאַד, אויף די ביכער שאַפעס, צי גאָר אויף דער שרייב-מאַשין. ווער עס האָט געוואָלט, האָט זיך געקאַנט פאַרקלייבן אין אַ ווינקל און לייענען פאַר זיך.

גאַנץ אָפט איז אַזאַ שטיל ביחידות'דיק לייענען איבערגעגענגען אין אַ פּאַרלייענען פאַרן עולם. ווען דאָס בוך איז דעם לייענער שטאַרק געפּעלן

געוואָרן, פֿאַרשטייט זיך. און איז עס נאָר געווען אַ גוטער פֿאַרלייענער, וואָס האָט געקאָנט אונטערשטרייכן ווי געהעריק די בעסטע שטעלן און אָפּכאַפּן אָדער פֿאַרטושן די שוואַכסטע, איז אין שטוב געווען אַן אמת'ער יום-טוב. אייגענע לידער האָט קיינער נישט פֿאַרגעלייענט, סידן פֿאַר אַן איינציקן פֿריינט, שטיל אין אַ ווינקל. לאַנדוי אַליין אויך נישט.

אין די זונטיקס זיינען אַ סך רעפּוטאַציעס געמאַכט געוואָרן און אַ סך געפֿטרט געוואָרן. עס זיינען אויך געמאַכט געוואָרן אַ סך „ליטעראַרישע אַנט-דעקונגען“. אויפן מאַמענט איצטער דערמאָנט זיך מיר בלויז ווי איין זונטיק נאַכט האָט לאַנדוי פֿאַר אונז אַנטדעקט ראובן לודוויג'ן. אַן אַנדערש מאַל האָב איך דעם עולם „איינגענומען מיט שטורעם“ פֿאַר ראַוויטש'ן. אין דער אַנטדעקונג פון שטאַלצנבערג'ן האָבן מיר ביידע געהאַט אַ גלייכן חלק. אים האָבן מיר אַנטדעקט אינאיינעם מיט שטיקער'ן, גלייך ווי זיי האָבן זיך נאָר באַזיזן מיט זייערע ערשטע זאַכן, אין „יוניאַן סקווער“ דאַכט זיך. ביידע זאַכן, וואָס זיי האָבן דאָרטן פֿאַרעפּנטלעכט זיינען געווען שוידערלעכע. אָבער פון דעם כלאַם אַנגעבלאָזענע און געשוואַלענע מליצות, גענאַשט ביי מאַרקיש'ן האָבן אַרויסגעבלאַנקט אייגענע גאַלד־קערנער. באַלד אויף מאַרגן איז לאַנדוי אַוועק אויפּפּוּכן די צוויי יונגע פֿאַרשווינען, וואָס האָבן באַזיזן אַזאַ קונץ, אַז בעת ער האָט זיך געוואַלט אַ ביסל לוסטיק מאַכן אויף זייער חשבון האָבן זיי אים גאָר פֿאַרכאַפט.

לאַנדוי האָט אויך ליב געהאַט צו ראַיען זיך אין אַלטע שמות. גאַנץ אָפט פּלעגט ער איינהאַנדלען גאַנצע פעק מיט רומל און פֿאַקענטרעגער ליטעראַטור, ווי חומשים, סידורים און מחזורים מיט עברי־טייטש, מעשה־ביכלעך און חסידישע מעשיות.

איין זונטיק נאַכט זאָגט לאַנדוי, ער וועט אונז באַזיזן אַ קונץ. ער האָט נאָר וואָס איינגעהאַנדלט אַ גאַנצן פֿאַק תּחינות פון פֿאַרשיידענע דרוקן. זאָל עמיצער פון אונז אויפּמישן וועלכע תּחינה ער וויל און לייענען און ער וועט גלייך דערקענען, וואו זי איז געדרוקט געוואָרן. די עובדה פון לייענען האָב איך גענומען אויף זיך. אַרויסגעשטעלט האָט זיך אָבער, אַז לאַנדוי האָט בלויז טיילווייז געטראָפּן. ער האָט, למשל, שטענדיק דערקענט אַ תּחינה, וואָס איז געדרוקט געוואָרן אין ווילנע. ער האָט אויך טיילווייז דערקענט וועלכע תּחינה עס קומט פון וואַרשעווער דרוק. אים איז אָבער געווען שווער צו דערקענען די אונטערשיידן צווישן לעמבערגער, פּיעטריקאווער און לובלינער תּחינות. מיר האָבן זיך באַלד געכאַפט פֿאַרוואָס. די גאַליציאַנער און פּוילישע תּחינות זיינען כמעט אַלע געווען אין דעם זעלביקן סטיל פון דעם וואונדערלעכן פֿאַרצייטיקן ליטעראַרישן אידיש. די ווילנער תּחינות אָבער זיינען שוין געווען איבערגעשריבן אין אַ „מאָדערנעם“ לשון. די וואַרשעווער דרוקן האָבן גע-

מישט. אַ טייל תחינות האָבן זיי ווי זיי שטייען און גייען אַרויסגע'לקחנ'ט פון די גאַליציאַנער און פוילישע דרוקן און אַנדערע פון די ווילנער. אין די פויליש-גאַליציאַנער תחינות איז לאַנדוי געווען פשוט פאַרליבט. די ווילנער, פאַרקערט, האָט ער פיזיש ניט געקאַנט פאַרטראַגן. די פויליש-גאַליציאַנער זיינען פאַר אים (און אויך פאַר מיר) געווען אַ מוסטער פון סטיל, פון רייני-קייט, צאַרטקייט, אינטימקייט און וואוילקלאַנג פון שפראַך. די ווילנער פאַר-קערט — אַ מוסטער פון סטיללאַזיקייט, אַרימקייט, האַרטקייט און אַן אַ טראַפּן שפראַך געפיל. די פויליש-גאַליציאַנער תחינות זיינען קאַנטיק אור-שפּרינגליך פאַרפאַסט געוואָרן פון מענטשן תמימות'דיקע, גלויביקע, פול מיט ליבע און פיעטעט צו זייער אַרבעט. די ווילנער תחינות אָבער זיינען, ווי עס ווייזט אויס, שוין געווען דערווידערדיקע "סחורה" צוגעשטעלט פאַר אַ דרייערל צי אַ פינפערל, פון עפעס אַ משכיל, אַן אפיקורס, וואָס קיין גאַט אין האַרצן האָט ער שוין ניט געהאַט און קיין שפראַך געפיל אודאי און אודאי ניט, ווייל ווי האָט ער געקאַנט האָבן שפראַך-געפיל, ווען אַלץ וואָס איז געווען אַלט אידיש, איז אין זיינע אויגן געווען אָפגעלעבט און פאַרשימלט? וואָס עכטער און פיינער דער אידיש אַלץ קאַמישער האָט ער געקלונגען אין זיינע אויערן. אגב, האָט לאַנדוי אין די תחינות זיך אָנגעשטויסן אויף נאָך זייער אַן אינטערעסאַנטע זאַך. אין די ווילנער תחינות איז שטענדיק איבער-טריבן געוואָרן ווען עס איז געקומען אויסצורעכענען די אַטריבוטן פון גאַט. דאַרטן וואו אין אַנדערע תחינות האָט אַ אידענע זיך געזאָלט ווענדן צום "האַר פון אַלע וועלטן", האָט אַ ווילנער אידענע זיך געמוזט ווענדן צום "גרויסן" האַר פון אַלע וועלטן. צו "גרויסער גאַט אין הימל" איז אין דער ווילנער תחינה נאָך צוגעגעבן געוואָרן "אַלמעכטיקער". ווען גאַט איז אין די אַנדערע תחינות געווען אי גרויס און אי אַלמעכטיק איז ער אין דער ווילנער נאָך געוואָרן "פאַרכטיק" און אַזוי כסדר.

מיטן פאַרלייענען די תחינות האָט לאַנדוי אין איין וועג שוין אויך געוואָלט דעמאָנסטרירן ווי גערעכט מיר "יונגע" זיינען געווען אין אונזער מיינונג. אַז אַ גוטן, שיינעם און וואוילקלינגעוודיקן אידיש געפינט מען נאָר ביי די פוילישע, גאַליציאַנער און אוקראַינער אידן, בעת די ליטוואַקעס זיינען טויב פאַר קלאַנג. אַרעם און האַרט אין אויסדרוק און בכלל אַן וועלכן עס איז געפיל פאַר שפראַך. אָבער אַזוי מישנדיק צווישן די תחינות האָבן איך אין ווילנער ספּריל זיך פּלוצים אָנגעשטויסן אַן אַ "תחינה פאַר פרנסה", וואָס האָט צעקלאַפט אונזער גאַנצע טעאָריע. דאָ איז שוין ניט געווען צו דערקענען דעם משכיל און אפיקורס, וואָס גלויבט ניט אַ וואָרט פון דעם וואָס ער שרייבט. דאָ איז שוין געשטאַנען אַ איד אַן אַרימאָן, וואָס גיסט נעבעך אויס זיין ביטער האַרץ, קלאַנגט זיך אויף זיין מזל און אויפן מזל פון אַלע אַרימע,

דערשלאָגענע און באַליידיקטע; טענה'ט זיך אויס מיט גאַט, און באַווייזט אים, ווי שלעכט עס איז אַ מענטשן ווען ער האָט ניט אויף זיין אויסקומעניש, און ווען זיין ווייב און קינדער הונגערן, און ווי אַרימקייט און נויט מוזן ברענגען אַ מענטשן צו נסיונות און זינד, וועלכע עס איז שווער בייצושטיין, און דאָס אַלץ איז אַזאָ וואונדערלעכן, רייכן און זאָפטיקן אידיש, וואָס אין פאַרגלייך מיט אים האָט די שיינקייט און וואוילקלינגעוודיקייט פון דעם אידיש אין די פּויליש-גאַליצישע תחינות אויסגעזען הויל און פּוסט ווי די שיינקייט און קלינגעוודיקייט פון בלישטשנדיקע גלעזלעך.

— אַי, האָבן מיר געכאַפט אַ מפּלה, אייזלאַנד! — האָט לאַנדוי אויס- גערופן, און איך האָב מיט אים פּולשטענדיק מסכים געווען. מיר האָבן געכאַפט אַ מפּלה און אַ כּשר פאַרדינטע. מיר זיינען פּונדעסטוועגן פאַרבליבן ביי אונזער אַנגענומענער מיינונג. און ביז איצט בין איך נאָך אַלץ ניט זיכער, צי דאָס איז בלויז אייגעשפּאַרטקייט און פאַראורטייל פון וועלכן מיר האָבן זיך ניט געקאַנט באַפּרייען, אָדער די „תחינה פאַר פּרנסה“ איז געווען איינע פון יענע אויסנאַמען, וואָס באַשטעטיקן בלויז דעם כלל.

לעצטע טעג

פאַר צוויי יאָרן ווינטער האָב איך, אַ קראַנקער, פאַרבראַכט אין פּלאַרדיע. איין פאַרבאַכט האָב איך געכאַפט אַן אַטאַקע. אַ דאָקטאָר איז געקומען, געגעבן די נויטיקע איינשפּריצונג און איך בין פאַרזונקן געוואָרן אין אַ שלאָף. ווען איך האָב זיך אויפגעכאַפט איז געווען טיפע נאַכט. דער ערשטער געדאַנק איז געווען — לאַנדוי. מען דאַרף אים שרייבן, טראַכט איך, דערציילן אים וועגן אייגענעם צושטאַנד און נאַכפּרעגן זיך אויף זיין געזונט. אָבער אַנשטאַט אַ בריוו האָט אין געדאַנק זיך אַנגעהויבן אויסלייגן אַ ליד. ביז אינדערפרי איז עס געווען פאַרטיק. אַזוי שנעל ווי דער דאָקטאָר האָט מיך אַראָפּגעלאָזט פון בעט האָב איך עס אַנגעשריבן און, רוי ווי עס איז נאָך געווען, אין זעלביקן טאָג צוגעשיקט לאַנדווי. ווייל עס איז אורשפּרינגלעך עמפּינדן געוואָרן ווי אַ בריוו צו אים, האָט עס געקראַגן די איבערשריפט: „צו זישא לאַנדוי.“ געלייענט האָט זיך עס אַזוי:

עס איז נאָך דאָ אַ ליכטיקייט וואָס רופּט,
אַ בוים וואָס בליט, אַ וועג וואָס פּירט
און פּרייד פון גיין.

עס איז נאָך דאָ אַ בוך, אַ צייטונג צו דער האַנט,
אַ שטול, אַ זאָפּע און אַ בעט
און פּרייד פון רן.

און אַז עס בלאַנקט אין שטאַליק־גריין די פּאַלעמטאָ
און ס'דראַפּטט זיך אויף ווייס און פּערל־גרוי פון ווענט
די קלעטער־פּלאַנץ ;

און אַז עס גליען דעכער רויט און דער היביסקוס פּלאַמט
צווישן טונקעלע סאַסנעס און דער גרינער פּאַלם —
בליט אויף דאָס האַרץ.

נאָר אַז דער שונא פּאַקט דיך אומגעריכטערהייט
און טרעט מיט שווערער העלפּאַנט־לאַפּע אויף דער ברוסט,

(דער אַלעאָנדער פּאַרן פּענסטער שמעקט נאָך אַלץ ווי מאַנדלען זיס,
באַגענווילעאט גלעטן נאָך מיט קילן לילא רויט).

ווערט מיט אַמאָל די צונג ווי פּאַרמעט און ווי גלאַז דאָס אויג,
און אַלע גלידער שרייען אויף פּאַרשטייפט און קאַלט פון שרעק:

— שוין ?

מיר, די „יונגע“, האָבן שטענדיק געהאַט אַ ווידערגעפיל צו עקזאָטיק.
איך האָב דעריבער מורא געהאַט, אַז די עקזאָטישע נעמען פון טראַפּישע
פּלאַנצן און בלומען, וועלן דאָס ליד פּסל'ען ביי לאַנדוויין אין די אויגן. אין דעם
בריוול, וואָס איז מיטגעגאַנגען מיטן ליד האָב איך אים וועגן דעם אויפ־
מערקזאַם געמאַכט און אים דערקלערט, אַז פאַר מיר זיינען ניט מער עקזאָטיש
די דאָזיקע טראַפּישע בלומען און פּלאַנצן. נאָר היימיש געוואָרענע שטענדיקע
באַגלייטער, וואָס די אויגן באַגעגענען, וואו נאָר זיי קערן זיך.

אין עטלעכע טעג אַרום האָב איך פון לאַנדוויין באַקומען דעם ענטפּער:
„ליבער אייזלאַנד :

„איך בין דאָ (אין ניו יאָרק) און אין לייקוואוד, און דערפאַר האָב
איך לעצטנס פּאַרלוירן יעדע פּאַרבינדונג מיט אייך. די פאַר טעג וואָס
איך בין און ניו יאָרק רינען עפעס אויס צווישן די פינגער, און ניט
שטענדיק קאָן איך קריגן דורכן טעלעפּאָן שעליובסקי'ן געוואָר צו ווערן
וועגן אייך. עס איז געווען זייער גלייך פון אייך מיר צו שיקן די פאַר
ווערטער. לייקוואוד האָב איך אויפגעגעבן אינגאַנצן, און וועל זיך אפשר
אומקערן אין אַ פאַר וואָכן אַרום, ווען עס וועט אַפּלאַזן די ביטערע
קעלט.

„איך בין פּולשטענדיק אַלראַיט. און די טעג וואָס איך פיל זיך
ניט אינגאַנצן מיט אַלעמען, איז עס מיין אייגענע שולד. טרינק און עס

צופיל. בין לעצטנס דענערווירט פון דער צו גרויסער מאַס צוקער, וואָס געפינט זיך אין מיר און מאַכט מיך דורשטיק די גאַנצע צייט.

„וואָס עס האָט מיך אַ ביסל ניט אָנגענעם איבערראַשט אין אייער ליד זיינען ניט די טראַפישע פלאַנצן, נאָר עפעס אַנדערש. נעמלעך, וואָס איר נוצט דאָס עקזאַקטע וואָרט פאַר אַ ווירקלעכן, עקזיסטירנדיקן צושטאַנד. אין די יאָרן ווען מיר האָבן גערעדט וועגן דעם עקזאַקטן וואָרט, האָבן מיר געמיינט, אַז מען מוז עס באַנוצן, ווען עס האַנדלט זיך וועגן עפעס, וואָס עקסיסטירט ניט... איר שרייבט נאַטוראַליסטישע פערזן, דאָס איז זייער ניט גוט און ניט אָנגענעם פאַר אַ פריינט צו לייענען.

„איך ווייס ניט צי איר אַט יאָ אַדער ניט קיין אורזאַך צו זיין אַזוי אומרואַיק. אָבער עס איז ניט גוט, וואָס איר האָט אַזאַ געפיל. לייקוואוד איז מיר אַריין אין די ביינער, און ניט קוקנדיק וואָס די מעדיצין ווייסט ניט פאַרוואָס עס זאָל מיר דאָרט זיין בעסער ווי אין ניו יאָרק, איז מיר דאָרט פאַרט בעסער, און די גאַנצע צייט וואָס איך בין דאָרט, פיל איך זיך זייער גוט.

אייער

לאַנדווײַל.

איך געדענק ניט, אַז מיר זאָלן ווען עס איז האָבן גערעדט, אַז דאָס עקזאַקטע וואָרט דאָרף מען באַנוצן נאָר „ווען עס האַנדלט זיך וועגן עפעס וואָס עקסיסטירט ניט.“ מיר איז אַפילו ניט גענוי קלאָר, וואָס לאַנדווײַל האָט דאָ געוואָלט זאָגן, סידן ער האָט געמיינט אַרויסצוברענגען, אַז מיר זיינען שטענדיק געווען קעגן נעמען אַ פאַקטיש-עקזיסטירנדיקן צושטאַנד אַלס מאַטיוו פאַר אַ ליד. אויב ער האָט דאָס געמיינט, האָט ער פאַרגעסן אַ שטיק אייגענע געשיכטע, ווען ער האָט אינאיינעם מיט מיר געפרעדיקט און פראַקטיצירט די פאַרדיכטונג פון דעם פאַקטישן טאַג-טעגלעכן, וואַכעדיקן לעבן, ווי שוין אויבן געזאָגט, איז דאָס געקומען אַלס רעאַקציע צו דער שאַבלאַנער „פאַעטיש-קייט“, וואָס מיר האָבן געפונען ביי אונזער קומען. אַפילו שפּעטער, ווען די „וואַכעדיקייט“ טעאָריע איז פאַרוואָרפן געוואָרן, ווייל די סיבה, וואָס האָט זי אַרויסגערופן איז מער ניט געווען און דער עיקר, ווייל דאָס מיטל קעגן שאַבלאַנען איז אַליין געוואָרן שאַבלאַן, האָט לאַנדווײַל נאָך אַלץ געלערנט, אַז „נאָר דאָס וואָס איז דאָ איז שייך“.

אגב, איז דאָס געווען אַ צייט נאָכדעם ווי לאַנדווײַל האָט דוקא באַזונגען דאָס „ניטדאָקע“. אַן איבעריקער באַווייז ווי געזעצמעסיק ניט אויסגעהאַלטן קינסטלער זיינען.

דער בריוו איז דאָטירט דעם 14טן פעברואַר, 1936. עלף חדשים נאָכדעם, כמעט צום טאָג, איז לאַנדוין שוין געווען טויט.

אין דער צייט וואָס איך האָב פאַרבראַכט אין פּלאָרידע, האָבן מיר זיך בלויז נאָך איינמאַל דורכגעשריבן. און ווען איך האָב, אין פּרילינג, זיך אומגע- קערט קיין ניו יאָרק, און ער איז געקומען דאָן-טאָן זיך זען מיט מיר, איז מיר געוואָרן אַ לאַך אין האַרצן. אַזוי שלעכט האָט ער אויסגעקוקט. ווי ער האָט געפילט, ווען ער האָט מיך דערזען, דאָס ווייס איך ניט. נאָכדעם האָבן מיר זיך ווינציק געזען. דאָכט זיך, אַז ניט מער ווי אַ צוויי-דריי מאָל. מיר איז געווען שווער צו פאַרן צו אים און אים איז געווען שווער צו קומען צו מיר. ווען מען האָט מיר אָנגעזאָגט, אַז לאַנדוין לעבט ניט מער, איז עס פאַר מיר ניט געווען קיין איבערראַשונג. מיר האָבן אין די לעצטע עטלעכע יאָר געוואוסט, אַז לאַנדוין איז אַ טויט-קראַנקער מענטש, אַז יעדער טאָג, וואָס ער דרייט זיך אַרום צווישן אונז איז ממש אַ נס, און אַז ביי זיין ניט היטן זיך קאָן ער צו יעדער מינוט פאַלן אינמיטן גאַס און מער ניט אויפשטיין. און אַזוי איז טאַקי געווען. קיין איבערראַשונג ניט. אָבער דער ווייטיק איז געווען גרויס. אַן אייגן שטיק לעבן איז אָפּגעריסן געוואָרן, און עס פעלט און וועט פעלן אַזוי לאַנג ווי די אויגן וועלן זיין אָפּן.

פֿינף און צוואַנציק יאָר שפּעטער

די היינטיקן פּרילינג ווערט פינף-און-צוואַנציק יאָר, ווי עס איז אַרויס דאָס דריטע פון די ערשטע זאַמעל-ביכער „שריפטן“. אַ וויכטיקע דאַטע אין דער אידישער ליטעראַטור, ווייל מיט יענע דריי ביכער האָט זיך אָנגעהויבן און פאַרענדיקט אַ פּעריאָד אין יענער דיכטערישער באַוועגונג, וואָס האָט געגעבן אַ נייע ווענדונג דער גאַנצער אידישער ליטעראַטור, און וואָס איז ביז אויפן היינטיקן טאָג נאָך אַלץ באַקאַנט אונטער דעם אַלגעמיינעם גאָר ניט זאַגענדיקן נאָמען „די יונגע“. ביי לייטן וואָלטן יענע דריי זאַמעלביכער געווען יקר-המציאות'ן, וואָס ווערן געזוכט פון פּראָפעסיאָנעלע קאָלעקציאָנערן און געהיט ווי קאָסטבאַרקיטן פון בוכהענדלער און פּריוואַטע בוך-ליבהאַבער. ביי אונז אַבער האָב איך איינס פון די דאָזיקע ביכער ניט לאַנג צוריק געזען ליגן אויף אַ טישל פון מציאות פאַר אַ ביכער געשעפט, מאַרקירט — גאַנצע פּופּצן סענט. אמת, אַז לאַנג איז די „מציאה“ ניט געלעגן. עס האָט זיך באַלד געפונען אַ בעלן אויף איר. איך בין אַבער ניט זיכער, צי וואָלטן זיך אויך געפונען בעלנים, ווען דער פּרייז וואָלט געווען ניט פּופּצן סענט, נאָר לאַמיר זאָגן עטלעכע דאָלאַר, צי אַפילו בלויז איין דאָלאַר. מיין צווייפל באַרוט אויף אַ טרויעריקער דערפאַרונג. מיט עטליכע יאָר צוריק ווען עס איז דאָ, אין ניו יאָרק, געפּראַוועט געוואָרן דער פינף-און-צוואַנציק יאָריקער יוביליי פון איינעם פון אונזערע באַרימטסטע דיכטער, האָבן זיינע נאָענטסטע קאָלעגן אַרויסגעגעבן אַ צאָל פון זיינע געקליבענסטע בעסטע לידער אין אַ פּרעכטיקער דע-לוקס אויסגאַבע, מיט פיינעם דרוק אויפן פיינסטן פאַפּיר, וואָס מען האָט נאָר געקאַנט קריגן און געבונדן אין טייערן מאַראַקא לעדער. די גאַנצע אויסגאַבע איז באַשטאַנען פון בלויז זיבן און דרייסיק עקזעמפּלאַרן. ביי די אומות העולם וואָלט מען פאַר אַזאַ בוך געצאָלט הונדערטער, און הונדערטער מענטשן וואָלטן זיך געיאָגט נאָך זיי. ביי אונז האָט מען דאָס זעלטענע בוך געפּרייזט בלויז צען דאָלאַר. און כאַטש דאָס בוך איז געווען אַנאַנסירט ווייט און ברייט, און כאַטש צו דער יוביליי פיייערונג זיינען אין זאָל געקומען קנאַפע צוויי טויזנט מענטשן, און די צייטונגען האָבן געשריבן וועגן דער געשעעניש און אויך וועגן דעם זעלטענעם בוך, וואָס די קאָלעגן האָבן דעם יובילאַר אונטערגעטראָגן אַ מתנה ביי זיין שמחה, דאָך האָט זיך איבער גאַנץ אַמעריקע און איבער דער גאַנצער וועלט ניט געפונען קיין איין איינציקער מענטש, וואָס זאָל זיך אַפּרופּן און פאַרלאַנגען אַ בוך.

ביי אנדערע וואָלט מען געפראָוועט דעם פינף-און-צוואנציק יאָריקן יוביליי פון די „שריפטן“. ניט חלילה מיט קאָמיטעטן, מיט טאָראַראַם אין די צייטונגען און זאָלן, ווי מען איז זיך נוהג ביי אונז אַלע מאָנטיק און דאָ-נערשטיק פאַר דעם צי פאַר יענעם גדול, נאָר מיט זכרונות, קריטיקן און אָפּהאַנדלונגען; מיט רעוויזיעס, שאַצונגען און איבערשאַצונגען; מיט פּיעטעט און, פאַרקערט, מיט בייסיקער איראַניע; מיט אַנווייזן אויף דעם גוטן, פאַ-זיטיוון, וואָס די „יונגע“ האָבן בייגעטראָגן צו דער אידישער ליטעראַטור און, פאַרקערט, אויף דעם נעגאַטיוון און שעדליכן, ביי אונז גייט אַזאַ דאַטע דורך שאַ שטיל. קיינער שרייבט ניט, קיינער פראַוועט ניט קיין יום-טובים, קיינער פאַרגייט זיך ניט אין — זאָל זיין אָפּילו — קעלבערנע התפעלות וועגן יענע „שענע גוטע“ צייטן און קיינער חוזקט ניט. אַזוינס קאָן געמאַלט זיין נאָר ביי אַ פּאָלק פון אומקולטור. און אפשר דערפאַר רעדט מען דאָס ביי אונז אַזויפיל וועגן קולטור. אַז עס איז ניטאָ קיין בראַנפן, לאַמיר כאַטש ריידן וועגן בראַנפן! אַזוי ליב און טייער איז אונז אונזער אידישע קולטור, אַז ניט ווינציקער פון צוויי גרויסע צענטראַלע אַרגאַניזאַציעס רייסן זיך איבער דעם כבוד ווער עס זאָל זיך מתעסק זיין מיט איר. אַזוי פלעגט מען פאַרצייטנס ביי חסידים זיך רייסן וועגן דעם כבוד, ווער עס זאָל זיך מתעסק זיין מיט — אַ גרויסן בר-מינן. שיער ניט סימבאָליש.

דאָס דערמאָנטע זאַמעלבוך אויפן טישל פון מציאות האָט ביי מיר פּערזענליך אַרויסגערופן סענטימענטאַלע געפילן. וואָרים אויב די ערשטע דריי ביכער „שריפטן“ זיינען געווען אַ וויכטיקע דאַטע אין דער געשיכטע פון דער אידישער דיכטונג, איז דאָס דריטע און לעצטע געווען אַ ניט מינ-דערוויכטיקע דאַטע אין מיין אייגענעם לעבן. ווייל אין דעם בוך איז געווען געדרוקט מיין סעריע לידער „פון אַלע טעג“, וואָס האָט אין איר צייט שיר ניט געמאַכט שולע און — וואָס איז פאַר מיר פּערזענליך אַ סך וויכטיקער — אין וועלכער איד האָב זיך צום ערשטן מאל געפונען אַלס דיכטער, מיט אַן אויסגעשפראַכן אייגן פנים, אייגן קול און אַן אייגענעם דיכטערישן וועג. איך שעם זיך ניט צו דערציילן, אַז מיין האַרץ האָט אַ טיַאָקע געטאָן ווען איך האָב דערזען דאָס לענגליכע בוך מיט דער דיקער הילע פון לעדער קאַליר און מיט דער גרינער לענגליך-געשלענגלטער אויפשריפט פון אויבן און צוויי דינע, גרינע ביימלעך אויפן קאַם פון אַ נידעריק רונד בערגל אין מיטן. איך בין צוגעגאַנגען נעענטער ווי מען גייט צו צו אַן אַמאַליקער גע-ליכטער, וואָס מען באַגעגנט פּלוצים, נאָכדעם ווי מען האָט זי שוין ניט געזען אַ סך יאָרן און איז שוין לאַנג אָפּילו אַרויס פון זכרון. מיט אַ ביסל אַמאַליקער וואַרעמקייט, אַ ביסל קוריאָזיטעט און אַ ביסל שרעקעוודיקייט, ווייל דאָס אויג איז קעגן דעם אייגענעם ווילן אומ/רחמנות/דיק אַביעקטיוו. עס דערזעט

א גרויען פאס אין די האַר, אַ ריי קנייטשן אין פנים אַחוץ אַ מאַסע אַרגאַנישע חסרונות, וואָס זיינען שטענדיק געווען, און מען האָט געוואוסט אַז זיי זיינען דאָ. נאָר פונדעסטוועגן האָט מען אַמאָל פאַרמאַכט די אויגן און זיי ניט געוואַלט זען. — ווי אַזוי זעען אויס מיינע לידער פון דעמאָלט היינט — פינף-און-צוואַנציק יאָר נאָכדעם ווי זיי זיינען געדרוקט געוואָרן? זיינען זיי פאַרעלטערט געוואָרן אָדער האָבן זיי נאָך אין זיך די פרישקייט פון אַמאָל? וואָס הערט זיך מיט זייערע אַרגאַנישע פעלערן, וואָס איך האָב נאָך דעמאָלט געזען, נאָר וועלכע איך האָב זיך געמאַכט ניט זעענדיק? אין יענע לידער האָב איך, ווי שוין אויבן באַמערקט, געפונען מיין דיכטערישן וועג. געפין איך זיך נאָך אַלץ אויף אים אָדער האָב איך זיך שוין לאַנג פאַרנומען אויף אַנדערע וועגן און אומוועגן? און וואָס איז מכה דעם גאַנצן זאַמעלבוך, וואָס האָט דעמאָלט געמאַכט אַזאַ רושם אין דער אידיש-ליטעראַרישער וועלט? ווי אַזוי וועלן מיר איצט קלינגען אין די אויערן זייערע לידער און די קאָדענץ פון זייערע דער-ציילונגען? ווי ווייט איז מיין וועג געלאָפן פאַראַלעל מיט זייערע וועגן און וואו זיינען זיי זיך פאַנאָדערגעגאַנגען? וואָס איז מיט זיי געשען אין לויף פון די פינף-און-צוואַנציק יאָר? וויפיל פון זיי זיינען מיר נאָך איצט אייגן און ווי ווייט זיינען מיר פאַרפרעמדט געוואָרן? אויב פאַרפרעמדט, וואָס האָט געפירט צו דער פאַרפרעמדונג? וואָס איז אין משך פון די פינף-און-צוואַנציק יאָר בכלל געשען אין דער אידישע ליטעראַטור? וויפיל נייע מענטשן זיינען צוגעקומען און וויפיל פון זיי האָבן מיטגעבראַכט אייגענע פנימ'ער?

אַט די און נאָך אַ מאַסע אַנדערע פראַגן זיינען מיר דורכגעלאָפן אין געדאַנק, בעת איך בין געשטאַנען ביי דעם טישל מיט מציאות און געבלעטערט אין דעם זאַמעלבוך. אָבער אַנשטאַט אַן ענטפער האָט אויף מיר פון די בלעטער געווייט מיט זון, מיט גרינס, מיט שע'ע'ען ליבע, פאַרבראַכט אין פאַרקס און אויף לאַנגע שפאַצירן איבער האַלב פאַרבויעטע בראַנקסער גאַסן; מיט רייד און רויך — ביי טישלעך אין אַ טוכלען קעלער-רעסטאָראַן און צווישן די היימליכע ווענט פון אַן ענגן בחור'שען חדר'ל; מיט אַנגעלאָדענע ווייטיקן, בענקשאַפטן, צער'ן און פריידן; מיט שוין לאַנג פאַרשוואונדענע פנימ'ער, שטימען, געלעכטערס, זיפצען און טרערן פון פרויען, וואָס האָבן געליבט און אין וועלכע מען איז געווען פאַרליבט; מיט בייסיקע רייד פון קאַלעגן, וואָס האָבן פאַר'סמ'ט טעג און נעכט ניט געלאָזט שלאָפן און מיט לידער, שורות פון לידער פון די זעליביקע קאַלעגן, וואָס האָבן ווי אַ וויין פאַר'שיכור'ט און וואָכן נאָכגעקלונגען אין די אויערן; מיט יענע פרילינגס, זומערס און ווינטערס, ווען מען איז געווען יונג און האַפּענדיק און טומעלדיק און קריגעריש און זיכער, אַז עס איז דאָ בלויז איין קינסטלערישער אמת, און

מיר זיינען זיינע איינציקע נביאים. — וויי, וויי! זיינען שוין טאָקע אוועק פינף-און-צוואַנציק יאָר זינט דעמאָלט?

צען מענטשן האָבן זיך באַטייליקט אין דעם דערמאָנטן זאַמעלבוך. דריי פון זיי זיינען שוין אויפן עולם האמת. דריי האָבן קיינמאָל ניט געהערט אַהין. פון די איבעריקע פיר זיינען פאַרבליבן נאָענט בלויז צוויי. מיט די אַנדערע באַגעגנט מען זיך זעלטן. די פאַרשטאַרבענע זיינען: משה לייב האַלפּערן, אברהם משה דילאָן און זישאָ לאַנדוי. פאַרבליבן זיינען: מאַני לייב, דוד איגנאַטאָוו, א. ראַבאָי און איך. צווישן מיר און מאַני לייבן איז היינט די זעלביקע קרבות וואָס אַמאָל. ביידע זיינען מיר אָפּגעפרעמדט פון איגנאַטאָוו, און ראַבאָי האָט זיך אַליין דערווייטערט. ער איז געוואָרן אַ מיטאַרבעטער אין דער „מאַרגען-פרייהייט“, ווען דער קורס האָט געהייסן זיך אָפּשיידן, און ער האָט פרום געפאַלגט. אַזוי ווייט געפאַלגט. אַז ער האָט עפנטליך פראַקלאַמירט, אַז ער זאָגט זיך אָפּ פון אַלץ וואָס ער האָט געשריבן ביז דעמאָלט. און ער האָט עס טאָקע געמיינט. וואַרים די זאַכן וואָס ער האָט אָנגעהויבן דרוקן אין דער „פרייהייט“ איז מער ניט געווען קיין שפור פון יענעם ראַבאָי וואָס איז אונז געווען אַזוי ליב און טייער, זינט ער האָט מיט זיינע ערשטע צייטיקע זאַכן זיך באַוויזן אין די „שריפטן“ און זינט מיר האָבן זיך מיט אים פּערזענלעך באַקענט ביי איגנאַטאָוו אין דעם בחור'שען צימערל אויף וואַשינגטאָן עוועניו, וואו מען פלעגט זיך דעמאָלט צוזאַמענקומען יעדן זונטיק. אַלץ אין אים האָט אויסגעזען שוואַרץ און גרויס און געזונט ווען מיר האָבן אים דער-זען צום ערשטן מאַל. און די באַוועגונגען זיינען געווען דאָרפיש-פאַמעליך און ברייט און עפעס מאַדנע פאַר אונז שטאַטישע. דאָס טונקעלע פנים איז באַלויכטן געוואָרן מיט אַ שמייכל פון גרויסע, געזונטע, פּערדיש-שיינע ציין ווען מען האָט אונז באַקענט און ער האָט אונז דערלאַנגט אַ גרויסע, געזונטע, האַרעפאַשנע האַנט. פון דער ערשטער מינוט אָן האָט אויף אונז אַ וויי געטאַן פון אים מיט אַן ערליכער פּשטות און פרישקייט צו וועלכער מיר זיינען גאָר ניט געוואוינט געווען. אין קעגנזאַץ צו אונז אַלעמען האָט ער ניט גערעדט וועגן ליטעראַטור ביי אונזער ערשטער באַגעגעניש, נאָר וועגן דער פאַרם ערגיץ-וואו אין קאָנעטיקוט, אויף וועלכער ער האָט זיך דעמאָלט נאָך געפונען. עס איז אים ניט גוט געווען דאָרטן אויף דער פאַרם, און פריער אָדער שפּעטער וואָלט ער זי סיי-ווי געווען פאַרלאָזט. נאָר אויב איך האָב קיין טעות ניט, האָט יענער זונטיק נאָכמיטאַג ביי איגנאַטאָוו אין חדר'ל צוגעאיילט זיין אויפגעבן די פאַרם. מיר זיינען דעמאָלט אַלע געווען אָנגעלאָרן מיט ליטעראַ-רישע אידיען און פלענער, ווי צייטיקע פירות מיט זאַפט, און איז מען זיך צונויפגעקומען האָט דאָס הייטעל געפלאַצט און די אידיען זיינען אויסגערונען אין רייד. די לאַנגע שעה'ן יעדן זונטיק ביי איגנאַטאָוו אין צימער, פון

נאכמיטאג ביו שפעט אין דער נאכט, זיינען געווען אזוי שפע'דיק אין געדאנקען און אידייען, אזוי אַנרעגענדיק און קעגנזייטיק באַפֿרוכפערנדיק, אַז דריי טעג נאָכדעם האָט מען געלעבט מיט דעם חיות וואָס מען האָט מיטגענומען פֿון דאָרט, און די אַנדערע דריי טעג האָט מען געלעבט אין פֿריידיקער דערוואַרטונג פֿאַר דעם וואָס קומט. גאַנץ אָפט איז ממש געווען אַ גליק צו פֿאַרברענגען אַ זונטיק, מען קאָן זיך דעריבער פֿאַרשטעלן, אַז נאָך אַזאַ זונטיק אין דער וואַרימער סביבה פֿון חברים נאָך וועלכע ער האָט געבענקט נאָך איידער ער ער האָט זיי אָפֿילו געקענט, האָט שוין ראַבאָי לאַנג אויף זיין איינזאַמער פֿאַרם ניט געקאָנט איינזיצן. באלד נאָכדעם איז ער געקומען אין שטאָט און פֿאַר-שטעט זיך, אַז ער איז געוואָרן אַן אָפטער זונטיקדיקער באַזוכער ביי איגנאַ-טאָרן, אַבער ווייט ניט אַזאַ אָפטער באַזוכער ווי מיר, די אַנדערע. איך ווייס ניט צי דאָס איז געווען דערפֿאַר וואָס ער איז אַוועק אַרבעטן אין זעלבליקן שאַפֿ וואו איגנאַטאָר האָט געאַרבעט און ער האָט געהאַט גענוג איגנאַטאָר אַ גאַנצע וואָך, אַז ער זאַל נאָך קומען צו אים פֿאַרברענגען אַ זונטיק, אַדער ער האָט ניט געפֿילט זייער גוט צווישן אזוי פֿיל רייד וועגן ליטעראַטור. פֿונקט ווי די פֿאַרשוניגען אין זיינע דערציילונגען און ראַמאַנען, איז ער אַליין אויך געווען ניט קיין שטאַרק באַרעדעוודיקער. טעאַרעטישע שמועסן האָבן אים געלאָזן אין אַ זייט.

פלעגט ער דעמאָלט טראַכטן אַ סך און ריידן ווינציק. דאָס ריידן איז ביי אים — איך רייד וועגן יענע טעג פֿון די „שריפטן“ — ניט געווען קיין אויפוויקלען פֿון אַ געדאַנק, נאָר דאָס דערגאַנצען אַ געדאַנק. גאַנץ אָפט ווען מען האָט זיך געהיצט וועגן עפעס אַ טעאַרעטישן ענין, איז ער פֿלוצים אַריינגעפֿאַלן מיט עפעס אַן עפֿיזאָד וואָס ער האָט געהאַט צו דערציילן. אין אַנהייב האָט זיך געדאַכט, אַז דאָס וואָס ער דערציילט האָט גאָר ניט קיין שייכות צו דעם ענין וואָס מען האָט באַהאַנדלט, נאָר אַז מען האָט זיך צו-געהערט — און מען האָט געמוזט זיך צוהערן, ווייל דאָס וואָס ער האָט דערציילט האָט אַרויסגערופן אינטערעס — האָט מען אַנגעטאַפט, אַז ערגיץ-וואו האָט זיין דערציילן פֿאַרט עפעס אַ שייכות צו דעם אַרומגערעדטן ענין. וועגן ראַבאָי'ס אַמאָליקע דערציילונגען און ראַמאַנען האָט מען דאָס פֿריידיקע געפֿיל, אַז מען לייענט דאָס ווערק פֿון אַ מענטשן וואָס האָט אפשר אויף זיין לעבן קיין ביכל ניט איבערגעלייענט; ווי פֿאַר אים וואָלטן קיין דער-ציילונגען ניט געווען; ווי די ליטעראַטור וואָלט זיך בכלל אַנגעהויבן ערשט מיט אים. אַזאַ איז ראַבאָי אויך געווען ביי אַ ליטעראַרישן שמועס: זיינע אַ צופֿעליקע באַמערקונג האָט געמאַכט דעם איינדרוק ווי ער וואָלט קיינמאַל קיין אַפֿהאַנדלונג וועגן אַ ליטעראַרישן ענין ניט געלייענט. דאָס וואָס ער האָט געדאַכט איז געווען רוי און אומגעשיקט. עס האָט אַבער געהאַט חן און אָפֿילו

וואָג. פון יענעם אַמאָליקן ראַבאָי האָט דער שפּעטערדיקער זיך אָפּגעזאָגט נאָך איידער ער איז אַריין אין דער „מאַרגען־פּרייהייט“, כאָטש אַליין האָט ער עס אפּשר ניט געוואוסט. אין זיין „געקומען אַ איד קיין אַמעריקע“ מערקט זיך שוין אַן ענדערונג. אין תּוך איז אָבער ביי אים נאָך פאַרבליבן פון יענער אַמאָליקער געזונטער ערליכקייט, און דאָ און דאָרט האָט זי גענומען די אויבערהאַנט און גובר געווען די פּאַלשקייטן פון וועלכע ער האָט זיך געלאָזט פאַרפירן. אַפילו נאָך זיין עפנטליכן איבעררייס מיט זיך אַליין און מיט אַלץ און אַלעמען וואָס האָט אים פאַרבונדן מיט זיין אַמאָליקן איד, האָט ער פון דעם תּוכיקען איד זיינעם פּאַרט ניט געקאַנט זיך אָפּזאָגן. ראַבאָי איז פּאַרט פאַרבליבן ראַבאָי.

דער ריס מיט אינגאַטאָוון האָט זיך אָנגעהויבן אַ סך פּריער. אַזוי לאַנג צוריק ווי ביים שלום פון דריטן בוך „שריפטן“. אָבער דער ענדגילטיקער ריס איז געקומען שפּעטער. אין האַרצן איז פאַרבליבן אַ וואַרימקייט און נאַענטקייט צו אים און צו ראַבאָי, און מסתּמאָ ביי זיי צו אונז אויך. גאַנץ אַפט פאַרבענקט זיך. און ווען איד, למשל, דערהער אַמאָל אינגאַטאָווס קול אויפן טעלעפּאָן (ראַבאָיס קול האָב איד שוין יאָרן ניט געהערט) לויפט אים דאָס האַרץ אַנטקעגן. קוים אָבער באַגעגן איד זיך מיט אים דערפיל איד, אַז מיר גייט אַן זיין געזונט און דאָס וואוילזיין פון זיין פּאַמיליע. אָבער ריידן מיט אים וועגן דעם וואָס אַ שרייבער גייט אַן צום מערסטן — דאָס שרייבן — דאָס קאָן איד ניט. אין לויף פון די פינף־און־צוואַנציק יאָר איז צווישן אונז אויסגעוואקסן אַ מהלך וואָס איז גרעסער ווי דער מהלך פון די יאָרן. מיר ריידן אויף צוויי פאַרשיידענע לשונות. אַזוי פאַרשיידן, אַז מיר פאַרשטייען מער ניט איינער דעם אַנדערן. האָט מען זיך אַמאָל יאָ פאַרשטאַנען? יאָ און נייַן. אָבער מער וועגן דעם אין נעקסטן קאַפיטל.

פאַרבליבן זיינען מיר פיר

אַלע דריי ביכער „שריפטן“ האָבן געהאַט עפעס וויכטיקס און ווערט־פולס, און ניט נאָר פאַר זייער צייט. אין יעדן פון די ביכער האָט זיך געפונען אין זאך, וואָס איז אַרויסגעהויבן געוואָרן אַזוי, אַז זי האָט פאַרטונקעלט אַלע אַנדערע. אין ערשטן בוך איז עס געווען י. אַפּאַטאַשו'ס „אַ ראַמאַן פון אַ פּערד גנב“. אין צווייטן בוך — דעם זעלביקן אַפּאַטאַשו'ס „מאָריס און זיין זון פיליפּ“, און אין דריטן — מאַני לייב'ס „אינגעל צינגעל כּוואַט“. דאָס איז גערעדט וועגן די רעצענזענטן און דעם ברייטן לייענער עולם. אין דעם ענגען דיכטערישן קרייז אָבער האָט מען ווייט ניט געטיילט די דאָזיקע מיינונג. ביי די „פיינשמעקער“, ווי אַפּאַטאַשו האָט זיי מיט כּעס גערופּן, האָט דאָס ערשטע בוך עקזיסטירט בלויז אינעם זכות פון מאַני לייב'ס און זישאָ לאַנדווי'ס

לידער, מ. ל. האלפערנ'ס פאָעמע „אין דער פרעמד“ און איגנאָטאָוו'ס „דער גבור“. אַלץ איבריִקע האָט געמעגט פאַר זיי בלייבן ניט געדרוקט. אין צווייטן בוך האָבן די מענטשן פון דעם קרייז געפונען עפעס ווערטפולס פאַר זיך אין א. ראַבאָי'ס פראַגמענט „דער לייכט־טורעם“, מאַני לייב'ס און לאַנדוי'ס לידער, טיילן פון איגנאָטאָוו'ס „אין קעסל גרוב“. פונעם דריטן בוך האָט מען שוין ניט געוואוסט וואָס פריער אַרויסצוהייבן. כמעט אַלץ איז אַלעמען געווען צום האַרצן, אַחוץ דאָס, וואָס האָט צום מערסטן אויסגענומען ביים עולם. דווקא מאַני לייב'ס „אינגעל צינגעל כוואַט“, וואָס איז גלייך געוואָרן אַ קלאַסיק, האָט זישאָ לאַנדוי, למשל, כמעט פיזיש ניט געקאָנט פאַרטראָגן. און אַז ער האָט ניט געקענט פאַרטראָגן עפעס, באַזונדערס ביי אַ נאַענטן מענטשן, וועמען ער האָט ליב געהאַט, האָט ער געקאָנט דערלאַנגען אַזאָ ביס, אַז מען זאָל זיך דערזען מיט דער עלטער־באַבען. אין לאַנדוי'ס אויגן איז מאַני לייב מיט זיין „אינגעל צינגעל כוואַט“ אַראַפגעפאַלן פון זיינע דיכטערישע מדרגות. איך האָב אויך געהאַלטן אַזוי. מאַני לייב'ס לירישע לידער האָבן אונז גענומען מיט זייער בילדערישקייט, פיינעם נואַנס, דינעם געפיל, און דער מעלאָדישקייט פון דער שורה, וואָס איז כמעט שטענדיק געווען אַנגע־לאָדן מיט באַהאַלטענער ענערגיע. און דאָ קומט ער פלוצים אַרויס מיט אַ מעשה אין גראַמען, אין וועלכע די פיר־פיסיקע טראַכטיען יאָגן זיך זינגעוודיק אין אַ געמאַכטער קינדערשקייט. דאָס איז געווען דעמאָלט. ווען איך לייען אָבער איצט די דאָזיקע קינדער־מעשה, דערזען איך, ווי ניט גערעכט מיר זיינען געווען מיט אונזער אורטייל. מיט אַלע אירע פעלערן — און זי האָט זיי ניט ווינציק — און טראַץ דעם, וואָס זי איז באַנאָליזירט געוואָרן דורך הונדערטער אימיטאַציעס, איז „אינגעל צינגעל כוואַט“ געווען און פאַרבליבן אַ מייסטער־ווערק; מיט איר לויטערקייט, איר פיינעם, שטילן הומאָר, שפראַך פליסיקייט און געשיקטקייט פון גראַם, און דער עיקר מיט אירע אומציייליקע בילדער, סצענעס און סיטואַציעס, וואָס זיינען אַנגעוואָרפן אַזוי לייכט און שפילעוודיק, אָפט ניט מער ווי מיט אַ שטריך אָדער צוויי, וועט זי שטענדיק פאַרנעמען אַ חשוב'ן אַרט ניט בלויז אין אונזער קינדער ליטעראַטור. אין אונזערע אויגן איז דעמאָלט מאַני לייב'ס קורצע לירישע ליד, „שטילער, שטילער“, מיט וועלכן דאָס דריטע בוך שריפטן עפנט זיך, געשטאַנען קינסטלעריש אַ סך העכער, ווי „אינגעל צינגעל כוואַט“. איצט אָבער זע איך, אַז אויך דערין האָבן מיר געהאַט אַ טעות. אמת, דאָס קורצע, לירישע ליד האָט פיר וואונדערליכע סטראַפּן. דערפאַר אָבער האָט עס אויך אַן איבעריקן באַלאַסט — אַ סטראַפּ, וואָס חזר'ט זיך איבער ווי אַ רעפרעין ניט ווינציקער פון דריי מאָל, בעת מען וואַלט זיך געקאָנט באַגיין אַן אים אַפילו איין מאָל. מיר פאַלט איך, אַז דאָס קירצערע לירישע ליד האָט אונז, די עסטעטן,

די „קונסט פאַר קונסט“ פרעדיקער, גענומען ניט אַזוי מיט זיין קינסטלערישן ווערט, ווי דערמיט, וואָס דערין איז צום ערשטן מאל דיכטעריש אַרויסגע-בראַכט געוואָרן אונזערער אַ מאַראַלער קוק אויפן לעבן. אַגב, אַזאַ קוק, וואָס דאַרף אין דער איצטיקער צערודערטער רעוואָלוציאָנערער צייט אויסזען רעאַקציאָנער. אויף אונזער וועג צו קינסטלערישע אמת'ן זיינען מיר געקומען צו דערקענטענישן, וואָס האָבן געמוזט פירן צו אַ געוויסן מאַראַלן קוק אויפן לעבן. איינע פון די דערקענטענישן איז געווען, אַז קיין מענטש קאָן זיך ניט דערהייבן צו ריינער קונסט, אַזוי לאַנג ווי ער פראוויט זיך איבערהייבן איבער זיינע כוחות, וואָס זיינען אים אָנגעצייכנט אין זיין כאַראַקטער, אין זיין בלוט. כדי זיך ניט איבערצוהייבן איז דאָס ערשטע און וויכטיקסטע צו פראוויזן דערקענען זיך אַליין. דער גאַנג צו אַזאַ דערקענונג מוז פירן צו הכנעה. ווען מען דערקענט די גרעניצן פון די אייגענע כוחות, דערפילט מען ממילא גרעסערע כוחות אויסער אונז, צו וועלכע מיר וועלן זיך קיינמאל ניט קאַנען דערהייבן, און ווער שמועסט נאָך בייקומען. דאָס וואָס מען קאָן ניט דערגרייכן, דאָס הערט מען אויף וועלן. דאָס טעלערל פון הימל וויל אפשר בלויז אַ קינד. אין אַנדערע ווערטער: כדי צו דערגרייכן שלמות אין וואָס מען זאָל ניט טאָן, טאָר מען ניט אַריבער די גרעניצן פונעם אייגענעם יכולת. אויף דעם איבעריקן מוז מען רעזיגנירן. קוים קומט מען צו אַזאַ דער-קענטעניש, מוז מען זי שוין אויך נעמען פאַר אַ ריכטשנור ניט נאָר אין דער קונסט, נאָר אויך אין לעבן. ווען מיר „יונגע“ האָבן זיך געשטעלט עסטעטישע צילן, האָבן מיר אויף אונזער וועג אויך גענומען אויף זיך עטישע אויפגאַבן, וואָס דורך זיי וועט מען די צילן דערגרייכן. איינע פון זיי איז געווען — רעזיגנאַציע. מאַני לייב האָט דער ערשטער פאַרדיכטעט דעם רעזיגנאַציע מאָטיוו אין דעם דערמאָנטן ליד. „שטילער, שטילער“ איז דאָס ליד פון האַ-פענונג אויף משיח'ן, וואָס לעבט אין אונז טויזנטער יאָרן (אַגב, דער ערשטער מאַדערנער פּאַעט אין אַמעריקע צו באַרירן דעם משיח'מאָטיוו). אַ האַפענונג, צוליב וועלכער מיר האָבן זיך אָפּגעזאַגט פון די טייערסטע זאַכן און צוליב וועלכער מיר טראָגן אַריבער דאָס שווערסטע אין לעבן. ער וועט קומען אויב ניט היינט, איז מאַרגן; אויב ניט מאַרגן, איז איבערמאָרגן, און

פון זיין לויטערן געזיכט

און זיין קלאַרן, ווייסן קלייד

ווייען וועט אויף אונז די פרייד,

פאַלן וועט אויף אונז זיין ליכט.“

אַבער ווי וועט זיין אַז ער וועט ניט קומען, אַז די גאַנצע האַפענונג איז ניט מער ווי אַ נאַרעריי, אַ שווינדל, אַן אַפלאַכעניש פון אונזער פינסטערן

גורל — וועט דער צער זיין גרויס און טיף, אָבער דאָס עקשנות אַריבערצו-
טראָגן נאָך גרעסער.

„אויב מען האָט אונז אָפגענאַרט...
און מען האָט אונז אויסגעלאַכט,
און די גאַנצע לאַנגע נאַכט
האַבן מיר אומזיסט געוואָרט,

וועלן מיר אין אונזער בראַך
בויען זיך צום האַרטן דיג,
און מיר וועלן שווייגן שטיל,
שטילער נאָך און שטילער נאָך.“

רעזיגנאַציע דערהייבן צו העלדישקייט. דאָס, מיין איך איצט, האָט אונז
דעמאָלט מער אימפּאַנירט ווי אַליץ און דעריבער האָבן מיר פאַרזען אַדער
געמאַכט זיך ניט זען, אַז אין מאַני לייב'ס ליד וועט משיח קומען דווקא אויף
דעם באַנאַלן „ווייסן פּערד“ און טראָגן וועט ער דווקא אַ „קלאַר ווייס קלייד“.
מיר האָבן אויך פאַרזען, אַז דאָס שליסל-וואָרט „שטיל“, וואָס דאָרף געבן
דעם טאָן צום ליד, ווערט אַזוי פיל מאָל ווידערהאַלט, אַז עס הויבט אַזש אַן
צו שרייען.

אין מיינע יונגע יאָרן, אַז איך האָב געלייענט אַ ליד איינמאָל צי צוויי,
איז עס פאַרבליבן אין זכרון. מיט דער צייט איז אַליץ אָפגעמעקט געוואָרן.
אָבער דער טאָן און דער טעם פון דעם ליד זיינען פאַרבליבן. עס איז אַפילו
פאַרבליבן אין זכרון, ווי אַזוי די זון האָט דעמאָלט געשיינט, אַדער צי עס
איז געווען רעגנדיק, און וואָס פאַראַ ריחות עס זיינען געשטאַנען אין דער
לופט. פון הערן ליענען אַ ליד האָט זיך אין זכרון אויך אָפגעשטעלט דאָס
קול און דער טאָן פון דעם ליענער, די געזיכטער און שטימען פון די אַרומיקע
און די גאַנצע אַטמאָספּערע. ווען איך האָב איצט נאָכאַמאָל איבערגעלייענט די
פינף לידער, וואָס זישאָ לאַנדוי האָט אָפּגעדרוקט אין דריטן בוך „שריפטן“,
איז ער פאַר מיר אויפגעשטאַנען אַ לעבעדיקער. אַ דינער, אַ בלאַנדער, מיט
גרויסע בלויע אויגן און פליישיקע, זייער סענסיטיווע ליפּן, וואָס האָבן שטענ-
דיק געצוקט בעת ער האָט געלייענט. ביי אים, ווי ביי האַלפּערניצן, איז דאָס
קול ביים ליענען אַ ליד געוואָרן אינגאַנצן אַנדערש, ווי ביים ריידן. האַלפּערן
האָט פשוט פאַרהיפּנאַטיזירט מיט זיין לאַנגזאַמען, לאַנגען, ראַלענדיקן ליע-
נען, און וואָלט איך ניט געוואוסט, אַז ער האָט געהאַט אַ סך תלמידים און
פאַרערער אויף יענער זייט ים, וואו מען האָט אים קיינמאָל ניט געהערט,
וואָלט איך געזאָגט, אַז ער האָט אַ גרויסן טייל פון זיין דערפאַלג אַלס דיכטער
געאַט צו פאַרדאַנקען זיין ליענען. לאַנדוי האָט מיט זיין ליענען ניט געקאַנט

באצויבערן קיין עולם בצבור. אבער ביחידות, ווער עס האט אים געהערט ליענען, האט עס קיינמאל ניט פארגעסן. זיין קול איז געווארן א ביי-קולכעל וואס דארף, דאכט זיך, ווירקן אומאנגענעם, און דאך האט עס געהאט אלע טעמים. און וואס האט ער ניט געקאנט מאכן פון א ליד מיט זיין ליענען! מיט בלויז א קנייטש האט ער געקאנט אוועק/הרג'ענען א ליד אויף שטענדיק, און פארקערט, ארויסברענגען דאס סאמע וויכטיקסטע און שענסטע פון א ליד, און פארפלאנצען עס אויף אייביק אין הארצן פון צוהערער. דאס וועגן לידער פרעמדע. פונקט אזוי ווי וועגן אייגענע. אבער אינטערעסאנט: ביים ליענען פרעמדע לידער האט ער געקענט אמאל אפנארן. ביי אייגענע קיינ-מאל ניט. איך ליען איצט די אויבן דערמאנטע פינף לידער און זע, אז יענע וואס זיינען מיר ניט געפעלן געווארן דעמאלט, ווען ער האט זיי גע-לייענט פאר מיר, געפעלן מיר היינט אויך ניט, און יענע וואס האבן מיך דעמאלט פארכאפט האבן אין לויף פון די יארן גארניט פארלוירן פון זייער שיינקייט. צערייצט די גענו האבן דעמאלט זיינע לידער: „נעגערניס“, „דינסט-טאג“ און „אין דער יוגענד“ א מאטיוו איבערגעארבעט פון טייטש-חומש. מען האט אים פארגעווארפן וואויליונגערישקייט מיט וועלכע ער איז אויסן צו שאקירן. אז ער האט געוואלט שאקירן איז טאקע געווען אמת. אבער דאס האט אויף א האר ניט געמינערט פון דעם פרעכטיקן בילד, וואס ער האט געמאלן אין די „נעגערניס“, פון דער גלייכגילטיקייט, וואס ער האט געוואלט ארויסברענגען אין „דינסטאג“, און פון דער שיינער פארם, וואס ער האט געגעבן א נאאוון, פארציטיק אידישן קוק אויף דעם אונטערשייד צווישן מענער און פרויען.

אין וועלן שאקירן האט מען אויך באשולדיקט איגנאטאווין פאר דער קלערן זיך אין ליבע צו שלאנגען אין זיין קורצן אריינפיר צו „פיבי“. אבער דאס איז ניט אמת. ניט שאקירן, נאר פלעפן האט ער געוואלט מיט זיין זייער מאדנער ליבע דערקלערונג. אמת, זי האט אין תוך געזאלט זיין ניט מער ווי א סימבאל, אזוי צו זאגן, אן אנווייז, א וואונק, אז די מעשה וואס ער קלייבט זיך דא דערציילן, איז וועגן א מיידל א שלאנג, וואס פאר'סמ'ט מיט איר פלירט מער ווי מיט איר גיפט. דערביי אבער האט ער זיך שוין אין איין וועג באנוצט מיט דער געלעגנהייט און זיך אויפגעוויזן מיט זיין אומ-דערשראקנקייט, אייגנארטיקייט און אנדערשקייט. אלע מענטשן האבן מורא פאר שלאנגען? אלע מענטשן עקעלט אפ פאר שלאנגען? וועל איך זיי ווייזן, אז ניט נאר האב איך קיין מורא ניט, און ניט נאר עקלט מיך ניט, נאר איך קאן זיך אנדערשטעלן און אזוי רואיק באטראכטן שלאנגען, אז איך דערזע זיי שייך זיי זיינען, און קריג זיי ליב פאר זייער שיינקייט. אט דאס וועלן אויפ-ווייזן זיך, דאס וועלן זיין דווקא אריגינעל, און גאנץ אפט אויף זייער א ניט

קלוגן אופן, דאָס האָט אינגאַטאַווין געשטערט צו ווערן יענער פיינער קינסט-
לער, וואָס ער האָט געקאָנט ווערן. אָט דער כאַראַקטער-שטריך האָט געמאַכט,
אַז מיר זאָלן זיך ניט שטענדיק פאַרשטיין אַפילו דעמאָלט ווען מיר זיינען
געווען אַזוי נאָעט. דער דאָזיקער שטריך זיינער האָט זיך אַרויסגעוויזן
ניט נאָר ביים שרייבן, נאָר אויך ביים רעדאַקטירן די „שריפטן“. די זאַמעל-
ביכער, וואָס ער האָט אַרויסגעגעבן, האָבן געמוזט זיין די שענסטע, אַפילו
אויסערליך. און אַ מאַסע געלט און ענערגיע האָט ער אויף דעם אויסגעגעבן.
קעגן דעם האָט נאַטירליך קיינער פון אונז ניט געקענט האָבן. און אויב
לאַנדוי פלעגט זיך שוין אַפילו דעמאָלט אַ קרום טאָן אויף „אינגאַטאַווין
פיקטשעלעך“, איז דער קרום געגאַנגען ניט אויף דעם אויסערליכן אויסזען
פון די ביכער, נאָר אויף די קונסט-בילדער, מיט וועלכע אינגאַטאַוו האָט
פון אַנהויב אָן באַצירט די „שריפטען“.

איך האָב שוין ערגעץ אַנדערשוואו באַמערקט, אַז לויט לאַנדויין האָבן
מיר, די „יונגע“, אין אונזערע אויסגאַבן זיך געדאַרפט פאַרנעמען בלויז מיט
דער וואַרט-קונסט. אַלע אַנדערע קונסטן האָבן, לויט זיין מיינונג, געמוזט
אויסגעשלאָסן ווערן, ווייל מיט אונזער גאַנצער ליבשאַפט צו אַנדערע קונסטן
— אויף וויפיל מיר האָבן זי פאַרמאַגט — זיינען מיר אין זיי פאַרט ניט מער
זוי פּראָפּאַנען. אַפּגעבן פּלאַץ אין אונזערע אויסגאַבן צו מאַלעריי אָדער מוזיק,
למשל, איז דעריבער, לויט זיין מיינונג געווען פּרעטענזיע. מאַני לייב און איך
האַבן מיט אים יאָ און ניט מסכים געווען. מיר וואַלטן געקאָנט אויסקומען
אַן די בילדער אין די זאַמעלביכער. עס האָט אונז אָבער ניט געאַרט ווען זיי
זיינען יאָ געווען. דערפאַר אָבער זיינען מיר אַלע דריי געשאַטענען שטאַל און
איין קעגן מער „וואַג“ און „חשיבות“, וואָס אינגאַטאַוו האָט געוואַלט געבן
די „שריפטען“ דורך אַרבעטן פון עלטערע, בכבוד'יקע שריפטשטעלער.
מיר האָבן ניט געוואַלט, אַז אַ פאַרטיקער גדול זאָל באַשיינען און געבן מער
„וואַג און חשיבות“ אונזער זאַמעלבוך. מיר דאַרפן קריגן אייגענע חשיבות,
דורך אונזערע אייגענע זאַכן. דורך שטעלן זיך אין שאַטן פון אַ גדול, וועלן
מיר דאָס זיכער ניט דערגרייכן.

אָט דער שטריך זיינער פון דווקא וועלן צוגעבן נאָך עפעס צו דעם,
וואָס ער פאַרמאַגט, האָט אינגאַטאַווין געטאָן אַ סך שאַדן. ער איז זיכער
איינער פון די פיינסטע טאַלאַנטן ביי אונז. אַזאָ וואונדערליכע פּראָזע ווי ער,
האָט נאָך ביי אונז קיינער ניט געשריבן. און וואַלט ער זיך צופרידגעשטעלט
מיט דער גרויסער מתנה, וואָס איז אים געגעבן געוואָרן, וואַלט ער גאָר אַ
סך דערגרייכט. איז אָבער די צרה, וואָס ער שטעלט זיך ניט צופרידן, ער
דאַרף שטענדיק נאָך עפעס. וואַלט דאָס אפשר אויך קיין חסרון ניט געווען.

איז אבער די מעשה, אז דער „נאך עפעס“ קומט ניט פון זיך, נאך ווערט קינסטליך אויפגעקליבן, און ער איז מערסטנס זייער נישטיק און דאס וואס דער „נאך עפעס“ ווערט אזוי שטארק און אזוי אפט באטאָנט, מאַכט דעם מחבר גאנץ אַפֿט לעכערליך, און דאָס מאַכט אויך, אַז מען זאָל פאַרזען, אַז סוף־כל־סוף זיינען דאָס אַלץ ניט מער ווי קלייניקייטן און איבעריקייטן, וואָס מען קאָן פשוט אויסשניידן פון דעם ווערק ווי איבעריק ווילד פלייש. ווילד פלייש איז קיינמאָל ניט קיין סימן, אַז דער אַרגאַניזם אַלס גאַנצער טויג ניט. עס ווייזט נאָר, אַז דאָס באַשטימטע אַרט טויג ניט. דער קורצער אַרײַנ־פיר צו „פיבי“ האָט געמאַכט פאַרזען די געוואַלטיקע מעלות פון דעם דאָזיקן ווערק — איינע פון די שענסטע און געראַטנסטע נאָוועלן, וואָס מיר האָבן אין אידיש. מיט איר שפראַך, טאָן, קאדענץ, דעם אופן ווי ער פירט אַרויס די פאַרשוניען, די שטימונגען, וואָס וואַקסן אַרויס פון די באַגעגענישן, די רייד און די שוויגענישן און די דראַמאַטישקייט, וואָס הענגט איבער דעם אַלעמען, האָט זי צו זיך ווייניק גלייכן אין אונזער ליטעראַטור. ווי אין „פיבי“ אזוי אין זיינע אַנדערע אַמאָליקע זאַכן. אומעטום איז פאַראַן אומגעווענער פיל טאַלאַנט און אומעטום איז אויך פאַראַן אַ סך איבעריקס און איבערגע־קליגלטס, וואָס פאַרשטעלן דאָס גוטע און קערנדיקע.

ראַבאָאי'ס „הער גאַלדענבאַרג“ איז אין לויף פון די יאָרן אַ ביסל אַפגע־ריבן געוואָרן, ווי אַלע אונזערע זאַכן פון דעמאָלט. אַבער דער צויבער און חן פון זיין פשטות איז פאַרבליבן. אויך ביי אים זיינען פאַראַן צוגעטראַכטקייטן. אַבער זיי אַרן ניט קיינעם. העכסטנס קאָנען זיי אַרויסרופן אַ שמיכל. קיינמאָל ניט קיין געלעכטער. אַפילו די צוגעטראַכטקייטן זיינען פול מיט חן, מיט יענעם באַזונדערן ראַבאָאי'שען חן, וואָס איר קאָנט קיינמאָל ניט אַנטאָפן פון וואָנען ער נעמט זיך. ווען איר לייענט פון דער פרייד, וואָס הויבט אָן שפראַצן ביים פערד־יונג, ווען דער אידישער פאַרמער, הער גאַלדענבאַרג, ברענגט אַראָפּ צו זיך אויף דער פאַרם אין דער ווייטער וועסט זיין שוועסטערס מיידל, דבורה, פילט איר דאָ און דאָרטן אַן איבעריק וואָרט, צי אַפילו אַ צוגעטראַכטע שורה, אַבער אינגאַנצן גענומען גיסט זיך די פרייד איבער צו אייך ווי פון אַ פיינעם ליד.

ווי זיין העלד, איז אויך ראַבאָאי אַליין ניט קיין באַרעדעוודיקער. דאָרטן, וואו ער וויל עפעס „זאָגן“, וועט ער אפשר ניט געפינען דאָס פאַסיקסטע וואָרט. ער דערשמעקט אַבער כמעט שטענדיק דעם טאָן און די מאַניער פאַר דעם, וואָס זיינע חושים באַנעמען. ביי זייער ווינציק שרייבער זיינען די חושים אזוי וואָך ווי ביי ראַבאָאי'ן. באַזונדערס יענעם ראַבאָאי, מיט וועלכן מיר האָבן זיך אזוי דערפרייט אין אונזערע יונגע יאָרן.

וואַקסן טוט וויי

ווען מאַני לייב האָט געהאַלטן ביי ווערן אַ יובילאַר האָט ער געזען זיינע יורשים, דעם אינגסטן דור זיכטער, אַזוי :

„די פּאָעטן, וואָס קומען נאָך אונז — יונגע פּערדלעך אָן צוימען אויף די פּרייליכע טאָלן. די עקן פּאַרשאַרצט אין די בלויען, בלוט און מילך אין די אויגן, די קלויטן אַריבער די רוימען, און דער שטויב ווי דער דימענט בליצט העל אונטער זייערע קלויטן.“

זיינען מיר אין אונזער צייט אויך געווען „יונגע פּערדלעך אָן צוימען... מיט די עקן פּאַרשאַרצט אין די בלויען“? מסתּמאָ. אָבער ניט שטענדיק אויף פּרייליכע טאָלן. אינאיינעם מיט אונזער האַפּערדיקייט, פּאַרשייטיקייט און חוצפּה'דיקער זיכערקייט, וואָס איז אַזוי אייגן די מערסטע יונגע פּאָעטן, איז אויך געווען אַ היבש ביסל צער און טרויער און גאַנצע פּעריאָדן פון גע-פּאַלקייט ביי זיך, פּרעמדע ניט-אַנערקענונג און אייגענע ספּקות, וואָס האָבן גענאָגט און געצערט.

איך האָב אָנגעהויבן דרוקן לידער אין 1905. אָבער ערשט אין 1912 האָב איך דערפּילט, אַז מיין ליד איז צייטיק. כּמעט יעדער זיכטער בלאַנדזשעט אין זיינע יונגע יאָרן, און איך מיט מיינע חברים זיינען אין דעם פּרט ניט געווען קיין אויסנאָם. מיר האָט געדויערט לענגער ווי אַלע צו דערשלאָגן זיך צו מיין אייגענעם זיכטערישן וועג. אפשר דערפּאַר ווייל איך האָב געהאַט אַ שווערערן באַלאַסט אַוועקצואוואַרפּן. מיין פּרוּם-חסידישע קינדערשע וועלט איז געווען אַ פּאַרצייטיקערע. איך בין אויך ניט דורכגעגאַנגען קיין רעוואַ-לוציאַנערע סביבה, וואָס זאָל פאַר מיר אַפּראַמען דעם וועג צו אַ פּרייען וועלט-באַנעם. און מיינע ערשטע זיכטערישע איינפלוסן — פון וועלכע עס איז צום שווערסטן זיך צו באַפּרייען — זיינען געווען פּאַרעלטערטע און פאַר מיר באַזונדערס שעדליכע. מיינע ערשטע פּאָעטן זיינען געווען די דייטשע ראַ-מאַנטיקער און די ליבלינגען — אייכנדהאַרף און מעריקע. צוויי גאָר פייער דיכטער, אָבער מיט זייערע מאַטיוון און זייער אופן ווי ס'פאַר אַ ליריש-פאַר'חלומ'ט אינגל ווי איך בין געווען. די גרעניץ צווישן ליריום און סענטי-מענטאַליטעט איז זייער אַ דינע. און אין מיינע בלאַנדזשענדיקע יאָרן בין איך שטענדיק געווען אויף דער גרעניץ. איך האָב דעמאָלט אַ סך געשריבן, אָבער זייער ווינציק געדרוקט. דאָס אָנגעשריבענע האָט מיר פּאַרשאַפט גאַנץ ווינציק פּרייד. איך בין שטענדיק געווען מיין שטרענגסטער קריטיקער, און וואָס מיר איז ניט געפּעלן האָב איך צעריסן און פּאַרברענט. אומגינסטיקע קריטיק איז זייער שמערצליך פאַר יעדן יונגן דיכטער. מיין אייגענע אומ-גינסטיקע קריטיק איז געווען ניט ווינציקער שמערצליך.

מיינע חברים זיינען געקומען, ווער אַ יאָר פריער און ווער אַ יאָר שפּעטער, אָבער געטראָפּן האָבן מיר זיך צווישן 1905 און 1910. דאָס זיינען געווען יאָרן פון אויפבלי אין דער אידישער ליטעראַטור. אין ווילנע האָבן זיך באַוווּן דוד איינהאַרן און די „ליטעראַרישע מאַגאַט־שריפטן“. אין וואַרשע איז גע־קומען צום וואָרט שוין אַ דריטער דור נאָך פּרצ'ן — מנחם, א. מ. וויסענבערג, יונה ראָזענפעלד, משה סטאַווסקי, און אַנדערע. אין לעמבערג — שמואל יעקב אימבער, יעקב מעסטעל, משה לייב האַלפּערן (אונטערן פּסעוודאָנים „פּרידא האַלפּערן“), דוד קעניגסבערג און שפּעטער אויך א. מ. פּוקס און מלך ראָוויטש. דאָ אין ניו יאָרק איז געווען אַ מחנה פון צענדליקער יונגע שרייבער און עס זיינען געמאַכט געוואָרן די ערשטע פאַרווכן צו באַפּרייען די ליטעראַטור פון דער אַפּיטרופּסות פון דער פּרעסע און שאַפּן פאַר איר אַן אייגענעם ווינקל. די וויכטיקסטע פון די פאַרווכן זיינען געווען דער חודש־זשורנאַל „די יוגענד“, אַרויסגעגעבן און רעדאַקטירט פון יואל ענטין, מ. י. כאַימאַוויטש, ידידיה מרגליות, און ב. סענטער, און די צוויי זאַמעלביכער „ליטעראַטור“, אַרויסגעגעבן פון דעם פאַראַיין „ליטעראַטור“, אַרום וועלכן עס האָבן זיך געזאַמעלט אַלע יונגע שרייבער פון יענער צייט. אַרום דער אַר־גאַניזאַציע האָט זיך צום ערשטן מאַל אין ניו יאָרק אָנגעהויבן שאַפּן אַ שטיקל ליטעראַרישע סביבה. מען פּלעגט זיך צוזאַמענקומען יעדן זונטיק נאַכמיטאַג, און ביי די פאַרזאַמלונגען האָט זיך אָנגעהויבן אַרויסצושטיילן די גרופּע, וואָס איז שפּעטער געשטאַנען ביי די זאַמעלביכער „שריפטן“ און אויף וועלכער עס איז אַריבערגעטראָגן געוואָרן דער נאַמען „יונגע“.

ווי יעדער אמת'ער דיכטער האָט זיין סטיל, האָט אויך יעדע צייט איר סטיל און איר — שאַבלאַן. דעם דאָזיקן שאַבלאַן דערשפּירט און פאַרוואַרפט דער אמת'ער פּאָעט נאָך איידער ער געפינט זיין אייגענעם וועג. דערפון דער קאַמף צווישן יונג און אַלט, מיט אַזאַ האַפּערדיקייט ביי די יונגע. דערפון אויך די דערשיינונג, וואָס יעדע נייע קינסטלערישע שולע איז שטאַרקער אין איר נעגאַטיווער קריטיק אויף איר פאַרגייערין איידער אין איר פּאָזיטיווער פּראַגראַם פאַר זיך. דאָס שוואַכע ביים פּריערדיקן דור קאָן דער אינגערער לייכט דערזען. דעם אייגענעם וועג אָנצייכענען איז שוין שווערער. ווען מיר, די „יונגע“, האָבן דערפילט, וואָס עס איז פּויל אין דער אַמעריקאַנער אידישער ליטעראַטור, האָבן מיר נאָך אַליין ניט געוואוסט וואָס איינגטלעך מיר ווילן. מיר זיינען דעמאָלט אַפילו נאָך קיין געשלאַסענע גרופּע ניט געווען. מיר האָבן נאָר געוואוסט, וואָס מיר ווילן נ. י. ט. דאָס איז געווען דאָס ערשטע וואָס האָט אונז פאַראַייניקט. דאָס איבעריקע איז שוין געקומען פון זיך.

אין אַן אַנדערער אַרבעט האָב איך שוין אויסגערעכנט אַלץ, וואָס מיר האָבן באַלד פון אָנהויב אָן ניט געוואָלט. אין יענער צעטל „ניטס“ ווייזט אַז

אפילו דעמאלט, זוען אונזערע אייגענע פליגל זיינען נאך ניט געווען אויסגע-
וואקסן זיינען מיר אבער שוין געווען גענוג דערוואקסן צו פארשטיין דאס, וואס
א סך פארשטייען נאך היינט ניט: ניט פרעמדער „תוך“ מאכט א ליד, נאר אז
מיט יעדן גוטן ליד ווערט געשאפן „תוך“ — אייגענער, זייער וואגיגער און
זייער ווערטפולער פאעטישער „תוך“.

וואונדערליכע יארן זיינען דאס געווען פאר אונז, איבערהויפט די יארן
צווישן 1907 און 1910. אמת, יארן פון בלאַנדזשען און פיין אבער אויך פון אַנט-
דעקונגען און דערקענטענישן, יעדער טאג האָט געבראַכט עפעס נייעס—ווייניק-
סטענס ניי פאַר אונז—פון פרעמדע ליטעראַטורן און פון דער אייגענער, דער
אידישער, אויף יענער זייט ים. מיר האָבן אַלץ געשלונגען מיטן זעלביקן
דורשט און פון אַלץ האָבן מיר עפעס געלערנט — ווען אַפילו ווי אזוי נישט
צו שרייבן, אמת באַפרידיקט האָט אַבער בלויז דאָס פרעמדע מיט וועלכן
מיר האָבן זיך דעמאַלט באַקענט: ביי די רוסן, ביי די דייטשן, ביי די פּאָליאַקן
און ביי די פּראַנצויזן, ביי וועלכע אַלע מאַדערנע שרייבער האָבן זיך געלערנט.
באַדלער, ווערלען און רעמבאָ, וועלכע מיר האָבן געקענט בלויז פון איבער-
זעצונגען, זיינען געוואָרן אונזער טעגליך פּאָעטיש ברויט, ניט ווינציקער ווי
סאַלאַגוב, ברייסאָוו, באַלמאַנט און בלאַק, אָדער ווי ליליענקראַן, דעהמעל,
רילקע און האַפּמאַנסטאַל. מיט שטעפּאַן געאַרגע און טעאַדאָר שטאַרם האָבן
מיר זיך באַקענט ערשט שפּעטער, כאַטש שטאַרם האָט גאָר געהערט צו אַ
פריערדיקן דור דייטשע דיכטער. זייער ווינציק האָבן מיר געלערנט ביי
ענגלישע און אַמעריקאַנער פּאָעטן. דערפאַר אַבער האָבן מיר געהאַט אַ סך
צו פאַרדאַנקען די רוסישע און סקאַנדינאַווישע נאַוועליסטן. באַזונדערס די
לעצטע. ביי זיי האָבן מיר געלערנט דעם סוד פון וואונק, פון דער פּויעזע,
דער אומגעריכטער פּסיכאָלאָגישער ווענדונג און ווי אזוי מיט קאַרגע איינפאַכע
ווערטער אַרויסצוברענגען דעם מאַקסימום פון פּאָעטישער שטימונג.

פון אידישע פּאָעטן אויף יענער זייט ים האָט אַ קורצע צייט אונז פאַר-
כאַפט דוד איינהאַרן מיט זיין ערשטן בוך „שטילע געזאַנגען“. אַן איינזאַגיק
וואונדער איז פאַר אונז געווען מנחם מיט זיינע דעמאַלסדיקע עקזאַטישע
לידער ווי „תּפּלות“, „שוואַרצע רויזן“, „קדוש, קדוש“, און אַנדערע פון דעם
מין. מער ווי פון אַלע זיינען מיר געווען אַנטציקט פון שמואל יעקב אימבער,
איינער פון אונזערע פּיינסטע ליריקער, וואָס וואָלט פאַרנומען אַן אַנגעזען
אַרט אַפילו אין אַ רייכער ליטעראַטור, און גראַד אין אַזאַ אַרימער ליטעראַטור
ווי אונזערע האָט מען זיך אין די לעצטע צוויי צענדליק יאָר פאַרגונען אים
צו איגנאַרירן. איך קען זיינס אַ ביכל, „וועלט איין, וועלט אויס“, וואָס איז
פון טאָוול צו טאָוול פול מיט לידער פון זעלטענער פאַרקלערטער שיינקייט,
און וועגן דעם ביכל איז ביי אונז אַפילו קיין איינציקע רעצענזיע ניט געדרוקט

געוואָרן. זיין ערשט קליין ביכל, „וואָס איך זינג און זאָג“, האָט זיך אַ לאַנגע צייט געפונען ביי אונז אַלע. זיין ליד איז געווען דאָס איראָפּעאישסטע און פון דער ריינסטער ליריק, וואָס מיר האָבן ביז דעמאָלט געהאַט באַגעגענט אין דער אידישער פּאָעזיע. ציטאַטן פון יענעם ביכל זיינען אַ לאַנגע צייט געווען אויף אונזערע ליפּן. ביים „שטאַרקן“ און „האַרטן“ מ. ל. האַלפּערן, וואָס איז און דער אמת'ן געווען אַ סענטימענטאַלער מענטש, פלעגן זיך אַנגיסן די בלויע אויגן, ווען ער פלעגט מיט אַ צערטלעכקייט ווי מען ציילט פּערל אויסזינגען די שורות:

„אַז מען האַקט דעם וואַלד

וויינט אַיעדער בוים;

און גאַר שטיל, גאַר שטיל

וויינט מיט זיי די האַק.

גלויבט איר ווען איך זאָג:

איך, די האַק, איך וויין?”

איצט קלינגט דאָס סענטימענטאַל, אַלטמאָדיש-ראַמאַנטיש. דאָס אַלעגאָ-רישע וויינען פון די ביימער האָט אונז דעמאָלט אויך ניט גענומען. נאָר אַז די האַק זאָל וויינען — דאָס האָט געטראָפּן ווי אַ בליץ. דער בליץ האָט געפּאַקט, כאַטש זינליך איז אַזאָ זאָך שווער געווען זיך פּאַרצושטעלן. פון איינציקע שורות אימבער'ס, וואָס זיינען דעמאָלט געווען אויף אַלעמענס ליפּן, האָבן אין זכרון זיך בלוזי אַפּגעשטעלט

„וועגן שטילע ווי זקנים“

און

„אַ גאַלדענער שטערן, אַ צווייג מיט אַ רויז“

וואָס דערמאָנט אָן אַ יאַפּאַנעזישער צייכענונג. אויף שטענדיק איינגעקריצט זיך אין מיין זכרון האָט דער פּאָלגנדיקער מיט דראַמע אַנגעלאַדענער סטראָף:

„דער רויטער אַפעל ליגט צעשניטן —

אַ העלפט פּאַר מיר, אַ העלפט פּאַר דיר;

דאָס שאַרפע מעסער בלאַנקט אין מיטען,

און ווינקט צו מיר און ווינקט צו מיר.“

איך געדענק שוין אָבער ניט, צי איז דער סטראָף אויך פון יענעם ערשטן ביכל, אָדער צי האָב איך אים געלייענט ערגיץ אַנדערש וואו. פּאַעטן אַלט כלל און נאַכמער יונגע פּאַעטן, זיינען ענג, אומטאַלעראַנט און אומגעדולדיק. אַנטווישונגען קומען צו זיי נאָך שנעלער ווי באַגייסטע-

רונגען, און זיי זיינען ברומאל ווען אנטוישט. דער נעכטיקער אידאל ווערט דאס געלעכטער פון מאָרגן. גאַנץ אָפּט איז אַפילו ניט נויטיק, אַז עס זאל זיין אַנטוישונג. גענוג איז אַ נייער אידאל, אַז ער זאל פאַרטונקלען דעם פריערדיקן. דאָס, וואָס איז ערשט נעכטן געווען „וואונדערליך“ (אין יענער צייט האָבן מיר נאָך באַנוצט דעם דייטשמערישן „וואונדערבאַר“). איז אויף מאָרגן שוין געווען „שוידערליך“. מנחם האָט ביי אונז פאַרדרענגט איינהאַרנ'ען. אימבער האָט זיי ביידע פאַרטריבן און גאַר אין גיכן איז אימבער פאַרשטופט געוואָרן אין אַ זייט פון דוד קעניגסבערג. מיט וואָס קעניגסבערג האָט זוכה געווען, דאָס איז פאַר מיר איצט פשוט אַ רעטעניש, כאָטש דעמאָלט בין איך געווען איינער פון זיינע הויפּט־פאַררער. דער כּח פון אַ פּאַעט איז אין זיין וואָרט, און קעניגס־בערג איז געווען און פאַרבליבן אַ שטומער. מיר האָבן אים טאַקע גערופן דער „שטומער דיכטער“ און דאָך האָט ער אויף אונז געמאַכט אַ מערקווירדיקן איינדרוק, זיין קליין ביכעלע מיט עטליכע און צוואַנציק סאַנעטן איז צעריבן געוואָרן ביי אונז אין די קעשענעס אינאיינעם מיט די אומציליקע פאַרשריבענע אייגענע לידער מיט וועלכע דיזעלביקע קעשענעס זיינען געווען אַנגעפאַקט. אַזוי לאַנג האָבן מיר זיך אַרומגעטראָגן דערמיט. מיר האָבן געוואוסט, אַז ער שטאַ־מעלט, דאָך האָט זיך אונז געדאַכט, אַז הינטער דעם שטאַמלען שטעקט עפעס אַן איינגאַרטליקער פּאַעט. אַ פינף אָדער זעקס פון זיינע סאַנעטן האָבן אונז פשוט געפּלעפט. ווען איך האָב זיי אָבער דאָ ניט לאַנג אויפסניי געלייענט, האָב איך געקוועטשט מיט די פלייצעס, וואָס האָבן מיר דעמאָלט געזען אַזוינס אין אים? מיר פּאַלט איצט איין, אַז קעניגסבערג האָט אונז געפאַקט דערמיט, וואָס ער איז געקומען מיט איינפאַכע וואַכעדיקע מאַטיוון, בעת מיר זיינען געווען איבער־געגעסן מיט ראַמאַנטיק.

אין מיין זכרון איז פאַרבליבן אַ פאַלשער איינדרוק פון אַ זעלטענער שטילקייט אין זיינע לידער. איך האָב געהאַט אַ באַבע מאַטעלע, האָט איר קול געקלונגען ווי אַ גלאַק. אַז זי האָט גערעדט שטיל ביי זיך אין געוועלב, האָט מען געהערט אויף דער אַנדערער זייט מאַרק. מיין מאַמע פּלעגט בלייך ווערן, ווען זי האָט דעהערט איר שוויגער'ס קול. אַז מיין באַבע האָט אין אַ זומעריקן שבת זיך אַרויסגעלאָזט שפּאַצירן, האָט עס אויך גערוישט. ווייל זי איז שטענדיק געגאַנגען מיט טעכטער, שניר און אייניקלעך, וואָס האָבן פאַרנומען די גאַנצע ברייט פון וועג. אַז מיין מאַמע איז געגאַנגען שפּאַצירן איז זי גע־גאַנגען איינע אַליין. זי האָט בלויז מיטגענומען אַ קינד, גרויס גענוג פאַר אַ שומר און ניט צו גרויס, אַז עס זאל שטערן, און זי פּלעגט זיך אָפקערן פון וועג אויף אַ סטעזשקע אין פעלד און שווייגענדיק גיין און גיין, נאָר פון צייט צו צייט זיך איינגעבויגן און איינקוקן אין אַ גרעזל, אַ קרייטעך צי אַ קוסט. דיזעלביקע שטילקייט איז געווען אין איר ליענען דעם טייטש־חומש, אין

איר דאווענען און אין איר אַנטאָן, ווען זי איז געווען אויפגעלייגט. צו דער שטילקייט האָב איך געשטרעבט אין מיינע לידער און די שטילקייט האָט זיך מיר געדאַכט, אַז איך האָב געפונען ביי דוד קעניגסבערג. איינער פון די מייסטער פון שטילן ליד איז ביי יונג יוסף ראָלניק. באַזונדערס אין די לאַנדשאַפט לידער פון זיין קינדהייט. אַגב, האָט מיך ראָלניק צום ערשטן מאָל געפאַקט מיט זיינס אַ ליד „אַ שכחה אין פעלד“ אין וועלכן ער פאַרגלייכט זיך צו אַ פאַרשניטענער זאַנג, וואָס דער שניטער האָט פאַרגעסן אין פעלד. פון אַ סימיל ווערט אַ פולשטענדיקע פאַרוואַנדלונג. דער מענטש ווערט איינ-געשרומפן און קליין און דאַר און שטרויאַיק, און זיין פאַרלאַזנקייט ווערט עמפונדען כמעט פיזיש, ניט ווי די פאַרלאַזנקייט פון אַ מענטש, נאָר פון אַ זאַנג, גענעצט פון רעגן און געשטויסן פון ווינט. איינע פון די ערשטע פאַדערונגען צו יעדן פאַעט, אָבער וואָס ווינציק דערגרייכן.

מאַני לייב האָט זיך דיכטעריש אינגאַנצן געפונען אַרום ניינצן ניינ-צען אין דער סעריע „טויבן שטילע...“ וואָס איז אַריין אין צווייטן זאַמעלבוך „ליטעראַטור“. זישאָ לאַנדוי, אַ יאָר שפּעטער אין דער סעריע לידער, וואָס איז געווען געדרוקט אין אברהם רייזענ'ס יאַרבוך „דאָס נייע לאַנד“. איך האָב נאָך אַלץ געבלאַנדזשעט און געווייטיקט. איך האָב געוואוסט, וואָס איך וויל, בין אָבער געווען ווי געפענטעט און ניט געקאַנט קומען צום געוואַלטן.

„די טעג וואָרצלען אין שטיינער,

און וואָקסן טוט וויי.“

האַט אַנאָ מאַרגאַלין געשריבן אַ סך יאָר שפּעטער. דער בעסטער אויסדרוק פאַר דעם, וואָס איך בין דורכגעגאַנגען אין יענער צייט.

די לעגענדע וואַרשע-מעפער

אין אַ זוניקן אָבער קילן פּריילינג נאַכמיטאָג האָבן עטליכע יונגע שרייבער אַרויסגעטראָגן פון בראַנקסער מאַרג אַ פּראָסטן הילצערנעם אַרון, באַדעקט מיט דער שוואַרצער הילע פון דער חברה חסד של אמת. אויפן הויף פון פאַרדהעם האָספיטאַל, וואו דער מאַרג האָט זיך געפונען, זיינען געשטאַנען און האָבן געוואַרט נאָך אַ צענדליק אַנדערע יונגע מענטשן, וואָס זיינען מיר געווען אומבאַקאַנט. ווען דער אַרון איז געטראָגן געוואָרן דורכן הויף זיינען אויך די דרויסנדיקע ציגעקומען. ווער עס האָט געהאַלפן אונטערשטעלן אַן אַקסל און ווער עס האָט בלוז צוגעלייגט אַ האַנט פון יוצא וועגן. אין אַריינפאַר פון שפּיטאַל-הויף איז געשטאַנען און געוואַרט דער טויטן-וואָגן מיט צוויי אָפענע טירלעך. פאַר די צעפנטע טירלעך איז געשטאַנען אַ קליין אידל מיט אַ צונויפגעקנאָדערט גרוי בערדל, וואָס האָט אַרומגענומען אַ ברודיק שמייכ-לענדיק פנים. דאָס איז געווען דער קברות-שמש פון דער חברה חסד של אמת.

ער האָט געוווּן ווי אזוי מען זאָל דעם אַרונ פאַרזיכטיק אַרונטערנעמען פון די פלייצעס און אים אַריינשיבן אין וואָגן אַריין. מיט עפעס אַ לוסטיק הייזעריק קול'כעל האָט ער אַ פּרעג געטאָן, צי מען וויל זיך „שטעלן אין לאַיך“, און אז מען האָט צוגעשאַקלט מיט די קעפּ אויף יא, האָט ער געזאָגט: „אַל-ראַיט!“ און קאַמאַנדעוועט מען זאָל עס טאָן גיכער, ווייל דער טאָג שטייט ניט און דער וועג איז אַ ווייטער. בעת מיר האָבן זיך אויסגעשטעלט אין אַ ריי איז ער אַרויפגעקראַכן אויף דער קעלניע, געזעצט זיך לעבן דעם אַנטרייבער און דער טויטן-וואָגן האָט זיך אַנגעהויבן רירן פון אַרט.

דער וואָגן איז געפאַרן פאַמעליך און הינטער אים האָט זיך געצויגן אַ דינע סטענגע מלוים. אַפּגעגאַנגען איין בלאַק פאַרביי אַ ווינקל פון בראַנקס פאַרק, וואו אַלץ האָט זיך געמיניעט אין עטליכע שאַטירונגען פון יונגען גרין, איז מען אַריבער פאַרדהעם ראָוד צו אַ לאַנגן, ניט פאַרבוטן בלאַק. דאָ צווישן גרויע נאַקעטע פעלזן אויף ביידע זייטן וועג, האָט די זון זיך באַהאַלטן אונטער אַ וואַלקן און אַ שאַרפער ווינט, וואָס האָט געטראָגן עפעס האַרבס און ביטערליכס, האָט געשניטן אין פנים. אַ גאַלקע איז געשטאַנען אין האַלז נאָר קיינער האָט ניט געוויינט. בלויז דריי מענטשן, וואָס זיינען נאָכגעגאַנגען האַרט ביים אַרון, האָבן אויסגעזען שטאַרק פאַרצערט און דערשלאָגן. איינער פון זיי איז געווען זישאָ לאַנדוי. דער צווייטער — אַ נידעריקער, אַ שמאַלער מיט טיפע, שוואַרצע אויגן און לאַנגע וואַנצעס וואָס האָבן אַראַפּגעהאַנגען ביז און ווי אויסגעלינקט. „קאַליא טעפּער!“ — האָט מיר איינער פון די מלוים אַ שושקע געטאָן אין אויער אַריין, ווען איך האָב געפּרעגט ווער דאָס איז. צווישן זיי ביידן איז מיט אַן אַראַפּגעלאַזענעם קאַפּ געגאַנגען אַ מיידל, אין וואַקס כמעט אַ קינד. „אַ שוועסטער?“ — האָב איך געפּרעגט. „ניין, אַ פריינדין. זייער אַ נאָענטע פריינדין. רייזעל.“ שפּעטער רייזעל לאַנדוי. נאָך איידער מען איז אַריבער דעם לאַנגן פּוסטן בלאַק, האָט זיך דער טויטן-וואָגן אַפּגעשטעלט. דאָס אידל אויף דער קעלניע לעבן טרייבער האָט זיך אַ ביסל אַרויסגעבויגן פון זיין אַרט, אויסגעדרייט זיין ברודיק פנים צו אונז און אַ זאָג געטאָן: „שוין! גענוג!“ נאָך איידער מיר האָבן אים רעכט געהערט, האָט דער טויטן-וואָגן שוין אַנגעהויבן פאַרן שנעלער, און מיר זיינען געבליבן שטיין אין מיטן גאַס צעטומלטע און פאַר-לירענע. אַ וויילע האָבן מיר נאָכגעקוקט דעם וואָגן, וואָס האָט געהאַלטן אין איין דערווייטערן זיך. באַלד איז ער אינגאַנצן פאַרשוואַונדן פון אונזערע אויגן און מיט אים איז אויך פאַרשוואַונדן אויף אייביק — משה וואַרשע.

דער נאָמען משה וואַרשע איז, ווי דער נאָמען קאַליא טעפּער, אַ לאַנגע צייט נאָכגעגאַנגען די „יונגע“ ווי אַ לעגענדע. אין דער חסידישער מעשה האָט כמעט יעדער צדיק פאַר אַ מדריך די נשמה פון אַן אַנדערן צדיק, וואָס

האַט געלעבט מיט הונדערטער און טויזנטער יאָרן פריער. די דאָזיקע נשמה אַנטפלעקט דעם צדיק באַהאַלטענע סודות. די דאָזיקע נשמה העלפט אויך דעם צדיק צו גיין פון מדרגה צו מדרגה. עפעס ענליכעס האָט מען ביי אונז נאָכגעזאָגט וואַרשע'ן מיט טעפּער'ן. ווי הייליקע פּאַטראָנען זיינען זיי גע- שטאַנען ביי די "יונגע", אַנטפלעקט פאַר זיי די סודות פון דער וואַרט-קונסט און געהאַלפן זיי קומען צו דעם, צו וואָס זיי זיינען געקומען. ווי יעדע לעגענדע האָט אויך די אַ קערנדל אמת. מיר וועלן אָבער באַלד זען ווי גרויס דאָס דאָזיקע קערנדל איז געווען. לאַמיר אַ קוק טאָן אויף משה וואַרשע. דער ערשטער איינדרוק איז דער שטאַרקסטער, כאָטש ניט שטענדיק — און אפשר נאָר מערסטנס — ניט דער ריכטיקער. אַט ווי איך האָב אים געזען צום ערשטן מאַל: קליין, שוואַך און שלאַבעריק, מיט ווייסע, ווייכע, כמעט מיידלשע הענט, מיט אַ ווייס, ווייך און מילכיג פנים, קורצזיכטיקע, טרייב- בלויע אויגן, וואָס פאַרזשמורען זיך הינטער דיקע גלעזער, ווען זיי קוקן אויף דיר, און דינע ליפּן גרויסהאַלטעריש פאַרשלאָסן. אַ מענטש מיט אַזאַ אויסזען האָט ביי אַן ערשטער באַגעגעניש קיין גרויס ליבשאַפט ניט געקאָנט אַרויסרופן. קיין גרויסער מעורב בין הבריות איז וואַרשע ניט געווען. ער האָט פאַרקערט בלויז אין אַן ענגן קרייז. שטאַרק באַליבט איז ער אין דעם דאָזיקן ענגען קרייז אויך ניט געווען. בלויז עטליכע זיינען צוגעטראָטן נאָענט צו אים און בלויז אַ דרייפיר האָבן געקלעפט צו אים. און אַז דער מענטש מיט דעם פנים האָט זיך נאָך אַ קרום געטאָן ווען ער האָט געהערט ליענען אַ ליד, וואָס איז אים ניט געפעלן, און ווער שמועסט נאָך ווען זיינע דינע ליפעלעך האָבן נאָך אַ וואַרף געטאָן אַ גיפטיק וואַרט, וואָס האָט טיף פאַר- וואונדעט, האָט עס אין דעם האַרץ פון פאַרוואונדעטן פאַרזייעט אַ שנאָה, פון וועלכער עס איז שווער געווען זיך צו באַפרייען, אַפילו נאָכדעם ווען מען האָט זיך מיט אים געענטער באַקענט און איינגעזען, אַז ער איז גאָר ניט אַזוי גיפטיק און אַזוי גדלות'דיק ביי זיך ווי מען האָט פריער געמיינט. אין תוך איז וואַרשע געווען אַ מענטש אַן עניו און צייטנווייז אַפילו זייער שפּל ביי זיך. אָבער אינאיינעם מיט דעם איז ביי אים אויך געווען אַ היפש ביסל גאווה. מען האָט אים נאָכגעזאָגט אַ גרויסע באַלעזנדיקייט און אַ סך וויסן. און ער אַליין פלעגט אַפט אַ שפּיל טאָן דעם ערויט, געקוקט אויף אַנדערע פון אויבן- אַראָפּ און גערעדט וועגן זיי מיט ביטול.

שוין דערפאַר אַליין האָט וואַרשע קיין גרויסע השפּעה ניט געקאָנט האָבן, ווען אַפילו ער וואָלט געהאַט מיט וואָס משפיע צו זיין, ווייל עס קאָן ניט זיין קיין השפּעה אַן דערנענטערונג און צו אַ מענטשן, וואָס קוקט מיט ביטול, קאָן מען זיך ניט דערנענטערן. פאַר ביטול באַצאָלט מען מיט ביטול און אַפילו מיט שנאָה. און איך קאָן אַנרופן עטליכע פון די "יונגע", וואָס

האָבן אים פיינט געהאַט. זיין ביטול האָט נאָכמער פאַרדראָסן דערפאַר, וואָס אַליין האָט וואַרשע גאַרניט געשריבן, און אויב יאָ, האָבן מיר עס ניט געוואוסט. ווייל ניט ער האָט געדרוקט און ניט ער האָט עפעס געלייענט פאַר עמיצן פון אונז. מיר דאַכט, אָ אַפילו ניט פאַר זישאַ לאַנדוי, וואָס איז געווען זיין אינ-טימסטער חבר נאָך פון קינדווייז אָן. שפעטער, נאָך זיין טויט, האָט מען זיך ערשט דערוואוסט, אָ ער האָט יאָ געשריבן. לידער, און דוקא זייער שלעכטע. וואָלט מען עס געוואוסט ביי זיין לעבן, וואָלט מען געהאַט אַ געווער מיט וואָס זיך צו פאַרטיידיקן קעגן זיין ביטול, און ווייל מען האָט עס ניט געוואוסט, האָט זיין קרימען זיך נאָכמער פאַרדראָסן. די וואָס האָבן וואַרשע'ן געענטער געקענט, האָבן געהאַט דר-אַרץ פאַר אים. גאַר נאָענט בין איך מיט וואַרשע'ן קיינמאַל ניט געווען, אָבער ביים סוף פון זיין לעבן האָט זיך צווישן אונז איינגעשטעלט אַ פריינטשאַפט. אין אַנהייב פון אונזער באַקאַנטשאַפט האָב איך געהערט צו יענע, וואָס האָבן אים ניט ליב געהאַט. שפעטער האָב איך פאַר אים געקראָגן אמת'ן דר-אַרץ. אָבער ניט פאַר זיין וויסן. דאָס האָב איך נאָך דעמאַלט געהאַלטן פאַר איבערטריבן. און ווען איך בלעטער היינט אין זיין ביכל „וועגן פון אַ נשמה“, וואָס טעפער און לאַנדוי האָבן אַרויסגעגעבן נאָך זיין טויט, זע איך, אָ איך בין גערעכט געווען. ער האָט אפשר דעמאַלט געלייענט מער פון אונז אַלע. מיר האָבן אָבער געוואוסט מער פון אים. אים האָט געפעלט דאָס, וואָס איך וואָלט רופן — שאַפּעריש וויסן. מיט דעם מין איך יענעם אינטואיטיוון חוש, וואָס דערגייט גלייך צו דעם סאַמע וויכטיקסטן פון דעם וואָס ער לייענט, קלייבט עס אָפּ, און קאַכט עס איבער אין זיך אַזוי, אָ עס ווערט אייגענס און אנדערש. אים האָט געפעלט דער שאַפּערישער קערן, וואָס נעמט אויף דאָס פרעמדע בלויז ווי דער זאַמען-קערן נעמט אויף פון דער ערד יענע כעמישע עלעמענטן, וואָס העלפן אים ווערן דאָס, וואָס ער דאַרף ווערן. נאָר געזונטע קערנער, וואָס פאַרמאַגן אין זיך פאַטענציעל לעבן, ווערן באַפרוכפערט ווען זיי קומען אין באַריר מיט די פרעמדע עלע-מענטן. ניט-געזונטע ווערן פון זיי נאָר פאַרצערט.

משה וואַרשע איז פאַר'סמ'ט און פאַרצערט געוואָרן פון דעם וואָס ער האָט געלייענט, און דאָס האָט זיכער, אין אַ גרויסער מאָס, בייגעטראָגן צו זיין פרייצייטיקן, טראַגישן טויט. ווי אַ סך אַנדערע רוסיש-אידישע אינטעליגענטן פון זיין דור, איז אויך ער דורכגעגאַנגען די רעוואָלוציאַנערע באַוועגונג און די גאַטזוכעניש, וואָס איז געקומען מיט דער רעאַקציע נאָכן דורכפאַל פון דער ערשטער רעוואָלוציע. דערגאַנגען איז ער צו קריסטליכקייט. וויפיל עס האָט געפירט דערצו זיין אייגן געמיט און אייגענע דערקענטעניש, און אויף וויפיל, ווייל עס איז דעמאַלט געווען מאַדע, דאָס ווייס איך ניט. וואָס איך געדענק אָבער גענוי פון אַפטע שמועסן, וואָס איך האָב געהאַט מיט אים אין די לעצטע

אָנדערהאַלבן יאָר פון זיין לעבן, איז זיין וועג צו קריסטליכקייט געגאַנגען — ווי מאַדנע דאָס זאָל ניט אויסזען — דורך ניטשע, וויינינגער, טשעמבערלעך, עטליכע רוסן און דעם פּוילישן רעוואָלוציאַנער סטאַניסלאָו בושאַוואָוסקי. דעם לעצטן האָט ער ממש פאַרגעטערט. דער עיקר דערפאַר, וואָס בושאַוואָוסקי האָט אין זיין צייט געקאַנט זיין פּונקט אַזאַ באַגייסטערטער רעוואָלוציאַנער ווי אַ פאַרברענטער קאַטויליק. ווען מען האָט חושד געווען בושאַוואָוסקין אין פּראָוואַקאַציע, איז עס פאַר וואַרשע'ן געווען שיער ניט אַ פּערזענלעכע טראַגעדיע. אויפן וועג צו קריסטליכקייט האָט זיך וואַרשע ביי די מערסטע שרייבער, וואָס ער האָט פאַרערט, אָנגעשטעקט מיט אידן־האַס וואָס איז ביי אים איבערגעגאַנגען אין זעלבסט־האַס. ווי אַ פרומער חסיד האָט ער ביי וויינינגער'ן, למשל, פאַרצייכנט אַלדאָס שלעכטס, וואָס יענער געניאַלער משומד האָט געזען אין דעם אידישן כאַראַקטער, און ווי מיר זעען אין די טאַגבוך־בלעטער, וואָס וואַרשע האָט געלאָזן נאָך זיך, האָט ער די אַלע חסרונות, וואָס וויינינגער האָט צוגעשריבן אידן, דערזען אין זיין אייגענעם כאַראַקטער. אויב ער האָט פריער זיך איבערגענומען מיט זיין וויסן, האָט ער צום סוף פון זיין לעבן, דורך דעם דאָזיקן וויסן, זיך דערזען נישטיקער און אומוירדיקער פון אַ וואַרים. אין זיין טאַגבוך רעדט ער כסדר וועגן „זינד“, אָבער, ווי עס ווייזט אויס, איז די איינציקע זינד זיינע אין זיינע אויגן געווען דאָס, וואָס אַזאַ נישטיקע בריאה ווי ער דרייט זיך אַרום אויף גאָט'ס וועלט. ער האָט אין זיך פיינט געהאַט דאָס אידישע; ער האָט אין זיך פיינט געהאַט זיינע פיזישע שוואַכקייטן, זיינע „קראַנקע נערוון, צעקראַכענע גלידער, מיאוס'ע געוואוינ־הייטן, פּוילע געדאַנקען“, ווי ער רעכנט עס אויס אין זיין קרענקליכער איבערשרייבונג. ער האָט אויף זיך אויסגעקלערט אַלערליי חטאים און זיך געפייניקט מיט אַלערליי סאַרטן אוממאַראַלישקייטן. אָבער ווער עס האָט אים געעקנט און דערנאָך געלייענט זיין טאַגבוך, האָט דערפילט, אַז די אַלע זעלבסט־באַשולדיקונגען זיינען פאַר אים ערשט געווען אַ מאַסקע, הינטער וועלכער ער האָט באַהאַלטן דעם אמת'ן אמת, וואָס אים האָט געקוועטשט. געקוועטשט האָט אים אַ מינדערהייט געפיל, וואָס האָט אים געמאַכט אומפּיאַיק צו געניסן פון לעבן פּראַסט און פשוט ווי אַלע מענטשן אַרום אים. דאָס האָט מען צום בעסטן געזען ווי פאַרלוירן ער פלעגט זיך פילן אין דער קעגנזאַרט פון פּרויען. געקוועטשט האָט אים אפשר אויך דאָס וואָס ער האָט געפילט און געוואוסט, אַז בעת ער קאָן אַזוי גוט קריטיקירן וואָס אַנדערע שרייבן, איז ער אַליין, מיט זיין גאַנצן וויסן און פאַרשטיין, שאַפּעריש נישטיק קעגן זיי. בלויז אויף איין אַרט אין זיין טאַגבוך גיט ער דאָס אַרויס. אָבער אַפילו דאָרטן גיט ער אויך ניט צו זיין ניט קאַנען, נאָר הענגט עס אָן אין זיין „ניט וועלן“. „שוואַך בין איך“, שרייבט ער אויף איין אַרט, „און מיין לעבן איז אומנויטיק,

אָבער איך וויל גלויבן: אויף מיר וואָרט אַרבעט, שוואַרצע, אָבער — אַרבעט פאַר דער אידישער קולטור... איך וועל ניט זיין פון די שאַפנדע — דאָס וויל איך ניט. איך בין אַ נעסט פון קראַנקהייטן, מיאָס/קייטן. דאָס וואָס איז מיינס, אייגענס, פּערזענליכס, קאָן נאָר פאַרגיפטן.

מען טאָר אַ שרייבער ניט נעמען בוכשטעבליך ווען ער רעדט וועגן זיך, באַזונדערס ווען ער רעדט שלעכטס וועגן זיך. אַמאָל ווערט דאָס געטאָן בלויז ווייל עס פאַסט זיך פּונקט צום רומעל; אַמאָל איז עס בלויז אַ הַנדל אַזאַ, און ווען אויף אַן אמת געמיינט, איז עס ערשט איבערטריבן. וואַרשע האָט זיכער געמיינט אַלץ, וואָס ער האָט געשריבן וועגן זיך און אַוודאי האָט ער שרעקליך איבערגעטריבן. אָבער אַן אמת האָט געשטעקט אין דער דאָזיקער באַהויפטונג זיינער וועגן זיך. — יא, וואַרשע האָט געהאַט אַ דירעקטע השפּעה, איין מענטשן, ווייניקסטנס, זיין בעסטן און אינ-טימסטן חבר, זישאָ לאַנדוי, האָט ער אָנגעשטעקט מיט זיין קרענק-ליכער קריסטליכקייט. אָבער אינטערעסאַנט: דווקא דאָס ביסל קרענקליכע קריסטליכקייט, מיט וועלכן ער האָט זיך אָנגענומען פון וואַרשע'ן, האָט לאַנדוי'ן געגעבן יענע לעבנסלוסטיקייט וואָס שפּראַצט אַרויס פון זיינע בעסטע לידער. אויף אַנדערע, וואָס זיינען געקומען אין באַריר מיט אים, האָט וואַרשע געהאַט בלויז אַן אינדירעקטע עטישע השפּעה — מיט זיין פּערזענליכקייט. אין די יאָרן, וואָס ער איז געווען צווישן אונז, איז ער דורכגעגאַנגען עטליכע פאַרוואַנדלונגען, ביז ער האָט פון זיך אויסגעאַרבעט אַ כלי. פון דעם ביסל גאווה וואָס מען האָט געזען ביי אים אין די ערשטע יאָרן, איז ער צום סוף דערגאַנגען צו הכנעה און ביטול היש פון אַ הייליקן, וואָס האָט זיך שוין אינגאַנצן אָפּגעזאָגט פון דער וועלט. דאָס האָט אָנגעשטעקט. אַ שמועס מיט אים האָט געטריבן צו חשבון־נפש. אַוועק פון אַזאַ שמועס איז מען ווייניקסטנס מיטן ווילן צו ווערן אַ שענערער מענטש.

* * *

קאַליאָ טעפּער איז אַ קאַפיטל פאַר זיך, און אין שייכות מיט די „יונגע“ געהערט ער צו אַ שפּעטערדיקער צייט, כאַטש ער איז געווען דער עלטערער. איך וועל זיך דעריבער אויף אים לאַנג ניט אַפּשעלן. איך וויל דאָ בלויז אָנמערקן, אַז ער איז כמעט אין יעדן פרט געווען דער היפּוך פון וואַרשע'ן. אין וואָס אפשר נאָך קלענער פון וואַרשע'ן און שמעכטיקער. אָבער לעבע-דיקער, מענליכער און אין קעגנזאַץ צו וואַרשע'ס פלעגמאַטישקייט — זייער אַ פלינקער. פלינק אין אַלץ: אין גאַנג, אין די באַוועגונגען און אין די זעס-טען. אַ פלינקער מוח און אַ פלינקער קריגער. ביים אַטאַקירן און פאַרטיידיקן זיך קעגן אַ קעגנער — אומגעהויער פלינק צו טרעפּן אין שוואַכסטן אַרט. אַ קענער פון עטליכע איראָפּעאישע ליטעראַטורן, בכלל אַ גרויסער ווייסער

און וואונדערליכער שמועסער מיט גלאַנץ, עלעגאַנץ און בליץ — האָט ער ביי אַ טיש ממש באַצויבערט. כשוף האָט אויך געקלעפט אין זיין נאָמען. ער איז געווען אַ לעגענדע נאָך אין רוסלאַנד. אין די גאַר יונגע, כמעט נאָך אינגלשע יאָרן — אַ ליבלינג ביי די ציוניסטן און באַזונדערס אין דעם אחד-העם קרייז פון אָדעס. אַ וואונדערליכער אַראַטאַר — אפשר דער גרעסטער, וואָס מיר פאַרמאָגן — און מיטן נאָמען, וואָס ער האָט געהאַט ביי די ציוניסטן, איז געווען אַ יוסטוב אין די בונדיסטישע קרייזן, ווען ער איז אַריבער צו זיי. ביי די אינטעליגענטערע בונדיסטן איז ער פשוט פאַרגעטערט געוואָרן. אויף מיינער אַ ריזע אין דער מיטל-וועסט אין 1915 פלעגן מענטשן שטיל ווערן פון יראת הכבוד, ווען איך האָב דערמאָנט זיין נאָמען. די מענטשן האָבן גע- האַלטן פאַר אַ זכיה דאָס, וואָס זיי האָבן זיך געפונען אויף אַ געהיימער פאַר- זאַמלונג אין אַ וואַלד, אויף וועלכער טעפער האָט גערעדט. אַנדערע זיינען געווען גוואַלדיק שטאַלץ, וואָס זיי האָבן איינגעשטעלט זייער לעבן אים אַרויס- צוגאַנבענען פון טורמע, ווען ער איז אַריינגעפאַלן אין די הענט פון דער צאַרישער פּאָליציי.

אויך ער איז דערנאָך געוואָרן אַ גאַט-זוכער און איז דערגאַנגען צו קריסטליכקייט, און גאַר צולעצט — שוין אין סאַוועטן-פאַרבאַנד — צום קריסטנטום. אינדרעקט האָט ער זיכער מער אַנגערעגט און מער באַווירקט ווי וואַרשע. אָבער דירעקט ווירקן אויפן גאַנג און דער אַנטוויקלונג פון די „יונגע“ האָט ער אויך ניט געקאָנט. שוין דערפאַר אַליין, וואָס ער האָט זיך באַוווּזן צווישן אונז, ווען יעדער האָט שוין געהאַט זיין אייגן אויסגעשפּראַכן דיכטעריש פנים, זיין אייגן קול און זיין אייגענעם גאַנג, און דער עיקר, ווייל מיט אַלע זיינע אומגעהויערע מעלות, טראָץ זיין וואונדערליכן סטיל אַלס רעדנער און שרייבער און טראָץ דעם, וואָס ער האָט פאַרמאָגט אַזויפיל שפּיל און קאַפּריז, וואָס מען שרייבט געוויינליך צו נאָר קינסטלערישע נאַטורן, איז ער ניט קיין קינסטלער; ער איז אַ גרויסער קענער און געניסער פון פּאָעזיע, אָבער זיין צוגאַנג צו פּאָעזיע איז פאַרט געווען ווי דער צוגאַנג פון אַ פּרעמדן ניט פון אַ פּאָעט. און אַ דירעקטע השפּעה אויף פּאָעטן קאָן האָבן נאָר אַן אַנדערער פּאָעט אָדער אַן אַנדערער קינסטלער.

* * *

וואַרשע איז, ווי באַקאַנט, באַגאַנגען זעלבסטמאָרד. אין די לעצטע חדשים פון זיין לעבן האָט ער זיך דערנערט דערפון, וואָס ער איז געווען אַ נאַכט-וועכטער ביי אַ נייער געביידע, וואָס מען האָט געבויט אין די בראַנקס. אין דער נאַכט פון 22טן אַפּריל 1912 איז ער אַרויף אויף אַן אויבערשטן גאַרן פונ'ם ניט פאַרענדיקטן הויז און זיך אַרויסגעוואַרפן דורך אַ פענסטער. ווען אַ פאַרבייגייער האָט אים געפונען, איז ער שוין געווען טויט. מען האָט אים

צוגענומען אין בראַנקסער מאַרג. ווען איך בין אויף מאַרגן בייטאָג געקומען אין מאַרג, האָב איך אים געטראָפֿן אויף איין נאָך אין די קליידער, אַזוי ווי מ'האַט אים געפונען אין גאַס. נאָר איין אַרבעל איז געווען אויפגעשניטן, און עס האָט זיך אַרויסגעזען אַ צעבראַכענע האַנט מיט פאַרגליווערט בלוט ביים עלענבויגן. דער אויבערשטער טייל פון פנים איז געווען שען — שענער ווי ווען עס איז ביי זיין לעבן. נאָר דאָס מויל און דער אונטערשטער טייל פון פנים זיינען אויך געווען פאַרקלעפט מיט פאַרגליווערט בלוט, ווי ביי אַ געשאַכטן קאַלב. טויטע האָב איך געהאַט געזען עטליכע פאַר דעם. משה וואַרשע איז אַבער געווען דער ערשטער הרוג, וואָס איך האָב געזען אין מיין לעבן, און קעגן מיין ווילן האָב איך בשום אופן ניט געקאַנט אַראַפּנעמען די אויגן פון אים. ווידער און ווידער האָב איך געקוקט אויף דער צעבראַכענער האַנט, אויפן פאַרגליווערטן בלוט ביים עלענבויגן און אַרום דעם מויל, און געשעפּטשעט צו זיך: „וואַרשע... וואַרשע...“ איך האָב בשום אופן ניט געקאַנט גלויבן, אַז אַט דער געשאַכטענער (דער ערשטער איינדרוק פון אַ געשאַכטן קאַלב האָט ניט געוואַלט פאַרשווינדן) איז משה וואַרשע. איך בין געווען רואיק. קיין צער ניט געפילט, נאָר די אויגן האָב איך פון אים ניט געקאַנט אַפּרייסן. און אַז דער קברות שמש פון חסד של אמת איז דערנאָך צוגעגאַנגען, מיט אַ מעסער אויפגעשניטן די קליידער, און וואַרשע איז גע- בליבן ליגן אינגאַנצן אַ נאַקעטער, האָב איך אַלץ ניט געקאַנט אַראַפּנעמען די אויגן פון אים. אַ צאַפּל געטאָן האָב איך זיך, ווען דער קברות-שמש האָט גענומען דעם נאַקעטן קערפּער ביים קאַפּ און עמיצער אַן אַנדערער ביי די פיס און האַבן אים אַ נאַקעטן, אַן תכריכים, אַריינגעלייגט אינעם פּראַסטן הילצערנעם אַרון. איך, אינגאַטאָו און נאָך עטליכע האַבן פּראַטעסטירט: אַזוי-אַ, נאַקעט, אַן תכריכים אפילו? אַבער דער קברות-שמש האָט אונז באַרואיקט, אַז דאָס וועט מען טאָן אויפן גוטן אַרט, אין טהרה-שטיבל. דאָ, אין מאַרג, דערלויבט מען עס ניט. ערשט, אַז מיר האַבן דעם אַרון אַנגעהויבן אַרויסטראָגן פון מאַרג, האָב איך דערפילט אַ גאַלקע שטעקן אין האַל, און אַז דער טויטער וואַגן איז אַוועק מיטן אַרון און אונז געלאָזן פאַרלוירענע אינמיטן גאַס, האַבן עטליכע זיך אַ יאָג געטאָן צו אַ טראַמוואַי, וואָס זאָל זיי פירן צו אַ סאָבוועי, וואָס וועט זיי ברענגען צום בית-עולם, און די איברייע האַבן זיך געכאַפט, אַז זיי ווייסן אַפילו ניט וואו און אויף וועלכן בית-עולם וואַרשע וועט באַערדיקט ווערן. ווען איך בין יענעם אַיונט געקומען אַהיים, און מ'האַט מיר דערלאָנגט פלייש צו וועטשערע, האָב איך דערפילט, אַז די גאַל קערט זיך איבער אין מיר. עטליכע חדשים האָב איך ניט געקאַנט פאַר- טראָגן דעם אויסזען און נאַכמער דעם ריח פון פלייש, ווייל וואַרשע האָט נאָכן טויט אויסגעזען ווי אַ געשאַכטן קאַלב. אַ לאַנגע צייט נאַכדעם האָב איך קיין

פען אין האַנט ניט גענומען, און עטליכע חדשים האָט מיר וואַרשע פאַרפּאָלגט. וואוּ איך האָב ניט געזאָלט זיין, האָב איך אים אַלץ געזען. ביי דער אַרבעט אין שאַפּ, צי צווישן חברים פלעג איך אים מיטאַמאָל דערזען. — ניט קיין טויטן, נאָר ווי ער האָט אויסגעזען אין די לעצטע חדשים פון זיין לעבן — אַן איינגעבויענער, איינגעהילטער און אין זיך פאַרטיפּטער אַלטער מאָנאָך, כאַטש ער איז נאָך דעמאָלט קיין פינף-און-צוואַנציק יאָר ניט אַלט געווען. זיין טויט האָט מיך געמאַטערט. אויף פאַרשיידענע אופנים האָב איך געפרוּאוּט זיך אַרײַנלעבן אין אים, כדי צו פאַרשטיין, וואָס עס האָט אים געקאַנט טרייבן צו זעלבסטמאָרד. דער רעזולטאַט איז געווען — אַ דערציילונג „דער זייטיקער“, אין וועלכער איך האָב געפרוּאוּט שילדערן דעם לעצטן מעתלעך פון זיין לעבן.

פריער צי שפעטער — טויטע ווערן פאַרגעסן. וואַרשע האָט זיך אויפֿ-געהערט ווייזן פאַר מיר. דער ווידערגעפיל צו פלייש איז פאַרשוואַונדן. און מיטאַמאָל האָבן אין אויער ווידער אָנגעהויבן זשומען ריטמען. אָבער גאַנץ אַנדערע ווי פריער. און די שורות, וואָס זיינען אַרויסגעשוואַמען, זיינען געווען פולער און שווערער און פון אַ גאַנץ אַנדערן כאַראַקטער. איך האָב מער ניט געקאַנט שרייבן פון זאַכן ווייטע און יום-טובֿ'דיקע. דער טויטער וואַרשע האָט מיר צום ערשטן מאל געוויזן די ברוטאַלע, וואַכעדיקע, נאַקעטע וואַר פון לעבן. די ראַמאַנטישע שליערן זיינען פאַרשוואַונדן פון מיין לעבן און מיין ליד. אַ ניי ליד איז געבוירן געוואָרן, אַ צייטיקס און אין גאַנצן מיין אייגנס.

אַ קראַם אָן קונים

אַ סך הכל פון דעם, וואָס די „שריפטן“ האָבן בייגעטראָגן צו דער אידישער ליטעראַטור, וועט ערשט קאָנען אונטערציען אַ שפעטערדיקער אָביעקטיווער היסטאָריקער, אויב אַזאָ וועט זיך אַמאָל באַווייזן ביי אונז. ער וועט זיכער האָבן אַ סך פון וואָס חזק צו מאַכן. אים וועט מוזן אויסזען לעכערליך די צייט און נעבעכדיק דער צושטאַנד פון דער אידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע, אַז די עלעמענטאַרע קינסטלערישע אמת'ן מיט וועלכע די „שריפטן“ זיינען גע-קומען, האָבן געקאַנט באַטראַכט ווערן ווי אַ רעוואָלוציע. ער וועט מסתמאָ אויך האָבן צו לאַכן פון די מענטשן, וואָס זיינען געשטאַנען אַרום דיִדאַזיקע זאַמעלביכער און דער עיקר דערפאַר, וואָס זיי האָבן זיך און זייערע דער-גרייכונגען גענומען אַזוי טויט־ערנסט. אָבער וואָס זיין מיינונג וועט ניט זיין, וועט ער מוזן צוגעבן, אַז אַ וויכטיקע דאַטע אין דער אידישער ליטעראַטור זיינען די „שריפטן“ געווען, און ניט בלויז אין אַמעריקע. וויכטיק שוין מיט דעם אַליין, וואָס אין די זאַמעלביכער האָט זיך אָנגעהויבן אויסקריסטאַליזירן

א קאלעקטיווער קינסטלערישער ווילן, און וואָס פון זיי האָט זיך שפעטער אויסגעשיילט אַ שולע — די ערשטע ליטעראַרישע שולע ביי אידן.

שטודירנדיק יענע צייטן וועט דער קומענדיקער געשיכטעשרייבער זיך אַנשטויסן אָן רייבונגען און שפּאַלטונגען, וואָס זיינען פאַרגעקומען אין דער גרופּע אַרום די דאָזיקע זאַמעלביכער. אַ סך פון די רייבונגען וועט ער מסתמאָ — און מיט רעכט — צושרייבן צו פּערזענליכע פּניות. ער וועט די דאָזיקע פּערזענליכע פּניות געבן מער באַטייט, ווי זיי האָבן געהאַט. אָן פּערזענליכע מאַטיוון האָט פּריער צי שפעטער געמוזט קומען צו אַ ריס צווישן איגנאַטאָוין און אָפּאַטאַשוין, למשל. זיי זיינען אַזוי גרונט פאַרשיידן אין זייער שרייבן, ווי אין זייער כאַראַקטער, אַז עס איז מער וואונדער, ווי אַזוי זיי האָבן געקאַנט הויזן צוזאַמען אין צוויי זאַמעלביכער איידער דאָס, וואָס ביים דריטן האָט שוין יעדער פון זיי געמוזט מאַכן שבת פאַר זיך. און דער קינסטלעריש-אידעאָלאָגישער ריס צווישן מאַני לייב'ן און האַלפּערן, און לאַנדוי'ן און האַלפּערן האָט ניט געקאַנט אויסגעמיטן ווערן, כאַטש צו קיין פּערזענליכן ריס איז צווישן זיי קיינמאָל ניט געקומען. האַלפּערן איז אַפילו אין דריטן בוך „שריפטן“ נאָך פאַרטראַטן מיט צוויי אייגענע לידער און עטליכע איבערזע-צונגען. אָבער נאָך פּריער האָט ער אין קאַפּע שוין „געפירט אַ באַזונדערן טיש“, ווייל ער האָט געפילט, אַז צווישן אים און די אַנדערע דיכטער, ווערט דער מהלך אַלץ גרעסער. ער איז מיט יעדן טאַג אין זיין ליד געוואָרן אַלץ רוישטיקער און „שטאַרקער“, וואָס מיר האָבן אין יענער צייט גערופן „טומעל-דיקער“, און מיר זיינען געוואָרן אַלץ איינגעהאַלטענער און „שטילער“, וואָס ער האָט ניט איינמאָל באַצייכנט פאַר „צערקאַכענער“. מיר האָבן אים באַ-שולדיקט אין פעליעטאַניזם. ער אונז — אין פיינשמעקעריי. עס איז אויך פאַרשטענדליך, אַז קיין גרויס ליבשאַפט האָט ניט געקאַנט הערשן צווישן צוויי אַזוינע אַנטקעגנגעזעצטע דיכטער-נאַטורן, ווי האַלפּערן און ראַלניק, למשל. פאַר דעם זייער עמפּינדליכן און מיט זיך שטענדיק פאַרנומענעם ראַלניק איז געווען נאַטירליך צו דערשפירן און דיכטעריש צו רעאַגירן אויף דעם מינדסטן הויך, וואָס האָט אים באַרירט. פאַר דעם געזונטן, און ניט איבעריק עמפּינדליכן האַלפּערן האָבן ראַלניק'ס זייער דינע און פיינפילנדיקע לידער געדאַרפט קלינגען ווי קרענקליכע קלאַגערייען. דאָס אינטערעסאַנטסטע דערביי איז, אָבער, אַז ווען מען נעמט אין האַנט אַריין האַלפּערן'ס אַ באַנד לידער, ווערט מען פשוט דערשטוינט פאַר דעם יאַמער און געוויין, וואָס עס טראַגט זיך פון אים. דאָס איז, מעגליך, געווען ניט מער ווי צינז דער צייט. אַלע האָבן מיר דעמאָלט צופיל פּאָעטישע טרערן פאַרגאַסן. מער פון אַלץ האָט אונז אָבער פאַנאַנדערגעטיילט די שפּראַך. מיר האָבן די שפּראַך געהיט און געפּלעגט און געמאַכט פון איר אַ וואונדערליכן דיכטערישן אינסטרומענט.

האלפערן האָט געהאַרעוועט אויף דער שפראַך. אָבער פון זיין האַרעווען איז כמעט גאַרניט אַרויסגעקומען. ער האָט געהאַט אַ רייכן ווערטער־אוצר. ער האָט אָבער ניט געוואוסט, וואָס צו טאָן מיט אים. מיר זיינען געווען אפשר אַרימער אין ווערטער, אָבער ווי געשיקט מיר האָבן זיי געקאָנט בייגן און טאַשעווען און באַגיין זיך מיט זיי ווי דאָס האַרץ האָט נאָר געגלוסט. ביי זיין גאַנצן רייכן ווערטער־אוצר פאַרמאָגט האַלפערן ניט מער ווי אַ זעקס־זיבן פאַר גראַמען, וועלכע ער באַנוצט טאַקע מערסטנס נאָר פאַרלעכוויי. ער האָט זיך אַ סך באַנוצט מיט ווערטער־קאָמבינאַציעס, וועלכע מיר האָבן געהאַלטן פאַר פּרעמד דעם גייסט פון דער אידישער שפראַך. אים האָט אויך געפעלט אידיאָמאַטישקייט. שפראַכליך האָבן מיר זיך געשפּייזט מיטן פּאָלקס ליד, דער פּאָלקס־מעשה, צאינה וראינה און תחינה. אַלץ, וואָס גיט אַזוי פיל זאַפטיקייט און אינטימקייט דער פּאָלקס־שפראַך. דאָס האָבן מיר אויך ניט געפונען ביי האַלפערנ'ען. האַלפערן איז געווען אַ גרויסער דיכטער. פאַראַן ביי אים לידער, וואָס וואַלטן פאַררעכנט געווען פאַר גרויס אין יעדער דיכטונג. ער האָט אָבער אויך געהאַט גרויסע חסרונות. איינער פון זיינע גרעסטע חסרונות איז געווען דער מאַנגל אין שפראַך־געפיל. שפראַך־געפיל איז אין אַ גרויסער מאָס היים־געפיל. היים־געפיל איז יענע בענקעניש נאָך די אינטימע קינדערשע און אינגלשע איינדרוקן פון היים און סביבה, וואָס יעדער מענטש, און נאָך מער, דער פּאָעט, טראַגט מיט זיך מיט זיין גאַנץ לעבן. מינדליך האָט האַלפערן קיינמאָל ניט דערציילט עפעס פון זיין קינדהייט מיט ליבשאַפט, און אין זיינע לידער געפינט מען דערפון אויך קיין שפור ניט. דאָס נעמט זיך אפשר דערפון, וואָס ער איז צו יונג אויסגעריסן געוואָרן פון זיין היים־שטעטל זלאַטשאָו און איבערגעפלאַנצט געוואָרן קיין ווין, און אפשר נאָך מער דערפון, וואָס אין זלאַטשאָו איז זיין פּאָטער אויך ניט געווען קיין היימישער, נאָר אַ פּרעמדער, אַן אַנגעפאַרענער פון רוסלאַנד, מיט זייער ווינציק ליבשאַפט פאַר דעם אַדאַפּטירטן אַרט, וואָס האָט אים, ווי מען קאָן עס אַרויסלייענען פון עטליכע לידער ביי האַלפערנ'ען, ניט באַהאַנדלט זייער גאַסטפּריינטליך. היים־געפיל גיט דער שפראַך רייכקייט, אינטימקייט, בויגעוו־דיקייט און אויך אַ מאַסע לאַקאָליזמען, וואָס קאָנען זייער לייכט מיסברויכט ווערן. אַ סך דיכטער ווערן טאַקע געשטרויכלט. אָבער דאָ אין אַמעריקע, ווינציקער ווי ערגיץ אַנדערש וואו, ווייל אין דעם היגן שמעלצטאַפ, וואו עס ווערן איבערגעקאַכט אַלע אידישע דיאַלעקטן, דערפילט דער דיכטער, אַז ער קאָן באַנוצן בלויז יענע לאַקאָליזמען, וואָס וועלן ניט אַרויסשטאַרצן ווי פּלאַקנס פון אַ דיכטערישער שורה. — אין פּרט פון שפראַך־געפיל איז האַלפערן געווען פונקט דער היפּוך פון זיין לאַנדסמאַן און נאָענטסטן פּריינט, משה נאָדיר, דעם גרעסטן שפראַך־מייסטער ביי אונז. ווי רייך משה נאָדיר

אין אין היים-געפיל באווייזן צום בעסטן די מערקווירדיקע לאַנדשאַפטן, וואָס ער קאָן אַזוי וואונדערליך אַרויס'כישופ'ן פון זיין נאראיעוו. איך קאָן ניט נאָך איינעם, וואָס זאָל אין דעם פרט זיך קאָנען פאַרגלייכן מיט אים, כאַטש אַנדערע, באַזונדערס ראַלניק, זיינען אויך רייך אין לאַנדשאַפטן פון זייער קינדהייט.

רייבונגען האָבן זיך אָנגעהויבן נאָך איידער דאָס ערשטע בוך „שריפטן“ איז אַרויס פון דרוק. נאָך איידער דאָס צווייטע בוך איז געאַנגען צום דרוק האָט מען שוין געוואוסט, אַז דער ריס איז אומפאַרמיידליך. צום דריטן, איז אַ העלפט פון דער גרופע שוין געווען אַפגעריסן, און ווען אינגאַטאָו, מאַני לייב, לאַנדוי און איך האָבן זיך געקליבן אַרויסצוגעבן דאָס דריטע בוך „שריפטן“, האָבן אַפאַטאַשו, י. י. שוואַרץ, י. ראַלניק, מ. י. כאַימאַוויטש, יואל סלאָנים און אַנדערע, צוגעגרייט דאָס זאַמעלבוך „די נייע היים“. איך ווייס ניט, וועלכעס פון די צוויי זאַמעלביכער עס איז געווען דאָס בעסערע. איך ווייס אָבער יא, אַז אונזערס איז געווען איינהייטליכער. עס איז געווען מער קינסט-לערישער צוזאַמענהאַנג צווישן דער גרופע דיכטער פון די „שריפטן“, ווי צווישן די דיכטער פון „די נייע היים“, און אונזער דיכטער-גרופע, ווי אַ גאַנצע, האָט געהאַט מער שותפותדיקס מיט די פראַזאַאיקער פון די „שריפטן“, אינגאַטאָו און ראַבאַי, ווי די דיכטער-גרופע פון „די נייע היים“ האָט געהאַט מיט אַפאַטאַשו'ן און כאַימאַוויטש'ן.

אָבער אַפילו די ענגערע, איינהייטליכערע גרופע פון די „שריפטן“ האָט נאָכדעם שוין אויך לאַנג מער ניט געקאָנט הויזן צוזאַמען. עס איז געקומען צו אַ ריס צווישן די דיכטער און די פראַזאַאיקער, אַדער גענויער, צווישן די דיכטער און אינגאַטאָו'ן. אויף דער סיבה פון דעם ריס האָב איך שוין אָנגעוויזן. איך וויל דאָ נאָר באַמערקן, אַז נאָך איידער דאָס דריטע בוך איז אַרויס פון דרוק האָט מאַני לייב געזאָגט, אַז עס וועט זיין דאָס לעצטע און איך מיט לאַנדוי'ן האָבן מיט אים מסכים געווען. די „שריפטן“ וואַלטן זיך מסתמאָ סיי ווי געווען אַפגעשטעלט, ווען אַפילו עס וואַלט צו קיין ריס ניט געקומען. די „שריפטן“ האָבן שוין געהאַט אַפגעטאָן דאָס זייעריקע און מען האָט זיך מער ניט גענויטיקט אין זיי.

* * *

דאָס דריטע זאַמעלבוך „שריפטן“ איז אַרויס אין פרילינג, 1914, כאַטש צום דרוק איז עס געאַנגען אפשר מיט אַ יאָר פריער. איך האָב שוין דערמאָנט, אַז פאַר מיר פערזענליך האָט דאָס בוך געמיינט זייער פיל, ווייל דערין איז אַפגעדרוקט געוואָרן מיינע אַ סעריע לידער, וואָס איז געווען אַ וויכטיקע דאַטע אין מיינ לעבן, ווייל אַ רייף ווערן און אַ ווענדפונקט אין מיינ דיכטערישן לעבן. מען קאָן זיך דעריבער פאַרשטעלן מיט וועלכער אומגעדולד

איך האָב געוואָרט אויף דעם דאָזיקן בוך. איך האָב געדאַרפט וואַרטן צו לאַנג און אינצווישן זיינען אָנגעקומען דאגות פרנסה, וואָס האָבן געמאַכט פאַרגעסן אַן דעם זאַמעלבוך. מען האָט מיך אַוועקגעשיקט פון דעם שאַפּ אין וועלכן איך האָב געאַרבעט יאָרן און איך בין געבליבן ווי אויפן וואַסער מיט אַ פרוי און דריי קליינע קינדערלעך. די צייט איז געווען אַ שלעכטע און וועגן קריגן אַרבעט ביי מיין פאך האָט קיין רייד ניט געקאָנט זיין, ווייל אַ סך זיינען נאָך פון פריער אַרומגעגאַנגען ליידיק. איך האָב דעריבער געמוזט גיין זוכן אַן אַנדער קוואַל פון חיוב. ווי אַ סך אידישע שאַפּ-אַרבעטער, וואָס בלייבן אַן אַרבעט, איז פאַר מיר אויך ניט געבליבן קיין אַנדער ברירה, ווי צו עפענען אַ קרעמל, און איך בין געוואָרן דער אייגנטימער פון אַ — ווארשט סטאָר. שניידן ווארשטן און שטענדיק אַרומגיין אַ פאַרפעסטער גראַמט זיך אַפילו ניט מיט אַ מענטשן, וואָס שרייבט לידער, איך האָב אָבער ניט געהאַט קיין אַנדער ברירה. אַליין האָב איך ניט געהאַט קיין שום דערפאַרונג אין געשעפטן און אַליין האָב איך אויך ניט פאַרמאָגט קיין סענט ביי דער נשמה. נאָך ביידע — דערפאַרונג און געלט — האָב איך געדאַרפט אָנקומען צו מיינעם אַ ברודער. ער איז געווען גרייט מיר צו לייען עטליכע הונדערט דאָלאַר, אָבער נאָר אויף אַזאַ געשעפט, אין וועלכן ער האָט אַ ידיעה, און אַ ידיעה האָט ער געהאַט נאָר אין ווארשט-געשעפט. פאַר זעקס הונדערט דאָלאַר האָט ער פאַר מיר געקויפט אַ ווארשט קרעמל אין ברוקלין, אויף בראַדוויי לעבן וואן ביורען סטריט. דעמאָלט אַ שוידערליכע געגנט מיט אַ געמישטער באַפעלקערונג פון אידישע סוחרים, אירלענדישע סאַלון-קיפּערס, אַרימעלייט פון אַלע נאַציאָנאַליטעטן און פימפּס, נאַרקאָטיקער און פּראָסטיטוטקעס אויך פון אַלע פעלקערשאַפטן. קיין פרנסה האָט מיר די ווארשט-קראַם ניט געבראַכט. דערפאַר אָבער אַ סך ליטעראַרישן נחת. קיין קונים זיינען ניט געקומען. אָבער חברים-פּאַעטן זיינען געקומען פון נאַענט און ווייט. אין יענע טעג איז אַרויס דאָס דריטע בוך „שריפטן“. חברים און אַנדערע דיטכער זיינען געקומען מיט קאַמפּלימענטן, זישאַ לאַנדוי האָט געבראַכט קאַליאַ טעפּערן, וועמען איך האָב פריער געהאַט געזען בלויז איין מאַל, צו משה וואַרשע'ס לוי. טעפּער האָט געשיקט לייוויק'ן (דעמאָלט נאָך לייוויק האַלפּערין), וואָס האָט אין יענער צייט נאָר וואָס געהאַט זיך באַוויזן צווישן אונז. איין טאָג איז מאַני לייב געקומען מיט אַ הויכן בחור, וואָס האָט מיט זיין אויסזען און הולך געמאַכט דעם איינדרוק פון אַ טרעמפּ. „דאָס איז קאַזאַנסקי!“ האָט מאַני לייב געזאָגט, ווען ער האָט געזען ווי איך נעם ניט אַראָפּ די אויגן פון דעם הויכן פאַרשוין מיט דעם ניט-געגאַלטן פנים, וועמען ער האָט געבראַכט צו מיר אַן אַ העמד. נאָר מיט אַן אַפּעגטראַגן רעקל איבער אַ דין זומערדיק אונטערהעמדל און מיט באַרוועסע פיס אין שטעק-שיך. און אַז איך האָב דעם בחור דערלאַנגט

די האַנט און אַלץ ניט אַראָפּגענומען די אויגן פון אים, האָט מאַני לייב צוגע-
געבן: „איר קענט דאָך זיך. ניין?“ יא, דוד קאַזאַנסקי'ן האָב איך שוין געהאַט
געקענט. אָבער דאָס איז גאַר ניט געווען דער זעלביקער דוד קאַזאַנסקי. דאָס
איינע מאָל, וואָס כ'האַב אים פּריער געהאַט געזען, אין איגנאַטאַוו'ס בחור'שן
צימערל אויף וואַשינגטאָן עוועניו, איז ער געווען עפעס גאַר אַן אַנדערער.
יענער קאַזאַנסקי איז געווען אַן אויסגעפּוצטער פּראַנט, מיט אַ גלייכער, שייך-
פאַרקעמטער באַרד און אַ פּיינעם לעדערנעם פּאַרטפּעל, וואָס ער האָט פון
האַנט ניט אַרויסגעלאָזן. אינ'ם פּאַרטפּעל האָט ער געהאַט אַ ראַמאַן, וואָס
ער האָט געבראַכט צו איגנאַטאַוו'ן פאַר די „שריפטן“. אָבער ביי דער ערשטער
באַגעגעניש האָבן זיך די צוויי מענטשן אַזוי ניט ליב באַקומען, אַז קאַזאַנסקי
האַט, דאַכט מיר, מער דעם מאַנסקריפט ניט געוואַלט איבערלאָזן. דאָרטן,
ביי איגנאַטאַוו'ן האָט קאַזאַנסקי אויף מיר קיין גוטן איינדרוק ניט געמאַכט.
פאַרוואָס געדענק איך שוין ניט. אפשר האָט דערצו בייגעטראָגן די באַרד זיינע
און אפשר דער פּאַרטפּעל. מיר זיינען געוואוינט געווען אַרומצוטראָגן אונזערע
מאַנסקריפטן אין די קעשענעס ביז זיי זיינען צעריבן געוואָרן, און דאָ קומט
אַ מענטש, אַן אויסגעפּוצטער און אַן אויסגעסטראַיעטער מיט אַ באַרד און
אַ פּאַרטפּעל. ניין, ניט מיינ מענטש! האָב איך זיך געטראַכט. אָבער דער
„טרעמפּ“ קאַזאַנסקי איז מיר געוואָרן אַזוי ליב נאָך אַ שמועס פון אַ האַלבער
שעה, אַז איך האָב אים גאַר ניט געקאַנט אָפּלאָזן. אויך ער איז דעמאַלט
געווען אַ „סוחר“ — אַ לאַנדרימאַן. און מאַני לייב האָט אים דאָס אַוועקגעריסן
אין דעם הולך פון דער אַרבעט און געבראַכט צו מיר. אין עטליכע טעג אַרום
דערזע איך אויף דער שוועל פון מיינ קראַם, אַ שענעם בחור, אויסגעפּוצט
און ליכטיק ווי אַ פּרינץ. ווער איז דאָס? מיר האָט געדויערט אַ היבשע ווילע
ביז איך האָב דערזען, אַז דאָס איז דערזעלביקער קאַזאַנסקי. די פאַרוואַנדלונג
איז געווען אַזאַ אומגעהויערע, אַז איך האָב מיינע אויגן ניט געגלויבט. דאָס
מאַל איז קאַזאַנסקי שוין געווען אויס סוחר. אין די עטליכע טעג איז ער שוין
געהאַט פּטור געוואָרן פון זיין „געשעפט“, און איך האָב נאָך געדאַרפט וואַרטן
גאַנצע ניין חדשים איידער דער נס איז געשען. און עס האָט געמוזט געשען
אַ נס, אַז איך זאָל קאַנען פּטור ווערן פון דעם דאָזיקן געשעפט. אגב, איז דער
נס אויך געשען אַ דאַנק קאַזאַנסקי'ן. ער האָט מיר געבראַכט דעם אַגענט,
וואָס האָט מיר געבראַכט דעם קונה, וואָס האָט מיך באַפּרייט פון דעם אַנ-
שיקעניש.

מאַני לייב האָט געקענט קאַזאַנסקי'ן נאָך פון פּריער און ער האָט אויך
באַקענט קאַזאַנסקי'ן מיט לאַנדוו'ן, אין אַ גאַנץ קורצער צייט זיינען מיר אַלע
פיר געוואָרן געקניפט און געבונדן, ליטעראַריש און פּערזענליך. און אַזוי ווי

מאָני לייב, קאַזאַנסקי און איך האָבן געוואוינט אין ברוקלין, איז ברוקלין געוואָרן אונזער צענטער ביי קאַזאַנסקי'ן אין שטוב.

לאַנדוי איז געווען דער איינציקער פון אונז, וואָס האָט דעמאָלט געוואוינט אין די בראַנס. ער פלעגט אָבער גאַנץ אָפט קומען קיין ברוקלין. געוויינליך פלעגט ער פריער אַריינפאלן צו מיר און מיט מיר פאַרברענגען אַ וויילע. פון מיר אָבער פלעגט ער אַוועקגיין צו קאַזאַנסקי'ן, וואו ער האָט פאַרבראַכט שעה'ן און אפילו נעכט גאַנצע. איין פרימאַרגן, ווען איך האָב געעפנט די קראַם, האָב איך דערזען ליגן אויפן דיל אַ צונויפגעלייגט פאַפירל, וואָס מען האָט קענטיק אַריינגערוקט דורך אַ שפאַלט אונטער דער טיר. אויפן פאַפירל איז מיט בליישיפט געווען פאַרשריבן אַ הומאַריסטיש ליד, וואָס האָט זיך אַנגעהויבן אַזוי:

„שלאַף זיך רואיך אין דיין בעט
יונגער סוחר און פאַעט.
מאַרגן וועסטו דאַרפן
דיינע מעסערס שאַרפן
און די וואורשטן שניידן,
מענטשן זאָלן ליידן
אויפן מאַגן.“

די האַנטשריפט האָט אויסגעזען ווי לאַנדוי'ס. דאָס קול האָב איך דערקענט ווי מאָני לייב'ס. דער דאָזיקער ליבער גרוס האָט געבראַכט פרייד און אויפ־געוועקט אַ בענקשאַפט, וואָס האָט מיך דעם גאַנצן טאָג געהאַלטן ווי שכור. ערשט ביינאַכט, ווען קאַזאַנסקי איז געקומען צו מיר, האָב איך זיך דערוואוסט, אַז מאָני לייב און לאַנדוי האָבן פאַרבראַכט די גאַנצע נאַכט פריער ביי אים. ווען עס האָט שוין אַנגעהויבן טאַגן האָבן זיי זיך געלאָזט גיין צו מיין קרעמל, אפשר איז עס שוין אָפן. ווען זיי האָבן עס אָבער געפונען פאַרשלאָסן, איז דאָס ליד פאַרפאַסט געוואָרן עקספראַמפּטאָם אויף דער שויב פון דער פאַרשלאָסענער טיר.

דאָס דאָזיקע ליד האָט, ווי אַ כּשוף מיך באַפרייט גיט פון דער קראַם (אויף דעם האָב איך נאָך לאַנג געדאַרפט וואַרטן) נאָר פון דער פאַרשקלאַפונג צו דער קראַם. פון קנאַה צו מיינע חברים, וואָס זיי זיינען ניט צוגעשמידט צו קיין זאך און קאַנען זיך פריי באַוועגן און פאַרברענגען צוזאַמען ווען זיי ווילט זיך, האָב איך מיטאַמאָל אַראַפּגעוואַרפן פון זיך יעדן עול, און ווען איך האָב געהערט, אַז לאַנדוי איז געקומען קיין ברוקלין, און געוואוסט, אַז מען וועט ווידער פאַרברענגען אַ נאַכט צוזאַמען, האָב איך אַליץ געלאָזט אויף הפקר און בין אויך אַוועק צו קאַזאַנסקי'ן.

יענעם זומער האָט אויסגעבראַכן דער וועלט קריג. די פאַרבינדונגען מיט

דער אלטער וועלט האָבן זיך אָנגעהויבן איבעררייסן. דר. קאַרל פּאַרנבערג און מאַקס נ. מייזל האָבן דאָ אַרויסגעגעבן אַ זשורנאַל „ליטעראַטור און לעבן“, וואָס זיי האָבן פּאַרבונדן מיט ניגער'ס „אידישע וועלט“ פון ווילנע. אַ מאַדנע קאָמבינאַציע איז דאָס געווען, און זי האָט געמאַכט אַ קאָמישן איינדרוק. דער זשורנאַל איז באַשטאַנען פון צוויי טיילן: אַ פּאָדערשטער, וואָס איז רעדאַקטירט און געדרוקט געוואָרן אין ווילנע און אַ צוגעטשעפּעטער הינטערשטער טייל, רעדאַקטירט און געדרוקט דאָ אין ניו יאָרק. דער היגער טייל איז באַשטאַנען הייפּטזעכליך פון סאָציאַל־פּאָליטישע אַרטיקלען פון יצחק אייזיק הורוויטש, יעקב מילך, דר. קאַרל פּאַרנבערג און אַנדערע, און אַזוי פּאַרשיידן איז ער געווען פון דעם ווילנער טייל, אַז אַפילו דאָס פּאַפּיר און דער דרוק זיינען געווען אַנדערע. ווען דער וועלט־קריג האָט אויסגעבראַכן און די ווילנער „אידישע וועלט“ האָט אויפּגעהערט קומען, האָט פּאַרנבערג געמוזט אויספילן דעם זשורנאַל אין גאַנצן מיט היגן מאַטעריאַל. דאָס האָט געפירט צו אַ שידוך צווישן די אויבנדערמאָנטע סאָציאַל־פּאָליטישע פּובליציסטן פון איין זייט און מאַני לייב'ן, לאַנדוי'ן קאַזאַנסקי'ן און מיר פון דער אַנדערער זייט. מיר האָבן אויך צוגעצויגן מנחמ'ן, וואָס איז נאָר וואָס געהאַט געקומען פון וואַרשע. די סאָציאַל־פּאָליטישע זייט פון זשורנאַל האָבן מיר אינגאַנצן איבערגעלאָזן אין די הענט פון די דערמאָנטע פּובליציסטן און מיר האָבן איבערגענומען די ליטעראַרישע זייט. דאָ הויבט זיך אייגנטליך ערשט אָן די געשיכטע פון די „יונגע“. אָבער דאָס איז שוין אַ גאַנץ אַנדער קאַפיטל. צו די „שריפטן“ האָט עס מער קיין שייכות ניט.

אונזערע ערשמע און לעצטע באגעגענישן

איך האב זיך באקענט מיט מאני לייבן אין ווינטער 1905-1906. ער איז דעמאלט געווען אין לאַנד בלויז עטליכע חדשים, איך שוין איבער צוויי יאָר. באַקענט אונז האָט אַלעקסאַנדער זעלדין, וואָס איז געקומען קיין אַמע-
ריקע כמעט אין איין צייט מיט מאַני לייבן. אַלע דריי זיינען מיר דעמאלט
געווען יונגע שרייבער-אַנהייבער, און אַלע האָבן מיר געדאַרפט אַרבעטן
פיזיש אויף חיונה. מאַני לייב, ווי ביז אין די פּופּציקער יאָרן פון זיין לעבן,
אין אַ שיד פאַבריק, זעלדין ביי סטאַלעריי, און איך אין אַ קאַפּן-פאַבריק,
ווי אַ פעקער. פון די דריי איז דעמאלט זעלדין געווען דער וויכטיקסטער. ער
האַט נאָך אין רוסלאַנד געהאַט אַפּגעדרוקט אַ דערציילונג אין פעטערבורגער
„טאַג“, וואָס פּרישמאַן האָט באַצייכנט פאַר דער וויכטיקסטער זאַך, וואָס
איז אין יענער צייטונג דערשינען. דאָ האָט ער דעמאלט געדרוקט דערציילונג-
גען און מאַנאַלאָגן אויף די שפּאַלטן פון דער „פּרייע אַרבעטער שטימע“, וואָס
האַבן אים געמאַכט אַ נאַמען צווישן אַנדערע יונגע שרייבער-אַנהייבער. איך
אַליין געדענק נאָך דעם שטאַרקן רושם, וואָס עס האָבן אויף מיר דעמאלט
געמאַכט זיינע דערציילונגען „גנבים“ און „ערב חתונה“, אַ חוץ עטליכע
מאַנאַלאָגן. און ביז אויפן היינטיקן טאַג איז פאַר מיר נאָך אַלץ אַ רעטעניש
פאַרוואָס ער איז ניט געוואָרן דער דערציילער, וואָס מיר האָבן דעמאלט אַלע
געמיינט, אַז ער וועט ווערן. מאַני לייב האָט שוין אויך געהאַט אַ נאַמען פאַר
זיינע לידער, וואָס ער האָט, ווי זעלדין, אויך פאַרעפּנטליכט אויף די שפּאַלטן
פון דער „פּ.אָ.ש.“ געלויבט האָט מען אים דער עיקר פאַר זיין „האַרציקער“
שפּראַך. איך האָב דעמאלט ניט געוואוסט און ווייס נאָך היינט ניט, וואָס עס
איז אַזוינס אַ „האַרציקע“ שפּראַך. איך שטויס זיך אָבער אָן, אַז מיט „האַרציק“
האַט מען געמיינט דעם פּאַלקסטימליכן טאַן און מעלאָדישקייט פון זיין פּערו,
וואָס איז, אגב, נאָך דעמאלט געווען גאַנץ פּרימיטיוו און גאַר ניט איינגאַרטיק.
איך בין דעמאלט נאָך כמעט אין גאַנצן געווען אומבאַקאַנט. מחמת דערציי-
לונגען האָב איך געדרוקט אין דעם זוינקלבלעטל „דאָס אידישע וואַכענבאַט“
פון גאַליציאַנער פאַרבאַנד ווען עס האָט שוין געהאַלטן ביים אונטערגיין און
גאַר קיין ליענער ניט געהאַט, און לידער האָב איך געדרוקט אונטער אַ
פּסעוודאָנים אין „דאָס פאַלק“, אַרגאַן פון די סאַציאַליסטן-טעריטאָריאַליסטן,
וואָס איז רעדאַקטירט געוואָרן פון דעם אַמאַליקן אַנאַרכיסט מ. קאַטץ. אגב,

איז זיין הויפט געהילף און איינציק באַצאלטער מיטאַרבײַטער געווען ש. קאַטלער, אַ יונגער פּאָעט אויף וועמען אַלע האָבן געלייגט גאַר גרויסע האַר-פענונגען, און וואָס איז פּלוצים פאַרשוואונדן פונקט דעמאָלט ווען ער איז געווען אין זיין שענסטן בלי. ערשט מיט יאָרן שפּעטער האָט ער זיך אויפגע-זוכט ווי אַ סוחר פון פּרויען-קליידער אין דעטראַיט.

באַקענט מיך מיט מאַני לייבן האָט זעלדין אין קלוב פון די סאַציאַליסטן-רעוואָלוציאָנערן, וואָס איז יענעם ווינטער געווען דער לעבעדיקסטער ווינקל אויף איסט בראָדוויי. געקומען אין דעם קלוב זיינען ניט דווקא מיטגלידער פון דער פּאַרטיי סאַציאַליסטן-רעוואָלוציאָנערן. אין רוסלאַנד האָט שוין דעמאָלט געהאַלטן נאָך דער ערשטער רעוואָלוציע. אָבער אין דעם קלוב האָט די רעוואָלוציע נאָך געברענגט אין די הייסע דיסקוסיעס, וואָס זיינען דאָ גע-פירט געוואָרן אין אַלע ווינקעלעך, פון יונגע בחורים און מיידלעך, וואָס האָבן אין רוסלאַנד געהערט צו אַלע רעוואָלוציאָנערע גרופּירונגען, און זיינען יענעם ווינטער געבראַכט געוואָרן מיט יעדער שיף קיין ניו יאָרק אין די הונדערטער. אין דעם קלוב האָבן זיך אויך געטראָפּן יונגע שרייבער-אַנהייבער, וואָס זייערע זאַכן האָבן זיך דעמאָלט געדרוקט אויף די שפּאַלטן פון דער „פ. א. ש.“ „פאַרווערטס“, און אַנדערע וועכענטליכע און טעגליכע צייטונגען. ווייל אויך א סך פון די יונגע שרייבער זיינען אין רוסלאַנד געווען פאַרבונדן מיט רעוואָ-לוציאָנערע פּאַרטייען פון אַלע ריכטונגען. מאַני לייב איז אין זיין היימשטאָט נייעזשיק, געווען אַ סאַציאַליסט-רעוואָלוציאָנער, און כאַטש ער איז אין לאַנדאָן געוואָרן אַן אַנאַרכיסט, האָט ער פונדעסטוועגן אין די ערשטע אַמעריקאַנער יאָרן זיינע זיך אויך געפילט נאָענט צו דער דאָזיקער פּאַרטיי. זעלדין, וואָס האָט מיך באַקענט מיט מאַני לייבן, איז דעמאָלט געווען אַ פּועל-ציון, ווי איך אַליין בין עס געווען ביז דער שפּאַלטונג פון דער אַמעריקאַנער פּועלי ציון פּאַרטיי, ווען איך בין אויף אַ קורצער צייט אַריבער מיט דער מערהייט צו די סאַציאַליסטן-טעריטאָריאַליסטן.

ווען זעלדין האָט אונדז באַקענט האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז מאַני לייב האָט מיך שוין געהאַט געזען אַמאָל, אין דער וואוינונג פון דעם אַמאָליקן אַנאַרכיסט און דערציילער מ. ציפּין, ערגיץ וואו אויף ברום סטריט. אָבער נאָר פאַרבייגייענדיק און אויף אַ רגע בלוזי. געווען איז דאָס אויף אַ זיצונג — די ערשטע, און אויב איך האָב קיין טעות ניט, אויך די לעצטע — פון פאַראיין „אידישע יוגענד“, וואָס איז אַרגאַניזירט געוואָרן פון אַ גרופּע דעמאָלט נאָך אויך יונגע שרייבער, אָבער עלטערע פון אונדז און אַזוינע, וואָס האָבן שוין געהאַט נעמען און סטאַזש. צו דער גרופּע האָבן געהערט אַ חוץ דער דערמאָנטער מ. ציפּין, אויך ה. רויזענבלאַט, יעקב אַדלער, יואל סלאָנים, מ. שמואלזאָן, א. וואָלינער (וואָס האָט דעמאָלט נאָך געדרוקט לידער

אונטער זיין אמת'ן נאָמען, ל. לאַנדוי), בן-יקיר און י. ל. כהן. אויף אַ ליטע-ראַרישן אַוונט, וואָס די דאָזיקע גרופע האָט אַראָנזשירט אין אַמאָליקן אַפּאָלאָ האָל, צווישן ברום און דיילענסי סטריט, און אויף וועלכן די מערסטע פון די אויסגערעכנטע זיינען אויפגעטראָטן מיט פּאַרלעזונגען, איז אַנאַנסירט גע-וואָרן, אַז אויב אין זאַל געפינען זיך יונגע שרייבער און גלאַט ליבהאַבער פון ליטעראַטור, וואָס ווילן זיך אַנשליסן אַן דעם פּאַראַיין, זיינען זיי געבעטן איינצוצאָלן צו 25 סענט יעדער און איבערגעבן זייערע נעמען און אַדרעסן צו אַ קאָמיטעט, וואָס וועט פאַר דעם צוועק שטיין ביי דער טיר נאָכדעם ווי דער אַוונט וועט זיך ענדיקן. איך האָב זיך פאַרשריבן, זעלדין האָט זיך פאַרשריבן, און נאָך אַנדערע האָבן זיך פאַרשריבן, אין אַ שטיקל צייט אַרום האָב איך געקראָגן אַ קארטל מיט אַן איינלאַדונג צו קומען אין אַ באַשטימטן זונטאָג נאָכמיטאָג צו אַ מיטינג פון פּאַראַיין אין דער דערמאָנטער וואַוינונג. איך בין געקומען. מאַני לייב איז אויך געקומען. אָבער צו שפעט, ווען איך און אַנדערע האָבן שוין געהאַלטן ביים אַוועקגיין, און מיר זיינען זיך פאַרביי-געגאַנגען לעבן דער טיר. איך אים האָב ניט באַמערקט, ווייל ביים אַוועקגיין בין איך געווען פאַרטאָן אין אַ שמועס מיט י. ל. כהנ'ען, וואָס האָט אויך געהאַלטן ביים אַוועקגיין. מאַני לייב האָט אָבער מיך יאָ באַמערקט און גע-דענקט מיין פנים. זיין סימן איז טאַקי געווען מיין פאַרטאַענקייט אין שמועס מיט כהנ'ען.

פון יענער ערשטער באַגעגעניש מיט מאַני לייבן איז אין זכרון פאַר-בליבן די הויכע און שלאַנקע געשטאַלט פון אַ יונגן בחור אין אַ שוואַרצן מאַנטל לאַנג ביז די קנעכלעך, און אַ שוואַרץ וואָלן העמד אַן אַ שניפּס, וואָס האָט זיך פאַרקנעפלט ביי אונטערן קין מיט אַ שורה פערלמוטערנע קנעפלעך. דאָס וואָס ער האָט ניט געטראָגן קיין שניפּס איז מיר ניט אויפגעפאַלן, מחמת איך האָב מיר פאַרגעשטעלט, אַז אין זיינע אויגן איז אַ שניפּס מסתמא געווען צו ברוזשוואַנע, ווי עס איז געווען אין די אויגן פון אַ סך, וואָס האָבן זיך דעמאָלט געפונען אין דעם דערמאָנטן קלוב. (דער רוב פון זיי האָט געטראָגן רוסישע רובאַשקעס). אָבער די לענג פון זיין מאַנטל און די שוואַרצקייט פון זיין העמד האָבן אַפילו אין דעם קרייז זיך אויסגעשילט ווי עפעס ניט גע-וויינליכס. דאָס איז מסתמא די אורזאָך פאַרוואָס פאַר מיינע אויגן גיבן פריער פאַר אַלץ אַ שוועב פאַרביי זיין מאַנטל און זיין העמד ווען איך דערמאָן זיך אַן יענער ערשטער באַגעגעניש. פון פנים איז פאַרבליבן בלוזי דער אַלגע-מיינער איינדרוק פון אַ יונגן, זייער ערנסטן און אימפּולסיוון מענטשן, מיט אַ סאַמעטענעם אַוואָל פון אַליווען קאָליר, און שאַרפע דורכדרינגנדיקע גריין-גרויע אויגן, וואָס אַז ער גיט אַ שמייכל ווערט וואַרעם אין האַרצן, און גיט ער אַ קנייטש מיט דער נאָז אַנטרינט דער מאַמעס מילך.

א סך מאָל טראַכט איך, אַז דאָס לעצטע איז אפשר בלויז אַ גענעראַליזאַציע פון מיינער אַ פּערזענליכער עמפּינדונג. מחמת דער קנייטש מיט דער נאָז איז געקומען אין פאַרבינדונג מיט מיינעם אַ ליד, וואָס איך האָב דערמאָנט פאַר אים, און וואָס ער האָט גראַד געהאַט געלייענט אָבער ניט געוואוסט, אַז איך בין דער מחבר דערפון. איך בין דעמאָלט געווען אויפן צווייטן און צוואַנציגסטן יאָר מיינעם, און פאַרמאָגט מיין אייגנס קוים דריי געדרוקטע דער-ציילונגען און פונקט אַזוי פיל לידער, די לעצטע, ווי געזאָגט, אונטער אַ פּסעוודאָנים, אַחוץ אַ צענדליק אַנדערע נאָך ניט געדרוקטע זאכן, וואָס האָבן זיך געוואָלגערט ביי מיר אין די קעשענעס. און וואָס עס האָט דעמאָלט גע-מיינט פאַר מיר אַ קנייטש מיט דער נאָז פון אַ חבֿר-פּאָעט, וואָס איז געווען אין איין עלטער מיט מיר נאָר אַ סך מער באַקאַנט ווי איך, דאָס ווייסן מסתמא אַלע פּאָעטן-אַנהייבער ביי אַלע פעלקער און לשונות. וואָרים קיינער איז ניט אַזוי עמפּינדליך ווי אַ יונגער פּאָעט, און קיין זאָך גיט ניט אַזאַ שניט איבער זיין גאַנצן יש ווי אַ וואָרט צי אַ זשעסט פון ביטול אויף זיין חשבון. אָבער ווען איך רוף אַרויס דאָס געדעכעניש-בילד, וואָס איך טראַג אין זיך פון מאַני לייבן, ניט נאָר פון יענער ערשטער באַגעגעניש אונדזערער, נאָר פון פאַרשיידענע צייטן און ביי פאַרשיידענע געלעגנהייטן, דאַכט מיר, אַז דער שמיכל וואָס האָט געוואָרעמט און דער קנייטש מיט דער נאָז אָדער אַן אַנדער-רער זשעסט פון וועלכן עס האָט געקאַנט ווערן קאַלט אויף דער נשמה, זיינען ביי אים שטענדיק געווען צוויי זייער כאַראַקטעריסטישע שטריכן, באַזונדערס ווען זיי זיינען געקומען ווי שטומע אויסדרוקן וועגן אַ ליד, וואָס איז פאַר אים פאַרגעלייענט געוואָרן.

צום לעצטן מאָל בין איך געווען צוזאַמען מיט מאַני לייבן אַ קנאַפּ יאָר פאַר דעם איידער ער איז אַוועק פון אונז. גענוי, מאָנטאָג דעם 6טן נאָוועמ-בער 1952. אַ טאָג פאַר דעם איידער איך האָב אויפגעגעבן מיין ניו יאָרקער דירה און בין אַוועק זיך באַזעצן אויף שטענדיק אין מיאַמי ביטש, פּלאָרידע. דאָס מיינט קנאַפע אַכט און פּערציק יאָר נאָך אונזער ערשטער באַגעגעניש. מאַני לייב איז דעמאָלט געקומען זיך געזעגענען מיט מיר. מיט אים זיינען מיטגעקומען איציק מאַנגער, יצחק האַראָוויץ און נ. ב. לינדער. פון אַט יענעם לעצטן צוזאַמענזיין ליגן איצט פאַר מיר פיר פּאָטאַגראַפישע בילדער. אויף צוויי פון זיי איז ער מיט אונז אין גרופּן-בילדער פון פינף. אויף איינעם אין אַ גרופּן-בילד פון דריי, און אויף נאָך איינעם בלויז ער און איציק מאַנגער. אויף קיין איינער פון די דאָזיקע פּאָטאַגראַפיעס איז ניטאַ קיין שפור פון יענעם בילד אין זכרון. אין שאַרפּסטן קאַנטראַסט איז ער אויפן בילד מיט מאַנגערן. דאָ זיצט ער איינגעהויקערט מיטן אויבערשטן טייל קערפּער אויסגעבויגן פאַראויס, און די קליידער זיינען אויף אים צעקנאָדערט,

דער האַלדז צעקנאָדערט, די באַקן צעקנאָדערט און ווי פון לעדער, דאָס מויל קרומליך אָפן, ווי אים וואָלט שווער געווען דאָס אַטעמען. די אויגן צוויי מוטנע שפעלטעלעך אונטער ברילן און דער שטערן איבער זיי צונגיפגעצויגן. אין גאַנצן דאָס לייב און פנים פון אַ זקן, וואָס איז מיד, ווייזט אַז ער איז מיד, און וויל מען זאָל אים לאָזן צורו. אָבער אַפילו דאָ וואו ער איז אזוי אַנ-דערש איז ער פאַרט נאָך אַלץ דער זעלביקער. וואָרים קוקט מען לענגער אַפילו אויף דעם דאָזיקן בילד דאַכט זיך, אַז אַט וועט זיך אויפן פנים פון דעם דאָזיקן מידן זקן באַוווּיזן אַ שמיכל און עס וועט דיר ליכטיק ווערן, און אין די מוטנע אויגן זיינען פאַראַן צוויי פונקן, וואָס זיינען וואָך און קריטיש און אַרויסרופעריש, און דו דערוואַרטסט פלוצים פונקט אַזאַ דערווידערדיקן זשעסט ווי ביי דער ערשטער באַגעגעניש.

קיינער פון אונדז האָט ניט אַזוי אויפגעלויכטן ווי ער ווען מען האָט פאַר אים געלייענט עפעס, וואָס איז אים געפעלן געוואָרן, און קיינער האָט ניט אַרויסגעוווּיזן אַזאַ ווידערווילן ווי ער ווען אים איז ניט געפעלן געוואָרן עפעס וואָס מען האָט געלייענט פאַר אים. ממש מיט פיזישן עקל האָט ער זיך אָפ-געשאַקלט פון אַ ליד, וואָס האָט אים געקלונגען פאַלש און פרעטענציעז. אָבער פאַר פאַלש און פרעטענציעז האָט ער אַנגענומען ניט דאָס, וואָס איז אים געווען אומפאַרשטענדליך אָדער אַפילו ניט צום האַרצן. דאָס וואָס ער פאַר-שטייט ניט, האָט ער געוואוסט, הייסט נאָך ניט, אַז עס איז פאַלש, און אַוודאי ניט דאָס, וואָס איז אים ניט צום האַרצן. אין פאַרבנדונג מיט דעם דערמאָנט זיך מיר זייער אַן אינטערעסאַנטע סצענע צווישן אים און י. ל. כהנ'ען. כהן האָט אַ צייט מיט יאָרן געהאַט אַ קראַם פון זילבערוואַרג, אויף גרעהעם עוועניו אין ברוקלין. באַלד נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה האָט זיך כהנ'ען פאַרוואָלט ווערן אַ פאַרלעגער פון אידישע ביכער. וואָס ער האָט באַצוועקט מיט דעם פאַרלאַג דאָס איז מיר אומבאַקאַנט. וואָס איך ווייס איז, אַז ער האָט אין דעם געשעפט אַריינגעבראַקט אַרום צוואַנציק טויזנט דאָלאַר פון וועלכע ער האָט ניט צוריקגעזען קיין פרוטה. די מערסטע ביכער וואָס זיינען אַרויס אין דעם פאַרלאַג זיינען באַשטאַנען פון איבערזעצונגען, און אַזוי ווי כהן האָט גוט באַצאָלט, און אידישע שרייבער האָבן זיך שטענדיק גענייטיקט אין אַ זייטיק פאַרדינסטל, האָבן זיך געפונען גענוג בעלגים צו נעמען ביי אים אַ בוך צום איבערזעצן. איך האָב פאַר אים איבערגעזעצט אַ בוך, און מאַני לייב, וועמען עס איז גראַד דעמאָלט געווען זייער שווער עקאָנאָמיש, האָט זיך אויך אונטערגענומען צו איבערזעצן אַ בוך. צי ער האָט עס אָבער פאַרענדיקט, דערין בין איך ניט זיכער. קיין אַוואַנסן האָט כהן ניט געגעבן. נאָר אַז מען האָט געהאַט פאַרטיק אַ פערציק צי פופציק זייטן פון אַ בוך און מען האָט זיי

אים געבראכט, האָט ער גלייך באַצאָלט פאַר זיי. מיט מאַני לייבן האָט כהן געמאַכט אַן אויסנאַם און אים יאָ געגעבן אַן אַוואַנס.

איינמאַל ווען מאַני לייב האָט געהערט, אַז איך גיי אַוועקטראַגן צו כהנ'ען אַ פּופּציק זייטן פון דעם בוך, וואָס איך האָב איבערגעזעצט, האָט ער גע- זאָגט, אַז ער וויל מיטגיין. די סיבה איז געווען, וואָס ער איז מיט זיין איבער- זעצונג געווען שטאַרק הינטערשטעליק און ער האָט זיך געוואָלט אַנטשולדיקן פאַר זיין הינטערשטעליקייט. איינער אַליין צו קומען זיך פאַרענטפערן פאַר כהנ'ען האָט ער קיין מוט נישט געהאַט. אַז איך וועל זיין דערביי, האָט ער געזאָגט, וועט עס אים זיין גרינגער. ווען מיר זיינען געקומען צו כהנ'ען האָבן מיר אים, ווי אַלעמאַל, געפונען זיצן הינטערן קאַסע-טיש. איך האָב אים איבערגעגעבן דעם טייל פון מיין איבערזעצונג, וואָס איך האָב מיטגעבראַכט און ער האָט מיר אויסגעצאָלט, וואָס מיר איז געקומען. מאַני לייב איז גע- שטאַנען לעבן מיר אַ שולדיקער און בשום אופן נישט געקאָנט געפינען די רייד, וואָס ער האָט געוואָלט זאָגן כהנ'ען. דאָס האָט אים, ווי שטענדיק ווען ער האָט זיך געפונען אין אַ נישט באַקוועמער לאַגע פון אַ פאַרשולדיקטן, געמאַכט שטיין ווי אַ נכנע און צערייצט, למאי ער שטייט ווי אַ נכנע. איך האָב זיך געשראַקן פאַר דער דאָזיקער צערייצטקייט, ווייל מאַני לייב איז געווען אַזוי געשפּאַנט, אַז איך האָב מורא געהאַט, ער זאל נישט מיט עפעס אַרויספלאַצן. אָבער דאָ האָט אונדז כהן פּלוצים אַ פּרעג געטאָן, צי מיר האָבן געלייענט אַ באַשטימט ליד פון אַ געוויסן פּאַעט, פון וועלכן מיר האָבן ביידע נישט געהאַלטן. וואָס מיר האָבן געענטפערט, דאָס איז נישט וויכטיק. וויכטיק איז דאָס, וואָס כהן האָט געמיינט, אַז אונדז געפעלט דאָס ליד, און ער האָט זיך אָנגעהויבן קאָכן, אַז עס טויג נישט, און אַז עס איז פאַלש. פון אָנהייב ביזן סוף פאַלש, און אַז קיינער האָט נאָך נישט געזען אַזאַ לאַנדשאַפט ווי יענער פּאַעט ווייזט אונדז אין זיין ליד.

כהן איז, ווי געזאָגט, געזעסן הינטערן קאַסע-טיש. מיר ביידע זיינען געשטאַנען אויף דער זייט פון קאַסע-טיש. אויף אַ טייל פון קאַסע-טיש, צו דער רעכטער זייט פון אונדז און דער לינקער פון כהנ'ען, איז געשטאַנען אַ קעסטל פון גלאַז, וואָס אינעווייניק זיינען דערין געווען אויסגעלייגט פאַרשיידענע שטיקער צירונג און אויף אים איז געשטאַנען אַ גלאַנציקער זילבערנער רערן- לייכטער. פון דער סטעליע איז אַראַפּגעהאַנגען אַן אָנגעצונדן עלעקטריש לעמפל, וואָס האָט איבער זיך געהאַט אַ ווייס שירעמל. דאָס ברענעדיקע לעמפל מיטן שירמעל און דעם דראָט אויף וועלכן עס איז אַראַפּגעהאַנגען פון דער סטעליע האָבן זיך געשפיגלט אין דער גלאַנציקער באַזע פון זילבערנעם לייכטער. אין מיטן דערינען ווי כהן האָט זיך געהאַלטן אין איין קאָכן, אַז דאָס דערמאָנטע ליד איז פאַלש און אַז קיינער האָט נאָך נישט געזען אַזאַ לאַנד-

שאַפט ווי יענער פּאָעט ווייזט אין זיין ליד, האָט זיך פון מאַני לייבס פנים פּלוצים אָפּגעטאָן די גאַנצע צערייצטקייט און ער האָט אַ פּרעג געטאָן: — וואָס זעט איר, כהן? איך מיין אָט דאָ אין דער באזע פונם לייכטער?

כהן איז אויף אַ ווייל געבליבן מיט אַן אָפּן מויל, ווייל אויף דער פּראַגע האָט ער זיך ניט געריכט, און ער האָט ניט געוואוסט צו וואָס מאַני לייב צילט מיט איר. ווען מאַני לייב האָט איבערגעפרעגט די זעלביקע פּראַגע נאַכאַמאָל, האָט כהן געענטפּערט מיט אַ פּאַרלעגן געלעכטערל: — ס'הייסט וואָס איך זע? אַ לעמפל זע איך. די אָפּשפּיגלונג פון דעם עלעקטרישן לעמפל, וואָס הענגט אַראָפּ פון דער סטעליע. — אמת — האָט געזאָגט מאַני לייב. — אָבער וואָס נאָך זעט איר? כהן האָט זיך גוט איינגעקוקט אין דער באזע פון לייכטער און אַ צי געטאָן מיט די אַקסלען. — גאָר ניט — האָט ער געענטפּערט. — אַ חוץ דעם לעמפל מיטן שירעמל און דעם עלעקטרישן דראַט, מער גאָר ניט. — און ווי וועט זיין — האָט אים מאַני לייב פּלוצים אַ פּרעג געטאָן — ווען איך וועל אייך זאָגן, אַז איך זע איצט אין דער באזע פון לייכטער ניט קיין עלעקטריש לעמפל נאָר אַ ליליע? אַ וואָסער ליליע מיט אַ גאָלדן האַרץ און ווייסע פעטאַלן אַרום, וואָס וויגט זיך אויף אַ לאַנג-לאַנגן ציטערדיקן שטענגל? ביי כהן'ען איז דאָס געלעכטערל איבערגעגאַנגען אין בלוז אַ שמייעלע, און דאָס שמייעלע איז אויך גלייך אָפּגעווישט געוואָרן. — אמת — האָט ער געזאָגט נאָכדעם ווי ער האָט זיך נאַכאַמאָל איינגעקוקט אין דער באזע פון לייכטער. — אַז מען וויל קאָן מען טאַקע זאָגן, אַז דאָס לעמפל מיטן שירעמל און דעם דראַט אויף וועלכן עס הענגט, זעען אין דער באזע אויס ווי אַ וואָסער-ליליע. אָבער וואָס ווילט איר מיט דעם אַרויסברענגען? — אַז דאָס וואָס קיינער האָט נאָך ניט געזען, וואָס אַ פּאָעט ווייזט אין זיינעם אַ ליד, איז נאָך ניט קיין סימן, אַז דאָס ליד איז דעריבער פּאַלש — האָט מאַני לייב גע-ענטפּערט. פאַר דעם פּאָעט איז אָט די אָפּטישע טוישונג פונעם לעמפל פונקט אַזאַ רעאַלער אמת און אפּשר נאָך מער ווי דאָס לעמפל גופא. — י. ל. כהן האָט נאָך אַ קליינעם אָפּהאַלט צוגעגעבן, אַז דאָס וואָס מאַני לייב זאָגט איז אמת, און מאַני לייב האָט זיך אַוועקגעלאָזט אין אַ לאַנגן שמועס אין וועלכן ער האָט געזוכט צו באַווייזן, אַז עס זיינען פּאַראַן קינסטלערישע אמתן, וואָס מוזן ניט דווקא שטימען מיט פּאַקטישע אמתן. אַט אַ שטייגער דער אויפגאַנג און אונטערגאַנג פון דער זון, הונדערטער יאָרן ווי מען ווייסט, ווי עס איז פעסטגעשטעלט געוואָרן ווי אַ וויסנשאַפּטליכער אמת, אַז ניט די זון דרייט זיך אַרום דער ערד, נאָר די ערד אַרום דער זון; און פון דעסטוועגן הערן פּאָעטן אַלץ ניט אויף צו באַזונגען דעם זון-אויפגאַנג און דעם זון-אונטערגאַנג. אַט די אָפּטישע אָפּנאַרעריי איז אַזאַ שטאַרקע, אַז זי גילט ווי אַ פּאַקטישער אמת פאַר אונדז אַלעמען, און מען דאַרף זיך זייער שטאַרק אַנטרענגען,

כדי זיך צו איבערצייגן, אז דאָס וואָס מיר זען איז ניט אמת. פאַראַן אָבער אַנדערע נאַטור־דערשיינונגען, וואָס נאָר דאָס גוטע באַאויבאַכטערישע אויג פון אַ קינסטלער דערזעט, און דאָס אויך נאָר אין געוויסע מאַמענטן און אונטער געוויסע באַדינגונגען. און אויב ער קאָן זיי נאָר אונז איבערגעבן אַזוי, אז מיר זאָלן זיי אויך דערזען, זיינען זיי דאָ, און ממילא קאָן מען וועגן זיי ניט זאָגן, אז זיי זיינען פאַלש.

מאָני לייב האָט זייער ליב געהאַט צו טעאָרעטיזירן און זיך אַריינצולאָזן אין אַלערליי ספּעקולאַציעס וועגן מהות פון קונסט און קינסטלער, באַזונדערס אין מהות פון דער וואַרט־קונסט און וואַרט־קינסטלער. זייער זעלטן איז אים געלונגען אַרויסצוברענגען קלאַר דאָס וואָס ער האָט געוואַלט אַרויסברענגען. אָבער ווען עס איז אים געלונגען, איז געווען אַ פרייד אים צו הערן. און ס'איז דעריבער ניט קיין וואונדער, וואָס כהנ'ס פנים האָט געלויבטן ווען מאָני לייב האָט פאַר אים אַנטוויקלט זיין שטאַנדפונקט וועגן דעם, ווען מען קאָן זאָגן וועגן אַ ליד, אז ס'איז פאַלש. לויט זיין דעפיניציע איז אַ ליד פאַלש ווען דער פּאָעט ברענגט דערין באַוואוסטזיניק אַריין אַ פרעמדן עלעמענט, וואָס האָט צום באַהאַנדלטן תוך קיין שייכות ניט, און מיט וועלכן ער איז אויסן צו „כאַפּן“ דעם לייענער. אַמאָל איז עס אַ הויך־מאַראַלישע פּראָזע, אין וועלכער דער פּאָעט הילט זיך איין ווי אין אַ טלית כדי צי גילטן ווי אַ טיף עטישע פּערזענלעכקייט. אַמאָל איז עס אַ „הויך“ וואַרט דורך וועלכן דער פּאָעט ווייזט זיין גרויס וויסן און קענטעניש. אַמאָל איז עס אַ גאַנגבאַרע קעמפּערישע לאַזונג. אַמאָל גלאַט אַ זייטיקער עפּעקט. אַמאָל אפילו בלויז פאַרטיקע פּאַ־עטישקייטן און גאָר אַמאָל אַ מיסטיפיקאַציע, צי אַן ענליך מיטל דורך וועלכן דער פּאָעט זוכט צו פאַרדעקן זיינע אַ שוואַכקייט, אויפן זעלביקן שטייגער ווי אַ חזן ווערט אַ בעל בכי ווען די שטים זיינע דינט אים ניט.

דאָס איז געווען אין הסכם מיט מאָני לייבס גאַנצן דיכטערישן מהות. מאָני לייב איז געווען איינער פון יענע גליקליכע צי אומגליקליכע פּאָעטן, וואָס זיינס אַ ליד דאַרף ניט, מען זאָל עס אויסטייטשן, און זעלטן ווען, אז מען קאָן דערין עפּעס אַריינטייטשן. מען באַנעמט עס אַדער מען באַנעמט עס ניט. דאָס איז, מיין איך, די הויפט סיבה, און אפשר טאַקע די איינציקע, פאַרוואָס אונדזער קריטיק, וואָס איז אין תוך אַ טייטשערקע, האָט זיך אַזוי זוינציק פאַרנומען מיט אים כל־זמן ער האָט געלעבט. דאָס איז אָבער אויך, מיין איך, די הויפט סיבה, פאַרוואָס מאָני לייב איז געווען אַ ליבלינג פון פּאָעטן און קינדער, וואָס ביידע נעמען זיי אויף אַ ליד — יעדע קאַטעגאָריע אויף איר שטיי־גער — אוממיטלבאַר, ווי אַ לאַנדשאַפּט וואָס פאַרכאַפּט, ווי אַ פרי וואָס אירע זאַפטן צעגיסן זיך אין דיר ווען מען נעמט זי אין מויל אַריין, און ווי אַ בליק וואָס פאַרכשופט און לאַזט דורך אַ פּרעסטל דורכן חוט השדרה און גלייכצייטיק

גיסט ער אָן דעם גאַנצן לייב מיט פרייד. קריטיקער וואָלטן, ווי פּאָעטן און קינדער, קודם־כל באַדאַרפט קאָנען פּאַרכאַפט ווערן פון אַ ליד, און ערשט נאַכדעם פּרואוון עס אַנאַליזירן כדי צו זען אין וואָס עס שטעקט זיין כוח. מאַני לייב קאָן אָפט זיין שוואַך אין זיין ליד. ער קאָן זיך אויך באַנוצן מיט אַלט־פּרענקישע ווערטער און אויסדרוקן, וואָס זיינען אַנאַכראָניזמען אין אונז־דזער צייט. ער קאָן אַמאָל אַפילו זיין שטאַמליק אין זיין ליד, און דעמאָלט, פּאַרשטייט זיך, טויג עס לחלוטין ניט. מאַני לייב איז געווען דער מעלאָדיש־סטער פון אַלע אונדזערע פּאָעטן, און עס זיינען געווען צייטן ווען ער האָט זיך געלאָזט פּאַרפירן פון זיין מעלאָדיק צו פּערזען, וואָס זיינען ניט מער ווי פּאָעטישע איבונגען. ער איז אָבער קיינמאָל ניט געווען פּאַלש אין זיין ליד לויט זיין אייגענער דעפיניציע פון פּאַלשקייט אין אַ ליד. ער האָט זיך קיינמאָל ניט באַנוצט מיט פּרעמדע עלעמענטן, זייטיקע עפעקטן, און אַנדערע מיטלען כדי זיין ליד זאָל פּאַרכאַפן אָדער „קריגן וואָג“. דאָס נאַענטסטע צו זייטיקע עפעקטן ביי מאַני לייבן זיינען איין צייט געווען מאַניעריזמען. אָבער צום גליק איז ער פון זיי גאָר גיך אויסגעוואַקסן.

I נעכט מיט מאַני לייבן

זומער, 1915 האָב איך געוואוינט בשכנות מיט מאַני לייבן אין באַראָ פּאַרק. איך בין דעמאָלט געווען אין גאַנצן אָן באַשעפטיקונג און געהאַט אַ סך פּרייע צייט. מאַני לייב האָט דווקא יאָ געהאַט אַרבעט, און אין פּאַרגלייך מיט אַנדערע אַרבעטער, סיי ביי זיין פּאָך און סיי ביי אַנדערע פּאַכן, וועדליק יענער צייט פּאַרדינט נישקשהדיק. אָבער אויך ער האָט געהאַט אַ סך פּרייע צייט. ווי אין אַלע יאָרן זינט ער איז געקומען קיין אַמעריקע האָט ער אויך דעמאָלט געאַרבעט אין אַ שיד־פּאַבריק. זיין פּרייע צייט האָט זיך גענומען דערפון, וואָס ער איז געווען זייער אַ גוטער פּאַכמאַן. זיין אַרבעט איז באַשטאַנען אין מאַכן אַ קלייניגן טייל פון אַ שוך. אַ טייל ביי וועלכן ער איז געווען אַ ספּעציאַליסט און אַזוי געשיקט, אַז ער האָט איינער אַליין אין זעקס שעה געקאָנט צושטעלן גענוג פון דעם דאָזיקן טייל אויף צו באַדינען אַלע הענט פון אַ גאַנצער פּאַבריק אויף אַ גאַנצן טאָג. זיין אַרבעט־טאָג האָט זיך דעריבער פּאַרענדיקט אַרום צוויי־דריי אַ זיגער נאַכמיטאָג. און אַזוי ווי שכנים זיינען מיר געווען און פּרייע צייט האָבן מיר ביידע געהאַט, האָבן מיר יענעם זומער אַ סך פּאַרבאַכט צוזאַמען. אין די נאַכמיטאָגן אויף איסט בראָדוויי מיט אַנז־דזער יונגע שרייבער אין גודמאַן און לעווינס רעסטאָראַן כליזמן ער האָט עקזיסטירט, און דערנאָך ווען דער רעסטאָראַן האָט זיך פּאַרשלאָסן, אין למד שאַפּיראָס רעסטאָראַן, אויך אויף איסט בראָדוויי, וואָס איז אין מיטן פון יענעם זומער געוואָרן דער צענטער פון אַלע אידישע שרייבער אין ניו יאָרק.

די עלטערע און די אינגערע. די נעכט האָבן מיר פאַרבאָכט אַליין בלויז מיר אין צווייען. מערסטנס אויף די גאַסן און עוועניוס פון באַראָ פאַרק, און אויף יענע גרויסע און פוסטע שטרעקעס, וואָס זיינען דעמאָלט געלעגן אויפן דרייעק צווישן באַראָ פאַרק, בענסאַנהויסט און דעם הינטערלאַנד פון קאַני איילאַנד. איך ווייס ניט ווי אַזוי יענער טייל פון ברוקלין זעט אויס היינט צו טאָג. מחמת זינט יענעם זומער ווען איך האָב געוואוינט אין באַראָ פאַרק בין איך דאָרטן געווען ניט מער ווי אַ דריי צי פיר מאָל, און דאָס שוין אויך זייער לאַנג צוריק. אָבער אין מיין צייט זיינען בלויז טיילן פון באַראָ פאַרק געווען אין גאַנצן פאַרבוט. די אַנדערע טיילן זיינען, אמת, שוין געווען אויסגעשניטן אין גאַסן און עוועניוס. אָבער בלויז די אַספּאַלטענע וועגן און די יונגע ביימלעך וואָס זיינען געווען פאַרפלאַנצט אויף זייערע ביידע זייטן האָבן געוויזן, אַז דאָ וועלן אַמאָל זיין גאַסן און עוועניוס. די שטחים וואָס זיינען געלעגן צווישן די אויסגעשניטענע וועגן זיינען נאָך אַלע געווען פוסטע. דער רוב באַוואַקסן מיט הויכע גראַזן און ווילדע קרייטיכער, די איבעריקע זיינען באַאַרבעט געוואָרן ווי גרינס גערטנער. ביז אויפן היינטיקן טאָג דערפיל איך די פאַר-שיידענע ריחות, וואָס זיינען מיר און מאַני לייבן אַקעגנגעקומען אויף יענע לאַנגע שפאַצירן, וואָס האָבן זיך פאַרצויגן ביז איינס און צוויי אַ זייגער ביינאָכט, און אַמאָל אַפילו נאָך לענגער. און ביז אויפן היינטיקן טאָג געדענקן זיך נאָך גוט די אומאויפהערליכע שמועסן, וואָס מיר האָבן געפירט אויף יענע לאַנגע שפאַצירן, און אַפילו נאָך די צוויי מוויקאַלישע פּראָזן פון טשאַיקאַוו-סקיס אַ סימפּאַניע, וואָס פלעגן אַריינפאַלן אין אונזערע שמועסן ווען מיר זיינען מיד געוואָרן, אַדער ווען ס'איז געקומען צו אַ פּונקט ווען מיר האָבן ביידע דערפילט, אַז ס'איז גלייכער דעם שמועס איבערצוהאַקן.

אין דער ערשטער צייט איז אויף די לאַנגע שפאַצירן צווישן אונז אַנ-געגאַנגען אַן אומאויפהערליכער געפּעכט וועגן „סטאַטיק און דינאַמיק“. מאַני לייב האָט געפּאָדערט דינאַמיק אין ליד. דערמיט האָט ער געמיינט צו זאָגן, ערשטנס, אַז אַן אמתער פּאָעט איז נאָר דער, וואָס איז שטענדיק עמאַציאָנעל און אין שטענדיקן אומרו און אין שטענדיקן עפּעס וועלן, און צווייטנס, דער, וואָס קאָן זיין צושטאַנד איבערגעבן אין זיין ליד אַזוי, אַז עס איז ווי דער פּאָעט גופא, שטענדיק אַנגעלאָזן מיט רעגונג, און וויברירט מיטן צאַפּל פון עמאַציעס. איך האָב אָבער געהאַלטן, אַז ביידע זאָכן זיינען לאו דוקא. אַ פּאָעט מוז ניט דווקא זיין שטענדיק עמאַציאָנעל און אין שטענדיקן אומרו, און ממילא מוז זיין ליד ניט דווקא וויברירן מיטן צאַפּל פון עמאַציעס. אַ פּאָעט קאָן ביים זען, הערן און דערקענען עפּעס וואונדערליכס ווערן אַזוי אַנטזיכט, דאָס הייסט אַזוי פאַרכאַפט פון דעם, וואָס ער זעט, הערט אַדער דערקענט, אַז אַלע עמאַציעס זאָלן אויפן מאַמענט ווערן שטיל. איך בין געגאַנגען ווייטער און

געזאָגט, אָז אַפילו די טיפּסטע עמאַציאָנעלע איבערלעבונגען קאָנען ערשט דעמאָלט ווי געהעריק אַרויסגעבראַכט ווערן אין ליד ווען זיי ווערן פּריער פון דעם פּאָעט אָביעקטיוויזירט. ממילא זעט דער צאַפּל פון די עמאַציעס אין ליד שוין ניט זיין דער זעלביקער ווי אין פּאָקטישן לעבן. איך בין גע- גאַנגען אַפילו נאָך ווייטער און באַהויפּט, אָז אַ גוט ליד מוז ניט דווקא אַרויס- וואַקסן פון אַ דירעקטער איבערלעבונג. אַ סך פון דעם, וואָס מיר דערפילן אין אַ ליד ווי אַן אויסוואַקס פון אַ פּערזענליכער איבערלעבונג, ווערט פּאָקטיש איבערלעבונג ערשט ביים פּראָצעס פון שרייבן, ווען דער פּאָעט איז פּאַרנומען מיט דער פּאַרונג פון ווערטער און דער אַראַנזשירונג פון שורות. מיט אַט דער לעצטער באַהויפּטונג מיינער האָט מאַני לייב מסכים געווען, ווייל פון זיין אייגענער דערפאַרונג האָט ער געוואוסט, אַז דאָס וואָס מיר נעמען אָפּט אָן פאַרן אויסדרוק פון דירעקטער איבערלעבונג איז אין דער אמתן ניט קיין פּערזענליכע איבערלעבונג פון געגעבענעם מאַמענט, נאָר שאַטנס פון אי- בערלעבונגען, וואָס מיר האָבן געהאַט אין פּאַרשיידענע צייטן פון אונדזער לעבן און זיינען געבליבן דרימלען אין אונדז מי יודע ווי לאַנג, און מיר רופן זיי אַרויס אין זיך ביים שרייבן פאַר אונדזער באַדאַרף, און אַפילו דעמאָלט גייען זיי דורך פּאַרשיידענע פּאַרבינדונגען און מער ווי איין פּאַרוואַנדלונג. אָבער טראָצדעם וואָס ער האָט אין דעם פּרט מסכים געווען מיט מיר, האָט ער פּאַרט ניט מסכים געווען. ווייל סוף כל סוף, האָט ער געזאָגט, איז דאָך עס פּאַרט דער רעזולטאַט פון פּערזענליכער איבערלעבונג אָדער איבערלעבונגען, און נאָר די איבערלעבונגען פון דינאַמישן פּאָעט ברענגען צו אַ גוטן ליד. טעאָריעס, ווי געטער, ווערן געשאַפּן אין דער געשאַטל פון די מענטשן, וואָס קומען מיט זיי. די פּאַדערונג פון דינאַמיק איז, ווי די מעלאָדיק, דאָס וויברירן, דאָס בליציקע בילד און דער אומדערוואַרטעטער איבערגאַנג אין זיינע לידער, געווען אין פולן הסכם מיט מאַני לייבס אומרואיקן און אימ- פולסיוון כאַראַקטער. און באַזונדערס אומרואיק און אימפולסיוו איז ער געווען אין די ערשטע וואָכן פון יענעם זומער. איך געדענק ניט, צי ער האָט דעמאָלט געהאַלטן פאַר אָדער שוין נאָך זיין סעריע שניי, לאַנדישן און וויסע פרייד לידער. פון די שמועסן, וואָס מיר האָבן געפירט אויף יענע לאַנגע שפּאַצירן איז דאָס פאַר אים גראד געווען די פּאַסיקע צייט פאַר אַזאַ סעריע לידער. פאַר אַנדערע זיינען מאַני לייב, זישאָ לאַנדוי, דוד קאַזאַנסקי און איך דעמאָלט געווען אַן ענגע געשלאָסענע גרופּע, וואָס פּאַרטערט אַ באַשטימטע ריכטונג אין דער ליטעראַטור. אין דער אמתן זיינער מיר, די פּאַעטן פון דער גרופּע, צווישן זיך גופּא, דעמאָלט ניט געווען אין גאַנצן שווה בשווה. דעם ווינטער פאַר דעם, בעת איך האָב זיך געפונען אויף אַ טור אין מיטעלן־מערב, אין די אינטערעסן פון דעם זשורנאַל „ליטעראַטור און לעבן“, וואָס איך בין געווען

זיין ליטערארישער רעדאקטאָר, האָב איך ביים משה העס קלוב פון שיקאַגאָ געהאַלטן אַ פּאַרטראַג אין וועלכן איך האָב צום ערשטן מאל פּאַרמולירט דאָס פּראָגראַם פון אונדזער גרופּע. דער זעלביקער פּאַרטראַג איז אַ יאָר שפּעטער דערשינען אין דער פּאַרם פון אַן אַרטיקל אין דעם זאַמליכיל „פון מענטש צו מענטש“, וואָס איז רעדאקטירט געוואָרן פון משה לייב האַלפּערן. יענער אַרטיקל האָט זיך, ווי דער פּאַרטראַג אויף וועלכן ער איז געווען געבויט, אָנגעהויבן מיט דעם זאַץ: „די נייע ווענדונג פון דער אידישער פּאַעזיע איז די ווענדונג צום לעבן, צום טאַג־טעגלעכן לעבן פון יחיד מיט זיינע ליידן און פריידן“. אַרום דעם דאָזיקן ערשטן זאַץ איז געוואָרן אַ שטיקל מחלוקה צווישן מיר און זישאָ לאַנדוי פון איין זייט און מאַני לייב פון דער אַנדערער זייט. מאַני לייב האָט בלויז מסכים געווען מיט דער ערשטער העלפט פון דעם זאַץ, אַז די נייע ווענדונג פון דער אידישער פּאַעזיע דאַרף זיין צום לעבן פון יחיד. ער האָט אָבער בשום אופן ניט געוואָלט מסכים זיין, אַז די ווענדונג דאַרף זיין „צום טאַג־טעגלעכן“ לעבן פון יחיד. לאַנדוי און איך האָבן זיך דעמאָלט גע־פונען אין דעם סאַמע רעאַליסטישן פּעריאָד פון אונזער שרייבן, און מאַני לייבן האָט דעמאָלט געצויגן צום יום־טוב־דיקן, ראַמאַנטישן, און ווי לאַנדוי האָט עס שפּעטער אָנגערופן דעם „ניט־דאָאיקן“. מיר האָבן גערעדט וועגן פּאַרדיכטן דאָס טאַג־טעגלעכע, וואַכעדיקע צוליב עטליכע טעמים. איינער, וואָס איז געטיילט געוואָרן פון לאַנדוין און מיר, איז געווען אַ ריין פּאַרמאַ־ליסטישער. דורך פּאַרדיכטן דאָס וואַכעדיקע וועלן מיר זיין באַהיט קעגן פּאַרטיקע פּאַעטישע שאַבלאַנען. די אַנדערע זיינען געווען אידעאָלאָגישע, אזוי צו זאָגן. אָבער די אַנדערע זיינען שוין ביי לאַנדוין און מיר ניט געווען די זעלביקע. לאַנדוי האָט געהאַלטן, אַז דורך דעם פּאַרדיכטן דאָס טאַג־טעגליכע, וואַכעדיקע, וועט דורכן ליד געוויזן ווערן, אַז פרייד איז דאָ און קאָן זיין אומעטום און אונטער אַלע צושטאַנדן, איך ווידער האָב געפרעדיקט די פּאַרדיכטונג פון דעם וואַכעדיקן, כדי צו ווייזן ווי גרוי, ווי אַרים און ווי נודע עס איז די אַטמאָספּערע אין וועלכער מיר זיינען פּאַרמשפט צו לעבן. מאַני לייב האָט ניט געוואָלט הערן וועגן אַריינברענגען אין ליד דאָס, וואָס ער האָט אזוי פיינט אין לעבן. לויט זיין מיינונג האָט דאָס ליד זיך געדאַרפט פּאַרנעמען נאָר מיטן אינערליכן לעבן פון יחיד, וואָס וואַרפט אָפּ פון זיך דעם גרויען, וואַכעדיקן אַרום, און חלומט פאַר זיך אויס אַ שענערע און ליכטיקערע וועלט. אין זיין וואַכעדיקן אַרום האָט ער שטענדיק געהאַט פאַר די אויגן אַ פּאַרמאַטערט, דערשלאָגן און פּאַראומערט ווייב און פיר פּיצלעך קינדער, וואָס זי האָט אים, ווי אַ גוט און געטריי ווייב, געבראַכט רעגלמעסיק אַלע צוויי יאָר איינס. ענליכס האָט ער געזען ביי מיר, און ענליכס אויך ביי אַנדערע קאַלעגן, וואָס ער האָט געקענט. מיט אַן אויסנאַם פון איין איינציקן, האָט ער

מיר אַמאַל אַ זאַג געטאַן אויף איינעם פון אונזערע שפּאַצירן, האָבן מיר אַלע אַרום זיך קליאַטשעס. אַלץ וואָס זיי קאָנען איז ברענגען קינדער אויף דער וועלט. פאַר זיי איז גענוג ווען זיי האָבן פאַרן אויסקומעניש פאַר די קינדער און קאָנען זיי באַלעקן חי קי, וואָס באַלעקן זייערע קעלבער. אַוודאי איז אויף זיי אַ גאַטס רחמנות. אָבער אויף אונז איז נאָך אַ גרעסערער רחמנות. וואָס מיר וואַלטן געדאַרפט האָבן איז דאַמען, מיט אַ סך גלאַנץ און רחבות אַרום זיך, וואָס זאָלן אונז פאַרשטיין און מאַכן אונזער לעבן שענער, באַ-קוועמער און ווירדיקער. אַט אַזאַ דאַמע האָט ער פאַר זיך אויסגעחלומט אין דער דערמאַנטע סעריע לידער אין דער געשטאַלט פון דער „ווייסער פרייד“, וואָס קומט צו אים אין דרייצן שלייערן אין אַ פריצישן שלאַס אַריין, וואו ער אַליין ווערט פאַרוואַנדלט אין אַ שטרענגען, הערשערישן ביזן פריץ. אפשר דער איינציקער פאַרהערליכטער הערשערישער פריץ אין דער אידישער פּאַעזיע, אַוודאי איז דאָס נאָר געווען אַ פּאַעטישע אויסטראַכטונג, וואָס איז אים אַליין זיין גאַנץ לעבן געווען דערווידער. אָבער דער פּאַקט, אַז ער האָט אין איין קורצן פעריאָד פון זיין לעבן געקאַנט שאַפן פאַר זיך אַזאַ אויסגע-חלומטע דאַמע ווי די „ווייסע פרייד“ און זיך אַליין פאַרוואַנדלען אין אַזאַ אומרעאַלער פריצישער געשטאַלט, דער דאָזיקער פּאַקט אַליין ווייזט צו וועלכן עקסטערעם עס האָט געקאַנט פירן דער גרויער, וואַכעדיקער און נודנער אַרום, וואָס איז אים דעמאַלט געווען אַזוי פאַרהאַסט.

אגב, איז דאָס דאָזיקע פּאַעטישע רייסן זיך פון דעם פאַרהאַסטן אַרום, ביי מאַני לייבן געווען אַ פאַרשפיל צו אַ פּאַקטישן רייסן, וואָס האָט זיך ביי אים אָנגעהויבן טאַקע אין יענעם זומער. קיין גרויסע שענהייט איז מאַני לייבס ערשטע פרוי, כאַסיע, ווי עס ווייזט אויס, קיינמאַל ניט געווען. אָבער פון דעם וואָס איך האָב געהערט וועגן איר פון מאַני לייבן האָט זי אַלס מיידל געהאַט אַ סך חן, און ער האָט זי אַזוי שטאַרק ליב געהאַט, אַז ווען ער איז אַוועק פון נייעזשין האָט ער נאָך איר זייער שטאַרק געבענקט, און אין דער צייט וואָס ער האָט פאַרבראַכט אין לאַנדאָן איז זי אין זיין בענקשאַפט אויס-געוואַקסן אַזאַ שיינער חלום פאַר אים, אַז ווי נאָר ער איז געקומען קיין ניו-יאָרק און ער האָט אָנגעהויבן עפעס פאַרדינען, האָט ער גלייך געשיקט נאָך איר און זי איז געוואָרן זיין ווייב. ווי אַזוי זי האָט דאָ אין ניו יאָרק אויסגעווען ניט לאַנג נאָך איר חתונה וועגן דעם האָבן מיר בלויז איין פּיצל ידיעה אין די זכרונות פון יוסף ראַלניק, ווען ער האָט זי געזען צום ערשטן מאַל ניט לאַנג נאָכדעם ווי ער איז צום צווייטן מאַל געקומען קיין אַמעריקע אין 1907. דערציילט ראַלניק, איז זי שוין געווען אַ מאַמע פון אַ קינד און דעמאַלט האָט זי געהאַט אַ מויל ווי אַן אויפגעשניטענער אַפּל. גענוי, וואָס ער האָט מיט דעם פאַרגלייך געוואַלט באַצייכנען, דאָס ווייס איך ניט. אָבער פונם טאַן

אין וועלכן ער דערציילט דאָס, דרינג איך, אַז זי האָט אויף אים געמאַכט זייער אַ ליבן איינדרוק ווען ער האָט זי געזען צום ערשטן מאַל, און אַז עס האָט געווייט פון איר מיט יונגשאַפט און פּרישקייט. אין 1910 האָט שוין מאַני לייב צו איר אַ ליד, וואָס לייענט זיך אַזוי:

איך האָב דיך פּיינט!... נאָר ווען פּאַרוויגט און צערטליך איינגעקושט
דאָס קליינע, בלאַסע קינד אין שטילער, שמייכלדיקער רוי
אַ רגע עפנט אויף די אייגעלעך, אַ רגע מאַכט זיי צו,
מיט שלאַפּנדיקע ליפלעך ציט זיך צו זיך צו דיין ברוסט.

און פון די אויגן דיינע טרערן דינע רינען שטיל אַראָפּ,
דאָס קינדערשע פּנימל באַטויענדיק מיט טרערן־טוי,
דאָן בייג איך טיף צו דיינע פּיס, אַ מאַמע, אַט אַזוי
מיין זינדיקן, מיין זינדיקן, מיין אומגליקליכן קאַפּ.

פון דענסטמאַל אַן געדענק איך זעלטן, אַז מאַני לייב זאָל אין זיינעם אַ ליד זי דירעקט דערמאָנען. אָבער פון דעמאַלט אַן חזרט זיך איבער דאָס וואָרט „זינד“ זייער אַ סך מאַל אין זיינע לידער, גאַנץ אַפט באַנאַל געגראַמט מיט „קינד“, אָבער ניט דערפאַר ווייל ער האָט קיין בעסערן גראַם ניט געקאַנט געפינען, נאָר דערפאַר, ווייל דאָס איז געווען פאַר אים דער בעסטער אויסדרוק פון אַ שולד־געפיל מיט וועלכן מאַני לייב האָט זיך אַרומגעטראָגן גאָר אַ היפשע צייט. אַ שולד־געפיל, וואָס איז אַרויסגעוואַקסן פון זיינעם אַ פאַרלאַנג צו פאַרלאָזן די פרוי, וואָס ער האָט אַמאַל אַזוי ליב געהאַט און איז אים איצט „עוואָרן אַלץ פּרעמדער און פּרעמדער, טראַצדעם וואָס זי האָט אים שוין באַ־שאַנקען מיט עטליכע קינדער.

ווען איך האָב דערזען כאַסיען צום ערשטן מאַל — אַרום 1911-1912 — איז פון איר אַמאַליקן חן מער קיין שפור ניט געווען. אין אַן אָנהויב נאַכט איז עס געווען, ווען מאַני לייב האָט מיך צום ערשטן מאַל אַריינגעפירט צו זיך אין אַ קליינער, ענגער וואוינונג ערגיץ וואו אויף אַ ברודיקער גאַס, אין אַ געדיכט באַוואוינטער געגענט פון וויליאַמסבורג. די קינדער זיינען שוין געשלאָפּן ווען איך בין אַריינגעקומען אין דעם טונקל גרינעם קיכל, וואָס איז געווען באַלויכטן, ווי טויזנטער אַנדערע ענליכע קיכלעך, פון אַ קליינעם גאַז־ברענער, וואָס האָט געצישעט אויף אַ וואַנט ניט ווייט פון אַ גרויסן קוילן־אויזן. פון אַ זייטיקן צימער, אין וועלכן עס זיינען אַפנים געשלאָפּן די קינדער, איז זיין פרוי אַריינגעקומען, מיט באַרוועסע פּיס אין פאַנטאַפּל, אַ קליינינקע, אַ פעטענקע אין אַ לויז קאַפּטל איבער אַן אַפּבלאַקירטן קליידל, דאָס קיילעכ־דיקע פּנימל אַלט פאַר דער צייט, מיט און דערשלאָגן. נאָר די גרויסע, שוואַרצע

אויגן, וואָס זי האָט אויפגעהויבן דאָ צו מיר און דאָ צו מאַני לייבן, מיט פאַרוואַונדערונג צו מיר ווי זי וואָלט פרעגן, ווער עס איז דאָס דער פרעמדער וועמען איר מאַן האָט איצט געבראַכט, און מיט פאַרדראָס צום מאַן, למאני ער האָט איצט געבראַכט אַ פרעמדן אין הויז אַרײַן. נאָר די אויגן אירע האָבן געוווּזן, אַז מאַני לייב האָט אַלס גאָר יונגער בחור ניט געדאַרפֿט זײַן דווקא אַ מענטש, וואָס לאָזט זיך באַהערשן פון מאַמענטאַנע אימפּולסן ווען ער האָט זיך פאַרליבט אין איר. אַ בחור וואָס איז אויסגעוואַקסן מיט איר אין איין שטאַט און אפשר גאָר אויך אויף איין געסל, האָט זיך געקאַנט פאַרליבן אין איר ווען זי איז געווען אַ מיידל און יונג. מאַני לייב האָט זי אויך נאָך אפשר געקאַנט ליב האָבן אין דער צײַט ווען ראָלניק האָט זי געזען צום ערשטן מאַל. אָבער זײַנט דעמאַלט ביז יענעם פּריען אויף דער נאַכט ווען איך האָב זי געזען צום ערשטן מאַל, איז מאַני לייב אין אַלע פּרטים אַוועק אַזוי ווייט פאַראַויס און זײַן פּרוי איז, ווידער אין אַלע פּרטים, געבליבן אויף אַזוי פּיל הינטער-שטעליק לגבי אים, אַז עס וואָלט פשוט געווען אַ נס ווען ער זאָל ניט בהדרגה אָנהייבן וואַרפֿן אַן אומחן אויף איר. אין די עטליכע יאָר איז מאַני לייב אויס-געוואַקסן צו אַ באַרימטן פּאָעט, און אין די עטליכע יאָר האָט ער זיך אויך צעבליט פיזיש. אין אויסזען איז ער תמיד געווען דער שײַנער, טיפּישער פּאָעט. אָבער אין לויף פון עטליכע יאָר איז ער עס געווען מער זוי אַלעמאַל. זײַן רוים און זײַן שײַנקייט האָבן געבראַכט דערצו, אַז אַ סך פּרויען אויגן האָבן זיך אײַנגעגעסן אין אים וואו נאָר ער האָט זיך באַוווּזן, און אַנדערע האָבן אים אָפֿן געליאַשטשעט מיט זײַערע בליקן. ער האָט געדאַרפֿט זײַן מער ווי מענטש-ליך, אַז דאָס זאָל אים ניט אימפּאַנירן, און אַ מלאַך, אַז ער זאָל ניט אָנהייבן מאַכן קײַן פאַרגלייכן צווישן די אַלע פּרויען, וואָס האָבן אים אַרויסגעוווּזן אַזוי פּיל ליבשאַפט און פאַרערונג, און זײַן פּרוי, וואָס האָט אין אים, בײַ איר גאַנצער ליבשאַפט, געזען בלויז איר מאַן. און פאַרשטייט זיך, אַז פון אַלע פאַרגלייכן איז כאַסיע אַרויסגעקומען די מינדערוויכטיקע. עס איז דעריבער גאָר קײַן וואונדער ניט, וואָס גאָר אַ גרויסע צאָל לידער זײַנע זײַנען פּול מיט אומצופּרידנקייט און אַ רײַסן זיך ערגײַץ וואו, אַליין ניט וויסנדיק וואוהיין. אַ רײַסן זיך ערגײַץ וואו. אָבער צו כאַסיען איז ער פאַרט געווען צוגעבונדן מיט אומצײליקע פּעדים פון ליבשאַפט און צערטליכקייט. ווען אַפּילו נאָר פון דעם סאָרט, וואָס עס בלייבט צו אַ פּרוי וועמען מען געדענקט די „גענאָד פון דער יונגנט“, און וואָס איז די מאַמע פון דײַנע קינדער, אָבער פאַרט אַ ליבשאַפט און אַ צערטליכקייט. אין די יאָרן זײַנט איך האָב זי דערזען צום ערשטן מאַל ביז דעם זומער פון 1915, זײַנען געווען בײַ מאַני לייבן עטליכע לייכטע פּלירטן, אָבער קײַן אײַנע האָט לאַנג ניט געדויערט. און פון די פּלירטן האָט דווקא געוואונען כאַסיע, וואָרים נאָך יעדן פּלירט אַזאַ איז מאַני לייב צוריק-

געקומען צו איר מיט מער ליבשאפט און צערטליכקייט. אבער כל-זמן דער פלירט האָט געדויערט האָט ער דערזען זי און די קינדער פאַרלאָזענע, און זיך געפילט שולדיק למאי זיי זיינען פאַרלאָזן, און אָט דאָס שולד-געפיל האָט געפונען אויסדרוק אין אַ גאַנצער ריי פון זיינע לידער פון יענער צייט. אַ שטיקל צייט איז ביי מאַני לייבן אויך געווען אַ ריין פלאַטאַנישע ליבע צו דער פרוי פון אונדזערן אַ גאַנעטן חבר, צו וועלכער קיינער פון אונדז איז דעמאָלט ניט געווען אין גאַנצן גלייכגילטיק, איצט ווען סיי ער און סיי יענער חבר אונדזערער זיינען שוין ביידע אויפן עולם-אמת, מעג מען שוין אויסזאָגן, אַז פלאַטאַניש פאַרליבט איז מאַני לייב אַ שטיקל צייט געווען אין מיני איג-נאַטאָוו, די פרוי פון דוד איגנאַטאָוו. איך בין כמעט זוי זיכער, אַז אויב זי וועט איבערלייענען די שורות וועט עס פאַר איר זיין אַן איבעראַשונג, מחמת אין דער צייט ווען מאַני לייב איז אין איר געווען פלאַטאַניש פאַרליבט האָט זי דאָס ניט אָנגעהויבן וויסן, פונקט ווי זי האָט ניט געוואוסט, אַז אויך מיר, די אַנדערע חברים איגנאַטאָוו, וואָס פלעגן אין דער ערשטער צייט נאָך זייער חתונה קומען צו זיי יעדן זונטאָג נאַכמיטאָג, ווי מיר זיינען יאָרן פריער יעדען זונטאָג געקומען צו איגנאַטאָוו אין זיין בחורשן חדרל אויף וואַשינגטאָן עוועניו, זיינען אויך יעדער אויף זיין אופן שטיל געווען פאַרליבט אין איר. און ניט אומזיסט, וואָרים דאָס איז געווען צום ערשטן מאל ווען צווישן אונדז האָט זיך באַוויזן אַ פרוי, וואָס פון איר האָט געווייט מיט אַנדערשקייט. אַן אַמעריקאַנער געבוירענע, דערציגן אין אַ הויז, וואו דער טאַטע האָט אין זיינע יונגע יאָרן געהלומט וועגן ווערן אַן אַפערע זינגער און איז דערנאָך זיין גאַנץ לעבן געווען קאַנטאָר אין איינעם פון די רייכסטע רעפאָרם טעמפלען אין ברוקלין, און די מאַמע איז אין די יונגע יאָרן געווען אין דעם קרייז פון דער סאָציאַליסטישער און אַנאַרכיסטישער אינטעליגענץ, וואָס עטליכע פון זיי זיינען געווען פראַמינענט ווי שרייבער, און זי אַליין האָט אויך געהאַט ליטעראַרישע אַספיראַציעס, איז קיין וואונדער ניט, וואָס מען האָט איר פון איר פריעסטער קינדהייט אַן געזוכט צו געבן די בעסטע דערציאונג. קוים האָט זי אַרויסגעוויזן אַ ווילן און פאַרשטענדעניש פאַר מוזיק האָבן אירע עלטערן אויסגעזוכט פאַר איר די בעסטע פיאַנאַ און מוזיק לערער, און אַרויסגעוויזן האָט זי אַזוינע פעאיקייטן, אַז איידער זי האָט זיך געטראָפן מיט איגנאַטאָוו זיינען אירע עלטערן געווען זיכער, אַז זי וועט איין טאָג ווערן גאָר אַ באַרימטע פיאַניסטין, און מיר אַלע זיינען וועגן דעם געווען ניט ווינציקער זיכער נאַכדעם ווי מיר האָבן זיך באַקענט מיט איר. פון אָט דער יונגער פרוי, וואָס איז אין אונדזערע אייגן שוין געווען אַ פאַרטיקע קינסט-לערין, האָט געווייט מיט אַ זיידענער שטילקייט, אַריסטאָקראַטישער פשוטקייט און אַן אַפענער תמימות, וואָס האָט אונדז געמוזט פאַרכאַפן.

אַט די שטילע, פלאַטאַנישע ליבע האָט מאַני לייבן נאָכמער ווי אַלע זיינע פריערדיקע פלירטן געמאַכט זייער אומרוואיק און אין זיין אומרוואיקייט האָט ער געזען זיינע קינדער מער פאַרלאָזן ווי ווען עס איז פריער. לידער זיינען געוויינטליך ניט קיין שטאַרק פאַרלעסליך ביאַגראַפיש מאַטעריאַל. וואָרים ניט אַלעמאַל קאָן מען אַנווייזן גענוי, וואָס עס האָט געמאַכט אַ פּאַעט שרייבן אַזוינע לידער דווקא אין איין צייט און ניט אין קיין אַנדערער. אָבער דורך געוויסע אויסדרוקן און געוויסע טענדענצן, אויב זיי חזרן זיך אַ סך איבער אין איין צייט, קאָן מען אַנווייזן צו וועלכן פעריאָד די אָדער יענע לידער ביי אַ פּאַעט געהערן. אָבער איך וועל דאָ ברענגען צוויי לידער, וואָס איך דאַרף ניט פּרוּוואָן טרעפן פון וועלכער צייט זיי שטאַמען. מחמת מאַני לייב אַליין האָט מיר, גלייך נאָכדעם ווי ער האָט זיי אַנגעשריבן, געזאָגט פון וואָס זיי זיינען אַרויסגערופן געוואָרן. ביידע שטאַמען זיי פון יענע זונטאָג נאָכמיטאָגן אין די ערשטע חדשים נאָך איגנאַטאַוס חתונה, ווען מיני האָט כמעט שטענדיק געשפּילט פאַר אונדז. ביידע לידער הייבן זיך אָן מיטן קורצן זאַץ: „זי שפּילט“, און איינס לייענט זיך אַזוי:

זי שפּילט: מיין גליק איז ווייט פון מיר פאַרפּלויגן.
 מיין גליק וועסט קומען ווען צוריק? — געוויס ... געוויס ...
 און ער פאַרלענט דאָס ליכט, און פאַלט פאַר אירע פּיס,
 און בלייבט אַזוי ביים פּיאַנאָ אויסגעצויגן.

נאָר זי, זי שפּילט פאַר די וואָס זיצן איינגעבויגן
 אין ווינקל שווייגנדיק, זי שטעלט זיך אויף: — גענוג!
 און פון דער פינטטער שמייכלט איינער קלוג,
 און איינער ברענט מיט גרויע, נעפלדיקע אויגן.

אין דעם דאָזיקן ליד האָט מאַני לייב פשוט איבערדערציילט אַ סצענע, וואָס איז איינמאַל אין אַ זונטאָג אַזונט פאַרגעקומען ביי איגנאַטאַוו אין שטוב. מיני איז דעמאָלט ניט געווען ביי דער שטימונג פון שפּילן. אָבער פאַר איג-נאַטאַוו וואָלט יענער זונטאָג געווען אַ פּוסטער און אַ וואַכעדיקער, ווען זיין פרוי וואָלט ניט געשפּילט. ער איז דעריבער צו איר צוגעשטאַנען איינמאַל, אַ צווייטן מאַל און אַ דריטן מאַל ביז זי האָט מסכים געווען און איז צוגעגאַנגען צו דער פּיאַנאָ. איגנאַטאַוו, וואָס האָט תמיד ליב געהאַט פאַמפּ, האָט ווי אַלעמאַל אין דער צייט פון איר שפּילן אויסגעלאָשן אַלע עלעקטרישע ליכטער און אַליין זיך אַוועקגעזעצט אויף דער ערד לעבן זיין שפּילענדיקער פרוי, דעם קאַפּ אַנגעשפּאַרט אויף דער וואַנט און די הענט פאַרלעגט אויפן ברוסט-קאַסטן. אָבער פּלוצים האָט מיני איבערגעהאַקט דאָס שפּילן אין מיטן און

איז אנטלאפן פון פארלאך און אויף אַ שטיקל צייט זיך איינגעשלאָסן אין איר צימער. וואָס פאַר אַ ווייבערשער צי קינסטלערישער קאַפּריז עס האָט געפירט צו דער סצענע פון איבערהאַקן דאָס שפּילן און דאָס אַנטלויפן פון פאַרלאַך, דאָס האָט נאָר זי אַליין געוואוסט. און אפשר זי אַליין אויך נאָר אויפן מאַמענט. אָבער מאַני לייב האָט איר טאַט אויסגעטייטשט לויט זיין פּילן, און פאַרשטייט זיך, אַז דער „איינער וואָס ברענט מיט גרויע, נעפלדיקע אויגן“, דאָס איז געווען ער אַליין. דאָס צווייטע ליד לייענט זיך אַזוי:

זי שפּילט, איך וויין, די לאַנגע ציטרדיקע פינגער
ווי בלייכע לאַנדישן פאַרבּענקטע אין דער פינצטער, —
פאַרבּענקטע זוכן זיי און בלאַנדזשן און געפינען.
און מיינע קינדער וויינען, וויינען, מיינע קינדער.

איך האָב אין אָונט אָנגעטאַן זיי ווייסע העמדלעך,
איך האָב געלייגט זיי שלאָפן, און דעם לאַמפּ פאַרלאַשן,
די טיר פאַרשפּאַרט, אין האַנט געהאַלטן לאַנג דעם שליסל,
די טרעפּ אַראָפּ און ביז אַהער געקומען.

ווי בלייכע לאַנדישן פאַרבּענקטע אין דער פינצטער, —
זי שפּילט, איך וויין, די לאַנגע ציטרדיקע פינגער
פאַרבּענקטע זוכן זיי און בלאַנדזשן און געפינען.
און מיינע קינדער קליינע, אין די ווייסע העמדלעך,
מיט שלאָפּנדיקע אויגעלעך וויינען מיינע קינדער.

אַט דאָס צווייטע ליד איז קינסטלעריש אַ שלעכט ליד. ווייל פאַר די וואָס ווייסן ניט (און קיינער איז ניט מחויב צו וויסן), איז אומפאַרשטענדליך די סמיכת הפרשה צווישן איר שפּילן און זיין וויינען, איר שפּילן און דאָס וויינען פון זיינע קינדער. פאַר זיי איז אויך אומפאַרשטענדליך, פאַרוואָס מאַני לייב דערציילט אין דעם דאָזיקן ליד אַזוי בפרטיות ווי אַזוי ער האָט זיינע קינדער אָנגעטאַן ווייסע העמדלעך, געלייגט זיי שלאָפן, די טיר פאַרשלאָסן, אין האַנט לאַנג געהאַלטן דעם שליסל ביז ער איז צום סוף אַראָפּ די טרעפּ און געקומען אַהער וואו זי שפּילט. און ואחרי ככלות הכל ווייס ערשט ניט דער לייענער, ווי אַזוי זיינע קינדער זיינען פּלוצים געקומען אַהער צום פּלאַץ וואו זי שפּילט, נאָכדעם ווי ער האָט זיי אָנגעטאַן ווייסע העמדלעך, געלייגט זיי שלאָפן, דעם לאַמפּ פאַרלאַשן און די טיר פאַרשפּאַרט הינטער זיך. דער לייענער ווייס ניט, ווייל ער איז ניט מחויב צו וויסן, אַז דאָס קומען אין דער פאַנטאַזיע צו אים זיינע קינדער וויינען ווען זי שפּילט, ווייל איר שפּילן מאַכט

אים אומרואיק און זיין שולד-געפיל שיקט זיי אים אונטער, ווייל ער זעט זיי שוין פאַרלאָזענע. דאָס איז איינס פון יענע לידער ביי מאַני לייבן, וואָס איך באַצייכן ווי שטאַמליקע.

נעכט מיט מאַני לייב II

אין יאַנואַר 1915 האָט אונדזער גרופע איבערגענומען דעם בעלעטריס-טישן טייל פון זשורנאַל „ליטעראַטור און לעבן“, וואָס דר. קאַרל פאַרנבערג האָט אַרויסגעגעבן מיט דער נאָענטער מיטאַרבעטונג פון יצחק אייזיק הור-וויטש, יעקב מילך, א. ש. זאַקס און אַנדערע סאַציאַליסטישע און האַלב סאַציאַליסטישע פּובליציסטן. די גרופע האָט אויך ציוגעצויגן מנחם באַריישאָ, וואָס איז בלויז מיט עטליכע חדשים פאַר דעם געקומען קיין ניו יאָרק פון וואַרשע, און וואָס איז דעמאָלט, ווי אַ סך יאָרן נאָכדעם געווען באַקאַנט ווי סתם „מנחם“. מיך האָט די גרופע אויסגעקליבן פאַרן רעדאַקטאָר פון בעלעטריסטישן טייל. אָבער אין דער אמתן האָב איך פאַקטיש רעדאַקטירט בלויז דעם ערשטן, יאַנואַר נומער און אויך דעם פינפטן, מאַי נומער, וואָס איז אַרויס גאָך פּרָץ'ס טויט און איז אין גאַנצן געווען געווידמעט זיין אַנדענק, און אַזוי ווי מיט דעם נומער האָט דער זשורנאַל זיך אָפגעשטעלט, האָט דר. קאַרל פאַרנבערג, וואָס איז דעמאָלט געווען אַ חוץ אַ רעדאַקטאָר פון דעם דערמאָנטן זשורנאַל, אויך אַ ביכער פאַרלעגער, פאַר אַט דעם לעצטן נומער פון „ליטעראַטור און לעבן“ געלאָזט אָפּדרוקן אַ נייע הילע און אים פאַרוואַנדלט אין אַ זאַמלבוך לכבוד דעם אַנדענק פון י. ל. פּרָץ. איך האָב רעדאַקטירט בלויז דעם ערשטן און לעצטן נומער פון אַט דעם בשותפותדיקן זשורנאַל, ווייל נאָכן צוזאַמענ-שטעלן פון ערשטן נומער איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז איך זאָל אין די אינטער-רעסן פון דעם זשורנאַל אַרויספאַרן אויף דער פּראָווינג, מערסטנס אין די מיטל-מערב שטאַטן. פיר חדשים האָב איך זיך געזוימט אויפן וועג, געזאַמלט הונדערט און עטליכע זעכציק אַבאַגענטן פאַרן זשורנאַל, פאַרקויפט אַ היפש ביסל ביכער פאַר פאַרנבערגס פאַרלאַג און בין אַהיים געקומען פאַר פסח מיט צעריסענע שיד אויף די פיס, אַ צעריסענעם קאַפעלוש אויפן קאַפּ, מיט אַ אַ חוב פון הונדערט אַכט און זעכציק דאָלאַר צו פאַרנבערג, וואָס האָט אין צווישן געזאַלט מיין פרוי אַ באַשטימטע סומע יעדע וואָך אויפן חשבון פון דעם, וואָס איך וועל פאַרדינען, לויט פּראָצענטן, פון דעם ביכער פאַרקויף און דער שאַפונג פון אַבאַגענטן, און אַ זייער פעסימיסטישער קוק אויף דעם לייענער-מאַטעריאַל און די אויסזיכטן פון אַן אוידיטאָריע פאַר דער אַמעריקאַנער אי-דישער ליטעראַטור אין אַמעריקע.

אַהיים געקומען בין איך אַרום עלף אַ זייער פאַרמיטאַג. פאַרנאָכט זיינען ביי מיר אין שטוב שוין געווען מאַני לייב און דוד קאַזאַנסקי. אין אַ שמועס

וואָס מיר האָבן געהאַט וועגן מיין רייזע, האָב איך אַ זאָג געטאָן צו מייער
 חברים: — חברה, ס'איז אונז וואויל! מיר האָבן ניט קיין איינציקן לייענער,
 און מיר קאָנען שרייבן ווי אַזוי נאָר מיר ווילן. ביידע האָבן זיך צעלאַכט. אָבער
 מאַני לייב האָט ניט געגלויבט וואָס איך זאָג. — גיין! וואָס הייסט? ס'קאָן ניט
 זיין! טאָקע ניט קיין איינציקן לייענער? — איך האָב צוגעגעבן אַז מיט דעם
 „קיין איינציקן“ בין איך שטאַרק מגזם. אָבער אין תוך בין איך אין מיין מגזם
 זיין ניט ווייט פון אמת. פון די ביכער וואָס איך האָב פאַרקויפט אויף דער
 פּראָווינץ, פון די שמועסן, וואָס איך האָב געהאַט מיט די „בעסטע לייענער“,
 פון דעם אַפּרוף, וואָס איך האָב געהאַט אויף מייער פאַרטראַג, וואָס איך האָב
 געהאַלטן אויפן וועג, און בכלל פון באַקענען זיך מיט פאַרשיידענע שיכטן
 אידן און זען פון וואָנען עס האָבן זיך דעמאַלט רעקרוטירט די קויפּער און
 לייענער פון אידישע ביכער, בין איך געקומען צו דער אויבן דערמאָנטער
 מסקנה. — אייער „אינגל צינגל כוואָט“ — האָב איך געזאָגט מאַני לייבן,
 אייער „דער פרעמדער“, „בלימעלעך קרענצלעך“ און אַנדערע פּאָלק-מעשהס
 און באַלאַדן, וועלן זיכער האָבן לייענער. אָבער בנוגע אייערע לירישע לידער
 און אונזערע אַלעמענס לירישע לידער און אַפילו דערציילונגען און ראַמאַנען,
 וואָס שילדערן דאָס אידיש-אַמעריקאַנישע לעבן, בין איך שטאַרק מסופּק. אויף
 דער דאָזיקער רייזע האָב איך איינגעזען די הויפט סיבה פאַרוואָס די ערשטע
 אידישע שרייבער און דיכטער אין אַמעריקע האָבן יאָ געהאַט אַן אוידיטאָריע
 און פאַרוואָס מיר וועלן זיי אַ צייט לאַנג און אפשר קיינמאַל ניט האָבן. גייענ-
 דיק צו פאַרשיידענע פאַרזאַמלונגען און באַקענענדיק זיך מיט פאַרשיידענע
 סאָרטן מענטשן האָב איך געזען, אַז די אוידיטאָריע, וואָס די שרייבער פאַר
 אונז האָבן פאַר זיך דערוואָרבן אין אַמעריקע, האָבן זיי אַליין געשאַפן פאַר
 זיך. ווייל זיי זיינען געקומען מיט אַן עולם, וואָס איז על פי רוב געווען אַנ-
 אַלפּאַבעטיש ווען ער איז געקומען אַהער. יענער עולם האָט אין דער אַלטער
 היים קיינמאַל קיין זאָך ניט געלייענט. דאָ האָט ער צום ערשטן מאַל אין זיין
 לעבן אָנגעהויבן צו לייענען צייטונגען. דאָ האָט ער אויך צום ערשטן מאַל אין
 זיין לעבן אָנגעהויבן גיין אין טעאַטער און צו פאַרזאַמלונגען אויף וועלכע מען
 האָט פאַר אים געהאַלטן רעדעס און פאַר אים פאַרגעלייענט און פאַרגעזונגען
 לידער און פּאָעמעס. סיי אין די רעדעס און סיי אין די לידער און פּאָעמעס,
 וואָס זיינען פאַר אים פאַרגעלייענט געוואָרן מיט גרויס פּאַטאָס, איז גערעדט
 געוואָרן וועגן זיינע אייגענע לידן אַלס אימיגראַנט און עקספּלאַטירטער אַר-
 בעטער, און דאָס איז געווען גענוג, אַז עס זאָל אים פאַרכאַפּן. ווי שייך עס
 זיינען געווען די רעדעס, וואָס מען האָט פאַר אים געהאַלטן, און ווי גוט די
 לידער און פּאָעמעס, וואָס זיינען פאַר אים דעקלאַמירט און געזונגען געוואָרן,
 דאָס האָט ער ניט געוואָסט. און דאָס איז אים אויך ניט אָנגעגאַנגען. פאַר

אים איז גענוג געווען צו וויסן, אַז דאָס רעדט מען, זינגט מען און דעקלאַמירט מען צו אים וועגן אים און זיינע ליידן. די רעדעס, לידער און פּאָעמעס זיינען אים ממילא געוואָרן ליב און טייער. און אויב אַ סך טויזנטער האָבן זיך געקוויקט מיט די לידער און פּאָעמעס ווען מען האָט זיי געזונגען און דעקלאַמירט פאַר זיי, האָבן הונדערטער, און אין אַ סך פּאַלן אַפילו טויזנטער, געקויפט די אַלע לידער און פּאָעמעס, ווען זיי זיינען געזאַמלט געוואָרן אין בוך-פּאַרם. דאָס זעלביקע אויך מיט די דערציילונגען און ראַמאַנען, וואָס זיינען פריער געדרוקט געוואָרן אין די צייטונגען.

יענער ביכער-קויפער און ביכער-לייענער איז געווען און פאַרליבן אַ פּראַלעטאַריער. פון אַ גאַנץ אַנדערן מין איז געווען דער עולם, וואָס איז געקומען אַהער קיין אַמעריקע אין איין צייט מיט אונז, דער צווייטער אָדער בעסער געזאַגט, דער דריטער דור שרייבער אין אַמעריקע. ער איז אין זיין גרויסער צאָל אין דער אַלטער היים באַשטאַנען פון באַלעבאַטישע קינדער, און אַ סך פון זיי זיינען געווען ישיבה- און בית-מדרש בחורים, און כאָטש די מערסטע פון זיי זיינען, אין די ערשטע אימיגראַנטישע יאָרן ווינציקסטנס אַוועק אַרבעטן אין די שעפער, האָבן זיי זיך אָבער בשום אופן ניט געקאָנט צוגעוואוינען צום געדאַנק, אַז זיי וועלן טאַקע פאַרלייבן אַרבעטער אויפן גאַנצן לעבן. גאָר אַ גרויסער טייל פון זיי, באַזונדערס אויף דער פּראָווינץ, האָט טאַקע זייער שנעל פאַרביטן דעם שאַפּ אויף אַ „ביזנעס“. אַט דער דאָזיקער עולם איז אין זיין רוב שוין מער ניט געווען אַנאַלפאַבעטיש, ווי יענע אימי-גראַנטן, וואָס זיינען געקומען אינאיינעם מיט די ערשטע צוויי דורות שרייבער אין אַמעריקע. דער עולם האָט שוין אין דער אַלטער היים געלייענט ניט נאָר צייטונגען נאָר אויך ביכער, און ניט נאָר אידישע נאָר אויך אין אַנדערע שפּראַכן. ער האָט שוין געהאַט זיין געשמאַק און זיינע ליבלינגען אויף יענער זייט ים, און כדי דאָס וואָס ער האָט געלייענט דאָ זאָל צו אים אַפּעלירן, האָט עס געדאַרפט זיין אינם גייסט און גוסט פון די שרייבער, וואָס ער האָט ליב געהאַט אויף יענער זייט ים. דאָס האָבן אים די עלטערע אידישע שרייבער און דיכטער אין אַמעריקע ניט געקאָנט צושטעלן. פאַר אים זיינען יענע עלטערע שרייבער געווען צו פרימיטיוו און צו אומגעהובעלט, אַז ער זאָל זיי וועלן לייענען. אַ חוץ דעם האָט דער אינהאַלט פון זייערע זאַכן אויף אים מער ניט געמאַכט דעם רושם, וואָס אויף דעם פריערדיקן עולם. שוין דערפאַר אַליין, וואָס דער גרעסטער טייל פון די נייע אימיגראַנטן, הגם ער איז געגאַנגען אין שאַפּ אַריין, האָט ער אָבער, ווי געזאַגט, בשום אופן זיך ניט געקאָנט צו-געוואוינען צום געדאַנק, אַז ער וועט שוין טאַקע פאַרלייבן אַן אַרבעטער אויף שטענדיק. פאַר אים זיינען אָבער מיר, די נייערע שרייבער, באַזונדערס די נייערע דיכטער, געווען נאָך פרעמדער פון די אַלטע, מיר זיינען ניט געגאַנגען

אין גייסט און גוסט פון זיינע ליבלינגען אויף יענער זייט ים, און מיר האָבן זיך אויך ניט פאַרנומען אין אונזערע לידער מיט טעמעס, וואָס זאָלן אים קאָנען ווערן נאָענט. וואָרים אים נאָענט ווערן האָט געקאָנט נאָר דאָס, וואָס האָט אים דערמאָנט אָן דער אַלטער היים. אמת, אַז ער איז טאַקע אַנטלאָפן פון דער אַלטער היים, ווייל דאָרטן איז זי אים געווען ענג און נמאס. אָבער דאָ האָט ער געבענקט נאָך איר. נאָך דעם וואָס ער האָט געבענקט, דאָס איז פאַר אים געווען דאָס שבת-יום-טוב'דיקע, און דאָס האָט ער געוואַלט געפינען אין די זאַכן, וואָס ער האָט געלייענט אויף אידיש. אין אונזערע לירישע לידער האָבן מיר אים דאָס ניט געקאָנט און ניט געוואַלט געבן. מיר ווילן ניט זיין ווי יענע אַרימע מומע צו וועלכער דער רייכער פעטער לאָזט זיך אַראָפּ אַמאַל אַ פרייטאָג צו נאַכט עסן אַ שטיקל געפילטע פיש. מיר ווילן, אַז אונזערע זאַכן זאָלן ווערן דאָס טאַג-טעגליכע ברויט פונם ליענער, האָט זישאָ לאַנדזוי געזאָגט אין איינעם פון זיינע ערשטע אַרטיקלען, וואָס האָבן בשעתם אַזוי אויפגערייצט די גענדזן. „אינגל צינגל כוואַט“, „בלימעלעך קרענצלעך“, „דער פרעמדער“ און אַנדערע פאַלק-מעשה'ס און באַלאַדן, וואָס מאַני לייב האָט שוין דעמאָלט געהאַט, האָבן אָבער יאָ געהאַט אין זיך עפעס פון דעם שבת-יום-טוב'דיקן, נאָך וועלכן דער עולם פון אונזער צייט האָט געבענקט.

ווען איך בין צוריקגעקומען קיין ניו יאָרק האָב איך צווישן מיינע חברים געפונען אַ הויכן, ברייט-פלייציקן און העלדיש-אויסזעענדיקן מאַן, וואָס זיין עלטער איז אויפן ערשטן אויגנבליק געווען שווער צו אַנטשיידן. סיי אין זיין אויסזען און סיי אין זיין האַלטונג איז געווען עפעס אַריסטאָקראַטישעס אָבער אויך שווישפילערישעס. דאָס איז געווען יהושע גאַרדאָן. אַ זון פון איינער פון די רייכסטע אידישע פאַמיליעס אין קאָונוע. מיט אים איז געווען זיין פרוי פלאַראַ. אַ קליין, זייער צאַרט און זייער צירליך וויבעלע מיט אַ קאַר-נאַסע נעזל און בורשטיגענע אויגן, וואָס האָבן אויף אַלץ געקוקט גלייכצייטיק אי קלוג און אי נאַאיוו. זי איז געווען די טאַטכער פון אַ דייטש-אידישן מיליאָ-נער, וואָס האָט געהאַט אַ גרויסע פאַפיר-פאַבריק אין מאַנהיים, און ביוראָס אין לאַנדאָן און ניו יאָרק. יהושע גאַרדאָן איז געווען אַ מענטש מיט הויכער אייראָפּעאישער בילדונג. זיין בילדונג האָט ער געקראָגן אין דייטשלאַנד, וואו ער האָט שטודירט, און וואו ער איז אַ שטיקל צייט אויך געווען פאַרבונדן מיט ריינהאַרדטן. פון יענער צייט איז אים פאַרבליבן אַ שטאַרקע ליבשאַפט צום טעאַטער, און ער האָט געחלומט ווען עס איז צו ווערן אַ רעזשיסער. אין זיינע סטודענטישע יאָרן האָט ער זיך באַקענט מיט דער טאַכטער פון דעם מאַנ-היימער דייטש-אידישן מיליאָנער, וואָס האָט זיך אין אים איינגעליבט און זיי זיינען געוואָרן מאַן און ווייב. דעם מאַנהיימער מיליאָנער זיינען, ווי עס ווייזט

אויס, זיין איידימס טעאטראלישע אַספּיראַציע ניט געווען צום האַרצן, און, ווי די מערסטע אינדוסטריאַליסטן, געוואַלט אים אַרײַנציען אין זײַנע גע־שעפטן. אָבער ווי בײַ די מערסטע אינדוסטריאַליסטן, האָט זײַן איידים אויך בײַ אים געדאַרפט אָנהױבן פֿון אונטן אָן. ער האָט דעריבער גאַרדאַנען אַוועקגע־שיקט אַרבעטן אין זײַן לאַנדאַנער אָפּיס מיט אַ באַשטימטן געהאַלט. ווען דער ערשטער וועלט־קריג איז אויסגעבראַכן און די ענגלישע רעגירונג האָט פֿאַר־כאַפט אַלע דײַטשע געשעפטן, וואָס האָבן זיך געפֿונען אין ענגלאַנד און אירע פֿאַסעסיעס, איז יהושע גאַרדאַן געווען אין געפֿאַר אינטערנירט צו ווערן. אָבער דאָס וואָס ער איז געווען אַ רוסישער אונטערטאָן האָט אים פֿאַרהיט פֿון דעם. אין לאַנדאַן אָבער האָט ער מיט זײַן פֿרוי מער ניט געקאַנט פֿאַרבלייבן און זײ זײַנען אַריבערגעקומען קײן ניו יאָרק, וואו ער איז גלייך געוואָרן אַן אַנגעשטעלטער אין זײַן שווערט ניו יאָרקער אָפּיס. דר. קאַרל פֿאַרנבערג, וואָס איז אַליין אויך געווען אַ קאָוונער, איז אין זײַנע יונגע יאָרן איין צײַט געווען בוכהאַלטער אין דעם מאַנפֿאַקטור־געשעפט פֿון גאַרדאַנס מוטער. ווען גאַרדאַן איז געקומען קײן ניו יאָרק האָט ער דאָס ערשטע אויפגעזוכט פֿאַרנבערגן אין זײַן פֿאַרלאַג, אין אַ האַלבן קעלער אויף איסט בראַדוויי, וואו עס איז אויך געווען די רעדאַקציע פֿון „ליטעראַטור און לעבן“. דאָרטן האָט ער זיך באַקענט מיט מײַנע חברים און אַנגעהױבן שרײַבן אין דעם זשורנאַל אונטער אַ פּסעוודאָנים וועגן טעאַטער.

ווען איך בין צוריקגעקומען פֿון דער פֿראַווינג האָב איך אים צווישן מײַנע חברים שוין געפֿונען ווי אַן אײַגענעם מענטשן, און מיר זײַנען טאַקע גאַר אין גיכן געוואָרן זײַער נאַענט און אינטיים. געוואוינט האָט ער ניט ווייט פֿון דער קאָלאַמביאַ אוניווערזיטעט, וואו ער האָט זיך פֿאַרשריבן אויף גע־וויסע קורסן, און ס'איז ניט געווען אַ וואָך, אַז איך און מײַנע חברים זאָלן ניט פֿאַרברענגען מיט אים און זײַן פֿרוי אין זײַן היים אַ צוויי־דריי מאָל. אין אָנהױב זײַנען אויך געקומען צו אים אַנדערע. צווישן זײ אויך מנחם, דער מאַלער יצחק ליכטענשטיין, ראָזע לעבענסבוים, וואָס האָט ערשט יאָרן נאַכדעם אַנגעהױבן שרײַבן לידער אונטערן פּסעוודאָנים אַננאַ מאַרגאַלין, און נאָך עטליכע מענטשן. אָבער צוליב אַ סיבה, וואָס מיר ווילט זיך אײַצט ניט באַרירן, און וועלכע האָט געמאַכט אַ טראַגישן רײס אין דעם לעבן פֿון אַט דעם שײַנעם און געראַטענעם פֿאַרפֿאַלק, האָט גאַרדאַן קײנעם פֿון די אַנדערע מער קײנמאַל ניט פֿאַרבעטן צו זיך. אָבער מיט אונז איז זײַן אינטימע פֿרײַנטשאַפט פֿאַר־בליבן פֿונקט אזוי גאַנץ ווי פֿריער. ווען דער שותפותדיקער זשורנאַל „ליטע־ראַטור און לעבן“ האָט מיטן מאַי נומער פֿון 1915 אויפֿגעהערט אַרויסצוגיין, האָט יהושע גאַרדאַן מיר פֿאַרטרויט אַ סוד, אַז הגם ער אַליין פֿאַרמאַגט קײן געלט ניט און לעבט בלויז פֿון דעם געהאַלט, וואָס ער קריגט ווי אַן אַנגע־

שטעלטער אין זיין שווערס ניו יארקער אָפּיס, איז ער גרייט צו געבן אונדזער גרופע פינף הונדערט דאלאר כדי צו באַנייען דעם אונטערגעגאַנגענעם זשורנאַל, אָבער שוין ווי אַ ריין ליטעראַרישן. ער האָט מיך אָבער געבעטן, אַז איך זאל זיין אַנבאַט דערווייל האַלטן בסוד, ביז ער וועט ניט אַליין אַרויס-קומען מיט אים.

סוף יוני פון יענעם זומער האָט אונז גאַרדאַן געלאָזט וויסן, אַז ער וויל קומען צו אונז אין באַראַ פאַרק אויף אַ באַזוך. אין מיין דירה האָב איך אים ניט געקאַנט אויפּגעמען, ווייל מיין דירה איז באַשטאַנען פון דריי קליינע צימערלעך אין אַ פּריוואַטן צוויי פאַמיליען הויז פון וועלכן דער אייגנטימער האָט אויסגעשניטן פיר קליינע וואוינונגען. דאָס גרעסטע צימער אין מיין דירה איז געווען די קיך, וואָס האָט שוין אויך געדינט פאַר אַן עסציימער. אָט די קיך האָט מיט איר ברייט געדעקט צוויי אַנדערע חדריםלעך, וואָס איינס האָט געדאַרפט זיין אַ שלאַפּצימער און דאָס אַנדערע אַ פאַרלאָר אָדער „פּראַנט רום“, ווי מען האָט עס דעמאָלט גערופן, מיר אָבער האָבן ביידע חדריםלעך געדינט פאַר שלאַפּצימערן, פאַר מיר מיט מיין ווייב און פאַר מייע קינדער. קיין איינס פון די צוויי חדריםלעך האָט ניט געהאַט קיין טיר, וואָס זאל זיך קאַנען פאַרמאַכן, נאָר עפּענונגען, וואָס איינע איז געווען ביי די ווינקלען פאַר-האַנגען מיט כלומרשטע פאַרטייערן פון פּאַטשערקעס, און די אַנדערע מיט פאַרטייערן פון אַ ריפּסענעם געוואַנד אין וויין-קאַליר. איך בין אַ חוץ דעם יענעם זומער, ווי שוין געזאַגט, געווען אין גאַנצן אָן אַ באַשעפּטיקונג, און ס'זיינען געווען וואָכן ווען אין שטוב צו מיר איז קיין שטיקל פלייש ניט אַריינגעקומען און טעג ווען איך האָב געמוזט גיין דעם גאַנצן ריזיקן מהלך פון באַראַ פאַרק ביז איסט בראַדוויי צו פּוס, ווייל מיר האָט געפּעלט דאָס ניקל אויף צו קאַנען פאַרן מיט דער סאַבוויי. איך האָב דעריבער ביי זיך קיין געסט ניט געקאַנט אויפּגעמען. מאַני לייב האָט אָבער דעמאָלט געהאַט אַ דירה פון פינף צימערן אין אַ נייעם אַפּאַרטמענט הויז, וואָס פאַר יענער צייט האָט עס זיך פאַררעכנט פאַר מאַדערן און אַפילו ראַסקאַשע. ער האָט דע-ריבער פאַרבעטן די גאַרדאַנס צו זיך אויף אַ זונטאַג. דאָרטן האָבן זיי זיך באַקענט מיט אַנדערע יונגע שרייבער, וואָס זיי האָבן ביז דעמאָלט ניט גע-קענט. וואַרים ווען מאַני לייב האָט געוואוינט אין באַראַ פאַרק איז זיין דירה געוואָרן אַ ליטעראַרישער צענטער, וואו ס'זיינען זיך צוזאַמענגעקומען יונגע שרייבער יעדן זונטאַג נאַכמיטאַג, ווי אַמאָל ביי איגנאַטאָוו. די גאַרדאַנס האָבן פאַרבראַכט מיט אונדז דעם גאַנצן נאַכמיטאַג און דערנאָך ביז האַלבע נאַכט. ווען ס'איז פינצטער געוואָרן האָבן מיר זיי גענומען אויף די וועגן צווישן די אַפענע און פּוסטע שטרעקעס, וואו מאַני לייב און איך האָבן יעדע נאַכט כמעט געמאַכט אונדזערע לאַנגע שפּאַצירן. אויף אָט די וועגן האָט

גאַרדאָן אַנטפלעקט פאַר מאַני לייבן און קאַזאַנסקין דעם סוד, וואָס ער האָט מיר געהאַט פאַרטרויט נאָך מיט אַ חודש פריער, אז ער איז גרייט צו פינאַנצירן דעם זשורנאַל „ליטעראַטור און לעבן“ מיט פינף הונדערט דאָלאַר אויב מיר זיינען וויליק אים צו באַנייען. פאַרשטייט זיך, אַז מיר זיינען אַלע דריי געווען וויליק, (לאַנדוי איז דעמאָלט אין שטאַט ניט געווען ווילל ער איז שוין געהאַט אַרויסגעפאַרן אויף אַ „דאַטשע“ אין אַ קעלער ערגיץ וואו אין ניו דזשורזי) ווילל פינף הונדערט דאָלאַר האָט ביי אונדזער אַרימקייט און אומ־דערפאַרנקייט אונדז אויסגעזען אַ געוואַלטיקע סומע מיט וועלכער מיר וועלן קאַנען וועלטן איבערקערן. פאַרן אַהיים פאַרן האָט גאַרדאָן דערקלערט, אַז ער וועט אויף מאַרגן דעפּאַנירן אויף אונדזער נאָמען די פינף הונדערט דאָלאַר אין אַ באַנק, דערציילט אונז אויך, אַז ער האָט גענומען אַ זומער וואוינונג פאַר זיך און זיין פרוי ביים ים אין בעלמאַר, ניו דזשורזי, און אַז ער וויל יעדן סוף וואָך האָבן ביי זיך איינעם פון אונז פאַר זיין גאַסט.

מאַני לייב איז געווען דער ערשטער אַרויסצופאַרן צו אים. איך בין געווען דער צווייטער. אָבער ווען איך בין אַהיים געקומען האָב איך געפונען מיין אינגערן זון, דעמאָלט אַ קינד פון דריי יאָר, געפערליך קראַנק. קיין געלט אויף צו רופן אַ דאָקטאָר האָב איך ניט געהאַט. צו מיין גליק האָט אין שכנות געוואוינט דר. א. ש. שוואַרץ, אַ ברודער פון י. י. שוואַרץ, וואָס איז אַ חוץ אַ מעדיקער אויך אַ העברעאישער פּאַעט. מאַני לייב איז געלאָפן און אים גע־בראַכט צו מיר אין שטוב אַריין. איין קוק אויפן קינד און ער האָט אַ זאָג געטאָן מאַני לייב, ער זאָל שוין פאַרלאָזן מיין דירה, ווילל ער האָט אין דער היים פיר קינדער און ער דאַרף זיך היטן ניט צו פאַרשלעפּן אַהין עפעס וואָס קאָן זיין אַנשטעקיק. וואָס דעם קינד איז האָט ער מיר און מיין פרוי דאָסמאָל ניט געזאָגט. אַ שעה שפּעטער איז ער געקומען נאָך אַמאָל. דאָסמאָל האָט ער מיט זיך מיטגעבראַכט אַ סערום און נאָכדעם ווי ער האָט דאָס קינד אונטער־זוכט נאָכאַמאָל, האָט ער אונז געזאָגט, אַז ליידער מוז ער אונזערע אַנדערע צוויי קינדער אינאַקולירן מיטן סערום, ווילל דאָס אינגסטע ליידט פון דיפ־טעריע, און ער מוז אויך, לויטן געזעץ, אויף דער טיר פון מיין וואוינונג אויפקלעפּן אַ צעטל, אַז די שטוב שטייט אונטער קאַראַנטין. דר. שוואַרץ איז יענעם טאָג געקומען צו אונז נאָך עטליכע מאָל און אויף דער נאַכט אויך עטליכע מאָל. און אַרום האַלבער נאַכט ווען דאָס קינד האָט געכאַרכלט און עס האָט אויסגעזען ווי פאַרביי, האָט ער עס מיט זיין אייגענעם אויטאָ אַוועקגעפירט אין שפיטאַל. צוויי וואָכן איז דאָס קינד געלעגן אין שפיטאַל און אין דער צייט בין איך קיין איינציק מאָל ניט געווען אויף איסט בראַדוויי. אין דער צייט איז מאַני לייב אויך ניט געקומען צו מיר, ווילל ער האָט ניט געטאַרט. ווען מיר האָבן דאָס קינד אַהיים גענומען און דער קאַראַנטין

צעטל איז פון מיין טיר אַראָפּגענומען געוואָרן, איז מאַני לייב אַלץ ניט גע-
 קומען. איך צו אים האָב זיך אויך ניט געאַיילט גיין אויס מורא ווייל טאַמער
 קאָן איך פונדעסטוועגן פאַרט נאָך עפעס פאַרשלעפּן פון מיין שטוב.
 און אַזוי איז געשען, אַז אונזער טרעפּן זיך אין די נאַכמיטאַגן אויף איסט
 בראַדוויי און אונזערע שפּאַצירן אויף די פּוסטע וועגן אין און אַרום באַראָ
 פאַרק האָבן אויפּגעהערט אויף אַ שטיק צייט. זינט מיין קינד איז געזונט
 געוואָרן בין איך אַפילו עטליכע מאָל יאָ געווען אויף איסט בראַדוויי און זיך
 דאָרטן נאַכגעפרעגט אויף מאַני לייבן. אַבער אַלע וועמען איך האָב געפרעגט
 האָבן מיר געזאָגט, אַז זיי האָבן אים שוין אַ לאַנגע צייט ניט געזען. אַפילו
 אונזער נאַענטסטער פּריינט, קאַזאַנסקי, אויך ניט. מיר האָט ער דעמאָלט
 שרעקליך געפּעלט.

אַבער איינמאָל גאַנץ שפּעט ביינאַכט ווען מיינע בני-בית זיינען געשלאַפּן
 און איך בין געזעסן ביים טיש אין קיך און געלייענט אַ בוך, האָב איך פּלוצים
 דערהערט אַ לייכטן קלאַפּ אין דער טיר. ניט ווילנדיק אויפּוועקן מיין פּרוי
 און קינדער בין איך אויף די שפּיץ פינגער צוגעגאַנגען צו דער טיר, און אַז
 איך האָב זי געעפּנט איז מאַני לייב געשטאַנען פאַר מיר מיט אַ מאַדנעם
 שמייכל אויף די ליפּן. גוט, וואָס איר שלאָפט נאָך ניט! — האָט ער געזאָגט
 שטיל. — איך דאָרף איצט שרעקליך האָבן אַ מענטשן מיט וועמען צו ריידן.
 נעמט אויף זיך עפעס און קומט מיט מיר! — דער לעצטער זאַץ איז געקומען
 ווי אַ באַפּעל. איך, וואָס בין שוין געווען האַלב אויסגעטאַן, האָב אויף זיך
 אַרויפּגעוואָרפּן אַ רעקל, אַ קוק געטאַן צי אַלע אין הויז שלאָפּן טאַקע, שטיל
 הינטער זיך צוגעמאַכט די טיר און בין מיט אים אַוועק אין דער ריכטונג פון די
 זעלביקע וועגן וואו מיר האָבן ביז מיין קינדס קראַנק ווערן אַזוי פּיל אַרומ-
 שפּאַצירט. אַ לאַנגע צייט האָבן מיר ביידע געשוויגן. דערנאָך האָט זיך מאַני
 לייב פּלוצים אָפּגעשטעלט און אַ זאַג געטאַן: — אויב איר וועט די טעג אויס-
 געפינען, אַז איך בין אַוועק פון דער היים, זאַלט איר זיך גאָר ניט וואונדערן.
 — איך האָב אים גאַרניט געענטפּערט. נאָר געקוקט אויף אים ווי ער וואָלט
 גערעדט פון היץ. — וואָס קוקט איר אַזוי אויף מיר ווי איך וואָלט משוגע
 געוואָרן? — האָט מאַני לייב מיך געפרעגט איריטירט. — ווייל איר רעדט
 ווי אַ משוגענער — האָב איך אים געזאָגט. — ניט ווי אַ משוגענער נאָר ווי
 אַ פאַרליבטער — האָט ער געענטפּערט און זיך צעלאַכט. אַבער ס'איז ניט
 געווען קיין פּרייליכקייט אין זיין געלעכטער. דערנאָך האָט ער מיר דער-
 ציילט, אַז שוין עטליכע וואַכן ווי ער דרייט זיך אַרום ווי אין אַ חלום. ער
 האָט זיך באַקענט מיט אַ מיידל און זי האָט אים אַזוי פאַרכאַפּט, אַז פאַר אים
 עקזיסטירט איצט מער גאָר אויף דער וועלט ניט אַ חוץ זי. ער קומט צו איר
 אַהיים, ווען זי דערלויבט אים צו קומען. ער ווייס וואו זי אַרבעט און ער

גייט זי אַפּוואַרטן ביים שאַפּ ווען ער ווייס, אַז זי וועט באַלד אַרויסקומען פון דאַרטן. ער קאַן צוליב איר ניט אַרבעטן, און ער קאַן צוליב איר אויך ניט שלאָפן. און אַזוי דערצייילנדיק האָט ער זיך איטליכעס מאַל אַליין איבער-געהאַקט מיט דער פּראָזע: „אַבער איר ווייסט ניט, אייזלאַנד!“ און אַז איר האָב אים סוף-כל-סוף איבערגעפרעגט, וואָס איר ווייסט ניט, האָט ער מיט כעס, ווייל ער איז אַליין געווען איריטירט פון זיין שטאַמלען געענטפערט, אַז איר ווייסט גאַר ניט. איר ווייסט ניט, וואָס פאַר אַ מיידל זי איז, ווי שייך זי איז, ווי קלוג זי איז, ווי וואונדערליך זי קאַן זיך אַנטאָן, ווי שייך זי קאַן ריידן און ווי גוט זי קאַן שווייגן. בקיצור איר דאַרף זי זען, איר מוז זי זען. איר מוז זיך באַקענען מיט איר.

אין אַזאַ עקסטאַז האָב איר אים ביז דעמאָלט נאָך קיינמאַל ניט געהאַט געזען. אַזוי ריידן האָב איר אים אויך קיינמאַל פּריער ניט געהאַט געהערט. אַט האָט ער געשטאַמלט און אַט איז ער זיך פאַרגאַנגען אין שילדערונגען און אַט האָט ער ווידער אָנגעהויבן שטאַמלען. אַזוי הערט מען אַמאַל ריידן אַ שפור. און ער איז דעמאָלט געווען אין גאַנצן שפור פון פאַרליבטקייט. ווען איר האָב געקוקט אויף אים און זיך צוגעהערט צו אים, האָב איר אָנגעהויבן מורא צו האָבן, צי וועט ער טאַקע ניט אין איינעם פון די נאַענטסטע טעג איבערלאָזן זיין ווייב און קינדער און אַוועק מיטן מיידל וועגן וועלכן ער האָט גערעדט. אַבער דאָס איז ניט געשען. יענע נאַכט האָבן מיר זיך ביידע אַרומגעדרייט ביז עס האָט אָנגעהויבן גרויען אויף טאַג. און נאַכדעם האָב איר אים ווידער ניט געזען אפשר אַ וואָך. איין נאַכמיטאַג ווען איר בין געזעסן אין שאַפּיראַס רעסטאָראַן איז ער אַריינגעקומען אַ צעטראַגענער און זיך אַוועקגעזעצט לעבן מיר. אַבער לאַנג איז ער ניט געזעסן. ער האָט קיין צייט ניט, האָט ער געזאַגט נאַכדעם ווי ער איז געזעסן מיט מיר עטליכע מינוט. ער דאַרף און ער מוז שוין אַוועקגיין. פאַרוואָס ער דאַרף און מוז שוין אַוועקגיין האָט ער ניט געזאַגט, און איר האָב אים ניט איבערגעפרעגט. ווייל ווען כ'האַב געזען ווי ער האַלט אין איין קוקן אויפן קיילעכדיקן זייגער, וואָס איז געהאַנגען איבערן בופעט, האָב איר געוואוסט פאַרוואָס ער דאַרף און מוז שוין אַוועקגיין. עס האָט זיך דערנענטערט די צייט ווען די אַרבעטער פאַרלאָזן די שעפּער און זיין מיידל וועט אַרויסקומען פון שאַפּ אין וועלכן זי אַרבעט. אַבער פאַרוואָס איז ער היינט אַזוי צעטראַגן? נאַכדעם האָב איר אים ווידער ניט געזען עטליכע טעג. ווי קאַזאַנסקי האָט מיר געזאַגט האָט ער אים יאָ געזען, אַבער גערעדט האָבן זיי ווינציק, ווייל מאַני לייב איז געווען שטאַרק צעטראַגן. איין אויפדערנאַכט, נאָך איידער איר בין געווען פאַרטיק מיט מיין אַוונט-ברויט איז ער אַריינגע-קומען צו מיר. דאָסמאַל איז ער געווען נאָך מער צעטראַגן ווי יענעם נאַכמיטאַג ווען איר האָב אים געזען אין רעסטאָראַן. ער האָט זיך געפרוואוט וויצלען מיט

מיין פרוי, און געפרואווט זיך א שפיל טאן מיט מיינע קינדער. אבער דאָס האָט אַלץ ניט געקאָנט פאַרשטעלן זיין צעטראַגנקייט. ווען מיר זיינען אַרויס פון מיין שטוב און זיך געלאָזט גיין אין דער ריכטונג פון אונזערע אַמאָליקע שפּאַצירן, האָט ער זיך פּלוצים אָפּגעשטעלט אין מיטן גאַנג און מיך אַ פּרעג געטאָן: — זאָגט דעם אמת, אייזלאַנד. וואָס איז אייך אייער מיני? איך מיין, אַחוץ אַ ווייב און די מאַמע פון אייערע קינדער? — איך האָב אים אָנגעקוקט און אַ הייב געטאָן די אַקסלען: — וואָס נאָך קאָן זי זיין אַ חוץ אַ ווייב און די מאַמע פון מיינע קינדער? — און מיין קאַסיע איז מיר אַ כּלה! — האָט ער אַ זאָג געטאָן. — איר פאַרשטייט? אַ כּלה! ביזן היינטיקן טאָג אַז איך דער-גענטער זיך צו איר, גיט זי זיך מיר איבער אַזוי ריין, אַזוי שעמעוודיק און אַזוי ציטערדיק ווי אַ כּלה. — צוליב וואָס ער דערציילט עס מיר, האָב איך דעמאָלט ניט געוואוסט און ווייס עס איצט אויך ניט. איך האָב נאָר חושד געווען, אַז ערגיץ וואו האָט עס אַ שייכות צו דעם פאַרהעלטעניש, וואָס ער האָט מיט יענעם מיידל, וואָס איך האָב, אגב, אינצוווישן געהאַט געזען איינמאָל און געמוזט מודה זיין, אַז זי איז ווירקליך געווען זייער אַ שיינע. בלויז איין וואָך שפּעטער איז געקומען צו אַזאַ שאַרפּער סצענע צווישן אים און דעם מיידל, בעת ער איז געווען ביי איר אין צימער, אַז ער האָט אַ כאַפּ געטאָן דעם קאַפּעלוש און איז אַנטלאָפּן פון איר מיט אַ זעץ אין דער טיר, און זינט דעמאָלט האָט ער זיך מיט איר מער ניט געטראַפּן. זינט דעמאָלט האָט ער אויך איר נאָמען ניט געוואָלט הערן פון קיינעם. וואָס עס האָט געבראַכט צו יענער סצענע און געמאַכט אַ סוף צו דעם דאָזיקן פאַרהעלטעניש, דאָס איז פאַר מיר ניט אין גאַנצן קלאַר ביז אויפן היינטיקן טאָג.

דאָס וואָס איז ניט געשען יענעם זומער איז סוף-כל-סוף געשען מיט אַ צוואנציק חדשים שפּעטער. פאַרשטייט זיך, אַז ניט צוליב דעם דערמאָנטן מיידל. יענע איז אים אַזוי פאַרהאַסט געוואָרן, אַז ער האָט זיך אָפּגעשאַקלט ווען עמיצער האָט צופּעליק דערמאָנט איר נאָמען. אויך ניט צוליב אַ צווייטער פרוי, אַ יונגע שוישפּילעריין, וואָס איז גרייט געווען אַלץ מקריב צו זיין פאַר אים. נאָר צוליב אַ דריטער, וואָס איז געווען די אמתע גרויסע ליבע אין זיין לעבן. אַט דער ליבע האָבן מיר צו פאַרדאַנקען דאָס ליד „איך בין דער וויינ-ריב דער ווילדער“, אויף וועלכן עס האָט מיט רעכט געשריבן איציק מאַנגער, אַז ס'איז איינס פון די שענסטע ליבע-לידער אין דער וועלט-פּאָעזיע. אַט דער ליבע האָב איך פּערזענליך צו פאַרדאַנקען זיין ליד „בלויקייט“ מיט וועלכן מאַני לייב האָט געשלאָסן זיין בוך „לידער“, וואָס איז אין 1918 אַרויס אין פאַרלאַג אינזל אינאיינעם מיט אַ בוך פּאַלק מעשה'ס און באלאָדן און אַ בוך אידישע און סלאַווישע מאַטיוון. אין דעם ליד דערציילט ער מיר, ניט אַנ-

רופענדיק מיך ביים נאָמען, וואָס מיט אים איז געשען נאָך אַ נאכטיקן שפּאַציר, וואָס מיר האָבן דאָסמאָל געהאַט, ניט מער אויף די אָפּענע שטחים פון באַראַ פּאַרק, נאָר אויף די ענגע און שמוציקע דאָן טאָנער גאַסן פון מאַנהעטן, ביזן בלויען פּאַרטאַג ווען ער האָט זיך ווידער באַוווּזן פאַר מיר. דערציילן דערציילט ער דאָ, אויף אַ שטאַרק אידעאָלאָזירטן אופן, פאַרשטייט זיך, ווי עס האָט אים אין מיט דער נאַכט אַ צי געטאָן צו דער פּרוי, וואָס ער האָט אַזוי גרויס ליב געהאַט, ווי זי האָט אים אויפגענומען, און ווי אַזוי ער איז ענדליך ווידער געקו-מען צו מיר. איך מוז דאָ אַבער צוגעבן, אַז אויך דאָס ליד איז געבויט אויף אַ מעשה שהיה, אָדער בעסער געזאָגט, ניט אויף איין מעשה נאָר אויף אַ צענדליק צי מער, און אַז אין זיין „בלויקייט“ האָט ער „אויפגעשיינט“ ניט פאַר מיניע פענצטער, ווי עס הייסט אין דעם ליד, נאָר פאַר מיין פאַרשלאָסענער טיר, אויפן ערשטן גאַרן פון אַן אַלטן טענעמענט הויז אויפן ראַג פון די גאַסן לוד-לאָו און האָוסטאָן, וואו איך האָב דעמאָלט געוואוינט איינער אַליין.

אין האַרבסט 1915, נאָכדעם ווי אונזער גרופע האָט געהאַט אַרויסגעגעבן דעם ערשטן נומער פון דעם באַנייטן זשורנאַל „ליטעראַטור און לעבן“ פון וועלכן מאַני לייב און איך זיינען געווען די רעדאַקטאָרן, האָט די נויט מיך געצוואונגען אויפצוגעבן באַראַ פּאַרק און אויך זיך אָפּצוזאָגן פון רעדאַקטירן דעם זשורנאַל, וואָרים איך האָב זיך געשטעלט אַרבעטן ביי מיין ברודער אין זיין גרויסער דעליקאַטעסן קראַם, וואו איך בין געווען פאַרנומען זיבן טעג אין דער וואַך פון פינף-זעקס אַ זייגער אין דער פּרי ביז אַכט-ניין אַ זייגער ביינאַכט. כדי צו קאָנען קומען צו דער אַרבעט אין צייט און ניט דאַרפן שלעפּן מיינע מידע און פאַרמאַטערטע פּיס נאָכדעם ווי מיינער אַ טאַג אַרבעט האָט זיך סוף-כל-סוף געענדיקט, האָב איך גענומען אַ דירה אין דעם זעלביקן הויז, וואו די קראַם האָט זיך געפונען. אין דער דירה בין איך פאַרבליבן אַפילו נאָכדעם ווי איך האָב נאָך אַ האַלב יאָר אַרבעט ביי מיין ברודער זיך אומגעקערט צוריק אין דער קאַפּן-פּאַבריק, וואו איך האָב פּריער געאַרבעט אַ יאָר זיבן אָדער אַכט, איידער איך האָב פאַרלוירן די שטעלע און האָב אויף אַ קורצער צייט אַליין געמוזט ווערן דער אייגנטימער פון אַ קליין וואורשט-קרעמל אין ברוקלין. דאָ אין דער דירה האָט מיין ערשטע פּרוי, אין אַנהייב ווינטער 1916-1917, אַנגעהויבן הוסטן מיט אַ טרוקענעם און אומהיימלעכן הוסט, וואָס האָט זיך פאַרענדיקט מיט אַ קריי. און ווען זי האָט ענדליך איינ-געוויליקט צו גיין צו אַ דאָקטאָר האָט ער זי גענומען צו נאָך איינעם, און ביידע האָבן מיר געזאָגט, אַז פאַר איר טובה וועגן און פאַר דער טובה פון אונזערע דריי קינדער וועט זיין גלייכער ווען איך וועל די קינדער צעוואַרפן צווישן מיינע קרובים און זי אַוועקשיקן אין די בערג. איך בין דעריבער פאַרבליבן אין דער דאָזיקער דירה איינער אַליין פונקט דעמאָלט ווען מאַני

לייב איז געווען שכור פון זיין גרויסער ליבע. און פֿאַר דער פֿאַרשלאָסענער טיר פֿון אַט דער דירה האָט ער דאָס „אויפגעשיינט“ אין זיין „בלויקייט“ אַ סך פֿאַרטאָגן נאָכדעם ווי ער האָט די נאָכט פֿאַרבראַכט מיט דער פֿרוי, וואָס ער האָט אַזוי ליב געהאַט, מחמת אַהיים האָט ער נאָך אַזאַ נאָכט ניט גע- קאַנט גיין.

ווער עס האָט אין יענע וואָכן ניט געזען מאַני לייבן, דער האָט ניט געזען ווי שייך, ווי קינדעריש, ווי גרויס-דערוואַקסן און ווי טראַגיש אַ מענטש קאָן זיין אין זיין פֿאַרליבטקייט. פֿון איין זייט האָט ער זיך בשום אופן ניט געקאַנט אַפּוואַגן פֿון דער פֿרוי, וואָס ער האָט אַזוי גרויס און פֿאַרגעטערנדיק ליב געהאַט, און פֿון דער אַנדערער זייט האָט ער אויפגעציטערט איטליכעס מאָל ווען ער האָט אַ טראַכט געטאָן, אַז צוליב דער דאָזיקער פֿרוי וועט ער סוף-כל-סוף מוזן פֿאַרלאָזן זיינע פינף קינדער. כאַסיען האָט ער איצט מער ניט גענומען אין חשבון. אין דער גרויסער ליבע זיינער צו דער אַנדערער האָט זי פֿאַר אים אין גאַנצן אויפגעהערט צו עקזיסטירן. אַז ערשט מיט אַן אַנדערטהאַלבן יאָר פֿריער איז זי פֿאַר אים געווען ניט נאָר זיין ווייב און די מוטער פֿון זיינע קינדער נאָר אויך „אַ כלה“ — דאָס האָט ער אין גאַנצן פֿאַרגעסן, אַדער ניט געוואַלט געדענקען. און ענדליך איז געקומען דער פֿרימאַרגן ווען אַפילו זיינע פינף קינדער (איצטער האָט ער שוין געהאַט מיט אַ קינד מער ווי דע- מאַלט ווען מיר האָבן ביידע געוואוינט אין באַראָ פֿאַרק) האָבן אים אויך ניט געקאַנט אַפהאַלטן פֿון פֿאַרלאָזן זיין היים. אויף מיין גורל איז אויסגעפֿאַלן, אַז איך זאָל זיין דערביי. און אויף מיין גאַנץ לעבן האָב איך ניט געקאַנט פֿאַרגעסן, וואָס פֿאַר מיינע אויגן האָט זיך אַפּגעשפּילט פֿאַר און נאָכדעם ווי ער איז כמעט ווי אַ קאַץ אַרויסגעשפרונגען פֿון זיין היים. לאַנג בלייבן אין מיין דירה האָב איך ניט געקאַנט. זי איז מיט יעדן טאָג געוואָרן אַלץ מער אַפּגע- לאָזן. דער שטויב און דער שמוץ האָבן זיך געקליבן אין איר, און די אַליינקייט האָט געשטיקט. ווי לאַנג מיין פֿרוי וועט דאַרפֿן זיין אין די בערג און ווי גיך איך וועל קאַנען אויפּסניי צונויפברענגען מיין הויזגעזינט, דאָס האָט מיר קיינער ניט געקאַנט זאָגן. מיר איז דעריבער ניט געבליבן קיין אַנדערע ברירה ווי אַוועקשטעלן דאָס ביסל מעבל אין „סטאַרעדזש“ און גיין וואוינען ביי יענעם ווי אַ קוואַרטיראַנט. ביי מאַני לייבן איז גראַד געווען אַ ליידיק צימער צו פֿאַרדינגען, און אין יענע צייט האָט זיך אים זייער געוואַלט האָבן אַן אייגענעם מענטש ביי זיך אין שטוב. און אַז מאַני לייב האָט געוואַלט האָבן איך ניט איבערגעקלערט, צי עס איז פֿאַר מיר גוט, און איך האָב זיך אַריינגע- געקליבן צו אים.

באַלד האָט זיך אַבער אַרויסגעשטעלט, אַז דאָס וואָס אים האָט זיך געוואַלט איז פֿאַר מיר ניט גוט געווען. זיין כאַסיע האָט שוין חדשים געפּילט, אַז מיט

מאַני לייבן איז עפעס דער מער. און אַז דער דאָזיקער „עפעס“ איז אַ סך אַנדערש ווי אַנדערע ענליכע „עפעסן“ וואָס ער איז דורכגעגאַנגען. בטבע אַ שווייגערין האָט זי געשוויגן. אָבער איר פנים האָט גערעדט. אַלץ אין איר האָט גערעדט. דער אופן ווי זי האָט אָפגעלאָזן דאָס הויז האָט גערעדט; דאָס ראַטשקעווען פון דעם קליינעם קינד אויף דער ערד און איבערלאָזנדיק נאָך זיך אומעטום קליינע לוזשקעלעך, וואָס זיינען ניט אויסגעווישט געוואָרן, האָט גערעדט, און מער פון אַלץ האָבן גערעדט אירע אויגן, וואָס האָבן טרויער־ריק זיך אָפגעשטעלט אויף מיר און געמאַנט עפעס שטומערהייט. גראַד האָב איך דעמאָלט געמוזט יעדן טאָג פאַרברענגען אין מיין צימער לאַנגע שעה'ן נאַכאַנאַנד. וואָרים דעמאָלט האָב איך אָנגעהויבן איבערצוזעצן עטליכע בענד פון היינריך היינעס פּראָזע ווערק פאַר מ. שעליבסקיס פּאַרלאַג אידיש. זי האָט מיך דעריבער יעדן טאָג געהאַט שעה'ן נאַכאַנאַנד פאַר די אויגן. און איר מאַן, אַז ער איז אַהיים געקומען, איז עס געווען שפעט פּאַרטאָג, און אויך דעמאָלט אַזוי שטיל, אַז זי זאָל ניט הערן. אָבער זי האָט יאָ געהערט. געהערט און אויף פאַרשיידענע אופנים געלאָזט וויסן, אַז זי הערט. עטליכע מאָל האָט ער זיך געלייגט שלאָפן אין איין בעט מיט זיין עלטסטן זון. אָבער דאָס בעט איז געווען צו שמאַל און צו קורץ פאַר אים. ער איז דעריבער עטליכע מאָל אַריין צו מיר אין בעט. לכתחילה האָט כאַסיע דאָס אַרונטערגעשלונגען, ווי זי האָט אַרונטערגעשלונגען מאַני לייבס אַנדערע גענג פון יענער צייט. אָבער איין אין דער פרי האָט זי עס מער ניט געקאַנט אויסהאַלטן. אַזוי גיך ווי די עלטערע קינדער זיינען אַוועק אין דער שולע, האָט זי אַ פּראַל אויפגעטאַן די טיר פון מיין צימער און איז געבליבן שטיין אויף דער שוועל.

מאַני לייב האָט דערפילט אַז דאָ קומט עפעס, אַז דאָ וועט זיך באַלד אָפֿ־שפילן אַ דראַמאַטישע סצענע. ער איז דעריבער אַרויסגעשפרונגען פון בעט און זי שטיל גענומען אַרויסשטופן פון צימער. אָבער דאָ האָט דאָס קליינע, שטענדיק שטומע ווייבעלע פּלוצים באַקומען לשון און צעלאָזט זיך הויך אויפן קול, אַז גענוג! מער וועט זי ניט שטיקן אין זיך! מער וועט זי ניט ליידן און שווייגן! זאָל ער איר זאָגן, דער טייערער מאַן אירער, פאַר מיר אין די אויגן זאָל ער איר זאָגן: מיט וועמען שלעפט ער זיך דאָס אַזוי אַרום גאַנצע נעכט? — איך וועל ניט שווייגן! דו הערסט? איך וועל מער ניט שווייגן! שוין זאָלסטו מיר זאָגן מיט וועמען דו שלעפסט זיך אַרום! — מאַני לייב איז געשטאַנען לעבן איר און געוואָלט איר פאַרמאַכן דאָס מויל. אָבער זי האָט זיך ניט געלאָזן. עס איז געקומען צו אַ געראַנגל ביי וועלכן זי האָט זיך מיט אירע נעגל אַ לאַז געטאַן צו זיין פנים. דאָ האָט מאַני לייב גיך, גיך זיך אָנגעהויבן אַנטאַן. נאָך איידער ער איז געווען אָנגעטאַן האָט זי צוריק פאַרהאַקט די טיר פון מיין

צימער. דאס קליינע קינד, וואס האט געראטשקעוועט אויף אלע פיר אויף יענער זייט טיר, האט אנגעהויבן צו וויינען. זי האט זיך אַוועקגעשטעלט מיט דער פלייצע צו דער טיר און אויסגעשטערקט אירע הענט ווי אַ צלם און פאַר-שטעלט מיט זיי דעם אַרויסגאַנג. אָבער אין צווישן איז שוין מאַני לייב געווען אין מאַנטל. — וועסט ניט גיין! דו וועסט ניט גיין! — האַט כאַסיע געשריען ווי ניט מיט איר קול. אָבער מאַני לייב האַט זי מיט כוח אָפּגעריסן פון דער טיר און איז מיט איין שפרונג אַרויס אין קאַרידאָר. כאַסיע האַט זוי דערפילט, אַז דער שפרונג זיינער אַרויס פון דער טיר האַט געמאַכט אַ סוף צו איר לעבן מיט אים. וואַרים ערשט איצט איז זי זיך פאַרגאַנגען אין אַ יללה, וואַס האַט געקאַנט שטיינער רירן. איך ווייס ניט, צי כאַסיע האַט ווען עס איז אַריינגעקוקט אין אַ טייטש-חומש אָדער געלייענט אַ תחינה. אָבער איר יללה האַט אין זיך גע-האַט אַלע קלאַגווערטער פון אַלע תחינות און אַלע קינות וואַס אידישע ווייבער האָבן אויסגעקלאַגט הויך אויפן קול זינט איך האָב געדענקט פון מיינע קינדער-יאָרן.

נאָך אין זעלביקן טאָג איז מאַני לייב זיך צוזאַמענגעקומען מיט דער פרוי, וואַס ער האַט אַזוי גרויס און אַזוי שיינ לייב געהאַט. ווי ער האַט פאַרלאָזן זיין ווייב האַט זי פאַרלאָזן איר מאַן. אָבער בלויז אַ טאָג צי צוויי נאַכדעם זיינען זיי מער ניט געווען צוזאַמען. וואַס עס האַט געמאַכט אַ סוף צו דער דאָזיקער גרויסער ליבע אַזוי גיך ווי די צוויי מענטשן זיינען זיך צונויפגעקומען, דאָס איז פאַר מיר — ווי דער סוף פון זיין ערשטער ליבע — קיינמאַל ניט אין גאַנצן קלאַר געוואָרן. מאַני לייב האַט מיר קיינמאַל ניט געגעבן קיין קלאַרע דערקלערונג. פון יענער פרוי ווידער האָב איך יאָ געהערט אַ דערקלערונג, וואַס האַט זיך טיילווייז געלייגט אויפן שכל. די דערקלערונג האַט אָבער ניט געשטימט מיט די אַנדערע דערקלערונגען וואַס זי האַט אָנגעגעבן פאַר אַנ-דערע. אָבער סיי ווי דער נאָמען פון דער דאָזיקער פרוי האַט מען פאַר מאַני לייבן, פונקט ווי דעם נאָמען פון זיין ערשטער געליבטער, אַ צייט פון לאַנגע יאָרן ניט געטאַרט דערמאַנען. די גרויסע ליבע איז געווען אויס. אָבער צו כאַסיען איז מאַני לייב מער ניט צוריקגעגאַנגען. פונקט ווי יענע פרוי איז מער צו איר מאַן ניט צוריקגעגאַנגען. מיטן סוף פון דעם דאָזיקן ראַמאַן איז גע-קומען אַ סוף צו אַ תקופה אין מאַני לייבס לעבן. מיטן סוף פון דעם דאָזיקן ראַמאַן איז אויך געקומען אַ סוף צו אַ תקופה אין מאַני לייבס שרייבן.

די קרענק פון מיין פרוי האַט באַלד נאַכדעם גענומען אַזאָ ווענדונג, און איך האָב מאַני לייבן ניט געקאַנט זען עטליכע וואָכן. זוען איך האָב זיך מיט אים ענדליך געטראָפן איז מיט אים שוין געווען ראשעל וועפרינסקי, וואַס איז געווען זיין פרוי די לעצטע אַכט און דרייסיק יאָר פון זיין לעבן.

ליכטיקע פרייד פון זומער

איך בין אַרויס אין מיין זומער
רוישיק און גרויס ווי אַ טייך.
ליכטיקע פרייד פון מיין זומער
האַב איך געטראָגן צו אייך.

האַב איך געלאָזט זיך פאַרפירן
פון מיין געצייכנטן וועג —
עפנט מיר אייערע טירן
אין מיינע האַרבסטיקע טעג.

דאָ פאַר די טירן אַ ווילדער
ליג איך ווי ווינריב פאַרשפרייט.
און ווי דער ווינריב דער ווילדער
טראָג איך די שיינקייט פון טויט.

און פון די וועגן און שטעגן
ברעג איך צו אייך פון מיין וועג
טרויער פון האַרבסטיקן רעגן,
גאַלד פון די האַרבסטיקע טעג.

דאָס איז איינס פון זיינע ווינריב לידער מיט וועלכע מאַני לייב האָט
אַפגעשלאָסן דאָס בוך „לידער“, וואָס איז דערמאָנט געוואָרן אין פריערדיקן
קאַפיטל. געשריבן איז דאָס ליד געוואָרן אָנהייב 1917 ווען ער איז אין גאַנצן
אַלט געווען דריי און דרייסיק יאָר, און האָט זיך געפונען אין מיטן פון דער
גרעסטער ליבע אין זיין לעבן. דאָס ליד באַשטייט פון פינף סטראַפּן, וואָס
איינעם פון זיי — דעם ערשטן — האָב איך אַרויסגעלאָזן. די לעצטע דריי
סטראַפּן אין וועלכע ער זעט זיך שוין אין זיינע האַרבסטיקע טעג זיינען געווען
צוגעפאַסט, אויב ניט פאַר זיינע יאָרן, איז פאַר זיין דעמאָלסטדיקער שטימונג
פון אַ שטאַרק פאַרליבטן, וואָרים אויף עלטער און אויף אַנזאָג פון טויט,
קלאַגן געוויינטליך אַ סך אי יונגע און אי פאַרליבטע מענטשן. דער צווייטער
סטראַפּ פון דעם ליד — וואָס ביי מיר דאָ איז ער דער ערשטער — טראָגט
אין זיך, נאָטירליך, דעם זעלביקן טרויער, וואָס די איבעריקע דריי, ווי נאָר
מיר הערן די פאַרקנידיונג, אַז ער איז אַרויס אין זיין זומער „רוישיק און
גרויס ווי אַ טייך“ און געטראָגן מיט זיך ליכטיקע פרייד, דערוואַרטן מיר
גלייך דאָס וואָס קומט טאַקע באַלד — דעם אַבסאָלוטן היפּוך דערפון. אין דעם
זינען איז דאָס ליד אין גאַנצן אין גייסט פון דער דיכטערישע תקופה ביי

מאני לייבן, וואָס די סעריע לידער האָט אָפגעשלאָסן. אָבער ווי אַ מאַטאָ וואָלט אָט דער צווייטער סטראָף, (וואָס איז דאָ ביי מיר דער ערשטער) גיכער גע- פאַסט פאַר דער צווייטער דיכטערישער תקופה, וואָס האָט זיך ביי מאַני לייבן אָנגעהויבן מיט די דריי לידער „קום, פשטות...“, „מיינע אויגן אין אייערע שלייפן...“ און „איך האָב ליב די מעוברתע וויבער“ וואָס ער האָט פאַרעפנט- ליכט אין צווייטן נומער פון זשורנאַל „דער אינזל“, וואָס אונדזער גרופע האָט אַרויסגעגעבן אין 1925 און 1926.

בכלל איז שווער אָנצואווייזן גענוי ווען אַ באַשטימטע תקופה ענדיקט זיך ביי אַ פּאָעט און ווען אַ נייע הייבט זיך אָן. דאָס איז אָבער ניט דער פּאַל ביי מאַני לייבן, צווישן די לידער פון איין באַשטימטער תקופה און אַ צווייטער איז ביי אים אַזאַ גרויסער חילוק, באַזונדערס צווישן דער ערשטער תקופה פון זיין שרייבן און דער צווייטער, אַז עס דאַכט זיך, אָפילו אַ קינד וואָלט קאָנען אויף זיי אָנווייזן. אין אונדזערע יונגע יאָרן האָבן מיר געהאַלטן אין איין נאַכזאָגן אַ באַהויפטונג, וואָס האָט אין אַ סך ליטעראַטורן דעמאָלט גענאַלטן פאַר אַ טראַזיזם, אַז וויכטיק אין אַ ליד איז ניט דער „וואָס“ נאָר דער „ווי אַזוי“. איך אַליין האָב דאָס געהאַלטן אין איין נאַכזאָגן אָפילו נאַכדעם ווי איך האָב אין מיינע אייגענע אויפזאַצן „קונסט און פּראָפּאַנאַציע“ שוין געהאַט אַ פאַראַגראַף אין וועלכן ס'איז געזאָגט געוואָרן, אַז „ווען מען לייענט ביי אונז די נאַרישע דיסקוסיעס וועגן פאַרם און אינהאַלט, וואָלט מען געקאָנט מיינען, אַז פאַרם איז עפעס אַ מין זעלבסטענדיקע כלי, וואָס אַז מען וויל קאָן מען זי אָנפילן מיט וויין און וויל מען גיסט מען זי אָן מיט וואַסער, און זיי ווייסן ניט, די טפּשים, אַז דער זאַפט באַשטימט די פאַרם פון דער טרויב“. אַוודאי איז דער „זוי אַזוי“ דאָס וויכטיקסטע אין יעדן קונסטווערק, אָבער דער „ווי אַזוי“ ווערט אין גאָר אַ גרויסער מאָס און ביי אַ סך קינסטלער אפשר אין גאַנצן באַשטימט פון דעם „וואָס“. די לידער פון מאַני לייבס איין דיכטערישער תקופה אונטערשיידן זיך פון די פון אַן אַנדערער ניט נאָר מיטן מעטאָד און אופן פון שרייבן נאָר אויך מיט דער טעמאַטיק, (איך האָב דאָ אין זינען הויפטזעכליך מאַני לייבס לירישע לידער, כאַטש דאָס זעלביקע לאַזט זיך אויך זאָגן אָפילו וועגן זיינע נאַראַטיווע לידער און פּאָעמעס). די ערשטע דיכטע- רישע תקופה האָט זיך ביי מאַני לייבן אָנגעהויבן מיט דער סעריע לידער, וואָס ער האָט פאַרעפנטליכט אין 1910 אין צווייטן זאַמלבוך „ליטעראַטור“ (וואָס ער האָט געשריבן ביז דעמאָלט האָט ער אַליין זינט איך געדענק ניט אַריינגענומען אין חשבון). ביז דער סעריע וויינריב לידער, וואָס ער האָט אָנגעשריבן אין 1917 און די מערסטע פון זיי פאַרעפנטליכט אין זאַמלבוך „דער אינזל“. זיין צווייטע תקופה האָט זיך אָנגעהויבן מיט די דערמאָנטע דריי לידער אין זשורנאַל „דער אינזל“ אין אַפּריל 1925. ווי לאַנג זי האָט זיך

געצויגן, דאָס איז שוין ניט לייכט צו זאָגן. מחמת אַלץ וואָס ער האָט זינט דעמאָלט געשריבן האָט ער מיט קליינע אויסנאָמען געדרוקט אין „פאַרווערטס“, און אין לויף פון לאַנגע פעריאָדן בלויז איין אייגן אַריגינעל ליד צווישן אומ־צייליקע איבערזעצונגען, וואָס ער האָט געמאַכט פון אַנדערע שפּראַכן. אַ דריטע באַשטימטע תקופה זעען מיר ביי אים אין די לעצטע זיבן־אַכט יאָר פון זיין לעבן, ווען ער האָט געשריבן זיינע סאַנעטן.

אין זיין ערשטער תקופה איז ער דורכאויס ראַמאַנטיקער, און די טעמאַ־טיק די פּרוכט פון אַ פינצטערן געמיט פון אַ יחיד, וואָס רייסט זיך פון אַ גרויען אַרום וואָס ער האָט פיינט. אַ סך מאָל האָלט ער אין איין באַקלאַנג זיך און זיין גורל. אַן אַנדערש מאָל ראַנגלט ער זיך מיט זיך אַליין אַדער מיט דעם פאַרהאַסטן אַרום. ווידער אַן אַנדערש מאָל חלומט ער אויס פאַר זיך אַ זייער אומרעאַלע וועלט אָבער אַ שענערע און ליכטיקערע ווי די אין וועלכער ער לעבט, און ווידער אַן אַנדערש מאָל זינגט ער אויס פון זיך די פרייד און דעם טרויער פון אַ גרויסער און שטאַרקער פּערזענליכער איבערלעבונג, וואָס דאַרף ברענגען דאָס אויסגעבענקטע גליק. מיט דער טראַגישער אַנטוישונג פון דער דאָזיקער איבערלעבונג איז געקומען אַן אויסניכטערונג. וואָס האָט אויך גע־מאַכט אַ סוף צו דער גאַנצער ערשטער דיכטערישער תקופה זיינער. פאַרשטייט זיך, אַז אין דער ערשטער תקופה זיינער האָט מאַני לייב אויך געשריבן לידער פון אַ גאַנצן אַנדערן מין, און אין דער ערשטער ליניע לידער אויף נאַציאָ־נאַלע און אַפילו משיחישע מאַטיוון, וואָס עטליכע פון זיי זיינען גאָר און גאָר גע־ראַטן. אָבער דעם שטעמפל אויף דער ערשטער תקופה האָבן געלייגט די לידער פון דעם מין וואָס זיינען אויבן דערמאַנט געוואָרן. נאָכן אַפּשלוס פון דער דאָזיקער תקופה זיינען ביי אים נאָך עטליכע יאָר פאַראַן אַפּקלאַנגען פון זיין אַמאָליקער טעמאַטיק, און עס חזרן זיך נאָך איבער ביי אים געוויסע מאַניע־ריזמען, וואָס שטאַמען פון יענער צייט. אָבער ווי אַלע אַפּקלאַנגען האָבן זיי מער ניט דעם כוח אַנצולאָדן זיין פּערז ווי אַמאָל. אַוודאי זיינען אויך אין אַט דער צווישנצייט געווען עטליכע גאָר וויכטיקע אויסנאָמען. אָבער ניט גענוג, אַז זיי זאָלן קאָנען לייגן אַ שטעמפל און געבן אַ באַשטימטן כאַראַקטער זיינע זאַכן פון דעמאָלט.

די הויפט כאַראַקטעריסטיק פון מאַני לייבס ערשטער דיכטערישער תקופה איז נעפּל. אַלץ אין איר איז פאַרנעפּלט. די שטימונג איז פאַרנעפּלט, די איבערלעבונג פון וועלכער זי וואַקסט אַרויס איז פאַרנעפּלט. דער אויסדרוק וואָס ער גיט זיין שטימונג און דער איבערלעבונג איז אַ פאַרנעפּלטער. גאַנץ אַפט פאַרנעפּלט ביז אומפאַרשטענדליכקייט. די סיבה פון דער דאָזיקער פאַרנעפּלטיקייט האָט זיך, לויט מיין מיינונג, גענומען הויפטזעכליך פון דעם,

וואָס ער אַליין האָט, ווידעראַמאַל מיט אויסנאַמען, מורא געהאַט צו דער־
גרונטעווען זיך צו זיינע עמאַציעס. די הויפט כאַראַקטעריסטיק פון זיין צווייטן
פּעריאָד איז זוניקייט און קלאַרקייט. דאָס ערשטע ליד מיט וועלכן זיין צווייטע
תּקופּה הייבט זיך אָן איז אַ מין פּראָגראַם־ליד, אַ מין פּאָדערונג, וואָס ער
שטעלט זיך אַליין, אַראַפּצואוואַרפּן פון זיך דעם נעפּל, און שטרעבן צו
קלאַרקייט.

קום, פּשטות קלאַרע, מיט דיין בלאַנקן מעסטער,
שנייד אויף דעם שוואַרצן פּלאַטנער פון מיין זעל,
מיין וועלט פון אונטער טונקעלע און שוואַרצע שלעסער,
זאָל אויפּשטרעלן פאַר מיר ווי זונען פאַר מיין שוועל.

און וואָס אין טיפּער פינצטערניש פון מיינע אויגן
איז בלינד, פאַרבּלענדט געווען, פאַרהוילט און פרעמד,
זאָל ווערן קלאַר פאַר מיר ווי ליכט פון רעגנבוין
און ווי דאָס ווייסע לייוונט פון מיין העמד.

און אַלע לעבעדיקע און ניט לעבעדיקע זאַכן,
וואָס לעבן ווייט פון מיר און אָפּגעווענדט —
דערנען, דעק אויף ווי ריינע וואַסער־פּלאַכן,
ווי מיינע ליבע צען פינגער פון די הענט.

און אויף מיין ערד פון ניט דערשעפּטן טרויער,
די שטיס פון אַלץ וואָס ליגט אין צער געשמידט,
ווי בלוט צו בלוט זאָל קלינגען אין מיין אויער
און אין מיין וואַרט געלייטערט דורך מיין ליד.

און דאָס צווייטע ליד פון דעם דאָזיקן אָנהייב — וואָס איז ביי אים אפשר
געווען דאָס ערשטע, מחמת דעם מוקדם ומאחר פון אַלע אַזוינע זאַכן ווייס
בלויז דער פּאָעט אַליין — איז שוין די אָפּענע נאַקעטקייט אַליין. אַזוי אָפּן
נאַקעט, אַז אַן אַנדערער פּאָעט וואָלט זייער ליכט געקאַנט געשטרויכלט
ווערן, אַז דאָס וואָס ער זאָגט דערין און וויל זאָגן, זאָל אַרויסקומען ציניש
און אַפילו שמעקן פאַרבּאָגראַפּיש. דאָ זעען מיר שוין פאַר זיך ניט דעם
מענטשן וואָס הילט זיך אין שלייערן, און דערזאָגט ניט קלאַר וואָס ער וויל
זויל ער האָט מורא צו דערטראַכטן זיך קלאַר צו דעם וואָס ער וויל, — שוין
ניט מער דעם יונגן, אומדערפאַרענעם מענטשן, וואָס זיינע פאַרלאַנגען מאַכן
אים אויסחלומען פאַר זיך ראַמאַנטישע געשטאַלטן, נאָר דעם רייפּן מאַן,
וואָס ווייס, אַז געשלעכטליך רייצן אים אַלע פּרויען און צו אַלע איז זיין באַגער.

קומט מיט אייער דערנענונג דערפרייען,
ווי פאַר גאַט זייט איר אַלע מיר גוט.

נאָך נאַקעטער איז ער אין דעם דריטן ליד פון דעם דאָזיקן אָנהייב, וואָס
איך מוז דאָ ווי אַן אילוסטראַציע ברענגען אין גאַנצן :

איך האָב ליב די מעוברתע ווייבער
מיט די בייכער פאַרשפיצט און געשוואַלן,
ווען זיי שלעפן די טאַפלטע לייבער
ווי די קי אויף די גראַזיקע טאַלן.

וועלכע זיכערקייט טראַגן זיי אַלע
און די אויגן ווי שטראַלן וואָס קוואַלן !
נאָר זיי שמעקן מיט מילך און מיט קאלע,
ווי זומער פאַרנאַכט אין די שטאַלן.

דו, מיט אויגן ווי שטאַלענע שפיצן,
דו פאַרגעסט ביי די שרפה פון וואונדן,
אַז די רויזן פון זייערע ציצן
זיינען אויף די ליפן געצונדן.

בלויז די ניט געלונגענע פראַזע „שרפה פון וואונדן“ דערמאָנט דאָ אַן
דעם מאַני לייב פון דער ערשטער דיכטערישער תקופה. קאָליא טעפער האָט
איינמאַל אין מיין שטוב געמאַכט אַ פאַרוואורף מאַני לייבן, אַז ער איז אין
זיינע לידער צו ווייך און צו ווייבליך. מאַני לייב, וואָס האָט זיך געפילט
געטראַפן פון דעם דאָזיקן פאַרוואורף, האָט געענטפערט מיט זיין כאַראַקטע־
ריסטישן אויסגעצויגענעם „י—יא“ ווען ער האָט כלומרשט מסכים געווען מיט
אַ קעגנער, און וואָס איז כמעט שטענדיק געווען אַ מין צוגרייטונג צו אַ קלאַפ
צוריק. און באַלד דערויף האָט ער טאַקע קאָליאן שאַרף אַן ענטפער געטאַן,
אַז נאָר צעקראַכענע, נישטיקע מענער שרעקן זיך אַרויסצואווייזן ווייכקייט
און צערטליכקייט, מען זאל זיי ניט האַלטן פאַר ווייבליך. אַ סך אמת איז
געווען אין מאַני לייבס ענטפער, אָבער אויך אין קאָליא טעפערס פאַרוואורף.
מאַני לייב איז אין זיין ערשטן פעריאָד גאַנץ אַפט געווען צו ווייבליך. סימנים
פון דער דאָזיקער ווייבליכקייט געפינט מען נאָך פון צייט צו צייט ביי אים
אויך אין דער צווייטער תקופה, אָבער זייער זעלטן. פון איצט אָן איז ער זוניק
און קלאַר אין כמעט אַלץ וואָס ער שרייבט, און מעגליך־זיכער איז זיין קלאַר־
קייט. צי דאָס זיינען רעאַליסטישע לידער פון דעם מין, וואָס זיינען דאָ געבראַכט
געוואָרן. צי זיי זיינען נעאַ ראַמאַנטישע ווי די לידער „איך בין“, „דו ביזט
אַ הירש גאָר אַ צאַרטער“ און אנדערע פון דעם מין ; דעסקריפּטיווע לידער ווי

„דער אינדישער פויגל“; סאציאלע ווי „א געוויין“ און „אויף שווערע שלעסער“ און נאך א צענדליק אנדערע; אזוינע לידער ווי „ביים קארטנטיש“, וואס גלאטשטיין האט מיט רעכט באצייכנט אלס דאסטאיעווסקיש, זיין גראטעסקע פאָעמע „הינטער כעלם“, און זיין אויטאביאָגראַפישע פאָעמע, וואס מיר איז צו מיין צער, אויסגעקומען צו לייענען בלויז דעם אָנהייב — אין אַלץ איז דאָ די „פרייד פון זומער“, פון אַ פאָעט, וואס איז פולצייטיק, פילזייטיק און פיל-פאַרביק, און ווי אַ שיינער, פול מיט פירות באַדעקטער עפּלבוים — אין ערד געוואַרצלט ביזן דײַך.

לעצטע יאָרן

אין אונזערע יונגע יאָרן, אַז מען איז זיך צוזאַמענגעקומען האָט מען גערעדט נאָר פון שרייבן, דער עיקר פון פאָעזיע. איינמאַל האָבן מיר זיך גע-כאַפט, אַז שוין אַ צייט ווי אונזערע קינדער פאַרנעמען אַ היפשן פּלאַץ אין אונזערע שמועסן. דעמאָלט האָט מאַני לייב אַ זאָג געטאָן, אַז גאָר אין גיכן וועלן מיר ריידן וועגן רומאַטיזם, ברעכעניש אין רוקן, ניט קאָנען שלאָפן ביינאַכט און אַנדערע סימנים פון זקנה. ער האָט אָבער נאָר האַלב געטראָפּן. וואָרים אין גיכן האָבן מיר אָנגעהויבן ריידן ניט פון אַלט ווערן נאָר פון שלאָף ווערן. דער ערשטער זיך אַוועקצולייגן מיט אַ שווערער קרענק איז געווען טאַקע ער, מאַני לייב אַליין. דאָס איז געווען אין אָנהייב פון די דריי-סיקער. ער האָט געקראָגן שווינדזוכט אַדער „די קאַטוטע“, ווי ער האָט ליב געהאַט זיך צו וויצלען איבער דער קרענק זיינער מיטן נאָמען אונטער וועלכן מען האָט וועגן איר גערעדט צווישן אידישע שאַפּ אַרבעטער. ער האָט אויף אַ לענגערער צייט געמוזט אַוועק אין אַ סאַנאַטאָריום. דערנאָך איז לאַנדוי קראַנק געוואָרן אויפן האַרצן. נאָך אים האָבן איר געקראָגן אַ שווערע האַרץ-אַטאַקע, און צום סוף, לכתחילה פון קיינעם ניט באַמערקט, איז דוד קאַזאַנסקי קראַנק געוואָרן. און ווען מען האָט זיך געכאַפט, אַז ער האָט אַ ראַק אין מאַגן, איז ער שוין געווען פאַרביי. דווקא די אינגסטע פון אונזער גרופּע — לאַנדוי און קאַזאַנסקי — זיינען געווען די ערשטע אונדז צו פאַרלאָזן. פון די טענות, וואָס קאַזאַנסקי האָט געהאַט אין זיין שאַרפן אַרטיקל אין זאַמלבוך „זישאַ לאַנדוי“, וואָס מיר האָבן אַרויסגעגעבן צו לאַנדויס ערשטן יאַרצייט, איז צו זען, אַז דער איינציקער נאָוועליסט אין אונזער גרופּע, האָט מאַני לייבן און מיך באַשולדיקט אין פאַרראַט צו די פרינציפּן פון די „יונגע“. אין זיינע ווער-טער האָט עס געהייסן, אַז מיר צאָלן ניט די וועקסלען, וואָס מיר האָבן אונ-טערגעשריבן. געמיינט האָט ער עס סיי בנוגע דעם אופן פון שרייבן און סיי בנוגע אונזער שרייבערשן אויפפיר. מיט זיינע ביידע טענה'ס צו אונז איז ער געווען הונדערט פּראָצענט גערעכט. אין יענער צייט האָבן מיר שוין

געהאַט פאַרוואַרפן גאַר אַ גרויסן טייל פון אונדזער ליטעראַרישן פראַגראַם, אויף וויפיל מיר האָבן געהאַט אַ פראַגראַם, ווען מיר זיינען געוואָרן אַן ענגע, געשלאַסענע גרופע, און אויך גאַר אַ גרויסן טייל פון דעם ניט געשריבענעם קאָדעקס בנוגע דעם ווי אזוי אַ שרייבער דאַרף זיך שרייבעריש אויפפירן. אין פּרט פון פראַגראַם איז ער פאַרבליבן דער איינציקער ריינער „יונגער“. דאָס איז אפשר געווען זיין טראַגעדיע. וואַרים שרייבער וואַקסן געוויינטליך אויס די שולן מיט וועלכע זיי קומען. און כאַטש קאָזאַנסקי איז אויסגעוואַקסן אונדזער שולע ניט ווינציקער ווי מיר, האָט ער דאָס אָבער פאַר זיך אַליין ניט געוואַלט צוגעבן. דער פּועל יוצא איז געווען אַ געראַנגל צווישן נייע וועגן אויף וועלכע ער האָט זיך פאַרנומען און די אַלטע צוימען, וואָס האָבן אים געשטערט אין גאַנג צום נייעם. צום בעסטן זעט מען דאָס אין זיין בוך „אין יאָך“, וואָס איז דאָס דריטע אין זיין פינף בענדיקן ראַמאַן „אַרום און אַרום“. דער ענין קאָזאַנסקי איז אַ צו וויכטיקער, און פאַר מיר פּערזענליך אַ צו פיינליך-אינטימער, אַז איך זאָל קאַנען אָפקומען מיט די געציילטע שורות, וואָס איך גיב אים דאָ אַפּ. פאַקטיש האָב איך געפלאַנט צו האָבן וועגן אים אַ לענגערע אַרבעט אין דעם איצטיקן בוך. צו מיינ גרויסן צער אָבער איז מיר דאָס איצט פשוט ניט מעגליך. איך האָף דעריבער, אַז איך וועל נאָך האָבן די כוחות און די צייט צו פאַרנעמען זיך מיט אים אַליין, ווי אַט דער מערקווירדיקער, אייגנאַרטיקער שרייבער און הערליכער מענטש האָט עס פאַרדינט. דאָ וויל איך נאָר נאָך צוגעבן, אַז מיר האָבן זיך אויך ניט געקאַנט האַלטן ביי די האַרבע געזעצן, וואָס מיר האָבן זיך געשטעלט אין אונדזער פראַגראַם פון שרייבערשן אויפפירן. שוין דערפאַר אַליין, וואָס אַ סך פון אַט די ניט געשריבענע געזעצן זיינען פון אָנהייב אָן געווען אַ שטיק מעשה-נערות, וואָס מיר האָבן געדאַרפט און געמוזט פאַרוואַרפן, ווייל זיי האָבן אונז געשטערט אין אונדזער שרייבערשער אַנטוויקלונג.

נאָך קאָזאַנסקיס טויט איז געוואָרן גאַר פּוסט און טרויעריק אַרום אונז. איך און מאַני לייב האָבן זיך איצט געטראַפן גאַנץ ווינציק. געווען צייטן ווען איך האָב זיך אין ערגיץ ניט געקאַנט ווייזן, ווייל איך בין געווען קראַנק, און מאַני לייב האָט ניט געקאַנט קומען צו מיר, ווייל צווישן אים און אַננאַ מאַרגאַלין זיינען געשטאַנען אַלטע פאַראיבלען און אַלטע פאַרדראַסן, וואָס ניט ער און ניט זי זיינען געווען גרייט אָפצואווישן. ווידער זיינען געווען צייטן ווען ער איז געווען קראַנק און ער האָט זיך ווינציק באַוויזן אויף איסט באַדוויי — דער איינציקער אַרט, וואו מיר האָבן זיך געקאַנט טרעפן. געמאַכט זיך, אַז מיר האָבן זיך ביידע געפילט גוט און איך בין געאַנגען אַלע טאָג אין דער רעדאַקציע פון „טאַג“, האָבן מיר זיך געזען איינמאַל אַדער צוויי מאַל אַ

וואָך אין דער קאָפּטער־יע. און ווען מיר האָבן זיך געזען האָבן מיר, פּונקט ווי אין די אַמאָליקע גוטע יונגע צייטן, זיך ניט געקאָנט אַפּרייסן איינער פון אַנדערן שעה'ן נאַכאַנאַנד. געווען אַ צייט ווען מאַני לייב איז ווידעראַמאַל פּלוצים שטאַרק קראַנק געוואָרן. דאָסמאַל אויף בלוטנדיקע געשווירן אין מאַגן. אָבער פון דער דאָזיקער קרענק איז ער, צו אַלעמענס שטוינען, גאָר גיך אַרויס. און דאָס מערקווערדיקסטע איז געווען, אַז דווקא נאָך דער דאָזיקער קרענק האָט ער זיך אַזוי שייַן צעבליט, אַז סיי נאַענטע און סיי פּרעמדע האָבן ניט געקאָנט אַפּרייסן די בליקן פון אים. מאַני לייב איז זיין גאַנץ לעבן געווען זייער אַ שיינער. אָבער איצט איז ער געווען שענער פון אַלעמאַל. געזונטער אין אויסזען, פּעסטער אין געבוי און גלייכער אין דער האַלטונג. ער, וואָס איז אַמאַל געווען דער שוואַכסטער און דעליקאַטסטער פון אונז אַלעמען, האָט איצט אויסגעזען דער געזונטסטער און שטאַרקסטער. זיין קאַפּ, וואָס איז אַמאַל געווען פּעך־שוואַרץ האָט שוין לאַנג געהאַט גרויע פּאַסן. אָבער איצט איז ער געווען אין גאַנצן שטאַל־גרוי, און דאָס האָט צוגעגעבן ווירדע פון עלטער זיין נאָך אַלץ יונגער און עלאַסטישער רירעווידיקייט. ער איז איצט אויך געווען פול מיט אַזאַ ענערגיע, וואָס מען האָט ביי אים פריער קיינמאַל ניט געזען.

איך זויס ניט גענוי ווען ער האָט אַנגעהויבן שרייבן זיינע סאַנעטן, וואָס זיינען די קרוין פון זיין שאַפּן. און וואָס שטעלן מיט זיך פאַר זיין דריטע און לעצטע דיכטער־ישע תקופה. אויב איך האָב ניט קיין טעות האָט אַט די דריטע און לעצטע דיכטער־ישע תקופה זיינע זיך אַנגעהויבן מיט זיין קומען צו זיך פון יענעם בלוטשטורץ אין מאַגן. אַרום זעכציק סאַנעטן האָט ער געהאַט אַנגעשריבן ווען ער האָט פון מיר פאַרלאַנגט, אַז איך זאָל זיי אַלע איבערלייענען. איך וועל זיך קיינמאַל ניט מוחל זיין פאַרוואָס איך בין דעמאַלט ניט נאָכגעקומען זיין פאַרלאַנג. איך דאַנק דעריבער מיטן גאַנצן האַרצן זיין אלמנה, די דיכטער־ין ראשעל וועפּרינסקי, וואָס זי האָט מיר צוגעשיקט כאַטש אַ טייל פון דעם דאָזיקן וואונדערליכן אוצר, וואָס מאַני לייב האָט אונדז איבערגעלאָזן. איינציקע האָב איך געהאַט געלייענט צופּעליק פון צייט צו צייט ווען אין מיינע הענט איז אַריינגעפאַלן אַ זונטאַג־נומער „פאַרווערטס“. שוין דעמאַלט האָב איך געשטוינט איבער דעם טאַן אין וועלכן זיי זיינען געשריבן און דער לעבנס־חכמה, וואָס ווייעט פון זיי. אָבער איצט ווען איך האָב ווידער און אָבעראַמאַל איבערגעלייענט אַ גרעסערע צאָל פון די סאַנעטן מיטאַמאַל, האָט דאָס שטוינען אַפּגעטראָטן דעם פּלאַץ אַן אומענדליך־טיפּער פּרייד, וואָס מאַני לייב האָט זוכה געווען, ניין, וואָס מאַני לייב האָט זיך אַליין דערפּירט צו דער זכיה צו שאַפּן עפעס אַזוינס, אַז אַלץ וואָס ער האָט פריער געשריבן,

ווי שיין און ווי גרויס עס איז געווען, זעט עס אויס ניט מער ווי אַ צוגרייטונג צו אַט דעם לעצטן.

אַלע סאַנעטן, וואָס ליגן פאַר מיר דרייען זיך אַרום טויט. און מסתמאָ איז עס דאָס זעלביקע מיט אַלע אַנדערע סאַנעטן זיינע, וואָס איך האָב דערוויל ניט געזען. אַז פון אַלע ווייעט מיט אַ קהלת שטימונג, דאָס איז זעלבסטפאַר-שטענדליך. דער פּאָעט פילט, אַז ער קומט אַלץ נענטער צום טויט און דאָס פילט אים אָן מיט אומבאַרשרייבליכן טרויער. דאָס וואונדער איז אַבער, וואָס ער איז ניט ביטער און אויך ניט ווידערשפעניק. דאָס וואונדער איז אויך, וואָס ער קאַקעטירט ניט מיט זיין גרייטקייט אַקעגנצוגיין דעם טויט, ווי דאָס איז דער פּאַל ביי אַנדערע פּאָעטן. ער וויל ניט דעם סוף און ער קאַן זיך אַפילו ניט פאַרשטעלן ווי אַזוי די וועלט וועט בלייבן וועלט אָן אים.

די זון אָן מיר וועט פאַר די טעג זיך שעמען
איר פייער צינדן און אין נעכט פאַרגיין.

און ווינטן וועלן מער דאָס גראַז ניט קעמען
און אַז אַז אַטעם אייביק בלייבן שטיין.

מיט די שורות פאַרענדיקט ער איינעם פון זיינע סאַענטן. און פון דעסט-וועגן איז ער מקבל זיין סוף באהבה, און שטראַפּט זיך נאָך למאי ער פּרוואַוט אַמאַל ביי זיך אין האַרצן זיך שטעלן אַקעגן דעם גורל.

איין גורל וואָרט אויף אַלעמען: צו שטאַרבן.
און דו פאַרשעמסט און לייקנסט טראַציק אַפּ
די פלעקן זילבער אויף דיין אַלטן קאַפּ,
און אויף דיין שטערן דייע קנייטשן-קאַרבן.

ווייל גאווה רייסט זיך אין דיין ענגן שאַרבן,
ווי פון דער שטאַל דער אַגער אין גאַלאַפּ
אין צייט פון ביאה, ווען דער רייפער קראַפּ
פאַרשמעקט דעם האַרבסט מיט ריחות פון די גאַרבן.

פאַרגעסט, אַז וואָס די יונגע כוחות שענקן —
דאָס האָט די קלוגע עלטער ניט. דערפאַר
פאַרגרייט זי אונדז די פולע מאַט פון שכר
צו וויסן צער אין ניכטערן געדענקן

די פרייד פון ריינע אָפּגעשײַנטע טעג —
די ציר פון ווערדע אויף דיין לעצטן וועג.

מיר האָבן אין אונזערע יונגע יאָרן גערעדט און געפּאָדערט איטליכער
פון זיך רעזיגנאַציע. געפּאָדערט און אַמאָל אויך דערגרייכט. אָבער ווער פון
אונז און ווער אויסער אונז איז דורך רעזיגנאַציע דערהויבן געוואָרן צו
אַזא הייך ווי מאַני לייב אין זײַן „שטויב צו שטויב“ ?

איך בין מיין לאַנגן לעבן דורכגעאַנגען
דורך אַלע וועגן גאַסט. דעם ברייטן וועג
פון חכמה פשוטער פון אַלע טעג ;
דעם וועג פון הויכן אַנען צו דערלאַנגען

די יענע זייט — די זייט וואָס האַלט געפּאַנגען
די אויגן פון דער וועלט אויף יענעם ברעג
פון זאַכן ; אויך דעם שטרויכלענדיקן שטעג
צו זיך, וואָס ליגט אין בלינדעניש פאַרהאַנגען.

איצט שטיי איך אויפן וועג, וואו אַלע וועגן
פאַרשליסן זיך. דער וועג איז קורץ און שמאַל.
ער פירט מיך צו דער נידער פונם טאַל.
דאָ שמייכלט מיר אַן אייביקע אַנטקעגן
די ר.ו. און אַלע חכמות — דריב און דרויב,
איך טרייסל אָפּ פון זיך ווי שטויב צו שטויב.

מאַני לייב, מאַני לייב!

(צו זיינע שלושׂים)

מאַני לייב, מאַני לייב!

הערליכער מענטש, וואונדערליכער חבר, פריניץ פון ליד, ערש-
טער פון א דור, שיינ און באַשיינער פון אַ תקופה! דאָס לעבן איז
פּוסט אַן דיר, אין האַרצן איז פינסטער אַן דיר.

**

מאַני לייב, מאַני לייב!

ערשט איצט וועט מען זיך אַרומקוקן (אויב ס'איז נאָך דאָ עמי-
צער וואָס זאָל זיך אַרומקוקן), ערשט איצט וועט מען באַנעמען (אויב

ס'איז נאָך דאָ עמיצער וואָס זאל באַנעמען), וואָס פאַר אַ ליכט דו
ביסט געווען, וואָס פאַר אַ געזאַנג דו ביסט געווען, וואָס פאַר אַ
געשאַנק דו ביסט געווען!

אַ וואונדער איז אונזער גרויער און בידנער וועלט.

מיט אַ קנייטש האָסטו געקענט עפענען טויערן, מיט אַ נאַנט
אַנטפלעקן וועלטן, מיט אַ פראַסט וואָרט זיך דערגרונטעווען צו טיפע
פלאַנטערנישן, און מיט אַ נישטיק רייכל זיך אויפהייבן און דערהייבן
צו די העכסטע הימלען.

מיט דיין שמענדיקן אַקצענט אויף וועלמליכקייט — עכט אידיש.
מיט דיין כלומר'שטן גלייכגילט צו מאַראַל — טיף עמיש. מיט דיין
יחיד'ישקייט — אַלמענטשליך און אַלוועלטליך. אין דיין ראַמאַנטי-
שער דערהויבנקייט — מיט ביידע פּים אויף דער ערד. און אויף דער
ערד — מיטן שפּרונג און שוואונג פון אַ הירש אַ צאַרטן, וואָס
שטויסט מיטן האַרן אַ שטערן.

**

מאַני לייב, מאַני לייב!

מען האָט דיין טויט פון מיר באַהאַלטן. טעג און וואַכן באַהאַלטן.
מיט קלוגשאַפט און געטריישאַפט באַהאַלטן.

אַבער דאָס האַרץ האָט געאַנט, און די צונג האָט געמאַנט. כסדר
געמאַנט. פון פריינט און באַקאַנטע געמאַנט: — וואָס מאַכט מאַני
לייב? ווי פילט מאַני לייב? וואָס שרייבט מאַני לייב?

און שטענדיק אין חלום דיך געזען. אַזוי און אַזוי און אַנדערש.
און שטענדיק געדענקט אונזער לעצט צוואַמען זיין. בלויז מיר אין
צווייען, ווען אַלע פריינט זיינען זיך פאַנאַנדערגעגאַנגען. איך אויפן
ראַנד פון בעט און דו לעבן מיר. און אונזערע הענט צונויפגעפלאַכטן
און אונזערע בליקן מאַגעטיש באַהאַפטן.

און פּלוצים האָב איך זיך אַנגעבויגן און דיר הייס אַ קוש געטאַן
אין אַ האַנט, און דו האָסט זיך אַ וואָרף געטאַן און אַ געשריי געטאַן.
מיט צאַרן, מיט טרערן אין די אויגן און אַ שטיקעניש אין האַלז.

דו, וואונדערליכער פאַרשטייער, האָסט ניט פאַרשטאַנען, וואָס
דער קוש האָט באַטייט. מיט געוואַלטיקן צער האָב איך דערפילט,
אַז מיר זיינען צוואַמען צום לעצטן מאַל, אַז מער וועלן מיר זיך ניט זען.
נאָר האָב איך עס דען אַזוי געמיינט?

**

מאני לייב, מאני לייב!

אויף דעם שיינעם קאפ, וואָס האָט באַצויבערט מענטשן און
דאַרף איצט ליגן אין דער ערד, וויין איך.

אויף די שאַרף-גרויע אויגן, וואָס האָבן זיך געקענט אָנגיסן מיט
שמערן — און איצט זיינען זיי אויף אייביק פאַרשלאָסן, וויין איך.

אויף דער מעלאָדישער שמים מיט אירע וויבראַציעס און טיפע
אונטערטענער, וואָס איז אויף אייביק פאַרשטומט געוואָרן, וויין איך.

אויף די דינע הענט, וואָס האָבן מיט צויבערליכע זשעסטן גע-
פרוואווט פון דער לופט אַרויס'כשוּפֿן דאָס פאַסיקסטע וואָרט אין אַן

אַרגומענט און פון איצט אַן וועל איך זיי מער ניט זען, וויין איך.

אויף בריוו און בריוולעך, געפינטלט מיט אַ קליינינקן כתב,
אויף שמאַלע פאַסיקלעך פאַפיר, פּראָסט אין לשון ווי ראַזעווע ברויט,

און פול מיט פאַרשטייאונג און טיפער לעבנס-חכמה, וואָס וועלן מער
ניט קומען, וויין איך.

אויף דעם, וואָס פון אַ גאַנצער גרופע בין איך איצט אַן דיר
פאַרבליבן איינער אַליין, וויין איך.

„ניט גוט, ניט גוט, ניט גוט...“

אוי, ווי ניט גוט, מאַני לייב, מאַני לייב!

משה לייב האלפערן

(צו זיין 10טן יאָרצייט)

פון משה לייב האלפערןס אלע קאלעגן בין איך ניט געווען דער נאָענט־סטער צו אים. איין צייט איז אפילו צווישן מיר און אים, גענויער צווישן מיר קרייז און אים, געווען אַ שטילע, אָבער פאַרביסענע מחלוקה. מיר האָבן אים פאַרגעוואָרפן אויפגעבלאָזנקייט, באַמבאַסטיק, מעלאַדראַמאַטישקייט און בור־לעסק. דאָס לעצטע אין זיינע סאַטירישע לידער. ער, ווידער, האָט אונז פאַרגעוואָרפן לירישן געניץ און צעקראַכנקייט, איבער דער רעזיגנאַציע און דער עיקר צוליב דער וואַכעדיקייט, וואָס אַ טייל פון אונז האָט דעמאָלט גע־פאָדערט אין דער פּאָעזיע, אַלס רעאַקציע צו די פאַרטיקע פּאָעטישע שאַבלאַ־נען, מיט וועלכע אונזער דיכטונג איז דעמאָלט געווען אַזוי פול. אָט די פּאָדערונג פון וואַכעדיקייט האָט געבראַכט צו פּשטות און קלאַרקייט פון אויסדרוק, וואָס איז אפשר דער וויכטיקסטער פּאַרדינסט פון די „יונגע“. אָבער דאָס איז האַלפּערנ'ען ניט שטאַרק געווען צום האַרצן און ער האָט עס אַרויסגעוויזן ביי יעדער געלעגנהייט.

דאָס איז געווען מיט אַ יאָר פינף־און־צוואַנציק צוריק, ווען מיר זיינען נאָך אלע געווען פאַרהעלטניסמעסיק יונג און, ווי אלע יונגע דיכטער, גרויסע קנאים, וואָס מיינען, אַז נאָר זייער וועג איז דער ריכטיקער און אלע אַנדערע זיינען פּאַלש. מיט דער צייט האָבן מיר, אַליין ניט פּילנדיק, זיך געביטן מיט די ראַלן. מיר, די יונגע, זיינען אַוועק פון דער אייגענער וואַכעדיקייט־טעאָריע, נאָכדעם ווי דאָס מיטל קעגן שאַבלאַנען איז אַליין געוואָרן שאַבלאַן, און האַלפּערן האָט זי אויפגענומען. אויף זיין וועג צו וואַכעדיקייט איז ער דערגאַנגען אַזש ביי „גראַבע רייד“, אויף וויפּיל גראַבע רייד זיינען ביי אים ניט געווען בלויז עפעקט און קאָקעטעריי. דאָס אַלץ האָב איך שוין באַרירט אַמאָל. וואָס איך וויל דאָ אַרויסברענגען איז, אַז מיט דער צייט איז געוואָרן מער קרבות צווישן מיר און האַלפּערנ'ען, און פון אלע זיינע קאלעגן בין איך געווען דער איינציקער צו זען משה לייב'ן אין די לעצטע מינוטן פון זיין לעבן. דאָס איז אפילו געווען אַ צופאַל, אָבער פונדעסטוועגן ניט אין גאַנצן צופאַל. מיטגלידער פון דער משפּחה האָבן געוואוסט, אַז מיט אַ שטיקל צייט פריער האָט זיך פאַרקניפט אַ שטיקל נאָענטקייט צווישן אונז ביידען, און ווען ער איז אַוועקגעפאַלן און מען האָט אים געדאַרפט אַפּפירן אין שפּיטאַל, האָט מען מיר געלאָזט וויסן וועגן דעם.

חדשים פאר דעם האָב איך זיך גערטראָפן מיט האַלפּערנ'ען מער ווי פריער אין יאָרן. און צי ער האָט זיך ווירקליך געהאַט אַזוי שטאַרק געביטן אָדער מיר האָט זיך נאָר געדאַכט אַזוי, אין יענע חדשים איז האַלפּערן געווען אינגאַנצן אַן אַנדערער פון דעם, וואָס איך האָב געקענט קנאַפע צוויי און אַ האַלב צענדליק יאָר. געמאַסטענער אין די רייך און געמאַסטענער אין די באַוועגונגען. אמת, נאָך אַלץ זיכער ביי זיך, אַז נאָר זיין וועג איז דער איינ-ציקער. אָבער דאָך שוין טאַלעראַנטער צו דער מיינונג פון אַן אַנדערן, און וואָס וויכטיקער — מער גענייגט דעם אַנדערן אויסצוהערן. דאָס פנים האָט נאָך אַלץ געשפּראַצט מיט גבורה, כאַטש עס האָט אָפּגענאַרט, ווייל ווי זיינע נאָענטסטע דערציילן, איז ער שוין דעמאָלט געווען זייער קראַנק, אָבער די פאַרשייטקייט און חוצפּה'דיקע אַרויסרופונג אין זיינע בלויע אויגן איז שוין ניט געווען מער.

פונקט צוויי וואָכן און אַ טאַג פאַר זיין טויט האָב איך פאַרבראַכט מיט אים אפשר צען שעה כסדר. מיר זיינען דעמאָלט אַרויסגעפאַרן אין אַ זומער-קאַלאַניע אַרום פיקסקיל, וואו דער פּרין-פאַראיין האָט אַראַנזשירט אַן אַוונט פאַר אַרבעטסלאָזע שרייבער. מיט אונז זיינען אויך געווען אברהם משה דילאָן, מאַרק שווייד, בעלא בעלאַרינאַ, נח נאַכבוש און אַ מוזיקער, וועמענס נאָמען איך האָב פאַרגעסן. פאַר און נאָך יענעם אַוונט האָב איך געזען משה לייב'ן אין אַזאַ ליכט ווי קיינמאַל ניט פריער. אין זיין אומגאַנג מיט מענטשן האָט געווייט פון אים אַזאַ שטילע גוטסקייט און לירישע צאַרטקייט, אַז איך בין געבליבן זיצן מיט אַן אַפן מויל. איז דאָס דער זעלביקער האַלפּערן, וועמען איך קען שוין אַ יאָר פיר-אויף-צוואַנציק? און איז דאָס דער זעלביקער האַלפּערן, וואָס האָט אויף יענעם אַוונט געלייענט לידער, וואָס זיינען געווען פונקט דער היפּוך פון דעם אַלעמען?

אין די גאָר פריע יאָרן איז האַלפּערן פאַר מיר איין צייט געווען אַ דיכ-טער, וועמען איך דאַרף באַקעמפן. אין די לעצטע יאָרן — אַ רעטעניש, וואָס איך קאָן ניט לייזן. דאָס רעטעניש איז נאָך גרעסער געוואָרן אין יענעם אַוונט אין „פּאַין לעיק פאַרק“ ביי פיקסקיל. מאַנטיק ווערט צען יאָר ווי משה האַלפּערן איז אַוועק פון אונז, און דאָס רעטעניש האַלפּערן איז פאַר מיר נאָך אַלץ ניט געלייזט.

קלאַר איז, אַז משה האַלפּערן איז געווען גאָר אַ גרויסער דיכטערשישער כוח. אפשר דער גרעסטער נאָך מאַריס ראָזענפעלד, קעגן וועמען ער האָט אַזוי שטאַרק געקריגט, כאַטש אָדער אפשר גאָר ווייל ער איז מער ווי אין איין פרט געווען ענליך צו אים. עס איז אָבער פונקט אַזוי קלאַר, אַז אַט דער גרויסער דיכטערשישער כוח איז ניט שטענדיק געווען ווי געהעריק אַרגאַניזירט און גאָר אַפט איז ער צעטרענצלט געוואָרן אויף גאַרנישט.

מען רעדט ביי אונז א סך וועגן דעם "שטארקן" האלפערן, און ווען זיינע חסידים ריידן וועגן "שטארקן", מיינען זיי הויפטזעכליך דעם סאטיריקער האלפערן. אבער דוקא דא איז דער דיכטער צום שוואכסטן. די מחלוקה, וועגן וועלכער עס רעדט זיך אויבן, האט אויפגעהערט א סך יארן פאר האלפערן'ס טויט, און אין איין פרט, ווי עס איז שוין אויך אויבן אָנגעמערקט, האָבן מיר זיך אָפילו געביטן מיט די ראלן... אָבער דאָס וואָס איך און די דיכטער פון מיין קרייז האָבן געהאַט אויסצוועצן קעגן האַלפערן דעם סאַטיריקער מיט אַ יאָר פינף-און-צוואַנציק צוריק, גילט נאָך ביז אויפן היינטיקן טאָג. אין זיינע סאַטירישע לידער האָט זיך האַלפערן, אמת, באַנוצט מיט "שטאַרקע" ווערטער, און אין איין פּעריאָד אָפילו מיט "גראַבע רייד", מיט וועלכע ער האָט דעמאָלט שטאַלצירט. אָבער זייער זעלטן האָט ער זיך און זיי דערהויבן צו דיכטעריש-קייט. מיט אַן אויסנאַם פון עטליכע איז ער אין זיינע סאַטירישע לידער אָפילו טעכניש געווען אומבאַהאַלפן. צום סוד פון צמצום איז האַלפערן דער-גאַנגען בלויז אין זיינע לירישע לידער. אָבער אין ערגיץ האָט ער זיך ניט אַזוי צעגאַסן אין אַ מבול פון רייד, ווי אין זיינע סאַטירישע לידער. דאָס זעלביקע וועגן זיינע גראַמען, איך קען ניט נאָך איין דיכטער ביי אונז, וואָס זאָל בכלל זיין אַזוי אַרים אין גראַמען, ווי האַלפערן, און אַט די אַרימקייט זעט זיך אַרויס נאָך שטאַרקער אין זיינע סאַטירישע לידער. גאַנץ אָפט דאַכט זיך, אַז האַלפערן האָט ניט פאַרמאַגט מער ווי פינף אָדער זעקס גראַמען, וואָס ער האָט געהאַלטן אין איין איבער'חורין. אָבער דאָס איז נאָר אַן אויבן-אויפיקער איינדרוק. אַ נעענטערער צוגאַנג ווייזט, אַז דאָס איז ניט אַזוי. פאַראַן ביי אים לידער, וואו ער איז ניט נאָר רייך, נאָר פשוט איבערראַשענדיק מיט זיינע גראַמען. אמת, ניט קיין סך. אָבער די ווינציקע ווייזן, וואָס ער וואָלט געקאַנט אויפטאָן, ווען ער וואָלט זיך נאָר געגעבן די מי. פאַרוואָס ער האָט זיך די מי ניט געגעבן, נאָר איז געגאַנגען מיטן וועג פון לייכטסטן ווידער-שטאַנד און ביי זיך אַליין גענומען פאַרטיקס פון גרייטן, דאָס דאַרף ערשט אויסגעפאַרשט ווערן, פונקט ווי עס דאַרף אויך ערשט אויסגעפאַרשט ווערן פאַרוואָס זיינע מערסטע גראַמען זיינען מעגליכע. איך וואָלט זאָגן, אַז סיי דאָס ערשטע און סיי דאָס צווייטע איז געקומען פון פשוט'ער פּוילקייט, ווייס איך אָבער, אַז האַלפערן האָט זייער פיל געאַרבעט איבער זיינע לידער. ניט געווען קיין איין ליד כמעט, וואָס ער זאָל ניט האָבן איבערגעשריבן און אי-בערגעאַרבעט אַ סך מאל. די סיבה מוז דעריבער זיין אַ טיפּערע. און ווען זי וועט אויפגעדעקט ווערן, וועט אפשר דאָס רעטעניש האַלפערן געלייזט ווערן. זיינע סאַטירישע לידער ליידן אויך פון דעם, וואָס ער חממה'ט זיך אין זיי צופיל. אַ סימן פון אַ מאַנגעל אין אמת'ער לירישער חכמה. אונטער לירישער

חכמה פאַרשטיי איך יענע סומע פון טיפערער דערפאַרונג, וואָס זאַמלט זיך אָן פון ליריש-טראַכטערישע איבערלעבונגען.

ווען מען רעדט וועגן דעם „שטאַרקן“ האַלפערן, האָט מען אויך אין זינען האַלפערן דעם פּאַנטאַסט. און דאָ איז מען נענטער צום אמת. ווייל כאַטש אַ טייל פון זיין פּאַנטאַסטיק איז פון דעם סאַרט, וואָס אב. קאהאַן האָט אויף אַן עכט קאהאַניסטישן און דאָך טרעפליכן אופן אַמאַל אָנגערופן „אויסגע-טראַכטע פּאַנטאַזיע“, דערהויבט זיך אָבער האַלפערן אין זיין פּאַנטאַסטיק אָפט צו אמת'ער גרויסקייט. צום מין „אויסגעטראַכטע פּאַנטאַזיעס“ וואָלט איך צוגעשריבן אַ גרויסן טייל פון זיינע גראַטעסקע געשטאַלטן, וואָס לעבן ניט אַפילו אַזוי פיל ווי מאַריאַנעטן אין די הענט פון זייער מאַניפּולאַטאָר. האַלפערן פאַרמאַגט אָבער עטליכע פּאַנטאַסטישע לידער, וואָס וואָלטן געווען אַ צירונג אַפילו אין דער רייכסטער דיכטונג. דער אמת „שטאַרקער“ האַלפערן איז לויט מיין מיינונג ניט אין זיינע סאַטירישע, ניט אין זיינע סאַציאַלע און נאַציאָנאַלע לידער, וואָס אַ טייל פון זיי, ווי די פּאַעמע „די נאַכט“, למשל, האָט אין זיין צייט געמאַכט אַזאַ שטאַרקן רושם, און אויך ניט אין זיין פּאַנטאַסטיק, נאָר אין אַ טייל פון זיינע לירישע לידער. צו דעם מין שרייב איך צו די פּאַעמע „אַ באַנקעט רעדע“, וואָס מען האָט געפונען נאָך זיין טויט צווישן זיינע שריפטן, כאַטש זי איז צופיל צעצויגן, מיט אַ סך איבעריקייטן און זייער ווינציק געשליפן. דאָ באַהאַנדעלט דער דיכטער דאָס אייביקע פּראַבלעם פון לעבן און טויט און דעם תכלית פון זיין, אין יענעם לירישן טאָן, וואָס הערט ניט אויף צו בויערן און גריבלען, כאַטש עס איז פאַרן פּאַעט שוין לאַנג אַנטפלעקט דער טראַגישער סוד, פון וועלכן עס רינט מיט טרויער פון הבל הבלים אין אַלע דורות און אַלע צייטן. דער „שטאַרקער“ האַלפערן אַנטפלעקט זיך אין זיין גאַנצער גרויס אין דעם ליד „מיין אומרו פון אַ וואָלף“, וואו דער דיכטער טרעט אַליין צו צום רעטעניש האַלפערן. דאָס איז אַ גרויס קאָסמיש ליד, ווי פון איין גוס פון ערשטן ביז דעם לעצטן וואָרט, טיף אין דער אויפפאַסונג, קלאַסיש אין דער דורכפירונג, מיט אַ טאָן און ריטם, וואָס פאַרכאַפן, פאַרפאַלגן און לאָזן ניט אָפּ, ביז דאָס ליד גראַבט זיך איין אין זכרון און ווערט אַ טייל פון דיר, ווי אַלע גרויסע וועלט-לידער.

צום סוף וועל איך זיך דערלויבן צו ברענגען אַן אויסצוג פון אַן אַרטיקל, וואָס איך האָב געשריבן וועגן האַלפערן'ען באַלד נאַכדעם ווי ער איז אוועק פון אונז.

משה לייב האַלפערן, האָב איך דעמאַלט געשריבן, איז געווען איינער פון אַ גאַנצן דור, וואָס האָט געמאַכט אַן איבערקערעניש אין דער אידישער דיכטונג, אָבער אַן אַנדערער פון דעם גאַנצן דור. בלויז דער אויסגאַנג איז געווען דער זעלביקער: די דערקענטעניש, אַז מיר זיינען אַלע אונטער-

וואָרפֿן אַ בלינדן גורל. ווייטער זיינען זיך די וועגן צעגאַנגען. די מערסטע פּאַעטן פֿון דער גרופּע האָט די דערקענטעניש געפֿירט צו שטילער לירישער רעזיגנאַציע און אים האָט זי אויפגעברויזט צום אייביקן פּראָטעסט.

זיין גאַנץ לעבן איז משה לייב האָלפערן געווען אַ רעבעל. מיט זיין וואָרט איז ער אויפגעשטאַנען קעגן אַלץ, וואָס שטייט אין וועג צווישן מענטש און זיין געווינטשטן גליק. ווי די מערסטע רעבעלן און פּראָטעסטלער איז ער ניט שטענדיק געווען אָפּגעהיט מיט זיין וואָרט. דער, וואָס זוכט דעם אמת פֿאַר זיך, זוכט פֿאַר זיין ליד פֿריער פֿאַר אַלץ דאָס וואָרט, וואָס איבערצייגט אים אַליין. דער, וואָס מיינט, אַז ער האָט שוין דעם גאַנצן אמת געפונען, איז אין זיין ליד, ווי דער אַראַטאַר און דער פּראָפּאַגאַנדיסט, וואָס זוכן מיט זייער וואָרט צו מאַכן אַן איינדרוק אויף אַנדערע. דער עפעקט ווערט דער עיקר. און כדי צו דערגרייכן עפעקטן, האָט מ. ל. האָלפערן אָפּט אויסגעקליבן אַזוינע ווערטער, וואָס זאָלן שאַקירן, און דאָס האָט געוורקט. איין צייט האָט מען אים שיער ניט געקרוינט פֿאַר דעם דיכטער פֿון „גראַבע רייד“, און מען האָט געמיינט, אַז מיט דעם האָט מען אויסגעשעפּט זיין דיכטערישן מהות. אָבער ניט דאָס בין איך אויסן. איך האָב דאָ נאָר געוואַלט אַנווייזן אויף משה לייב דעם רעבעל, וואָס איז מיט זיין וואָרט אויפגעשטאַנען קעגן יעדן סאָרט דעספּאָטיע, פּערזענליכע און געזעלשאַפֿטליכע, מאַטעריעלע און גייס־טיקע, טראַדיציאָנעלע און די, וואָס קלייבט זיך ערשט צו ווערן די שאַפּערין פֿון אַ נייער טראַדיציע, נאָר מערקווערדיקערווייז האָט ער זיך קיינמאל ניט אַקעגנגעשטעלט דעם גרויזאַמטן דעספּאָט, זיין מאַיעסטעט דעם טויט. דעם טויט איז ער אין זיינע לידער אַקעגנגעקומען מיט דער זעלביקער רעזיגנאַציע ווי די אַנדערע פּאַעטן פֿון זיין דור.

פֿון אַלע זיינע לידער געדענקט זיך מיר צום בעסטן „די זון וועט אַרונ־טערגען אונטערן באַרג“. צו דעם דאָזיקן ליד איז פּאַרפּאַסט געוואָרן אַ מעלאָדיע, וואָס האָט עס געמאַכט זייער פּאָפּולער ביים עולם. די מערסטע מעלאָדיעס פּאַרשוועכן נאָר דעם ווערט פֿון אַ ליד. אָבער אין דעם פּאַל האָט אַפֿילו די מעלאָדיע אויף אַ האָר ניט געקאַנט מינערן דעם צויבער, וואָס האָלפערן האָט אין דעם ליד דערגרייכט מיט אַ מינימום פֿון מיטלען. אין דעם ליד באַרירט האָלפערן דריי פֿון די געהויבנסטע מאַמענטן אין לעבן פֿון יעדן מענטש: דעם מאַמענט פֿון ליבע, דעם מאַמענט פֿון חלום און דעם מאַמענט פֿון טויט. צוערשט קומט ביי אים די ליבע. דערנאָך דער חלום אין דער געשטאַלט פֿון דער גאַלדענער פּאַווע און פּאַרוויגט אין אַ געזאַנג, און צום סוף קומט דער טויט און ליולעט איין מיט דעם זעלביקן געזאַנג. ס'אַראַ שייניקייט און ס'אַראַ טרויער עס רינט פֿון דעם דאָזיקן ליד! און, ווי ביי

די מערסטע וואונדערליכע לירישע לידער, ווייסטו ניט צי קומט די שיינקייט פון טרויער אָדער דער טרויער פון דער שיינקייט. פון דעם זעלבליקן אַרטיקל, וואָס איז אויבן דערמאָנט געוואָרן וועל איך אויך ברענגען דעם אָנהייב אין וועלכן עס רעדט זיך וועגן די לעצטע מינוטן פון מ. ל. האַלפּערן.

פון אַלע זיינע קאַלעגן איז אויף מיין גורל אויסגעפאַלן צו זען משה לייב האַלפּערן אין די לעצטע מינוטן פון זיין לעבן.

אַבער, האָב איך אים ווירקליך געזען? ביז איצט גלויבט זיך מיר דאָס ניט. וואָרים דער מענטש, וואָס איז געלעגן אויף דעם שפיטאַל-בעטל מיט אַ ברייט-צעעפנט מויל, ווי ער וואָלט אָנגעווענדט זיינע לעצטע כוחות צו כאַפּן אַ ביסל לופט, האָט לחלוטין ניט אויסגעזען ווי יענער משה לייב האַלפּערן, וועמען איך האָב געקענט אַזוי פיל יאָרן.

פיר-און-צוואַנציק יאָר האָט ער געלעבט צווישן אונז אין ניו יאָרק. צוויי-און-צוואַנציק יאָר איז ער אַלט געווען, ווען איך האָב אים באַגעגנט צום ערשטן מאל. שוין דעמאָלט האָט ער געהאַט גרויע פאַסמעס האָר. אָבער פון זיין דעמאָלט ניט-איבעריק שיינעם און מיט זומער שפרענקלעך באַזייטן פנים האָט געשפּריצט מיט גבורה און געזונטקייט און מיט יענער פאַרשייטער און אַליץ-פאַראַכטענדיקער חוצפה, וואָס מען זעט אָפט ביי אַטלעטן. ערשט מיט קנאַפע צוויי וואָכן צוריק האָב איך פאַרבראַכט מיט אים צען שעה נאַכ-אַנאַנד אין אַ זומער קאַלאָניע לעבן פּיקסקיל, וואו דער י. ל. פּרץ שרייבער פאַראיין האָט געהאַט אַן אונטערנעמונג. זיין קאַפּ איז שוין געווען אין גאַנצן ווייס. אָבער פון פנים האָט נאָך אַליץ געשפּריצט מיט דער זעלביקער גבורה, וואָס האָט דורך די ברילן אויך אַרויסגעקוקט פון זיינע בלויע אויגן. און אַט פירט מיך צו אַ קראַנקען-שוועסטער צו אַ שפיטאַל-בעטל, וואָס איז פון דריי זייטן שוין פאַרהאַנגען, און איך דערזע פאַר זיך אַ זקן — אַ בן שבעים; אַן איינגעשרומפענער אַלטער איד מיט איינגעפאַלענע בלויע באַקן און מיט אַ ברייט-צעעפנט מויל, פון וועלכן ס'קוקט אַרויס אַן איינציקער פאַר'יתומ'טער צאָן און עפעס זעגט ביי אים אין האַלו און זיין ברוסט באַוועגט זיך האַסטיק, און זיינע הענט באַוועגן זיך האַסטיק.

איך טרעט אָפּ צוריק. וואָרים איך וויל דאָך זען משה לייב האַלפּערן. און דאָס איז ניט משה לייב האַלפּערן.

מיט דוד איגנאטאָוו האָט זיך ניט אָנגעהויבן קיין ניי קאָפיטל אין אונזער ליטעראַטור. ער איז אָבער געווען אַ אָנהייבער פון אַ ניי קאָפיטל. אַודאי וועט פֿאַר דעם קינפטיקן היסטאָריקער זיין זייער אינטערעסאַנט די ליטעראַרישע פיגור דוד איגנאטאָוו, ווייל ער איז געווען אַ שרייבער מיט אַן אויסגעשפּראַכענער, איינציקאַרטיקער פּיזאָנאַמיע. אָבער מער פון אַלץ וועט דער היסטאָריקער זיך מוזן אָפּשטעלן אויף דעם ליטעראַרישן אויפטרער דוד איגנאטאָוו. ביים שרייבער איגנאטאָוו וועט ער געפינען אַ סך פּלוסן, אָבער אויך ניט ווינציק מינוסן. אָבער סיי מיט זיינע פּלוסן און סיי מיט זיינע מינוסן האָט ער שרייבעריש אויף קיינעם ניט משפיע געווען. מען קאָן ביי אונז ניט געפינען קיין שרייבער, פון זיין דור און פון די וואָס זיינען געקומען שפּעטער, וואָס מען זאָל קאָנען זאָגן אויף זיי, אַז אויף זייער שרייבן איז איינמאַל אָדער אַן אַנדער מאָל געווען קענטיק איגנאטאָוו'ס השפּעה, ווי מען קען זען די השפּעה — צום גוטן און צום שלעכטן — פון אַנדערע פּראָזאַיקער און דיכטער פון זיין דור אויף זייערע מיטצייטלער אָדער אויף אינגערע פון זיי. דערפֿאַר אָבער איז, מיט זייער ווינציק אויסנאַמען, ניט פֿאַראַן קיין איין וויכטיקער מיטצייטלער איגנאטאָוו'ס וואָס האָט ניט, דירעקט צי אומדירעקט, געהאַט עפעס צו פֿאַרדאַנקען דעם ליטעראַרישן עסקן דוד איגנאטאָוו.

אַלע וואָס זיינען נאָר אויף דאָס מינדסטע באַקאַנט מיט דעם גאַנג פון דער אַמעריקאַנער אידישער ליטעראַטור ווייסן, אַז מיט די „שריפטן“ האָט זיך דאָ אָנגעהויבן אַ נייע ליטעראַרישע תקופּה. און די „שריפטן“ וואָלטן ניט מעגליך געווען אַן איגנאטאָוו'ן. אָבער גאַנץ ווינציק מענטשן ווייסן, אַז איגנאטאָוו'ס פֿאַרדינסטן אין דעם פּרט האָבן זיך אָנגעהויבן נאָך מיט יאָרן פֿאַר דעם, איידער די „שריפטן“ האָבן אָנגעהויבן אַרויסגיין. דער ליטעראַרישער עסקן און עקשן דוד איגנאטאָוו איז געקומען אינאיינעם מיט דעם שרייבער איגנאטאָוו. אַ קאַמף פֿאַרן שרייבער'ס רעכט צו זיין אַנדערש האָט ער אָנגעהויבן גלייך מיט זיינע זאַכן אין דעם זשורנאַל „די יוגנט“, אויף וועלכע אָפּילו די דעמאָלסטיקע „רעוואָלוציאָנערע“ אָנהייבער האָבן געצויגן די פּליצעס „משוגע!“, גאָר שטאַרק האָט דער ליטעראַרישער עסקן און עקשן דוד איגנאטאָוו זיך אָנגעזען אויף די מיטינגען פון פֿאַראיין ליטעראַטור, וואָס האָט אַרויסגעגעבן די צוויי זאַמעלביכער „ליטעראַטור“. מיטינגען, צו וועלכע עס פּלעגן קומען אַ זעכציק־זיבעציק יונגעלייט, וואָס האָבן געדרוקט לידער

און דערציילונגען אין די טעגליכע און וועכנטליכע צייטונגען פון יענער צייט, און אנדערע וואס האבן אפילו אמאל זוכה געווען, אז זייערע א זאך זאל געדרוקט ווערן אין א חודש זשורנאל.

די מערסטע פון יענע יונגעלייט האָבן געהאַט גאַנץ ווינציק מוט צו שטעלן זיך אויף זייערע אייגענע פיס, און אז עס איז געקומען צום אויסקלייבן אַ רעדאַקציע פאַרן ערשטן זאַמעלבוך „ליטעראַטור“ האָט די מערהייט אויס־געקליבן צוויי מענטשן, וואָס זיינען געווען שטענדיקע מיטאַרבעטער פון אַ צייטונג און איטליכער פון זיי האָט שוין געהאַט אַ נאַמען און אַ סטאַזש, דאָס זיינען געווען יואל ענטין און דער פאַרשטאַרבענער יואל סלאָנים. דער דריטער, משה יונה חיימאַוויטש, איז שוין אויך געווען אויפן וועג צו ווערן עטאַבלירט. פאַרן גרויסן עולם איז ער טאַקע דעמאָלט נאָך ניט געווען באַקאַנט. אָבער אַ סך יונגע שרייבער האָבן צו אים אַרויפגעקוקט ווי צו איינעם וואָס ווייס מער און קען מער פון אַנדערע און וואָס האָט אין זייערע אויגן שוין געהאַט נישט/קשה/דיקע פאַרדינסטן. דער רעזולטאַט איז געווען, אז אין ערשטן זאַמעל־בוך „ליטעראַטור“ זיינען געקומען צום אויסדרוק ניט די יונגע שרייבער פון יענער צייט, וואָס האָבן דאָס זאַמעלבוך אַרויסגעגעבן, נאָר דוקא עלטערע, דעמאָלט זייער אָנגעזעענע שרייבער, ווי: לעאַן מאַיסיעווע, משה קאַץ און יואל ענטין. אַ דאַנק דעם עקשנות/דיקן און ענערגישן קאַמף פון עטליכע געציילטע יונגע שרייבער, אָנגעפירט פון דוד איגנאַטאַוויץ, איז ביים צווייטן זאַמעלבוך „ליטעראַטור“ אַזאַ טעות מער ניט געמאַכט געוואָרן. די רעדאַקטאָרן פון צווייטן זאַמעלבוך זיינען שוין געווען דוד איגנאַטאַוו, י. י. שוואַרץ און משה לייב האַלפערן. אָבער מער און שטאַרקער פון אַלץ האָט זיך אין דער רעדאַקציע פון צווייטן זאַמעלבוך געפילט די האַנט פון איגנאַטאַוויץ.

אַט דאָס צווייטע זאַמעלבוך „ליטעראַטור“ איז געווען אַ וויכטיקע דאַטע אין דער היגער אידישער ליטעראַטור. שוין מיט דעם אַליין, וואָס אין דעם זאַמעלבוך האָבן געפירט די גרענדע דורכאויס יונגע שרייבער, און נאָכמער מיט דעם, וואָס צוויי זאַכן אין יענעם זאַמעלבוך האָבן געמאַכט געשיכטע, אַזוי צו זאָגן. איינע איז געווען מאַני לייב'ס אַ סעריע לידער, וואָס די רע־דאַקציע פון ערשטן זאַמעלבוך האָט פאַרוואַרפן, און וואָס האָט נאָך דער פאַרעפנטליכונג אונז געוויזן ממש אַ נס — די געשטאַלט פון אַ פּאַעט, פּויל מיט קלאַנג, בילד און נואַנס, וואָס אַזאַ איז ביי אונז פריער קיינמאַל ניט געווען. יעדער ווענד ביי אים איז געווען אַ וואונדער, יעדעס וואָרט האָט וויברירט, און יעדע שורה איז געווען קאַמפּאַקט און אָנגעלאַדן. די צווייטע זאָך איז געווען די דערציילונג „אויף יענער זייט בריק“, וואָס האָט איבער נאַכט כמעט געמאַכט אַ נאַמען יוסף אַפּאַטאַשו'ן אויף ביידע זייטן ים. די דריטע וויכטיקסטע זאָך איז געווען אַ קאַפיטל פון דוד איגנאַטאַוו'ס ראַמאַן

„אין קעסל גרוב“. דער גאנצער ראַמאַן איז אַפגעדרוקט געוואָרן אין צווייטן זאַמעלבוך „שריפטן“. דאָס דאָזיקע קאַפיטל איז געווען דאָס שענסטע אין איגנאטאָוו'ס ערשטן ראַמאַן. עס האָט אַבער שוין אויך געהאַט אין זיך אויך אַלע חסרונות, וואָס מען געפינט אין איגנאטאָוו'ס אַלע ווערק. אין ערשטן זאַמעלבוך „שריפטן“ איז דערשינען דוד איגנאטאָוו'ס „דער גיבור“, אַ ביבלישע דערציילונג געבויט אויף דער יפתח־לעגענדע, וואָס האָט שוין דעמאָלט געוויזן די צוויי וויכטיקסטע עלעמענטן אין איגנאטאָוו'ס טאַלאַנט — זיין שפראַך געפיל און זיינע שילדערונג־פעאיקייטן. אַבער דוקא די זאך האָט ניט געפונען דעם געהעריקן אַפּלאַנג. בלויז דאָ און דאָרטן האָט מען געקאָנט הערן אַ וואָרט פון לויב. די מערסטע אַפרופן זיינען געווען פון חוּזק, אַפּלאַכונג איז זעלטן אַ סימן, אַז דער אַפּלאַכער איז גערעכט. גאַנץ אַפּט איז עס מער סימן, אַז דוקא דער אַפּלאַכער דאַרף אויסגעלאַכט ווערן, מחמת זיין שפּאַט נעמט זיך פון ניט פאַרשטיין. דער חוּזק־אַפרוף אויף איגנאטאָוו'ס „דער גיבור“ האָט זיך גענומען פון אַזאַ ניט פאַרשטיין. די מערסטע אַפּלאַכערס האָבן גע־כיכעט אויף דעם, וואָס כמעט אַלע זאַצן אין דער דאָזיקער דערציילונג האָבן זיך אָנגעהויבן מיט אַן „און“. זיי האָבן ניט פאַרשטאַנען, אַז דער כּוח פון דער דאָזיקער דערציילונג האָט געשטעקט אין איר ביבלישן סטיל אין וועלכן דער „און“ איז אַ וויכטיקער באַשטאַנדטייל. אויב די דערציילונג האָט פאַרדינט אַ ביסל אַפּלאַכונג איז עס ניט געווען פאַר די „און'ען“, נאָר פאַר דעם נביא־אישן פּאַמפּ, וואָס האָט געשטעקט הינטער זיי; פאַר די האַרבע שטראַף־רייד מיט וועלכע ער האָט גערעדט וועגן געצנדינער בעת ער האָט זיך פּאַסמאַקעוועט מיט וואונדערליכע שילדערונגען פון אַרגיעס, וואָס זיינען געפראַוועט געוואָרן אין דינסט פון די אַפּגעטער קעגן וועלכע ער האָט געדונערט. און למאי לייקענען? עסטעטיש באַפרידיקן און אפילו מאַראַליש, צי אוממאַראַליש, באַווירקן, האָבן די פיינע שילדערונגען פון די אַרגיעס גיכער געקאָנט ווי די האַרבע נביא־אישע שטראַפרייד.

* * *

דוד איגנאטאָוו איז זיכער געווען אַ מענטש מיט אַ סך טאַלאַנט. אייגן און איינציקאַרטיק מיט זיין וואונדערליך ריטימישער שפראַך און זיינע גרויסע שילדערונג פעאיקייטן. ער האָט זיך אַבער קיינמאַל ניט באַנוגנט מיט די מתנות, וואָס זיינען אים געגעבן געוואָרן, נאָר האָט דוקא געוואָלט זיין דאָס, וואָס ער איז ניט געווען. ער האָט זיכער געקאָנט זיין אמת'ער קינסטלער, און אפשר גאָר גרויסער קינסטלער. דאָס איז אים אַבער קיינמאַל ניט געווען גענוג און אים האָט זיך דוקא געוואָלט זיין נביא. אים איז ווינציק געווען צו זיין אַ שאַפּער פון עסטעטישע ווערטן. אים האָט זיך געוואָלט אינאיינעם מיט דעם אויך זיין אַ מאַראַלישער באַווירקער. און דערצו איז ער ניט געווען דער־

וואַקסן. דער רעזולטאַט איז געווען פאַלשער פאַמפ אָנשטאַט נביאישער פאַטאַס. אַזוי האָבן מיר אים געזען אין זיין ערשטער וויכטיקער זאַך „דער גיבור“. מיט גרויס טאַלאַנט און נביאישן פאַמפ. און אַזוי זעען מיר אים אין כמעט אַלץ וואָס ער האָט געשריבן. איבעריק צו זאָגן, אַז דאָס לעצטע מאַכט פאַרזען דאָס ערשטע. און ניט זעלטן מאַכט דאָס לעצטע אַפילו קאַליע דאָס ערשטע. ווייל די טבע פון דעם ניט עכטן איז ניט נאָר צו פאַרשאַטענען דאָס עכטע, נאָר אויך עס קאַליע צו מאַכן. דאָס טראַגישע אין איגנאַטאָוין איז געווען, וואָס ער אַליין האָט ניט געקאַנט אונטערשיידן צווישן דעם עכטן און אומעכטן אין זיך. אַט דאָס ניט קאַנען אונטערשיידן צווישן דעם עכטן און אומעכטן אין זיך האָט אים געפירט צו „פאַרבעסערן“ נחמן בראַצלאַווערס מעשה'ס אַזוי, אַז ס'האָט זיך באַקומען אַ פאַרזעעניש ווי „דאָס ליכט פון דער וועלט“ און צו באַשאַפן „די מעשה פון דער וועלט“, וואָס איז אַ מין „תרגום שלישי“ פון אַ ניט איבערגעשפיצטן קאַמפּילאַטאָר. דאָס פיינסטע וואָס איג-נאַטאָו האָט אין זיין לעבן אָנגעשריבן איז „פיבי“. דאָס איינציקע ווערק זיינס, וואָס איז, אַחוץ דעם אַריינפיר, דאָס ריינסטע פון איבעריקייטן.

און דאָס ניט קאַנען אונטערשיידן זעט זיך ניט נאָר אין זיין שרייבן, דאָס זעלביקע קאָן מען זען אויך אין זיינע טואַונגען. גרויס ווי עס זיינען זיינע פאַרדינסטן ווי אַ שרייבער, זיינען נאָך גרעסער זיינע פאַרדינסטן ווי אַ שרייבערשער עסקן. אַן אים וואָלטן זיכער ניט געווען די „שריפטן“, וואָס זיינען אַזאַ וויכטיקער לאַנדמאַרק אין אונזער ליטעראַטור, ווייל קיינער פון די, וואָס האָבן זיך באַטייליקט אין די „שריפטן“ האָט ניט פאַרמאָגט ניט די ענערגיע, ניט דאָס עקשנות און ניט דעם אויסדויער וואָס איז נויטיק געווען אויף צו שאַפן די טריבונע פאַר דער גרופע, וואָס האָט אַרױפגעלייגט אַזאַ שטעמפל אויף אונזער ליטעראַטור. דער עיקר אויפטו פון די „שריפטן“ איז באַשאַטענען דערין, וואָס אין זיי זיינען צום ערשטן מאַל געקומען צום פולן אויסדרוק יענע יונגע דיכטער און דערציילער פון דעמאָלט, וואָס האָבן ניט געוואָלט, אַז זייער שרייבן זאָל שטיין אין דינסט פון וועלכער עס איז אידייע, ווייל זיי האָבן געהאַלטן, אַז שרייבן דאַרף לעבן ניט אין זכות פון עפעס אַנדערש נאָר אין זיין אייגענעם זכות. מחמת דעם האָבן זיי געוואָלט, ערשטנס, אַז זייער אַרגאָן זאָל זיך אָפגעבן איינציק און בלויז מיט שרייבעריי און, צווייטנס, אַז אין אים זאָלן געדרוקט ווערן נאָר די זאַכן פון יונגע שרייבער, וואָס דאַרפן ערשט געווינען פאַר זיך סטאַזש דורך זייערע אייגענע זאַכן, און ניט פון עלטערע שרייבער, וואָס וועלן מיט זייערע נעמען זיי באַשיינען. איגנאַטאָו האָט אין דעם פרט געוואָלט פונקט דאָס פאַרקערטע פון זיי. ער האָט געוואָלט, אַז די „שריפטן“ זאָלן זיין דער אַרגאָן ניט נאָר פון יונגע אידישע שרייבער, נאָר אויך פון מאַלער, און ער האָט אויך געוואָלט, אַז אין די „שריפטן“ זאָלן

געדרוקט ווערן זאכן ניט נאָר פון יונגע שרייבער, נאָר אויך פון עלטערע, וואָס האָבן שוין פאַרטיקע רעפוטאַציעס. איבער דעם האָבן זיך אָנגעהויבן רייבונגען, צוערשט מילדע און דערנאָך אַלץ שאַרפערע, צווישן אים און זיינע מיטאַרבעטער. בנוגע דעם ערשטן האָט ער אויסגעפירט. בנוגע דעם צווייטן האָבן זיינע מיטאַרבעטער אויסגעפירט.

נאָכן צווייטן זאַמעלבוך „שריפטן“ איז געקומען צו אַ שפאַלטונג. ניט צוליב די סיבות וואָס זיינען אויבן אָנגעגעבן נאָר צוליב עפעס אַנדערש, וואָס ניט דאָ איז דער אָרט און ניט איך בין דער מענטש צו רעדן וועגן דעם. בעת דאָס דריטע זאַמעלבוך „שריפטן“ איז צוגעגרייט געוואָרן, האָט די אָפגע- שפאַלטענע גרופע געשאפן אַ בימה פאַר זיך אין דעם זאַמעלבוך „די נייע היים“. אָבער נאָך איידער דאָס דריטע זאַמעלבוך „שריפטן“ איז אַרויס פון דרוק האָט די גרופע, וואָס איז פאַרבליבן מיט איגנאטאָו'ן, אָפגעמאַכט ביי זיך, אַז דאָס וועט זיין דאָס לעצטע, און אַזוי איז טאַקע געווען. די „שריפטן“ זיינען באַנייט געוואָרן, ווידער הויפטזעכליך אונטער איגנאטאָו'ס רעדאַקציע, ערשט ביים סוף פון דער ערשטער וועלט-מלחמה. אָבער דאָס זיינען שוין מער ניט געווען די זעלביקע „שריפטן“ וואָס אַמאָל. זיי זיינען אפשר געווען בעסער אין אינהאַלט און שענער אין אויסשטאַטונג. זיכער רייכער אין בייטראַג פון מאַלער און גראַפיקער. אָבער זיי זיינען מער ניט געווען דער אַרגאָן פון אַ געשלאַסענער גרופע, טיילווייז דערפאַר, וואָס די אַמאָליקע גרופע איז שוין געהאַט צעפאַלן אין עטליכע גרופעס, און דער עיקר ווייל די תקופה איז שוין לאַנג געווען פאַראיבער. קיינער האָט זיך מער ניט גענויטיקט אין אַזאַ אַרגאָן ווי די „שריפטן“.

נאָכן דריטן זאַמעלבוך „שריפטן“ איז געוואָרן אַ ריס צווישן איגנאטאָו'ן און דער גרופע, וואָס איז געאַנגען מיט אים. דער ריס איז פון אָנהייב געווען אַ קליינער. מיט דער צייט איז ער אָבער געוואָרן אַלץ גרעסער אַזוי, אַז מען האָט זיך אויפגעהערט טרעפן, און אַ צייט שפעטער האָט מען אפילו אויפגע- הערט רעדן צווישן זיך. עס איז דעראַנגען אַזוי ווייט, אַז מיט עטליכע יאָר צוריק, איידער איגנאטאָו איז אַוועקגעפאַלן, האָט ער פאַרעפנטליכט אַ סעריע אַרטיקלען מיט וועלכע ער האָט הויפטזעכליך געצילט קעגן מיר. אָבער כאַטש דער ריס איז געוואָרן גרעסער איז ביי מיר אַלץ פאַרבליבן זייער אַ וואַרעם געפיל צו איגנאטאָו'ן. דאָס האַרץ האָט געדענקט די „גענאַד פון דער יוגנט“, און די וואונדערליכע זונטיקס, וואָס מיר האָבן אין די טעג פון די „שריפטן“ פאַרבראַכט אין זיין בראַנסקער בחור'שן צימערל אויף וואַשינגטאָן עוועניו. אין האַרצן האָט אויך שטענדיק געגעבן אַ טיאַק ווען איך האָב אים צופעליק דערזען פון דער ווייטנס, אַדער ווען איך האָב אומגעריכט דערהערט זיין קול איבערן טעלעפאָן.

ווען מען האָט מיר מיט עטליכע יאָר צוריק געבראַכט די טרויעריקע בשורה, אַז איגנאַטאַוו איז געפאַלן ביי דער אַרבעט אין „האַיאָס“, וואו ער איז אַרום פּערציק יאָר געווען אַ באַאַמטער, בין איך אַליין שיער ניט געפאַלן. ערשט דעמאָלט האָב איך דערפילט ווי שטאַרק איגנאַטאַוו איז מיר איינגעבאַקן אין האַרצן טראַצדעם וואָס מיר זיינען ליטעראַריש — און ער פון זיין זייט אויך פּערזענליך — צעריסן. שפּעטער, אַז איך האָב געהערט, ער איז שוין געבראַכט געוואָרן אַהיים פון שפיטאַל וואוהין מען האָט אים געהאַט צוגע-
נומען, און ער געפינט זיך שוין אין אַזאַ צושטאַנד, אַז מען קאָן מיט אים רעדן, האָב איך צוגערעדט מאַני-לייב'ן, אַז ער זאָל טאָן דאָס וואָס איך האָב ניט געקאַנט, און ער האָט מיר צוגעזאַגט, אַז ער וועט גיין זען איגנאַטאַוו'ן, הגם צווישן אים און איגנאַטאַוו'ן איז אויך געווען אַ גרויסער ריס. און מאַני לייב איז טאַקע געגאַנגען צו אים. ניט איינמאַל, נאָר אין אָנהייב כמעט יעדע וואָך און דערנאָך כמעט אַלע צוויי וואָכן, און געגאַנגען איז ער ניט נאָר מבקר חולה צו זיין דעם אַמאָליקן ליבן חבר, נאָר אויך אים העלפן. מיט דעם וואָס מאַני לייב האָט אים געקאַנט העלפן — מיט צוגרייטן צום דרוק זיין לעצט בוך „גדעון“. ביז אין דער לעצטער מינוט איז איגנאַטאַוו פאַרבליבן דער זעלביקער וואָס געווען. דער זעלביקער מענטש פון גרויסן טאַלאַנט, און דער זעלביקער מענטש פון גרויסן עקשנות. דאָס ווייס איך פון מינדליכע און שריפטליכע ידיעות, וואָס מאַני לייב האָט מיר צוגעשטעלט. אין איינעם פון זיינע לעצטע בריוו, ווען ער אַליין איז שוין געווען זייער אַ קראַנקער מענטש, האָט מאַני לייב שטאַרק געקלאַגט אויפן גורל פון דעם, וואָס האָט אַזויפיל געמיינט פאַר אונז אין אונזערע יונגע יאָרן.

דוד איגנאַטאַוו האָט ניט געגלויבט אין טויט, און ער האָט דאָס דער-קלערט ביי פאַרשיידענע געלעגנהייטן. באַזונדערס ביי לויזות פון אייגענע און נאָענטע חברים, פאַר אים איז טויט געווען ניט מער ווי אַן אַריבערגאַנג פון איין סאָרט לעבן צו אַן אַנדערן — אַ העכערן. איך פּערזענליך האָב קיינמאַל ניט געקאַנט טיילן אַזאַ גלויבן. איך וויל זיך אָבער טרייסטן, אַז ער האָט ביז אין דער לעצטער מינוט געגלויבט דערין באַמונה שלמה. און אַז דער אַריבערגאַנג איז, שוין צוליב דעם אַליין, ביי אים געווען אַ גרינגער. אויף וויפיל מיר איז נאָך באַשערט דאָ צו זיין וועל איך אים מיט אַ סך צער געדענקען, אָבער אויך מיט ניט ווינציק פרייד, פאַר דעם גוטן און שיינעם, וואָס ער האָט אַריינגעטראַגן אין אונזער ליטעראַטור, און אין אונזערע יונגע יאָרן אויך אין אונזער לעבן.

(פון מ'ין טאָגב'וד)

י . י . ש ו ו אַ ר ן און זיין פרוי מערי זיינען נעכטן געווען צו גאָסט ביי מיר. אַלעמאָל ווען שוואַרץ קומט איז ביי מיר אַ יום-טוב. אָבער נעכטן איז ניט געווען פרייליך. מיר זיינען געזעסן אין דרויסן, אין לאַנגן און שמאַלן גערטנדל, וואָט ציט זיך פון מיין וואוינונג ביז וואַשינגטאָן עוועניו, געקוקט אויף די זעקס באַנאַנאַ בוימער, וואָס וואַקסן אין צוויי קלומפנס ניט ווייט פון מיינע פענסטער, און דערלאַנגען זיך די לאַנגע און ברייטע, פון ווינט צעפאַסעוועטע בלעטער, ווי הענט איבער דער סטעזשקע, וואָס ציט זיך ווי אַ סטיליזירטער איבערקערטער למד פון מיין וואוינונג דורך דער גאַנצער לענג פון גערטנדל; גערעדט וועגן פאַרשיידענע זאַכן און געפילט בשעת מעשה, אַז עפעס דריקט ביים האַרצן. מיטאַמאָל האָט זיך שוואַרץ אַרויסגעכאַפט מיט אַ זיפּ: — איז שוין אַפאַטאַשו אויך ניטאָ!

אין ניו יאָרק האָט שוין דעמאָלט געהאַלטן נאָך אַפאַטאַשוס לוויה. אָבער דאָ, אין דעם שיינעם גרינעם גערטנדל, איז נאָך דער מת געלעגן פאַר אונ-זערע אויגן, אַזוי צו זאָגן. מיר האָבן געפרוואווט ריידן און פאַרריידן דעם שטילן צער, וואָס האָט אונדז געדריקט. אָבער איטליכעס מאָל איז ער אַרויפ-געשפרונגען פון אויבן. — אַזוי פלוצים פאַרכאַפט געוואָרן! — און — ווי אַזוי איז דאָס געשען? — און נאָך אַנדערע ענליכע אויסרופן האָבן זיך אַרויס-געריסן אַמאָל פון מיין מויל און אַמאָל פון שוואַרצס מויל. מיר האָבן באַקוקט אַ ריי פאַפּאָיע בימלעך, וואָס וואַקסן אין דעם שמאַלן און לאַנגען גערטנדל. מיר האָבן גערעדט וועגן שוואַרצס שיינעם סאָד הינטער זיין הויז און וועגן דער לאַנקע מיט די פּרעכטיקע ביימער אין פּראַנט פון זיין הויז אין דרום מיאַמי, אַרום אַכצן מייל פון דעם פּלאַץ וואו איך אליין וואוינ. אָבער אַפאַטאַשוס געשטאַלט האָט אַפילו אויף אַ מינוט ניט אַפּגעטראָטן פון אונדזערע אויגן. און די נאַכט נאָכדעם האָב איך קיין אויג ניט צוגעטאָן.

איצט זיך איך ביי מיין שרייבטיש, קוק אַרויס אין מיין גערטנדל צו די זעלביקע באַנאַנאַ ביימער, פאַפּאָיע בימלעך, היביסקוס קוסטעס און אַנדערע קוסטעס, און דאָס האַרץ איז פונקט אַזוי פאַרקלעמט זוי נעכטן בעת שוואַרץ איז דאָ געווען און מיר זיינען געזעסן אין דרויסן. איך פרעג זיך אליין: ווער איז דיר געווען אַפאַטאַשו? און וואָס איז דיר געווען אַפאַטאַשו? און איך ענטפער זיך אליין: ניט זייער פיל. סיי ווי אַ מענטש און סיי ווי אַ שרייבער. אַזוי פון אַנהייב אָן ווען איך האָב זיך נאָר וואָס באַקענט מיט אים. און אַזוי

די גאַנצע צייט, וואָס איך האָב אים געקענט. ער איז ניט געווען מיין סאָרט מענטש, און ער איז אויך ניט געווען מיין שרייבער. איינמאָל איז אָפילו גע- קומען צו אַ געשלעג צווישן אים און מיר און נאָכדעם האָבן מיר יאָרן לאַנג ניט גערעדט איינער מיטן אַנדערן. און פאַרוואָס זשע איז דאָס האַרץ פאַרט אַזוי פאַרקלעמט?

אַ פנים, אַז ווי פרעמד ער איז מיר געווען סיי ווי אַ מענטש און סיי ווי אַ שרייבער, איז ער מיר פאַרט געווען נאָענט און אָפילו אַ ביסל טייער. ווי אַלע שרייבער און פּאָעטן פון דעם דור, וואָס איז געקומען צווישן 1905 און 1915, און זיינען אין איין צייט אָדער אַן אַנדערער פאַררעכנט געוואָרן צווישן די „יונגע“, וויפיל זיינען מיר נאָך פאַרבליבן פון יענעם דור? ווי, ווי ווינציק! איז גאַנצן אַ הייפּעלע, וואָס קאָן איבערגעצייילט ווערן אויף די פינגער פון איין האַנט, ווען מען זאָל אויך רעכענען איינעם, וואָס געפינט זיך שוין אַזוי פיל יאָרן אַ פאַראַליזירטער אין אַ היים פון אומהיילבארע. ווען ער זאָל ניט גענומען ווערן אין חשבון, זיינען מיר בלויז פיר. אַלע זיינען זיי מיר נאָענט און טייער, און איך ציטער איבער איטליכן פון זיי, ווי איך ציטער איבער זיך אַליין. אָבער גאָר נאָענט און טייער איז מיר י. י. שוואַרץ.

ווי לאַנג איז שוין, אַז איך קען י. י. שוואַרצן? אַ קיימא לן פון אַן אַכט און פערציק יאָר. פון זינט ער איז געקומען קיין אַמעריקע אין 1906. אויף איסט בראַדוויי, לעבן דער ביבליאָטעק, האָט מען מיך באַקענט מיט אים. און איך האָב אים גלייך ליב באַקומען. שוין פאַר זיין אויסזען אַליין. הויך און שלאַנק מיט אַ געטאַקט פנים און אַ פּרעכטיקן קאַפּ מיט פּעד-שוואַרצע קרייז-לען, אַ דין שמייכעלע אויף אַ פיינעם, סענסיטיוון מויל, און אַ שקאַציש-פרייליך פייערל, וואָס האָט דורך אַ פאַר בריילן אַרויסגעשיינט פון זיינע ברוינע אויגן. אגב, פונקט אַזוי שייך און פונקט אַזוי גלייך איז ער אויך היינט צו טאָג, נאָכדעם ווי ער האָט שוין געפּראָוועט זיין ניין און זעכציקסטן געבוירן-טאָג און הייבט זיך אַן דערנענטערן צום עלטער פון זיסן זינגער אין ישראל. אויך איצט קאָן מען נאָך אָפט זען דעם פיינעם שמייכל אויף זיינע ליפּן. אָבער ניט מער אַזוי אָפט דאָס שקאַציש-פרייליכע פייערל אין די אויגן. פאַרשטייט זיך, אַז זיין קאַפּ איז שוין אין גאַנצן ווי זילבער. אָבער דאָס גיט נאָר צו ווירדע זיין גאַנצן ישׁ.

ווען איך האָב אים געזען צום ערשטן מאַל, האָב איך שוין געהאַט גע-לייענט זיין פּאָעמע „אויפן נייעמאן“ — די ערשטע זאך, וואָס ער האָט אָפּגע-דרוקט דאָ אין אַמעריקע אין דער „צוקונפט“, און אפשר אויך די ערשטע זאך, וואָס ער האָט דעמאָלט בכלל געהאַט אָפּגעדרוקט. און איך מוז זאָגן, אַז די דאָזיקע פּאָעמע האָט אים מיר ליב געמאַכט נאָך איידער איך האָב זיך מיט

אים באַקענט פּערזענליך, טראַצדעם, וואָס זי איז נאָך געווען זייער רוי און האָט בכלל געהאַט מער חסרונות ווי מעלות. און אויב מיין זכרון נאָרט מיך ניט אָפּ, האָט מען אין אַט דער ערשטער פּאַעמע זיינער, וואָס איך האָב גע-לייענט, שוין געקאָנט געפּינען סימנים פון די מעלות און סימנים פון די חסרונות, וואָס מיר געפּינען אין אַלץ וואָס ער האָט געשריבן ביי אַהער, באַ-זונדערס אין זיינע צוויי גרויסע זאַכן „קענטאַקי“ און „יונגע יאַרן“.

„קענטאַקי“ איז ביי אונז געוואָרן אַ קלאַסיק, וואָס האָט זוכה געווען צו דריי אויפלאַגעס, און איז אַ היפשע צייט געלערנט געוואָרן אין אונזערע מיטל-שולן, איצט איבערזעצט שוואַרץ זיין „קענטאַקי“ אויף העברעאיש, און איך בין כמעט ווי זיכער, אַז אויף העברעאיש וועט דאָס ווערק זיין פונקט אַזאַ דערפאַלג און אפשר נאָך אַ גרעסערער ווי אויף אידיש. דער דערפאַלג איז אַודאי אַ כשר פאַרדינטער. וואָרים מיט אַלע זיינע חסרונות האָט דאָס בוך „קענטאַקי“ צו זיך ניט קיין גלייכן אין אונדזער פּאַעזיע. אָבער אַזוי ווי איך האָב וועגן דעם דאָזיקן בוך געשריבן אין זשורנאַל „דער אינזל“ גלייך נאָכדעם ווי עס איז דערשינען אין 1925, וועל איך דאָ יענעם אַרטיקל איבערשרייבן אין אַ פאַרקירצטער פּאַרם, ווייל איך מיין, אַז דאָס וואָס איז געווען גילטיק דעמאָלט איז נאָך גילטיק היינט צו טאָג.

די גרעסטע מעלה ביי שוואַרצן — האָב איך געשריבן אין יענעם אַרטיקל — איז זיין שאַרפע זינלעכע עמפּינדלעכקייט. דאָרט וואו שוואַרץ פאַרלאָזט זיך אויף זיינע חושים, פירן זיי שוין אויס זייער שליחות בשלימות. זיי קוקן אויס, האַרכן זיך צו, שטעקן אומעטום די נאָז, באַטאַפּן און פאַרזוכן און שטעלן זיך ניט צופרידן ביי זיי געפּינען ניט אויס אַלץ, וואָס שוואַרץ דערגרייכט און דערגרונטעוועט דורך זיינע חושים, איז עכט, קערנדיק און גאַנץ. און וואו נאָר מיר באַגעגענען ביי אים אַ שטעלע, וואָס איז דיקטירט געוואָרן פון זיינע חושים, איז זי מייסטערהאַפט.

אַזוי אין זיינע אַמאָליקע קלענערע לידער, און אַזוי אין זיינע פּאַעמעס און אידיליעס, וואָס ער האָט אָנגעשריבן אין די לעצטע עטליכע יאָר און איצט אַרויסגעגעבן אין אַ באַזונדערן בוך מיטן נאָמען „קענטאַקי“.

און הלוואי וואָלט שוואַרץ זיך כסדר פאַרלאָזט אויף זיינע חושים. זיי וואָלטן אים, ווי יעדן קינסטלער, שוין געפירט ווייטער — צו פּסיכאָלאָגישער איינזיכט, און אַנטפּלעקט פאַר אים יענעם טיפּערן תוך, וואָס ליגט הינטער דעם אויסערלעכן שייך פון זאַכן און דערשיינונגען. דערצו איז אָבער נייטיק אינטענסיווע אַנטערענגונג פון איין זייט, און דאָס אַפּוואַרפן פון יעדן זייטיקן מיטל פון דער אַנדערער זייט. און דאָס איז ניט אַפט דער פאַל ביי שוואַרצן.

דער מאַנגל אין אינטענסיווקייט פילט זיך ביי שוואַרצן אין דער אַרימקייט

דער מאַנגל אין אינטענסיווקייט פילט זיך ביי שוואַרצן אין דער אַרימקייט און אַפּטמאַל אַפילו וואַסערדיקייט פון זיין שפּראַך, אין זיין שוואַכקייט צו פאַרטיקע, פון ששתי-ימי-בראשית שוין באַקאַנטע בילדער, וויצן און משלים, און דער עיקר אין דעם אידישעלעכן קוק, וואָס ער האָט אַפּט אויף זאַכן און דערשיינגען. — יענער אידישליכער קוק, וואָס איז אונז אַזוי באַקאַנט פון אונזער משכיליש-לשון קודשדיקער און אידישיסטישער נאַציאָנאַל-מאַמריסטיק, וואָס האָט אויף אַלץ שוין אַ פאַרטיקע שכלדיקע דערקלערונג, און וואָס איז ווי סם פאַר יעדע קינסטלערישער שאַפּערישקייט.

וואו שוואַרץ איז פריי פון אַט דעם אידישעלעכן קוק — ווי למשל, אין זיינע אַמאַליקע פּיזאַזשן און זיינע איצטיקע קלענערע אידיליעס — זעען זיך זיינע אַנדערע חסרונות ניט אַן אַזוי שטאַרק, און גאַנץ אַפּט ווערן זיי אין גאַנצן אַפּגעווישט. וואַרים קוים אין שוואַרץ באַפרייט פון אַט דעם אַנשיקעניש, מוז ער, ווילנדיק ניט ווילנדיק, צונויפנעמען אַלע זיינע זינלעכע כוחות, און זיי העלפן אים שוין באַשאַפן עפעס ווערטפולס און אַמאַל אַפילו עפעס וואָס איז אמת גרויס, ווי למשל, זיינע צוויי בעסטע זאַכן אין איצטיקן בוך. „דזשאַרדזש וואַשינגטאָן“ און „דער סוף פון טאַמאַסן“.

אין „דזשאַרדזש וואַשינגטאָן“ איז שוואַרצן געלונגען צו שאַפן ניט נאָר אַ גאַנצע אַפּגערונדיקטע זאַך, נאָר — וואָס איז פיל, פיל זויכטיקער — אַ גאַנצע טראַגיי-קאַמישע געשטאַלט, וואָס אַטעמט מיט צאַפּלדיק לעבן פון אַנהייב ביזן סוף. ווי יעדע לעבעדיק געשאַפּענע געשטאַלט, קריגן מיר ליב דעם לייכטזיניקן, תּמ'עוואַטן נעגער, הגם מיר וואַלטן אפּשר מיט אים ניט וועלן עסן פון איין שיסל, און טראַצדעם, וואָס מיר קאַנען זיך אַפּט קוים איינהאַלטן פון אַ שמיכל, ווען מיר דערזען די קאַמישקייט פון דעם דאָזיקן שוואַרצן פאַרשוין, וואָס איז הוילע פרימיטיווע זינלעכקייט, און אַזוי מוראדיק אומבאַהאַלפן אין זיין יעדן קער.

ווי יעדע פרימיטיווע באַשעפעניש, ווערט דזשאַרדזש אַפילו ניט אויף איין מינוט דער האַר איבער זיינע אינסטינקטן, און אין דער זעלביקער צייט האָט ער ניט דעם כוח נאַכצוקומען דעם וואונטש פון די דאָזיקע אינסטינקטן. בטבע פויל ווי אַ קאַץ, און דאָך מוז ער האַרעווען זיי אַן אייזל; כיטרע ווי אַ פוקס, און דאָך טעמפּ ווי אַ קלאַץ ווען ס'איז גייטיק אַ האַרעלע שכלדיקע אַנשטרענגונג; אייביק אויף דער וואַך און אייביק גערייצט קעגן זיין ווייב, מעגי, וואָס ער איז חושד אין אומטרייקייט, און דאָך בלינד, בעת פאַר אים אין די אויגן נאָרט זי אים אַפּ מיט זיין פאַרביסנטסטן שונא, דעם אַוואַנטוריסט טאַמאַס, און אַזוי כּסדר.

די דאָזיקע פּאַעמע איז רייך אין איינציקע שטעלן, וואָס באַווייזן אַן אי-בעריק מאָל, וואָס אַ פּיינער באַאַבאַכטער און מייסטערהאַפטיקער שילדערער שוואַרץ קאָן זיין. ס'איז גענוג אַנצואווייזן אויף דער סצענע אין דער קליינער נעגערשער קירך ביי אַ מיטנוואַכיקן גאַטדינסט. צי אויף דעם „טהענקסגיווינג דינער“ וואָס דזשארדזש טרעפט אומפאַרהאַפּט ביי זיך אין שטוב, ווען ער פאַלט אַריין אַהין אַן אויסגעמאַטערטער און דערפּרוירענער נאָך אַ שווערן טאָג אַרבעט.

„דער שיינער אינדיק האָט אַרויסגעשטעקט און האָט אַרויסגעלויכטן גאַלדיק-ברוין, מיט קלאַרע טראַפּנס פעטס אזוי ווי פּערל; און האָזן פּונקט ווי לעבעדיק, מיט אַלע גלידער, זיי זיינען ווי פאַרגליווערט שפּרינגעוודיק געבליבן שטעקן צווישן ברוינע בולבעס און כּל-המינים לעבעדיקע גרינסן. דער זויער-זיסער זאַפט פּון זשוראַווינעס האָט אים געמאַכט זיין מויל צו וואַסערן, און ס'האַבן פּון געפּלאַכטן (עס) קאַרב געלויכטן די רויטע, גרויע עפל און אַראַנזשן, און קילע ריחות אין דער היץ פאַרשפּרייט. און אויף דער ערד פּון טיפּן קובעל פּונט גרעט, מיט העלדזער אויסגעשטערקט שערענגעווייז אַזוי ווי זעלנער, האָבן פּלעשער ביר אַרויסגעקוקט פּון אַנגעבראַקטן אייז.“

אַזוינע מייסטערהאַפּטע שילדערונגען געפינען מיר אויך אין די אַנדערע קלענערע פּאַעמעס, באַזונדערס אין „דאָס זיידן העמד“ און „דער סוף פּון טאַמאַסן“, וואו די הויפט פיגור איז אין ביידע דער אויבן-דערמאַנטער אַוואַנט-טוריסט טאַמאַס.

טאַמאַס'עס געשטאַלט ווי אַ גאַנצע איז שוין שוואַרצן ניט אַזוי געלונגען, הגם מיט אים גיט ער זיך אַפּ מער ווי מיט דזשארדזשן. דערפאַר אַבער ווי וואונדערלעך איז דער פּראַגמענט אין וועלכן עס ווערט געשילדערט דער אַנקום פּון טאַמאַס'עס סוף. דאָ ווייט שוואַרץ אַרויס מייסטערשאַפּט ניט נאָר אין אויסערלעכע שילדערונגען, נאָר אויך אין שילדערונגען פּון איבערלעכע איבערלעבונגען. און ווי ביי יעדן אמתן קינסטלער, זיינען זיי ביידע ביי אים אַזוי צונויפגעפּלאַכטן, אַז איינס וואַקסט אַרויס פּון דאָס אַנדערע. ווען טאַמאַס ליגט באַהאַלטן אין וואַלד און דער הונגער טרייבט אים ענדלעך אַרויסצושטעקן

זיין קאפ פון זיין באהעלטעניש און ער וויל פארנארן צו זיך א וועווערקע, וואָס שפילט זיך ניט ווייט פון אים, דערפילן מיר ווי אַלץ אין אים רייסט זיך צו דעם קליינעם באַשעפעניש, וואָס וואַלט קאַנען שטילן זיין באַגנדיקן הונגער און מיר דעזעען ווי —

„ס'האַט דער קאַפּ

זיך איינגעפרעסן אין די גרויע פעלעכלעך

מיט בלוט־פאַרלאַפענע און טעמפע אויגן.“

צי שפעטער ווען מען האָט אים שוין געכאַפט און געבראַכט אין געריכט אַריין אַ פאַרוואַנדעטן, אויסגעמאַטערטן און אויסגעשמירטן און —

„דאָס פנים איז געווען גרוילעך־בלוי:

אַרום איין אויג האָט שרייענדיק געגליט

אַ בייל ווי אַ קולאַק גרויס, דאָס צווייטע אויג

איז ווי אַ רויטע און געיאַגטע מויל

אַרומגעלאַפן איבער ווענט און קעפּ...“

לעבן מיר איבער צוזאַמען מיט אים דעם געאַנטן שרעק פאַר דעם אומבאַ־וואוסטן, וואָס וועט זיך דאָ באַלד אַנטפלעקן.

און ענדליך, ווען טאַמאַס דערפילט פּלוצים, אַז דער אומפאַרמיידליכער און שוואַרצער סוף רוקט זיך אָן, און אים באַפאַלט אַ מוראדיקע אַנגסט, און דאָס יונגע און קאַכיקע בלוט וויל ווילד אויפשרייען, וויל אַרויספלאַצן אין אַ חיה'שען ברום, באַגעגענט זיך דאָ זיין בליק מיט אַן אַנדערנס בליק און ס'ווערט אים אומהיימליך קלאַר:

„אַז אַנדערש קאָן ניט זיין און וועט ניט זיין.“

בלייבן מיר פאַרגליווערט ווי מיר וואַלטן אַליין געשטעלט געוואָרן פנים אל פנים מיט דעם אומפאַרמיידליכן.

אין די צוויי זאַכן האָט שוואַרץ זיך געלאַזט פירן פון זיינע חושים און נאָר פון זיי, און ס'האָבן זיך באַקומען צוויי אמתע מייסטער־ווערק, אין וועלכע די מערסטע פון זיינע חסרונות זיינען אַבסאָלוט אַפגעווישט געוואָרן. אין „דושאַו“ באַווייזן זיי זיך שוין דאָ און דאָרטן. אין דער פּאַעמע זיינען שוין פאַראַן גאַנצע שטעלעס, וואָס ווייזן, אַז דער דיכטער האָט מורא געהאַט צו פאַרלאָזן זיך אויף זיינע חושים און גענומען צו הילף זיין אידישעלעכע שכל. צום שטאַרקסטן און בולטסטן אַבער טרעטן אַרויס זיינע חסרונות אין זיין גרעסטער פּאַעמע, וואָס פאַרנעמט דעם אויבן אָן אין זיין בוך. אין ערגיץ איז די שפּראַך ביי שוואַרצן ניט אַזאַ אַרימע און אַזאַ וואַסערדיקע ווי אין דעם הויפט ווערק פון בוך. אפילו אין די בעסטע שטעלעס שלאַגסטו דיך פּלוצים אָן אין ווערטער און אויסדרוקן, וואָס פּאַסן זיך בשום אופן ניט אַהער. דו פילסט,

אַז שוואַרץ האָט זיך באַנוצט מיט דעם אָדער יענעם אויסדרוק נאָר ווייל ער האָט זיך געפּוילט צו זוכן דאָס עקזאַקטע וואָרט. דאָ שטויסט מען זיך אָן און רעדנס-אַרטן און אפילו אָן גאַנצע זאַצן, וואָס זיינען ניט אידיש נאָר שלעכט איבערגעזעצטער ענגליש און אַמאָל גייען אפילו אַוועק אַזוינע פּסוקים גאַנצע, וואָס מען באַגעגנט נאָר אַמאָל אין שלעכטן צייטונג-לשון. אָט זיינען עטליכע מוסטערן:

„די דייטשע ברידער וועלכע זיינען שוין
ביי יענער צייט געשטאַנען אויף די פּיס“.

אָדער:

„און אַלס אַזעלכע האָבן זיי געווירקט“

צי:

„דאָס לעבן איז דערווייל געגאַנגען פאַרווערטס
ווי ס'גייט דער זייגער אויף דער וואַנט.“

און נאָך צענדליקער אַנדערע פון דעם מין.

אָודאי פעלן אין דעם הויפט ווערק פון בוך אויך ניט קיין וואונדערליכע שילדערונגען פון אמתער מייסטערשאַפט. אָבער זיי ווערן אַפט דערטרונקען אין באַנאַלן וואַסער, שלעכטער שפּראַך, פּלאַכן וויץ, זיסלעכן שמיכל און איבערטריבן פייערלעכן טרויער, וואָס שטאַמען פון די זעלביקע צוויי מקורים — דיכטערישער פּוילקייט און אידישליכער אויפפאַסונג. די זעלביקע חסרונות, וואָס מען געפינט אין די דעטאַלן, שרייען אויך אַרויס פון דער אַלגעמיינער אויפפאַסונג פון דעם ווערק.

עד-כאן פאַרקירצט דער דערמאַנטער אַרטיקל וועגן „קענטאַקי“.

די זעלביקע מעלות און חסרונות, וואָס מיר געפינען אין שוואַרצס „קענ-טאַקי“ געפינען מיר אויך אין זיין צווייטן ווערק, „יונגע יאָרן“, וואָס איז אין כמות אפשר גרעסער פון דעם ערשטן. אויך דאָ געפינט מען — און אין אַ גרעסערער מאָס ווי אין „קענטאַקי“ — פּלאַסטישע שילדערונגען פון גרויס מייסטערשאַפט. און אויך דאָ שטויסן מיר זיך אָן אויף גאַנצע זייטן שיטערע און שלעכטע עברי איבער וועלכער מען דאַרף בראַדזשען ווי אין זאַמד. ווי אין „קענטאַקי“ זיינען אויך אין די „יונגע יאָרן“ די חסרונות צום גרויסן טייל אַ פּועל-יוצא אי פון דיכטערישער פּוילקייט און אי פון שוואַרצס אידישליכן קוק אויף זאַכן און דערשיינונגען.

אָבער פאַרוואָס אַרן מיך די חסרונות אין די „יונגע יאָרן“ אַ סך ווינציקער ווי מיך האָבן געאַרט די חסרונות אין „קענטאַקי“? אפשר דערפאַר ווייל צווישן איין ווערק שוואַרצס און דעם צווייטן בין איך עלטער געוואָרן מיט קנאַפע דרייסיק יאָר, און די חסרונות פון אַ זאַך קאַנען מיך מער ניט אַזוי איריטירן

ווי אמאל. און אפשר דערפאר ווייל איך פערזענליך בין איצטער מער מקנא א פאָעט וואָס האָט אָנגעשריבן גרויסע ווערק, ווען אַפילו מיט אַ סך חסרונות, איידער איינעם, וואָס האָט פערפעקטע זאָכן נאָר קליינע און ווינציק. און אפשר האָט דער קאטאָקליזם, וואָס האָט געטראָפן אונדזער פאָלק אין די גרויליקע היטלער-יאָרן אויך מיך אַליין געמאַכט קוקן אויף אַלץ מיט אידיש-ליכע אויגן, אַזוי, אַז דער גרויסער צער, וואָס ווייעט אפילו פון די פראָזאָאישע שטעלן אין שוואַרצם „יונגע יאָרן“ איבער דער אכזריותדיק אומגעבראַכטער וועלט אונדזערער, וואָס איז געווען און וועט מער ניט זיין, פאַרכאַפט מיך איצטער מער פון אַלע שענקייטן, וואָס האָבן אַזוי פיל געמיינט פאַר מיר אין די אמאָליקע יאָרן.

דינסטאָג 12טן אָקטאָבער, 1954

די וויכטיקסטע פרטים אין לעבן פון אַננאַ מאַרגאַלין

די פולע געשטאַלט פון אַננאַ מאַרגאַלין וועט אַנטפלעקט ווערן ערשט דעמאָלט ווען ס'וועט זיך געפֿינען עמיצער, וואָס וועט איבערלייענען, סאַרטירן און ברענגען אין אַרדנונג די הונדערטער בריוו, וואָס זיינען פאַרבליבן נאָך איר און פילן אַן אַ היפשן וואָליו. די בריוו זיינען אין רוסיש, אידיש, העברעאיש און טיילווייז אויך אין ענגליש. די מערסטע בריוו זיינען געשריבן צו איר. אַ היפשער טייל אָבער איז אויך פון איר צו אַנדערע. די בריוו צו איר זיינען אין גרויסן רוב פון מענטשן, וואָס האָבן זיך באַקענט מיט איר ווען זי איז געווען אַ מיידל פון אַ יאָר פערצן ביז אין אָנהייב פון אירע דרייסיקער יאָרן. קיין איינציקער פון די, וואָס האָבן געשריבן צו איר אין לויף פון די צוויי צענדליק יאָרן, איז ניט געווען אין גאַנצן גלייכגילטיק צו איר. דער גרעסטער רוב איז אַ לענגערע צייט, צי אַ קורצערע געווען פאַר-ליבט אין איר. עטליכע פון זיי פייערדיק פאַרליבט. און ביי איינעם האָט זיך די ליבע געצויגן עטליכע יאָר נאָכאַנאַנד. וואָס מער איינער האָט זי ליב געהאַט, אַלץ מער האָט ער געליטן. דאָס איז באַזונדערס געווען דער פאַל אין אירע גאַנץ יונגע יאָרן. ווייל זי האָט זיך ליב געהאַט צו שפילן מיט די, וואָס האָבן זי ליב געהאַט ביז צום פאַרוואַנדן. דאָס מיינט אָבער ניט צו זאָגן, אַז זי אַליין איז פון אַזאַ שפיל אַרויס גאַנץ. ביי די מערסטע אַווינע שפילן איז זי אַליין געווען דער גרעסטער קרבן. וואָרים יעדע אמת'ע ליבע, וואָס זי איז דורכגעגאַנגען, איז ביי איר געווען טראַגישע ליבע. אַ ליבע איז ביי איר געווען אַ פלאַקער. און זי איז שטענדיק פון אים אַרויס אַ פאַרברענטע. פאַראַן אין דעם וואָליו אַ מאַסע בריוו פון משפּחה. די מערסטע פון איר מוטער, געציילטע פון איר פאָטער, עטליכע פון אַ מומע. געווען אויך אַ צוויי צענדליק צי מער פון איר זון נעמן סתוי, וואָס איז נאָך דער גרינדונג פון מדינת ישראל געווען דער ערשטער מיליטערישער גאַווערנאַר פון ישראל. אָבער די אַלע בריוו און די מערסטע פאַטאַגראַפיעס פון איר זון, האָבן איך אָפּגע-שיקט צו אים אינאיינעם מיט אַ ריזיקן קאַסטן ביכער אין עטליכע שפראַכן, באַלד נאָכדעם ווי זי איז געשטאַרבן. פון די לעצטע דריי צענדליק יאָר אין איר לעבן זיינען כמעט ניינציק פראַצענט פון אַלע בריוו פון איר צו מיר און פון מיר צו איר. אַט די בריוו אַליין זיינען וואַונדערליכער מאַטעריאַל פאַרן קינפטיקן ביאַגראַף פון אַננאַ מאַרגאַלין. וואָרים זיי וואַלטן געגעבן דעם

שליסל צו א סך לידער פון דער דיכטעריין, צום טראַגישן לעבנס פלאַנטער פון איר לעצטע יאָרן, און אפשר אויך צום רעטעניש, פאַרוואָס זי האָט אויפגעהערט שרייבן לידער, פונקט אזוי פלוצים ווי זי האָט אָנגעהויבן.

משפחה

אַנאַ מאַרגאַלין איז געווען צו נאָענט צו מיר און אונזערע לעבנס זיינען געווען צו אינטיים און צו טראַגיש פאַרפלאַכטן, אַז איך זאָל קאָנען שרייבן ווי ס'דאַרף צו זיין וועגן איר. כ'פיל אָבער, אַז איך דאַרף פאַרצייכענען די וויכטיקסטע פרטים פון איר לעבן אויף וויפל זיי זיינען מיר באַקאַנט. וואָרים אויב איך וועל עס ניט טאָן וועט ניט זיין קיינער, וואָס זאָל עס קאָנען טאָן, אויב אָבער ס'וועלן זיך געפֿינען מענטשן, וואָס ווייסן עפעס מער וועגן איר אָדער איר משפחה, און זיי ווילן מיך קאַרעגירן אָדער מיין אַנוואָרף דערגאַנצן, וועל איך אודאי זיין צופרידן, מחמת יעדער נייער פרט וועט העלפן פולער אַרויסברענגען איר געשטאַלט.

אַט זיינען די פרטים פון אַנאַ מאַרגאַלינ'ס לעבן, ווי זיי זיינען מיר

באַקאַנט :

אַנאַ מאַרגאַלין (ראָזע לעבענסבוים) איז געווען אַן איינציק קינד פון מנחם און דבורה-לאה לעבענסבוים, ביידע אויפגעוואַקסענע אין בריסק-דליטאָ. אַט-די איין-איינציקייט אירער איז זיכער געווען איינער פון די הויפט גורמים, וואָס האָבן געהאַלפן אויספורעמען איר גאַנצן לעבנסלויף. פון איר פאַטער'ס משפחה האָט ראָזע זייער ווינציק געוואוסט. דעם טאַטנס טאַטן האָט זי געדענקט ווי דורך אַ חלום. אין אירע אויגן איז ער געווען שוין גאַר אַ זקן, די עטליכע מאָל וואָס זי האָט אים געזען אַלס קינד. העכסט זואַר-שיינליך איז ער גאַר ניט געווען אזוי אַלט ווי ער האָט איר אויסגעזען אין די קינדערשע יאָרן. געדענקט האָט זי אויך, אַז איר פאַטער האָט שטאַרק נוהג כבוד געווען אַן זיידן און געזאָגט אויף אים, אַז ער האָט געהאַט אַ גאַנז'ישן קאַפּ. דער נאָמען לעבענסבוים ווייזט, אַז איר פאַטער האָט געשטאַמט פון אַ לומדישער פאַמיליע. אפשר איז דער שטאַמפאַטער פון דער פאַמיליע געווען איינער, וואָס האָט מחבר געווען אַ ספר „עץ-חיים“. פון אירע קינדעריאָרן האָט זי געדענקט ווי איינמאַל האָט מען זי מיטגענומען אויף אַ חתונה צו וועלכער עס זיינען אויך געקומען דער גראַדנער רב און זיינע טעכטער, וואָס האָבן זי געהאַלדזט און געקושט ווי אַן אייגענע. איר פאַטער האָט איר דעמאַלט געזאָגט, אַז דער גראַדנער רב איז געווען זיין שוועסטערקינד.

איר פאַטער, מנחם לעבענסבוים, האָט אין זיינע בחורי'שע יאָרן גע'שמי'ט פאַר אַן עלוי. אין יענער צייט איז ער אויך געווען אַ חסיד — אַ קאַצקער חסיד. — שפעטער איז ער געוואָרן אַ משכיל און אַ ציוניסט. פון זיין אַמאָליקן

חסידות איז אים פאַרבליבן בלויז אַ פריינט, איינער וואָס איז פאַרבליבן אַ קאַצקער חסיד זיין גאַנץ לעבן. יענער פריינט פלעגט קומען צו אים פון צייט צו צייט שפילן אַ שאַך. ביים שאַך-ברעטל פלעגן זיי ביידע אונטערברומען אַ חסידיש ניגון'דל, וואָס ראָזע האָט שטאַרק ליב געהאַט, און וואָס זי האָט געדענקט איר גאַנץ לעבן. אגב, דעם איינציקן חסידישן ניגון, וואָס זי האָט ליב געהאַט. זינט זי האָט געדענקט איר פאַטער, האָט ער געהאַט אַ קורץ געשוירן וואָן דאָיק בערדל, זיך געקליידט אייראָפּעאיש און גערעדט דייטש-מעריש. דאָס לעצטע האָט זיך גענומען דערפון, וואָס ער איז אַ סך יאָרן געזעסן אין קעניגסבערג ווי אַ קאָמיסיאָנער פון תּבוּאַה און מעל. אַהיימקומען פלעגט ער בלויז עטליכע מאָל אַ יאָר. געווען אויך צייטן ווען ער איז אַהיים געקומען בלויז צוויי מאָל אַ יאָר: אויף פּסח און אויף די ימים-נוראים. אַז ער איז געקומען אויף פּסח איז ער אַמאָל געבליבן אין דער היים ביז נאָך שבעות. ווען אָבער ער איז געקומען אויף די ימים-נוראים, איז ער שטענדיק פאַרבליבן אין דער היים ביז איבער אַלע טעג סוכות. אַט דער פאַקט, וואָס איר פאַטער איז אין אירע קינדערשע יאָרן זעלטן-ווען געווען אין דער היים, איז זיכער געווען איינער פון די גאָר וויכטיקע פאַקטאָרן אין דער פּורעמונג פון איר לעבן. וועגן איר פאַטער פלעגט זי דערציילן, אַז ער איז געווען זייער אַ שיינער און עלעגאַנטער מאָן, און פרויען האָבן זייער ליב געהאַט צו זיין אין זיין געזעלשאַפט. ער האָט געהאַט אַן אָפּענעם מוּח, איז געווען אַ גרויסער למדן, האָט געלייענט אַ סך העברעאיש, דייטש און רוסיש, און איז געווען באַליבט אין ציוניסטישע קרייזן, פריער אין בריסק, דערנאָך אין אָדעס און צום סוף אויך אין וואַרשע. צווישן זיינע פריינט אין אירע קינדער- און יוגנט-יאָרן זיינען געווען דער דעמאָלט באַרימטער ציוניסטישער טוער און מטיף חזן, די פינקעלשטיינס, אַברהם גאַלדבערג, דער ברודער פון מנחם באַריישאַ, ש. יאַצקאָן און אַנדערע. זיין געשטאַלט ווערט אַרויסגעבראַכט אין איר ליד

„מיין שטאַם רעדט“ ווען זי רעדט וועגן —

„סוחרים פון לייפּסן און דאַנסק,

בלאַנקע מאַנקעטן, איידעלער סיגאַרן-רויך,

גמראַ-וויצן, דייטשע העפלעכקייטן.

דער בליק איז קלוג און מאַט,

קלוג און איבערזאַט.

דאָן-זשאַנען, הענדלער און זוכער פון גאַט...“

איר פאַטער האָט געהאַט צוויי שוועסטער. אַן עלטערע פון אים, פּראַדל, און אַ אינגערע, לאה. די עלטערע איז אַ פנים יונג געוואָרן אַן אַלמנה, און זי האָט אַליין אַנגעפירט מיט אַ הורט געשעפט פון מעל פון וועלכן זי איז רייך געוואָרן. חוקר איז געווען איר פאַמיליע נאָמען. זי האָט געהאַט עטליכע זין

און טעכטער און געהערשט איבער אלע. זי איז געווען פון דעם טיפ "מירעלע אפרת", האָט מיר געשריבן אירס אָן אייניקל, דאָראַ ברקאי, וואָס געפינט זיך אין ישראל און האַלט אָן אַמט אין חיפה'ר טעכניקום. זי איז, אגב, די איינציקע פון דער חוקר פאָמיליע, וואָס איז פאַרבליבן נאָך דער היטלער פאַרטיליקונג, נאָר אַ דאַנק דעם, וואָס זי איז אַוועק קיין ארץ ישראל ניט לאַנג פאַר דעם איידער די דייטשן זיינען אַריין אין פּוילן, ווען אַננאָ מאַרגאַלין רעדט אין איר דערמאָנטן ליד וועגן "גראַן-דאַמען אין ציץ און לייזונט" האָט זי דערמיט געמיינט אַט די מומע אירע. פון קינדווייז אָן האָט זי געהאַט גרויס דרך-אַרץ פאַר דער "מומע פּראַדל", וואָס איז שטענדיק אַרומגעגאַנגען מיט אַ גרויסן בינט שליסל, איינגעשטעקט אין איר ברייטן פאַרטוך, הינטער וועלכן עס האָט תמיד געהאַנגען אַ גרויסע לייזונטענע טאַרבע מיט געלט, איינגעלייזט אין איר גרויסער מעל קראָם. אַט די מומע אירע איז געווען פון אַלטמאַדישן אידישן טיפ. אַ גאַנץ אַנדערער טיפ איז געווען אַננאָ מאַרגאַלין'ס צווייטע מומע, לאה, זי איז, ווייזט אויס, שוין געווען אַ שטיקל אויפגעקלערטע, געליענט דייטש און געקאַנט גאַנצע שטיקער שילער פון אויסווייניק. זי האָט גאַנץ פרי איינגעזען, אַז אין רוסלאַנד איז פאַר איר ניטאָ קיין צוקונפט און איז געווען פון די גאָר ערשטע באַלעבאַטישע, אידישע מיידלעך אין בריסק צו פאַרן קיין אַמעריקע. דאָ, אין אַמעריקע, איז פון לאה געוואָרן "לינאָ". שייך איז זי געווען. האָט זיך דאָ באַלד געפונען אַ בעלז אויף איר. פּראַקטיש איז זי, ווי עס ווייזט אויס, געווען ניט ווינציקער, און זי האָט פון אַנהייב אָן געטראַכט וועגן אַ תכלית. סוחר'ישע פעאיקייטן האָט זי פאַרמאַגט ניט ווינציקער ווי איר שוועסטער פּראַדל. עטליכע יאָר נאָך איר חתונה איז זי שוין געווען גאַנץ פאַרמעגליך אַזוי, אַז ווען ראָזע איז נאָך געווען גאַנץ יונג האָט איר "טאַנטע לינאָ" זיך שוין געקאַנט פאַרגינען דאָס פאַרגעניגן אַהיים צו קומען קיין בריסק אויף אַ לוסטריזע מיט אירע צוויי קינדער און ווייזן די אַנדערע פון דער משפּחה, ווי זי האָט מצליח געווען אין אַמעריקע. געקומען איז זי אויסגעפּוצט גרויסשטאַטיש, מיט אַ שטעל און האַלטונג פון אַ גרויסשטאַטישער רייכער יונגע דאַמע, וואָס דער אַלטמאַדישער פירנאַמען "מומע" האָט זיך צו איר מער ניט געקלעפט. אַננאָ מאַרגאַלין פלעגט זי דעריבער שטענדיק רופן ניט "מומע" נאָר "טאַנטע לינאָ", אַזוי פון קינדווייז אָן און אַזוי איר גאַנץ לעבן, זי, איר פּאַטער און די דאָזיקע טאַנטע אירער האָבן בשותפות געהאַט איין כאַראַקטער-שטריך, וואָס זיי האָבן אַפנים אַלע דריי איבערגענומען בירושה פון עמיצן אין דער משפּחה. דער פּאַטער, די טאַנטע און זי אַליין האָבן קיינמאַל ניט געקאַנט פאַרגעסן קיין עוולה, וואָס עמיצער איז קעגן זיי באַגאַנגען. און ממילא האָבן זיי אויך קיינמאַל קיינעם ניט געקאַנט מוחל זיין קיין עוולה. די טאַנטע לינאָ האָט איר מאָן זייער ליב געהאַט. נאָר קוים איז ער איינמאַל באַ-

גאַנגען אַ זינד קעגן איר, האָט זי אים דאָס קיינמאַל מער ניט מוחל געווען, אים אָפּגע'גט און איז פאַרבליבן אַ גרושה אויף איר גאַנצן לעבן.

אַננאַ מאַרגאַלינ'ס מוטער האָט געשטאַמט פון אַ פּראָסטערער משפּחה ווי איר פאָטער. דעם ערשטן נאַמען פון איר מוטער'ס פאָטער קאָן איך זיך צום באַדויערן, ניט דערמאָנען. זיין פאָמיליע נאַמען איז געווען ראָזענבלום. אַננאַ מאַרגאַלין האָט אים פאַר מיר געשילדערט ווי אַ פּראָסטן, אָבער זייער פרומען און ערליכן אידן. אין זיינע יונגע יאָרן האָט ער געהאַלטן אַ קרעטשמע אין אַ דאַרף. אין זיינע מיטעלע יאָרן האָט ער זיך אַריבערגעקליבן קיין בריסק. ווייזט אויס, אַז ער איז געווען גאַנץ פאַרמעגליך, ווען ער האָט זיך אַריבערגעקליבן קיין בריסק. וואָרים דאָ האָט ער געקאַנט קויפן פאַר זיך אַ היפש הויז אַקעגנאַיבער דעם „קייסערס סאָד“. אין איין טייל פון הויז האָט ער געהאַט אַ שענק און אַן אַכסניאַ. אין אַנדערן טייל הויז האָט ער געהאַט עטליכע דירות צו פאַרדינגען. געקומען פון דאַרף איז ער אַ בעל מטופל פון אַ ווייב, עטליכע טעכטער און עטליכע זין. ער האָט אויך מיטגעבראַכט אַן אַלטע מאַמע, וואָס אַלע אין שטוב האָבן געהאַלטן פאַר אַ מלומדת און אַ צדקת. אין בריסק האָט ער אַלע זיינע קינדער אויסגעגעבן בכבוד. און כאַטש ער האָט זיינע טעכטער געגעבן גרויסע נדנים, איז זיי אָבער כמעט אַלע שלעכט געגאַנגען, און זיי האָבן מיט זייערע הויזגעזינדן געמוזט צוריק אַנקומען צו אים. אַננאַ מאַרגאַלינ'ס מוטער, דבורה לאה, איז געווען זיין עלטסטע טאָכטער. פאַר איר האָט ער געזוכט גאָר אַ גוטן שידוך. און ווען מען האָט אים אָנגעשלאָגן דעם שידוך מיט דעם זייער שיינעם, זייער געראַטענעם און יחוס'דיקן מנחם לעבענסבוים, האָט ער צוגעזאָגט צוויי טויזנט רובל נדן — אַ געוואַלטיקע סומע פאַר יענער צייט, און דער שידוך איז געשלאָסן געוואָרן. עטליכע יאָר נאָך איר חתונה האָט דבורה לאה קיין קינדער ניט געהאַט. סוף-כל-סוף איז זי פאַרגאַנגען אין טראַגן און דעם 21טן יאַנואַר 1887 האָט זי געבוירן אַ טאָכטער. דאָס איינציקע קינד, וואָס זי האָט געהאַט אין איר לעבן. דער טאָכטער האָט מען אַ נאַמען געגעבן ראָזע.

קינדהייט און יוגנט

וואָס ווייס איך פון אַננאַ מאַרגאַלינס קינדהייט און יוגנט? פאַרשטייט זיך, אַז נאָר דאָס וואָס זי אַליין האָט מיר דערציילט. און אַליין האָט זי, נאָ-טירליך, זיך ניט אַוועקגעזעצט דערציילן אין אַ סדר און ניט אָנגעגעבן קיין דאַטן. ס'איז נאָר געווען אַן אומצייליק מאָל זיך אומקערן צו יענע יאָרן ווען מיר אַלע מיינען, אַז זיי זיינען געווען די גליקלעכסטע אין אונזער לעבן, איך קאָן דעריבער האָבן בלויז אַן אַלגעמיינעם באַגריף וועגן איר קינדהייט און יוגנט. דער באַגריף איז אָבער פאַר מיר אַליין גענוג קלאַר, אַז איך זאָל דורך

אים קאָנען אויפֿוויקלען דעם פֿריען לעבנסגאַנג פֿון דעם קאַמפֿליצירטן מענטשן און דער מערקווירדיקער דיכטערין אַננאַ מאַרגאַלין.

איר גאָר ערשטע קינדער-יאָרן האָט אַננאַ מאַרגאַלין געדענקט ווי דורך אַ חלום. איר טאַטע-מאַמע האָבן, ווי עס ווייזט אויס, נאָך זייער חתונה גע-וואוינט אין אַ קליין דירה'לע, וואָס איז אַרויס צו אַ הויף. דער הויף האָט, אין די אויגן פֿון דעם קינד, אויסגעזען ריזיק, און אין איר פֿאַרשטעלונג האָט מיט דעם הויף זיך געעקט די וועלט. זי איז דעריבער איינמאַל זייער צעטומלט געוואָרן, ווען זי איז אַריבער דעם טויער פֿון הויף און דערזען פֿאַר זיך אַ נייע וועלט. אין איר צעטומלטקייט האָט זי זיך געלאָזט גיין אַלץ ווייטער און ווייטער. מיט וואָס דער דאָזיקער גאַנג אירער האָט זיך געענדיקט, דאָס האָט אַננאַ מאַרגאַלין אַליין ניט געדענקט. אָבער ווי איר מוטער פֿלעגט איר דער-נאָך אַ סך מאָל דערציילן, איז זי דעמאָלט פֿאַרלוירן געוואָרן, און די מוטער איז דערפֿון שיער ניט משוגע געוואָרן. צי איר פֿאַטער איז דעמאָלט געווען אין דער היים, דאָס האָט אַננאַ מאַרגאַלין ניט געדענקט. יאָרן שפּעטער אָבער, ווען טאַטע-מאַמע האָבן מער ניט געוואוינט אין יענעם קליינעם דירה'לע נאָר אין אַגרויסער, רחבות'דיקער דירה פֿון דריי צימערן אין הויז פֿון איר זיידן, איז איר פֿאַטער שוין זעלטן-ווען געווען אין דער היים. דעמאָלט האָט ער שוין, ווי אַ תּבוּאָה און מעל-קאַמיסיאָנער, פֿאַרבראַכט דעם גרעסטן טייל פֿון יאָר אין אויסלאַנד. מערסטנס אין קעניגסבערג. אַהיים געקומען איז ער, ווי שוין דערמאָנט, בלוויז עטליכע מאָל אַ יאָר. די מוטער אירע האָט דעם פֿאַטער זייער שטאַרק ליב געהאַט. און ס'איז, פֿאַרשטייט זיך, געוואָרן אַ יום-טוב סיי פֿאַר דער מאַמען און סיי פֿאַרן קינד, ווען דער טאַטע איז אַהיים געקומען. אָבער אַנגעהאַלטן האָט דער יום-טוב נאָר ביים קינד. די מאַמע איז באַלד נאָך די ערשטע טעג פֿון אויפגעלויכטענער פֿרייד געוואָרן פֿאַראומערט. זי האָט זיך געפֿילט שטאַרק שפל לגבי דעם שיינעם געראַטענעם אין אירע אויגן אויך גרויסוועלטישן מאַן אירן. און וואָס — נאָך וויכטיקער — זי האָט פֿאַר אים מורא געהאַט. ווי נאָר די ערשטע פֿרייד פֿון באַגעגעניש איז אַריבער האָט זי דערפֿילט אויף זיך די קריטישע בליקן פֿון איר מאַן, און דאָס האָט זי געמאַכט זייער אומגליקליך. דאָס האָט פֿון איר פֿריעסטער קינדהייט אָן געווירקט צום שלעכטן אויפן קינד. זי האָט זייער פֿרי דער-שפּירט דעם גרויסן, כאַטש שטילן, ריס צווישן איר פֿאַטער און איר מוטער. די כמעט שקלאווישע אונטעטעניקייט פֿון איר מוטער און דעם שטאַרקן ביטול פֿון איר פֿאַטער. זי האָט זיך אויך זייער פֿרי געשטעלט אויפן צד פֿון שטאַרקערן, דעם פֿאַטער, וואָס זי האָט, ווי אַ קינד פֿאַרגעטערט, און אויך אַזוי פֿרי אַנגעהויבן קוקן פֿון אויבן אַראָפּ אויף איר מוטער. אין איר גרויסער מאַמישער ליבשאַפט צו וועלכער עס איז נאָך צוגעקומען די גרויסע ליבשאַפט

צו איר מאַן, וואָס זי האָט אויס מורא און שפלות-געפיל אים ניט געקאָנט אַרויסווייזן ווי געהעריק אין די געצייילטע וואָכן אַ יאָר, ווען ער איז געווען אין דער היים, איז די מוטער גאָר אין גיכן געפאַלן אַ קרבן צו די קאַפּריזן פון איר איין איינציג טעכטערל. דער רעזולטאַט איז געווען אַ פּאַטאַלער פּאַר ביידע. דאָס קינד האָט באַהערשט די מאַמע אַלע טעג פון יאָר ניט ווינציקער ווי דער מאַן האָט זי באַהערשט אין די קורצע טערמינען, וואָס ער איז געווען אין דער היים, און איר שפלות-געפיל איז ביי איר געוואָרן נאָך גרעסער. דאָס קינד האָט זיך פון די פּריעסטע יאָרן צוגעוואוינט, אַז אירער אַ פּאַרלאַנג זאָל זיין אַ געבאַט. אַ דאָנק איר שיינקייט, קלוגשאַפט און ווייבערשן רייך איז איר פּאַרלאַנג כמעט שטענדיק געווען געבאַט פאַר אַלע מענער מיט וועלכע זי איז געקומען אין באַריר כל-זמן זי איז געווען יונג. זי האָט עס געוואוסט און זי האָט מיט אַט דעם כוח אירן זיך באַנוצט אויף רעכט און אויף לינק. געבראַכט האָט ער איר אַן אַ שיעור נצחונות. אָבער אויך ניט ווינציק דורכפאַלן, אַפילו נאָך אין אירע רייצנדיקסטע בליענדיקע יאָרן. און ווען זי האָט שפּעטער, נאָך אין אירע גאַנץ יונגע יאָרן, פּלוצים דערפילט, אַז איר וואָרט האָט אויפגעהערט זיין געבאַט, איז עס פאַר איר געווען אַזאַ קלאַפּ, אַז זי האָט מער ניט געקאָנט קומען צו זיך. דאָס איז אפשר געווען איינער פון די הויפט גורמים, וואָס האָבן געפירט דערצו, אַז זי זאָל זיך אַלץ מער און מער דערווייטערן פון מענטשן, און צום סוף זיך אינגאַנצן אַפּזונדערן און אַפּשליסן פון דער וועלט. ווען אָנאַ מאַרגאַלין איז אַלט געווען זעקס יאָר האָט איר פּאַטער אַרויס- גערופן צו זיך, קיין קעניגסבערג, זיין פרוי און קינד. ווי אָנאַ מאַרגאַלין האָט מיר אַ סך מאַל געזאָגט, האָט איר פּאַטער געקאָנט און געדאַרפט גע- שלעכטליך בענקען נאָך איר מוטער. וואָרים איר מוטער האָט פאַרמאָגט אפשר דעם שענסטן פּרויען-קערפּער, וואָס זי האָט געזען אין איר לעבן. די צרה איז אָבער געווען, וואָס איר מוטער האָט ניט געוואוסט ווי אַזוי צו האַלטן איר קערפּער, אים אַפּהיטן און פּלעגן. זי האָט אויך ניט געוואוסט ווי אַזוי זיך אַנצוטאָן און ווי אַזוי צו האַלטן זיך צווישן מענטשן. דער רעזולטאַט איז געווען, אַז דער פּאַטער האָט זיך געשעמט מיט דער מוטער. ווען ער האָט זי אַרויסגערופן צו זיך קיין קעניגסבערג איז דער פּאַטער געווען זיכער, אַז דאָרטן, אין דער נייער סביבה פון אַן אייראָפּעאישער שטאָט, וועט זיין ווייב ווערן אַן אַנדערע, זיך אַנטאָן אַנדערש און האַלטן אַנדערש. געשען איז אָבער פּונקט דאָס פאַרקערטע. דאָרטן האָט זיך איר מוטער געפילט אַזוי פּרעמד און פּאַרלירן, אַז זי האָט אין גאַנצן מורא געהאַט אַרויסצוגיין פון הויז. און טאַמער האָט געטראָפּן, אַז דער מאַן האָט זי מיט געוואַלט כמעט אַרויסגענומען אויף אַ שפּאַציר, צי גאָר געפירט זי אין טעאַטער, איז זי אַהיים געקומען אַ צע- ווייטיקטע און אוימגליקלעכע. מחמת כמעט שטענדיק איז ביי אַזאַ אַרויסגאַנג

עפעס געשען, וואָס האָט איר געמאַכט פילן, אָז פאַרפאַלן: אויסמענטשלען זיך אַזוי ווי איר מאַן וואָלט וועלן, וועט זי קיינמאַל ניט. בלויז אַ דריי צי פיר חדשים איז אַננאָ מאַרגאַלין געווען מיט איר מוטער אין קעניגסבערג. אין דער קורצער צייט האָט זי באַוווּן זיך אויסצולערנען ריידן דייטש און אַפילו אַ ביסל צו לייענען.

צו זיבן יאָר האָט איר פּאַטער געדונגען אַ לערער, וואָס זאָל מיט איר לערנען העברעאיש. אַלע טאַג איז דער לערער געקומען צו איר אַהיים אויף אַ שעה און געלערנט מיט איר תנ"ך, דקדוק און מאַדערנע העברעאישע ספרימ'לעך. זאָל זי זיך פריער אַננאָפּן מיטן אידישן גייסט און קענען העב-רעאיש איידער זי וועט אָנהייבן צו לערנען רוסיש און אַנדערע אייראָפּעאישע שפּראַכן, האָט איר פּאַטער געזאָגט. און אַזוי ווי אַליין איז ער אין דער היים ניט געווען האָט ער אַנגעזאָגט זיין ווייב, זי זאָל אויפפאַסן און זען, אָז דאָס קינד זאָל קיינמאַל ניט פאַרפעלן קיין העברעאישע לעקציע. אין די עטליכע מאָל אַ יאָר, ווען ער איז אַהיים געקומען, האָט ער זי גענומען אויף אַ שטרענגן פאַרהער צו זען, ווי ווייט זי איז אַוועק אין לימוד פון העברעאיש. און אַזוי ווי זי האָט איר פּאַטער אין יענע יאָרן ממש פאַרגעטערט, האָט זי זיך שטאַרק געפלייסט אין איר לערנען, כדי אים צו פאַרשאַפּן אַ נחת-רוח. אַ יאָר שפעטער האָט מען פאַר איר שוין אויך געדונגען אַ רוסישן לערער. צו רוסיש האָט זי זיך צוגעכאַפט מיט אַזאַ חשק און אַזאַ ברען, אַז זי וואָלט העברעאיש אינ-גאַנצן פאַרנאַכלעסיקט, ווען זי זאָל ניט געווען געדענקן, אַז זי קאָן דורך אַזאַ פאַרנאַכלעסיקונג פאַרלירן די ליבשאַפט פון איר פּאַטער. צו ניין יאָר איז איר אומגאַנג-שפּראַך שוין געווען רוסיש. אַלע אירע חבר'טעס האָבן גערעדט רוסיש און די אינגלעך וואָס זי האָט געקענט האָבן אויך גערעדט נאָר רוסיש. די איינציקע צו וועמען זי האָט געמוזט רעדן אידיש, ווייל קיין אַנדערע שפּראַך האָבן זיי ניט געקענט, זיינען געווען איר מוטער, איר באַבע און אירע מומעס. און ווייזט אויס, אַז אַט דער וויבערשער צד פון איר מוטערס משפּחה האָט גערעדט אַ רייכן און זאַפטיקן פאַלקסטימליכן אידיש, וואָס האָט צו איר זיך אומגעקערט, ווען זי איז, מיט יאָרן שפעטער, געוואָרן אַ אידישע שריי-בערין. גאָר באַזונדערס איז דאָס געווען קאַנטיק אין די איבערזעצונגען, וואָס זי האָט געמאַכט פאַרן "טאַג", מיט איין איינציקן אויסנאַם שטענדיק אַנאַנים. אַב, איז זי געווען איינע פון די פיינסטע איבערזעצערס, וואָס מיר האָבן פאַרמאַגט.

אַלע אירע יאָרן האָט אַננאָ מאַרגאַלין גערעדט מיט טיפּער בענקשאַפט וועגן די פאַר יאָר, וואָס זי האָט מיט טאַטע-מאַמע געוואוינט אין אַדעס, וואו זי איז געגאַנגען אין גימנאַזיע. ווי אַלט זי איז געווען, ווען אירע עלטערן האָבן זיך אַריבערגעצויגן קיין אַדעס קאָן מיר בשום אופן ניט קלאָר ווערן.

אַבער סיי פון אירע רייד און סיי פון געוויסע לידער אירע קאַן מען דרינגען, אַז דאָס זיינען געווען די יאָרן ווען דאָס מיידל אין איר איז געוואָרן וואָך, און אַלץ אין איר און אַרום איר איז געווען איין ראַמאַנטיש וואונדער. דאָס דאָזיקע וואונדער האָט זי אין זיך נאַכגעטראָגן דאָס גאַנצע לעבן און דעם שענסטן אויסדרוק געפונען דערפאַר אין אירע צוויי לידער „אַ שטאַט ביים ים“ און „אַדעס“. דער גרונט מאַטיוו פון ביידע לידער איז אַ וועלן זיך דערמאַנען, אַ פאַרלאַנג צוריק אויפצוכאַפן אין נעץ פון זכרון די דינסטע מיידלשע דער- וואַרטונגען, וואָס זיינען אין זיך גופא געווען טיפע איבערלעבונגען. און יאַנגנדיק זיך נאָך דערמאַנונג פון פערזענליכע איבערלעבונגען, האָט זי ביים ביים סוף פון ליד „אַדעס“ געכאַפט די שענסטע אימפרעסיע פון דער שטאַט, וואָס זי האָט אַזוי ליב געהאַט.

„און קאַנט איר זיך דערמאַנען
אַלץ דאָס, וואָס האָט נישט קיין נאַמען
און איז בלויז אַ דופט און אַ סוד ?
אין דעם אַטעם פון סטעפּ,
און פון זון און פון סמאַלע ?
און צום זינגענדיקן ים האָט די שטאַט,
ווי מיט אַ זיידענעם שלעפּ,
גענידערט פון טויזנט מירמעלנע טרעפּ.“

פון אַדעס איז אַנאַ מאַרגאַלין צוריקגעקומען קיין בריסק אַ פולשטענדיקע „באַרישנע“. ווי אַלט איז זי דעמאַלט געווען ? אויך דאָס ווייס איך ניט גענוי. פון שמועסן מיט איר איז ביי מיר געבליבן דער איינדרוק, אַז צווישן פופצן און זעכצן יאָר. מנחם באַריישאָ, וואָס איז געווען אַ יאָר אינגער פון איר און האָט זי געקענט פון קינדווייז אָן, האָט מיר דערציילט, אַז זי איז דעמאַלט געווען צויבערליך שייך, קלוג, שטאַרק באַלעזן און פולשטענדיק דערוואַקסן ווי אַ פרוי. זי האָט פאַרמאַגט אַ וואַלד פון אַש-בלאַנדע האָר, וואָס האָבן איר געגרייכט ביז די קני און גרויסע בלויע אויגן. זי האָט געקאַנט כּשופּן אי מיט די אויגן און אי מיט די האָר, וואָס אַז זי האָט זיי צעלאָזן זיינען זיי געפאַלן אין דיקע און לאַנגע כּוואַליעס איבער די אַקסלען און אַרונטער איבער די היפטן. זי האָט געוואוסט אירע מעלות און וואָס פאַר אַ כּוח זי האָט פאַרמאַגט, און האָט זיך באַנוצט מיט זיי אין אַ פולער מאַס. זי איז אין גיכן געווען אַרומ- גערינגלט פון יונגע בחורימילעך אין איר עלטער, וואָס זיינען געפאַלן פאַר איר. עס זיינען געווען פּלירטן און שפּילן ביי וועלכע סיי זי און סיי די אינגלעך, וואָס זיינען פאַרכאַפט געוואָרן אין שפּיל, זיינען פאַרוואונדעט געוואָרן. זי איז שטענדיק געווען אַזוי זיכער אין איר כּוח אַז ווען אַ אינגל האָט זיך איינגעליבט אין איר האָט זי אים אַנגעוויזן אויף איינער פון אירע חבּר'טעס און אים איינ-

גערעדט אז יענע איז שענער און אינטערעסאנטער פון איר. טאָמער אָבער איז איר געלונגען איינעם פון אירע פארערער אזוי איינצוריידן און יענער האָט זיך טאָקע פארליבט אין איר חבר'טע, פלעגט זי דערפון שרעקליך ליידן. ווי אַנאַ מאַרגאַלין האָט מיר דערציילט, האָט זי געהאַט די דאָזיקע טבע ניט נאָר אין די נאַרוואַס אויפגעוואַכטע יונג-מיידלשע יאָרן, נאָר אויך אַפילו שפּעטער, אין איר פולער צייטיקייט פון אַ פרוי מיט אַ סך דערפאַרונג. און שטענדיק האָט זי געליטן, ווען אַ פאַרערער האָט אַ דאַנק איר אַנווייזונג, זיך טאָקי פאַרליבט אין אַן אַנדערער פרוי. אָבער איר צו ליידן, אַדאַנק אַזאַ קאַפּריז, איז אויסגעקומען אַ סך ווינציקער ווי די אינגלעך, וואָס האָבן זיך איינגעליבט אין איר. מחמת אַלס יונג מיידל האָט זי ליב געהאַט אויסצופראוון איר כוח און ווען זי האָט געזען, אַז ער איז אין איר נעץ האָט זי אים אַ שטויס געטאָן פון זיך. זייער פיל געליטן האָט אַ אינגל מיטן נאָמען אַבראַשאַ, ווי אַנאַ מאַרגאַלין האָט אים געדענקט איז ער געווען זייער אַ שיינער און זייער אַ באַגאַבער, האָט פאַרמאַגט אַ פענאַמענאַלן זכרון און געשריבן רוסישע לידער. אַט דער אַבראַשאַ האָט אָבער געליטן פון דער פאַליגע. דעם ערשטן אָנפאַל פאַר איר אין די אויגן האָט אַבראַשאַ געהאַט נאָכדעם ווי זי האָט זיך איינמאַל מיט אים אַ שפּיל געטאָן ווי מיט אַנדערע אינגלעך און געהייסן אים שוין גיין פון אירע אויגן, ווייל זי קאָן אים ניט אַנקוקן. פאַרשטייט זיך, אַז זי איז געוואָרן אַן אויפגעציטערטע, ווען זי האָט דערזען דעם רעזולטאַט פון דעם שפּיל. אָבער אַז אַבראַשאַ איז באַלד געקומען צו זיך האָט ער אַנגעהויבן ריידן צו איר אזוי שייך, אַז זי איז פאַר'כשוּפ'ט געוואָרן. שפּעטער האָט זי עטליכע מאָל באַנוצט זיך מיט אַזאַ שפּיל כדי ער זאָל קריגן אַן אָנפאַל און זי זאָל נאָכדעם אים ווידעראַמאַל קאָנען הערן אזוי שייך ריידן. אין אירע לעצטע יאָרן, ווען אַנאַ מאַרגאַלין האָט אַליין פיזיש און גייסטיק געליטן פון אַלערליי חולאַת'ן, אמת'ע און איינגערעדטע, איז זי גאַנץ אָפט געוואָרן מעלאַנכאָליש פון אַן אָבערגלויביש איינרעדעניש, אַז דאָס קומט זי אָפּ פאַר זינד, וואָס זי איז אין אירע יונגע יאָרן באַגאַנגען קעגן אַנדערע. מער פון אַלץ, האָט זי געפילט, ווערט זי באַשטראַפט פאַר דעם, וואָס זי האָט אין אירע יונג-מיידלשע יאָרן אזוי גרויזאַם זיך געשפּילט מיט אַבראַשאַ'ן.

איר פאָטער פאַרלאָזט די מוטער

אין דער זעלביקער צייט ווען זי איז געווען אזוי פאַרנומען מיט זיך און מיט אירע יונגע ליבע-שפּילן און פלירטן, האָט איר מוטער איבערגעלעבט די טרויעריקסטע צייט אין איר לעבן. מנחם לעבענסבוים, איר מאַן, האָט געהאַט פאַרביטן קעניגסבערג אויף אַדעס דער עיקר צוליב פרנסה, זיינע «קאָמיסיאָנס-געשעפטן» אין קעניגסבערג זיינען קיינמאַל ניט געאַנגען נאָר גלענצענדיק.

אין לויף פון די אלע יאָרן, וואָס ער האָט פאַרבראַכט אין קעניגסבערג, האָט ער אַ סך מאָל געמוזט אַנקומען צו זיין שווער נאָך „הלוואות“, וואָס ער האָט קיינמאָל ניט געקאָנט באַצאָלן. ווען ער האָט דערפילט, אַז דאָס וואָסער גרייכט שוין ביזן האַלז, האָט ער אויפגעגעבן קעניגסבערג און איז אַוועק זוכן זיין גליק אין אַדעס. דערביי איז אָבער געווען אַ צווייטער אויסרעכענונג, וואָס איז פאַר אים געווען ניט קיין סך ווינציקער וויכטיק. וואָס לענגער ער איז געווען אין קעניגסבערג אין זיין פרוי איז פאַרבליבן אין בריסק, אַלץ גרעסער איז געוואָרן דער תהום צווישן זיי. ער איז מיט יעדן יאָר געוואָרן אין זיינע אויגן אַלץ גרויס־שטאַטישער און זי אַלץ צוריקגעשטאַנענער. דער איינציקער פאַר־זיך צו ברענגען זי צו זיך קיין קעניגסבערג האָט זיך ניט איינגעגעבן. ער האָט דאָס אין אַ גרויסער מאָס צוגעשריבן דעם פאַקט, וואָס זיין קליינשטעטל־דיק, ניט געבילדעט ווייב, האָט זי זיך ניט געקאָנט צופאַסן צו דער פרעמדער, דייַטשער און דורכאויס גוי־אישער סביבה. גאַנץ אַנדערש, האָט ער גערעכנט, וועט זיין אין אַדעס, ווי פרעמד זי זאָל זיך ניט פילן אין אַט דער גרויסער דרום־רוסישער שטאָט וועט זי זיך אָבער אין אר ניט פילן אין גאַנצן פרעמד. וואָרים דאָ וועט וועט זי געפינען אַ סך אידן. און גאָר אַ סך פון זיי, אידן אַנגעפאַרענע פון דער פרעמד. פון פאַרשיידענע שטעט און שטעטלעך. פיל פון זיי אפילו פון איר בריסק און שטעטלעך אַרום בריסק. מיט זיי וועט זי זיך קאָנען צונויפֿרעדן, מיט זיי וועט זי קאָנען פאַרברענגען, און פון זיי וועט זי זיך קאָנען אַנלערנען און זען, ווי אַזוי מען דאַרף זיך אויסמענטשלען. אָבער זיינע ביידע אויסרעכענונגען האָבן זיך אַרויסגעשטעלט צו זיין פאַלשע. ניט ער האָט אין אַדעס מער מצליח געווען געשעפטלעך און ניט זיין פרוי האָט זיך דאָ מער „אויסגעמענטשליט“. דאָ, אין אַדעס, האָט זיך זיין פרוי געפילט נאָך מער פרעמד ווי מיט יאָרן פריער אין קעניגסבערג. און דוקא דערפאַר, ווייל דאָ האָט זי זיך געטראָפן מיט אַנדערע אידישע פרויען, וואָס ערשט מיט עטליכע יאָר פריער זיינען זיי געווען אַזוי פשוט און אַזוי קליינשטעטלידיק ווי זי און אין אַ קורצער צייט האָבן זיי דאָ, אין אַדעס, באַוויזן צו ווערן גאַנצע גרויס־שטאַטישע דאַמען. אַ זאך, וואָס זי האָט געפילט, אַז אַליין וועט זי קיינמאָל ניט קאָנען ווערן. דער רעזולטאַט איז געווען, אַז די גאַנצע צייט וואָס זי איז געווען מיט איר מאַן און קינד אין אַדעס, האָט זי מורא געהאַט צו קומען צווישן מענטשן און טאַמער איז זי געגאַנגען ערגיץ וואו מיט איר מאַן, ווייל זי האָט געמוזט, איז דער גאַנג שטענדיק געווען אַ דורכפאַל. נאָך יעדן גאַנג אַזאַ האָט זי דערפילט, אַז דער מאַן ווערט איר פרעמדער, און ווען זיי זיינען סוף־כל־סוף צוריקגעקומען קיין בריסק, איז ער שוין געווען אין גאַנצן אַפגעפרעמדט פון איר.

לאנג איינזיצן אין בריסק האָט איר מאַן ניט געקאָנט. פאַרן צוריק קיין קעניגסבערג איז שוין ניט געווען נאָך וואָס. האָט ער אָנגעהויבן פאַרן אַהין און צוריק, פון בריסק קיין וואַרשע און פון וואַרשע קיין בריסק. און נאָך יעדן פאַרן איז ער צוריקגעקומען אַלץ מער דערווייטערט און אָפּגעפרעמדט פון זיין ווייב. ער איז דעמאָלט געווען אין זיינע בעסטע און געזינטסטע מענערשע יאָרן. שענער ווי ווען עס איז פריער און עלעגאַנטער ווי ווען עס איז פריער. אין די אויגן פון זיין טאָכטער איז ער איצט געווען דער שענסטער און עלעגאַנטסטער מאָנסביל אויף דער וועלט. און אַז דער פאָטער האָט זי אַמאָל אַרויסגענומען אויף אַ שפּאַציר האָט זי זיך געפילט שטאַלץ און גליקליך, וואָס זי קאָן גיין מיט אים געאַרימט איבער דער גאַס אַזוי, אַז אירע פריינדינס זאָלן זי מקנא זיין.

איינמאָל ווען איר פאָטער האָט זי אויסגענומען אויף אַזאַ שפּאַציר, האָט ער איר פאַרטרויט אַ סוד, אַז אין גיכן וועט ער אין גאַנצן אַוועק פון בריסק און זיך מער ניט אומקערן. וואַרים איר מוטער איז ניט קיין לייט און ער האָט זי ניט ליב און. ער קאָן ניט אָפּפינצטערן דאָס גאַנצע לעבן מיט איר. דער טאָכטער האָט, פאַרשטייט זיך, אַ קלעם געטאָן ביים האַרצן און זי האָט זיך צעוויינט. אָבער אין דער זעלביקער צייט האָט זי איר פאָטער געגעבן גערעכט. וואַרים אין אירע אויגן איז איר מוטער ווירקליך געווען זייער הינטערשטעליק לגבי דעם פאָטער, און ממילא איז זי אים ניט ווערט. און אַזוי ווי אָנגעלייענט מיט ראָמאַנען איז זי געווען און זי האָט „געוואוסט“, אַז אַז ליבע טאַרן מאַן און פרוי בכלל ניט לעבן צוזאַמען, האָט זי ביים סוף פון שפּאַציר גענומען אויף זיך דאָס שליחות אַליין צו ברענגען די טרויעריקע בשורה צו איר מוטער, און זי צוריינדן, אַז זי זאָל פון איר פאָטער נעמען אַ גט. וואָס פאַר אַן אכזריות עס איז געווען פון איר פאָטער איר איבערצוגעבן אַזאַ שליחות, און ווי נאַריש עס איז געווען פון איר צו נעמען אויף זיך דאָס דאָזיקע שליחות. דאָס האָט אָנגאַ מאַרגאַלין איינגעזען ערשט אויף די עלטערע יאָרן. אָבער אין יענע יונגע יאָרן, ווען זי האָט אין איר קרייז געגאַלטן ניט נאָר ווי אַ שיינ און גוט באַלעזן מיידל נאָר אויך ווי אַ חכמת, איז פאַר איר געווען נאַטירליך, אַז ווען איר פאָטער האָט ניט ליב די מוטער מוז די מוטער אים באַפרייען, און אויף איר, דער טאָכטער ליגט דער חוב דאָס דער מוטער צו זאָגן און זי צו באַוועגן דערצו. אָבער די מוטער אירע, וואָס האָט אין קיין זאָך ניט געקאָנט שטעלן ניט קעגן איר מאַן און ניט קעגן איר טאָכטער, ווייל זי האָט זיך געהאַלטן גידעריקער און פראַסטער פון ביידן, האָט דוקא אין דעם פרט אַרויסגעוויזן זעלבסטשטענדיקייט און עקשנותדיקע אַנטשלאַסנקייט. אַז איר מאַן ווערט אַלץ ווייטער און פרעמדער פון איר, דאָס האָט זי שוין לאַנג געפילט און געריכט זיך, אַז אין איין שיינעם טאָג וועט ער זי פאַרלאָזן. און

פונדעסטוועגן, אַז די ביזע שעה איז געקומען און די טאַכטער האָט איר אונטערגעטראָגן די טרויעריקע בשורה, איז עס פאַר איר געווען אַזאַ קלאַפּ, אַז אין איין טאָג האָט זי אין אויסזען זיך געעלטערט אויף יאָרן. צו קיין סצענעס צווישן איר און דעם מאַן איז ניט געקומען, אויף דער הייסער מינוט, ווייל דער מאַן איז דעמאָלט אין דער היים ניט געווען, און שפעטער אַוודאי ניט, ווייל זי איז בטבע ניט געווען אַזאַ, וואָס זאָל עמיצן קאַנען מאַכן סצענעס. אָבער היסטערישע אויסברוכן זיינען געווען, און נאָך יעדן אויסברוך אַזאַ איז געוואָרן שטאַרקער איר אַנטשלאַסנקייט קיין גט פון מאַן ניט צו נעמען. איצט האָבן זיך אָגעהויבן פאַר איר און פאַר איר טאַכטער זייער טרויער־ריקע טעג. וואָרים ווען מנחם לעבענסבוים האָט געזען ווי פעסט אַנטשלאַסן זיין פרוי איז אים ניט צו באַפרייען האָט ער באַשלאָסן צו ברעכן איר עקשנות מיט דעם וואָס ער האָט איר אויפגעהערט געבן געלט אויף חיונה. און דער מוטער מיט דער טאַכטער איז פשוט אויסגעקומען צו הונגערן. אין איר נויט האָט די מוטער ניט געהאַט קיין אַנדערע ברירה ווי צוריקצוגיין צו איר טאטן, וואָס דאָס האָט געמיינט פאַר איר, קנאַפע צוויי צענדליק יאָר נאָך דער חתונה, און דאָס נאָך מיט אַ דערוואַקסענער קאַפּריזע טאַכטער אויף דער האַנט, דאָס קאָן מען זיך שוין פאַרשטעלן. טאַמער איז דאָס נאָך זוינציק געווען האָט אין בריסק אויסגעבראַכן די גרויסע שרפה ביי וועלכער כמעט די אַנציע שטאַט איז אַראָפּ מיטן פייער. אין דער שרפה איז אויך פאַרברענט געוואָרן דאָס גרויסע הויז פון אַנאַ מאַרגאַלינ'ס זיידן, און אַזוי ווי אַסעקורירט איז ער ניט געווען, האָט די שרפה דעם זיידן געמאַכט פאַר אַ גרויסן אַרימאָן. אויפן אָרט פון דער גרויסער, רחבות־דיקער וואוינונג אין וועלכער דער זיידע האָט געוואוינט ביז אַהער, האָט ער איצט אויף דער עלטער זיך געמוזט אַריינציען אין אַ קליין דירה־לע. און אין אַט דעם ענגן דירה־לע האָט ער צו זיך נאָך געמוזט אַרייננעמען זיין עלטסטע טאַכטער, דבורה־לאה, מיט איר טאַכטער ראָזע, און אַ צווייטע טאַכטער מיט אירע קינדער, וואָס האָט ביי אים געוואוינט נאָך פון פריער, ווייל דער מאַן אירער איז יונג געשטאַרבן און געלאָזן די אלמנה און יתומים נאַקעט און באַרוויס.

מיר איז ניט אין אַנאַן קלאַר, וואָס ס'איז געקומען פריער, דער באַשלוס פון אַנאַ מאַרגאַלינ'ס פאַטער פטור צו ווערן פון דער מוטער, אָדער די בריסקער שרפה. סיי ווי איז דער עלנט פאַראורזאַכט פון ביידע געפאלן טאַפלט שווער סיי אויף דער מוטער און סיי אויף דער טאַכטער. אָבער, ווי געוויינטליך, אויף דער מוטער הונדערט מאָל שווערער ווי אויף דער טאַכטער. די טאַכטער איז פאַרט געווען אַ יונג, שייין און רייצנדיק מיידל, און פאַר די בחורימ'לעך, וואָס האָבן זיך געדרייט אַרום איר איז ניט געווען קיין נפקא מינה צי איר לעבט זיך ערגער אָדער בעסער אין זיידנס הויז ווי איר האָט זיך געלעבט

פריער. פאַר זיי איז זי אַלץ געווע דער פלאם צו וועלכן עס האָט זיי געצויגן, און איר האָט אַלץ הנאה געטאָן צו זען ווי זיי ווערן פאַרסמאָליעט, ווען זיי דערנענטערן זיך צו איר. אַחוץ דעם האָט זיך פאַר איר אין גיכן געעפנט אַ גאַנץ נייע וועלט, וואָס האָט זי געמאַכט פאַרגעסן ניט נאָר אָן דער מוטער, נאָר אויך אָן דעם גאַנצן קרייז אין וועלכן זי האָט זיך געדרייט ביז אַהער. איר פאַטער האָט אין גאַנצן פאַרלאָזן בריסק און זיך באַזעצט אין וואַרשע, און פאַר איר איז געווען ניט מער ווי נאַטירליך איבערצולאָזן די מוטער אין איר עלנט ביים זיידן אין בריסק און צו פאַרן צום פאַטער קיין וואַרשע. פאַר איר איז דאָס געווען נאַטירליך, ראשית דערפאַר, ווייל איר פאַטער האָט זי נאָך אַלץ פאַרגעטערט און אויף איר מוטער האָט זי געקוקט פון אויבן אַראָפּ. צווייטנס, דערפאַר ווייל זי איז געווען יונג און שייַן און לעבנס־דורשטיק, און זי האָט געוואוסט, אַז ביים טאַטן אין וואַרשע וועט איר זיין בעסער ווי ביי דער מאַמען אין בריסק.

און דאָ אין וואַרשע איז איר ניט נאָר געווען בעסער. דאָ איז איר גאַנץ לעבן געוואָרן ברייטער און רייכער. ווי איבערנאַכט איז זי דאָ פון אַ האַלב דערוואַקסן מיידל געוואָרן אַ גאַנצע און צייטיקע פרוי, פאַרקערט צווישן גרויסע און דערוואַקסענע, צום ערשטן מאל באַקענט זיך פנים אל פנים מיט שרייבער, העברעאישע און אידישע, מיט לערער און מיט פאַרטיי־פירער. ווי די מערסטע יונגע מענטשן פון יענער צייט איז זי נאָך אין בריסק אָנגע־רעגט געוואָרן פון דער רעוואָלוציע און איז צוגעשטאַנען צו דער סאַציאַ־ליסטיש־טעריטאָריאַליסטישער (ס.ס.) באַוועגונג. דאָ, אין וואַרשע, האָט זי זיך פערזענליך באַקענט מיט עטליכע פירער פון דער דאָזיקער באַוועגונג, וואָס געוואוינט האָבן זיי אין קיעוו, נאָר קיין וואַרשע פלעגן זיי קומען פון צייט צו צייט. דאָ אין וואַרשע האָבן פאַר איר אויפגעהערט די אַמאָליקע פלירטן און ליבע־שפּילן, און ס'האַבן אָנגעהויבן גרויסע ליבעס, ביי וועלכע זי האָט ניט געוואוסט קיין גרעניץ. און אַז זי איז געווען פאַרליבט האָט זי פאַרגעסן אָן אַלץ און אַלעמען. מער פון אַלעמען האָט זי דעמאָלט פאַרגעסן אָן איר מוטער. אויף צען בריוו, וואָס זי האָט פון איר מוטער באַקומען, האָט זי געענטפערט איינעם, און אַמאָל האָט זי דעם איינעם ענטפער אויך ניט געשריבן. וואָס דאָס האָט געמיינט פאַר איר מוטער, וואָס איז איצט געווען באַרויבט פון אַלץ, און איר איינציק קינד איז געווען איר אויג אין קאַפּ, דאָס האָט זי געדאַרפט וויסן אַפילו אין איר שטאַרקסטער פאַרשכורט־קייט. אָבער אַננאָ מאַרגאַלין האָט דאָס דעמאָלט ניט געוואוסט. עס איז פאַר איר דעריבער געקומען ווי אַ שרעקליכער קלאָפּ, ווען זי איז איין טאָג אַרויס פון איר קוואַרטיר אין וועלכער זי האָט זיך אויפגעהאַלטן מיט איר פאַטער און דערזען ווי איר מוטער זיצט אָן איינגעהויקערטע און פאַרוויינטע אויף די

טרעפ. אין איר שטאַרקסטער בענקעניש נאָך איר איינציק קינד האָט די מוטער אירע נאָך לאַנגע נעכט פון ניט שלאָפן ביי זיך גע'פועל'ט צו פאָרן קיין וואַרשע זיך זען מיט איר טאָכטער. אָבער אַז זי איז געקומען קיין וואַרשע און איז אַריין אין הייז, וואו זי האָט געוואוסט, אַז איר מאַן און טאָכטער האַלטן זיך אויף, איז זי בלויז דערגאַנגען ביז צום גאַרן וואו זייער קוואַרטיר האָט זיך געפונען. צוגיין צו דער טיר, אַנקלאָפן און אַריינקומען — צו דעם האָט זי מער קיין מוט ניט געהאַט. און אַזוי ווי זי האָט דאָך איר טאָכטער פאַרט געוואָלט זען האָט זי זיך אַוועקגעזעצט אויף די טרעפ וואַרטן, אפשר וועט געשען אַ נס און איר טאָכטער וועט אַרויסקומען און זי וועט זי זען.

דער נס איז געשען, אָבער נאָר פאַר איר. די טאָכטער האָט דערפילט ווי זי וואָלט געקראָגן מיט אַ האַמער איבערן קאַפּ ווען זי האָט דערזען איר מוטער זיצן. אַננאַ מאַרגאַלין איז אין אירע שפעטערדיקע יאָרן שטענדיק געוואָרן היסטעריש ווען נאָר זי האָט זיך דערמאַנט אַן יענעם מאַמענט. און ווי זי האָט מיר עטליכע מאַל געזאָגט האָט זי זיך דעמאָלט צום ערשטן מאַל אין איר לעבן דערפילט שטאַרק זינדיק. דערזען די מוטער אַזוי דערנידעריקט און דערשלאָגן כמעט ווי אויף דער שוועל פון איר און איר פאַטערס קוואַרטיר, האָט זי זיך דערמאַנט אַן אַלע ענוים און אַלע צערן, וואָס זי האָט איר פאַרשאַפט דורך די אַלע יאָרן, וואָס זי האָט געדענקט. און אַ סך ווייטיקן גרויסע און טיפע זיינען עס געווען. יענעם טאָג איז זי פון איר מוטער שוין ניט אָפגעטראָטן. און פון דעמאָלט אַן האָט זי געוואוסט, אַז זי קאָן מער ניט בלייבן כסדר מיט איר פאַטער אין וואַרשע, ווי גוט עס זאָל איר דאָ ניט זיין, נאָר זי מוז טיילן איר צייט צווישן וואַרשע און בריסק און זיין מיט דער מוטער כאַטש אַ ביסל אַזוי פיל ווי מיט איר פאַטער. זי איז טאַקי אין גיכן צוריקגעפאָרן קיין בריסק, אָבער קיין נחת האָט זי איר מוטער פאַרט ניט פאַרשאַפט. ווייל ערשטנס, האָט זי איצט שוין לאַנג דאָרט ניט געקאַנט איינ-זיצן, און דער עיקר דערפאַר, ווייל אין גיכן איז אין איר לעבן געקומען די ערשטע אמת גרויסע ליבע. און ווי שוין געזאָגט, האָט זי אין אַ ליבע ניט געוואוסט פון קיין גרעניצן. וואו זי האָט געטראָפן דעם בחור, וואָס איז היינט צו טאָג אַ פראַמינענטער זשורנאַליסט און קהלשער עסקן אין ניו יאָרק, דאָס געדענק איך ניט. איך ווייס נאָר, אַז געקומען איז ער פון אַ קליין אוקראַיניש שטעטל און אין זיינע בחור'שע יאָרן האָט ער פאַרבראַכט אין ווילנע און אין וואַרשע, אַ שטיקל צייט איז ער, דאַכט זיך, אויך געווען אין בריסק. ווי אַננאַ מאַרגאַלין איז ער אַליין צו יענער צייט אויך געווען אַן עס'עס'ניק, וואו ער האָט פאַרנומען אַ שטיקל פירנדיקן אַמט אין אַן אַרטיקן קאַמיטעט פון דער פאַרטיי. דאָס איז אפשר געווען די ערשטע סבה, וואָס האָט זי געבראַכט אין

קאנטאקט מיט אים. אָבער ס'האָט לאַנג ניט גענומען און די ערשטע סבה איז פאַרגעסן געוואָרן. צענדליקער בריוו פון אים, וואָס איך האָב געפונען פון יענער צייט, ווייזן, אַז צווישן זיי איז געוואָרן איינע פון יענע גרויסע ליבעס ביי וועלכע ביידע צדדים זיינען גרייט אַלץ מקריב צו זיין. ער האָט בוכשטעבליך געקאָנט גיין פאַר איר אין פייער און וואַסער. און זי איז געוואָרן איין שטיק פייער, וואָס האָט אַלץ פאַרצערט אַרום זיך. אין איר ליבע האָט זי פאַרגעסן פּאַטער און מוטער, פריינט און באַקאַנטע, אַלע אירע געוואוינהייטן ביז דעמאָלט און אַלע אַנגענומענע זיטן. אַז ער איז געווען אין ווילנע און זי האָט געוואָלט זיין לעבן אים האָט זי ניט געקוקט דערויף, וואָס דער פּאַטער וועט ברענגען ווען ער וועט זיך דערוויסן דערפון, און די מוטער וועט נעכט ניט קאָנען שלאָפן, און וואָס מענטשן וועלן זאָגן, נאָר זי האָט געכאַפט און איז געפאַרן צו אים קיין ווילנע. און טאָמער האָט ער געדאַרפט אַוועק אויף אַ שטיקל צייט אין זיין היים-שטעטל, איז זי אויך אַוועק אַהין. און איר איז דאָרטן אויסגעקומען אַזוי צו הונגערן, אַז די באַלעבאַסטע ביי וועלכער זי האָט געדונגען אַ צימער אין יענעם שטעטל, האָט זי איינמאַל אין מיטן דער נאַכט געכאַפט ביי דער האַנט, ווען זי איז אין דער קעלט געשטאַנען אַ באַרוועסע פאַר אַ שאַפקעלע און געהאַלטן ביים אַרויס'גנב'ענען אַ שטיקל ברויט.

ווי לאַנג קאָן דויערן אַזאַ ליבע? אַמאָל אַן אייביקייט און אַמאָל בלויז אַ קורצע צייט. ביי אַננא מאַרגאַלין האָט זי געברענט אַרום יאָר אַדער עפּיס מער, ביים בחור אַ סך, אַ סך לענגער. די מוטער האָט זיך ביסלעכווייז צוגעוואוינט צו דער טאָכטערס צושטאַנד און אַזוי ווי זי האָט דעם בחור געקענט און ער איז איר געפעלן געוואָרן אויך, האָט זי אַנגעהויבן קוקן איה אים ווי אויף אַ צוקונפטיקן איידעם. דער פּאַטער איז אָבער אויפגעטרייסלט געוואָרן פון דעם גאַנצן ענין. ער האָט זיין קינד ביז דעמאָלט נאָך קיינמאַל ניט געהאַט געזען אין אַזאַ אומגעצאַמטן צושטאַנד, און, ווי אַלע טאַטעס, האָט ער מורא געהאַט פאַר די קאַנסעקווענצן. אַ חוץ דעם איז אים דער בחור ניט געפעלן געוואָרן. זיין טאָכטער, האָט ער דערוואַרט, וועט פאַר זיך אויס-קלייבן אַ רייכערן, געראַטענערן און געבילדעטערן פון אים. פון דער טאָכטער אַליין האָט ער אויך דערוואַרט אַ סך מער. ער האָט זי געהאַלטן פאַר באַגאַבט און פאַר אַ מיידל מיט אַן עילו'ישן מוח. און ער האָט גע'חלומ'ט וועגן אַ גרויסער קאַריערע פאַר אירעטוועגן. ער האָט געפרואווט שטערן זיין טאָכטערס ליבע מיט אַלע מיטלען און, פאַרשטייט זיך, אַז קיין איינס פון זיי האָט ניט געהאַלפן. ער האָט זיך דעריבער וועגן דעם גאַנצן ענין דורכגעשריבן מיט זיין שוועסטער לינא אין אַמעריקע. אויסגעגאַסן פאַר איר זיין ביטער האַרץ און געבעטן פון איר הילף אויב מעגליך, ווען ניט איז

כאַטש אָן עצה. פֿון דעם דורכשרייבן זיך איז געבוירן געוואָרן אַ פּלאַן. זאָל דער ברודער שיקן זיין טאַכטער צו איר קיין אַמעריקע. זי אַליין איז רייך גענוג, פאַרמאָגט אַן אייגן הויז, וואָס זי באַוואוינט אַליין. פּלאַץ איז פאַר איר פאַראַן גענוג, און עסן וועט איר ניט פעלן, אַפילו קליידונג אויך ניט. אַלץ וואָס דער ברודער וועט דאַרפן טאָן איז שיקן זיין טאַכטער 50 רובל אַ חודש אויף בילדונג. לכתחילה וועט מען דינגען אַ פּריוואַטן לערער, וואָס וועט קומען צו איר אַהיים איר געבן ענגלישע לעקציעס, און שפעטער ווען אירע ידיעות אין ענגליש וועלן שוין זיין גענוג, וועט מען זי צוגרייטן צו קאַלעדזש. איר פאַטער האָט זיך אָן דעם פּלאַן אָנגעכאַפט, און צו זיין שטויבען האָט אים זיין טאַכטער אויך ניט פאַרוואָרפן. מער ניט זי וועט זיך פּריער וועגן דעם דאַרפן דורכריידן מיטן חתן. דאָס איז אים דווקא ניט געפעלן געוואָרן. וואַרים ער האָט זיך אָן דעם פּלאַן אָנגעכאַפט הויפטזעכליך דערפאַר, ווייל דער פּלאַן וועט זי אַפּרייסן פֿון דעם, וואָס זי רופט איר חתן. ער האָט אַבער געוואוסט, אַז ווען זי זאָגט, זי וועט זיך דאַרפן דורכריידן, וועט זי עס טאָן צי אים געפעלט עס אָדער ניט, און ער האָט מסכים געווען. אַננאַ מאַרגאַלין האָט געהאַט אַן אַפענעם שמועס מיט איר געליבטן, אַזוי אָנגיין ווי זיי זיינען אָנגעגאַנגען ביז אַהער קאָן זי ניט און וועט ניט. זי מוז טראַכטן וועגן אַ צוקונפט, און אַ צוקונפט מיינט פאַר איר פֿון אַ געבילדעטער פּרוי. ביז איצט האָט זי פאַרטאַכלעוועט איר צייט אויף נאַרישקייטן, אַבער איצט, אַז עס מאַכט זיך פאַר איר אַ געלעגנהייט, זי זאָל זיך ווירקליך קאָנען נעמען צו בילדונג, וועט זי די געלעגנהייט ניט פאַרנאַכלעסיקן. זי וועט פאַרן קיין אַמעריקע, וואו זי וועט זיך גלייך אָנהויבן גרייטן אָנצוקומען אין אַן אוניווערזיטעט, און אויב ער וויל זייער בונד זאָל ניט איבערגעריסן ווערן, וועט ער מוזן טאָן דאָסזעלביקע אין איראַפּע. ער וועט מוזן אויפגעבן אַלע געשעפטס-פאַר-בינדונגען, וואָס ער האָט דעמאָלט געהאַט אין ווילנע, און פאַרן שטודירן אין דער שווייץ. ווי שווער דאָס איז ניט געווען פאַרן בחור, האָט ער פונדעסט-וועגן מסכים געווען. אַ חודש שפעטער איז זי שוין געווען אויף דער שיף, וואָס האָט זי געפירט קיין אַמעריקע. ניט לאַנג נאַכדעם האָט דער בחור איבערגעריסן זיינע געשעפטס-פאַרבינדונגען אין ווילנע און איז אַוועק אין דער שווייץ.

אין אַמעריקע צום ערשטן מאַל

אַכצן און אַ האַלב יאָר איז אַננאַ מאַרגאַלין אַלט געווען ווען זי איז, אין 1906, צום ערשטן מאַל געקומען קיין אַמעריקע. די טאַנטע לינא האָט זי דאָ אויפגענומען ווי אַן אייגן קינד. איר אָפּגעגעבן אַ באַזונדער חדר אין איר רח-בות'דיקן הויז אויף ראַדני סטריט, אין וויליאַמסבורג, באַקליידט זי און באַשוכט

זי ווי זי וואלט געווען אן אייגענע טאכטער. און באַלד באַשטעלט פאַר איר אַ לערער, וואָס איז געקומען אין הויז אַריין יעדן אָונט און מיט איר אָנגעהויבן לערנען ענגליש. אין הויז זיינען אַחוץ איר געווען דער טאַנטעס אייגענע צוויי קינדער, וואָס איינער פון זיי איז שפּעטער געוואָרן אַ פּראָמינענטער דאַקטאָר. ביידע זיינען זיי, דאָכט זיך, געווען אינגער פון איר. און ביידע האָבן איר צוגעטיילט גרויס כבוד. עטליכע וואָכן האָט זיך אָנאַ מאַרגאַלין געפילט אין דער טאַנטעס הויז ווי אין אַ גן־עדן. ביידע, די טאַנטע און דער אָנקל, זיינען באַלד נאָך פּרישטיק אַוועק פון הויז צו זייערע געשעפטן. די קינדער זיינען אויך אַוועק אין דער שולע אַריין, און זי איז פאַרבליבן אין הויז איינע אַליין. מיט דער דינסט האָט זי זיך ניט געקאַנט צונויפריידן. אַחוץ דעם איז די דינסט געווען פאַרנומען ביי איר אַרבעט. דאָס ביסל ביכער, וואָס אָנאַ מאַרגאַלין האָט געפונען אין דער טאַנטעס הויז, האָט זי שנעל אַלע איבערגעלייענט, און ס'האַט איר אָנגעהויבן ווערן לאַנגווייליק. אַ געוועזענע חבֿר'טע פון בריסק האָט זי אויפגעזוכט, און איין אָונט האָט זי זי מיטגענומען אויף איסט בראַדוויי, וואו זי האָט זיך באַגעגענט מיט אַנדערע פּריינדינס, וואָס זי האָט געהאַט געקענט פון בריסק, פון וואַרשע, פון ווילנע און פון קיעוו. אַלע האָבן זיי גערעדט רוסיש, און אויך אַנדערע מענטשן וואָס זי האָט באַגעגענט אויף איסט בראַדוויי האָבן גערעדט רוסיש, און זי האָט זיך דערפילט וואַרים און הימיש צווישן זיי. צוריקגעקומען אַהיים איז זי ערשט שפּעט בינאַכט, און אַז זי איז אויף מאַרגן ווידער געבליבן אַליין, האָט איר דער טאַנטעס גרויסע און רחבות'דיקע היים אויסגעזען פּוסט און קאַלט. און ווען די טאַנטע מיטן אָנקעל זיינען פאַרנאַכט צוריקגעקומען אַהיים האָבן זיי זי אין דער היים ניט געטראָפּן. די טאַנטע איז געווען ברוגו אויף איר, ווען זי איז, ווי אין די פּריערדיקע נאַכט, אַהיים געקומען שפּעט. עס איז געקומען צו אַ שטיקל איבעררייד. מען האָט שעה'ן געוואַרט אויף איר מיט דער וועטשערע, וואָס איז געווען דאָס הויפט מאַלצייט אין הויז. דער לערער האָט גע'פּטר'ט אַ שעה וואַרטנדיק אויף איר. און אַלע אין הויז זיינען געווען אומרויאַק צוליב איר. זי האָט צוגעגעבן די שולד און צוגעזאָגט, אַז מער וועט זי עס ניט טאָן. און עטליכע טעג ווירקליך געהאַלטן וואַרט. אָבער איין טאָג האָט איר ווידעראַמאַל אַ צי געטאָן צו איסט בראַדוויי, האָט זי פאַרגעסן איר צוזאָג. זי האָט אָבער געדענקט אַהיים צו קומען אין צייט. זי האָט אויך אָפּגעהיט די צייט פון דער ענגלישער לעקציע. אָבער באַלד נאַכדעם האָט זי זיך אָנגעטאָן און איז צוריקגעפאַרן אויף איסט בראַדוויי. אַ ביסל שפּעטער האָבן צו איר אָנגעהויבן קומען באַזוכער פון איסט בראַדוויי. דער טאַנטע אירער זיינען זיי ניט געפעלן געוואָרן. אין אירע אויגן זיינען זיי אַלע געווען צו „גריין“, און ניט פון דעם מין, וואָס זי וואָלט וועלן זען ביי זיך אין הויז.

ווינציקער פון אַלע זייענן איר געפעלן געוואָרן די בחורים, וואָס זיינען געקומען צו איר פלימעניצע. מער פון אַלע האָט זי ניט געוואָלט לייַדן איינעם, וואָס האָט אין אירע אויגן אויסגעזען מיט פופצן יאָר עלטער פון איר פלימעניצע. זיין מערכה איז אין אירע אויגן ניט בעסער געוואָרן, אַפילו נאָכדעם ווי די פלימעניצע האָט איר געזאָגט, אָז ער איז אַ רעדאַקטאָר און פראַמינענט ביי דער אינטעליגענציע אויף דער איסט סייד. אין אירע אויגן איז ער געווען אַ בטלן. און וואָס פאַר אַ מהיקות האָט אַ מאַן אין זיינע יאָרן בכלל מיט אַ מיידל אין אַזאַ עלטער ווי איר פלימעניצע?

און די טאַנטע לינא איז ניט געווען פון די מענטשן, וואָס קאַנען באַהאַלטן אין זיך דאָס, וואָס זיי געפעלט ניט. אָז איר איז ניט געפעלן געוואָרן דאָס, וואָס ראָזע לויפט כסדר אויף איסט בראַדוויי, האָט זי געזאָגט, אָז ס'געפעלט איר ניט. און ניט בלויז געזאָגט נאָר אויך פאַרלאַנגט, אָז דאָס זאָל געשען וואָס ווינציקער, פאַרשטייט זיך, אָז ראָזע האָט זיך אין דעם פרט ניט געלאָזט דיקטירן. זי איז פון קינדווייז אָן געוואוינט געווען, אָז מען זאָל זי פאַלגן און ניט, אָז זי זאָל פאַלגן עמיצן אַנדערש. האָבן דעריבער אַנגעהויבן קומען צוזאַמענשטויסן איינער נאָכן אַנדערן. די צוזאַמענשטויסן האָבן זיך נאָך פאַרמערט נאָכדעם ווי די פלימעניצע האָט אַנגעהויבן צו פאַרנאַכלעסיקן אירע ענגלישע לעקציעס אַזוי, אָז דער לערער האָט סוף-כל-סוף אויפגעהערט צו קומען. צו נאָך גרעסערע צוזאַמענשטויסן איז געקומען צוליב דעם, וואָס די טאַנטע האָט באַמערקט, אָז פון דער שווייץ קומען אָן בריוו צוויי און דריי מאל אַ וואָך און איר פלימעניצע עפנט זיי אַפילו ניט. איינמאַל האָט זי, געטריבן פון ווייבערשער נייגיריקייט, זיך דערלויבט צו עפענען איינעם פון די בריוו, איבערגעלייענט אים האָט זיך זיך שוין גענומען לייענען אַלע איבעריקע. אַליין אַ האַרטע און הערשערשע נאַטור, האָט זי פונדעסטוועגן געקאַנט ווערן זייער סענטימענטאַל. און דאָס וואָס זי האָט זיך דערוואוסט פון די געעפנטע בריוו האָט זי געמאַכט מער ווי סענטימענטאַל. איר פלימעניצע האָט זי געפונען מיט פאַרוויינטע אויגן ווען זי איז יענע נאַכט אַהיימגעקומען פון דער איסט סייד. פון דעם געלייענטן איז זי געווען אַזוי אַנגעלאָרן מיט צער, אָז זי האָט אַ היפשע ווייל געקוקט פאַר זיך אַ פאַרכמורעטע און געשוויגן. פלוצים אָבער האָט זי דער פלימעניצע אַנגעהויבן שמייסן מיט דער צונג ווי מיט אַ בייטש. ווי האָט מען אין זיך אַזוי פיל אַכזריות! אַ מענטש האָט זי אַזוי ליב, אָז ער האָט פאַר איר מקריב געווען אַלץ, פאַרלאָזן אַ היים, אַ געשעפט, און איז אַוועק שטודירן אין דער פרעמד, וואו ער הונגערט, ליידיט נויט און אַלץ פאַר אירעט וועגן, און איר הייבט עס ניט אָן צו אַרן, ווי ער וואָלט געווען אַ פרעמדער, ווי ער וואָלט געווען אַ הונט. קוים האָט זי אים אויפגעהערט צו זען, שוין, קען זי אים מער ניט, ווי ער וואָלט קיינמאַל ניט

געווען. ער קומט דארטן שיער ניט אום פון צער, וואָס ער הערט גאָר ניט פון איר, ווייס שוין ניט, וואָס איבערצוקלערן, צערייסט זיך שרייבנדיק צו איר, און זי עפנט אפילו ניט זיינע בריוו. זוי האַנדלט מען דאָס אזוי? ווי קאָן מען דאָס זיין אַזאַ אוממענטש? אויף די אַלע פאַרוואָרפן האָט די פלימעניצע געענטפערט מיט איין איינציקן קעגן פאַרוואָרף: — מיט וועלכן רעכט האָט די טאַנטע געעפנט אירע בריוו? דאָס האָט די טאַנטע גאָר אַרויס-געבראַכט פון די כלים. בריוו וואָס וואָלגערן זיך וואָכנלאַנג ניט געעפנטע, זיינען „אירע“ בריוו? און זי שעמט זיך גאָר ניט? אַודאי האָט זיך די פלימעניצע געשעמט און אַודאי האָט זי געוואוסט, אַז זי איז שולדיק קעגן איר געליבטן אין דער שווייץ און אַז איר קעגן-פאַרוואָרף איז אומזין. אַבער דער שטאַלץ האָט ניט געלאָזט עס צוגעבן. און אַ חוץ דעם, וואָס זאָל זי פאַרט טאָן, ווען זי האָט אים מער ניט ליב און ער מיינט פאַר איר מער גאַרניט? גענוג וואָס זי איז געווען ברוטאַל גענוג און עס אים איינמאַל געלאָזט וויסן. מוז זי עס דען טאָן ווידער און אַבער אַמאַל? זי האָט פונדעסטוועגן זיך פאַרט געפילט שולדיק, און וואָס מער זי האָט זיך געפילט שולדיק אַלץ פעסטער האָט זי זיך געהאַלטן ביי איר קעגן-פאַרוואָרף, אַז זי וויל ניט מען זאָל עפענען אירע בריוו. און זי וועט ניט דערלאָזן, אַז מען זאָל זיי עפענען, און זי וויל בכלל ניט מען זאָל איר זאָגן דעות וואו זי זאָל גיין, מיט וועמען זי זאָל זיך טרעפן, וועמען זי זאָל שרייבן און וועמען זי זאָל ניט שרייבן. דער ערשטער ברוך צווישן איר און דער טאַנטע איז געקומען. לאַנג וואָרטן אויף אַנדערע האָבן ביידע ניט געדאַרפט. די טאַנטע האָט זי אין בריוו פאַרמסר'ט פאַר איר פאַטער. פון פאַטער האָבן אַנגעהויבן קומען שאַרפע מוסר-בריוו. דריי פון זיי האָבן איך געפונען נאָכן טויט פון אַננאַ מאַרגאַלין צווישן אירע פאַפירן, און האָבן זיי צוזאַמען מיט אַנדערע זאַכן, אַפגעשיקט צו איר זון קיין ישראל. די צוזאַמענשטויסן צווישן די צוויי זיינען געקומען אַלץ אַפטער ביז אין איין שיינעם טאָג ווען די טאַנטע איז ניט געווען אין דער היים האָט די פלימעניצע פאַרנומען אירע זאַכן, איז אַוועק פון הויז און מער ניט צוריקגעקומען.

דאָס פאַרהעלטעניש מיט דר. חיים זשימלאָווסקי

איך האָב זיך ביז איצט אַפגעשטעלט מער באַריכות אויף געוויסע פרטים פון אַננאַ מאַרגאַלינ'ס לעבן, ווייל דורך זיי האָבן איך געוואָלט געבן דעם הינטערגרונט פון וועלכן זי איז אַרויסגעוואָקסן, און וואָס האָט זיכער אַ סך בייגעטראָגן, זי זאָל ווערן דאָס וואָס זי איז געוואָרן. אַלע איבעריקע וויכטיקע פרטים פון איר לעבן וועלן איך, אפשר בלויז מיט עטליכע אויסנאַמען, בלויז דערמאַנען. איינער פון די סאַמע וויכטיקסטע פונקטן פון איר לעבן איז

זיכער געווען איר פאַרהעלטעניש מיט דר. חיים זשיטלאָווסקי. מחמת דאָס פאַרהעלטעניש האָט גאָר אין אַ גרויסער מאָס באַשטימט דעם גורל און ווייטערדיקן גאַנג פון איר לעבן. ווען זי איז אַוועק פון איר טאַנטעס הויז, איז אָנאַ מאַרגאַלין געגאַנגען וואוינען מיט נאָך דריי אַנדערע מיידלעך אין אַ קליין, האַלב פינצטער חדר'ל אויף דער איסט סייד. ווי זי אַליין זיינען יענע מיידלעך אין דער היים אויף יענער זייט ים געווען באַלעבאַטישע קינדער, געלערנט זיך אין גימנאַזיעס, באַטייליקט זיך אין דער רעוואָלוציאַר-נערער באַוועגונג און זיך אַרומגעטאַרגן מיט שיינע חלומות וועגן זייער אייגענער פערזענליכער צוקונפט. דאָ אָבער זיינען זיי פון דער האַרטער ווירקליכקייט געצוואונגען געוואָרן צו גיין אַרבעטן אין פאַבריקן. כל-זמן אָנאַ מאַרגאַלין איז געווען מיט איר טאַנטע האָט זי, פאַרשטייט זיך, אויסגעמיטן דעם גורל. איצט אָבער איז זי ווי די אַנדערע אויך געצוואונגען געווען צו גיין אַרבעטן אין אַ שאַפ. אָבער לאַנג האָט זי זיך אין אַ שאַפ ניט געקאַנט האַלטן. אין גאַנצן האָט זי געאַרבעט אַן אַכט-ניין וואָכן. און אין דער קורצער צייט האָט זי געאַרבעט ביי צוויי פאַכן און אין דריי שעפער. פאַרדינט האָט זי צווישן פיר און פינף דאָלאַר אַ וואָך. גענוג אויף ברויט מיט הערינג און אַ וואַרימען פלישיקן מאַלצייט איינמאַל אין צוויי טעג און אַמאָל בלויז צוויי מאָל אַ וואָך. זי האָט דעמאָלט געקאַנט צוריקגיין צו איר טאַנטע צו יעדער מינוט. זי האָט עס אָבער בשום אופן ניט געוואָלט. צווישן אירע פאַפירן האָב איד געפונען אַ בריוו פון איר פאַטער צו איר טאַנטע, אין וועלכן ער האָט געקלאַגט, וואָס זיין טאַכטער איז געוואָרן אַ פראַסטע פאַבריק-אַרבעטערין. ער האָט זיך אָבער געטרייסט מיט דעם, אַס דאָס איז מסתמא ניט מער ווי איינער פון אירע ווילדע קאַפּריזן, וואָס וועט זיכער גאָר אינגיכן פאַראיבער. זיין נבואה איז טאַקע מקוים געוואָרן, אָבער ניט אויף אַזא אופן ווי ער האָט געמיינט.

גאָר אין גיכן איז אָנגעקומען דער ווינטער און מיט אים די אַלע „לעקטשורס“, קאַנצערטן און בעלער מיט וועלכע ניו יאָרק איז דעמאָלט פול געווען. די אינטעליגענטערע יוגנט איז דעמאָלט איינמאַל אַ וואָך געלאָפן הערן אַ סעריע פאַרטראַגן וועגן פּילאָזאָפיע, וואָס דר. חיים זשיטלאָווסקי האָט געהאַלטן אין קלינטאָן סטריט האַל. צו זיינע פאַרטראַגן איז דער זאַל, וואָס האָט אריינגענומען אַן אַכט-ניין הונדערט מענטשן, שטענדיק געווען געפאַקט. גאַנץ אָפט איז דער עולם געווען אַזוי גרויס, אַז אַלע דורכגאַנגען זיינען פאַרנומען געוואָרן און מען איז געשטאַנען קאַפּ אויף קאַפּ צונויפגעדריקט ביי די ווענט. און ניט אומזיסט איז דער עולם געלאָפן. ווייל הערן דר. זשיט-לאָווסקי אַ פאַרטראַג איז געווען אַ גרויסער גייסטיקער גענוס. ער איז געווען אַ מייסטער אין אויפבויען אַ פאַרטראַג. און ער האָט געהאַט די מתנה,

וואָס בעת ער האָט גערעדט האָט דער עולם באַשיינפערלעך געזען, ווי עס ווערט געלייגט אַ פונדאמענט אויף וועלכן עס וואַקסט דערנאָך לאַגיש אויס גאָר אַ הערליכער בנין. ער איז אַ חוץ דעם נאָך געווען געבענטשט מיט אַן אויסערגעוויינטליכער שיינקייט, אַ וואונדערליכער שפראַך און דיקציע, און לאַנגזאַמע ריטמישע געשטיקולאַציעס, וואָס האָבן געהאַלפן אונטערשטרייכן און אַרויסהייבן אַ געדאַנק. צווישן די, וואָס זיינען יענעם ווינטער געזאַנגען הערן זשיטלאָווסקי'ן זיינען אויך געווען אַנאַ מאַרגאַלין און די אַנדערע מיידלעך מיט וועלכע זי האָט געטיילט דאָס ענגע, האַלב פינצטער חדר'ל. און זי איז פאַר'שיכור'ט געוואָרן ניט נאָר פון דער לעקציע נאָר נאָך מער פונם לעקטאָר. אַרויס פון זאָל איז זי אין גאַנצן אַ פאַרליבטע אין אים. און אַזוי זיכער איז זי געווען, אַז ער וועט זיך אויך פאַרליבן אין איר, אַז אויפן וועג אַהיים איז זי וועגן דעם גרייט געווען זיך צו געוועטן מיט די אַנדערע מיידלעך. און זי האָט זיך געמעגט געוועטן. עס האָט לאַנג ניט גענומען און דר. זשיטלאָווסקי האָט זי אַנגעהויבן באַמערקן. נאָך ווינציקער האָט גענומען, אַז ער זאָל זיך וועלן מיט איר נעענטער באַקענען. איידער וואַס-ווען האָט ער איר אַנגעבאַטן, זי זאָל ווערן זיין סעקרעטאַרין און אין געציילטע עטליכע וואָכן אַרום איז זי געווען זיין געליבטע און ס'איז ניט געווען אין אַרט, ער זאָל גיין אָן איר. אין ניו יאָרק האָבן דעמאָלט אַ סך פרויען ליב געהאַט זשיטלאָווסקי, און ער האָט, מילד גערעדט, געלאָזט, אַז זיי זאָלן אים ליב האָבן. אָבער מיט איר קומען אין זיין לעבן זיינען אַלע אַנדערע אָפגעווישט געוואָרן. אַלע האָבן אַנגעהויבן קוקן אויף איר ווי אויף דער קינפטיקער פרוי זשיטלאָווסקי, און מען האָט איר צוגעטיילט דעם כבוד ווי זי וואָלט עס שוין געווען. און ער האָט געוואָלט, זי זאָל ווערן זיין פרוי. און איר שכל האָט געזאָגט אַרדאי. וואָרים ס'איז ניט געווען קיין קלייניקייט צו ווערן די פרוי פון דעם דעמאָלט באַרימטסטן מענטשן אויף דער אידישער גאַס. אָבער דאָס יונגע בלוט האָט גערעדט קעגן דעם. זי איז אַלט געווען קוים ניינצן. ער אין די פערציקער. אַזוי אַלט ווי איר אייגענער פאַטער און אפשר נאָך עלטער. אַריבער אַ יאָר האָט געדויערט דאָס פאַרהעלטעניש, און אין דער צייט איז זי גייסטיק שטאַרק אויסגעוואַקסן. אַליין באַגאַבט מיט אַ וואַכן, אַנאַליטישן מוח, גוטן זכרון און שאַרפער תפיסה. האָט זי, נאַטירליך, געמוזט געוואונען אַ סך פון דעם אומגאַנג מיט איינעם פון די פיינסטע מוחות, ביי וועמען טראַכטן איז געווען פונקט אַזאַ נויטווענדיקייט ווי אַטעמען. אָבער פאַר זשיטלאָווסקי'ן צו האָבן לעבן זיך אַזאַ מענטשן ווי זי, איז אויך געווען אַ גייסטיקער געווינס. זשיטלאָווסקי האָט געהאַלטן זיינע „היסטאָרישע אידיען-פאַרבינדונגען“ פאַר זיין וויכטיקסטן און אַריגינעלסטן ווערק. און פאַר מיר אין די אויגן האָט ער געזאָגט צו אַנאַ מאַרגאַלין, אַז דאָס ווערק האָט ער איר געהאַט צו פאַרדאַנקען.

מחמת זי האָט אים אָנגערעגט דערצו, און אַז זי האָט געקאָנט שטאַרק אַנרעגן אַ מענטשן אויף דעם קאָן איך עדות זאָגן. צוויי דריטל פון די לידער אין מיין ביכל „פון מיין זומער“ האָט זי מיך אָנגערעגט צו שרייבן. קוים האָט זיך ביי מיר אין אַ שמועס מיט איר אַרויסגעכאַפט אַ געלונגענע פּראָזע האָט זי אַ זאָג געטאָן: אַט האָסטו דאָך אַ ליד, פאַרוואָס זאָלסטו עס ניט אַנשרייבן? און זי האָט ניט גערוט ביז איך האָב עס אָנגעשריבן. ווי דר. זשיטלאָווסקי'ס סעקרעטאַרין האָט זי צווישן זיינע פּאַפירן געפונען עטליכע מוסטערן פון היסטאָרישע אידייען-פאַרבינדונגען. דאָס האָט זי געבראַכט אויף דער אידיע, אַז וועגן דעם קאָן געשריבן ווערן אַ גאַנץ ווערק. ביי זשיטלאָווסקי'ן האָבן די שיינע גרינע אויגן אויפגעלויכטן ווען ער האָט עס דערהערט, און ער האָט זיך טאַקי באַלד גענומען צו דער אַרבעט.

געזאָגט האָט עס איר זשיטלאָווסקי פאַר מיר אין די אויגן אַ צוואַנציק יאָר צי מער נאַכדעם פאַרהעלטעניש צווישן זיי. ביי אַ טישל אין שלומ'ס קאַפּע איז דאָס געווען, ווען ער האָט אונדז דאָרטן ביידן געטראָפן אין אַוונט און געפּרעגט, צי ער מעג זיך אַנידערזעצן לעבן אונדז. יענעם אַוונט האָט דר. זשיטלאָווסקי אויך אַ זאָג געטאָן צו אַננאַ מאַרגאַלין, אַז זי איז שטענדיק געווען איר גרעסטער שונא. און ווען ניט דאָס, ווער ווייסט צי וואָלט ניט דאָס לעבן פון ביידן גענומען אַ גאַנץ אַנדערע ווענדונג. גענוי וואָס ער האָט געמיינט מיט דעם אַרויסצוברענגען, ווייס איך ניט. אָבער ווי אַננאַ מאַרגאַלין האָט מיר אַ סך מאָל אַליין דערציילט האָט זיך זייער פאַר-העלטעניש פאַרענדיקט דורך דעם, וואָס זשיטלאָווסקי האָט אין אַ מאָמענט פון אייפּערזוכט זי באַשולדיקט אין פאַרראַט. געווען איז דאָס ערב אַן עקסקורסיע מיט אַ שיף אויפן האַדסאָן. און אַזוי געטראָפן האָט ער זיך געפילט פון דעם דאָזיקן „פאַרראַט“, אַז ער האָט זי אויף דער עקסקורסיע „ניט געזען“. ער האָט זי אויך „ניט געזען“ ווען מען איז אַראָפּ פון דער שיף, און אויף מאַרגן און איבערמאָרגן האָט ער זיך ניט באַוויזן. דאָס האָט זי אַזוי אויפגעטרייסלט, אַז זי איז עטליכע טעג געלעגן אין בעט און געיאַמערט, און דר. פּאַוול קאַפּלאַן, איינער פון דר. זשיטלאָווסקי'ס נאָענטסטע פּריינד, איז געזעסן לעבן איר און זי געהיט אויס מורא, זי זאָל ניט באַגיין קיין זעלבסטמאָרד. אָבער אַז זי איז ענדליך אַרויס פון בעט איז זשיטלאָווסקי שוין אין גאַנצן געווען אויסגעשניטן פון איר לעבן. איצט האָט שוין זשיטלאָווסקי איינגעזען דעם אמת, אַז זיין חשד איז געווען אַן אומזיסטער. אָבער זי האָט זיך געפילט אַזוי געטראָפן פון דעם אופן ווי ער האָט זי באַהאַנדלט אונטערן שאַטן פון חשד, אַז זי האָט עס אים מער ניט געקאָנט מוחל זיין אויפן גאַנצן לעבן. דאָס אינטערעסאַנטסטע אין דער גאַנצער געשיכטע איז געווען, וואָס ערשט נאַכדעם האָט זי זיך טאַקע פאַרליבט אין דעם מענטשן אויף וועמן זישטלאָווסקי האָט

געהאט דעם חשד, אז מיט אים האט זי אים פארראטן. און דאס איז געווען ניט קיין אנדערער ווי דער דערמאנטער דר. פאול קאפלאן, וואס איז געווען מיט א צען יאר עלטער פון זשיטלאָווסקין. זוי אזוי די וואונדערשיינע אַננאָ מאַרגאָלין האָט צו ניינצן יאָר זיך געקאָנט פאַרליבן אין אַזאַ מענטשן ווי דר. קאַפּלאַן, וואָס האָט געקאָנט זיין איר זיידע און איז מיט זיין קורצן, דיקליכן וואוקס און זיין אויסזען געווען ווייט פון אַנציענדיק, דאָס איז איינס פון יענע רעטענישן, וואָס נאָר אַ גוטער פּסיכאָלאָג קאָן אויפּפּלאַנטערן. איין גורם איז דערביי זיכער געווען דר. קאַפּלאַן'ס אומגעהייערע גוטסקייט און גרייטקייט צו קומען צו הילף.

פאַריז, וואַרשע, חתונה און גט

אומגעפער אין דער צייט האָט אַננאָ מאַרגאָלין אַנגעשריבן עטליכע דערציילונגען און איינע פון זיי האָט זי צוגעשיקט צו דער „פרייע אַרב. שטימע“ אונטער דעם פּסעוודאָנים חוה גראָס. ש. יאַנאַווסקי'ן, דעם רעדאַקטאָר פון דער „פּ.א.ש.“ איז די דערציילונג געפּעלן געוואָרן. אזוי ווי אַבער ער האָט שוין גע- האָט עטליכע דערפאַרונגען מיט שרייבער-אַנהייבער, וואָס האָבן אים צוגעשיקט זאָכן אונטער פּרויען נעמען, האָט ער דורך זיין דעמאָלט באַרימטן בריווקאַסטן פאַרבעטן חוה גראָס, זי זאָל אים קומען זען אין דער רעדאַקציע. און אז זי איז געקומען און ער האָט געזען ווער עס באַהאַלט זיך אונטערן נאָמען חוה גראָס, האָט ער איר געמאַכט אַן אַנבאַט צו ווערן די סעקרעטאַרין פון דער רעדאַקציע. זי האָט דעם אַנבאַט גערן אַנגענומען, כאַטש ער האָט זיך באַצאָלט גאַנץ ווינציק, ווייל קיין אַנדערע אויסזיכט אויף פאַרדינען האָט זי ניט געהאַט. דעם פּאַסטן האָט זי געהאַלטן אַרום זעקס חדשים. אַבער זי האָט ניט ליב געהאַט די אַרבעט און האָט אויך ניט ליב געהאַט די סביבה אין וועלכער איר אויסגעקומען זיך אַרומצודרייען אין גיו יאַרק, ווייל אַן דעם שייך פון זשיטלאָווסקי'ן האָט פאַר איר איצט גאַנץ ניו יאָרק אויסגעזען וואַכעדיק און גרוי. זי איז געוואָרן אומרואיק און אַנגעהויבן חלומ'ען וועגן אומקערן זיך קיין אייראָפּע. אז די מוטער האָט ענדליך איינגעווייליקט צו נעמען אַ גט פון פּאַטער, דאָס האָט זי זיך דערוואוסט באלד נאָכדעם ווי זי איז אַוועק פון איר טאַנטע. איצט האָט זי באַקומען אַ ידיעה, אז דער פּאַטער האָט אויפּפּאַנני חתונה געהאַט. דאָסמאָל מיט זייער אַ שיינער און זייער אַ רייכער פּרוי. אַט די ידיעה האָט אי פאַרקלענערט און אי פאַרגרעסערט ביי איר דעם פאַרלאַנג זיך אומ- צוקערן קיין אייראָפּע. אַבער סוף-כל-סוף איז געקומען דער באַשלוס צו פאַרן. פריינט האָבן איר געהאַלפּן, מיט געלט אויף אַ שיפּסקאַרט, און מיט עמפּעלונגס בריוו. ש. יאַנאַווסקי האָט איר מיטגעגעבן אַ בריוו צו פּרינץ פּיאָטר קראָפּאַטקי, דעם גרויסן טעאַרעטיקער פון אַנאַרכיזם, וואָס האָט געוואוינט אין אַ ווילאַ

אין אַ פּאַרשטאַט פּון לאַנדאָן. זשיטלאָוסקי האָט איר געגעבן אַ בריוו צו וולאַדימיר בורצעוו, דעם סאַציאַליסט־רעוואָלוציאַנער, וואָס האָט בשעתו אַרויסגערופן אַ געוואַלטיקע סענסאַציע מיט דער אויפדעקונג, אַז אַזעוו, וואָס האָט געגאַלטן פאַרן אַנפירער פון דער טערראָר אָרגאַניזאַציע ביי די סאַ־ציאַליסטן־רעוואָלוציאַנערן, איז גאַר געווען אַ אַגענט־פּראָוואַקאַטאָר פון דער צאַריסטישער אַכראַנע. בורצעוו האָט דעמאָלט געוואוינט אין פאַריז, און יעדן מאָנטיק און דאָנערשטיק געהאַלטן אין איין אויפדעקן די טאַפלטע ראַלע פון אַ סך אַזוינע וואָס האָבן ביי אַלע פאַרטייען געגאַלטן ווי רעוואָלוציאַנערן און אין דער אמת'ן זיינען זיי גאַר געווען שפּיאַנען און פּראָוואַקאַטאָרן. די ביידע בריוו האָבן איר געבראַכט אַ סך נוצן, גייסטיק און מאַטעריעל, וואָרים אַ דאַנק דעם בריוו צו פּרינץ קראָפּאַטקין האָט זי זיך באַקענט מיט איינעם פון די שענסטע און איידלסטע מענטשן און גרויסע גייסטער פון יענער צייט. און אַדאַנק דעם צווייטן בריוו האָט זי עטליכע חדשים געקאַנט פאַרברענגען אין פאַריז און באַקענען זיך מיט די גרויסע קונסט־אויצרות פון לואוור און אַנדערע מוזייען אין דער פּראַנצווישער הויפטשטאָט, וואָס איז צו יענער צייט פאַר קינסטלער און שרייבער אויך געווען דער צענטער פון דער וועלט. פיר וואָכן האָט זי פאַרבראַכט אין לאַנדאָן. און אין די פיר וואָכן האָט זי, אויפן פאַרלאַנג פון קראָפּאַטקין אַלע טאָג געמוזט קומען צו אים. דער אַלטער אַנאַרכיסט־שער טעאַרעטיקער האָט אַפילו געהאַט באַשטימט אַ מענטשן, אַ יונגן רוס, וואָס איז געווען זיין פאַרברענטער חסיד, אַז ער זאָל זי ברענגען צו אים יעדן טאָג. און יענער איז געקומען יעדן טאָג פונקטליך אין דער זעלביקער צייט און גענומען זי צו קראָפּאַטקין. אין בריוו צו פאַרשיידענע מענטשן האָט קראָפּאַטקין עטליכע מאל דערמאָנט איר נאָמען, זי שטאַרק געלויבט און אין איין בריוו אַפילו געשריבן, אַז זי איז געווען דער איינציקער מענטש וואָס האָט אים זיך געמאַכט פאַרטראַכטן איבער דעם אידישן פּראָבלעם. אין פאַריז האָט איר בורצעוו געגעבן גענוג מאַטעריאַל וועגן די סודות פון דער רוסישער רעוואָלוציע אַזוי, אַז זי האָט געקאַנט צושיקן אַפטע קאַרעספּאָנדענ־ציעס צום „פּאַרווערטס“ אין ניו יאָרק, דאָס איז פאַר איר געווען אַ קוואַל פון פּרנסה די גאַנצע צייט, וואָס זי האָט פאַרבראַכט אין פאַריז.

ווי אַנאַ מאַרגאַלין האָט מיר אַ סך מאל דערציילט, איז פאַריז איינע פון צוויי שטעט, וואו זי האָט אין איר לעבן באמת זיך געפילט אין דערהיים. טראַצדעם וואָס זי האָט דעמאָלט קיין וואָרט פּראַנצוויזיש ניט געקאַנט אַרויס־ריידן. אין פאַריז, האָט זיך איר געדאַכט, מוז זיך פילן היימיש יעדער מענטש פון וואָנען ער זאָל ניט קומען און צו וועלכן פּאַלק, ער זאָל ניט געהערן. די צווייטע שטאָט, וואו זי האָט זיך געפילט אַבסאָלוט אין דער היים איז געווען תל־אביב, וואָס האָט דעמאָלט זיך נאָר וואָס געהאַט אַנגעהויבן צו בויען. אַבער

ווי היימיש זי האָט זיך ניט געפילט אין פאַריז איז זי דאַרטן פונדעסטוועגן אַלץ ניט געווען צופרידן. איר האָט געצויגן צוריק קיין וואַרשע. און נאָך עטליכע חדשים זיין אין פאַריז איז זי אָפּגעפאַרן קיין וואַרשע. און כאַטש זי איז פון וואַרשע געווען אַוועק ניט מער ווי עפעס מער פון צוויי יאָר, האָט זי פונדעסטוועגן די שטאָט ניט דערקענט. אין לויף פון די צוויי יאָר איז אין וואַרשע אויפגעשטאַנען אַ נייער דור אידישע שרייבער — דער דריטער דור נאָך פּרץ'ן. אַלע האָבן גערעדט פון א. מ. וויסענבערג, משה סטאַווסקי, אפרים קאַגאַנאָוסקי און נאָך און נאָך אַנדערע. גאָר אַ באַזונדער אַרט האָט אין דער פּלעיַאָדע פאַרנומען דער פּאָעט „מנחם“, וואָס איז געווען איר בן־עיר און אַמאָליקער גאָר נאָענטער חבר מנחם גאַלדבערג פון בריסק. זי איז באַלד אַריינגעצויגן געוואָרן אין דעם קרייז. און גאָר אין גיכן איז זי אויך געוואָרן אַן אַריינגייערין צו פּרץ'ן. עס איז געקומען צו אַ ליבע צווישן איר און משה סטאַווסקי'ן. זיי האָבן חתונה געהאַט און באַלד נאָך דער חתונה זיינען זיי ביידע אַוועקגעפאַרן קיין ארץ־ישׂראל, וואו זיי האָבן געוואוינט, פריער אין יפו און דערנאָך אין תל־אביב. דאַרטן איז געבוירן געוואָרן זייער זון נעמן, וואָס איז נאָך דער גרינדונג פון מדינת־ישׂראל באַשטימט געוואָרן פאַר מיליטערישער גאַווערנאָר פון גליל. אָבער ס'איז ניט געווען קיין גוט לעבן צווישן איר און סטאַווסקי'ן. זי האָט סטאַווסקי'ן געוואַרנט, אַז אַזוי גיך ווי איר קינד וועט אַנטוויינט ווערן, וועט זי אים פאַרלאָזן. און אַזוי איז טאַקע געווען. קוים האָט זי דאָס קינד מער ניט געדאַרפט זייגן האָט איר סטאַווסקי געמוזט געבן אַ גט. דאָס קינד האָט זי איבערגעלאָזט ביי אים און זי איז אַוועק צוריק קיין וואַרשע. ביי מיר געפינט זיך אַ בילד פון אַננאַ מאַרגאַלין מיט איר קינד אויף דער שױס. און דאָס בילד ווייזט די טרויעריקסטע פרוי, וואָס איך האָב ווען עס איז געזען אין מיין לעבן. אַננאַ מאַרגאַלין האָט דאָס דאָזיקע בילד שטענדיק געהאַלטן באַהאַלטן ערגיץ אַזוי, אַז זי זאָל דערצו ניט קאַנען לייכט צוקומען. ווייל ווען זי האָט דאָס דאָזיקע בילד דערזען איז זי געוואָרן אַזוי היסטעריש, אַז זי האָט מיט די פויסטן זיך אָנגעהויבן קלאַפן אין קאַפּ אַריין, און דערנאָך איז זי געלעגן עטליכע טעג אין בעט אַ קראַנקע. דאָס בילד האָט זי דערמאַנט אַן יענעם טאַג ווען זי איז אַוועק פון תל־אביב. כדי דאָס קינד זאָל זיך צוגעוואוינען צו זיין אַן דער מוטער, האָט מען עס עטליכע טעג פאַר איר אָפּפאַרן צוגענומען פון איר און געהאַלטן עס אין הויז פון אַ פריינדין. אָבער איז טאַג פון איר אָפּפאַרן האָט מען עס געבראַכט צו איר אויף עטליכע מינוט. אָבער ווי גאָר דאָס קינד האָט דערזען די מוטער האָט עס מיט די הענטלעך זיך אַ וואַרף געטאַן אויף איר האַלז און זיך אַזוי אייב־געקלאַמערט מיט די פינגערלעך אין דער מוטערס נאַקן, אַז מען האָט עס ניט געקאַנט אַפּרייסן. זי האָט שטענדיק דערפילט די נעגעלעך פון איר קינד

ווי זיי האָבן זיך דעמאָלט איינגעגראָבן אין איר נאַקן ווען נאָר זי האָט אויף דעם בילד אַ קוק געטאָן, און דערביבער האָט זי עס שטענדיק אַזוי פאַרשטעקט, כדי עס ניט צו קאַנען געפינען.

וואַרשע, קרעמענטשוג און ווידער ניו-יאָרק

טרויעריק ווי אָנאַ מאַרגאַלין איז אַוועק פון תל-אביב, איז איר געוואָרן נאָך טרויעריקער ווען זי איז אָנגעקומען צוריק קיין וואַרשע. אין די צוויי יאָר, וואָס זי האָט פאַרבראַכט אין תל-אביב האָט זי געהערט, אַז איר פאַטער פירט גרויסע געשעפטן און פירט זייער אַ ברייט הויז. אַז זי איז צוריקגעקומען קיין וואַרשע איז זי, נאָטירליך, פאַרפאַרן צו אים. נאָך פאַר איר חתונה האָט איר פאַטער געוואוינט זייער שיין מיט זיין צווייטער פרוי און אירע דריי יונגע טעכטער. ווען זי איז צוריקגעקומען קיין וואַרשע האָט ער זיך געפונען אין גאַר אַ גרויסער און רחבות־דיקער דירה, זייער שיין און רייך אויסמעבלירט. אָבער דעם קבלת־פנים, וואָס זי האָט געקראָגן אין דער דירה איז געווען זייער אַ קאַלטער. ניט נאָר די שטיממוטער נאָר אויך דער פאַטער האָט איר גלייך געגעבן צו פילן, אַז זי איז ביי זיי ניט קיין אָנגעלייגטער גאַסט. צו דער חתונה האָט איר דער פאַטער געגעבן נדן און געלאָזט פאַר איר אויסנייען אַ גאַנץ רייכן גארדעראַב. זי האָט, אַחוץ דעם, אויך געקראָגן חתונה-מתנות, און מיט דעם האָט דער פאַטער געהאַלטן, איז ער פטור געוואָרן פון אַלע התחייבות'ן צו איר. האָבן זי אויפסניי אויף זיינע פלייצעס, דערצו האָט ער גאַר קיין חשק ניט געהאַט, ווען אַפילו זי וואָלט געווען אַ „גוטע“ טאָכטער. אָבער אין זיינע אויגן איז זי שיין לאַנג קיין „גוטע“ טאָכטער ניט געווען. קיין נחת האָט זי אים מיט איר אויפפיר ביז דער חתונה זיכער ניט פאַרשאַפט. כל־זמן זי איז ביי אים געווען אַן איינציקע האָט ער נאָך איר אויפפיר ווי עס איז אַראַפגעשלונגען, אָבער זי איז ביי אים קיין איינציקע מער ניט געווען. זיין ניי ווייב האָט אים געבראַכט אַ זון, און אויף דעם זון, וואָס איז דעמאָלט נאָך געווען אַ זייגקינד אין וויגל, האָט ער איצט געלייגט אַלע האַפּענונגען, וואָס ער האָט פריער געלייגט אויף זיין טאָכטער. דערצו איז דער הויפט בעל־דעה אין דער שטוב איצט געווען ניט ער נאָר זיין ניי ווייב. זי האָט אים געבראַכט עשירות, ווען ער האָט מיט איר חתונה געהאַט. אַדאַנק איר האָט ער איצט געפירט גרויסע געשעפטן, און, פאַרשטייט זיך, אַז איר וואַרט איז אין דער שטוב געווען געבאַט. דער שטיממוטער איז גלאַט ניט אָנגעשטאַנען צו האָבן ביי זיך אָנאַ מאַרגאַלין. פאַר איר זיינען געווען גענוג אירע אייגענע דריי טעכטער פון איר פריערדיקן מאַן און דאָס אינגעלע פון איר איצטיקן מאַן. זי האָט דערביבער געזען, אַז אָנאַ מאַרגאַלין זאָל ביי איר אין שטוב האָבן אַזוינע קעסט, אַז זי זאָל וואָס גיכער וועלן אַנטלויפן פון דאָרטן.

און איר האָט זיך געוואָלט אַנטלויפן פון ערשטן טאָג אָן. אָבער צו איר צער האָט זי דאָס ניט געקאָנט. וואַרים פון ארץ־ישׂראל איז זי צוריק געקומען כמעט נאָקעט און באַרוויס. דער נדן איז אַוועק אויף דער הוצאָה פאַר איר און איר מאַן קיין ארץ־ישׂראל און אויף חיונה פאַר די ערשטע עטליכע וואָכן, וואָס זיי האָבן פאַרבראַכט אין לאַנד. די חתונה־קליידער זיינען צעריסן געוואָרן אין די צוויי יאָר, וואָס זי האָט זיך דאָרט געפונען, און די געשאַנקן, וואָס זי האָט געקראָגן צו דער חתונה, זיינען ביסלעכווייז פאַרזעצט און פאַרקויפט געוואָרן כדי עס זאָל זיין אויפן אַרימען אויסקומעניש. אין וואַרשע האָט זי איצט ניט געהאַט קיינעם צו וועמען זי זאָל זיך קאָנען ווענדן נאָך הילף. און אויב זי האָט אַפילו געהאַט עטליכע באַקאַנטע האָט זי זיי זעלטן געקאָנט גיין באַזוכן צוליב איר אָפגעריסענעם הולך. געווען עטליכע חדשים אין וואַרשע ווען זי האָט אין גאַנצן ניט געקאָנט אַרויסגיין פון הויז, פשוט דערפאַר, ווייל די שידך זיינען ביי איר צעריסן געוואָרן, און דער פאַטער האָט איר ניט געוואָלט געבן קיין געלט כדי זיי צו פאַרריכטן, און גראַד זיינען דאָס געווען ווינטערדיקע חדשים ווען אַרויסגיין אין צעריסענע שידך איז געווען אוממעגליך. סיי דער פאַטער און סיי די שטיפּמוטער האָבן איר אַרויסגעוויזן פשוטע אַכזריות. גוט צו איר זיינען בלויז געווען די עלטערע צוויי שטיף שוועסטער, וואָס איינע פון זיי איז געווען ניט ווייט גערוקט פון איר אין עלטער. די צוויי שטיף שוועסטער זיינען אַפילו געוואָרן אירע פריינדינס און אַ דאַנק זיי האָט זי אין איר פאַטערס הויז געקאָנט אויסהאַלטן אַזוי לאַנג ווי זי האָט אויסגעהאַלטן. פאַר דער אַכזריות־דיקער באַנעמונג צו איר יענעם ווינטער, איז אַנגאַ מאַרגאַלין געוואָרן אַ שונא דעם פאַטער, דעם זעלביקן פאַטער אירן, וואָס זי האָט פריער אַזוי פאַרגעטערט. אַזוי שטאַרק איז ביי איר געוואָרן די שנאָה, אַז ווען זי האָט יאָרן שפעטער געקראָגן פון אים אַ בריוו האָט זי אים צעריסן ניט געעפנטערהייט, און ווען ש. יאַצקאָן איז מיט יאָרן נאָך שפעטער געקומען קיין ניו יאָרק אויף אַ לענגערן באַזוך און איר געבראַכט אַ גרוס פון איר פאַטער, וואָס איז געווען זיינער אַ ידיד, האָט זי אים געזאָגט, אַז פאַר איר איז דער פאַטער טויט. און פונדעסטוועג, אַז דער זעלביקער יאַצקאָן האָט איר, מיט עטליכע חדשים שפעטער, געבראַכט דעם אַנזאָג, אַז איר פאַטער איז נאָך אַ קורצער קראַנקייט געשטאַרבן, איז זי געוואָרן אַזוי היסטעריש, אַז זי האָט טעג נאָכדעם געמוזט ליגן אין בעט. אָבער אין יענע טעג האָט זי דערמאָנט ניט נאָר אַן דעם פאַטער, וואָס זי האָט אַמאָל אַזוי שטאַרק ליב געהאַט נאָר נאָכמער אַן דעם, וואָס זי האָט שפעטער פיינט געקראָגן און פאַרוואָס זי האָט אים פיינט געקראָגן. און אויף איר גאַנצן לעבן האָט זי וועגן אים מער ניט געקאָנט ריידן אַן שנאָה. אַפילו ווען זי האָט זיך דערמאָנט אַן די גרויסע מעלות, וואָס ער האָט פאַרמאָגט

און פאר די אייגנשאפטן, וואָס זי האָט פון אים איבערגענומען בירושה און אַנדערע, וואָס ער האָט איינגעפלאַנצט אין איר. פאַר דער גרעסטע מעלה אין אים האָט זי גערעכנט זיין וואונדערליכן מות. זי איז געווען בטוח, אַז ווען ער וואָלט געווען שטודירט וועלטליכע זאַכן, וואָלט ער זיך זיכער שטאַרק אויסגעצייכנט אין אַלץ צו וואָס ער וואָלט זיך גענומען. די וויכטיקסטע אייגנשאַפט, וואָס ער האָט איינגעפלאַנצט אין איר איז געווען, ליבע צום אמת. אַן אייגנשאַפט, וואָס זי האָט ביי זיך אַליין דערפירט צו גאָר אַ הויכער מדרגה, און וואָס האָט איר אויך פאַרשאַפט אַ סך צרות. וואָרים איר ליבע צום אמת איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז זי האָט זיך ניט געקאַנט איינהאַלטן פון זאָגן דעם אמת איטליכן מענטשן מיט וועמען זי איז געקומען אין באַריר. און מענטשן האָבן פיינט ווען מען זאָגט זיי דעם אמת. כמעט אַלע מיינע נאַענטסטע חברים האָבן זי ניט ליב געהאַט, און אַלץ נאָר דערפאַר, ווייל זי האָט זיי געזאָגט דעם אמת, וואָס איר מיינונג איז געווען וועגן זיי.

ווי לאַנג זי איז געווען אין איר פאַטער'ס שטוב נאָך איר צוריקקומען פון תל-אביב, דאָס איז מיר ניט קלאַר. מיין איינדרוק איז, אַז אַרום אַ דריי פערטל יאָר. אַרויסגעראַטעוועט זי פון דאָרטן האָט זי איר מוטער, וואָס איז צו יענער צייט געווען פאַרהייראַט צו אַ בוכהאַלטער אין קרעמענטשויג. די מוטער האָט איר געשיקט געלט אויף אויסקליידן זיך, די מוטער האָט איר אויך געשיקט געלט אויף דער הוצאַה און זי געבראַכט צו זיך קיין קרעמענטשויג. עטליכע חדשים איז זי געשטאַנען מיט דער מוטער וואו אַלע האָבן איר אַרויסגעוויזן ליבשאַפט און דרך-אַרץ. אָבער וועגן בלייבן אין קרע-מענטשויג האָט אַפילו קיין רייד ניט געקאַנט זיין. ווי ווינציק די מוטער האָט אַליין געהאַט האָט זי אָבער געזען, אַז איר טאַכטער זאָל גאָר ניט פעלן. און ווען איר טאַכטער איז געוואָרן ענג אין קרעמענטשויג, האָט זי געזען צו שאַפן דאָס געלט פאַר אַ שיפסקאַרט און באַן-הוצאות, און דעם 13טן מאַי 1914 איז זי צום צווייטן מאל געקומען קיין אַמעריקע. דאָסמאל איז זי שוין דאָ פאַרבליבן אויפן גאַנצן לעבן.

אין די ערשטע עטליכע חדשים נאָך איר צווייטן קומען קיין אַמעריקע איז איר גאַנץ אָפט אויסגעקומען צו הונגערן. פון אַמאָליקן קרייז, וואָס האָט זיך געדרייט ארום זשיטלאָווסקי'ן איז זי איצט געווען זייער ווייט. דער איינציקער פון יענעם דור, וואָס איז איר געבליבן נאָענט איז געווען דר. פאַוול קאַפלאַן. אָבער ער האָט זיך שטאַרק געעלטערט אין די עטליכע יאָר, וואָס זי איז ניט געווען אין ניו יאָרק. איצט איז ער נאָך אַלס צוגאַב, געווען קראַנק און געליטן שטאַרק פון אַסטמאַ. זיין דאָקטאָרשן אָפיס האָט ער נאָך אַנגעהאַלטן, אָבער פאַציענטן זיינען צו אים געקומען זייער ווינציק. ער האָט איר ממילא זייער ווינציק געקאַנט קומען צו הילף עקאַמאַיש. דער יונגער

דור פאָעטן און שרייבער, וואָס איז אויסגעוואַקסן און געקומען צום וואָרט אין די יאָרן ווען זי איז דאָ ניט געווען, איז אין אַלגעמיין געווען פונקט אזוי אַרים ווי זי אַליין. פאַר די יונגע פּאָעטן איז זי געווען אַ שיינע דאַמע מיט אַ סך וועלטליך וויסן און גאָר אַן אייגנאַרטיקער זעלטן־מוזיקאַלישער שטיים, וואָס אַ סך זיינען פון איר באַצויבערט געוואָרן און אַנדערע האָבן געהאַלטן פאַר ניט נאַטירליך און אַפּעקטירט. געווען אזוינע, וואָס האָבן זיך פאַרליבט אין איר און אַנדערע, וואָס האָבן פאַר איר מורא געהאַט, אָבער כמעט אַלע האָבן פאַר איר געהאַט גרויס דרך־אַרץ. אָנהייב נאַוועמבער פון זעלביקן יאָר האָט אין ניו יאָרק אָנגעהויבן אַרויסגיין „דער טאַג“, וואָס האָט דאָ רעוואָלוציאַניזירט די אידישע טאַג־פּרעסע, ווי „דער פריינד“ בשעתו ווען ער איז דערשינען אין פעטערסבורג. מיט דער הילף פון דר. קאַפּלאַן איז זי אָנגעקומען ווי אַ מיטאַרבעטערין פון דער דאָזיקער צייטונג מיט אַ וועכנטליכן איבערבליק „אין דער פרויען וועלט“, וואָס איז מיט גרויס פאַרגעניגן געלייענט געוואָרן דוקא פון שרייבער און דעם בעסערן ליענער, מחמת זי האָט זיך אין דעם איבערבליק באַוויזן ווי אַ זשורנאַליסטין מיט אַן אייגנאַרטיקן סטיל און אַזאַ גלאַנץ, אַז ער האָט פאַרכאַפט אפילו אַזאַ פיינשמעקער ווי קאַליאַ טעפּער און אַזאַ סטיליסט ווי משה נאָדיר.

גאָר אין גיכן איז זי געוואָרן אַ פולער מיטגליד אין דער רעדאַקציע. אַ פּאַסטן וואָס זי האָט אָנגעהאַלטן ביזן האַרבסט 1920. פאַרלאָזן דעם פּאַסטן האָט זי צוליב עטליכע סבות. שפּעטער איז זי צוריק געוואָרן אַ מיטאַרבעטערין פון „טאַג“ מיט אַ שטענדיקן געהאַלט, אָבער ניט ווי אַ פולער מיטגליד פון דער רעדאַקציע נאָר ווי אַ צושטעלערין פון איין אַרטיקל אָדער צוויי אַרטיקלען אַ וואָך. ביזן האַרבסט 1920 האָט מען זי געקענט נאָר מיט איר אייגענעם נאָמען ראָזע לעבענסבוים. אָבער צוויי יאָר שפּעטער האָט זי אָנגעהויבן שרייבן לידער אונטערן פּסעוודאָנים אָננאָ מאַרגאַלין. אין די שפּעטערדיקע יאָרן האָט מען געקענט נאָר אָננאָ מאַרגאַלין. דעם נאָמען ראָזע לעבענסבוים האָבן געוואוסט נאָר די, וואָס האָבן זי געקענט פון אַמאָל.

אין דער רעדאַקציע איז אַמאָל אַריינגעקומען זייער אַ שיינער, בלאַנדער בחור מיט בלויע אויגן, וואָס האָט אויסגעזען אזוי יונג און בליענדיק, אַז אַלע מיטאַרבעטער פון דער צייטונג האָבן לגבי אים אויסגעזען אַלט און פאַרוועלקט. הגם עטליכע פון זיי זיינען געווען ניט פיל עלטער פון אים. דאָס איז געווען הירש לייב גאַרדאָן, וואָס איז היינט דער באַקאַנטער פּסיכיאַטר דר. הירש לייב גאַרדאָן. איין קוק אויף אים און ס'איז געווען גענוג, אַז אָננאָ מאַרגאַלין זאָל זיך אין אים איינליבן. עס איז באַלד געוואָרן אַ קרבות צווישן זיי, און כאַטש הירש לייב גאַרדאָן איז געווען מיט פינף יאָר אינגער פון איר, זיינען זיי געוואָרן מאַן און ווייב. ווען אַמעריקע איז אַריין אין דער ערשטער וועלט־

מלחמה און ס'איז אַרגאַניזירט געוואָרן דער אידישער לעגיאָן האָט גאַרדאָן זיך אָנגעשלאָסן אין דעם לעגיאָן און איז מיט אים אוועק קיין ארץ-ישראל. ווען דער קריג האָט זיך געענדיקט האָבן צו איר אָנגעהויבן קומען פאַרשיידענע שמועות וועגן איר מאַן. זי האָט זיי יאָ און ניט גענומען ערנסט, און פונדעסט-וועגן האָט זי געפילט, אַז עפּים איז קאַליע געוואָרן צווישן זיי. די פינף יאָר מיט וועלכע ער איז געווען אינגער פון איר האָבן פון אָנהייב אָן באַשטימט, אַז מער זוי עטליכע יאָר וועלן זיי ניט קאָנען זיין צוזאַמען. איצט קומען סמנים, וואָס ווייזן דעם אָנהייב פון סוף. אין האַרבסט 1919 בין איך אַריינגע-קומען אין איר לעבן. אין די ערשטע עטליכע יאָרן איז געווען אַ פּלאַקער און געראַנגל צווישן אונדז. איבער אַ העלפט לידער אין מיין ביכל „פון מיין זומער“, וואָס איז אַרויס אין ווין אין 1922, און גאַר אַ גרויסער טייל פון איר בוך לידער, וואָס איז אַרויס אין ניו יאָרק אין 1929, דערציילן אויף די פאַרשיידנסטע אופנים וועגן דעם דאָזיקן פּלאַקער און דעם דאָזיקן געראַנגל.

יולי, 1954

די דיכטערין אָנאַ מאַרגאַלין *

אָנאַ מאַרגאַלין — ווי אַלע אמת'ע און רייע פּאָעטן — פירט אַ שטענדיקן משפט איבער זיך אַליין. אַמאָל קומט זי פון דעם משפט אַרויס גערעכט און אַמאָל אומגערעכט. נאָר שטענדיק איז דערביי אויך דאָ יענע טיפּערע דער-קענטעניש, אַז אַזוי צי אַזוי איז דאָ נאָך אַ העכער געריכט מיט זיין אייגענעם פּאַטאַלן אורטייל, וואָס דערגרונטעווען אים קאָנען מיר ניט, נאָר מיר אָנען אים מיט אונזער גאַנצן יש. דערפון יענער אומענדליכער טרויער און יענע אומענדליכע פרייד, וואָס ווייען אונז אַנטקעגן פון אָנאַ מאַרגאַלינס לידער, ווי פון יעדער אמת'ער און רייער דיכטונג: דער טרויער פון דערקענטעניש און די פרייד פון דעם, וואָס מיר זיינען געקומען צו דערקענטעניש. דער אומרייער פּאָעט אונטערשיידט זיך פון דעם דורכשניטליכן מענטשן נאָר דערמיט, וואָס זיינע חושים זיינען וואַכער און זיינע עמפינדונגען שאַרפּער. דער רייער פּאָעט אונטערשיידט זיך פון דעם אומרייען דערמיט, וואָס צו די וואַכע און שאַרפע חושים קומט נאָך צו דער חוש פון אַביעקטיוויזירונג: דאָס איז יענע ברכה אַדער קללה פון קאָנען אַפּשיידן פון זיך אַליין און זיך אַליין באַטראַכטן זוי אַ פּרעמדן קעגנשטאַנד. דער אויסדרוק פון אומצייטיקן פּאָעט איז געשריי. דער אויסדרוק פון צייטיקן — געשטאַלטונג. אַט דאָס שטענדיקע געשטאַלטן און איבערגעשטאַלטן די אייגענע עמאַציעס, איז פירן משפט איבער זיך אַליין.

* אָנאַ מאַרגאַלין: לידער, ניו-יאָרק, 1929.

פירן משפט איבער זיך, זעצט פאראויס זיין אויפריכטיק מיט זיך; מיינט אָנווענדן וואָג און מאָס צו אונזערע עמפינדונגען ווי צו אונזערע מעשים; מיינט אויך פארווארפן פארטיקע אָנגענומענע באַגריפן, נאָר אַלץ צוריקפירן צו די אורגעפילן. און נאָר דער, וואָס ווענדט אָן וואָג און מאָס צו דעם עמ-פונדענעם קריגט אויך וואָג און מאָס ביים ברענגען עס צום אויסדרוק. דאָס עקזאקטע וואָרט, דעם עקזאקטן קנייטש, דאָס פאָרהוילן וואָס מען דאַרף פאָרהוילן, און דאָס אַנטפלעקן וואָס דאַרף אַנטפלעקט ווערן, אַמאָל דורך איין איינציק וואָרט און אַמאָל דורך יענער צויבערליכער אַראַנזשירונג פון ווערטער-גרופן, שורות און סטראַפּן, וואָס טיילמאָל פאָרוויגן זיי אונז ווי מוזיק, און אָן אַנדערשמאָל באַצוווינגען זיי אונז דורך אָן אַנדערן כּשוף און לאָזן ניט אָפּ און קלינגען אונז נאָך טעג, וואָכן און אַמאָל יאָרנלאַנג.

דאָס עקזאקטע וואָרט און די צויבערליכע אַראַנזשירונג פון ווערטער-גרופן זיינען דאָ ביי אַננאָ מאַרגאַלין אין אַזאַ פּולער מאָס, ווי נאָר ביי זעלטענע, געציילטע אידישע דיכטער. איר וואָרט, סיי ביי פשוט'ע באַהויפטונגען, סיי אין דער שילדערונג, און סיי ווען עס זאָגט איינס און עס וויל סוגעסטירן נאָך עפּיס, איז אין די מערסטע פּאַלן אַזוי טרעפּנדיק, אַז מען קאָן עס בשום אופן ניט פאַרבייטן אויף קיין אַנדערס. און איך ווייס פון זייער ווינציק פּאַעטן, וואָס פון זייערע לידער זאָלן מיר נאָכקלינגען אַזוי פיל איינציקע שורות און סטראַפּן ווי ביי אַננאָ מאַרגאַלין.

דער בליק און דער זשעסט און געפּליסטער פון ליבע און שטאַרבנדע זאָכן.
(ז. 99)

געבליט און גערייפט און געאיבט זיך אין שפּיל פון לעבן און טויט.
(ז. 17)

אַבער דאָס לייב איז אַ וויינענדיקע ווערבע,
אַבער ווי טרוקענע בלעטער די פינגער אין שאַיט.
(ז. 11)

די נאָכט האָט געעפּנט די גאַלדענע אויגן,
בין איך פּידל געוואָרן און דו דער בויגן.
(ז. 44)

טרויעריק ווי טשערעט,
צאָרט ווי די נעמען פון בלומען. (ז. 43)
צי „דאָס ליד פון אַ מיידל“, וואָס הייבט זיך אָן מיט אַזוינע וואונדערליכע

שורות:

יענע שעה, יענעם רייץ וועל איך אייביק געדענקן,
ווי אָן ווערטער אַ ליד, ווי אַ ליד פון ווערלען.
איך האָב אַזוי מורא, טאָמיר הער איך אויף בענקן.
(ז. 125)

נאָר ריינסטע דיכטערישע אינטואיציע און פיינסטע קינסטלערישע וואָג און מאָס קאָנען אַרויסברענגען אַזאַ אומגעריכטן און דאָך אַזאַ נאַטירליכן און פסיכאָלאָגיש עכטן איבערגאַנג ווי אין דעם לעצטן ציטאַט, און דעם כּשוּף וואָס ווייט פון די איבעריקע.

2.

מ'רעדט ביי אונז אָפט וועגן פאַרם און אינהאַלט, און די מערסטע פון די וואָס ריידן וועגן פאַרם ברענגען ביישפּילן, וואָס באַווייזן, אַז זיי זיינען דערצו צום ווינציקסטן באַרופן. וואַרים דאָס וואָס זיי רופן פאַרם איז אין דער אמת'ן גיט מער ווי פאַרטיקע פאַרפיקסירטע פאַרמען, דרויסנדיקע טעכנישע פאַרם־מיטלען, אָבער אויף קיין פאַל גיט קיין פאַרם־עלעמענטן. די אַלע זאַכן קאָן מען זיך אויסלערנען. און אַודאי איז פאַר יעדן דיכטער גייטיק זיי צו באַהערשן. אָבער, נאָר ווי אַ קלוגער גוי האָט זיך אַמאָל אויסגעדריקט, כדי מען זאָל זיי קאָנען פאַרוואַרפן. אמת'ע פאַרם וואַקסט אַרויס פונם אינהאַלט און איז אַרגאַניש איינהייטליך מיטן אינהאַלט, ווי די שאַל איז אַרגאַניש איינהייטליך מיטן יאָדר פון דער נוס. דער אמת'ער קינסטלער קאָן זיך וועלן אַ שפּיל טאָן מיט די פאַרפיקסירטע פאַרמען און ווייזן, אַז אַפילו אין שוין פאַרטיקע פורעמס קאָן ער נאָך אַליץ באַשאַפן אַ זאַך, וואָס זאָל האָבן זעלבסטשטענדיקע פאַרם. אָבער קיין מוז איז דאָס בשום אופן גיט. וואַרים סוף־כל־סוף איז ער נאָר אויסן שלמות אין זיין ווערק, און שלמות דערגרייכט אַ קונסטווערק נאָר דעמאָלט ווען אַלע איינצלהייטן זיינען אונטערוואַרפן דעם קינסטלערישן ענדציל.

אַזאַ שלמות דערגרייכט אַננאַ מאַרגאַלין אין גאָר אַ היפשער צאָל פון אירע לידער. פאַראַן ביי איר אַזוינע לידער ווי, „איך בין אַמאָל געווען אַ אינגלינג“, „מוטער ערד“, „מיין שטאַם“, „פול מיט נאַכט און געוויין“, „אַזוי ווי מיין בליק דער פאַרטרויערטער“, „איז די גאַלדענע פּאַווע געפּלויגן“, „אין גאַסן“, „האַרבסט“, און עטליכע פונם ציקל „מארי“, וואָס זיינען מיט אַ קאַרגער מאָס פוז אויסדרוק־מיטלען געבראַכט געוואָרן צו אַזאַ פולקומענקייט, אַז עס שטעלט זיי אַוועק צווישן די פיינסטע אין דער אידישער פּאַעזיע. אַמאָל דערגרייכט זי עס דורכן טאָן, אַמאָל דורכן ריטם און ווידער אַן אַנדערש מאָל דורכן בילדליכן אויסדרוק, און גאַנץ אָפט דורך אַלע אויס־גערעכנטע צוזאַמען.

מיר וועלן נעמען פאַר אַ ביישפּיל דאָס ליד „מוטער ערד“, געבויט אויף דעם באַקאַנטן און, אויב איר ווילט, אַפילו באַנאַלן געדאַנק, אַז די פרוי לעבט גיט איר אייגן לעבן, נאָר מיטן לעבן פון מאַן, וואָס זי האָט ליב, און דאָך איז דער מאַן וואָס ער איז, בלויז אַ דאַנק איר. ביי אַננאַ מאַרגאַלין

קריגט די דאזיקע אַבסטראַקציע בלוט און פלייש, און ווערט פאַרוואַנדלט אין אַזאַ וואונדערליך ליד :

מוטער ערד פיל־געטרעטענע, זון־געוואַשענע,
טונקעלע שקלאַווין און האַרין
בין איך געליבטער.
פון מיר דער נידעריקער און באַטריבטער.
וואַקסטו אַרויס — אַ מעכטיקער שטאַם.
און ווי די אייביקע שטערן, און ווי פון זון דער פלאַם,
קרייז איך אין לאַנגן און בלינדן שווייגן
אין דיינע וואַרצלען און דיינע צווייגן,
און האַלב אין וואַך און האַלב אין דרימל,
זוך איך דורך דיר דעם הימל.

(ז. 6)

טאָן, ריטם און בילד, אַלץ איז דאָ אַזוי האַרמאָניש, ווי איינס וואַלט אַרויסגעוואַקסן פון אַנדערן, ווי איינס וואַלט ניט מעגליך געווען אָן דעם אַנדערן, און אַלע דריי צוזאַמען האָבן זיי דאָ אין צען שורות געגעבן דעם שענסטן און טיפסטן אויסדרוק צו דעם, וואָס די פרוי פון אַלע דורות האָט אין איר בלוט געפילט צום מאַן.

אָדער נעמט דאָס ליד „פול מיט נאַכט און געוויין“:

אַ שווייגן פּלוצים און טיף
צווישן אונז ביידן,
ווי אַ צעטומלטער בריוו
מיטן אַנזאָג פון שיידין,
ווי אַ זינקענדע שייף.

אַ שווייגן אָן אַ בליק, אָן אַ ריר,
פול מיט נאַכט און געוויין
צווישן אונז ביידן,
ווי מיר וואַלטן אַליין
צו אַ גן־עדן

(ז. 28)

פאַרשלאָסן די טיר.

וואָס פאַר אַן אייגנאַרטיקער וואונדערליכער פאַרגלייך: „ווי אַ צע־טומלטער בריוו“, און ווי דערשראָקן אַפּגעהאַקט דאָ איז דער ריטם בין צום פינאַל, וואָס ווערט פאַררונדיקט מיט אַ נאַכקלאַנג פון רעזיגנאַציע.

רעזיגנאַציע גיט געהויבענע פשטות צו „מאָריס תּפּלה“:

גאַט, הכּנעה־דיק און שטום זיינען די וועגן.

דורכן פייער פון זינד און פון טרערן
פירן צו דיר אַלע וועגן.
איך האָב פון ליבע געבויט דיר אַ נעסט
און פון שטילקייט אַ טעמפל.
איך בין דיין היטערין, דינסט און געליבטע,
און דיין פנים האָב איך קיינמאָל ניט געזען.
און איך ליג אויפן ראַנד פון דער וועלט,
און דו גייסט פינסטער דורך מיר ווי די שעה פון טויט,
גייסט ווי אַ ברייטע, בליצענדיקע שווערט.
(105. 1)

און נאָר אַ פאַרם קינסטלער האָט געקאַנט פאַרווענדן דעם טאַנצנדיקן
פערזפוס, דעם אַנאַפעסט, אויף אַ ריין עלעגיש ליד ווי „מארי און דער טויט“
און דאָס ליד זאָל נאָך געווינען דערפון.

ס'האַט מארי זיך געזענגט מיטן ליכטיקן הויז,
פאַר די ווענט זיך גענייגט, גענייגט און אַרויס,
און אַוועק אין דער נאַכט, ווי מען גייט אין אַ וואַלד,
וואו גאָט'ס אַטעם איז נאַענט און ס'שרעקט יעדע געשטאַלט.

— — — — —
און געגאַנגען נאָך איר זיינען פרייליך און בונט
בעטלער און שכור און וואַגאַבונד,
ווי טרויעריקע פייגל קראַנקע פאַרליבט
האַבן קאַליקעס נאַכגעהיפט,
און קרעציקע האָבן פאַרשעמטע גענענט,
און זיך די וואונדן פאַרשטעלט מיט די הענט,
און פאַראויס איז געגאַנגען פאַרבענקטערהייט
דער אינגלינג טויט מיט דער טונקעלער פלייט.

(113. 2)

אַבער ניט נאָר אין גאַנצע לידער איז צו דערקענען דעם פולבלוטיקן
פאַעט און קינסטלער. דעם עכטן פאַעט קאָן מען אַנטאַפן אַפילו אין איינציקע
שורות, ווענדונגען, מעטאַפאָרן, אַדיעקטיוון און פאַרגלייכן, און אַננאַ מאַרגאַלין
פלעפט מיט אירע פאַרגלייכן, כאַטש זי האָט ניט קיין איינציקן געקליגלט
אויסגעזוכטן סימיל, וואָס זאָל זיין אויסגערעכנט צום פלעפן, זוי דאָס איז
אַפט דער פאַל ביי אונזערע לידער שרייבער. פאַרגלייכן ביי אַננאַ מאַרגאַלין
קומען נאָר נאַענט מאַכן דאָס ווייטע און מיט אַ שפרונג אַוועקטראַגן דאָס
נאַענטסטע אין דער אומענדליכקייט. און זוי אַנדערש און אייגנאַרטיק אירע
פאַרגלייכן זיינען: „טרויעריק ווי טשערעט, צאַרט ווי די נעמען פון בלומען.“

„גייסט פינסטער דורך מיר ווי די שעה פון טויט“. טראמפלען דורך מיר ווי דורך אַ טונקל הויז. „זיך אויסוויקלען פון דער שטומער, גרויער נאכט ווי אַ נעפל פון נעפל, ווי אַ נאכט פון דער נאכט“. „דאָס אַלץ איז ווייט שוין אַוועק... ווי אַ פאַרכשופטער ברעג אין זוניקן נעפל.“ „ווי דער ריח פון פריש ברויט איז יעדער פרימאָרגן אין אַלע גאַסן און שטיבער דיין גוטמאָרגן.“ און „צום זוניקן ים האָט די שטאַט ווי מיט אַ זיידענער שלעפּ גענידערט פון טויזנט מירמלנע טרעפּ.“

3.

פון אַננאָ מאָרגאַלינ'ס ליד וואַקסט ארויס אַ מענטש, וואָס לעבט אַלץ איבער שאַרף און אינטענסיוו. קיין זאָך גייט איר ניט פאַרביי לעבלעך. אַלץ ווערט עלעמענטאַרע, דערשיטערנדיקע איבערלעבונג. און דערפון די ברייטע גאַמע פון געפילן: פון דער ראַפינירטסטער ליבע ביז דעם באַרבאַרישסטן האָס, טיפע הכנעה און טראַציקן שטאַלץ, באַוואונדערונג און ביטול, אויפגע-ברויזטער דראַמאַטיזם און באַרואיקטע רעזיגנאַציע, העראַאישע געוואַגטקייט און כמעט קינדערשע שרעק. די שרעק האָט גרויסע אויגן, זאָגט דאָס ווערטל. מיר איז ניט באַקאַנט נאָך איין אידישער דיכטער, וואָס זעט אזוי פיל אומ-געהייערע, אויסטערלישע זאַכן ווי אַננאָ מאָרגאַלין. די לופט איז ביי איר ממש באַפעלקערט מיט קאַשמאַרן, מיט „גוטע“ טייוואַלים און „ליבע“ מאַנסטערן. כלים, ווענט, הייזער, גאַסן, ביימער און וואַלקנס — אַלץ ווערט ביי איר לעבעדיק, און אַלץ נעמט אָן אויסטערלישע גראַטעסקע געשטאַלטן זי צו שרעקן.

אַן אומרייפער פּאַעט וואַלט ביי אַזאַ שאַרף איבערלעבן געווען פול מיט ווילדן געשריי. דער קינסטלער אין אַננאָ מאָרגאַלין דערלאָזט אָבער ניט דעם געשריי, נאָר טאַנט אים אַרונטער און פאַרדעקט און אַנטפלעקט אים אין דער זעלביקער צייט דורך אַ בילד. אַמאָל ווערט זי געשטרויכלט, באַקומט זיך טאַקי אַ געשריי, וואָס פאַסט איר אַזוי ווינציק, ווי ביי אַלע פּאַעטן זיינען ביי איר שטרויכלונגען בכלל ניט קיין זעלטנקייט. אַמאָל פעלט איר דער פּאַסיקער ריטם, און אַמאָל איז דער גראַם ממש אַן אומגעלומפערטער. אַט האָט זיך נאָך פאַרוואַלגערט ביי איר, אין אַדיעקטיוון, די דייטשמערישע ענדונג „דע“ אַנשטאַט „דיקע“. (ליבנדע, וויינענדע, שטאַרבנדע א. א. וו. אַנשטאַט „ליבנ-דיקע“, „וויינענדיקע“ א. א. ז.ו.), און אַמאָל ווילט זיך איר מיט געוואַלט אַריינפאַקן אין אַ ליד אַלץ, אַפילו דאָס, וואָס דאָס ליד וויל ניט און קאָן אין זיך ניט אויפנעמען.

אַבער דאָס אַלץ זיינען קלייניקייטן, ווי פאַרדאַרטע צווייגלעך אויף אַ

לעבעדיקן בוים. זיי זעען זיך אָן, האָבן אָבער ניט קיין באַטרעף. און אין דער
אמת'ן, וואָס פֿאַר אַ באַטרעף האָבן אַלע חסרונות ביי אַ פֿאַעט וואָס טראַגט

...אין וואָכן געמיט

אייערע שטימען, שמייכלען, גרימאַסן,

ווי מען טראַגט אויף די ליפֿן אַ ליד,

ווי אויפֿן פינגער אַ קאָסטבאַרן רינג!

די לעצטע יאָרן פֿון אַננאַ מאַרגאַלין

„טאָג“, 1027 יולי, 1952

אין די לעצטע אַכט יאָר פֿון איר לעבן האָט אַננאַ מאַרגאַלין פֿאַרלאָזן
איר היים בלוז אַ צוועלף צי דרייצן מאָל. פינף מאָל האָבן זי די היצן אַרויס-
געטריבן, און קעגן איר ווילן האָט זי די הייסע חדשים געמוזט פֿאַרברענגען
אין אַ זומער קאַלאָניע בשכּנות מיט אַנדערע מענטשן. דריי מאָל האָט מען זי
צוגענומען פֿון דער היים אויף טראַגבעטלעך און אַמבולאַנסן האָבן זי אָפּגעפֿירט
אין שפיטאַל אַריין. פֿון דריטן מאָל איז זי מער ניט צוריקגעקומען. איך האָב
פֿאַרלוירן דאָס ליבסטע און טייערסטע אין מיין לעבן, און אונזער ליטעראַטור
די גרעסטע דיכטערין, וואָס מיר האָבן געהאַט אין אונזערע ביידע שפּראַכן.

די ערשטע טענדענץ זיך איינצושליסן און אָפּצושיידן פֿון מענטשן האָט
זי אָנגעהויבן אַרויסווייזן ניט לאַנג נאָכדעם ווי איר בוך לידער איז אַרויס.
גורמים זיינען געווען אַ סך און פֿאַרשיידענע. איינער פֿון זיי איז זיכער געווען
דאָס, וואָס איר בוך האָט דאָ-הי אין אַמעריקע ניט געקראַגן דעם אָפּקלאַנג,
וואָס זי האָט דערוואַרט און וואָס זי האָט געוואוסט אַז עס דאַרף האָבן.
פֿאַעטן זיינען בטבע זייער עמפּינדליכע מענטשן. אַננאַ מאַרגאַלין איז געווען
היפּערעמפּינדליך. ווי אַ פּיינער אינסטרומענט האָט איר דענקונג און שאַפּונג-
אַפּאַראַט געקראַגן אַ געוואַלטיקן שאַק פֿון דער מינדסטער אומגינסטיקער
וויבראַציע. אַננאַ מאַרגאַלין האָט פֿאַרמאָגט אַ וואונדערליך קלאַרן און לאַגישן
מוח, וואָס האָט געקאָנט זיך דערגרונטעוון צו די טיפּסטע געדאַנקען און
אויפּפלאַנטערן די פֿאַרפלאַנטערסטע געפילן, אַפילו ביי זיך אַליין. איר מוח
איז באַוואונדערט געוואָרן פֿון אַזוינע מוח-מענטשן ווי פּיאַטר קראַפּאַטקי,
דר. חיים זשיטלאָוסקי, דר. נחמן סירקין, י. ל. פּרץ און ח. נ. ביאַליק.
זשיטלאָוסקי האָט זי געטריבן צו גיין נעמען פּילאַזאָפּישע קורסן. קראַפּאַטקי
האָט זי עטליכע מאָל דערמאָנט אין בריוו צו בורצעוויץ און ש. יאַנאַווסקי.
אין איינעם פֿון זיינע בריוו צו ש. יאַנאַווסקי האָט ער געשריבן, אַז זי איז
געווען די איינציקע, וואָס האָט אים געמאַכט זיך פֿאַרטראַכטן איבערן אידישן
פּראַבלעם. די אַלע דערמאָנטע אַ חוץ זשיטלאָוסקי און סירקין, האָבן זי

געקענט בלויז אונטער איר מיידעלשן נאָמען, ראָזע לעבענסבוים. די דיכטערין אַננאָ מאַרגאַלין איז ערשט שפּעטער אויפגעקומען. אָבער ווי וואונדערליך עס איז געווען איר מוח, האָט ער איבער אירע עמאַציעס ניט געהאַט קיין שליטה. ווי אַ סך פּאָעטן איז זי געווען זייער אימפּולסיוו און האָט געקאַנט גרויס ליב האָבן און נאָך טיפּער האָסן. סיי איר ליבע און סיי איר האָס האָבן זי פאַרוואונדעט ביז בלוט, און דער מינדסטער פּגיעת־כבוד האָט זי טיף געטראָפּן און איבערגעלאָזן אין איר נשמה אייביקע שפורן.

אויסער די גרעניצן פון ניו יאָרק האָט איר בוך דוקא אַרויסגערופּן אַ סענסאַציע. אין וואַרשע האָבן וועגן איר געשריבן מיט דער העכסטער באַוואונדערונג אהרן צייטלין און מלך ראָוויטש, און בער האַראַוויץ האָט אין ליטעראַטור קלוב געהאַלטן אַ רעפּעראַט וועגן איר און פאַרגעלייענט פון אירע לידער. דאָס האָט איר, נאַטירליך, פאַרשאַפט אַ סך פּרייד. ניט ווינציקער פּרייד האָט זי געהאַט פון דעם אַפרוץ, וואָס זי האָט אויף איר בוך געקראָגן אין בריוו פון אַנדערע פּאָעטן. אַזוינע בריוו האָט זי באַקומען עטליכע צענדליק. די גרעסטע פּרייד האָט איר פאַרשאַפט אַ קורץ בריוול פון ביאַליק, וואָס האָט זיך געלייענט אַזוי:

לכבוד הגברת אנה מאַרגאַלין,

נר־יורק.

גברת נכבדה!

אַ דאַנק איך פאַר אייער בוך לידער. ווער זייט איר? דאַכט זיך, אַז ביז איצט האָב איך אייער נאָמען ניט באַגעגנט. אייערע לידער זיינען עכט. איר זייט אַן אמת'ער פּאָעט. איך האָב דאָס בוך איינגע־שלונגען באלד ווי ס'איז מיר אַריינגעפאַלן אין האַנט. אַ שיינעם דאַנק איך.

אַכטונגספול,

ח. נ. ביאַליק

וואָלט אַננאָ מאַרגאַלין אין איר בייגעלייגטן בריוו אַנגעגעבן איר אמת'ן נאָמען, וואָלט ביאַליק ניט געדאַרפט פרעגן „ווער זייט איר?“ מחמת ער האָט זי זייער גוט געקענט. ווען זי און איר ערשטער מאַן, משה סטאַזוסקי, האָבן אויפן וועג קיין ארץ־ישׂראל זיך אַפּגעשטעלט אויף אַ קורצער צייט אין אַדעס, איז ביאַליק ביי זיי געווען אַן אַפּטער גאַסט, איר אַרויסגעוויזן גרויס פּריינטשאַפט און זי באַוואונדערט פאַר איר מוח און פאַר איר גרויסן וויסן. זי האָט אָבער ניט געוואָלט אַנגעבן דעם נאָמען אונטער וועלכן ביאַליק האָט זי געקענט, אויס מורא. אַז זייער באַקאַנטשאַפט וועט האָבן וועלכע עס איז השפּעה אויף זיין מיינונג וועגן איר אַלס פּאָעט. דאָס איז, אגב, געווען אַ גרונטשטריך אין איר כאַראַקטער. זי האָט קיינמאַל ניט געוואָלט גילטן פאַר

דעם, וואָס זי איז ניט געווען, פונקט אזוי שטאַרק ווי זי האָט געוואָלט די די פולסטע אָנערקענונג פאַר דעם, וואָס זי איז יאָ געווען. צווישן אירע פאַפירן געפינען זיך לידער פון אַנדערע פּאַעטן, וואָס זיינען איר שטאַרק געפעלן געוואָרן. אויס מורא טאַמער וועט זיך עמיצער טועה זיין און מיינען, אז דאָס זיינען אירע לידער, האָט זי אויף איטליכן פון זיי אָנגעשריבן מיט גרויסע אותיות דעם נאָמען פון מחבר. זי איז בכלל געווען אַ מענטש פון אמת. אין דעם פרט איז זי אַוועק ביז צום עקסטרעם. איך פלעג זי צוליב דעם שפּאַסיק (און גאַנץ אַפט שוין גאַרניט שפּאַסיק) רופן „בראַנד אין אַ קליידל“. ווייל ווי איבסענ'ס העלד מיט דעם נאָמען איז זי אַ סך מאָל געקומען צו טיף טראַגישע איבערלעבונגען. אַ טייל פון דער ניט געהעריקער אָנערקענונג דאָ אין ניו יאָרק, באַזונדערס צווישן די היגע פּאַעטן, האָט זי געהאַט צו פאַר-דאַנקען גאָט דער גרויסער ליבע אירער צום אמת.

אַבער, זוי געזאָגט, איז דאָס געווען בלויז איינער פון פאַרשיידענע גורמים, וואָס האָבן געפירט פריער צו דערווייטערונג און שפעטער צו פולשטענדיקער אָפּזונדערונג פון מענטשן. דאָ זאָל נאָך צוגעגעבן ווערן, אַז ער איז אויך ווייט ניט געווען דער וויכטיקסטער. אין די לעצטע צוויי צענדליק יאָר האָט זי געהאַט עטליכע זייער שאַרפע איבערלעבונגען, וואָס אין די מערסטע פון זיי בין איך שולדיק געווען. דירעקט און אומדירעקט. די דירעקטע בין איך ניט שטאַרק גענוג צו דערציילן. אומדירעקט האָב איך זי צעבראַכן מיט מיין קראַנק ווערן, און מיט אַ ריי אומשטענדן, וואָס די קרענק מיינע האָט געבראַכט מיט זיך. דעם לעצטן קלאַפּ האָט זי געקראָגן מיט אַכט יאָר צוריק, ווען איך האָב געהאַט איין האַרץ אַטאַקע נאָך דער אַנדערער און מען האָט מיך דריי מאָל אין איין זומער געמוזט אָפּפירן אין שפיטאַל. ווען איך בין צום דריטן מאָל צוגענומען געוואָרן, האָט זי מיך מער ניט געקאַנט באַזוכן. מחמת אַזוי גיך ווי זי איז אַהיים געקומען האָט זי זיך אַליין אַוועקגעלייגט אין בעט אַריין, און זינט דעמאָלט האָט זי מער ניט געקאַנט קומען צו זיך. פון די שאַקס, וואָס זי האָט צוליב מיר געהאַט יענעם זומער און פון אירער אַ פּערזענליכער טראַגישער איבערלעבונג. האָט זיך ביי איר אַנטוויקלט אַ בלוטדרוק פון 250. תמיד אַן אימפּולסיווע און תמיד זייער טעמפּעראַמענטפול, איז זי אונטער דעם געוואָלטיקן הויכן בלוטדרוק שטענדיק געווען גערייצט און גרייט אויפצופלאַקערן. זי האָט געקענט איר צושטאַנד און געוואויסט, אַז אויף אַנדערע מוז איר שטענדיקע גערייצטקייט פאַלן זייער שווער. דאָס האָט דעריבער אין איר פאַרשאַפט די טענדענץ זיך אָפּצושליסן. צום סוף איז זי געקומען צו אַזאַ צושטאַנד, אַז זי האָט פשוט מער פיזיש ניט געקאַנט זען לעבן זיך קיין פרעמדן מענטשן.

דוקא אין די גאַר לעצטע יאָרן פון איר לעבן, ווען זי האָט זיך אַזוי

אָפגעשלאָסן, אָז אָפילו דער סופעראינטענדענט פון הויז האָט ניט געקענט אַרײַנקומען אין אונזער דירה עפעס פאַרריכטן סיידן ווען איך בין געווען אין הויז און זי האָט זיך געקאַנט פאַרשליסן. אין איר צימער, דוקא אין די יאָרן האָבן אַ סך מענטשן ממש געקלאַפט אין דער טיר און זיך געוואַלט באַקענען מיט איר פערזענליך. אַ טייל פון די דאָזיקע מענטשן האָט זי ליב געהאַט. געציילטע האָט זי פאַרערט, און זי האָט אַליין גע'חלש'ט זיך צו באַקענען מיט זיי. אָבער דער געדאַנק, אַז זי וועט זיך מיט זיי דאַרפן טרעפן פנים אל פנים האָט זי אַזוי איבערגעשראַקן, אַז זי האָט איר אייגענעם פאַרלאַנג דערדריקט אין זיך. זי האָט געוואַלטיק ליב געהאַט דעם פּאַעט איציק מאַנגער. צווישן אירע פאַפירן האָבן איך געפונען צוויי פון זיינע לידער, וואָס זי האָט נאָך אין די דרייסיקער יאָרן אויסגעשניטן פון די „ליטעראַרישע בלעטער“. אַז מאַנגער האַלט אויך שטאַרק פון איר, דאָס האָט זי ניט אָנגעהויבן צו וויסן. ווען זי האָט מיט איבער אַ יאָר צוריק געהערט, אַז מאַנגער קומט צו פאַרן אַהער, איז עס ביי איר געווען אַ יום־טוב, אָבער ווען מאַנגער האָט גלייך ביי זיין אַנקומען אָנגעקלונגען צו אונז, און געזאָגט, אַז אים ווילט זיך פערזענליך באַקענען מיט אַנאַ מאַרגאַלין, איז איר באַפאַלן אַ פחד. אין אַ בריוו צו אים האָט זי געשריבן, אַז מער ווי ער וויל זי זען, וויל זי אים זען. אָבער דאָס וועט קיינמאַל ניט געשען, און צום באַדויערן איז עס טאַקע קיינמאַל ניט געשען. איך זאָג „צום באַדויערן“ מחמת מאַנגער האָט איר געבראַכט אַ סך פרייד, און ווען זיי וואַלטן זיך באַגעגנט וואַלט זי אים זיכער אויך פאַרשאַפט אַ סך פרייד, און איין גאַט ווייס, ווי שטאַרק פּאַעטן, וואָס זיינען ביי אונז ווי יתומים, נייטיקן זיך אין פרייד.

אין די לעצטע צוויי יאָר פון איר לעבן האָט אַנאַ מאַרגאַלין בוכשטעבליך ניט געהאַט קיין איין גוטן טאַג. לידער האָט זי אויפגעהערט צו שרייבן נאָך אין 1932. איצט איז איר שווער געוואָרן צו שרייבן אָפילו דעם וועכנטליכן אַרטיקל פאַרן „טאַג“ אונטערן פסעוודאַנים קלאַראַ לעווין. זי פלעגט אויפגע־בראַכט ווערן ביז גאַר, ווען עמיצער האָט געלויבט די דאָזיקע אַרבעט אירע. אָבער ווי אויף צו להכעיס איז אָפילו די אַרבעט שטאַרק געלויבט געוואָרן, און ניט אומזיסט. ס'איז געווען סטיל אין אַלץ וואָס זי האָט געשריבן. איין צייט האָט זי אין „טאַג“ געפירט אַ מאַדע אָפטיילונג, האָט זיך די אָפטיילונג געלייענט ווי פּאַעזיע. טראַץ די שווערע יסורים, וואָס זי איז דורכגעגאַנגען אין די לעצטע יאָרן איז איר מוח געבליבן קלאַר און שאַרף ביז דער לעצטער מינוט, ווען זי איז פּלוצים אַרײַנגעפאַלן אין אַ קאַמאָ פון וועלכער זי איז מער ניט אַרויס. אין אירע יונגע יאָרן האָט זי ניט געהאַט קיין שום אינטערעס אין פּאָליטישע ענינים. אַן ענדערונג אין דעם פרט איז געקומען מיט היטלער'ס קומען צו דער מאַכט. זינט דעמאָלט איז איר מוח געווען וואַך פאַר יעדן

פאליטישן געשעעניש און זי איז געווארן אזוי וואונדערליך אַריענטירט, אַז זי האָט פון איין געשעעניש געקאָנט פאַראויסזאָגן אַלע מעגליכע אַנטוויקלונגען, וואָס וועלן קומען. געוואַלטיקע פּרייד און אפּשר פּונקט אַזוי פּיל צער האָט איר פאַרשאַפט די אַנטשטיאונג פון ישראל. אָבער איבער אַלץ איז שטענדיק געווען איר אינטערעס אין פּאָעזיע. זי האָט נאָכגעפּאָלגט יעדע נייע פּאָעטישע דערשיינונג אויף אידיש, ענגליש, רוסיש און טיילווייז אויך פּראַנצויזיש. קיין גרויס נחת האָט זי פון די נייע פּאָעזיע ניט געהאַט. לויט איר מיינונג גייט איצט דורך די פּאָעזיע אַ צייט פון ירידה. פּונדעסטוועגן האָט דאָס זי ניט אָפּגעהאַלטן פון שלינגן יעדעס נייע לידער-בוך, וואָס איך האָב אַהיים געבראַכט, און יעדעס אינדיוידועלע ליד, וואָס זי האָט באַגעגנט אין די בעסערע אַמעריקאַנע רזשורנאַלן.

אַ ביסל פּראַנצויזיש האָט זי געהאַט געלערנט נאָך אין אירע יונגע יאָרן אין דער גימנאַזיע, און דאָס ביסל דערנאָך פּולשטענדיק פאַרגעסן. זי האָט דעריבער צו פּערציק יאָר זיך אויפּסניי גענומען לערנען פּראַנצויזיש, און זיך אויסגעלערנט גענוג אויף צו קאָנען לייענען אין אַריגינאַל אַזוינע ליבלינגען אירע ווי באַדלער, ווערלען און רעמבאַ. עטליכע לידער פּונם שפּאַנישן פּאָעט לאַרקא האָבן אויף איר געמאַכט אַזאַ רושם, אַז זי האָט זיך אָנגעהויבן לערנען שפּאַניש, ווען זי איז שוין געווען איבער פּופּציק. אָבער אין שפּאַניש איז זי ווייט ניט אַוועק, וואָס ווינציקער עס זיינען איר געפּעלן געוואָרן די איצטיקע פּאָעטן, אַלץ מער האָט זי זיך אומגעקערט צו די אַמאַליקע. און דער עיקר צו אירע פּראַנצויזישע ליבלינגען. נאָך מיט איבער צוויי צענדליק יאָר צוריק האָט זי דורך לופּוס בלומענפּעלד באַשטעלט אַלע ווערלענ'ס ווערק און, פאַרשטייט זיך, אַז זי האָט גלייך איבערגעלייענט אַלץ וואָס איז נאָר ווערט געווען געלייענט צו ווערן. ערשט מיט עטליכע חדשים צוריק האָט זי פון דער ביכער-שראַנג אַרויסגענומען צוויי פון ווער-לענ'ס בענדער, און זיי זיינען געווען פון די לעצטע, וואָס זיינען פאַרבליבן אויף איר טישל לעבן בעט. די אַנדערע זיינען געווען אַ בוך לידער פון דעם ענגלישן פּאָעט דילאָן טאַמאַס, דריי ביכער פון איציק מאַנגער און א. סוצקע-ווער'ס לעצטע לידער-בוך „אין פייערוואַגן“. מאַנגער איז געווען אירער אַ ליבלינג פון לאַנג. דעם אמת'ן סוצקעווער האָט זי דערקענט ערשט אין זיין לעצטן בוך. אין דעם ציקל לידער פון נגב און לידער פון סדום האָט זי געפונען עטליכע, וואָס זי האָט געהאַלטן פאַר גאָר גרויסע דערגרייכונגען אין אונזער פּאָעזיע.

איר ליבע צו פּאָעזיע איז געווען אַזוי גרויס, אַז אַ גוט ליד איז פאַר איר געווען אַ פּערזענליכע איבערלעבונג ביי וועמען זי האָט עס נאָר געפונען. זי האָט קיינמאַל ניט געהאַלטן פון זישאַ לאַנדוי און זי האָט געהאַט גענוג

אורזאכן אים פערזענליך פיינט צו האבן בתכלית השנאה. אבער א צענדליק לידער זיינע זיינען איר שטארק געפעלן געוואָרן. און ניט קוקנדיק ווי גרויס איר שנאה איז צו אים איז געווען, האָט דאָס זי ניט אָפּגעהאַלטן פון זאָגן, אַז זיי זיינען פון די בעסטע לידער וואָס מיר פאַרמאָגן. דער פרוי אין איר האָבן נאַטירליך שטאַרק פאַראינטערעסירט אַלע אונזערע דיכטערינס, און האָט זי געפונען גוטס ביי זיי איז זי זיך פאַרגאַנגען אין גרויס התפעלות. עטליכע חדשים פאַר איר טויט האָט זי אין לעיעלעס'עס „וועלט און וואָרט“ געפונען אַ ליד פון סאַפּי גובערמאַן אין וועלכן זי האָט דערזען עפעס ווירקליך נייעס. דאָס איז געווען צום ערשטן מאַל, וואָס זי האָט דעם נאַמען באַגעגנט, האָט זי אַליין ניט גערוט און מיך ניט געלאָזט רוען ביז איך זועל ניט אויס-געפינען, ווער עס איז סאַפּי גובערמאַן. און ווען איך האָב זיך דערוואוסט, אַז זי איז די פרוי פון וואָלף יונין, האָט זי אים גלייך אָפּגערופן אין דער „טאַג“־רעדאַקציע און אים געבעטן, ער זאָל זאָגן זיין פרוי, וואָס פאַר אַ שטאַרקן רושם דאָס ליד האָט געמאַכט אויף איר. און פונקט ווי אַ גוט ליד האָט זי געקענט באַגייסטערן, האָט אַ שלעכט ליד זי געקאַנט קראַנק מאַכן. איין גאַט ווייס וויפיל שלעכטע לידער עס ווערן ביי אונז געשריבן אין די לעצטע יאָרן. פאַר איר פערזענליך איז אונזער נאָך־חורבן פּאַעזיע געווען איינער פון די סימנים פון חורבן־אידיש.

... אַ פשוטע פרוי פון ליטע,

אַ קינד פון סוחרים און לערנער,

מיט אַ שכל שטאַרק און פאַרשניצט

צו באַנעמען ביז אויף אַ האָר

דאָס שאַכשפּיל פון לעבן,

און אַ האָרץ צעקריצט און צעריסן

פון דער האָרטער וואָר.

אַט די שורות האָב איך געפונען צווישן אַננאָ מאַרגאַלינ'ס פאַפּירן, אויף אַ בלעטל פאַרצייכנט נומער 2, וואָס ווייזט, אַז פאַר דעם איז געווען אַן ערשט בלעטל. וואו דאָס ערשטע בלעטל איז אַהינגעקומען ווייס איך ניט. וואַרשיינליך האָט זי עס צעריסן. דאָס פאַפּיר און דער אויסלייג ווייזן, אַז די שורות זיינען פון יענער צייט, ווען זי האָט נאָר וואָס אַנגעהויבן צו שרייבן לידער. דער אינהאַלט ווידער ווייזט, אַז זיי זיינען געווען אַ רייער ערשטער אַנוואָרף פאַר דעם ליד „מיין שטאַם רעדט“, וואָס האָט בשעתו, מיט רעכט, געמאַכט אַזאַ געוואַלדיקן רושם. אין אַט די עטליכע שורות איז שוין אויך דאָ דער פיינליכער וועג צו זעלבסט־דערקענטעניש, אויף וועלכן זי איז געאַנגען דעם רעשט פון איר לעבן. פון אַט דער דערקענטעניש האָבן אַרויסגעבליט לידער פון גרויס שיינקייט און אומגעהייערער טיפּקייט, וואָס זיינען אַן אַוצר אין אונזער

פּאַעזיע. דער וועג צו דערקענטעניש איז אַבער אויך געווען באַוואַקסן מיט דערנער, וואָס האָבן געשטאַכן און פאַרוואונדעט איר גוף און איר נשמה. אויף מיין גוטן גורל איז אויסגעפאַלן צו זיין דער איינציקער מענטש, וואָס האָט איר געהאַלפן טראָגן די ליידן. דאָס איז ניט געווען לייכט. אַננאַ מאַרגאַלין איז צו אַלע אירע מעלות אויך געווען געבענטשט מיט אַ וואונדערליכער מוזיקאַלישער שטים. און ס'איז געווען פיינליך ביז גאָר צו הערן ווי אַט די וואונדערליכע שטים בייט זיך אונטער דעם שטענדיקן קרעכצן, וואָס די יסורים האָבן אַרויסגערופן, און פאַרגייט זיך אַפט אין אַ יאָמער. ביי דער פיין פילנדיקער דיכטערין זיינען די נערוון, אַפילו אין די געוונטע יאָרן, געווען אַזוי געשפּאַנט און פאַרשפיצט, אַז אַפילו אַ לאַנדשאַפט האָט זי געקאַנט פאַרוואונדן מיט איר שיינקייט.

די טעה שפילט איצט אויף שטילסטע פלייטן.

אַפילו צערטליכקייט קאָן וויי טאָן.

האַט זי געשריבן אין איינעם פון אירע לעצטע לידער. נאָך געשפּאַנטער און פאַרשפיצטער איז איר גאַנצער יש געוואָרן אונטער די פיזישע יסורים פון די לעצטע יאָרן. אויך דאָס איז ניט געווען לייכט. אַבער וויפיל וואָלט איך איצט אַוועקגעגעבן צו הערן איר שטים, אַפילו איר קרעכצן און יאָמערן. אָן איר איז דאָס לעבן געוואָרן אויסגעליידיקט. אָן איר האַלט איך אין איין שעפטשן צו זיך די לעצטע שורות פונם זעלביקן ליד אירן:

„אָ, שטילער, שטילער,

יעדער ריר קאָן וויי טאָן.“

יולי 1952

צו ג א ב

צווישן די פאַפירן פון אַננאַ מאַרגאַלין האָבן איך געפונען עטליכע און צוואנציק גאַנצע לידער און אַ צוויי צענדליק פראַגמענטן פון לידער. סיי די גאַנצע לידער און סיי די פראַגמענטן זיינען געשריבן געוואָרן צווישן 1929 און 1934. פון די גאַנצע לידער האָט זי פינף אַדער זעקס געלאָזט אַפּדרוקן אין דער וואַכנשריפט „אידיש“, און נאָך צוויי זיינען געדרוקט געוואָרן אין אַנדערע פובליקאַציעס. צווישן די געדרוקטע זיינען עטליכע אמתע פּערל. די ניט-געדרוקטע האָבן טאַקע ניט געדאַרפט געדרוקט ווערן. אַננאַ מאַרגאַלין איז געווען צו זעלבסטקריטיש, אַז זי זאָל אַזוינע לידער לאָזן דרוקן, און דאָס וואָס זי האָט אַליין ניט געוואָלט דרוקן ביים לעבן, טאָר נאַטירליך אויך ניט געדרוקט ווערן ווען זי איז ניטאָ מער. אַ גרויסער טייל פון די ניט געדרוקטע לידער און כמעט אַלע פראַגמענטן דרייען זיך אַלע אַרום איין איינציקן מאַטיוו, וואָס גיט אפשר דעם שליסל צום רעטעניש פאַרוואָס זי האָט זיך אין די לעצטע יאָרן פון איר לעבן אַפּגעזונדערט פון דער וועלט און איינגעשלאָסן צווישן די ווענט פון איר היים.

באלד אין אנהייב פון אונדזער פארהעלטעניש האט אַננא מאַרגאָלין געהאַט אַ מין חלום אויף דער וואָר, אָדער אַ זעלטענע „הערונג“. איינמאָל אין אַ נאַכמיטאָג ווען זי איז געזעסן ביי זיך אין צימער מיט האַלב פאַרמאַכטע אויגן, האָט זי געפילט ווי אַ פרוי שטייט הינטער איר, בייגט זיך אויס הינטער איר קאָפּ און שעפטשעט אַריבער איר: — דו וועסט זיך שעמען! — אַט דעם חלום אויפן וואָר אָדער די „הערונג“ האָט אַננא מאַרגאָלין קיינמאָל ניט געקאָנט פאַרגעסן, און דעם חלום האָט זי געפרוּאוּוט פאַרקערפערן אין די מערסטע ניט געדרוקטע גאַנצע לידער און אין כמעט אַלע פּראָגמענטן. געפרוּאוּוט אויף אַלערליי אופנים, אָבער קיין איינציקער פּרוּאוּו האָט זיך איר ניט איינגעגעבן. אַט דער פּאַקט ווייזט, אַז אַננא מאַרגאָלין איז אין די לעצטע יאָרן פון איר לעבן געווען באַזעסן פון עפעס אַ שעם־געפיל, און אַזאָ שעם־געפיל איז ביכולת איינצושליסן אַ מענטשן און אים צו אינאָלירן. אויף וויפיל איך בין שולדיק געווען אין דעם דאָזיקן שעם־געפיל — דאָס האָב איך ניט גענוג מאַראַלישן כוח צו זאָגן.

צווישן די געדרוקטע לידער, וואָס איך האָב געפונען איז איינס אַן עפיטאָף פאַר זיך אַליין, וואָס זי האָט אָנגעשריבן אין 1932. דער עפיטאָף, וואָס איז באלד נאָך איר טויט איבערגעדרוקט געוואָרן אין „טאָג“ ליענט זיך אַזוי:

זי מיט די קאַלטע מאַרמאַרנע בריסט
און מיט די שמאַלע ליכטיקע הענט,
זי האָט איר לעבן פאַרשווענדט
אויף מיסט, אויף גאַר נישט.

זי האָט עס אפשר געוואָלט, אפשר געגלוסט
צום אומגליק, צו זיבן מעטערס פון פיין
און פאַרגאַסן דעם לעבנס הייליקן וויין
אויף מיסט, אויף גאַר נישט.

איצט ליגט מיט אַ צעבראַכן געזיכט.
דער געשענדטער גייסט האָט פאַרלאָזט די שטייג.
פאַרבייגייער, האָב רחמנות און שווייג —
זאָג גאַר נישט.

אין די לעצטע צוויי־דריי יאָר פון איר לעבן האָט זי פון מיר פאַרלאָנגט, איך זאָל איר צוזאָגן, אַז אויב זי וועט שטאַרבן פאַר מיר, וועל איך דעם עפיטאָף לאָזן אויסקריצן אויף איר מצבה, אָבער אַן די ערשטע צוויי שורות. איר ווילן איז געטאָן. אַ מצבה מיט דער אויפשריפט שטייט אויף איר קבר, אויפן נייעם כרמל בית־עולם פון אַרבעטער רינג.

ד אכט זיך, אַז עס איז ערשט ניט לאַנג ווי מיר האָבן זיך אָנגעהויבן קלאַנג, אַז די רייען ווערן שיטערער, און שוין איז כמעט אַ האַלבער דור אַוועק. דער לעצטער אונז צו פאַרלאָזן איז געווען י. קיסין. דיכטער, איבער-זעצער, רעצענזענט און פינף און צוואַנציק יאָר פאַרבונדן מיט אַ צייטונג ווי אַ זשורנאַליסט, און דאָך איז ער דעם גרויסן עולם געווען כמעט ווי אומבאַקאַנט. נאָר צווישן שרייבער און נאָר אין קרייזן פון געציילטע צווישן די לייענער וויסט מען, אַז מיט זיין אַוועקגיין איז געוואָרן ליידיק אַ באַשיידן אָבער חשוב אַרט אין אונזער ליטעראַטור.

ער האָט זיינע זאַכן קיינמאַל ניט געזאַמלט אין בוך-פאַרם. און דאָס איז בפירוש אַ שאַד. וואַרים ביי די איצטיקע טרויעריקע צושטאַנדן אויפן אידישן ביכער-מאַרק, ביי דער טייערקיט פון זאַץ, דרוק, פאַפיר און איינבאַנד, איז אַ גרויסער ספק, צי עס וועלן זיך געפונען די מענטשן, וואָס וועלן אויף זיך נעמען די מי דורכצוקוקן זיין ליטעראַרישע ירושה, שאַפן מיטלען, און זען, אַז דאָס וואָס איז ווערט זאָל געזאַמלט ווערן. אויף וויפיל איך געדענק, וואָלט די הוצאַה ניט געווען קיין גרויסע, אַ גאַנץ קליין בוך פון אייגענע גע-קליבענע לידער. אַ היפש בוך פון איבערזעצטע, און אַ בוך עסייען, וואָלטן געוויזן די ליטעראַרישע פיגור פון דעם נאָר וואָס פאַרשטאַרבענעם. און עס וואָלט זיך באַקומען אפשר ניט קיין אימפּאַזאַנטע, אָבער דאָך אַ גאַנץ אייגנאַרטיקע און אינטערעסאַנטע פיגור.

באַוויזן זיך אין אונזער ליטעראַטור האָט ער פאַר אַדער אַרום דער ערשטער וועלט-מלחמה. פון אָנהויב אָן איז ער געשטאַנען נאָענט צו דער גרופע „יונגע“, הגם ער איז געווען צופיל סאַציאַלער מענטש, אַז ער זאָל זיך קאַנען אַוועקלאָזן אויפן גאַנצן אַסאַציאַלן וועג, אויף וועלכן די „יונגע“ זיינען געגאַנגען, לכל הפחות אין די ערשטע יאָרן. ער איז פאַר אונז, די אַנדערע אין דער גרופע, אויך געווען צופיל „ליטוואַק“ און צופיל „תכלית-מענטש“ (אין גייסטיקן זין, פאַרשטייט זיך), אַז מיר זאָלן אים קאַנען אין גאַנצן אויפנעמען ווי אַן אונזעריקן. ער האָט מיטגעאַרבעט אין אונזערע זשורנאַלן און זאַמליכער. ער האָט זיך באַטייליקט אין אונזערע מחלוקת'ן. ער האָט אפשר מער ווי ווער עס איז צווישן אונז, געליטן פון אַנפאַלן, וואָס עס זיינען אויף אונז געמאַכט געוואָרן. אָבער אין גאַנצן זיך צונויפגיסן מיט אונז האָט ער פאַרט ניט געקאַנט.

דאס אינטערעסאנטסטע אין אָט דעם „ליטוואַק“ און „תכלית-מענטש“ איז אָבער געווען דאָס, וואָס ער איז געווען דער ראַמאַנטישסטער צווישן אונז, און בנוגע דער אידישער ליטעראַטור אַ פּאַנטאַזיאַר, וואָס האָט זיך אַרומ-געטראָגן מיט אַלערליי אומדורכפירבאַרע דאָן קיכאַטישע פּלענער. איינער פון זיינע גרעסטע חלומות, מיט וועלכן ער האָט זיך אַרומגעטראָגן יאָרן נאָכאַנאַנד, איז געווען דער פּראַיעקט פון אַ וועלט-פּאַעזיע ביבליאָטעק אויף אידיש. צענדליקער מאָל האָט ער מיך אָפּגערופן אויפן טעלעפּאָן און מיר געזאָגט, אַז מיר מוזן זיך זען, ווייל ער האָט עפּעס זייער וויכטיקס איבער-צוריידן מיט מיר. געדאַרפט מיך זען האָט ער צוליב פּאַרשיידענע ענינים. אָבער ביז די סאַמע לעצטע יאָרן, איידער זיין פּרוי איז קראַנק געוואָרן, איז זעלטן געווען אַ פּאַל, אַז ער זאָל ניט ריידן אויך וועגן זיין ליבלינג-פּלאַן. פון אַנהויב אָן איז דער פּלאַן ביי אים געווען אויסגעאַרבעט מיט אַלע פּרטים. ער האָט געוואוסט גענוי וועלכע פּאַעטן מען דאַרף און מען מוז איבערזעצן אויף אידיש. ער האָט שוין אַפילו געהאַט אויסגעקליבן די ווערק, וואָס מוזן איבערגעזעצט ווערן. ער האָט זיך אָבער בשום אופן ניט געוואַלט רעכענען, ערשטנס, מיט דעם פּאַקט, אַז מיר פּאַרמאַגן גאַר ניט די מענטשן, וואָס זאָלן קאָנען איבערזעצן די גרויסע פּאַעטישע ווערק פון אַלע שפּראַכן אויף אידיש. און צווייטנס, ווען מיר זאָלן אַפילו האָבן די איבערזעצער, וועלן מיר אָבער קיינמאַל ניט האָבן די מיטלען אַרויסצוגעבן די איבערזעצטע ווערק, אויף וועלכע עס וועלן זיך ביי אונז לכל הדעות געפינען זייער ווינציק בעלנים. אויב איך האָב ניט קיין טעות האָט ער איינמאַל אַפילו געפּראוואוט פּאַראַינ-טערעסירן אין דעם פּלאַן אַ מענטשן, וואָס האָט געלמ, און האָט אויך ליב די אידישע ליטעראַטור. ווי עס ווייזט אָבער אויס איז די ליבע ביי יענעם מענטשן ניט געווען גרויס גענוג, אַז זי זאָל ביי אים עפּענען די האַנט.

**

י. קיסין איז געווען איינער פון די געציילטע, ביי וועמען איבערלייענען אַ ליד איז געווען אַ וואונדערליכע פּערזענליכע פּערזענליכע איבערלעבונג. פונקט אַזוי האָט ער געקאָנט זיך פּילן פּערזענליך געטראָפּן, ווען ער האָט געזען געדרוקט אַ שלעכט ליד. דאָס גוטע און דאָס שלעכטע האָט ער ניט געקאָנט האַלטן פאַר זיך, נאָר געמוזט זיי טיילן מיט אַנדערע. פאַרשטייט זיך, אַז אַרויסגעזאָגטע מיינונגען קומען פּריער-שפּעטער אָן צו די, וועגן וועמען זיי זיינען אַרויס-געזאָגט געוואָרן. גוטע וואַרימען אַביסל און מען פאַרגעסט. אָבער שלעכטע טרעפּן שטענדיק און מען קאָן זיי ניט פאַרגעסן, ווייל זיי טוען וויי. דער געטראָפּענער ווערט דעריבער, נאַטירליך, אַ שונא. אָבער קיסין פּלעגט פּערזענליך אַזוי געטראָפּן ווערן פון אַ שלעכט ליד, אַז ניט דער שרייבער

פון שלעכטן ליד איז אים געוואָרן אַ שונא, נאָר ער איז געוואָרן אַ שונא דעם, וואָס האָט דאָס שלעכטע ליד געשריבן. ער האָט בכלל געקאָנט טיף ליב האָבן און טיף פיינט האָבן. צו זיין לויב זאָל אָבער געזאָגט ווערן, אַז ער האָט מער ליב געהאַט, און שטענדיק געזוכט ביים מענטשן די שענערע און פיינערע זייטן. האָט ער עמיצן ליב געקראָגן, האָט ער בכלל אין אים מער קיין ניט שיינע זייטן ניט געקאָנט זען.

געווען אַ צייט ווען קיסין האָט זיך אינגאַנצן אָפגעשיידט פון מענטשן. קיינער פון זיינע חברים האָט אים דעמאָלט ניט געזען. ער האָט אין יענער צייט מסתמא איבערגעלעבט עפעס טיפס, וואָס איז פאַר אונז שטענדיק געבליבן פאַרהוילן. איך האָב ערשט דאָ ניט לאַנג געטראָפן אין אַ שופלאַד פון מיין שרייבטיש אַ צענדליק צי מער בריוו פון אים, געשריבן צו מיר אין פאַרשיידענע צייטן. אָבער קיין איינער איז ניט געווען פון יענער צייט ווען ער האָט זיך פון אַלעמען דערווייטערט. אין די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן האָב איך אים אויך ווינציק געזען. צוערשט די קרענק פון זיין פרוי און דערנאָך איר טויט האָבן אים שטאַרק צעבראַכן, און, ווי שטענדיק, ווען ער איז געווען צעבראַכן, האָט ער זיך ווינציק געזען מיט מענטשן, סיידן מיט די, וואָס ער האָט געאַרבעט צוזאַמען. אין מיטן פעברואַר האָב איך אים צופעליק געטראָפן און מיר האָבן זיך ביידע דערפרייט. מיר האָבן דעמאָלט אָפגעמאַכט צו טרעפן זיך דעם קומענדיקן שבת פאַרנאַכט אין דער קאַפעטעריע אויף איסט בראַדוויי און שמועסן אַביסל. אָבער ער האָט, אָפנים, פאַרגעסן דערין, אַדער אפשר האָט ער שוין דעמאָלט דערפילט זיך צו קראַנק, וואָרים בלויז עטליכע וואָכן נאָכדעם האָב איך דערהערט די טרויעריקע בשורה, אַז ער איז אָפּערירט געוואָרן און די דאָקטוירים האָבן אים אויפגעגעבן.

זינט דעמאָלט האָב איך נאָר געקאָנט אָננעמען גרוסן פון אים, און די גרוסן זיינען ניט געווען קיין גוטע.

דער אָנזאָג פון זיין טויט איז דעריבער פאַר מיר ניט געווען קיין איבער-ראַשונג. ער האָט זיך פונדעסטוועגן איינגעשניטן ווי אַ וואונד אין געמיט, איז שוין קיסין אויך ניטאַ מער!

”דאָ און דאָרטן איז שוין אַוונט, מיין נשמה!”

סט נאָר וואָס, אַבער טאַקע נאָר וואָס, ערשט מיט אַ פיר טעג פריער, בין איך געזעסן ביי מיין טיש און געלייענט אין אַ בריוו, אין פאַרבינדונג מיט אַ באַמערקונג זועגן מיר:

„הערמאַן גאַלד האָט געשמייכלט אין דער באַרד אַריין און פאַרטרונקען מיט נאָך אַ גלעזל — לחיים! לחיים טובים, ארוכים ולשלום!“ — און מיר האָט שטאַרק הנאָה געטאַן.

דער בריוו איז געווען פון מיין פריינט און קאַלעגע ש. ערדבערג, וואָס ביי אים איז הערמאַן גאַלד געווען אַן אַפטער בן־בית און דורך וועמען ער האָט כמעט אַלעמאַל געשיקט האַרציקע גרוסן צו מיר.

ווען דער בריוו איז אָנגעקומען, איז הערמאַן גאַלד געווען אַ פופצן הונדערט מייל פון מיר אין צפון. איך כמעט אויפן ווייטסטן דרום־זוינקל פון די פאַראייניקטע שטאַטן. דאָך האָב איך אים דערפילט ממש ווי אַ לעבעדיקן לעבן זיך.

ער איז געשטאַנען אַזוי לעבעדיק פאַר מיר, אין זיין אויף אים הענגנדיקן, שלעפּעריש־אַפּגעטראָגענעם, ברודיק־אויסזעענדיקן, דאָך שטענדיק ציכטיקן רעקל זיינעם, אַז איך האָב געקאַנט זען ווי איין אויג זיינס פאַרושמורעט זיך און דאָס צווייטע לאַכט, און די רויטע ליפּן שמייכלען, און די דיקע, שווערע באַרד, וואָס נעמט אַרום זיין פול, געזונט און רויט פנים, פאַרשפיצט זיך אַ ביסל מיט חוזק אויף אַ זייט.

און איך האָב אַפילו געקאַנט הערן ווי ער זאָגט באַגלייט פון זיין כאַ־ראַקטעריסטישן געלעכטערל: — סעי, באַיעלע, גוט, שיין דאָ ביי דיר. ווי אין פּסוק שטייט: „כפות־תמרים“. און „על שפת־הים“, אויף דער באַרד — באַרטען, ממש אויף דער באַרד פון ים. סעי, פויער, טאַקע אמת'ע פאַלמען, אַט די אַלע בעזימער, וואָס מען זעט דורך דיין פענסטער?

און אַט זיך איך ווידער ביי מיין טיש איבער דער צייטונג, וואָס דער בריוו־טרעגער האָט מיר נאָר־וואָס געבראַכט, און נאָך איידער דאָס אויג דערזעט ריכטיק, שפּרינג איך אויף. — אוי, געוואַלד! ס'קאָן דאָך ניט זיין! הערמאַן גאַלד? געבראַכט צו זיין אייביקער רו? אַט דאָס שטיק געזונטע גבורה, וואָס האָט זיך אַרומגעדרייט צווישן אונז? ווען? און ווי אַזוי איז דאָס געשען?

דאָס טיפע שטוינען און דער טיפּער שניט, וואָס קומען שטענדיק פון אַזאַ אומגעריכטן אָנזאָג, טראַצדעם וואָס מיר ווייסן שוין אַזוי גוט אויף וואָס

מיר קאָנען זיך אַלץ ריכטן, און טראַצדעם וואָס מיר זיינען שוין, צו אונזער צער, אַזוי רייך אין דערפאַרונגען פון דעם דאָזיקן טרויעריקן מין.

**

הערמאן גאלד איז מיט זיין שרייבן, זיין הולך, זיין אומגאַנג מיט מענטשן, זיינע רייד, זיינע האַוואַיעס, זיינע טואונגען, שאַרפע קאָנטראַסטן און ווידערשפּרוכן פון זיין כאַראַקטער, געווען דער היפּוך פון גאַנצן דור שרייבער, מיט וועלכן ער איז געקומען, און דאָך אַזאַ אינטעגראַלער טייל פון אים, און אין אַ געוויסן זין אפשר דער קאָנטיקסטער אויסדרוק פון דעם דור, לכל הפחות ווי ער איז געווען אין די אויגן פון זיין סביבה.

דער דור שרייבער, מיט וועלכן הערמאן גאלד איז געקומען, האָט זיך געקאָנט צעבליען און צעוואַקסן נאָר אויפן היגן אַמעריקאַנער אידישן באַדן, אין היגן קלימאַט און אונטער די היגע אומשטענדן, די היגע סביבה האָט דעם דור געגעבן אַן אַ שיעור און דאָך האָט ער זיך אין איר געפילט פרעמד. אפשר דערפאַר, ווייל זיינע וואַרצלען, די פיזישע און גייסטיקע, זיינען געווען ערגיץ אַנדערשוואו, און אפשר דערפאַר, ווייל די סביבה, וואָס איר האָט דער דור געהאַט אַזויפיל צו פאַרדאַנקען, איז אין תּוך געווען פרעמד צו אים, זיינע השגות און אַספּיראַציעס, קינסטלערישע, עסטעטישע און עטישע.

אַזאַ פרעמדקייט מוז אַרויסרופן קעגנזייטיקע פיינטליכקייט און ביטול. הערמאן גאלד איז מיט זיין גאַנצן יש געווען דער קאָנטיקסטער אויסדרוק פון דעם ביטול, וואָס די שרייבער פון זיין דור האָבן געהאַט צו דער סביבה. אויף אַזוי פיל אויסדרוק, אַז ער איז אין אַ גרויסער מאָס אַפילו זיינע אייגענע קאָלעגן גאַנץ אַפט אויך געווען דערווידער. טאַקע אפשר דערפאַר, ווייל ער האָט מיט זיך אויף אַזוי פיל אויסגעדריקט אויך זיי, וואָרים הערמאן גאלד איז געווען דער קרומער שפיגל, אין וועלכן דער דור זיינער האָט דערזען זיך אַליין. ניט אַזוי ווי ער האָט זיך געוואַלט זען, נאָר ווי ער איז געזען געוואָרן דורך די אויגן פון זיין סביבה, אויסטערליש אין גאַנג, בטלניש אין דער טואונג, אומפאַרשטענדליך און אַפילו אומזיניק אין די רייד.

דעריבער אַזאַ נאַענטקייט און אַזאַ ווייטקייט צווישן הערמאן גאלד און זיין דור. און דעריבער אויך אַזוינע פאַרשיידענע קעגנזעצטע מיינונגען צווישן די מענטשן פון זיין דור וועגן דעם מענטשן און דעם שרייבער הערמאן גאלד.

איך פערזענליך ווייס ניט וואָס פאַר אַ גיש הערמאן גאלד האָט פאַר זיך אויסגעהאַקט אין בנין פון אונזער ליטעראַטור. איך ווייס אָבער, אַז מיט זיין

אָוועקגיין איז די היגע אידיש-ליטעראַרישע לאַנדשאַפֿט באַרױבט געװאָרן פֿון דעם קאָנטיקסטן, קאָליררייכסטן און אינטערעסאַנטסטן כאַראַקטער, װאָס זי האָט פֿון זיך אַרױסגעגעבן.

שוין מיט זיין דערשיינונג אַליין, אַנדערש פֿון אַלע, אַ פֿנים אַנדערש, אַ הולך אַנדערש, האַװאַיעס, רײד און מעשים אַנדערע. גאָר אַמאָל אַ פֿנים װי אַ קאַריקאַטור פֿון אַ יונגער לבנה. דער קין פרשפיצט פֿאַראַױס. דער שטערן פֿאַראַױס. און דאָס מױל אײנגעפֿאַלן און פֿאַרזונקען. שפּעטער מאַכט אַ שװערע און װילדע באַרד דאָס פֿנים פֿולער און רונדער און די קאָנטורן זױכער. אַבער די אױגן זײנען די זעלביקע. שטענדיק האַלב פֿאַרזשמורעטע און שטענדיק לאַכעדיקע.

דער „פֿאַני מען“ האָבן אים אַמאָל גערופֿן די קינדער אונזערע, װען ער האָט זיך באַװיזן און אַנגעהױבן אױסטיילן צװישן זיי משׁונה־דיקע כינעזישע ניסלעך, װאָס ער האָט װי אַ פֿאַקוסניק אַרױסגעשעפֿט פֿון אַ טיפּער קעשענע פֿון זײנע טשאַפֿלין טשאַפֿלין הױזן.

דער „פֿאַני מען“ איז הערמאַן גאַלד שטענדיק פֿאַרבליבן. דער „פֿאַני מען“ אין אים איז געװען נאַטור און קולטור, אַזױ צו זאָגן. אײנגעבוירן און געמאַכט. באַװאוסטזיניק עלאַבאַריט און קולטיווירט. זײן באַװיזן זיך האָט דעריבער געקאָנט װעקן אַזױפֿיל פֿרייד בײ די קינדער, אַזאַ שרעק בײ פֿיליסטער און אַזױנע ניט גלייכע, געמישטע געפֿילן צװישן זײנע אײגענע חברים.

הערמאַן גאַלד איז געװען אַ קאָמפּליצירטע נאַטור, פֿול מיט היפּוכים און ממילא א רעטעניש פֿאַר אַלעמען. הפּקר־דיקער באַהעמיער און פּראַק־טישער סוחר. קמצן אױף פעניס און פֿאַרשווענדער פֿון פּופּציקערס און אַפֿילו פֿון הונדערטערס. אַן אַפּגעלאַזטער אין הולך אן דאָך אַפּגעהױט אין רײניקייט. אין אױסזען אַ שלעפּער און אין דער באַנעמונג געקאָנט װי אַ בעטלער מיט ניט קײן גאַנצע רײנע פֿינגער קריכן אין אַ פרעמדן טעלער אַרײן, און דאָך אַ געװאַלדיקער היטער פֿון זײן קערפּער, װאָס ער האָט פֿלייסיק געפּלעגט מיט פיזישע אױבונגען און קאַלטע שפּרײַבדעדר.

און װי פּערזענליך אַזױ אין שרײַבן. אַט אַ צעדרייטער, אומזיניקער פּראַזן־דרעשער, און אַט אײנער פֿון די אַריגינעלסטע און אײגנאַרטיקסטע זאַץ־בױער. אַט צײט זיך בײ אים אַ לאַנגאַצקע מעשה, אַן אַן אָנהױב, אַן אַ סוף, אַן אַ מיטן, אַן אַ טעם און אַן אַ פֿאַרוואָס. און אַט פֿאַלט בײ אים אַרױס אַ מעשה־לע פֿון בלויו אַ צענדליק צי צװײ צענדליק שורות, װאָס איז אַזױ גוט, אַזױ אַרגאַניש גאַנץ און אַזױ פֿול מיט טעם, אַז דו װילסט עס האַלטן, קײען און אױבערלייגן בײ זיך אין זכרון אומצײליקע מאָל, װי אַ װאונדערליכע

פרוכט אין מויל פון א אינגל. אט נאָר אַ כלאם פון ווערטער-אָנהויפונגען, אין וועלכן מען ווערט דערטרונקען ווי אין אַ בלאַטע, און באַלד די קלאַרסטע פשטות, אין וועלכער אַלץ שפיגלט זיך דורכזיכטיק און לויטער.

**
*

איך האָב געקענט הערמאן גאלד'ן פון די יאָרן 1907-1908, ווען ער האָט געפעדלט אויף מיטינגען מיט ראַדיקאַלע ביכלעך און בראַשורן. איך געדענק זיין אָנהייב ווי אַ שרייבער מיט אַ מעלאַדראַמאַטישער דערציילונג „אין הויז וואו מען וויינט און מען לאַכט“. איך געדענק ווי ער האָט מיך געפלעפט מיט אַן אַריינפיר צו אַ משיח־ראַמאַן, וואָס ער האָט פאַרגעלייענט פאַר מיר. אַ ראַמאַן, וואָס ער האָט קיינמאַל ניט אָנגעשריבן, נאָר וואָס האָט זיך אָנגעהויבן מיט אַ פרעכטיקער שילדערונג פון אַ ניו יאָרקער סקווער, וואו מען שטעלט אויס טישן און מ'גרייט זיך אויפצונעמען משיח'ן מיט אַ גרויסער סעודה אונטערן פרייען הימל. איך געדענק די פרעכטיקע קורצע דערציילונגען, וואָס ער האָט איין צייט געשריבן און וואָס האָבן אין זיך געהאַט עפעס פון דעם סטיל און דעם טעם פון דעם ספעציפיש-אידישן מעשה'לע, ווי מיר קענען עס, אין אַלע זיינע פאַרוואַנדלונגען פון תנ"ך, דורך דער אגדתא און די מיטל-אַלטערליכע מוסר-ספרים ביז דער חסידישער מעשה, און איך געדענק אויך ווי ער האָט אָנגעהויבן זיך פאַרנעמען אויף וועגן פאַרדרייטע, וואָס נאָר ער אַליין האָט געוואוסט וואוהין זיי דאַרפן פירן.

פון די ערשטע יאָרן ביון סוף פון זיינע טעג איז הערמאן גאלד שטענדיק געווען דער „פאַני מען“, דער טשודאַק, חוזק מיט דער באַרד, דער אַריינ-זאָגער און אַריינגעזאָגטער, דער פלעכטער פון די משונה'דיקסטע ווילדסטע וואַרט-שפילן, וואָס מען האָט קיינמאַל ניט געוואוסט צי וויל ער מיט זיי עפעס אַרויסברענגען אָדער עפעס באַהאַלטן.

דער איינדרוק איז געווען, אַז דאָס אַלץ איז אין אַ גרויסער מאָס מאַסקע, אַ פאַרשטעלעניש און אַפּווער-מיטל, כדי מען זאָל ניט קאָנען צוקומען נאָענט צו אים און אים דערקענען. בלויז געציילטע האָבן געוואוסט, אַז גאלד קאָן אין געוויסע מאַמענטן אויך זיין אינטיים און פירן אַ האַרץ-צו-האַרץ שמועס. די זעלבליקע געציילטע האָבן אויך געוואוסט, אַז גאלד, דער צונישטמאַכער און אַפּלאַכער פון אַלץ און אַלעמען, האָט אין תוך אַ גרויסן דרך-אַרץ און אַ סך ליבשאַפט פאַר די וואָס ער לאַכט כלומר'שט אויס. זיי האָבן אויך גע-וואוסט, אַז גאלד טראַגט זיך אַרום מיט אַ גראַנדיעזן חלום פאַר אידישע שרייבער און דער אידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע.

אין דעם חלום איז אַריין אַ פלאַן פאַר אַ שרייבער און קינסטלער-הויז אַן דעם אפיטרופסות פון פאַרטייען און קהל'שע קאָלעפלס, אַ סובסידירטן

פארלאג און אַ פאַרברידערונג צווישן אידישע און אַמעריקאַנער שרייבער, וואָס זאָל פירן צו אַ שותפות'דיקן צוויי שפראַכיקן זשורנאַל פאַר די בעסטע זאַכן וואָס ווערן געשריבן אויף אידיש און ענגליש.

עס האָט זיך שוין אַפילו געפונען אַ מענטש, וואָס האָט זיך אַזוי פאַר-אינטערעסירט מיט דעם פלאַן, אַז ער איז גרייט געווען צו פינאַנסירן דעם דאָזיקן חלום, ווען ס'וועט געשאַפן ווערן אַן ענגע גרופע פון אידישע שרייבער, וואָס וועט נעמען אויף זי די עובדה פון רעאַליזירן דעם חלום. אויף וויפיל יענער מענטש האָט פאַקטיש עקזיסטירט און אויף וויפיל ער איז נאָר געווען פיקציע, אַליין אַ טייל פון גאַלד'ס חלום, דאָס איז שווער צו זאָגן. וואַרים ווי שטאַרק גאַלד האָט זיך ניט באַמיט, איז אים בשום אופן ניט געלונגען צוזאַמענצושטעלן אַזאַ גרופע. כמעט אַלע צו וועמען ער האָט זיך געווענדט, האָבן פריער פון אַליק געוואַלט זען דעם מענטשן, וואָס איז גרייט צו נעמען אויף זיך אַזאַ שווערן פינאַנציעלן עול לטובת אידישע שרייבער און דער אידישער ליטעראַטור.

איצט איז דער „פאַני מען“ ניטאָ מער, דער שרייבער ניטאָ מער, דער לץ ניטאָ מער, דער גע'לצ'עוועטער ניטאָ מער, דער בעל-חלומות ניטאָ מער. און ס'איז געוואָרן אַ סך פוסטער און טרויעריקער אויף דער נשמה.

מאָי, 1953.

א היים פאר אידישע שרייבער

ווען עמיצער וועט אמאל אנשרייבן די געשיכטע פון דער אידישער ליטעראטור אין אמעריקע, וועט ער ווידער און אבער אמאל מוזן דערמאנען דעם נאמען פון דר. יחיאל קלינג.

זיין נאמען וועט מוזן דערמאנט ווערן, ווייל ער איז שוין א סך מאל דערמאנט געווארן און געפינט זיך אין די זכרונות פון אידישע שרייבער. זיין שטוב איז שטענדיק געווען א בית ועד פאר שרייבער, און דורך איר זיינען שטענדיק דורכגעגאנגען די מערסטע דיכטער, נאָוועליסטן און עסיאיסטן, וואָס האָבן זיך דערוואַרבן אַ נאָמען אין די לעצטע פיר צענדליק יאָר.

אין גרופע שרייבער האָט אין זיין שטוב זיך געפילט אזוי היימיש, וואָרעם און אינטים, ווי ביי זיך אין דער אייגענער היים. איך אליין האָב געהערט צו דער דאָזיקער גרופע. און ביז אויפן היינטיקן טאָג גייט אויף אין מיר אַ ליבע וואַרימקייט, ווען איך דערמאָן זיך אַן יענע אַלע שבת-צור-נאַכטן, זונטיק-נאַכטן און סתם גוטע שעה'ן, וואָס איך האָב פאַרבראַכט, אליין און מיט חברים, אין זיין שטוב. אין אַנדערע שטיבער קלייבט מען זיך אַריינצוגיין, צו דר. קלינג אין שטוב איז מען שטענדיק אַריינגעפאַלן און שטענדיק איז מען דאַרטן געווען אַן אַנגעלייגטער גאַסט. אַזאַ שטוב ציט. און איך קאָן ניט נאָך אַ שטוב, וואָס האָט אזוי געצויגן ווי די פון דר. קלינג. ניט קיין וואונדער פאַרוואָס זי איז אזוי לאַנג געווען אַ היים און אַ צענטער פאַר אזוי פיל אידישע ליטעראַטן, מוזיקער און מאַלער.

ס'איז שוין קרוב צו פערציק יאָר, זוי איך בין באַטראַטן די שוועל פון זיין שטוב צום ערשטן מאל. דאָס איז געווען אומגעפער אין דער זעלביקער צייט פון יאָר: פאַר סוכות אָדער אין איינעם פון די חול-הַמועד טעג. די בלעטער אויף די ביימער האָבן שוין אַנגעהויבן בייטן די קאַליר, נאָר די טעג זיינען נאָך געווען הייסע. אין אַזאַ הייסן נאַכמיטאָג האָב איך פאַרבראַכט מיט דוד איגנאַטאָוץ, אין זיין צימערל אויף וואַשינגטאָן עוועניו, וואו עס איז געשטאַנען דאָס וויגעלע, אזוי צו זאָגן, פון דער גרופע „יונגע“. דאָרטן איז פאַרענדיקט געוואָרן דאָס צווייטע זאַמלבוך „ליטעראַטור“. דאָרטן זיינען געבוירן געוואָרן די זאַמליכער „שריפטן“, און דאָרטן זיינען אַ לאַנגע צייט יעדן זונטיק נאַכמיטאָג, זיך צוזאַמענגעקומען כמעט אַלע, וואָס האָבן זיך גרופירט אַרום יענע זאַמליכער. וועגן יענע זונטיק נאַכמיטאָגס, און וואָס זיי האָבן געמיינט פאַר די אַלע, וואָס זיינען אויפגעגאַנגען אין יענעם וואונ-

דערליכן פרילינג פון אונזער היגער אידישער ליטעראטור, האָב איך שוין דערציילט ביי אַנדערע געלעגנהייטן. אויך אויף זיי וועט זיך מוזן אָפּשטעלן דער קינפטיקער היסטאָריקער. אָבער דער נאָכמיטאָג וועגן וועלכן ס'רעדט זיך דאָ, איז דוקא ניט געווען אין קיין זונטיק, נאָר אין אַ פּראָסטן וואַכעדיקן טאָג.

די מערסטע פון די, וואָס זיינען היינט לאַנג-אינגעפונדעוועטע שרייבער, זיינען דעמאָלט געווען אָנהייבער, וואָס האָבן געלעבט פון זייער פּראָצע ווי שאַפֿ-אַרבעטער. געשריבן האָט מען נאָר אין די שעה'ן, ווען מען איז געווען פריי פון דער אַרבעט, אָדער וואָס מען האָט „צוגע'גנב'עט" פון דער אַרבעט. אַ סך צוגנב'ענען פון דער אַרבעט האָבן געקאָנט נאָר יענע, וואָס זיינען נאָך געווען פריי. איך בין שוין דעמאָלט געווען אַ באַווייבער און אַ פּאָטער פון צוויי קינדער. ווי אזוי איך האָב יענעם טאָג זיך געקאָנט אַרויסכאַפּן פון שאַפּ אין מיטן דער אַרבעט, דאָס געדענק איך שוין ניט. איך געדענק שוין אויך ניט מיט וואָס איגנאַטאָו און איך האָבן יענעם גאַנצן נאָכמיטאָג פאַרבראַכט אין זיין צימער. איך קאָן אָבער ניט פאַרגעסן די האַלבע שעה פאַרנאַכט, וואָס מיר האָבן נאָכדעם פאַרבראַכט אויפן בערגל פון קלעירמאַנט פאַרק, וואָס איז געווען ניט ווייט, און וואו עס האָבן אונז ביים פאַרלאָזן דעם פאַרק, ביים אַרויסגאַנג אַקעגנגעלויכטן די צוויי פּורפּור-עשענביימער, מיט זייערע שאַרף-גרויע, פעסטע שטאַמען, ווי די פּיס פון העלפּאַנטן, און זייערע גלאַנציק-פייכטע, דיקליכע בלעטער, וואָס בייטן אין איין סעזאָן דריי מאָל זייערע קאָלירן, און דעמאָלט זיינען זיי שוין געווען היפש רויט. און מער פון אַלץ קאָן איך ניט פאַרגעסן ווי איגנאַטאָו האָט מיך פון פאַרק אַוועקגעפירט אויף בעטגעייט עוועניו אין דער הונדערט פיר-און-זיבעציקסטער גאַס, און מיך כמעט אַרייַן-געשלעפט אין דער וואוינונג פון דר. קלינג.

אין מיינע יונגע יאָרן בין איך געווען אַ שעמעוודיקער. אין אַ פרעמדער שטוב פיל איך זיך ניט גאַנץ באַקוועם נאָך אָפּילו איצט אויף דער עלטער. דעמאָלט האָב איך זיך שטאַרק געראַנגלט, ווען עמיצער האָט מיך געוואַלט אַרייַנפירן אין אַ שטוב, וואו איך בין פריער ניט געווען, אָדער באַקענען מיך מיט פרעמדע מענטשן. אָבער פונקט אזוי ווי איגנאַטאָו האָט מיך כמעט ווי אַרייַנגעשלעפט אין דער וואוינונג פון דר. קלינג, האָט ער געדאַרפט פון דאָרטן מיך צוריק אַרויסשלעפּן יענעם אָוונט. איך האָב זיך דאָרטן גלייך דערפילט אזוי היימיש, ווי איך וואַלט דאָרט שוין געווען אַן אַלטער בן-בית, כאַטש סיי דר. קלינג און סיי זיין ליבע בערטא, האָבן זיך גאַרניט באַמיט צו מאַכן מיך פילן היימיש. און אפשר טאַקע דערפאַר, ווייל זיי האָבן זיך ניט באַמיט. ווייל ס'איז געווען נאַטירליך פאַר זיי אויפצונעמען ביי זיך נייע מענטשן גלייך ווי זיי וואַלטן געווען אַלטע באַקאַנטע. איך האָב דעמאָלט

געהאט אפגעדרוקט זיכער ניט מער ווי א צוויי צענדליק לידער און עטליכע דערציילונגען. און איך ווייס ניט, צי דר. קלינג אדער זיין ליבע פרוי האבן ביז דעמאלט שוין ווען עס איז געהאט געהערט מיין נאָמען. אָבער דער אופן ווי מען האָט מיך געבעטן זיצן, דער אופן ווי אַזוי דער דאָקטאָר האָט גלייך פאַרפירט אַ שמועס מיט מיר, ווי ער וואָלט מיך קענען מי יודע ווי לאַנג, און דער אופן, ווי מען האָט מיך פאַרבעטן צום טיש, ניט ווי אַ פרעמדן מענטשן, וואָס איז צופעליק אַריינגעפאלן, נאָר ווי איינעם אויף וועמען מען האָט זיך געריכט — אַט דאָס אַלץ האָט מיר ליב געמאַכט די צוויי מענטשן גלייך ביי מיין ערשטן באַזוך, און פון דעמאלט אָן בין איך געוואָרן אַ שטענדיקער גאַסט אין זייער שטוב יאָרן נאָכאַנאַנד.

**

עס האָט מיר לאַנג ניט גענומען אויסצוגעפינען, אַז איך בין ניט דער איינציקער. די אַלע שרייבער פון מיין דור, וואָס איך האָב ביז דעמאלט באַגעגנט אויף די מיטינגען פון פאַראיין „ליטעראַטור“; אין גודמאַן און לעווינ'ס רעסטאָראַן, וואָס האָט זיך געפונען אין אַ קעלער, וואו עס איז היינט די קעספעדיציע פון „טאַג“; צי אין שלומ'ס קיבעצאַרניע, האָב איך פון איצט אָן געפונען ביי די קלינגס. אין מיטן דער וואָך — צו איינציקע אַדער צו צוויי; אין די שבת צו־נאַכטן און די זונטיק־נאַכטן — אין היפשע גרופעס. באַזונדערס איז דאָס געווען דער פּאַל ווען די קלינגס האָבן זיך אַריבערגעקליבן פון דעם אַפּאַרטמענט־הויז און וועלכן זיי האָבן פריער געוואוינט, און וואו דער דאָקטאָר האָט געהאַט זיין אָפיס, אין דעם פריוואַטן הויז אַריבער דעם וועג, וואו עס איז געווען מער פּלאַץ און מער צימערן אין וועלכע מען האָט זיך געקאַנט צעוואַרפן.

געווען איז דאָס אַן אַלט הילצערן פריוואַט הויז, מיט עטליכע צימערן אונטן, אַ צוויי צי דריי אויבן און נאָך איינס, אַ בוידעם־שטיבל מיט קרומע ווענט, גאָר אויבן אונטערן דאָך. אין יענעם בוידעם־שטיבל האָבן איין צייט געוואוינט זישאָ לאַנדוי און משה וואַרשע, וואָס זיינען געווען ידידים און בונדיסטן פון דער היים, און דאָ איז איינער פון זיי — משה וואַרשע — געוואָרן אַ גאָט־זוכער. אין יענער צייט האָבן זיי ביידע געהונגערט, ביידע געשריבן, און ביידע — טיילווייז אונטער דער השפעה פון קאַליע טעפער — זיך געשפּייזט מיט קריסטליכן מיסטיציזם. פאַר לאַנדוי'ן איז עס געווען נאָר פאַרבייגענדיק און ניט מער ווי שפּיל. אָבער וואַרשע האָט, ווי עס ווייזט אויס, געזוכט עפעס אָן אַנהאַלט אויף וועלכן ער זאָל זיך קאַנען אַנשפּאַרן. געזוכט און ניט געפונען, און צום סוף, אין אַ צייט שפּעטער, ווען ער האָט שוין געוואוינט ערגעץ אַנדערש וואו, זיך דאָס לעבן גענומען.

איז וועגן דעם האָב איך שוין דערציילט ביי אַן אַנדערער געלעגנהייט. דאָ דערמאָן איך עס דרך אגב, ווייל פאַר מיר איז אוממעגליך זיך פאַרצושטעלן יענע היים פון די קלינגס, און פאַר מיינע אויגן זאָל ניט פאַרביישוועבן דאָס געשטאַלט פון דעם פיזיש-שוואַכן און טיף עטישן מענטשן, וואָס האָט זיך דאַרטן אַרומגעדרייט און וועלכער האָט צו עטליכע און צוואַנציק יאָר אויס-געזען ווי אַ מאַנאָך, וואָס שטייט שוין מיט איין פוס אויף יענער וועלט. אגב, האָט וואַרשע מיט זיך פאַרגעשטעלט אַ געוואַלטיקן קאַנטראַסט צו די אַלע אַנדערע מענטשן, וואָס זיינען צו יענער צייט געווען כמעט שטאַם-געסט ביי די קלינגס.

אין אַ שבת אָדער זונטיק נאַכט, האָט זיך דאַרטן כמעט שטענדיק געפונען דוד אינגאַטאָוו, יוסף אַפאַטאַשו, אברהם משה דילאָן, משה יונה חיימאָוויטש, דר. ש. פאַקס, י. י. שוואַרץ, אַחוץ פּרץ הירשביין, וואָס האָט נאָך זיין ערשטן קומען קיין אַמעריקע געוואוינט ניט ווייט און פאַרבאַכט ביי די קלינגס ניט ווינציקער ווי ביי זיך אויף זיין אייגענער קוואַרטיר. משה לייב האַלפּערן, אַלעקסאַנדער זעלדין, יואל סלאָנים, יוסף ראָלניק, ב. ריווקין, וואָס פּלעגן אַרײַנפאַלן פון צייט צו צייט, און מאַני לייב, וואָס האָט זיך אַרײַנגעכאַפט ווען נאָר ער איז געווען אין די בראַנקס. שפּעטער אויך ה. ליוויק און אַנדערע. און איין צייט פּלעגט יעדן זונטיק אויך אַרײַנקומען אַ יונגער אַמעריקאַנער קריסטליכער זשורנאַליסט, וואָס זיין נאָמען האָב איך שוין פאַרגעסן.

מיט אַ קליינעם אויסנאַם זיינען מיר דעמאָלט אַלע געווען יונגע מענטשן, אין די צוואַנציקער. און ווי אַלע יונגע מענטשן, האַפּערדיק און זיכער ביי זיך און מיט ביטול און חוצפה/דיקע אַרויסרופן, וואָס הגם זיי זיינען ניט שטענדיק קיין סימן פון זיכערקייט, האָבן זיי אָבער נאָך בולט'ער אונטערגעשטראַכן וואַרשע'ס אומזיכערקייט אין זיך. דאָס איז אפשר געווען איינע פון די סיבות, וואָס דוקא דעמאָלט, ווען די שטוב איז געווען פול מיט געסט, האָט ער זיך באַהאַלטן אין זיין דאָך-שטיבל, און זעלטן-ווען, אַז מען האָט אים אין אַזאַ אַוונט געקאַנט באַוועגן, ער זאָל אַרונטערקומען אונטן.

**

ווען עטליכע שרייבער קומען זיך צוזאַמען איז שטענדיק דאָ אַ געפאַר, עס זאָל ניט קומען צו אַ שטיקל צוזאַמענשטויס. אָבער ווען עטליכע שרייבער קומען זיך צוזאַמען קאָן אויך ווערן זייער אַ פּרייליכע און יום-טוב'דיקע שטימונג. ביי די קלינגס אין שטוב איז כמעט שטענדיק געווען פּרייליך און כמעט שטענדיק יום-טוב. דאָס איז גערעדט וועגן סתם שבת-צו-נאַכטן און סתם זונטיקס. עטליכע מאָל אַ יאָר זיינען אָבער דאַרטן געווען ספּעציעלע ימים טובים, און דעמאָלט איז מען זיך צוזאַמענגעפאַרן פון אַלע עקן שטאַט.

אלע חדרים זיינען געווען פול און אלע פנימ'ער האבן געלויבטן. די דאזיקע ימים-טובים האבן זיך אויסגעצייכנט מיט דעם, וואָס זיי זיינען קיינמאָל ניט געווען „ליטעראַריש“. קיינער האָט אויף זיי קיינמאָל גאָרניט פאַרגעלייענט פאַרן עולם. דערפאַר אָבער זיינען קופּקעלעך געזעסן אין פאַרשיידענע ווינקע-לעך און מען האָט געלייענט שטיל איינער פאַרן אַנדערן, אָדער מען האָט פאַרפירט ליטעראַרישע שמועסן, וואָס האָבן געוועקט, גערייצט און אַמאָל אויך צערייצט און דערפירט צו אַ קריג מיט שטעכווערטלעך און שאַרפע בייסענישן. בערטאָ קלינג האָט, אין יענע יאָרן, נאָך קיין אייגענע לידער ניט געשריבן. און אַזוי ווי זי האָט שטענדיק געהאַט אַ פיינע שטים און האָט ליב געזאַנג, האָט זי אויף די דאָזיקע יום-טובים פאַר אירע געסט געזונגען אַלערליי לידער און געמוזט פאַרענדיקן מיט דעם וואונדערשיינעם פאַלקס-טימליכן, מגיד'ישן „שיר המעלות“, וואָס איין גאַט ווייס פון וואַנען ער האָט זיך גענומען צו איר.

פון בעטגעייט עוועניו האָבן די קלינגס מיט יאָרן שפעטער זיך אַריבער-געקליבן אויף דער איסט הונדערט און אַכציקסטער גאַס, און ערשט דאָ איז זייער שטוב געוואָרן דער אמת'ער בית-ועד. צו דער ערשטער גרופע זיינען צוגעקומען אַנדערע, און אַ חוץ שרייבער, האָבן אין זייער שטוב אויך אַנ-געהויבן אַריינקומען מוזיקער און מאַלער. אָבער דאָ אין דער דיר-ה, וואו די קלינגס וואוינען ביז אויפן היינטיקן טאַג, בין איך שוין ניט געווען אַזאַ אָפטער גאַס. דאָ זיינען שוין די מערסטע פון דער ערשטער גרופע בכלל ניט געווען אַזוינע אָפטע געסט. טיילווייז צוליב דעם, וואָס אינצווישן איז די ערשטע גרופע „יונגע“ צעטיילט געוואָרן אין צוויי זיך באַקעמפנדיקע מחנות, און טיילווייז צוליב דעם, וואָס מען האָט מער ניט געוואוינט בשכנות אין דער בראַנקס, נאָר מען איז שוין געווען צעוואָרפן אין פאַרשיידענע טיילן פון שטאַט. אָבער עטליכע מאַל אַ יאָר איז מען זיך נאָך אַלץ צונגיפּעפּאַרן צו די קלינגס. און די שטוב איז נאָך אַלץ געווען פול מיט יום-טוב. מען האָט געזען אַ סך נייע פנימ'ער, פון עלטערע און יונגערע קאַלעגן, און מיט דער צייט נאָך נייערע און נאָך אינגערע. דער יום-טוב איז אָבער געווען דער זעלביקער. אפשר נאָך גרעסער, ווייל דער עולם איז געווען גרעסער.

איך ווייס ניט, ווי אַזוי עס איז אין דעם פרט אין די לעצטע יאָרן, ווען איך גיי אין ערגיץ ניט און פאַר אין ערגיץ ניט. עס וואַלט אָבער פאַר מיר ניט געווען קיין איבערראַשונג ווען איך זאַל הערן, אַז ביי די קלינגס איז נאָך אַלץ דערזעלביקער צענטער און די זעלביקע היים פאַר אידישע שרייבער און קינסטלער, און אַז אַלע וואָס קומען איצט אַריין אַהין פילן זיך דאַרטן פונקט אַזוי היימיש, וואַרעם און אינטיים, ווי איך און מיינע חברים אין די אַמאָליקע יאָרן, איך ווייס, אַז איין צייט איז דר. קלינג געווען זייער שטאַרק

פאראינטערעסירט אין די אידישע שולן און ער האָט אָפגעגעבן אַ סך צייט פאַר דער שול-באַוועגונג. דאָס האָט נאָך מער פאַרגרעסערט דעם קרייז פון זיינע באַקאַנטע, וואָס זיינען מסתמא, פונקט ווי מיר אין אונזער צייט, אַ סך מער ווי גלאַט באַקאַנטע.

דר. קלינג האָט אין מיין צייט מער ליב געהאַט צו הערן זוי אַליין צו ריידן. נאָר פונדעסטוועגן פלעגט אָפט טרעפן, אָז ער פלעגט זיך מיט מיר אַוועקזעצן אין אַ ווינקל און פאַרפירן אַ לאַנגן שמועס וועגן פאַרשיידענע ענינים. די ענינים זיינען מערסטנס געווען אַלגעמיינע, אָבער די שמועסן זיינען שטענדיק געווען אינטיים. איך האָב דערביי שטענדיק געהאַט דאָס געפיל, אָז דאָס רעדט דך. קלינג אַזוי אינטיים נאָר מיט מיר, אָבער מסתמא בין איך ניט געווען דער איינציקער, וואָס האָט אַזוי געפילט.

דאָ מיין איך, שטעקט אייגנטליך דער שליסל, פאַרוואָס דר. קלינג איז באַליבט ביי אַזוי פיל מענטשן. ער האָט שטענדיק געקאַנט געבן צו פילן, אָז דער מענטש מיט וועמען ער רעדט איז אים נאָענט. ער האָט דאָס אַמאָל געקאַנט מאַכן פילן בלויז מיט אַ בליק אָדער מיט אַ שמייכל פון דער ווייטענס. ביז היינט וואַרעמען מיך נאָך יענע בליקן און שמייכלען.

אין קעלער פון „טאָג“, וואו עס געפינט זיך היינט די עקספעדיציע און די פרעס, און וואו עס שמעקט היינט צו טאָג מיט טינט, בליי, פּאַפּיר-שטויב און פּאַסט-זעק, האָט מיט יאָרן פאַר דעם, איידער דער „טאָג“ איז געבוירן געוואָרן, געשמעקט מיט געקאַכטע פּיש און געבראַטענע הערינג, מיט זויערן באַרשט און געפרעגלטע לאַטקעס, מיט שלעכטער קאַווע און איבערגעברייטער מילך און נאָך אַנדערע ריחות, וואָס האָבן זיך אַזוי דורכ-געמישט, אַז עס איז געווען שווער זיך פּאַנאָנדערצוקלייבן אין זיי. אויף די עטליכע טרעפּ, וואָס פירן צום קעלער פון איסט בראַדוויי און וואָס זיינען היינט באַלעכט נאָר אין די שעה'ן, ווען די צייטונג ווערט אַרויסגעשיקט, איז אין יענע יאָרן געווען אַ שטענדיק געגיי פון גאַנץ פּרי אָן ביז אין דער טיפּער נאַכט אַריין. ווייל דאָ, אין דעם קעלער, איז געווען דער מילכיקער רעסטאָראַן פון גודמאן און לעוויין און אַהער פלעגן שטראָמען אַלע יונגע שרייבער, וואָס האָבן זיך דעמאָלט געפונען אין ניו יאָרק, ניט ווייל זיי זיינען געווען פאַרליבט אין מילכיקע מאַכלים, חלילה, נאָר ווייל דאָ איז געווען דער צענטער פון די „יונגע“. דאָ האָט מען געקאַנט לייענען און הערן אַ ליד. דאָ האָט מען בכלל געקאַנט הערן און לערנען עפעס וועגן לידער און דערציילונגען, ווייל שמועסן וועגן ליטעראַטור האָבן דאָ קיינמאָל ניט אויפגעהערט. דאָ האָט מען געקאַנט טרעפּן די עטליכע, געציילטע יונגע שרייבער, וואָס טאַלאַנט צי מזל האָבן זיי אויפגעהויבן איבער אַלע אַנדערע און זיי זיינען שוין געווען באַרימט, בעת פון אַנדערע האָט נאָך קיינער ניט געוואוסט. און דאָ האָט מען אויך געקאַנט דערוואַרטן צו הערן — מיט אַ קלאַפּעדיק האַרץ — ווי עס האַלט מיט דעם אייגענעם סטאַוז אַלס דיכטער אָדער דערציילער.

פאַר דעם גרויסן עולם איז אַט דער ליטעראַרישער צענטער געווען כמעט אומבאַקאַנט. דער גרויסער עולם — אויף וויפיל ער האָט בכלל אַרויסגעוויזן וועלכן עס איז אינטערעס צו אידישע שרייבער — האָט געוואוסט אַז אויף דיוויזשאַן סטריט איז פאַראַן אַ „קיבעצאַרניע“, וואָס איז פּריער געווען באַקאַנט אַלס „העריקס קאַפע“ און דערנאָך אַלס „שלומ'ס“, און אַז דאַרטן קומען זיך צוזאַמען די עלטערע אידישע שרייבער, וואָס זייערע נעמען זעט מען אין די צייטונגען, אַז אויסער זיי זיינען פאַראַן נאָך אַנדערע אידישע שרייבער, דאָס האָט דער גרויסער עולם ניט געוואוסט, און וואַלט ער עס געוואוסט וואַלט עס אים סיי ווי ניט אַנגעגאַנגען. וועגן דער „קיבעצאַרניע“

פון די עלטערע שרייבער האָט מען אויך געוואוסט אויף דער פראַווינץ און כמעט אַלע שטאַם־געסט ביי שלומ'ען האָט מען אויף דער פראַווינץ געהאַלטן פאַר גדולים. ווען איך האָב, סוף 1914, אין קליוולאַנד דערמאָנט דעם נאַמען פון אַ געוויסן שרייבער און ווי מיר איז אַמאָל אויסגעקומען צו האָבן מיט אים אַ שטיקל וויכוח וועגן מאָדערנער ליטעראַטור, האָט מען זיך הינטער מייענע פלייצעס דורכגעוואונקען איינער צום אַנדערן: „דער בחור בלאַפּט.“ און אויב יענע מענטשן לעבן נאָך און געדענקען עס נאָך, בין איך מסתמא אין זייערע אויגן ביז אויף דעם הייטיקן טאַג פאַרבליבן אַ וויסטער בלאַפּער.

צוויי סיבות האָבן געפירט דערצו, אַז די „יונגע“ זאָלן מאַכן שבת פאַר זיך אין אַ באַזונדערער קאַפּע. איינע איז געווען אַ ריין עקאָנאָמישע. די „קיבעצאַרניע“ אויף דיוויזשאַן סטריט איז פשוט געווען צו טייער פאַר די יונגע שרייבער, וואָס די מערסטע זיינען דעמאָלט געווען אַרימע שאַפ־אַרבעטער אָדער אין גאַנצן אַן באַשעפטיקונג. אויף צו פאַרברענגען עטליכע שעה אין „שלומ'ס קאַפּע“ האָט מען געדאַרפט האָבן כאַטש אַ קוואַדער אין קעשענע, און אַ קוואַדער איז דעמאָלט ביי די יונגע שרייבער געווען אַ היפשע מטבע. אין גודמאַן און לעווינ'ס רעסטאָראַן אָבער האָט מען געקאַנט אַפּוּצן און שמועסן עטליכע שעה פאַר בלוז צען צי פּוצען סענט, און אַז די צען סענט זיינען אויך ניט געווען — גאַר ניט קיין זעלטנקייט אין יענער צייט — האָט מען באַין ברירה באַשטעלט אַ גלאַז קאַווע צי טיי מיט אַ זעמל אָדער אַ קיכל און מען איז אַפּגעזעסן די זעלביקע לאַנגע שעה'ן פאַר בלוז פינף סענט. די צווייטע סיבה איז געווען — אַ סנאַבישע אויב איר ווילט. די וואַרטזאַגער פון די „יונגע“ איז פשוט ניט אַנגעשטאַנען צו פאַרברענגען אין איין קאַפּע מיט די עלטערע שרייבער.

געווען אַ היבש ביסל אינגעלשקייט אין דעם דאָזיקן סנאַבישן סעפּאַראַ־טיזם. ער איז אָבער דיקטירט געוואָרן פון אַ געזונטן חוש. די „יונגע“ זיינען געקומען מיט עפעס נייעס און אייגנס, און זיי האָבן געפילט, אַז כדי דאָס נייע זאָל קאַנען באַשטיין און ניט פאַרווישט ווערן, מוזן זיי זיך מיט אַלץ אַפּזונדערן פון דעם אַלטן און איינגעזעסענעם. מען טאַר ניט האָבן צו טאָן מיט די צייטונגען און זשורנאַלן, וואו די עלטערע פירן די גרענדע, ווייל דאָרטן וועט מען מוזן מאַכן קאַמפּראַמיסן און זיך אונטערוואַרפן דעם געשמאַק און דעם ווילן פון די עלטערע. מען טאַר בכלל ניט האָבן צו טאָן מיט צייטונגען און צייטונגסלייט, ווען מען האָט אין זינען ריינע ליטעראַטור, און וויל מען זיך באמת אויסהיטן מוז מען אַפילו ווייכן פון דער קאַפּע, וואו די עלטערע גיבן דעם טאָן. שרייבער מוזן האָבן אַ פּלאַץ, וואו זיך צו דרוקן. שרייבער מוזן אויך האָבן אַ פּלאַץ וואו זיך צונגיפצוקומען. כדי ניט צו דאַרפן אַנקומען צו די צייטונגען, האָט מען אַנגעהויבן אַרויסגעבן אייגענע זשורנאַלן און

זאמליכער. כדי ניט צו דארפן זיין מיט די עלטערע שרייבער אונטער איין דאך האט מען זיך אָפּגעזונדערט אין אַ באַזונדערער קאָפּע. ליטעראַיש האָט די אָפּזונדערונג געבראַכט גוטע רעזולטאַטן. די זעליקע אָפּזונדערונג האָט אַבער אויך געפירט צו קאָמיזמען און ניט זעלטן אויך צו טראַגיקאָמיזמען. איין פּאַל געדענקט זיך מיר באַזונדערס שאַרף. דאָס איז געווען אין די ערשטע חדשים פון 1915, אַ שטיקל צייט פאַר דעם איידער דער „טאַג“ האָט זיך אַריבערגעקליבן פון פּוירל סטריט אין דער געביידע אויף איסט בראַדוויי, וואו ער געפינט זיך היינט. די טעג פון דער „קיבעצאַר-ניע“ פון די „יונגע“ זיינען געווען געציילטע. עטליכע וואָכן שפּעטער האָט גודמאָן און לעווינס רעסטאָראַן זיך צוגעמאַכט און מיר, די „יונגע“, האָבן, ווילנדיק ניט ווילנדיק, געמוזט אויפגעבן אונזער אייגענעם צענטער און זיך צוגיפּמישן מיט די עלטערע שרייבער, וואָס האָבן דעמאָלט „שלומ'ס קאָפּע“ געהאַט פאַרביטן אויף למד שאַפּיראַס רעסטאָראַן, אויך אויף איסט בראַדוויי, ניט ווייט פון ראַטגערס סטריט, וואו עס איז היינט אַ ליקער געשעפט. אין שאַפּיראַס רעסטאָראַן האָבן מיר גלייך איינגעזען, אַז דער בייט איז געווען ניט קיין שלעכטער. דאָס עסן איז געווען בעסער, די קאָוע אָודאי בעסער און אַז ביי די נייע טישלעך האָט מען זיך געפּילט ניט אויף אַ האַר פרעמדער, ווי ביי די אַלטע טישלעך אין גודמאָן און לעווינס קעלער. דאָ האָבן מיר אויך גיך זיך איבערצייגט, אַז מיר האָבן שוין גאָר ניט מער וואָס מורא צו האָבן פאַר שעדליכע איינפלוסן פון די עלטערע, ווייל מיר זיינען שוין גענוג אויסגעוואַקסן צו קאַנען אַליין האָבן שעדליכע איינפלוסן איינער אויפן אַנדערן. מיר זיינען שוין אויך ליטעראַריש גענוג פּראַמינענט, אַז די עלטערע זאָלן אונז מער ניט קאַנען דאַמינירן. איצט האָבן מיר שוין דאַמינירט יעדן פּלאַץ אין וועלכן מיר זיינען אַריין, און פונדעסטוועגן זיינען מיר ניט אַוועק פון קעלער איידער מיר האָבן אָפּגעשפּילט אַזאַ שטוקע:

איין נאַכט, ווען אַ צען אונזעריקע זיינען געזעסן ביי גודמאָנ'ען אין קעלער, איז אַריינגעפאַלן אַ חסיד פון איינעם פון אונזערע באַרימטסטע דיכטער מיטן פּזמון: „חברה, קומט! ביי שאַפּיראַן איז אַ באַנקעט, און מען בעט אייך קומען. אַלעמען בעט מען קומען.“

פאַר וועמען אַ באַנקעט, דאָס האָט מען אונז ניט געדאַרפט דערציילן. ווייל דער דערמאָנטער באַרימטער דיכטער האָט אין יענע יאָרן געהאַט אַ טבע צו פּראַווען פאַר זיך אָפטע באַנקעטן. אַרויסגעבן אַ בוך — אַ באַנקעט. צוויי ביכער — אָודאי און אָודאי אַ באַנקעט. ניט קיין ביכער און ניט קיין יוביליי — האָט ער שוין געפונען אַן אַנדער צושטעפעניש. היינט פאַרשטיי איך, אַז די אַלע באַנקעטלעך זיינען געווען ניט מער ווי אַן אויסרייד פאַר אַ שטיקל הוליאַנקע. צו פאַרטרייבן אַן אומעט אַדער גלאַט ווייל עס האָט זיך

געוואלט א טרונק טאן בחברותא. דעמאלט אבער זיינען מיר מיט יענעם דיכטער געווען אין קריג און ווי אלעמאל אין קריג, זעט מען ביים קעגנער בלויז שלעכטע כוונות. מיר האבן דעמאלט אין די באנקעטלעך געזען א יאגעניש נאך כבוד און פרסום און פונקט יענע נאכט האבן מיר באשלאסן: — א סוף! מיר וועלן אים ניט העלפן אין זיינע שטיק. און וויפיל זיין חסיד איז ניט צוגעשטאנען צו אונז, האט זיך קיינער פון אונזער טישל ניט אויפגעהויבן, און דעם בארימטן דיכטער'ס חסיד איז אַוועק ווי ער איז געקומען — אליין. דעם דערמאנטן בארימטן דיכטער האט דאָס געקרענקט. סטייטש, פאַר אים איז דאָ אַ באַנקעט און מען שיקט זיי רופן און זיי ווילן ניט קומען? זיין ערגערניש איז געווען אין לשער.

בקיצור, צו אונז אין קעלער האט אָנגעהויבן קומען איין דעלעגאַציע נאָך דער אַנדערער. און ווער איז דען ניט געווען אין די דעלעגאַציעס? די גרעסטע גדולים פון יענער צייט. אבער קיינער האט זיך ניט אויפגעהויבן פון אונזער טישל און די דעלעגאַציעס האבן זיך אומגעקערט אַזוי ווי זיי זיינען געקומען — אַן אונז. מיר האבן זיך אינערליך אַ ביסל געשעמט מיט דעם גאַנצן עסק. אונזער עקשנות האט אונז אָנגעהויבן אויסזען נאַריש און גאווה'דיק, נאָר וואָס מער דעלעגאַציעס עס זיינען געקומען, אַלץ שטאַרקער איז געוואָרן אונזער עקשנות. בלויז איין איינציקער האט זיך אויפגעהויבן פון טישל. מיר, אַלע איבעריקע, האבן זיך פון אַרט ניט געדירט, און אַ לאַנגע צייט נאָכדעם האבן מיר דאָס געהאַלטן פאַר אַ גרויסער העלדישקייט.

**

בלויז אַ פיר־פינף טישלעך זיינען אין דעם קעלער געווען „רעזערווירט“ פאַר שרייבער. אין אַ ווינקל לינקס פון אַריינגאַנג זיינען זיי געשטאַנען צווישן דעם בופעט און דער קיך.

גוטס איז פון ביידע זייטן ניט געקומען. פון בופעט פלעגן אָפט דורכשטעכן אַ פאַר גרויסע און ביזע אויגן פון איינעם פון די שותפים, באַזונדערס ווען דער רעסטאָראַן איז געווען פול און די „לאַפעצאַנעס“ איז אַפילו גאַר ניט איינגעפאַלן, אַז פאַראַן צייטן, ווען עס וואַלט געווען אַ יושר ווען זיי הייבן זיך אויף און לאָזן איבער די טישלעך פאַר „לייטישערע“ קונדן, און פון דער קיך האבן זיך שטענדיק געטראָגן טשאַד, שלעכטע ריחות פון געפרעגלטע זאַכן, דאָס קלאַפן פון געשיר און דאָס געבראַג פון עסצייג אין וואַשן. גאַנץ אָפט האט אין די אויגן געביסן אַ רויך, וואָס האט זיך געטראָגן פון דער קיך־טיי, זיך געקנוילט אונטער דעם נידעריקן סופיט און אין וועלכן עס האט זיך אויך באַהעפט דער רויך פון די אומציייליקע פאַפיראַסן, וואָס זיינען ביי די טישלעך אויסגערויכערט געוואָרן. זומער איז דאָ געווען שוידערליך

הייס און ווינטער פלעגן די פיס גאנץ אפט פריין פון א קעלט, וואָס האָט געצויגן פון אונטערן דיל און פון דרויסן, ווען מען האָט געעפנט די טיר. דאָס עסן איז — ווי אין די מערסטע איסט סיידער רעסטאראָנען פון יענער צייט — געווען קוים דערטרעגליך און די קאָווע פשוט שוידערליך. פון די רייד, וואָס מען האָט אָפט געהערט וועגן זיך אליין אַלס שרייבער, האָט געקאָנט גערונען ווערן דער מאַמעס מילך און דאָך האָט דער קעלער געצויגן ווי אַ מאַנגעט.

איך האָב שוין אויבן דערמאָנט, אַז די מערסטע יונגע שרייבער זיינען דעמאָלט געווען שאַפֿ-אַרבעטער. פאַרפעלן אַ טאָג אַרבעט האָט גאָנץ אָפט געמיינט. ניט האָבן אויף אַ פאַר שיכלעך פאַר קינד, אָדער עס פעלט אַ דרייערל צום דיר-הגעלט. און דאָך ווען מען איז געקומען אין קעלער האָט מען דאָרטן געפונען חברה, וואָס מען האָט געוואוסט, אַז איצט דאַרפן זיי זיין אין שאַפֿ. עטליכע פון די „יונגע“ זיינען געווען פאַרבער און טאַפעטן הענגער. איז ניט געווען קיין זעלטנקייט, אַז זיי זאָלן אין מיטן דער אַרבעט אַרונטער פון די לייטערס און קומען אין קאַפע אַריין אין די פאַרשפּריצטע אַרבעטס-קליידער, וואָס זיינען אַמאָל געווען ווייס און מיט פאַרב-שפּריצן אויף די פּנימ'ער און הענט. איך האָב אַ לאַנגע צייט מיינע מיטאָגן געגעסן אין שאַפֿ אויס מורא, אַז טאָמער גיי איך אַרונטער עסן אין אַ רעסטאָראַן וועל איך מער ניט צוריקקומען אַרבעטן יענעם טאָג, ווייל עס וועט מיר אַ שלעפּ טאָג אין קאַפע אַריין און איך וועל ניט קאָנען ביישטיין דעם נסיון. איינמאָל האָט מיט מיר געטראָפּן אַזאַ מעשה:

אין אַ זומערדיקן שבת, ווען איך האָב געאַרבעט בלויז אַ האַלבן טאָג, בין איך אַהיים געקומען, אַפּגעגעסן מיטאָג און דערנאָך בין איך אַוועק צו אַ באַרבער זיך אַפּגאַלן. פאַרנאָכט האָב איך געזאָלט נעמען מיין יונגע פּרוי און אונזער טעכטערל פון אַ זעקס חדשים און גיין אויף אַ באַזוך ערגיץ וואו צו אַ קרוב. געוואוינט האָב איך אויף דער פּערטער גאַס לעבן דער עוועניו „בי“, די גאַל שטוב איז געווען ערגיץ אויף האַוסטאָן סטריט. אויפן באַרבער שטול האָט מיר פּלוצים אַ שמעק געטאָן די „קאַפע“ און איך האָב זיך שוין קוים דערוואַרט, אַז דער באַרבער זאל מיך אַפּגאַלן. איך האָב אַפּילו אַ טראַכט געטאָן, אַז עס וואָלט גלייכער געווען פּריער צו גיין אַהיים און זאָגן וואו איך קלייב זיך צו גיין. אָבער די פּיס זיינען שוין געווען אין דער ריכטונג פון איסט בראַדוויי, און עס איז געווען אַ שאַד זיך אומצוקערן. דער טאָג איז געווען אַ הייסער און איך בין געווען זיכער, אַז אין קאַפע וועל איך געפינען ווייניק קאַלעגן, און אַז שוין דערפאַר אליין וועל איך זיך מסתמא זאַמען ניט מער ווי אַ שעה אָדער צוויי. אויסגעלאָזט האָט זיך אָבער, אַז דער קעלער איז געווען פול. פון דעם ים פּנימ'ער אין די קנױלן רויך האָבן זיך אַנגעהויבן

ארויסשיילן מאַני לייב מיט אַ פינגער, וואָס האָט זיך געוויגט טיילדיק פאַר זיין נאָז און מיט די שכור'ליך-גרינע אויגן פאַרזשמורעט אָנגעשטעלט אויף דעם ניט-שיינעם, מיט קלייען באַשאַטענעם אָבער מיט גבורה און עזות שפּריצנדיקן פנים פון משה לייב האַלפּערן; יוסף ראָלניק מיט אַ שווערע פאַר וואַנצעס, וואָס האָבן געוואָרפן אַ שאַטן פון אַ קלוגן שמייכל אויף זיין געוויינט-ליך זיך היטנדיקן און שטענדיק אומעטיקן פנים; זישא לאַנדוי, ווי אַלעמאַל מיט אַ שקאַצישן בליק און מיט דעם פאַרשייטן בלאַנדן לעקעלע, באַהעמיש (אויסגערעכנט) צעפאַטעלט איבער דעם שיינעם ווייסן שטערן; י. י. שוואַרץ, מיטן שענסטן קאַפּ און געטאַקסטן פנים אין דער גאַנצער חבריא; דער אייביק צעשויערטער און אייביק אָנגעכמורטער, מיט פּלענער אָנגעשטאַפּטער און פון ענערגיע שיער ניט פּלאַצנדיקער דוד איגנאַטאָוו; דער שוואַרצער, בייניקער, און ביז די אויגן באַוואַקסענער א. ראַבאָי, מיט דער אייביקער פּיפקע אין דער האַנט און מיטן ליכטיקן שמייכל אין די גרויסע, שוואַרצע אויגן; משה יונה חיימאָוויטש, וואָס האַלט זיך אין איין עדות'ן, דאָ מיט דעם און דאָ מיט יענעם, צי האָט ער ניט געזאָגט דאָס און צי האָט ער ניט געזאָגט יענעס נאָך מיט אַזוי פּיל און אַזוי פּיל יאָרן צוריק; זוני מאָד, שטענדיק מיט עפעס אַ שפּילכעל אין די הענט און מיט אַ ווערטל, וואָס מאַכט אַלעמען לאַכן, כאַטש עס איז גאָר ניט קאַמיש; דער קליינער א. מ. פּוקס, (אָדער „פּוקסל“, ווי מיר האָבן אים גערופן פאַרצויגן), מיט די אויגן פון אַ שאַלטיק און שאַרפע נאָז פּליגל, וואָס ציטערן ווי ביי אַ פאַרליבט מיידל, און נאָך און נאָך אַ צענדליק אָדער צוויי צענדליק אַנדערע.

איך געדענק שוין ניט וועגן וואָס מען האָט זיך דאָס אַזוי געקאַכט, ווען איך בין אַריינגעקומען. איך ווייס נאָר, אַז איך אַליין בין באַלד אויך געווען אין מיטן דער קאַכעניש. און עס האָט געקאַכט אַ שעה און צוויי און דריי. פון איין טעמע איז מען אַריבערגעשפּרינגען צו אַ צווייטער, פון אַ צווייטער צו אַ דריטער; באַלד איז מען צוריק געווען ביי דער ערשטער און מען האָט געזוכט צו באַשטעטיקן מיט ציטאַטן פון לידער און פון דעם, וואָס דער אָדער יענער אויטאָריטעט האָט געזאָגט וועגן דעם ענין. און פּונקט אַזוי האָט מען געזוכט צו באַשטעטיקן פּונקט דאָס פאַרקערטע און אויך פאַר דעם האָט מען געפונען שלאַגנדיקע באַווייזן ביי אַנדערע אויטאָריטעטן. אַ טייל פון די שרייבער זיינען אַוועק, אַנדערע זיינען געקומען. נאָך אַנדערע זיינן אַוועק און ווידער אַנדערע זיינען געקומען. מען האָט פאַרטרונקען מיט קאַווע און מיט טיי און מען האָט פאַרביסן מיט לאַטקעס, מיט בלינצעס, מיט קיכלעך און מיט זעמל און דער עיקר מיט פאַפּיראַסן. שעה נאָך שעה איז פאַרפּלויגן. די נאַכט איז צוגעפּאַלן און מען האָט ניט באַמערקט. פון דעם גרויסן עולם איז אַ העלפט שוין געהאַט אויסגערונען. אָבער מיר, די איבעריקע, וואָס זיינען

פארבליבן, זיינען ווייטער געזעסן. דער שווייס האָט זיך געגאָסן. אָבער מען איז אַלץ געזעסן און מען האָט דיסקוטירט. פון בופעט האָט גודמאן געהאַלטן אין איין שיקן שטעציקע און ביטול'דיקע בליקן אין אונזער זייט. אָבער מיר האָבן ניט געזען ניט אים און ניט זיינע ביזע בליקן און מען האָט ווייטער געצויגן דעם שמועס. ענדליך האָט גודמאן אַ זאָג געטאָן: „אפילו אין גיהנום איז אויך דאָ אַ צייט, ווען מען רוט. גייט אייך שוין געזונטערהייט!“ אָבער געקלונגען האָט עס — ווי צו אַלדי שוואַרצע יאָר!

דעמאָלט איז שוין געווען אַרום צוויי אַזויגער פאַרטאָג, און וויפיל עס זיינען נאָך פאַרבליבן פון אונז האָט מען זיך אַ לאָז געטאָן איבערן קליינעם סוואַרד פאַרק צו דילענסי סטריט, פון דאָרטן מיט עסעקס סטריט צו עוועניו „איי“, איבער דעם טאַמסאָן פאַרק צו עוועניו „בי“, פון דאָרטן מיט דער צענטער גאַס צום וואַסער, וואו איינער האָט געוואוסט פון אַ וואונדערליכן אָרט, לעבן אַ געהילץ לאַגער, וואו עס איז זייער שיין און קיל. פון דאָרטן צוריק צו טאַמסאָן פאַרק און דערנאָך ערשט איבער די נומערירטע גאַסן. די גאַנצע צייט האָבן די מיילער זיך ניט פאַרשלאָסן. מען האָט אַלץ געפונען וועגן וואָס צו דיסקוטירן.

סוף-כל-סוף אָבער האָט דער עולם אָנגעהויבן ווערן אַלץ קלענער און קלענער, ביז מיר זיינען פאַרבליבן בלויז צוויי — איך מיט מאַני לייב'ן, איך בין געווען ניט ווייט פון מיין היים. מאַני לייב אָבער האָט געוואוינט אין ברוקלין און עס איז אים מיט אַמאָל געוואָרן זייער אומעטיק צו גיין אַהיים און ער האָט מיך געבעטן איך זאָל אים באַגלייטן כאַטש ביז דילענסי סטריט, וואו ער וועט נעמען די קאַר, וואָס וועט אים פירן אַהיים. אויף דילענסי סטריט האָט ער ערשט גענומען מיך אָפּפירן אַהיים און אין מיטן וועג האָבן מיר זיך ווידער פאַרקירעוועט אויף דילענסי סטריט. איצט זיינען אַלע ליטע-ראַרישע שמועסן שוין געווען אויסגעשעפט. איצט איז געווען דער נאָנגדיקער טרויער פון מנחה-צייט, כאַטש געהאַלטן האָט עס פאַר זון-אויפגאַנג. און מען האָט זיך צערעדט וועגן דעם שווערן וואַכדיקן לעבן, וועגן דעם טרויער פון דעם שווערן לעבן און וועגן די נאָגענישן און בענקשאַפטן, וואָס שלעפּן דורך די נעכט פון די היימען און ווי אַט דאָס אַלץ, אַט די אַלע לאַנגע און נודע רייד זיינען דאָך אין תוך ניט מער ווי אַן אַנטלויפן, ווי אַ וועלן פאַרשרייען אין זיך יענע ציענישן און יענע בענקשאַפטן. און דערביי דערציילט ער מיר אַזוי זיך, כלאחר יד, אַז יעדעס מאָל ווען ער קומט אַהיים זייער שפּעט ביינאַכט, גייט ער ניט אַריין אין זיין וואוינונג דורך דער טיר, נאָר קלעטערט אויפן דאָך און פון דאָרטן מיטן פייער עסקיפּ צו אַ פענסטער פון זיין וואוינונג און אַזוי קריכט ער אַריין צו זיך אין שטוב, ווי אַ גנב, זיין ווייב זאָל ניט דערהערן, און אַז איינמאָל האָט ער פאַרבלאַנדזשעט און געעפנט דאָס פענסטער פון

זיינעם אַ שכן אָן איטאַליענער, און ווי יענער האָט געמיינט, אַז ער איז אַ גנב, האָט ער זיך געוואָרפן אויף אים מיט אַ סטילעט.

ווען מאַני לייב איז ענדליך אַראָפּ צו זיין קאַר איז די זון שוין געהאַט אויפגעגאַנגען אויף דער ברוקלינער זייט פון איסט ריווער. ערשט איצט האָב איך זיך געכאַפט, אַז דאָס איז צום ערשטן מאָל, ווי איך בין אַוועקגע- שטאַנען פון מיין היים אַ גאַנצע נאַכט, און אַז איך האָב גאָר ניט געזאָגט אין דער היים פאַר מיין אַוועקגיין, אַז איך וועל זיך זאַמען, און אַז איך האָב מיט מיין ווייב געזאָלט גיין צו גאַסט צו אַ קרוב. און עס איז מיר געווען גאָר קאַלעמוטנע אויפן האַרצן, ווען איך האָב זיך דערנענטערט צו דער פערטער גאַס. אַז איך בין געקומען צום הויז, וואו איך האָב געוואוינט, איז דאָס שפייז קרעמל אונטן שוין געווען אָפן און דער שפייז-קרעמער, וואָס איז געשטאַנען ביי דער טיר, האָט מיך אָנגעקוקט מיט גרויס ביטול און אַ פּרעג געטאָן: „יונגערמאַן, איז דאָס אייער ווייבל געלאָפן אויף דער פּאַליציי איך זוכן?“

1.

ס'איז געווען אין מיטן ווינטער, באלד נאך ניי-יאָר פון 1938, ווען ב. י. ביאַלאַסטאַצקי האָט מיר דערציילט, אַז דאָס דיכטער-פּאַר, מלכה לי און אהרן ראַפּאַפּאָרט, בויט אַ זומער-קאַלאַניע צופּונסנס פון אַ באַרג אין אַ וואונדערשיינער געגנט פון אַלסטער קאונטי. דערווייל, האָט מיר ווייטער דערציילט ביאַלאַסטאַצקי, האָבן מלכה לי און אהרן ראַפּאַפּאָרט אויסגעבויט ניט מער ווי פינף שטיבלעך, און כמעט אַלע זיינען זיי שוין פאַרדונגען. דאָס גרעסטע שטיבל, וואָס איז פריער געווען אויסגערעכנט פאַר צוויי פאַמיליעס, און וואָס האָט אַ גרויסן גאַניק פון פאַרנט, האָט געדונגען א. ליעסינ. דאָס צווייטע, אין דער זעלביקער ריי, האָט געדונגען מרים כהן, די אלמנה פון דעם באַוואוסטן פּאַלקלאַריסט י. ל. כהן. דאָס דריטע ער, ביאַליסטאַצקי אַליין. דאָס פּערטע אַ לערערין אין אַ ניו יאָרקער פּאַבליק סקול. פאַרביבן איז בלויז דאָס לעצטע, אַדער פאַרקערט, דאָס ערשטע, וואָס מלכה לי און ראַפּאַפּאָרט האָבן לכתחילה געלאָזט אויסבויען פאַר זיך אַליין. שפּעטער אָבער האָבן זיי זיך באַרעכנט, אַז דערווייל, ביז די קאַלאַניע וועט זיך אָנהייבן באַצאָלן, קאָנען זיי אַליין נאָך שטיין אין דעם גרויסן הויז, וואָס געהערט צו ראַפּאַפּאָרט'ס פּאַטער, און דאָס שטיבל, וואָס זיי האָבן לכתחילה געבויט פאַר זיך, פאַרדיגען צו עמיצן אַנדערש. אויב איך וויל, וועט ער, ביאַליסטאַצקי, רעדן מיט מלכה'ן אַדער „אַרטשיץ, ווי ער האָט גערופן ראַפּאַפּאָרט'ן פאַרצויגן, און זיי וועלן דאָס שטיבל האַלטן פאַר מיר.

אין מיינע יונגע יאָרן האָט מיך רק געצויגן צו וואַנדערן. נאָר אַזוי ווי איך האָב פרי חתונה געהאַט און בין פרי געוואָרן אַ טאַטע פון דריי קינדער, און האָב זיך קיין לאַנגע רייזעס ניט געקאַנט פאַרגינען, האָב איך מיין „וואַנדערלוסט“ געשטילט מיט דעם, וואָס איך האָב אין די שבתים און זונטיקס זיך אַרויסגעכאַפט פון צייט צו צייט אין וועסטשעסטער קאונטי, צפון ניו דזשורז-זי און היפשע שטרעקעס אין לאַנג איילאָנד. די קורצע אַרויספאַרן האָב איך געמאַכט מיט טראַמוויען, וואָס פלעגן אַמאָל צירקולירן צווישן די פאַרשיידענע שטעט און שטעטלעך אין די דערמאַנטע געגנטן, מיט אַמניבוסן, ווען זיי האָבן פאַרביטן די טראַמוויען, און מיט לאַקאַלע באַנען. שפּעטער, אַז פריינט און באַקאַנטע האָבן אָנגעהויבן האָבן אייגענע אויטאָמאָבילן, האָב איך צוגערעדט, און אַ טייל האָבן זיך געלאָזט צורעדן, מען זאָל זיך אַרויסלאָזן און מיך מיטנעמען אויף לאַנגע שטרעקעס „אַפּסטייט“, ניו יאָרק, און אַזוי האָב

איך זיך מיט דער צייט באַקענט מיט גרויסע טיילן פון דעם שטאַט ניו יאָרק, און געוואוסט פון כמעט אַלע הערליכע פונקטן, וואָס אונזער „אימפּעריע-שטאַט“ פאַרמאָגט. אָבער גראַד יענעם פונקט, וואו די נייע זומער-קאַלאַניע איז געבויט געוואָרן, האָב איך ניט געקענט. ביאַליסטאַצקי האָט פאַר מיר אָבער גע-שילדערט אַזוי לעבעדיק די שיינקייט פון יענער געגענט, ווי ער האָט זי געזען ווינטער-צייט, אַז ווען איך בין געקומען אַהיים, האָב איך וועגן דעם גלייך איבערגערעדט מיט אַננאָ מאַראַגאַלין, און אין אַ האַלבער שעה אַרום אין יענעם אַוונט האָב איך דאָס שטיבל שוין געהאַט געדונגען.

די ביאַליסטאַצקיס און די ליעסין-פאַמיליע זיינען יענעם זומער אַרויס-געפאַרן אין דער קאַלאַניע נאָך אין מיטן יוני, מיט אַ צוויי וואַכן פריער איידער די שולן פון ניו יאָרק שליסן זיך און דער גרויסער עולם לאַזט זיך אַרויס אויפן לאַנד. איין טאָג קריג איך פון ביאַליסטאַצקי אַ בריוו, אין וועלכן ער דערציילט מיר, אַז זיי האָבן דאָרטן געהאַט אַ גאָס רעגן, וואָס האָט אַנגעהאַלטן איבער דריי מעת-לעת און די גאַנצע קאַלאַניע איז געווען אַזוי פאַרפליצט, אַז מען האָט פון די שטיבלעך ניט געקאַנט אַרויסגיין. אָבער אַז מען איז אויפגעשטאַנען אין דער פרי פון פערטן טאָג איז מער קיין רעגן ניט געווען. דער הימל איז, אמת, נאָך אַלץ געווען פאַרצויגן מיט שוואַרצע כמאַרעס, וואָס האָבן זיך געיאָגט נידעריק און געשראַקן. אָבער ליעסין איז געשטאַנען אויפן גאַניק פון זיין גרויסן שטיבל אין אַ סוועטער און אַ פאַר ברייטע ווייסע פלודערן, ווי נח פאַרצייטנס אויף דער דעק פון דער תיבה, מיט אַ האַנט ווי אַ דעקל פאַר די אויגן, און ער האָט געקוקט און געקוקט אין אַלע זייטן צו זען, אויב דער מבול האָט שוין באמת אויפגעהערט. דאָס דאָזיקע בילד, ווי ליעסין שטייט אין אַ פאַר ברייטע, ווייסע פלודערן, ווי נח פאַרצייטנס אויף דער דעק פון זיין תיבה, האָב איך דערנאָך דעם גאַנצן זומער ניט געקאַנט פאַרגעסן. הגם פערזענליך האָב איך דערנאָך ליעסינ'ען אין אַזאַ פּאָזע קיינמאַל ניט געזען.

אַננאָ מאַראַגאַלין און איך זיינען אַרויסגעקומען אין דער קאַלאַניע דעם פינפטן אָדער זעקסטן יולי. ס'איז שוין געווען אַרום פינף פאַרנאַכט ווען די מאַשין, וואָס האָט אונז געבראַכט צו פירן, האָט זיך פון הויפט-וועג פאַר-קערעוועט מיט אַ זייטיק וועגל, וואָס פאַרמערישע וועגענער שניידן געוויינטליך אויס מיט זייערע רעדער אין לויף פון יאָרן. די מאַשין איז בלויז דורכגעפאַרן אַ קליינעם סאָד פון אַלטע עפּל-ביימער, זיך נאַכאַמאַל אַ קערעווע געטאָן לינקס און געבליבן שטיין אויף אַ לאַנגן און ברייטן באַגראַזטן פּלאַץ, וואָס איז געווען באַגאַסן מיטן גאַלד פון אַן אָנהייב פאַרנאַכטיקער זון, פאַר אַ קליין ווייס שטיבל מיט גרינע פענסטער, וואָס האָט אַ פאַרשפיצט דעכל פון אויבן און אַ קליין אָפּן גאַניקל פאַר דער טיר. נאָך איידער אַננאָ מאַראַגאַלין

און איך האָבן רעכט אַראָפּגעלאָזט די פּיס אויף דער באַגראַזטער ערד, האָב איך דערזען ווי פון דער אַנדערער זייט באַגראַזטן פּלאַץ, וואו ס'זיינען גע- שטאַנען בלוז צוויי שטיבלעך ענליך צו מיינעם, נאָר איינס כמעט צוויי מאָל אַזוי גרויס, לאָזט זיך גיין צו אונז אַ מיטלואוקסיקער מענטש אין ברייטע ווייסע פּלודערן און אַ ווייס העמד מיט קורצע אַרבל און אַן אָפּענעם האַלז. „נח פון דער תּיבה!“ זאָג איך צו זיך שטיל אין האַרצן, און גיי דעם מענטשן אַקעגן. מיר טרעפּן זיך אין מיטן וועג און בלייבן שטיין איינער קעגן אַנדערן. ליעסין שטייט פאַר מיר מיט אַ גרויס, גוטמוטיק און זייער פּריינטליך פּנים, און זיין יונישע נאָז ווערט פון אויבן פול מיט דינע קנייטשעלעך, ווען ער צע- שמיכלט זיך און שטרעקט אויס צו מיר אַ גרויסע און ברייטע האַנט:

— שלום עליכם!

2

נאָך אין זעלביקן אָונט זיינען ליעסין, אַננאָ מאַרגאַלין און איך גע- גאַנגען שפּאַצירן אויפן וועג פאַרן טויער פון דער קאַלאַניע, און, ווי גע- וויינטליך צווישן שרייבער, האָט מען גערעדט „שאַפּ“. וועגן פּאַעזיע, פּאַעטן, דעם צושטאַנד פון אונזער ליטעראַטור און, ווידעראַמאָל זוי צווישן שרייבער, ווען מען קומט זיך צוזאַמען, אויך אַ ביסל רכילות. דעם צווייטן אָונט האָבן מיר זיך ווידער אַרויסגעלאָזט אינאיינעם אויפן זעלביקן וועג און אַזוי אויף דעם דריטן. אָבער צוריק אין דער קאַלאַניע זיינען מיר אין דריטן אָונט שוין ניט געגאַנגען אַלע דריי צוזאַמען, ווייל ליעסין איז פּריער אַנטלאָפּן איינער אַליין, און מיר מיט אַננאָ מאַרגאַלין געלאָזט שטיין אויפן מיטן וועג. די סיבה איז געווען אַ וויכוח צווישן ליעסינ'ען און אַננאָ מאַרגאַלין וועגן דעם רוסישן פּאַעט, וואַלערי ברויסאָוו. איך געדענק שוין ניט, וואָס עס האָט דעמאָלט געפירט צום וויכוח. כ'געדענק אָבער גענוי, ווי ליעסין האָט בריוו סאָוון אינגאַנצן מבטל געמאַכט און אַננאָ מאַרגאַלין האָט זיך איינגעשטעלט פאַר אים. ביידע זיינען געבליבן איינגע'עקשנ'ט ביי זייערע מיינונגען און דער וויכוח איז מיט יעדער מינוט געוואָרן שאַרפּער. ביידע זיינען זיי געווען שטאַרק סוביעקטיווע מענטשן און דער וויכוח האָט לאַנג ניט געקאָנט אַנ- געהאַלטן ווערן אויף דער געהעריקער אַביעקטיווער הייד. ס'האָבן באַלד אַנגעהויבן פּאַלן בייסיקע ווערטער פון ביידע צדדים. דער סוף איז געווען אַ גאַר ביזו וואָרט פון ליעסינ'ען אויפן חשבון פון אַננאָ מאַרגאַלין און נאָך אַ בייערס פון אַננאָ מאַרגאַלין אויף לעסינ'ס חשבון. פון זיין זייט, אַז ער האָט קיינמאָל ניט געהאַלטן פון איר זוי אַ דיכטערין. אַי, ער האָט זי געדרוקט אין דער „צוקונפּט“? איז עס נאָר געווען פון רחמנות-וועגן. פון איר זייט: אַז דאָס, וואָס זי הערט איצט וועגן זיך, האָט זי פון זיין מויל געהערט כמעט וועגן יעדן פּאַעט, וואָס ער האָט געדרוקט אין דער „צוקונפּט“, און

דוקא וועגן זיך אליין האָט זי פון אים אַ בריוו, אין וועלכן ער לויבט אירע לידער ביזן הימל אריין. אָבער זי לייגט סיי־ווי פונקט אַזוי פיל ווינציג געוויכט אויף זיין לויב ווי אויף זיין טאַדל, מחמת איר גייט נאָר אַן די מיינונג פון פּאָעטן, וואָס זיינען עפּעס פּאָר איר, און ער איז עס קיינמאָל ניט געווען. דער פּאָעט ליעסין מיינט פּאָר איר לחלוטין גאָר ניט. איך האָב זיך אין דעם וויכוח ניט געמישט. מחמת איך קען ניט קיין רוסיש, און בריסאָוו איז פּאָר מיר געווען בלויז אַ נאָמען, וואָס איך האָב געהערט פון אַנאָ מאַרגאַלין און מיינע באַענטסטע חברים, מאַני לייב און זישאַ לאַנדוי, און אפשר האָט אַמאָל איינער פון זיי פּאָר מיר געפרואוּט איבערזעצן בריסאָוו'ס אַ ליד ווערטערליך. און ווייל איך האָב זיך ניס געמישט, האָב איך מיט אַ ציטער אין האַרצן געזען ווי דער שטורעם וואַקסט און געפילט ווי יעדע סעקונדע קאָן קומען אַ קראַך. אָבער, אַז אַנאָ מאַרגאַלין וועט גיין אַזוי ווייט און זאָגן, אַז „דער פּאָעט ליעסין מיינט פּאָר איר לחלוטין גאָר ניט“, אויף דעם האָב איך זיך ניט געריכט. און ווייזט אויס, אַז ליעסין איז פון דער דאָזיקער באַמערקונג גאָר טיף געטראָפן געוואָרן, וואָרים ער האָט זיך אַ ריס געטאָן פון דעם אַרט, אויף וועלכן ער איז געשטאַנען און ווי אַן אונטערגעשאַסענער אָנגעהויבן שפּאַנען אויף שנעל צוריק אין דער קאַלאָניע אַריין.

יענע נאַכט זיינען ביידע ניט געשלאָפן. אַנאָ מאַרגאַלין האָט זיך ניט געקאָנט מוחל זיין, וואָס זי האָט אין דער צעהיצטקייט זיך געקאָנט פאַרגעסן אַזוי ווייט, אַז זי זאָל ליעסינ'ען אַ זאָג טאָן, אַז ווי אַ פּאָעט עקזיסטירט ער ניט פּאָר איר. בפרט, ווען דאָס איז לחלוטין פאַלש, ווען זי האַלט דוקא זייער פיל פון אים ווי אַ פּאָעט, טראַץ דעם וואָס ער איז ניט איר פּאָעט און לויט אירע באַגריפן אַלטמאָדיש אין מעטאָד און גאַנץ אָפט פאַרעלטערט, ווייל ניט פרעציו און ניט אייגנאַרטיק אין אויסדרוק. זי האָט זיך סתם געשטראָפּט, למאי זי האָט זיך געצילט אים צו טרעפן און וויי צו טאָן, טראַץ דעם, וואָס ער האָט איר פריער וויי געטאָן, און אומגערעכט וויי געטאָן. ליעסין האָט ניט געקאָנט שלאָפן, ווייל ער האָט יענעם אַוונט געהערט פון אַנאָ מאַרגאַלין עפּעס אַזוינס, וואָס ער האָט ביז דעמאָלט קיינמאָל ניט געהערט פון עמיצן אַנדערש. ער איז באַרימט געוואָרן נאָך אין זיינע גאָר יונגע יאָרן אויף יענער זייט ים, און דאָ, אין אַמעריקע, האָט מען אים אין די ערשטע יאָרן געפיעשטשעט ווי זייער אַ געראַטענעם, ציטערדיקן בן־יחיד, אַזוי, אַז אפילו אב. קאהאַן האָט איבער אים ניט געקאָנט האַבן קיין שליטה. שפּעטער, ווי דער רעדאַקטאָר פון דער „צוקונפּט“, איז ער געוואָרן אַ צענטראַלע פיגור, און זיין הויז איז געוואָרן אַ בית ועד פּאָר שרייבערס און קינסטלערס. די מערסטע, וואָס זיינען געקומען צו אים אין שטוב אַריין, האָבן אים געלויבט אין הימל אריין. אַנדערע אפילו קריכעריש גע'חנפה'ט. אַוודאי זיינען געווען אַ סך, וואָס

האָבן אים, פונקט ווי אַנאָ מאַרגאָלין, ניט געהאַלטן פאַר זייער פּאָעט, און הינטער די אויגן אים אפילו אין גאַנצן מבטל געמאַכט ווי אַ פּאָעט. אָבער זאָגן עס אים אין אויגן, האָט זיך קיינער ניט דערוועגט. אַנאָ מאַרגאָלין איז געווען די איינציקע, וואָס האָט געהאַט אַזאַ „חוצפה“. אַזוי גיך ווי ער איז אין דער פּרי אויפגעשטאַנען, האָט ער אויפן טעלעפּאָן אָפּגערוּפּן עטליכע פּריינט אין ניו יאָרק און דערציילט זיי וועגן דער „חוצפה“ אַזוי, אַז אויפן צווייטן צי דריטן טאָג האָט מען שוין וועגן דעם גערעדט אין דער ליטעראַ-רישער קיבעצאַרניע.

ווען אַנאָ מאַרגאָלין איז אויפגעשטאַנען אויף מאַרגן אין דער פּרי, האָט זי צו מיר אַ זאָג געטאָן: — איך וויל, ראובן, אַז באַלד נאָכן אַנבייסן זאָלסטו אַריבערגיין צו ליעסינ'ען. מיט מיר וועט ער שוין קיינמאַל מער ניט רעדן, זאָג ניט, אַז יאָ. איך קען אים בעסער. דו ביסט קיינמאַל ביי אים אין הויז ניט געווען. איך בין געווען ביי אים אַן אָפּטער גאַסט, און איך ווייס, אַז די מינדסטע באַליידיקונג פאַרגעסט ער קיינמאַל ניט. און איך האָב אים נעכטן אַוונט שטאַרק באַליידיקט. איך האָב חרטה, שטאַרק חרטה, איך וואָלט געגאַנגען צו אים און זיך אַנטשולדיקט. איך ווייס אָבער, אַז דאָס וועט ניט העלפּן. אַזאַ איז ער. איך וויל אָבער ניט האָבן קיין רוגו צווישן אייך ביידן. ווייל ערשטנס, דאַרפט איר זיין צוזאַמען אויף איין אָרט גאַנצע צוויי חדשים, און ס'וועט אונז אַלעמען דאָ זיין ענגער, ווען ס'זאַל זיין אַ רוגו אויך צווישן אייך ביידן. צווייטנס, פיל איך זיך שולדיק, ווייל דו ווייסט דאָך, אַז איך האָלט דוקא פון ליעסינ'ען ווי אַ פּאָעט, טראָץ דעם, וואָס ער איז ניט מייַן פּאָעט. אַחוץ דעם איז ער ליעסין, דער גרויסער למדן, דער גרויסער ערוּדיט, דער שאַרפּער זשורנאַליסט און סתם דער מענטש מיט גרויסע פאַרדינסטן, און איך האָב זיך ניט געטאַרט פאַרגעסן.

און באַלד נאָכן אַנבייסן בין איך טאַקע אַריבערגעגאַנגען צו ליעסינ'ען. ער איז געזעסן אויפן גאַניק אין דרויסן, ווען ער האָט געזען, אַז איך פאַרנעם זיך אין דער ריכטונג פון זיין שטיבל. לעבן אים איז אויך געזעסן זיין טאַכטער, רח'ל'ע. ביידע האָבן שטאַרק געקוקט אויף מיר, ווען איך האָב זיך דערנענטערט צו זיי. איך האָב מורא געהאַט, אַז ליעסין וועט זיך אויפהייבן ווען ער וועט מיך דערזען, און אַרייַן אינעווייניק אין שטיבל. אָבער ער האָט עס ניט געטאָן. איך בין צוגעקומען, געזאָגט אים גוט מאַרגן, ער האָט געענטפּערט: גוט מאַרגן, גוט יאָר און מיר האָבן פאַרפירט אַ לאַנגן שמועס וועגן אַ סך זאַכן, ווי ס'וואָלט דעם אַוונט פּריער, צווישן אים און אַנאָ מאַרגאָלין, גאַר ניט פאַרגעקומען. ער האָט אָבער געקוקט קאַלט אויף מיר און פון צייט צו צייט אפילו אַ וואָרף געטאָן אַ בליק פון חשד אויף מייַן זייט. אָבער פונדעסטוועגן האָט מען געשמועסט און גאַנץ לאַנג, די גאַנצע

צוויי חדשים, וואָס מיר האָבן זיך געפונען אין דער קאַלאַניע, האָט ליעסין מער קיינמאָל ניט געקוקט אויף דעם אָרט, וואו ער האָט געזען שטיין אַנאַ מאַרגאַלין, און איז קיינמאָל ניט צוגעקומען נעענטער ווי אַ הונדערט טריט פונ'ם שטיבל, אין זעלכן מיר האָבן געוואוינט, הגם דאָס האָט אים אָפט פאַרשאַפט אומבאַקוועמליכקייטן און ער האָט איבער דעם גאַנץ אָפט געמוזט מאַכן אומוועגן פון גאַנצע בויגנס, נאָר כדי אונזער שטיבל אויסצו- מיידן. אָבער איך בין כמעט יעדן טאָג אַריבערגעגאַנגען צו אים, און גאַנץ אָפט אָפילו עטליכע מאָל אַ טאָג, און פאַרבראַכט מיט אים אויפן גאַניק שעה'ן נאָכאַנאַנד. אַ סך מאָל האָבן מיר זיך געטראָפן לעבן אַ שורה עשען- ביימער, וואו ליעסין האָט ליב געהאַט אויפצוהענגען זיין העמאַק אין די נאַכמיטאָג, און אַ סך מאָל האָט שוין איינער פון אונז געוואָרט אויפן צווייטן אויף אַ היי-פעלד הינטער דער קאַלאַניע אָדער אויפן וועג פאַר דער קאַלאַניע. צווישן אונז ביידן איז אָפילו איין מינוט קיין רוגו ניט געווען. פאַרקערט גאָר, איך בין אים יענעם זומער, — וואָס איז, אגב, ליידער, געווען דער לעצטער זומער פון זיין לעבן, — געוואָרן גאַנץ נאָענט, און ער מיר — גאָר נאָענט. ווייל כאַטש איך האָב געקענט ליעסינ'ען זינט 1905, אָדער אפשר נאָך פון פריער, האָב איך זיך אָבער מיט אים אמת באַקענט ערשט אין יענעם זומער פון 1938. אין זיין הויז בין איך קיינמאָל ניט געקומען ווי אַ פּאָעט צו זיין רעדאַקטאָר. איך בין אין זיין הויז בכלל געווען בלויז איין-איינציק מאָל אין מיין לעבן און דווקא זען ער איז אין דער היים ניט געווען. געקומען אַהין בין איך צופעליק, באַגלייטנדיק אַ דאַמע, וואָס האָט זיך געדאַרפט זען מיט ליעסינ'ס שוועגערין ביילע. אמת באַקענט זיך מיט אים האָב איך ערשט אין יענעם זומער-קאַלאַניע. באַקענט זיך מיט אים אין דערקענט אים, און פאַר אים געקראָגן גרויס-דרך-אָרץ.

3

אַז מען איז געזעסן אויפן גאַניק פון ליעסינ'ס שטיבל האָט מען געהאַט פאַר די אויגן אַ הערליכע פּאַנאָראַמע פון די קעסטקיל בערג, ווי זיי זיינען געלאָפן אין אַ האַלבן קרייז, דריי קייטן איינע הינטער דער אַנדערער און איינע העכער פון דער אַנדערער, פון צפון-מזרח אין אַ צפון-דרום ריכטונג. ווי אַלע בערג און וואַלקן-פאַרמאַציעס, האָבן זיי ביי פאַרשיידענע געלעגנהייטן אַנגענומען פאַרשיידענע געשטאַלטן. אַ טייל פון די בערג האָבן שטענדיק אַנגעהאַלטן די זעלביקע געשטאַלטן. אַזוי האָט איינער, ביים בויג פון צפון צו צפון-מזרח, אויסגעזען ווי אַ ריזיקער קאַפּ מיט נאָז, קיין, אויגן און שטערן צום הימל. מוסאַליני, ווי ער זייל פּאַזירן ביי פאַראַדן, נאָר אומציליקע מאָל גרעסער און מעכטיקער, — האָט אַמאָל באַמערקט ביאַליסטאַצקי. און מוסאַליני איז פאַרבליבן דער נאָמען פון יענעם באַרג דעם גאַנצן זומער. פון דער

ווייטנס זיינען אלע בערג געווען בלוי, און די העכסטע האָט מען גאַנץ אָפט אָנגענומען פאַר וואַלקנס. ווי אַלץ, וואָס טורעמט, האָבן די בערג באַוועלטיקט און אַרויסגערוּפן באַוואַנדערונג. צווישן די בערג און דער קאַלאַניע איז געלעגן אַ האַלב־קייילעכדיקער טאַל, דורך וועלכן עס האָט זיך אין פאַר־שיידענע ריכטונגען געדרייט און געשלענגלט דער ראַונדאָט קריק, איינער פון די לענגסטע און שענסטע שמאַלע שטראַמען צווישן דעם האַדסאָן און דעם דעלעוועיר. דער טאַל האָט זיך באַהעפט מיט די בערג דורך קליינע, רונדע בערגלעך צופוסנס די קעטסקילס. אין קלאַרע טעג האָט דאָס שפּיל פון ליכט און שאַטן אַנטפּלעקט און באַהאַלטן קלומפענס הייזער און גאַנצע דערפלעך אויף די רוקנס און פּלאַטאַס פון די דאָזיקע בערגלעך, ווי זיי האָבן אַרויסגעלויכטן ווייט און רויט פון פאַרשיידענע שאַטירונגען פן גרין, דער גאַניק פון ליעסינ'ס שטיבל איז כמעט שטענדיק געווען באַזעצט מיט מענטשן. אָבער די, וואָס זיינען דאָרט געזעסן זיינען ניט געקומען זען די הערליכע לאַנדשאַפט — נאָר ליעסינ'ען. געווען יענעם זומער עטליכע שרייבער און קינסטלער משפּחות אין און אַרום דער קאַלאַניע. אָבער דער צענטער פון דער קאַלאַניע איז געווען ליעסין, און אַלעמען האָט געצויגן צום צענטער. און אַז מען איז געקומען און געזעצט זיך אויף זיין גאַניק, איז מען מערסטנס געזעסן מיט די רוקנס צו די אַרומיקע שיינקייטן און מיט די פּנימ'ער צו ליעסינ'ען.

געקומען זען ליעסינ'ען איז מען פון גאַנץ פּרי אָן. אָבער צום מערסטן באַזעצט איז דער גאַניק געווען אין די שפּעטע נאַכמיטאַגן און פאַרנאַכטן. דעמאָלט זיינען מיט אים אויפן גאַניק כמעט שטענדיק אויך געווען זיין טאַכטער רחל'ע און זיין שוועגערין ביילע. מען האָט געקאַנט זען, אַז ליעסין איז געווען שטאַרק צופרידן דערפון, וואָס ער איז דער צענטער, און אַלע ציען צו אים. ער האָט, ווי עס זעט אויס, זיך אויך געפּילט גוט, וואָס זיינע נאַענטסטע זיצן לעבן אים. און פונקט ווי כמעט אַלעמענס אויגן זיינען געווען אָנגעשטעלט אויף אים, זיינען זיינע אויגן געווען אָנגעשטעלט מיט גרויס ליבשאַפט אויף זיין טאַכטער, און גאַנץ אָפט האָט ער אויף פאַרשיידענע קונציקע אופנים אויך זיין טאַכטער געזוכט אַריינצוציען אין דעם שמועס, וואָס איז אָנגעגאַנגען. רחל'ע איז, ווי באַקאַנט, געבוירן געוואָרן מיט אַ וואַסער־קאַפּ. וואָס עלטער זי איז געוואָרן, אַלץ ריזיקער האָט אויסגעזען דער קאַפּ און אַלץ פאַרקריפּטער, איינגעשרומפענער און נישטיקער דער קערפּער. אין גאַנצן גענומען, איז זי געווען אַן אויסטערליש אומבאַהאַלפּן פאַרזעעניש, וואָס מען האָט געמוזט פירן, ווייל אַליין האָט זי ניט געקאַנט גיין, און אַפילו געמוזט אינדערזעצן און אויפהייבן, ווייל אַליין האָט זי דאָס ניט געקאַנט טאָן. איך בין אַפילו ניט זיכער, צי האָט מען זי אויך ניט געמוזט קאַרמענען ווי אַ

קינד, זייל איך האָב קיינמאָל ניט געזען ווען זי האָט געגעסן. אָט דאָס קליינע, פאַרקריפלטע און נישטיקע גופ'ל האָט געליטן פון אַלערליי ווייטיקן. ווען זי איז געווען אין פּיך, זיינען אירע אויגן געווען מוטנע און פאַרוואַלקנט. קוים אָבער איז זי פריי געוואָרן פון פיזישע יסורים, האָבן די אויגן אירע געקאָנט ווערן גרויס און ליכטיק, און דעמאָלט האָבן זיי געוויון מער ווי דורכשניטליכע אינטעליגענץ. ליעסין האָט געזען, אַז אויף זויפיל זיינע געסט באַמיען זיך ניט צו קוקן אויף זיין איינ-איינציק קינד, קאָנען זיי זיך פאַרט ניט העלפן און מוזן דוקא קוקן אויף איר. ווייל דאָס אַבנאָרמאַלע, אומבאַהאַלפענע, דאָס דעפאַרמאַטיווע, וואָס שטויסט אָפּ אַפילו ווען עס רופט אַרויס רחמנות, ציט אויף זיך בליקן, ווי אַלץ, וואָס גייט אַרויס פון דער נאָרם. מיר האָט זיך דעריבער אויסגעוויון, אַז ליעסין האָט מיט זיין וועלן אַריינציען זיין טאָכטער אין אַ שמועס געוואַלט ווייזן זיינע באַזוכער, אַז זיי דאַרפן ניט קוקן אויפן דרויסנדיקן „קרוג, נאָר אויף דעם, וואָס געפינט זיך אין אים.“ ער האָט געוואוסט, אַז דאָס קערפערליך-פאַרקריפלטע פאַרזעעניש זיינס, פאַרמאָגט היפשע גייסטיקע מעלות, ווי אַ קלאָרן קאַפּ, אַ וואונדערליכן זכרון און אַ גוטע באַהאַונטקייט אין די אידישע און ענגלישע ליטעראַטורן.

א. ליעסין, דער אידישסטער מענטש צווישן אַלע שרייבער און דיכטער פון זיין דור און קרייז, האָט דוקא געהאַט אַ ניט אידיש, שיר ניט אַ קאַצאַפּיש פנים. על כל פנים האָט ער אויפן ערשטן בליק אויסגעזען מער ווי אַ סלאַוו, איידער אַ איד. אַזוי מיט זיין ברייטן פנים און הויכע קינבאַקן; אַזוי מיט דער יונישער נאָז און די גלייכע שטשעטשענע האָר, וואָס זיינען ווילד געפאַלן איבער זיין שטערן. און נאָך שאַרפער מיט זיין ברייטן קין און דעם ניט שיינעם, אַ ביסל קרומליכן מויל, מיט אַן אַראָפהענגנדיקער, פליישיקליכער אונטערשטער ליפּ, אין קאָנטראַסט צו דער אויבערשטער, וואָס איז געווען דין און שאַרף און האָט געקאָנט ווערן נאָך דינער, ווען ער איז געוואָרן ביי, אָדער איראַניש. אָט דאָס ניט שיינע פנים האָט אָבער פאַרמאָגט אין זיך אַן אייגנאַרטיקן חן און אַפילו אַ ליבקיט, וואָס האָט געצויגן צו זיך, הגם אַפט האָט זיך געדאַכט, אַז דאָס איז אַ פנים פון אַ מענטשן, פאַר וועלכן מען דאַרף זיך היטן, באַזונדערס אַנציענדיק איז זיין פנים געווען ווען דאַרויף האָט געשפילט אַ שמייכל און עס איז פאַרווייכט געוואָרן מיט אומציייליקע דינע קנייטשעלעך. מיט אַזאַ שמייכל האָט מען אים יענעם זומער גאַנץ אַפט געזען זיצן אויפן גאַניק. באַזונדערס ווען ער האָט באַמערקט, אַז די באַזוכער, וואָס זיינען געקומען צו אים, ווערן דערשטוינט, ווען זיין טאָכטער לאָזט פאַלן אַ באַמערקונג, וואָס ווייזט, אַז די קאַליקע, וואָס איז פיזיש פאַרבליבן כמעט אַ קינד, איז גייסטיק דערוואַקסן. מיט אַזאַ שמייכל האָט מען אים אויך געקאָנט

זען, ווען ער האָט מיט ביטול צונישט געמאַכט אַ באַהויפטונג מיט וועלכער ער האָט ניט מסכים געווען.

אַבער ניט אַלעמאַל. ווייל ביטול האָט ביי אים אָפט אויך אַרויסגערופן איראַניע. און דעמאַלט איז דער אויסדרוק שוין געווען גאַר אַן אַנדערער. ביטול צו יענעם מיינונג, קומט תמיד פון זיכערקייט אין דער אייגענער מיינונג. דאָס איז אַבער ניט שטענדיק דער פאַל מיט איראַניע. גאַנץ אָפט איז איראַניע ניט מער ווי אַן אַפּווער-מיטל, אַ פאַרלויפן דעם וועג. מען איראַניזירט איבער דער מיינונג פון אַן אַנדערן דוקא דעמאַלט, ווען מען איז ניט אין גאַנצן זיכער אין דער אייגענער. איראַניע, ווי אַן אַפּווער-מיטל, איז פּסי-כאַלאַגישער אַנגריף. דאָס רייצט און רעגט אַן צו ווערן נאָך שאַרפּער אויפן חשבון פון אַנדערן. דער שמייכל, וואָס באַווויזט זיך דעמאַלט אויף זיין פנים, איז שוין ניט מער דער גוטמוטיקער שמייכל, וואָס מען זעט ביי אַ מענטשן, וואָס איז אַמזירט פון יענעם'ס שוואַכן דענקען. נאָר פאַרקערט, — אַ בייזער און אַ ביטערער. און ליעסין האָט געקאָנט זיין בייז און ביטער. צו זיין שבח זאָל אַבער געזאָגט ווערן, אַז אין די זעכציק טעג, וואָס איך האָב פאַרבראַכט מיט אים יענעם זומער אין דער קאַלאַניע, האָב איך אים זעלטן געזען בייז און ביטער נאָך יענעם אַוונט, ווען עס איז פאַרגעקומען דער שאַרפּער צוזאַמענשטויס צווישן אים און אַננאָ מאַרגאַלין. איך האָב אים אָפט געזען אומעטיק, און אַ סך מאַל אין טיפּן צער. אַבער בייז און ביטער — זייער זעלטן. אומעטיק האָב איך אים געזען גאַנץ אָפט איבער אַ קלייניקייט, פון וועלכער אַן אַנדערער וואָלט זיך גאַר ניט געמאַכט. אַלע פּאַעטן זיינען עמפּינדליך און ממילא מענטשן פון שטימונגען, אַבער ליעסין איז געווען היפּער-סענסיטיוו. טאַמער האָט זיך אים געדאַכט, אַז עמיצער האַלט ניט, אַז דאָס לעצטע ליד זיינס איז געווען פון די בעסטע וואָס ער האָט אַנגעשריבן, האָט דאָס אים געקאָנט מאַכן אומעטיק אויף עטליכע טעג.

און גאַנץ אָפט האָט ער געקאָנט ווערן אומעטיק פון אַ סך ווינציקער ווי דאָס. אַט, למשל, האָב איך איינמאַל באַמערקט, אַז ליעסין שפּאַנט אויפן הייפּעלד הינטער מיין שטיבל אין דער ריכטונג פון עפּל-סאָד, וואו איך בין געזעסן אין שאַטן פון אַ בוים און געלייענט אַ בוך, און אַט גיט ער זיך אַ קער אויס, ווי ער וואָלט חרטה געהאַט, מאַכט אַ גרויסן בויען איבערן זעלביקן פעלד און דערנענטערט זיך צו דער שורה עשען-ביימער הינטער ביאַליסטאַצ-קייס שטיבל, וואו ס'הענגט זיין העמאַק. אַבער נאָך אידער ער קומט צו אַהין, דרייט ער זיך ווידער אויס, לאָזט זיך ווידער גיין צו מיר, האָט ווידער חרטה און מאַכט ווידער דעם גרויסן בויען אין דער ריכטונג צו זיין העמאַק. איך שטויס זיך אָן, אַז לעסינען ווילט זיך איצט שטאַרק רעדן מיט מיר וועגן

עפעס. דערפאר לאזט ער זיך גיין צו מיר. ער האט אבער מורא. טאמער וועט ער לעבן מיר אויך טרעפן אַננאָ מאַרגאַלין, און דעריבער האַקט ער איבער דעם גאַנג אין מיטן און קערט זיך צוריק אַהין פון וואָנען ער איז געקומען. איך האָב דעריבער זיך אויפגעהויבן פון מיין אָרט און זיך געלאָזט גיין צו אים. געטראָפן האָב איך אים זיצן אין העמאַק מיט זייער אַ פאַר-כמאַרעט פנים.

— וואָס איז, ליעסין? — האָב איך אים געפרעגט. — גאַרניט! — האָט ער געענטפערט. אַבער דאָס פנים האָט געוויזן, אַז עפעס טאָטשעט אים. אַ ווייל זיינען מיר ביידע געשטאַנען שטיל. אַבער באלד האָט ער מיר אַ זאָג געטאָן מיט אַ טרויעריק קול: — מלכה איז ניט לאַנג צוריק געווען ביי מיר און מיר געמאַכט זייער נידערגעשלאָגן. מלכה לי איז אין דער קאַלאַניע פון אַלעמען גערופן געוואָרן בלויז ביי איר ערשטן נאָמען. — מיט וואָס האָט אייך מלכה געקאַנט מאַכן זייער נידערגעשלאָגן? — האָב איך אים געפרעגט. — זי האָט מיר דערציילט, — האָט ער ווייטער געזאָגט, — אַז דער אָרדן (געמיינט דעם אינטערנאַציאָנאַלן אַרבעטער אָרדן) גיט אַרויס איר'ס אַ בוך לידער אין פיר טויזנט עקזעמפלאַרן און זיי וועלן זיך אַלע פאַרקויפן. מיין סעט גיט מען אַרויס אין ניט מער ווי פופצן הונדערט עקזעמפלאַרן און איך בין זיכער, אַז זיי וועלן בלייבן ליגן אין קעלער. מיט זיין "סעט" האָט ער געמיינט זיינע געזאַמלטע לידער אין דריי בענדער, וואָס זיינען צו יענער צייט שוין געווען אָפגעדרוקט און אַ סך פון זיי שוין אָפילו איינגענייט און מען האָט זיי בלויז נאָך געדאַרפט איינבינדן אין די טאַוולען. דאָס וואָס זיין "סעט" ווערט אַרויסגעגעבן אין בלויז פופצן הונדערט עקזעמפלאַרן בעת מלכה לי'ס אַ בוך גיט מען אַרויס אין פיר טויזנט, איז געווען גענוג, אַז אויף אים זאָל זיך אַרונטערלאָזן אַן אומגעהויערער אומעט, און זוער שמועסט נאָך דאָס, וואָס מלכה לי איז זיכער, אַז די גאַנצע אויסגאַבע פון איר בוך וועט זיך פאַרקויפן ביז איינס און וואָס ער איז געווען זיכער (אַ זיכערקייט, וואָס האָט זיך, לידער, כמעט אינגאַנצן באַשטעטיקט), אַז זיינע דריי ביכער וועלן בלייבן ליגן אין קעלער. אַבער אַזוי ווי איך ווער קיינמאַל ניט נתפעל ווען איך הער, אַז אַ בוך לידער פאַרקויפט זיך גוט, ווייל איך ווייס, אַז אין וויפיל עקזעמפלאַרן עס זאָל זיך ניט פאַרקויפן, וועט עס געלייענט ווערן פון זייער ווינציק מענטשן, האָב איך ליעסינ'ען אַ פרעג געטאָן: וואָס איז דער חילוק צווישן איין קעלער און פיר טויזנט קעלערן? ליעסין האָט מיך אַ וויילע אַנגעקוקט ווי ער וואָלט ניט פאַרשטאַנען, וואָס איך פרעג אים. מיטאַמאָל אַבער האָט זיך אַ פייערל באַוויזן אין זיינע אויגן און זיין פנים איז באַלויכטן געוואָרן פון אַ לייכטן שמייכל.

4

ווען מען זעט אַ מענטשן טאָג-איין טאָג-אויס אַ לענגערע צייט, איז שווער צו האָבן פאַר אים דרך-ארץ. על כל פנים ווערט ער גרינג אין די אויגן. וואָרים מען זעט אים אין זיין טאָג-טעגליכער וואַכעדיקער טואונג און מען זעט זיינע שוואַכקייטן. די שוואַכקייטן פון אַ מענטשן מאַכן אים גרינגער אין די אויגן און ממילא וועגן זיי אַריבער די מעלות וואָס גיבן אים חשיבות. איך האָב געזען ליעסינ'ען זעכציק טעג נאָכאַנאַנד און אין די מערסטע טעג מער ווי איין מאָל, און דאָס ביי פאַרשיידענע געלעגנהייטן, ביי וועלכע די שוואַכע זייטן זיינע זיינען געווען מער קאָנטיג. און פונדעסטוועגן איז מיין דרך ארץ צו אים ניט שוואַכער געוואָרן. פאַרקערט גאָר — מיט יעדן טאָג איז ער אַלץ גרעסער געוואָרן. און ווי ביי מיר אַזוי ביי אַלע באַזוכער, וואָס זיינען יענעם זומער געקומען זיצן אויף זיין גאַניק, דאָס איז, לויט קאַרלאַל'ס אַ באַהויפטונג, איינער פון די קאָנטיקסטע סימנים פון אַ גרויסן מענטשן. איך ווייס ניט ווי גרויס ליעסין איז געווען ווי אַ פּאָעט. איך פערזענליך קאָן דאָס ניט וויסן, ווייל ער איז ניט געווען מיין פּאָעט, ווי ער איז ניט געווען דער פּאָעט פון מיין גאַנצן דור פּאָעטן. דער פּאָעט ליעסין האָט געהאַט שוואַכע זייטן, וואָס זיינען ביי אונז געווען פאַררעכנט פאַר פּאָעטישע טויט-זינד, אַזוי צו זאָגן, פונקט ווי מיר האָבן געהאַט אונזערע שוואַכע זייטן, וואָס זיינען דערנאָך ביי די אינזיכטיסן פאַררעכנט געוואָרן פאַר אפשר נאָך גרעסערע זינד. קינסטליכע שוואַכקייטן זיינען דאָס ערשטע, וואָס איין גרופע קינסטלער דערזעט ביי אַן אַנדערער, און אַט די באַמערקטע געגאַטיווע שוואַכע זייטן דערלאָזן שוין ניט, אַז איין גרופע זאָל ביי דער אַנדערער זען די גוטע פּאָזיטיווע זייטן. אין מיינע אויגן זיינען די שוואַכסטע זייטן ביי ליעסינ'ען געווען: דאָס ניט זיין איבערקלייבעריש אין וואָרט; דער מאַנגל אין חוש פאַר צמצום און סוגעסטיע; זיין צו אימפעטיקער, זיך פאַרכלינידיקער ריטם; זיין שענקען מער אויפמערקזאַמקייט דער טעמע און דעם גאַנצן ליד איידער דער אויסאַרבעטונג פון דער איינצלנער שורה, און דער עיקר דאָס, וואָס זיין פּאָעטישער אידיאָם איז געווען אַ פאַרעלטערטער. אַט די שוואַכע זייטן זיינען האָבן קיינמאָל ניט דערלאָזן, אַז איך זאָל קאָנען זען די גאַנצע דיכטערישע געשטאַלט ליעסינ'ס.

איך האָב אָבער פונדעסטוועגן שטענדיק דאָך געוואוסט, אַז ליעסין איז אַן עכטער און קערנדיקער פּאָעט. פונקט אַזוי עכט און קערנדיק און אפשר נאָך מער ווי די אַנדערע פון זיין דור, וואָס האָבן געלאָזן נאָך זיך גרעסערע געמען ווי ער. זינט יענעם זומער ווען איך האָב דערקענט דעם גאַנצן מענטשן ליעסין, ווייס איך, אַז ער האָט אַ חוץ דעם אויך פאַרמאַגט אַ סך אידיש און וועלטליך וויסן, אַ פענאַמענאַלן זכרון, אַ חריפות'דיקן מוח און אַ גרויס האַרץ.

וואָס האָבן שאַרף באַנומען און זיך טיף אָפּגערוּפּן אויפן שווערן גורל פון זיין פּאַלק און די גרויסע האַפּענונגען פון דער מענטשהייט איף אַ בעסערער און גערעכטערער וועלט-אַרדנונג.

אַבער דער גורל פון אידן איז אים מער אָנגעגענגאָען ווי דער גורל פון דער מענטשהייט. אין יענעם זומער זיינען אין ארץ-ישראל פאַרגעקומען אַראַבישע אָנפאַלן אויף אידן און אויך שאַרפע צוזאַמענשטויסן צווישן די אַראַבישע אָנפאַלער און די אידישע באַשיצער. אין יענעם זומער האָט היטלער געסטראַשעט טשעכאָסלאָוואַקיע, און ענגלישע דיפּלאָמאַטן זיינען ספּעציעל געשיקט געוואָרן קיין פּראָג כלומר'שט אונטערזוכן, צי היטלער'ס טענות וועגן סודעטנלאַנד האָבן אַ האַפט, אין דער אמת'ן אָבער אויסצואיבן אַ דרוק אויף דער טשעכאָסלאָוואַקישער רעגירונג, אַז זי זאָל נאָכגעבן היטלער'ס פּאַדערונגען און אָפּגעבן סודעטנלאַנד צו דייטשלאַנד.

די צייטונגען זיינען דעמאָלט געווען פול מיט ביידע סאַרטן ידיעות. ליעסין און איד האָבן ביידע געהאַט אויסגעשריבן די ניו יאָרקער „טיימס“. אַלע אינדערפרי זיינען די דאַטשניקעס אַרויס פאַרן טויער פון דער קאַלאַניע און געוואַרט אויף דעם פּאַסטוואַגן, וואָס איז אַלעמאַל אָנגעקומען פינקטליך אין אַ באַשטימטער צייט. אַז איד האָב געקראָגן די „טיימס“ האָב איד דאָס ערשטע געלייענט די נייעס וועגן טשעכאָסלאָוואַקיע. אַז ליעסין האָט געקראָגן די „טיימס“ האָט ער פריער פון אַלץ אויסגעזוכט די ידיעות וועגן ארץ-ישראל. ליעסין האָט באַמערקט, אַז איד כאַפּ זיך פריער פון אַלץ ליענען די נייעס וועגן טשעכאָסלאָוואַקיע און עס האָט אים אָפּנים שטאַרק פאַרדראַסן. עטליכע פרימאַרגנס האָט ער גאָר ניט געזאָגט. איינמאַל אָבער האָט ער זיך ניט געקאָנט מער איינהאַלטן און אַ זאָג געטאָן צו מיר :

— איר זייט דאָך גאָר קיין איד ניט, אייזלאַנד. אַרט איך טאַקע גאַרניט דאָס וואָס ס'קומט פאַר אין ארץ ישראל ?

איד האָב אים פאַרזיכערט, אַז מיך אַרט עס שוין גאָר. נאָר וואָס דען ? איד כאַפּ זיך פריער ליענען די ידיעות וועגן טשעכאָסלאָוואַקיע, ווייל ענגלאַנד'ס האַנדלונג דאַרטן ווייזט ווי אַזוי זי וועט האַנדלען קעגן אונז אין ארץ-ישראל, און ווי אַזוי זי האַנדלט שוין אין ארץ-ישראל. אָבער, ליעסין האָט געשאַקלט מיטן קאַפּ. מיין ענטפּער האָט אים ניט צופרידגעשטעלט.

די מערסטע פון די, וואָס זיינען דעמאָלט געקומען צו ליעסינען האָבן צו אים אַרויפגעקוקט מיט יראת-הכבוד, און געקוקט אים אין מויל אַריין ווען ער האָט עפּעס דערציילט, הגם ער איז געווען אַ כבד-פה, ניט קיין גוטער דערציילער, און דערציילט האָט ער כמעט נאָר וועגן זיך אַליין, און ווי מיר אַלע ווען מיר דערציילן וועגן זיך, איז אין זיין דערציילן געווען מער ווי אַ שמץ פון באַרימעריי. ווען איד פּרואוו זיך איצט דערקלערן פאַרוואָס

די מענטשן האָבן דעמאָלט אזוי געשפּאַנט זיך צוגעהערט צו דעם וואָס ליעסין האָט דערציילט, מיין איד, אַז דאָס האָט זיך גענומען דערפון, וואָס דערציילט האָט ער נאָר וועגן זיין גייסטיקער אַנטוויקלונג און זיינע צוהערער האָבן דורך דעם דערוען פאַר זיך אַמענטשן, וואָס האָט געדאַרפט דורכמאַכן אַ סך ראַנג-לענישן און קאַמפּן מיט זיך אַליין אין זיינע איבערגאַנגן פון אַ טיף-פרומען, איינגעוואַרצלטן טראַדיציאָנעל אידישן לעבן צו פרייער וועלטליכקייט; פון לומדישער עילווישקייט צו גרויס אַלעמנטשליך וויסן; פון ענגן רבנישן און לומדישן יחוס אין אַ הייסן סאַציאַליסטישן קעמפּער פאַר די מאַסן און פאַר אַ נייער, שענערער און בעסערער וועלט.

דאָס אינטערעסאַנטסטע דערביי איז אַבער געווען, וואָס ביי אַלע מע-טאַרמעפּאָזן, דורך וועלכע ער איז דורכגעגאַנגען אין זיין גייסטיקער אַנטוויק-לונג האָט ער קיינמאָל ניט געקאַנט פאַרגעסן דעם למדן און דעם רבנישן יחסן אין זיך. ער האָט געצויגן זיין יחוס פון דורות און דורות רבנים, וואָס זיינען צוריקגעגאַנגען ביון זיבעצענטן און זעכצענטן יאָרהונדערט, און ער האָט זיך שטאַרק געגרויסט מיט זיי. איינמאָל איז צוליב דעם אַפילו געקומען צו אַ שטיקל קאַמישע סצענע. צווישן די שרייבער, וואָס האָבן זיך יענעם זומער געפונען אין און אַרום דער קאָלאָניע איז אויך געווען מנשה אונגער. ער האָט עטליכע וואָכן פאַרבראַכט אַרום אַנדערהאַלבן מייל פון דער קאָלאָניע. ווי אַלע אַנדערע שרייבער און קינסטלער, וואָס האָבן זיך דאַרטן געפונען, איז ער אויך געקומען צו ליעסינען. איין טאַג איז אין אַ שמועס געקומען צו רייד וועגן יחוס. און עס האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז ליעסין און אונגער האָבן זיך ביידע מיחס געווען מיט די זעלביקע רבנים און גדולים, וואָס האָבן געלעבט און געווירקט אין פאַרשיידענע אידישע קהלות פון דייטשלאַנד, בעהמען און פּוילן מיט עטליכע הונדערט יאָר צוריק.

ליעסין איז אויף אַ ווייל געוואָרן אויסער זיך פון דעם. אים האָט זיך בשום אופן ניט געוואָלט גלויבן, אַז ער, דאָס אייניקל און אור-אייניקל פון גרויסע ליטווישע רבנים און מתנגדים, זאָל ציען דעם זעלביקן יחוס, וואָס אונגער, דער זון, אייניקל און אור-אייניקל פון חסידישע רביים אין גאַליציע. עפעס איז אויסגעקומען ווי ליעסין וואָלט זיך געפילט באַ'גזול'ט דערפון, און געהאַלטן אין איין אויסרופן: ס'קאָן ניט זיין!

אגב האָט ליעסין, געטריי צו דער שטרענג מתנגדיש-לומדישער און רבנישער אַטמאָספּערע, אין וועלכער ער איז אויסגעוואַקסן, ניט ליב געהאַט דאָס חסידות. ער האָט דאָס חסידות אויך ניט געקאַנט באַנעמען ווי עס דאַרף צו זיין. צום בעסטן זעט מען דאָס ווען מען פּראווט פאַרגלייכן זיין ליד „דער באַהעלפּער“, אין וועלכן ער פאַרהערליכט דעם פאַטער פון חסידות, דעם בעל-שם-טוב מיט זיין ליד „פּראַנציסק פון אסיס“.

גיט ער איבער בלויז דאָס, וואָס עס ווערט אין די ביכלעך דערציילט וועגן דעם גרויסן קאָטוילישן מיסטיקער, און אַזוי קאַרג, אַז ס'באַקומט זיך בלויז אַ צעטל פון די מעשים, וואָס ווערן דעם מיסטיקער נאַכדערציילט. און דאָך פילט זיך, אַז ליעסינ האָט געהאַט פאַר אים גרויס באַוואַנדערונג און פאַר-ערונג. אין דעם ערשטן, פאַרקערט זשאַלעוועט ניט דער פּאָעט קיין „שאַפונג“ און ווייזט אונז דעם וואַנדערליכן „באַהעלפער“ ווי ער גייט אַרויס אין אַ זומערדיקן אינדערפרי און קלייבט צונויף אידישע קינדערלעך. נאָר אַנשטאַט צו פירן זיי אין חדר אַריין, פירט ער זיי אין וואַלד אַריין. און דער וואַלד וואַקסט מיט זיינע ריזיקע, גאַלד־שפּיזיקע, רויט־שטאַמיקע סאַסנעס. און עס וואַקסט די איינזאַמקייט „פול מיט סומנעקייט“. אָבער די אידישע קינדער שרעקן זיך ניט. ווייל זיי שפירן „אין יעדן טראַט, אַז זיי גייען, ווי חנוך, מיט גאַט“. און זיי זעען ניט די מורא פון דעם געדיכטן וואַלד, נאָר גאַט'ס חסד און גאַט'ס חן. דער באַהעלפער צעזינגט זיך, די קינדערלעך צעזינגען זיך, און עס „זינגט דורך זיבן הימלען הויך אַ שול, מיט צדיקים אין עטרות פול“ און מיט זיי זינגט דער גאַנצער וואַלד און „דער גרויסער פרק שירה שאַלט“ פון אַלע חיה'ס, אַלע עופות, אַלע ווערעמלעך, אַלע גראַזן און אַלץ וואָס איז דאָ אין דומם און צומת. נאָר מיט צער שטייען דער מכשף און זיין האַר, דער אשמדאי. ווייל זיי „זעען דעם באַהעלפער ווי ער גייט, און אַ נייע וואַנדערליכע פרייד אויפן פאַלק ישראל גייט מיט אים מיט, און עס זינגט דער וועלטאַל אין זיין שטים. ביידע שטייען שוואַרץ און ברומען: „דער בעל־שם־טוב איז געקומען! דער בעל־שם־טוב איז געקומען!“

און דאָך און דאָך פילט זיך דווקא אין דער פאַרכליינעטקייט און איבער־געזאַלצנקייט, אַז דער פּאָעט אַליין איז קאַלט צום בעל־שם־טוב, און איז קאַלט צום גאַנצן ענין, און אַז „דער באַהעלפער“ איז פאַר אים געווען ניט מער ווי אַ גוטע טעמע, וואָס ער האָט פאַרשוט און געמוזט פאַרשושן, ווייל אין תוך האָט דער בעל־שם־טוב פאַר ליעסינ'ען ניט געקאַנט זיין מער ווי אַ טעמע. אין שמועסן וואָס איך האָב געהאַט מיט ליעסינ'ען האָב איך אים געזאָגט, אַז ווען איך הער אים ריידן און ווען איך לייען זיינע לידער ווייס איך פאַרוואָס דער ווילנער גאון האָט גענומען אַזאַ פיינטליכע שטעלונג צו חסידות. וואַרים ער איז סוף־כל־סוף געווען אַקינד פון יענער ליטוויש־לומדישער שיטה, וואָס האָט ניט גורס געווען קיין חריפות אָן בקיאות, און ביי וועלכער חריפות איז אין תוך געווען ניט מער ווי בקיאות. גאונות איז ביי דער שטה הויפט־זעכליך זכרון. און געדענקען קאָן מען נאָר דאָס, וואָס איז שוין דאָ, פאַרשריבן און אַנגענומען. ממילא קוקט מען מיט חשד אויף אַלץ וואָס איז ניי און ניט פאַרשריבן פון פריער. גייט מען צו אַן ענין דאַרף מען גרינטליך קענען דעם ענין פון אַלף ביז תיו. און שרייבט מען וועגן אַן ענין דאַרף מען איבער־

געבן אין דעם געשריבענעם אַלץ, וואָס מען זוייס וועגן אים און ווי עס איז שוין איבערגעליפערט געוואָרן פון פריער. מען קאָן און מען מעג געבן אַן ענין אַן אַנדערן אויסטייטש. ביים למדן פון דער שיטה איז דאָס אַ רשות, ביים פּאָעט — אַ חוב. וואָרים אויב ניט, וואָס איז דאָ דער פּאָעט מחדש? אַבער קומען מיט אַבסאָלוט נייעס — דאָס קען די שיטה ניט סובל זיין. באַנוגענען זיך מיט אַ פונק און פּאַרלאָזן זיך אויף אים, אַז ער וועט ליכטיק מאַכן אין מוח און האַרצן, און דורך דעם וועט מען דערשפּירן דאָס גאַנצע פּייער, דאָס טאָר מען אָדאי ניט. דאָס חסידות האָט זיך באַנוגנט מיט פונקן און מיט זיי געזוכט ליכטיק צו מאַכן דעם וועג פאַר דעם אויסדער-וויילטן יחיד, דעם צדיק, וואָס אַרבעט אויף זיך צו קומען צו מדרגות, און פאַר דעם גרויסן עולם וואָס באַהעפט זיך אַן אים און לעבט אין שיינ פון זיין ליכטיקייט.

דער מאַדערנער פּאָעט באַנוגנט זיך אַפט מיט אַ פונק, אַ רמז און סוגעסטיע, ליעסין האָט דאָס ניט געקאָנט. אים איז דאָס בטבע געווען פרעמד. יעדן ענין וואָס ליעסין האָט באַהאַנדלט, האָט ער אין זיינעם אַ ליד געגעבן אויספירליך מיט אַלע זיינע פרטים ווי ער האָט זיי געקענט פון פריער. אַמאָל זיינען די פרטים געווען בלויז אַנגעצייכנט בקיצור, און אַמאָל האָט ער יעדן איינעם אָדער די מערסטע פון זיי עלאַבאָרירט. פּרוואון אַרויסכאַפן איין שטריך פון אַמענטשן און דורך אים וועלן ווייזן דאָס וויכטיקסטע פון דעם געגעבענעם מענטשן און ממילא שוין אַן אַנונג פון דעם גאַנצן מענטשן, דאָס וואָלט ער ניט געקאָנט, ווען ער זאָל געווען אין זיינע לידער פּרוואון געבן מענטשליכע כאַראַקטערן.

אים איז אויך געווען פרעמד דער עסק פון געבן אַ שטימונג פון אַ מאַמענט, וואָס קאָן אַמאָל באַלויכטן דעם גאַנג פון אַ גאַנצן לעבן. ווען מען לייענט חסידישע ספּרימלעך דערזעט מען ווי נאָענט דאָס חסידות איז אין אַזוינע זאַכן געווען צו דער מאַדערנער פּאָעזיע.

5

פון ליעסינ'ס שטיבל ביון טויער פון דער קאַלאַניע איז געווען אויס-געלייגט אַ וועג פון ברעטער. דאָס האָט אהרן ראַפּאַפּאַרט געלאָזט אויסלייגן דעם וועג אויף ליעסינ'ס פּאַרלאַנג, צוליב רחל'ען. אַליין גיין האָט זי, ווי שוין געזאָגט, ניט געקאָנט. און מען האָט זי געמוזט פירן. און פירן זי אויפן גראַז האָט מען אויך ניט געקאָנט, ווייל די קינדערשע, פאַרקריפלטע פּיסלעך, וואָלטן אין גראַז ניט געקאָנט זיך נאַכשלעפּן אַפילו אַ טראַט, ווען אַפילו מען וואָלט זי געפירט.

איבער אַט דעם בריקל, וואָס איז געווען אַ צוויי הונדערט פּוס לאַנג, האָט ליעסין געפירט זיין טאַכטער שפּאַצירן צוויי מאָל אַ טאַג. טיילמאָל האָט עס געטאַן ניט ער, נאָר זיין שוועגערין, ביילע, פירן זי האָט מען געמוזט, מחמת די דאַקטוירים האָבן געזאָגט, אַז זי מוז האָבן באַוועגונג. אָבער פירן רחל'ען איז גאָר ניט געווען פון די לייכטע זאַכן. פאַקטיש האָט מען זי ניט געקאַנט פירן, נאָר געמוזט שלעפּן. ליעסין אָדער ביילע האָט זי גענומען פאַרן אַרים, און קליין ווי זי איז געווען אין וואַקס, איז זי געהאַנגען אויפן אַרים ווי אַ שווערע משא. נאָך אַזאָ „שפּאַציר“ איז ליעסין אָפט געווען אינגאַנצן באַדעקט מיט שווייס. איינמאָל איז רחל'ע געפאַלן אויפן שפּאַציר און מיט זיך מיטגעשלעפּט איר פאַטער. ליעסין האָט שוין דעמאָלט געהאַט אַ קראַנק האַרץ, און אויפשטעלן זיך פון דעם פאַל, און נאָך דערצו אויפהייבן רחל'ען, איז פאַר אים געווען אַ צו גרויסע אָנשטרענגונג. ער האָט זיך טאַקע תיכף געמוזט לייגן אין בעט אַריין און איז געבליבן ליגן אין בעט עטליכע טעג.

ביילע האָט אַמאָל געמוזט זיין זייער שיין, ווי אַלט זי איז געווען יענעם זומער אין דער קאַלאַניע — ווייס איך ניט. ווי אַלט זי איז געווען, ווען איר שוועסטער איז געשטאַרבן פון שווינדזוכט און איבערגעלאָזט נאָך זיך די וויסטע יתומה, דאָס ווייס איך אויך ניט. איך ווייס נאָר, אַז ווען איך בין דאָס איינאיינציקע מאָל געווען אין ליעסינ'ס הויז, אַ צוויי, צי דריי יאָר נאָך איר שוועסטער'ס טויט, איז די קאַליקע שוין געווען אויף אירע הענט, און זי האָט אויך אויפגעפאַסט אויף איר שוואַגער און אויף דער באַלעבאַטישקייט. ווען איך בין אין דער באַגלייטונג פון אַ דאַמע דעמאָלט אַריינגעקומען אין ליעסינ'ס הויז, האָט ביילע געפּראָגן אויף זיך אַ ברייט פאַרטוך און איר קאַפּ איז געווען פאַרבונדן מיט אַ פאַטשיילע, ווייל זי איז גראָד געווען פאַרנומען מיט ראַמען דאָס הויז, איר איז מסתמא ניט געווען אָנגענעם אַזוי געזען צו ווערן פון אַ פּרעמדן מאַנסביל. מיר איז ניט געווען אָנגענעם צו זיין אין הויז, ווען זי איז געווען אין דעם הולך. דער רעזולטאַט איז געווען, אַז אונזערע בליקן האָבן זיך אויסגעמיטן און אין דער קורצער צייט, וואָס איך האָב דאָרט פאַרבראַכט, האָב איך אַפילו ניט געקאַנט שאַפן זיך קיין באַגריף ווי אַזוי זי זעט אויס. עטליכע און דרייסיק יאָר שפּעטער איז די וויסטע יתומה נאָך אַלץ געווען אויף אירע הענט און זי האָט נאָך אַלץ אויפגעפאַסט אויף איר שוואַגער און אויף דער באַלעבאַטישקייט.

אַט די צוויי לאַסטן און די לאַסט פון יאָרן האָבן, נאַטירליך, געטאַן דאָס זייעריקע. אָבער שפורן פון אַמאָליקער שייניקייט זיינען נאָך אַלץ געווען אויף איר פנים, די פיגור גלייך, און דער גאַנג לייכט. גאַרניט לויט אירע יאָרן. ווען אַ פּרעמדער האָט זי געזען זיצן אויפן גאַניק מיט ליעסינ'ען און

רחל'ען, האָט ער בשום אופן ניט געקאָנט וויסן, אַז דער מאָן, לעבן וועמען זי זיצט, איז נאָר איר שוואַגער, ווייל איר האַלטונג איז געווען אַ היימישערע און אינטימערע.

עס זיינען אָבער אויך געווען טעג, ווען ביילע איז געזעסן פאַראומערט און דערשלאָגן. אין אַזוינע טעג האָט מען אַמאָל געקאָנט הערן צווישן די פרויען אין דער קאַלאַניע באַמערקונגען, וואָס האָבן געוויזן, אַז זיי טראָגן זיך אַרום מיט אַ שטילן תרעומות אויף ליעסינ'ען. אַרויסזאָגן אָפּן וואָס זיי פאַרדריסט האָבן זיי ניט געקאָנט. ס'איז פאַרט געווען ליעסין און אַלע האָבן זיי געהאַט יראַת־כבוד פאַר אים. אָבער פון אַ מורמעל טאָן אין דער שטיל האָט מען זיך ניט אַלעמאָל געקאָנט איינהאַלטן. פון אַ וואָרט דאָ און אַ וואָרט דאָרט האָט מען געקאָנט אַרויסדרינגען, אַז די פרויען פאַרדריסט, למאי ליעסין האָט ניט חתונה געהאַט מיט זיין שוועגערין נאָך דעם ווי זיין פרוי איז געשטאַרבן.

פאַרוואָס ער האָט טאַקע ניט חתונה געהאַט מיט ביילע'ן, דאָס האָט קיינער ניט געוואוסט. דאָס האָט מען געפרוואווט טרעפן, און עס זיינען אַרויס־געזאָגט געוואָרן צוויי מיינונגען. איינע איז געווען, אַז די מניעה איז געווען ניט פון אים, נאָר פון איר. ביילע, די טאַכטער פון סמאַרגאַנער רב, איז איר גאַנץ לעבן, טראָץ איר רעוואָלוציאַנערער פאַרגאַנגענהייט, פאַרבליבן אַ רבי'ס אַ טאַכטער, מיט די עטישע באַגריפן פון אַ רבי'ס אַ טאַכטער, היפש איי־בערגעטריבן פון איר אייגענעם קאָדעקס. זי האָט פשוט ניט געקאָנט חתונה האָבן מיט ליעסינ'ען נאָך איר שוועסטער'ס טויט, פונקט ווי זי וואָלט אים ניט געקאָנט צונעמען פון איר ביים לעבן.

„באַבקעס“, האָט אַ זאָג געטאָן אַ פרוי, ווען זי האָט געהערט די דאָזיקע מיינונג. „באַבקעס!“ האָט אויך געזאָגט די זעלביקע פרוי, ווען עס איז אַרויס־געזאָגט געוואָרן די אַנדערע מיינונג, אַז ליעסינ'ען איז געווען אַזוי הייליק דער אַנדענק פון זיין פאַרשטאַרבענער פרוי, אַז ער האָט מער מיט קיינעם ניט געוואָלט חתונה האָבן. און דאָס רעטעניש איז פאַרבליבן אַ רעטעניש.

אין די עטליכע טעג, וואָס ליעסין איז געלעגן אין בעט, האָט ביילע, נאַטירליך, געמוזט פירן רחל'ען שפאַצירן איבערן בריקל ביידע מאָל אין טאָג און אַזוי ווי דער גאַנצער עול פון דער באַלעבאַטישקייט איז אויך געלעגן אויף איר, און אחוץ אַרומגיין אַרום רחל'ען, האָט זי אויך געמוזט אַרומגיין אַרום ליעסינ'ען, האָט זי אויסגעזען זייער מיד, און מיט דער מידיקייט איז אויך געקומען אַן אויסדרוק פון געוואָלדיקער דערשלאָגנקייט. איינמאָל האָט זי זיך אין אַ פאַרנאַכט אַוועקגעזעצט אויפן גאַניק אַפרוען איינע אַליין. ליעסין און רחל'ען זיינען פאַרבליבן אינעווייניק אין שטיבל. מיטאַמאָל האָט זיך איר גלייכע פיגור אויסגעבויגן פאַראויס, ווי טיף פאַרטראַכט אין

זיך, האָט זי זיך אָנגעהויבן פאַמעליך וויגן אין דער ברייט. מיין איינדרוק איז געווען ווי אַלץ אין איר וואָלט פּלוצים אויסגעשריען: „אויף וואָס האָב איך גע'פטר'ט מיין לעבן?“

ווען איך האָב דערויף אויפּמערקזאַם געמאַכט אַנאַ מאַרגאָלין, איז זי געוואָרן אין כּעס אויף מיר: „און אויף וואָס האָבן מיר אַלע גע'פטר'ט אונזער לעבן?“ האָט זי געפרעגט.

נאָך יענע עטליכע טעג איז לייעסין מער ניט געווען דער זעלביקער. פון איצט אָן האָט מען אים מער ניט געזען אַזוי אָפט אויפן גאַניק, און דעמאָלט, ווען מען האָט אים יאָ געזען, איז אויף זיין פנים זעלטן געווען אַ שמיכל. רחל'ע האָט אַפּנים געפּילט, אַז איר פּאָלן, וואָס האָט מיטגעשלעפּט איר טאַטן, איז פאַר אים געווען שעדליך. דאָס האָט זי אַליין געמאַכט קראַנק און גערייצט.

איר גערייצטקייט ווידער האָט פון דער אַנדערער זייט צוריק געווירקט שעדליך אויף לייעסינ'ען. אַזוי, אַז ס'איז אַפּילו געקומען דערצו, אַז לייעסין זאָל, קעגן זיין טבע, וועגן דעם זיך זשאַלעווען פאַר אַנדערע. ער האָט אַפּנים געדאַרפּט זיך אַראָפּריידן פון האַרצן און ס'האָט אים ניט געאַרט פאַר וועמען ער טוט עס. איין אין דער פרי ווען מיר זיינען געשטאַנען אויפן וועג פאַרן טויער פון דער קאַלאַניע נאָכן אָפּנעמען די פּאַסט, האָט לייעסין מיר דערציילט, אַז רחל'ע האָט די נאַכט פּריער ניט געקאַנט שלאָפּן. אַזוי גרויס זיינען געווען אירע פיזישע יסורים, אַז זי האָט געסטראַשעט, זי וועט זיך עפעס אַ מעשה אַנטאָן, דאָס לעבן נעמען, און ער, דער טאַטע, האָט מיט ווייטיק געטראַכט: „בינסט דאָך אַזוי געשלאָגן, אַז דו קאַנסט אַפּילו דאָס ניט טאָן!“ קוים האָט לייעסין דאָס אַרויסגערעדט, האָט ער זיך דערשראַקן פאַר זיינע אייגענע רייד, אַ פּאָך געטאָן מיט דער האַנט ווי ער וואָלט מיר וועלן זאָגן „צו וואָס אַ מענטש קאָן זיך אַלץ דערריידן!“ זיך אַ קער געטאָן פון מיר און שנעל אַוועק צו זיין שטיבל.

עס איז שוין געווען אין מיטן חודש אויגוסט ווען לייעסין איז ענדליך אַביסל צוריקגעקומען צו זיך. דאָס איז געווען נאָכדעם ווי זיין סעקרעטאַר, קרעפּליאַק, האָט אים פון ניו יאָרק גערופן צום טעלעפּאָן און געלאָזט וויסן, אַז דער נייער נומער „צוקונפּט“ מוז גלייך אָפּגעשלאָסן ווערן. דער דרוקער רייסט די פּאַלעס און לאָזט ניט אָפּ. אַ נומער „צוקונפּט“ האָט ניט געקאַנט אָפּגעשלאָסן ווערן אָן לייעסינ'ס לייטאַרטיקל און אָן לייעסינ'ס אַ ליד, און ביידע זאָכן האָט לייעסין זיך ניט געזעצט שרייבן ביז די לעצטער מינוט.

זעצן זיך שרייבן איז פאַר אים געווען זייער שווער. אַבער קוים האָט זיך אַוועקגעזעצט איז ער ניט אויפּגעשטאַנען ביז ער האָט ניט געהאַט פאַרטיק

דעם לייטארטיקל אָדער דאָס ליד, און ניט זעלטן ביידע זאָכן מיט אַמאָל. מערסטנס פלעגט דאָס זיין ביינאַכט. איינע פון ליעסינ'ס גרויסע שוואַכקייטן איז געווען דאָס ליענען לידער פאַר אַנדערע. וועגן וואָס מען האָט ניט געזאָלט רייזן האָט ער זיך דערמאַנט, אַז וועגן דעם ענין וועגן וועלכן מען רעדט האָט ער אַמאָל געהאַט אַ ליד אָדער גאַר אַ גאַנצע סעריע לידער, און באַלד טאַקע גענומען ליענען פון אויסנווייניק דאָס ליד אָדער די סעריע לידער. אין יענער צייט האָט ער שוין געהאַט ביי זיך איינגעניטע אָבער נאָך אַן טאָולען אַלע דריי ביכער פון זיינע געזאַמלטע לידער, און ביי דער מינדסטער געלעגנהייט פלעגט ער אָפּשטעלן אויפן וועג, צי אויפן פעלד וועמען עס איז פון די שרייבער, וואָס האָבן זיך געפונען אין און אַרום דער קאַלאָניע און ליענען פאַר זיי גאַנצע סעריעס פון זיינע ביכער אַרויס. דאָס זיינען אַלץ שוין געווען געדרוקטע לידער. איך געדענק אָבער ניט, אַז ער זאָל פאַר פרעמדע אין דער קאַלאָניע ווען עס איז ליענען איינס פון זיינע גאַר וואָס אָנגעשריבענע, נאָך ניט געדרוקטע לידער. קוים האָט ער אָנגעשריבן אַ ליד האָט ער עס תיכף איבערגעלייענט פאַר זיין שוועגערין און זיין טאַכטער. פאַרשטייט זיך, אַז זיי איז שטענדיק געפעלן געוואָרן אַלץ, וואָס ער האָט אָנגעשריבן. אָבער ווי אַלע דיכטער האָט ער גלייך דערשפירט ווי ווייט זיינס אַ ליד איז זיי ווירקליך געפעלן געוואָרן.

דאָס ליד וואָס ער האָט אָנגעשריבן פאַר יענעם נומער „צוקונפט“ איז אַפנים שטאַרק געפעלן געוואָרן אי ביי לעזן און אי רחל'ען. וואָרים ליעסין איז אויף מאָרגן אַרומגעגאַנגען דעם גאַנצן טאָג מיט אַ גליקליכן שמייכל אויפן פנים ווי אַ קינד. עטליכע טעג האָט ער זיך געפילט זייער גוט. און ווי שטענדיק ווען ער האָט זיך געפילט גוט, האָט ער זיך ליב געהאַט צו באַרימען מיט זיין פיזישער גבורה און האָט זי דעמאָנסטרירט מיט אַ האַנט-דרוק ביי וועלכער מען האָט זיך געקאַנט זען מיט דער עלטער-באַבען, אַזוי שטאַרק איז געווען זיין גריף. אָבער דער דאָזיקער שטאַרקער גריף האָט אָפּגענאַרט. וואָרים ליעסין איז שוין דעמאָלט געווען זייער אַ קראַנקער מענטש.

באַלד נאַכדעם האָט ער מיטאַמאָל אָנגעהויבן ווערן זייער אומרואיק. וואָס איז? צו אים זיינען דערגאַנגען אַלערליי קלאַנגען וועגן דער „צוקונפט“. ער האָט שוין דעמאָלט אַ לאַנגע צייט געהאַט געוואוסט, אַז אין דער „פאַר-ווערטס“-אַסאָסיאָיאַן, וואָס האָט אַרויסגעגעבן די „צוקונפט“, איז דאָ אַ גרויסער צד, וואָס וויל אָפּשטעלן דעם זשורנאַל, צו וועלכן מען האָט דערלייגט שווערע טויזנטער יעדעס יאָר. צווישן די, וואָס האָבן דוקא געוואָלט אויפגעבן די „צוקונפט“, איז אויך געווען אַב. קאַהאַן, דער רעדאַקטאָר פון „פאַרווערטס“, וועמען ליעסין האָט געהאַלטן פאַר זיינעם אַ פּערזענליכן שונא. ניט דערלאָזט, אַז די „צוקונפט“ זאָל אָפּגעשטעלט ווערן, האָט ב. וולאַדעק, דער דעמאָליקער

געשעפטס־פארוואלטער פון „פארווערטס“, וואָס איז געווען ליעסינ'ס גאָר אַ נאָענטער פריינט און פאָרערער. אין יענע טעג איז צו ליעסינ'ען דערגאנגען אַ קלאַנג, אַז די „פאָרווערטס־אַסאָסיאָיאַישאַן האָט באַשלאָסן שטאַרק צו שניידן דעם בודזשעט פון דער „צוקונפט“, און אַ צווייטער — אַז ניט געקוקט אויף וולאָדעק'ס איינשטעלונג, האָט די אַסאָסיאָיאַישאַן באַשלאָסן דעם זשורנאַל אין גיכן אינגאַנצן אָפּצושטעלן. ביידע קלאַנגען האָבן זיך אַרויסגעשטעלט פאַר פאַלש. קיין איינער פון די באַשלוסן איז פון דער אַסאָסיאָיאַישאַן דעמאָלט ניט אַנגענומען געוואָרן. ליעסין האָט אָבער פון די קלאַנגען, וואָס זיינען דער־גאַנגען צו אים, אַרויסגעדונגען, אַז דער צד, וואָס וויל דעם זשורנאַל אָפּ־שטעלן, ווערט שטאַרקער, און וולאָדעק'ס צד ווערט שוואַכער. דאָס האָט אים באַאומרויאַקט און דאָס האָט אים געמאַכט נערוועז און נידערגעשלאָגן. אַלע ווייסן, אַז אויפּרעגונג איז פאַר האַרץ־קראַנקע ווי סם. ליעסין האָט זיך איצט שטאַרק אַנגעהויבן קלאַנגן אויפן האַרץ. יענע טעג זיינען געווען די שענסטע אין דער קאָלאָניע. נאָר אין די פאַרטאָגן און פריע פרימאַרגנס זיינען איבער די קאָלאָניע געהאַנגען שווערע נעפלען. די טעג אָבער זיינען געווען הערליכע. ערשטע רויטע בלעטער אויף שומאַק־קוסטעס און אין די גיפטיקע אַיווי־געוויקסן, האָבן נאָר אונטערגעשטראַכן דאָס זאַפטיקע גריין, דורכגע־וואַרפן מיט ווייס, איבערן גאַנצן האַלב־רונדיקן טאָל, איבער וועלכן די קעטסקיל בערג האָבן געטורעמט העכער און בלויזער ווי שטענדיק, עס זיינען אויך געווען אויסערגעוויינטליכע זון פאַרגאַנגען אין די פאַרנאַכטן. אָבער די טעג זיינען געוואָרן אַלץ קלענער און די נעכט אַלץ לענגער. וואָס לענגער די נעכט זיינען געוואָרן אַלץ לענגער האָט געדויערט ליעסינ'ען איינצושלאָפן, אַפילו מיט דער הילף פון פאַרגרעסערטע דאָזעס שלאַף־פילן. פון די גרויסע דאָזעס שלאַף־פילן איז ער נאָכדעם האַלבע טעג אַרומגעגאַנגען ווי שכור. ליעסין איז דעריבער מיט יעדן טאָג געוואָרן אַלץ אומרויאַקער און ער האָט אַנגעהיבן ציילן די טעג, וואָס זיינען פאַר אים נאָך פאַרבליבן צו זיין אין דער קאָלאָניע. און ער איז טאַקע געווען פון די ערשטע, וואָס האָבן די קאָלאָניע פאַרלאָזט.

דאָס איז געווען אין די ערשטע טעג פון סעפטעמבער. אַרום צוויי וואָכן שפּעטער האָט ער אַנגעקלונגען צו מיר אין „טאָג“, אַז ער וואָלט מיך וועלן זען, ווען? אַפילו גלייך, אויב דאָס איז פאַר מיר ניט קיין טרחה. ער געפינט זיך אין אָפּיס פון דער „צוקונפט“־רעדאַקציע און ער וועט וואַרטן אויף מיר אונטן, אויף די טרעפּ פאַרן אַריינגאַנג צו דער „פאָרווערטס“־געביידע. אין עטליכע מינוט אַרום בין איך שוין געווען לעבן אים. וואָס ער דאַרף מיך זען? איבער אַ קלייניקייט. אין מיטן זומער האָב איך אים געהאַט דערציילט, אַז איך וואוין אין ניקערבאַקער ווילעדוזש, וואו איך האָב אַ „פענטהויז“

דירה, מיט אַ גרויסער טעראַסע. ער וואָלט אויך וועלן דינגען אַזאַ דירה, ווען ער זאָל קריגן אַ פּאַסיקע. רחל'ע ווערט אַלץ קראַנקער און נערוועזער. סיי אים און סיי ביילע'ן ווערט מיט יעדן טאָג אַלץ שווערער זי אַרונטערצופירן אויף אַ שפּאַציר. אויב ער זאָל קאָנען דינגען אַזאַ דירה מיט אַ טעראַסע, ווי איך האָב אים געזאָגט, אַז איך האָב, וואָלט דאָס פאַר אים געלייזט צוויי פּראָבלעמען מיטאַמאַל. אי מען וואָלט זיין רחל'ען ניט געדאַרפט אַרונטער-שלעפּן אונטן, אין גאַס, ווייל מען וואָלט דאָך זיך געקאָנט מיט איר דורכ-שפּאַצירן אויף דער טעראַסע, און אי ער וואָלט געקאָנט זיין נענטער צו דער „צוקונפּט"־רעדאַקציע און בכלל נענטער צו דער „פאַרווערטס"־געביידע, וואָרים די שונאים פון דער „צוקונפּט" האַלטן זיך אין איין פּאַרמערן, און ער פילט, אַז אויב ער וועט זיין נאָענט, און מען וועט אים אָפטער זען, וועלן די שונאים פון דער „צוקונפּט" זיך ניט דערוועגן צו טאָן וואָס זיי ווילן. איך האָב אים געזאָגט, אַז די בעסטע זאַך איז זיך דורכצוגיין מיט מיר עטליכע בלאַק ביז 10 מאָנאַטן סטריט, אַריינגיין אין אָפּיס פון דער פאַרוואַלטונג און אויסגעפינען צי זיי האָבן אַ ליידיקן פענטהויז־אַפּאַרטמענט צו פאַרדינגען, ווען מען קאָן דאָס טאָן? פאַר מיינעטוועגן שוין, גלייך. און מיר זיינען טאַקע באַלד אַוועק אין אָפּיס, אויסגעפונען, אַז אַ פענטהויז אַפּאַרטמענט איז פאַראַן צו פאַרדינגען און מען קאָן אים גלייך אַנקוקן. מיר זיינען טאַקע באַלד געגאַנגען אַנקוקן די דירה און ס'האַט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז ס'איז ניט פאַר ליעסינען. זי איז צו קליין און די טעראַסע איז זייער אַ שמאַלע. אויף איר וועט מען מיט רחל'ען ניט קאָנען זיך דורכשפּאַצירן.

מער האָב איך ליעסינען ניט געזען. אין פינף וואָכן אַרום האָט ב. וואַלדעק פּלוצים געקראַגן אַ האַרץ־אַטאַקע און איז געשטאַרבן. ליעסין האָט נאָך באַוויזן אַנצושרייבן אַ פרעכטיק ליד אויף וואַלדעק'ס טויט און נאָך זיין פּריינט'ס לוויה האָט ער אַליין געקראַגן אַ האַרץ־אַטאַקע און אויף מאַרגן, דעם 5טן נאָוועמבער, איז ער אַליין שוין אויך ניט געווען מער.

רחל'ע איז איצט געבליבן אינגאַנצן אויף ביילע'ס הענט. צען יאָר שפּעטער, ווען ביילע איז שוין געווען אַלט און צעבראַכן, איז רחל'ע נאָך אַלץ געווען אויף אירע הענט. זי האָט זי געמוזט אַנטאָן און זי האָט זי געמוזט שלעפּן פון אַרט צו אַרט. ווי אַזוי ביילע האָט דאָס גענומען — דאָס ווייסן נאָר די, פאַר וועמען ביילע האָט זיך פאַרטרויט, אויב זי האָט זיך פאַר עמיצן פאַרטרויט. טאַקע אייגן בלוט, טאַקע מיט ליבשאַפט און געדולד גענומען אויף זיך אַן עול, וואָס זי האָט אַזוי געטריי און געדולדיק געטראַגן אַזוי פיל יאָרן. אַבער מיר איז האַיאָר אויסגעקומען צו וואוינען זעקס חדשים אין איין הויז מיט אַ פּרוי, וואָס האָט געהאַט אויף די הענט פונקט אַזאַ פעקל ווי ביילע. אַ וואונדערליכע אַלטע געווען. די גוטסקייט און דאָס געדולד אַליין.

און דאָס פעקל איז געווען איר אייגן בלוט און פלייש. אַ וואונדער־שיינע טאַכטער פון עטליכע און דרייסיק יאָר, וואָס איז איבערגעפאַרן געוואָרן פון אַ לאַסט־אויטאָ. ווען זי איז געווען אַ מיידל פון אַ יאָר אַכצען. דאָס האָט פאַראַליזירט איר לייב. ביידע פיס אריע און איין האַנט זיינען אינגאַנצן פאַרקומערט געוואָרן. די צווייטע האַנט, כאַטש ניט פאַראַליזירט, איז געוואָרן שלאַבערדיק. פאַראַליזירט איז אויך געוואָרן איר לשון, אַזוי, אַז מען האָט קוים געקאַנט כאַפֿן וואָס זי וויל זאָגן. און דווקא האָט זי זיך געוואַלט באַטייליקן אין שמועסן, ווייל זי איז זייער אינטעליגענט און האָט אַן אייגענע מיינונג וועגן זאַכן. אויך זי מוז מען שלעפֿן, ווייל אַליין גיין קאָן זי ניט. אויך זי מוז מען אַנידערזעצן און אויפהייבן, ווייל אַליין קאָן זי עס ניט טאָן.

און זי איז אַ פרוי, מיט אַ פנים פון אַ שיינער, יונגער פרוי, און מסתמא אויך מיט פאַרלאַנגען פון אַ יונגער פרוי. פאַרלאַנגען פון אַ יונגער פרוי, האָט מען, אגב, געקאַנט אויך באַמערקן ביי רחל'ען, אין דער דער דערמאַנטער זומער־קאַלאַניע, באַזונדערס ווען צו איר פאַטער איז געקומען אַ מאַנספאַרשויך, זומערדיק אַנגעטאָן, אין קורצע הויזן. און ס'זיינען אויך געווען ווייבערשע אויסברוכן פון היסטעריע, ווער ווייסט אויב ניט פאַראַרזאָכט פון ווייבערשע פאַרלאַנגען.

אַבער עס זיינען געווען טעג, ווען איר וואונדערליכער מאַמע האָט ניט געקאַנט טראָגן די לאַסט, וואָס דער גורל האָט אַרויפגעלייגט אויף איר. געווען טעג, ווען זי האָט געוואַלט אַנטלויפן פון איר גורל, כאַטש אויף אַ האַלבע שעה אַנטלויפן. און איינמאַל האָט זי זיך פאַרטרויט פאַר מיר:

„פאַראַן טעג, ווען איך קאָן ניט מער; פאַראַן טעג, ווען איך פיל, אַז עס מוז נעמען אַ סוף; פאַראַן טעג, ווען איך וויל לויפן און שרייען ווי אַ ווילדע. אין אַזוינע טעג פאַרבייס איך די ליפן און בעט; גאָט באַרמהאַרציקער, שטאַרק מיך, אַז איך זאָל ניט פאַרלירן דאָס געדולד, אַז איך זאָל ניט טאָן קיין נאַרישקייטן!“

האָט אויך ביילע געהאַט אַזוינע טעג? ווער ווייס.

איין טאָג האָט זיך באַוויון אַ קורצע ידיעה אין די ענגלישע צייטונגען פון ניו יאָרק. „אַן עלטערע פרוי, ביילע טויזנער, איז אַרויסגעפאַלן אָדער אַרויסגעוואָרפן זיך דורך אַ פענסטער פון דער דירה, וואו זי האָט געוואוינט, און איז אויפן אַרט דער'הרג'עט געוואָרן.“ די אידישע צייטונגען האָבן אַביסל מער מאַריך געווען וועגן דעם, אַבער אויך ניט צופיל. אין די אידישע צייטונגען איז דערציילט געוואָרן, אַז ביילע טויזנער, די שוועגערין פון דעם באַליבטן פאַעט און זשורנאַליסט א. ליעסיך, האָט געהאַט אַ טבע צו געבן עסן די פייגעלעך אַלע אינדערפרי, באַלד נאַכדעם ווי זי איז אויפגעשטאַנען. ווען זי איז אַ טאָג פריער צוגעגאַנגען צום פענסטער, געעפנט עס און געוואַלט געבן

די פייגעלעך עסן, האָט זי פאַרלוירן דאָס גלייכגעוויכט און איז אַרויסגעפּאַלן. ווען שכנים האָבן דערהערט דעם קלאַפּ און זיינען געלאָפּן זען וואָס עס איז געשען, האָט מען זי שוין געפונען טויט.

דאָס איז, אין תּמצית, געווען די מעלדונג אין די אידישע צייטונגען. אָבער די, וואָס האָבן געוואוינט אין איין הויז מיט איר און זי געקענט, האָבן געוואוסט דעם אמת, אַז ביילע טויזנער, די שוועגערין פון א. ליעסינ, איז ניט אַרויסגעפּאַלן פון פענסטער, נאָר האָט זיך אַרויסגעוואָרפּן. רחל'ע, וואָס האָט איבערגעלעבט אי דעם טאַטן און אי די מומע, איז צוגענומען געוואָרן אין אַ היים פון אומהיילבאַרע, און אין לעצטן ווינטער איז אויך זי איינגעזאַמלט געוואָרן צו אירע אייגענע.

דאָס איינציקע, וואָס איז פאַרבליבן פון א. ליעסינ'ען, זיינען זיינע געזאַמלטע לידער אין דריי בענד, וואָס ליגן, ווי ער האָט מיט צער פאַראויס-געזאַגט, אין אַ קעלער און קלייבן אויף זיך שטויב.

אפשר וועלן די דאָזיקע פאַרצייכנונגען מיינע גורם זיין דערצו, אַז כאַטש אַ טייל פון זיינע אַמאָליקע חסידים און פאַרערער זאָלן זיך דערמאָנען אין זיין דיכטערישער ירושה, זען אַז מען זאָל זיינע ביכער אָפּשטויבן, אַרויסטראָגן פון קעלער און ברענגען צום עולם. אפשר וועלן זיך פאַרט געפינען בעלנים זיי צו לייענען. מען וועט זיך אפשר שעמען, וואָס מען האָט געלאָזט אַזאַ ירושה קלייבן אויף זיך שטויב. אָבער עס וועט זיך לוינען. פאַר אונז אַלעמען וועט זיך לוינען. ווייל מיר וועלן זיך באַקענען מיט איינעם פון די וויכטיקסטע פּאָעטן און איינעם פון די אינטערעסאַנטסטע פּערזענליכקייטן, וואָס מיר האָבן פאַרמאָגט.

צווייטער טייל

עסייען און
אויפזאצן

עלזע לאַסקער-שילער איז געווען אַ וואונדער. אַן אוניקום ניט דווקא אין דער דייטשער דיכטונג. אַנגעהויבן גילטן האָט זי נאָך אין דער צייט פון די אימפרעסיאָניסטישע, סימבאָלישע און נעאַר-ראַמאַנטישע גרופּעס. די עקספרעסיאָניסטן האָבן זי געהאַלטן פאַר אַן אייגענע, אָבער זי האָט געהאַט פונקט אַזוי זויניציק בשותפות'דיקס מיט זיי, ווי מיט די ערשטע גרופּעס. השפּעות זיינען זיכער געווען פון ביידע ריכטונגען. אָבער זי איז אַלע איינפלוסן ווייט אַריבערגעוואַקסן, און מער ווי זי האָט געצאָלט צינז איר צייט, האָט זי אַרויפגעלייגט איר שטעמפל אויף דער צייט. און אַ מערקווירדיקער, אייגנ-אַרטיקער שטעמפל איז דאָס געווען. אַ שאַד וואָס זי קאָן ניט פאַרנעמען איר פאַרדינט אַרט אין דער וועלט-ליטעראַטור. ווייל זי געהערט צו יענע זעלטענע אייגנאַרטיקע דיכטער, וואָס מען קאָן כמעט ניט איבערזעצן. דווקא דאָס אייגנסטע, דווקא דאָס מערקווערדיקסטע, דער קנייטש, די ווענדונג, דער נואַנס, די וואַרט-פאַרונג און דער שפרונג מוזן פאַרלוירן גיין.

דאָס בעסטע אין איר דיכטונג האָט זי געהאַט צו פאַרדאַנקען איר אידישקייט. דערפון אַ גרויסער טייל פון איר אַנדערשקייט. דערפון דאָס פיינסטע אין איר אייגנאַרטיקייט. דערפון אפשר דאָס גאַנצע וואונדער אין אירע פּערזן, אַ זעלטענעם חן, אַ וואונדערליכע לופט און אַ כּשופ'דיקן ריטם גיט עס אירע לידער. די דייטשע שפּראַך קריגט ביי איר דעם טעם און דעם ריח פון אַ יונגער, פאַרציטיקער מזרח-לענדישער לאַנדשאַפט.

פון אַלע אידיש-דייטשע דיכטער — און זייער צאָל איז געווען לעגיאָן — איז זי געווען דיכטעריש די גליקליכסטע, ווייל די אידישסטע, און גאַנצסטע. אין דער דייטשער ליריק איז זי געווען „די אידישע דיכטערין פון גרויסן וואורף“, ווי פעטער הילע האָט וועגן איר געשריבן. ביי איר איז ניט געווען קיין שפור פון שפּאַלטונג צווישן איד און דייטש. קיין שמץ פון יענעם ריס אין דער נשמה, וואָס בלויז געציילטע פון אירע שרייבערישע „גלויבנס-גענאַסן“ האָבן געהאַט דעם מוט צו דערמאַנען און באַקלאַגן, און אַלע איבעריקע האָבן האַזיק-פּחדנות'דיק געזוכט צו באַהאַלטן. כאַטש געבוירן אין אַן אַסימילאַנטן-הויז, וואָס איז דורות-לאַנג געווען פאַרפלאַנצט אין דייטשלאַנד, כאַטש אַפּ-געריסן פון שטאַם, און „אַפּגעשטראַמט“ פון איר אייגן בלוט, ווי זי האָט זיך אַליין אויסגעדריקט, איז זי דאָך געווען אַזוי עכט אידיש, אַזוי גאַנץ אידיש, אַזוי קינדעריש-פּריש אור-אידיש, אַז זי האָט גאַר ניט געוואוסט, אַז אידישקייט

איז עפעס אזוינס, וואָס מען דאַרף באַהאַלטן און פאַרלייקענען. זי האָט געשריבן אַ וואונדערליכן דייטש און, ווי אַ סך מאָדערנע דיכטער, באַנוצט אייגענע פּערזפּאַרמען און אייגענע גראַם־סכעמען, אין דער אייראָפּעאישער טראַדיציע, פאַרשטייט זיך. באַקומען האָבן זיך אָבער ביי איר וואונדערליכע ביבלישע קאָדענצן.

כמעט אין אַלץ וואָס זי האָט געשריבן, אין אירע לידער צו די געליבטע, אין די לידער צו דער מוטער, אין די לידער צו איר קינד, אָבער מער פון אַלץ אין אירע „העברעאישע באַלאַדן“, די קרוין פון איר שאַפונג, און דאָס וואונדער מער ווי פון איין דור. דאָס גאַנצע ציקל באַשטייט בלויז פון נינצן לידער. קיין איינס פון זיי ניט לענגער פון צוואַנציק שורות. בלויז אַכצען ביבלישע נעמען ווערן דערמאָנט. אָבער וואָס פאַר אַ וואונדערליכע וועלט זי אַנטפלעקט אין זיי! וואָס פאַר אַ געמיט שטראַמט פון די געשטאַלטן, און וואָס פאַר אַ לופט עס ווייעט פון זיי!

אַלץ איז דאָ אַנדערש ווי אין אַלע ביבלישע מאַטיוון, וואָס מיר האָבן געקענט ביז איר. קיין זאַך איז דאָ ניט „באַאַרבעט“, קיין זאַך איז דאָ ניט „איבערגעדיכטעט“ אָדער „איבערגעשאַפן“. אַלץ איז ניי און פריש, ווי צום ערשטן מאל אויף דער וועלט געקומען. מערכענהאַפט פרעמד, מיט אַ מאַדנעם הימל איבער זיך. אָבער דאָך אזוי היימיש און אייגן, ווי דעם טאַטנס הויז, ווי דער מאַמעס אַטעם איבער די באַקן פון קינד, ווי דער וואַרעמער זינג־זאַנג פון דער באַבעס קול ביים לייצען דאָס טייטש־חומש.

אַ באַזונדער פענסטערל עפנט זי אויף צו דער ביבלישער וועלט. די ביבלישע געשטאַלטן ווערן געזען אין אַן אַנדערער ראַם, און ווי אַנדערש ווערן זייערע געשיכטן, כאַטש אין תוך בלייבן זיי די זעלביקע. קיניס אויגן געפעלן ניט גאָט. אָבער הבל'ס פנים איז אַ גאַלדענער גאַרטן. הבל'ס אויגן זיינען נאַכטיגאַלן. און דו דערפילסט פון דער ערשטער שורה, אַז דער טראַג־גישער סוף איז אומפאַרמיידליך. קיין וועט דערשלאַגן זיין ברודער. אברהם בויט פאַר זיך אַ שטאַט. ניט אין אלוני ממרא, נאָר אין דער לאַנדשאַפט עדן. פון ערד און בלאַט בויט ער זי, און ער לערנט זיך ווי אזוי מיט גאָט צו ריידן. מלאכים רוען פאַר זיין פרומען געצעלט און לאַזן דאָרטן שפּורן פון זייערע פליגל. ביז זיי דערהערן איינמאַל, אין זייער חלום, מיט שרעק דאָס מעקען פון געפייניקטע בעק, וואָס יצחק וויל אין זיין שפּיל ברענגען פאַר קרבנות. און גאָט דערמאָנט: אברהם! דאָס איז גענוג. אַז ער זאָל זיין איינציקן זון טראַגן געבונדן אויפן רוקן צום מזבח. עשו איז גרייט צו פאַרקויפן זיין בכורה און זיין גאַנצע ערד, ניט פאַר אַ טאַפּ לינדזן, נאָר פאַר דער ליבע פון זיין מאַמעס דינסט, וואָס גרייט צו מיט אירע ווייך־צאַרטע הענט אַ געקעכץ פון גאַלדענע לינדזן. די שטילע רות גייט קלייבן ניט זאַנגען,

נאָר קאַרנבלומען. זי ברענגט אַ זיסן שטורעם אין האַרצן פון מיטליעריקן
 בוועז, וואָס כוואָליעט הויך אַקעגן דער פרעמדער שניטערין אין זיינע קאַרנ-
 גערטנער. אסתר איז שלאַנק ווי אַ פעלד-פאַלמע. פון אירע ליפן שמעקן
 די וויצענע זאַנגען און די יום-טובים אין יהודה. יעקב איז דער אַקס פון
 זיין סטאַדע. און מיט גאָט רעדט זי ווי מיט אַ הערליכן יונג, וואָס האָט זיך
 איר באַוויזן אין אַ רויזנקלייד, און זי האָט זיך גלייך פאַרליבט אין אים.
 חוה איז זי אַליין. די אייביקע חוה, וואָס איר נשמה איז „שפּראַצנדיקע
 ליבע“. ווי די אור-מאַמע וויל זי שטענדיק באַגליקן, און ברענגט נאָר אומ-
 גליק. אויף זיי און אויף זיך אַליין. מיט אירע אומציייליקע געליבטע איז זי אין
 שטענדיקן געראַנגל, וי יעקב מיטן מלאך, קומט אַרויס די זיגערין און די
 געבענטשטע, אָבער מיט טויזנט בלוטיקע וואונדן. אַ פאַרזעעניש און שרעק
 פאַרן פיליסטער און — ווי אַלץ וואָס גייט אַרויס פון זיין וויסטער טאַג-
 טעגלעכער וואַכעדיקייט — אַן „אויסוואורף“. אָבער פאַר ריכארד דעהמעל
 איז זי געווען „דאָס טייבעלע, וואָס שווימט אין אייגענעם בלוט“. פאַר פעטער
 הילע — „ישראל'ס שוואַרצער שוואַן“ און איר „דיכטגייסט — אַ שוואַרצער
 דימענט, וואָס שניידט דעם שטערן און טוט ווי, זייער וויי“. און פאַר אַ
 צענדלינג אַנדערע דיכטער און מאלער, ווי איר דינסט אין רבקה'ס געצעלט
 — „אַ הימלישע פרעמדע... מיט אַ שטערן אין פנים“. אויסטערליש? אומ-
 הימליך? אַוודאי. אָבער מיט וואָס פאַר אַ באַוואונדערונג מוז מען ריידן וועגן
 איר!

איך פיל, אַז איך בין שולדיק אַ דאַנק דעם דיכטער י. א. ווייסמאַן
 דערפאַר, וואָס אין דעם מאַי העפט „אינזיך“ האָט ער פאַר מיר אַנטפלעקט
 מעינקע קאַץ ווי אַ פיינעם פּאָעט. אַז קאַץ האָט אין זיך אַן עכטן פּאָעטישן
 אָדער, דאָס ווייס איך שוין פון לאַנג. איך האָב אָבער זיינס אַ ליד שוין יאָרן
 ניט געלייענט און איך האָב זיך בשום אופן ניט געקאַנט פאַרשטעלן, אַז אַט
 דער צעשויבערטער, אומגעהובעלטער, יונגער מענטש, וועט ווען-עס-איז
 זיך קאַנען צונויפנעמען אַזוי, אַז ער זאָל דערגרייכן פּאָעטישע פיינקייטן.
 איז איצט געקומען י. א. ווייסמאַן און מיר אַן איבעריקן מאָל באַוווּזן, זוי מען
 טאָר ניט לאָזן אין זיך פאַרגליווערן אַ מיינונג, באַזונדערס ווען עס האַנדלט

זיך וועגן לעבעדיקע מענטשן, און נאָכמער וועגן שאַפּערישע מענטשן.
 אמת, אַז ניט דאָס איז געווען ווייסמאַנ'ס כוונה. און זייער מעגליך, אַז
 איך האָב אַ טעות. מעינקע קאַץ איז גאָר ניט אַזאַ פיינער דיכטער, ווי איך
 מיין איצטער. אָבער אויב אַזוי האָב איך דעם טעות אויך צו פאַרדאַנקען
 ווייסמאַנען. איך אַליין האָב קאַצ'ס „ברענענדיק שטעטל“ ניט געלייענט.
 איך בין אָבער זיכער, אַז ווייסמאַן ציטירט קאַרעקט און פון די ציטאַטן, וואָס
 ער ברענגט פון דעם בוך, באַקומט זיך אַ גאַנץ אַנדערער מעינקע קאַץ, זוי
 ער וויל אים פאַרשטעלן. און איך בין ניט שולדיק אויב זיין כוונה איז
 געווען פונקט אַ פאַרקערטע.

איך גלויב באַמונה שלמה, אַז אויף ווייסמאַנען האָבן מעניקע קאַצ'ס
 לעצטע צוויי לידער געמאַכט אַזאַ שוידערליכן איינדרוק, אַז אַפילו מיט זיינע
 „ניט-שוואַכע נערוון האָט ער זיך געדאַרפט שטאַרק איינהאַלטן ער זאָל זיי
 ניט אַ זעץ טאָן אין דער ערד“, און אויף וויפיל איך געדענק דעם יונגן פּאָעט
 פון אַמאָל, בין איך גרייט צו גלויבן, אַז זיין „ברענענדיק שטעטל“ איז
 פונקט ווי זיין ערשט בוך, מסתמא אַנגעפאַקט מיט אומגעלומפערטקייטן. אָבער
 ווען איך לייען ביי ווייסמאַנען, אַז ער איז „גרייט זיך לאָזן קאַסטן מי יודע
 וואָס“, אויסצוהערן מענטשן, וואָס קאַנען געבן אַ זיניקע באַרעכטיקונג פאַר
 אַזאַ קינדער-ליד ווי:

„אונטער יעסקע'ס וויגעלע

איז ניטאָ קיין ציגעלע —

דיך פאַרוויגן

דערשאַסענע — מיט כאַרעלדיק געזאַנג.“

זויל איך זיך מעלדן נאָך דער באַלוינונג. איך ווייס ניט, וואָס עס שטייט פאַר דעם, איך ווייס אויך ניט וואָס עס קומט נאָך דעם. אָבער די פיר שורות פאַר זיך אַליין — וואָס פאַר אַ פיינער פּאָעט דאַרף מען זיין מען זאָל מיט אַזאַ ביטערער איראַניע קאַנען איבערגעבן דעם יאָמער און די אָנגעצויגענע אַטמאָספּערע פון אַ שטוב, אין וועלכער עס איז נאָר וואָס געווען אַ שחיטה!
איך בין אויך גרייט אויפצומאַנען דעם פרייז פאַר די דאָזיקע פינף שורות, וואָס וויסמאַן שטעלט — פּונקט ווי די ערשטע פיר — אויס צום שאַנד־קלאַץ:

„ער שפירט

ווי די ערד זיפט לעבעדיק(1) בלוט,

און אים ווערט פיינליך גוט,

וואָס אַמאָל וועט אויך ער ציען

אַ שווערד פון שייד.“

נאָר אַ מענטש וואָס האָט גאָר קיין נערוון ניט, וועט ניט דערפילן וואָס אַ וואונדערליכן עמפּינדליכן נערוון־סיסטעם עס פאַרמאַגט דער פּאָעט, וואָס „שפירט ווי די ערד זיפט לעבעדיק בלוט“ און ווי אים קאָן ווערן „פיינליך גוט“ פון דעם געדאַנק, אַז ער וועט אַמאָל קאַנען נקמה נעמען. היינטיקע צייטן אפשר ניט מיט „אַ שווערד (וואָס ער וועט ציען) פון שייד“, נאָר מיט אַ רעוואָלוציע, אַ מעסער, צי אפשר גאָר אַ באַמבע. אָבער אַזאַ ביסל רעטאַריק איז לעגיטים, און דאַרף עס זיין אַפילו פאַר אַ געשוואוירענעם מאַדערניסט ווי וויסמאַן. היטלער און מוסאָליני, למשל, סטראַשען נאָך אַלץ מיט דער שווערד, כאַטש מיינען מיינען זיי טאַנקן, האַרמאַטן און פליענדיקע באַמבען־וואַרפער. ווען וויסמאַן שרייבט, אַז —

„אין אַש פון ספּר־תורה׳ס

איז יעהאָווע — אַ האַלעוועטקע געזעסן“

איז „אַן אומזיניקער אָנגריף אויף דער אידישער פאַרגאַנגנהייט, אויף דער אַלטער אידישער קולטור און אידישן גאַט“, איז ער מסתמא שטאַרק אויפ־געבראַכט געוואָרן פון דעם וואָס עס קומט פאַר די צוויי שורות און דעם וואָס שטייט נאָך זיי. אַזוי ווי אונז וויינט ער בלויז די דאָזיקע צוויי שורות, ווייס איך, אַז ווען ביאַליק וואַלט זיי אָנגעשריבן וואַלט מען — און מיט רעכט — געצאַצקעט זיך מיט זיי יאָרן און יאָרן. מיר איז בלויז ניט צום האַרצן דער אונז פּרעמדער „יעהאָווע“ אויפן אַרט פון אונזער אַלטן, היימישן און ליבן „גאַט“.

יעקב גלאַטשטיינען דאַרף שוין קיינער ניט אַנטפלעקן. ער פאַרנעמט שוין לאַנג זיין פאַרדינטן חשוב־ן אַרט אין אונזער דיכטערישן גאַרטן. אָבער

זיין בוך „אידישטייטשען“ איז מיר ליב געוואָרן אַ סך פריער איידער איך האָב עס געלייענט, און צו פאַרדאַנקען האָב איך עס אויך געהאַט ציטאַטן דורך וועלכע אַ רעצענזענט האָט געפרוואוּט באַווייזן, וואָס פאַר אַ וויסטער קאַליקע גלאַטשטיין איז.

מער פון אַלץ האָט יענער רעצענזענט געלאַכט פון דער ערשטער סעריע לידער אין גלאַטשטיינ'ס בוך. אָבער די ציטאַטן, וואָס האָבן געדאַרפט באַ-שטעטיקן זיין געלעכטער האָבן מיך אַזאַ נעם געטאַן, אַז ביז אויפן היינטיקן טאַג האָב איך יענע סעריע לידער שוין געלייענט אַ צענדליק מאַל און יעדעס מאַל קער איך זיך אַלץ צוריק צו איר. איך פאַרשטיי פאַרוואָס יענער פאַרשוין און אַ סך אַנדערע מיט אים מוזן זיך צעלאַכן ווען זיי קומען צו אַזאַ, אויפן ערשטן אויגנבליק קאַמיש אויסזעענדיקן, ליד ווי „זייגער און מאַמע“. אָבער מען דאַרף דאָך באמת האָבן גרויסן קונסט זי צו דערזען ווי דער דיכטער האָט אין פינף קורצע שורה'לעך באַוויזן איבערצוגעבן, דאַכט זיך, ניט מער אפשר ווי אַ רגע אין לעבן פון אַ קינד, ביי וועמען דער שכל שלאָפט נאָך און וואָס איז אינגאַנצן נאָך בלוזי אינסטינקט, אָבער וואָס פאַר אַ גרויסע איבערלעבונג איז די דאָזיקע רגע! די מאַמע האָט נאָך ניט קיין באשטימט געשטאַלט. דער זייגער דערציילט נאָך גאַרניט, פון דער מאַמע בלוזי אַ וואַרימקייט, אַן אויג, אַ האַנט און אַ קלייד; פון דעם זייגער בלוזי דאָס טיקן, וואָס פאַר אַן עמפינדליכע און וואַכיקע חושים דאַרף פאַרמאַגן דער פּאַעט, וואָס קאָן אַזוי שאַרף אויפלעבן יענע וואונדערליך פריידיקע און שטאַרק אַנגעצויגענע רגע, און דאָס מיט אַזאַ קאַרגשאַפט פון מיטלען, אַז דאָס גאַנצע ליד פאַרנעמט ניט אַ צענטל פון דעם, וואָס איך האָב איצט געדאַרפט כדי כאַטש ווי עס איז צו געבן אַ באַגריף פון זיין ווערט. אַודאי האָט יענער רעצענזענט געדאַרפט חוזק'ן אויך פון אַזוינע לידער ווי „אַ אינגעלע און אַ זעמעלע“, „אַליין“ און „אַ רויטער הירש“. דריי פערל וואָס זייער ווייניג זייערס גלייכן געפינט מען אין אונזער דיכטונג.

**
*

מיט ציטאַטן גליטשט זיך אַפטמאַל אויס אַפילו אונזער אַנגעזעענסטער קריטיקער, ש. ניגער.

אין דעם מאַי-נומער „צוקונפט“, למשל, האָט ער אַ לאַנגן ליטעראַרישן בריוו וועגן מיין פרי פאַרשטאַרבענעם חבר, זישא לאַנדוי, אַנגעפיקעוועט מיט ציטאַטן. צווישן זיי צוויי לידער, וואָס לאַנדוי האָט געשריבן וועגן בעש"ט. „לייענט ביידע לידער“, שרייבט ניגער, „וועט איר זען, וואָס פאַר אַ טיפער אונטערשייד עס איז צווישן זיי. דאָס ערשטע ליד איז איינע פון זיינע

פיינסטע שאַפונגען, בעת דאָס צווייטע איז בלאַס און אַרעם. דאָס ערשטע ליד וועגן בעש"ט לייענט זיך אַזוי :

איז דער הייליקער בעש"ט אין פעלד אומגעגאַנגען,
 באַגינט אין פעלד אינ'ס קאַלטן געגאַנגען.
 עס האָבן פון צפון געבלאַזן די ווינטן,
 קאַלט און פראַסט'יק האָבן געבלאַזן די ווינטן,
 אַז ס'האָבן גענומען אים פרירן די גלידער,
 און ס'האַט מיט פאַרפּוירענע גלידער
 דער הייליקער בעל שם טוב געעפנט די לעפּצן
 און האָט אויפן קול זיך צעזונגען.
 אַזוי האָבן זיינע געעפנטע לעפּצן
 געזונגען, געזונגען, געזונגען :
 „אַז וואויל איז צו דעם, וואָס האָט זוכה געווען
 „דיין ווינט זאַל אַמאַל אים באַרירן,
 „אַז וואויל איז צו מיר, וואָס כ'האַב זוכה געווען
 „פון קעלטן פון דיינע צו פרירן :
 „אַז וואויל איז צו מיר און אַז וואויל איז און וואויל,
 „אַז וואויל איז און וואויל איז און וואויל.“

(זו, 137-183)

„דאָס איז אַ ליד, וואָס איז געזונגען, ניט געשריבן געוואָרן, און מען
 דאַרף עס ניט לייענען, נאָר זינגען מיט אַ ניגון. דאָס איז איינע פון יענע
 עטליכע שאַפונגען אין וועלכע לאַנדוויס לירישע שטים איז דערגאַנגען ביו
 איר ריינסטן און העכסטן טאָן. קיין איבעריק וואָרט איז ניטאָ, קיין איין
 פרעמדער קלאַנג (אַ חוץ אפשר דעם צו באַקאַנטן אויסדרוק „ווי אין גיהנום“)
 דאָס זיינען ווערטער, וואָס דוקא דערפאַר, ווייל זיי זיינען אַזוי איינפאַך,
 זיינען אַזוי פאַעטיש ערליך, אַזוי שייך, און געהערן צו יענעם סאַרט פּערזן
 וועגן וועלכע זישאָ לאַנדוי האָט געזאָגט אַז „פאַראַנען ווערטער וואונדערבאַרע,
 דינע, קוים זאָסטו זיי ווערט לייכטער דיין געמיט“.
 אַקעגן דעם ליד (פון וועלכן ער האָט, אגב, ציטירט בלויז די ערשטע
 העלפט), שטעלט ער אַקעגן דאָס „צווייטע, וואָס איז בלאַס און אַרים“ און
 וואָס לייענט זיך אַזוי :

ישראל בעל שם טוב, גאָט'ס אייביקער קנעכט,
 גייט זינגנדיק איבער די וועגן.
 — וואָס זינגסטו, ישראל ? — ווייל איך בין גאָט'ס קנעכט
 און איך גיי מיין כלה אַנטקעגן.

און שיין איז מיין כלה אַזוי ווי אַ בוים,
און אפשר נאָך שענער אַפילו.

— און זאָג מיר, ישראל, זאָג ווי רופסטו זי,
און ווי אַזוי רופן זי אַלע?
— בת־טובים, בת־טובים, אַזוי רופט מען זי,
ביי מיר אָבער הייסט זי — מיין כלה,
אַזוי ווי די לבנה אַזוי איז זי ווייט,
און אפשר נאָך ווייטער אַפילו.

— און זאָג מיר, ישראל, זאָג, וואָס זאָגסטו איר,
ווען איר האָט זיך ביידע באַגעגנט?
— מיין כלה, מיין כלה, — אַזוי זאָג איך איר
ווען מיר האָבן זיך ביידע באַגעגנט.
קום, גיב מיר דיין האַנט, קום אין עק פון דער וועלט,
— כּוועל גיין מיט דיר ווייטער אַפילו!

(I. 199).

און ער פאַרענדיקט: „דאָס איז אַ גאַנץ שיין ליד. אָבער דאָס איז נוסח
לאַנדוי, ניט נוסח בעש״ט.“

מיר איז אַפילו שווער צו פאַרשטיין ווי אַזוי אַ ליד, וואָס איז „בלאָס און
אַרים“ קאָן זיין „אַ גאַנץ שיין ליד“. אַ אינגל, אַ מיידל קאָן זיין „בלאָס און
אַרים“ און דאָך „גאַנץ שיין“. אָבער אַ ליד קאָן ניט האָבן די מינדסטע
שיינקייט, ווען עס איז „בלאָס און אַרים“. אָבער ניט דאָס בין איך אויסן.
וואָס איך וויל אַרויסברענגען איז, אַז ניגער פּלאַנטערט דאָ. זוען ער ווייזט אַן
אויף איין ליד, אַז ס'איז „נוסח בעש״ט“ און אויפן צווייטן, אַז עס איז „נוסח
לאַנדוי“, פאַרמישט ער לעבנס סטיל מיט דיכטערישן סטיל. דעם בעש״ט'ס
דיכטערישן סטיל האָט דאָך ניגער ניט געקאָנט מיינען. ווייל דער בעש״ט
האָט קיין לידער ניט געשריבן. מיר האָבן בכלל ניט קיין מוסטערן פון בעש״ט
שרייבערישן סטיל, ווייל אפילו זיינע תורה'ס האָט ער אויך ניט פאַרשריבן
אַליין. מוזן מיר אָננעמען, אַז ווען ניגער זאָגט „נוסח בעש״ט“ מיינט ער, אַז
דאָס ליד איז געשריבן אין גייסט פון יענער געשטאַלט, ווי זי האָט זיך אויס־
געפורעמט אין דער פּאַלקס פּאַנטאַזיע, לויט זיין וועלט־באַנעם, זוי ער איז
איבערגעגעבן געוואָרן פון זיינע תלמידים. עס איז אָבער בכלל ניט געדורנגען,
אַז ווען אַ דיכטער שרייבט וועגן אַ היסטאָרישער אַדער לעגענדאַרישער גע־
שטאַלט, מוז ער זיך דוקא האַלטן ביי דער פּאַלקס אויפפאַסונג.

איבעריקנס איז נאָך גאָר ניט אַזוי זיכער, אַז דאָס ערשטע בעש״ט ליד לאַנדויס איז טאַקע בלויז אין „נוסח בעש״ט“ אַפילו לויט וועלט־באַנעם. געווען מענטשן פאַר דעם בעש״ט און אַפילו ביי ניט־אידן מיט דעם זעלביקן וועלט־באַנעם. גענוג, למשל, אַנצואווייזן אויף דעם קאַטוילישן הייליקן, פּראַנץ פון אסיסי. און זאָל דאָ טאַקע דערמאָנט ווערן, אַז לאַנדויס ליד, אין וועלכער ניגער זעט „נוסח בעש״ט“, איז לכתחילה געווען אַ ליד וועגן דעם הייליקן פּראַנציסקוס.

דער אמת איז, אַז דאָס ערשטע ווי דאָס צווייטע בעש״ט ליד זיינען ביידע אין ריינעם „נוסח לאַנדויס“, אַפילו אין וועלט־באַנעם. ווי דער בעש״ט ביי אונז, ווי דער הייליקער פּראַנץ ביי די גויים, האָט אויך לאַנדוי גענומען דאָס גוטע ווי דאָס שלעכטע מיט דער זעלביקער ליבשאַפט, און אים האָט געקאָנט ווערן התלהבות־דיק „וואויל“ ניט נאָר דערפון, וואָס ער איז „זוכה פון גאָט׳ס קעלט צו פּירן“, נאָר אַפילו פון דעם, וואָס ער איז „זישאָ לאַנדוי“ און קאָן זיצן רואיק אויף דער אַזוי פיל אויסגעלאַכטער „וועראַנדע“, און ניט בלויז לשם גראַם.

עס איז בכלל ניט קיין ענין צו וועלן שלאָגן אַזוינע צוויי פּאַרשיידענע לידער איינס מיטן אַנדערן. מען קאָן ניט האָבן קיין טענה צו אַ רויוז, למשל, למאי זי איז ניט ווי אַ דעמב, ווייל זי דאַרף ניט זיין ווי אַ דעמב. דער עיקר איז, צי איז זי דאָס, וואָס אַ רויוז דאַרף זיין. ווי דער דעמב און די רויוז, ווי דער לייב און דער לאָם, ווי דער רב און דער שוסטער, לעבט יעדעס ליד „אין זיין אייגענעם זכות“. ריכטיק מעסטן קאָן מען עס נאָר מיט זיין אייגענער מאַס.

**

צום סוף לאַמיד אויך זינדיקן מיט אַ ציטאַט. אין זעלביקן מאַי נומער „צוקונפט“ איז געווען אַזאָ וואונדערליך ליד פון אַהרן צייטלין:

יאַנואַר 1938

אַ מידער הונט, וואָס דרעמלט פאַר דער בודע,
ליג איך פאַר דיר אַן מצוות און אַן זינד,
אַ ניט־געראַטן קינד
פון ווייטע עלטערן — לייבן אין יהודה.

קאַפּ אויף לאַפע הויער איך אין זאַמד,
פאַרוויגט פון פליגן — און אין מיר איז הוילקייט

די זון — דיין וואָרט וואָס פלאַמט —
וואַרימט נאָר דעם רוקן פון מיין פוילקייט.

נאָר ערגיץ זאָטלט שוין דיין האַנט סיגעוויטער,
און בעת צום זאָמד איז צוגעשמידט מיין קאַפּ —
בינדט ערד און הימל אין איין פּייערדיקן סנאַפּ
דיין בליץ פול ציטער.

צערניגען וועט מיין שלאָף ווי לייכטע טויען,
באַלד לאַזט דיין שטורעם זיך גאַלאַפּ,
און ס'רייסט זיך פון דער לאַפּע אָפּ מיין קאַפּ —
און איך וועל וואַיען!

סאַלוט אהרן צייטלין!

בין אנדער ווערק האט אין די לעצטע יארן ניט אזוי פריטשמעליעט די אמעריקאנער קריטיקער ווי „יוסף אין מצרים“ דאס דריטע בוך פון טאמאס מאַנ'ס ראַמאַנען-ציקל „יוסף און זיינע ברידער“. אז דאס בוך האט אויף זיי אַלעמען געמאַכט אַ געוואַלטיקן איינדרוק — האט מען געקאָנט זען אין דעם געיעג נאָך סופערלאַטיוון, וואָס איז אַנגעגאַנגען צווישן זיי. צווישן די שורות האט מען אָבער אויך געקאָנט לייענען דאָס, וואָס אָפּן האָבן זיי קיינער זיך ניט דערוועגט צו שרייבן: אַז גרויס ווי עס איז און מערקווירדיק ווי עס איז, שטעלט זיי דאָס ווערק פאַרט ניט אינגאַנצן צופרידן; אַז עפעס און דאָס זייער אַ וויכטיקער עפעס פעלט, און אַ סך, אפשר גאָר אַ סך אין דעם ווערק איז איבעריק, בלויז איין רעצעזענטין האָט געהאַט דעם מוט צו זאָגן, אַז ערטערווייז ליידיט דאָס ווערק פון איינעם פון די אומפאַרגעבליכסטע חסרונות: — לאַנגווייל.

און דאָס איז דער ריינסטער אמת. ניט בלויז ערטערווייז, נאָר אין גרויסן און גאַנצן ליידיט דאָס דאָזיקע ווערק פון לאַנגווייל; אָבער באַזונדערס דאָרט, וואו מען דערוואַרט דאָס לעבעדיקסטע און צאָפּלדיקסטע — אין דער ברענענדיגער דיקער ליידנשאַפט-געשיכטע פון פּוטיפּר'ס ווייב צו יוספ'ן, וויסנשאַפּטליך-פּסיכאָלאָגיש האָט אפשר מאַן ווירקליך גענוי צוריק אויפגעשטעלט די גאַנצע ליידנש-געשיכטע פון דער עגיפּטיש-אַריסטאָקראַטישער פּרוי, וואָס אין איר האַרצן האָט זיך צעברענט אַזאַ ליידנשאַפּטליך פּייער צו אַ קנעכט. קינסטלעריש באַמייסטערט האָט ער אָבער די געשיכטע ניט, און איד קאָן ניט געפּינען עפעס לאַנגווייליקערס ווי דעם צעצויגענעם, מיט הויכע געדאַנקען באַפּליגלטן און העכסט-פּאָעטישן דיאַלאָג צווישן פּוטיפּר'ס ווייב און יוספ'ן.

ביי דעם אַלעמען איז עס פאַרט אַ גרויס ווערק, און וואָס נאָך מער — אַן אייגנאַרטיק און זייער מערקווירדיק ווערק. געמאַסטן מיט דער מאָס מיט וועלכער מען גייט צו צו געוויינטליכע ראַמאַנען קאָן מען פון טאָמאַס מאַנ'ס „יוסף און זיינע ברידער“ ניט באַגייסטערט ווערן. אָבער די דריי ביכער דאַרפן ניט געמאַסטן ווערן מיט דער געוויינטליכער מאָס. מאַן אַליין גיט עס עטליכע מאָל אַנצוהערן. אָבער אַפילו אַן זיינע אַנצוהערענישן וואָלט מען עס אויך גלייך דערפּילט. אין דעם ווערק איז מאַן ניט אויסן געווען צו שאַפּן, נאָר צו קאַמענטירן. די וויכטיקסטע כאַראַקטערן זיינען שוין לאַנג געשאַפּענע און טויזנטער יאָרן ווי זיי לעבן שוין אין דעם געדעכעניש און אין די הערצער

פון אַ האַלבער וועלט. וועלן זיי איבערשאַפן וואָלט געווען נאַריש. ער איז אַפילו ניט אויסן געווען צוריקצושטעלן די סביבה אין וועלכער יענע מענטשן האָבן זיך באַוועגט. זיין ציל איז געווען העכער און ווייטער: ער האָט געוואָלט צוריק אויפשטעלן דאָס וועלט־בילד פון יענע אַלטע צייטן און די ירושה, וואָס איז דורך פאַרשיידענע גלגולים איבערגעגאַנגען פון דור צו דור און איז נאָך היינט צו טאָג אַ טייל — און אפשר דער וויכטיקסטער — פון דער גרויסער מערב־לענדישער ציוויליזאַציע. דאָס איז אים מערקווירדיק געלונגען און דאָס מאַכט „יוסף און זיינע ברידער“ פאַר אַ גרויס ווערק.

אין די דריי ביכער, וואָס זיינען אַרויס ביו אַהער, ווייזט מאַן, אַז איידער ער איז צוגעטראָטן צו זיין ווערק האָט ער געזוכט און גענישטערט און געוואָלט זיך באַקענען מיט אַלע מקורות, וואָס קאָנען נאָך וואַרפן עפעס אַ שטיקל ליכט אויף יענע אַלטע פאַרגעסענע צייטן. ער האָט זיך באַקענט מיט אַלע אַלטע און נייע אַרבעט־אַגאַישע אויסגראַבונגען אין בבל, מצרים און אַלע קלענערע לינדער, וואָס זיינען געלעגן צווישן די דאָזיקע צוויי פאַרצייטיקע גרויסע אימעפריעס. די צוויי אַזוי פאַרשיידענע קולטור־וועלטן אַנטפלעקן זיך פאַר אים דורך די אומציייליקע מיפען, זאגן, צערעמאָניעס, מנהגים, רעליגיעזע און וועלטליכע געזעצן, וואָס ער האָט גענוי אויסגעפאַרשט. אים האָט, ווי עס ווייזט אויס, מער פון אַלץ פאַראינטערעסירט צו וויסן ווי אַזוי אין צווייג — דער אידישער — האָט זיך אָפגעריסן פון דעם באַבילאָנישן שטאַם און פון אים איז אַרויס־געוואָקסן אַ גאַנץ נייער בוים מיט אַ גאַנץ אַנדערער נייער קולטור און נייעם לעבנסבאַנעם, וואָס האָט דערנאָך באַאיינפלוסט די גאַנצע וועלט; וויפיל איז אין אָט דעם וועלט־באַנעם פאַרבליבן פון דעם אַלטן, באַבילאָנישן און וויפיל האָט ער אין זיך אויך איינגעזאָפּט פון דעם עגיפטישן מיט וועלכן ער איז געקומען אין אַזאַ נאָענטן באַריר; וואָס ווייסן וועגן דעם אַלעמען צו דערציילן די אידן, אַחוץ דעם, וואָס מיר האָבן געלייענט אין דער ביבל? די קינסטלערישע נאָז האָט אים אונטערגעזאָגט, אַז אין די אידישע נאָך־ביבלישע ספרים (אין תלמוד און מדרשים) מוז זיך געפינען אַן אוצר מיט אומשעצבארע מאַטעריאַלן, וואָס די דרויסנדיקע ניט־אידישע וועלט האָט ביו איצט נאָך ניט אויסגעפאַרשט. און ער איז אַוועק זוכן אין די אידישע ספרים און ווירקליך געפונען — אפשר אַ סך מער ווי ער האָט אַליין דערוואַרט. ער האָט געפונען אַ וועלט פון לעגענדעס ווערטלעך און מאַרגענלענדישער חכמה, וואָס זיינען פאַר זיין צוועק פונקט אַזוי וויכטיק און אפשר נאָך מער, ווי אַלע וויסנשאַפטליכע אויסגראַבונגען.

דאָ, אין די אידישע ספרים, האָט אָבער טאַמאַס מאַן געפונען נאָך עפעס וויכטיקערס — אַ נייע פאַרם פאַר זיין געפלאַנט ווערק. איך האָב אויבן געזאָגט, אַז אין דעם ווערק איז מאַן אויסן ניט צו שאַפן נאָר צו קאַמענטירן. דאָס איז ניט אין גאַנצן ריכטיק. ווייל גאַנץ אַפּט קאַמענטירט ער אַפילו ניט, נאָר ער

דרש'נט. אין דעם גאַנג און סטיל פון מדרש. און דאָס איז אפשר דאָס אינ-טערעסאַנטסטע אין דעם ווערק. טאַמאַס מאַן, דער ניט-איד, דער ריינער אַריער און זון פון דייטשע פּאַטריציער, דער מענטש פון פיינעם סטיל און פיינער געשליפענער פאַרם, האָט געלערנט אַ נייע פאַרם פון שרייבן ביים מדרש, וואָס איז ביי אונז, היינטוועלטיקע אידן דער סימבאָל פון סטיל- און פאַרמלאָזיקייט. אונז, מאַדערנע אידן, קאָן דאָס ניט געמאַכט ווערן פאַר קיין פאַרוואָרף, מחמת מיר האָבן אין גאַנג צו אַ ניי-וועלטליך לעבן און צו קינסטלערישקייט געמוזט פאַרוואָרפן אַלץ. וואָס האָט געשמעקט מיט שימעל און שטויב פון בית-מדרש. דער קוואַל, פון וועלכן מאַן שעפט, איז פאַר אונז, היינטיקע אידן, געווען אַן אַנוואָרף פון שטיקלעך און ברעקלעך. — אַן אַ סדר, און אויב עס האָט געהאַט אַ זין, איז עס געווען אַ מאַראַלישער און אַזאַ וואָס האָט בלויז געהאַלפן פענטען דאָס לעבן. אָבער מאַנ'ען האָט דער מדרש מאַראַליש נאַטירליך ניט געקאַנט באַווירקן; אָבער דער פרעמדער אייגנטאַרטיקער סטיל האָט אים עסטעטיש געקאַנט באַפּרוכפערן.

„יוסף און זיינע ברידער“ איז אַ מין מאַדערנער תּרגום-שני, וואָס לעבט אויף אַ לאַנג-פאַרגעסענע צייט, ווייזט אַן אויף דעם נייעם, אייגנאַרטיקן, וואָס די אורפאַטערס פון אידישן פּאָלק האָבן אַריינגעטראָגן אין יענער וועלט, אויף וויפיל דאָס דאָזיקע נייע איז געווען דירעקטער און אומדירעקטער פּראַ-דוקט פון עלטערע קולטורן, פון וועלכע עס איז אַרויסגעוואָקסן. ווי דער תּרגום-שני זיינען די דריי ביכער פון דעם ווערק, וואָס זיינען ביז איצט שוין אַרויס, אויך פול מיט אַ וועלט פון אידישע לעגענדעס. דער אונטערשייד איז נאָר, וואָס מאַן באַנוגנט זיך ניט בלויז מיט אַט די אידישע קוואַלן און טיפּן און זאָגן פון אַנדערע פאַרצייטיקע פעלקער, נאָר בויט אויף דאָס וועלט-בילד פון יענער צייט אויך מיט דער הילף פון אַרכעאָלאָגיע, אַנטראָפּאָלאָגיע און דער מאַדערנער פּרוידישער פּסיכאָלאָגיע. דער מדרש-סטיל גיט דעם ווערק אַ באַזונדערן רייץ. גאַנץ אָפט אָבער קלינגט דער באַזונדערער מדרש-קנייטש בטלניש אַפילו אויף דייטש. אַט זיינען צוויי ביישפּילן:

דאָס צווייטע בוך „דער יונגער יוסף“ הויבט זיך אַן אַזוי:

„און עס איז געזאָגט געוואָרן, אַז יוסף איז אַלט געווען זיבעצן יאָר און אַז ער איז געווען פון שיינער געשטאַלט און שיינעם אויסזען. וועגן דעם איז נייטיק עפעס צו זאָגן“. דערנאָך גייט אַ גאַנצע אָפּהאַנדלונג וועגן דעם, וואָס מיר פאַרשטייען היינט ווען מען זאָגט שייך און וואָס עס איז געהאַלטן געוואָרן פאַר שייך אין לאַנד כּנען אין דער צייט פון יעקב אבינו. דערמאָנט דאָס ניט אַן דעם אָפטן „ענין זה צריך בירור“, וואָס מיר געפינען אין אַמאָליקע אידישע ספרים מיט אַ גאַנצן פּלפּול, וואָס פּאָלגט נאָך אים?

אין דעם דריטן בוך „יוסף אין מצרים“ שטעלט ער זיך אָפּ אויף דעם פסוק „ויהי יוסף בבית אדוניו במצרים“ — „און יוסף איז געווען אין הייז פון זיין האַר אין מצרים“, און ער פרעגט: וואָס לאַזט מען אונז דאָ הערן? וואו דען האָט ער געזאָלט זיין, אויב ניט אין הייז פון זיין האַר? ער איז דאָך אַהין פאַרקויפט געוואָרן? איז דאָס ניט קיין איבעריקער פסוק? און מאַן ווערט דאָ שיער ניט אַן אַלטמאַדישער אידישער מלמד און פאַרטייטשט, אַז דער פסוק איז ניט איבעריק. מען דאַרף אים נאָר ריכטיק ליענען, וועט מען איינזען, אַז ער וויל אונז עפעס באַלערנען. ער וויל אונז זאָגן, אַז ער איז טאַקע פאַרבליבן אין „הייז“ פון זיין האַר און ניט ערגיץ אַנדערש. וואָרים מען האָט דאָך אים געקאַנט נעמען אויף אַרבעט אין די פעלדער, וואָס האָבן געהערט צו זיין האַר, און דעמאָלט וואָלט דאָך פון אים גאָר ניט געוואָרן, און וואו ער וואָלט בייטאַג געליטן פון היץ אונטער דער האַרטקייט פון אַן אויפזעער, און ביינאַכט פון קעלט. איז אָבער געווען גאַט'ס ווילן, אַז ער זאָל בלייבן אין הייז פון זיין האַר און מען זאָל אים ניט פאַרשיקן אויף די פעלדער.

פון דער אַנדערער זייט ווידער באַקומט ביי מאַנען גאָר אַ טיפן זין די לעגענדע, אַז צווישן אַלע שלעכטע רייד, וואָס יוסף האָט אָנגעטראָגן צו זיין פאַטער אויף זיינע ברידער האָט ער אויך דערציילט, אַז זיי עסן אבר מן החי. גאָר וואונדערליך צעבליען זיך ביי אים אַנדערע חלומות יוספ'ס; אַחוץ די צוויי, וואָס ווערן דערמאָנט אין חומש, און צווישן זיי יענע לעגענדע, וואָס איז אורשפרינגליך דערציילט געוואָרן וועגן חנוכ'ן און דערנאָך אויך איבערגע-טראָגן געוואָרן אויף משה רבינו און יוספ'ן. איך מיין די לעגענדע וועגן דעם, אַז איטליכער פון זיי איז געוואָרן מטטרון, דער שר-הפנים, וואָס שטייט ביי גאַט'ס רעכטער האַנט און איז ניט גאָר דער מליץ-יושר אויף אידן, נאָר אויך דער פאַרמיטלער צווישן גאַט און די מענטשן. אַ לעגענדע, וואָס איז וואַרשיינליך אויפגעקומען ביים אידישן פאָלק נאָך דער אַנטשטייאונג פון קריסטנטום און ווען מען האָט דעם אידישן מענטשן אויך געמוזט געבן אַ מער-לייבליכן פאַרמיטלער צווישן זיך און גאַט. ביי מאַנען ווערט די לע-גענדע איינער פון יוספ'ס חלומות, אַדער נאָך בעסער, די קרוין פון אַלע זיינע חלומות, וועלכע ער האָט מורא צו ברענגען איבערן מויל, און וואָס נאָר זיין לייבליכן ברודער בנימין דערציילט ער אַמאָל בסוד סודות. אגב, אפשר אַן אַנווייז, אַז די שפעטערדיקע קריסטליכע פאַרגאַטונג פון מענטשן איז ניט אינגאַנצן געווען אַ פרעמדע פלאַנץ ביי אידן, נאָר האָט געהאַט איר שורש אין די גאָר אַלטע צייטן, ווען די אור-פאַטערס פון די אידן זיינען נאָך געשטאַנען אין נאָענטן באַריר מיט עלטערע קולטורן.

איך האָב אויבן באַמערקט, אַז דאָס לאַנגווייליקסטע אין דעם בוך „יוסף אין מצרים“ איז דער דיאַלאָג צווישן פּוטיפּר'ס ווייב און יוספ'ן. די

רייד אין אלע דריי ביכער ליידן כמעט אלע פון דעמזעלביקן חסרון. איך מיינ, אז דאס נעמט זיך דערפון, וואָס מאַן האָט אונז ניט געוואָלט געבן קיין לעבעדיקע רייד פון רעאלע לעבעדיקע מענטשן נאָר אידעאָליזירטע און דערהויבענע געשפרעכן. פונקט ווי ער האָט אונז ניט גוואָלט שאַפן קיין לעבעדיקע כאַראַקטערן, נאָר נעמען פאַרטיקע און אַרום זיי אויסשפּרייטן דאָס וועלט־בילד פון יענער צייט. אפשר דער לעבעדיקסטער מענטש ביי אים איז פּוטיפּר. און דוקא וועגן אים איז אַזוי ווייניק פאַראַן אין חומש. דערפאַר אָבער איז מאַן אויסגעוויינטליך דאָרטן, וואו ער שילדערט לאַנדשאַפטן, שטעט און וועגן. דאָ איז ניטאָ קיין פאַרטיקס און דעריבער האָט ער עס פאַר אונז געשאַפן. מייסטערהאַפט איז די וואַנדערונג פון די ישמעאליים, וואָס האָבן געקויפט יוספ'ן ביי זיינע ברידער און האָבן מיט אים אַראַפּגענידערט קיין מצרים. מייסטערהאַפט איז די שילדערונג פון דעם אַנקום פון דעם קאַראַוואַן צו די טויערן פון מצרים, וואָס ווערן באַוואַכט פון פּרעה'ס פאַרפּאַסטנס ביים מדבר. גאָר מערקווירדיק איז די שילדערונג פון די שטעט דורך וועלכע די ישמעאליים ציען דורך ביז זיי קומען אָן קיין סעבען, די דאַמאַלסטיקע הויפּט־שטאָט פון מצרים.

איין קליינע סצענע ווייזט מיט וועלכע מיטלען טאַמאַס מאַן האָט זיך באַנוצט כדי פאַר אונז אויפצולעבן אַ גאַסן־סצענע אין אַ פאַרצייטיקער עגיפּטישער שטאָט. צווישן די פאַרשיידענע זאַכן, וואָס די ישמעאליים האָבן באַמערקט אין איינער פון די שטעט, איז געווען ווי בעקער־יונגן גייען ארום און טראָגן קוישן מיט ברויט אויף די קעפּ און די גרויסע רויב־פייגל, וואָס קרייזן אַרום אין דער הויך, כאַפן ברויט פון די קערב.

יעדער מענטש, וואָס האָט אַמאָל געלערנט חומש וועט זיך דערמאַנען אַן דעם חלום פון דעם בעקער־מייסטער, וואָס איז געזעסן מיט יוספ'ן אין געפענגניש. — נאָר אַ וואונדערליכער קונסט־זין קאַן מיט דער הילף פון אַזאַ חלום צוריק אויפלעבן אַ שטיק פון רעאלע ווירקליכקייט פון אַ לעבן, וואָס איז שוין טויזנטער יאָרן ניטאָ.

1.

״שלום אַשׁ'ס „דהי נאַזאַרין“ איז אַ בוך פון אַ אידן געשריבן פאַר גוים. ווען אַ איד נעמט זיך די מי צו שרייבן פאַר גוים, האָט ער דערביי באַשטימטע כוונות. אַמאָל גוטע און אַמאָל ניט אַזוינע זויבערע. אַשׁ'ס כוונות זיינען — ווי דאָס בוך באַווייזט עס אומעטום — געווען גוטע און נאַבעלע. אָבער מיט גוטע כוונות איז אויסגעפלאַסטערט ניט נאָר דער וועג צום גיהנום. אשׁ'ן האָבן זיי פאַרפירט צו צופאַסונג און פאַרפלאַכונג, וואָס פאַר אַ קינסטלער איז עס כמעט דאָס זעלביקע ווי פעלשונג. דער רעזולטאַט? — אין גרויסן און גאַנצן אַ שלעכט בוך, כאַטש דאָ און דאָרטן זיינען פאַראַן שטעלן און גאַנצע קאַפיטלען פון גרויס שיינקייט און אַפילו פון הויכער קינסטלערישער דערגרייכונג.

ווען אַ נאָוועליסט האָט ניט פאַר די אויגן דעם לייענער, איז ער אַן אומאויפהערליכער אַנטדעקער. מעג דער ענין זיין פאַר אים ווי קלאַר, די פערזאָנאַזשן ווי לעבעדיק און דער פלאַן ווי אויסגעאַרבעט, איז דאָס אַלץ פאַר אים אָבער, אין תוך, ניט מער ווי טויטער רוי־מאַטעריאַל, וואָס דאָרף ערשט באַלעבט ווערן. די באַלעבונג קומט, צו דער פריידיקער איבערראַשונג פון דעם דיכטער, ערשט ביי דער אַרבעט גופא. ווען אַ נאָוועליסט האָט אָבער פאַר די אויגן אַ באַשטימטן לייענער, איז ער, אין בעסטן פאַל, אַ גוטער אינפאַרמאַנט. און דאָס איז דאָס בעסטע, וואָס מען קאָן נאַכזאָגן אשׁ'ן פאַר זיין נייעם בוך. „דהי נאַזאַרין“ גיט אַ סך אינפאַרמאַציע צו די ניט־אינפאַר־מירטע — וועגן דעם לעבן פון די אידן אין ארץ־ישׂראל אין די צייטן פון יעזוס'ן. דערין, גלויב איך, שטעקט צום גרויסן טייל דער סוד פון זיין ריזיקן דערפאַלג ביי אידן, ווי ביי ניט־אידן, וואָס זיינען אַלץ איינס פאַראינטערעסירט אין יענער, ביז גאַר אינטערעסאַנטער עפאַכע פון אונזער געשיכטע.

אין אַן אינטערוויו, וואָס אַשׁ האָט געגעבן צו אַ פאַרטערטער פון דער ניו יאָרקער „וואַירלד טעלעגראַם“, האָט ער געזאָגט, אַז כדי גענוי זיך צו באַקענען מיט יענער עפאַכע, האָט ער געמוזט דורכלייענען איבער הונדערט ביכער אין פאַרשיידענע לשונות. און דאָס איז אַ גרויסער שאַד. דער גאַנצער מאַטעריאַל איז פאַראַן אַ גרייטער, אויסגעפאַרשט און צונויפגעקליבן. איך אליין, למשל, ווייס פון איין בוך, „דאָס לעבן אין פאַלעסטינע אין דער צייט פון קריסטוס'ן“, פון עדמאַנד סטאַפּפער, פראַפּעסאָר פון פראַנטעסטאַטישער

טעאלאגיע אין דער סארבאנע, געבויט אויף מקורות אין תלמוד, יאזעפוס, דעם ברית חדשה און די שריפטן פון די ערשטע קירכנפאטערס, וואָס באַקענט דיך גענוי מיט דעם גאַנצן אידישן שטייגער פון יענער צייט. ווי אזוי אידן האָבן געוואוינט, געלעבט, געאַרבעט, געהאַנדלט, געקליידט זיך, דער-צויגן זייערע קינדער, געפירט זיי צו דער חופה און צו דער קבורה; ווי אזוי עס האָבן אויסגעזען די הייזער פון די אַרימע, די פּאַלאַצן פון די רייכע און די עפנטליכע געביידעס; ווי אזוי דער איינצלנער איד האָט זיך אויפגעפירט אין דער היים און ווי אזוי אין דער עפנטליכקייט — ביי גאַט-דינסטן אין די שולן און אין בית-המקדש; די ימים-טובים און ווי אזוי זיי זיינען געפראָוועט געוואָרן; ווי אזוי עס האָבן אויסגעזען די חדרים פאַר קליינע קינדער, די בתי-מדרשים פאַר דערוואַקסענע, וואָס און ווי אזוי מען האָט אין זיי געלערנט; די אידישע גרופן, סעקטן און פּאַליטישע פּאַרטייען פון יענער צייט; די באַציאונגען פון איינע צו די אַנדערע און פון אַלע צו פרעמדע, אין אייגענעם לאַנד און אין חוץ-לאַרץ, אין פּראַפעסאָר סטאַפּפּער'ס בוך זיינען אַפילו פּאַראַן לידער פון יענער צייט, און צווישן זיי אויך דאָס פּאַליטישע ליד וועגן דעם בית-ביתות, וואָס אַש ברענגט אויך אין זיין יעזוס ראַמאַן, וואָלט אַש ניט געדאַרפט פּטרין אזוי פיל צייט, מי און ענערגיע אויף זאַמלען מאַטעריאַל, וואָס זיינען שוין געזאַמלט פון פריער, וואָלט אים ממילא פאַרבליבן מער פאַר זיין שאַפּערישער אַרבעט. זיכער וואָלט ער זיך דעמאָלט מער ניט באַנוגנט מיט דער ראַל פון אַן אינפּאַרמאַנט, בפרט ווען ער זאָל געווען וויסן, אַז די אַרבעט איז שוין געטאָן געוואָרן און ער קאָן שוין מער ניט מחדש זיין. קינסטלער, ווי ער איז, וואָלט ער זיך מסתמא געשטעלט אַנדערע, העכערע אויפגאַבן. דער רעזולטאַט וואָלט דעמאָלט אפשר געווען גאַר אַן אַנדערער. אפשר, אָבער ניט זיכער. מיט צופיל זייטיקע כוונות, ניט קינסטלערישע, איז אַש צוגעטראָטן צו זיין יעזוס ראַמאַן, אַז דער קינסטלער אין אים זאָל ניט געפענטעט ווערן.

3

ביים שרייבן "דהי נאזאריין" איז אַש, ווי עס ווייזט אויס, אויסן געווען צו באַווייזן: (1) אַז די רוימער און ניט די אידן זיינען געווען פאַראינטערעסירט אים צו טייטן; (2) אַז יעזוס איז געווען אַ ריין אידישער מענטש, דער אויס-וואוקס פון אידישן שטייגער און אידישער קולטור פון זיין צייט; (3) אַז אין תוך האָט ער כמעט גאַרניט מחדש געווען, ווייל אַלץ וואָס איז שייך, גרויס און נאָבל אין דער לערע פון קריסטוס'ן, איז אויך פאַראַן אויף אים אופן אַדער אַן אַנדערן ביי אַנדערע גרויסע אידן פון זיין צייט; (4) אַז יעזוס איז פונדעסט-וועגן געווען גרעסער פון אַלע אידישע חכמים, וואָס האָבן געלעבט אין זיין צייט, ווייל ביי זייער גאַנצער גרויסקייט אַלס עטישע פּערזענליכקייטן (און

נאָר אַזעלכע שטעלט אַש אַקעגן דעם נוצרי) זיינען זיי געווען ניט מער ווי שריפטגעלערנטע, וואָס זיינען געבונדן צו די פסוקים פון אַן איבערגעליפער־טער פאַרצייטיקער תורה, וואָס זיי קאַנען אפשר ניי אויסטייטשן אָדער עפעס נייעס אין זיי אַריינטייטשן, בעת ער איז, אַרויסגייענדיק פון דער טראַדיציע, דערגאַנגען צו עפעס, וואָס איז אינגאַנצן ניי און אייגנס און האָט ניט מורא צו זאָגן אַפילו אַזוינס, וואָס וואַרפט אום די מסורה; און 5) אַז מיר קאַנען אַנעמען בוכשטעבליך אַלץ, וואָס עס ווערט דערציילט אין ברית חדשה וועגן יעזוס'ן, מער ניט, מיר דאַרפן בלויז ווייזן די צייט, דעם אָרט און די מענטשן אַרום אים, ווער עס האָט דערציילט דעם מופת און ווער אַן אַנדערן, און ווי אַזוי זיי זיינען דערציילט געוואָרן, דעמאָלט וועט ווערן אַלץ קלאָר און אַלץ פאַרשטענדליך. אַודאי איז וויכטיק צו וויסן, צי יעזוס איז יאָ אָדער ניט געווען אַ ריין אידישער מענטש און אַ פּראָדוקט פון אַ ריין־אידישער סביבה. עס איז אויך אינטערעסאַנט צו וויסן, צי האָט יעזוס יאָ אָדער ניט מחדש געווען עפעס מיט זיין תורה, אָבער דעם דיכטער'ס עובדה איז ניט צו געבן דאָס, וואָס עס איז אינטערעסאַנט צו וויסן, דערצו איז ניט נייטיק קיין שום קינסטלערישע באַגאַבונג. דער געשיכטע־פאַרשער וועט דאָס מאַכן בעסער, געשיקטער און גרינטליכער אַודאי, אויף זיין פּראָזאַאי־שׁוויסנשאַפטליכן אופן. צו ווייזן די גרויסקייט פון אַ פּערזענליכקייט און ווי זי וואַקסט איבער אַלע אַנדערע פון דעם דור, דאָס זעט איר, איז שוין גאָר אַן ענין פאַר אַ קינסטלער. און מען האָט געקאַנט מיינען, אַז אורשפּרינגליך איז אפשר געווען דאָס אין דער יעזוס פיגור, וואָס האָט געלאָקט אַש'ן דעם קינסטלער. אָבער זיין שקלאַפּיש האַלטן זיך ביי דער יעזוס־געשיכטע, ווי זי ווערט איבערגעגעבן אין דעם נייעם טעסטאַמענט, ווייזט, אַז דאָס איז ניט געווען דער פּאַל. נאָך ווינציקער פון אַ נביא צו אַן איבערגעליפערטער תורה קאָן אַ קינסטלער זיין געבונדן צו אַן איבערגעליפערטער געשיכטע, ווי אַלץ אַנדערע טאָר די איבערגעליפערטע געשיכטע ניט זיין פאַר אים מער ווי רוי מאַטעריאַל, פון וועלכן ער קלייבט זיך ערשט עפעס שאַפן און מיט וועלכן ער דערלויבט זיך צו טאָן אַלץ, וואָס ער דאַרף האָבן פאַר זיין קינסטלערישן ציל. אַזוי לאַנג ווי דער קינסטלער פילט זיך ניט פריי גענוג צו פאַרוואַנדלען אַן ענין אין גאָר עפעס אַנדערש, ווען עס איז נייטיק, איז ער קינסטלעריש ניט ראוי און אין בעסטן פּאַל ניט צוגעגרייט זיך צו נעמען צו דעם שטאַף. מיט דעם וואָס אַש האַלט זיך אַזוי שקלאַפּיש ביי דער איבערגעליפערטער יעזוס געשיכטע אין זיין „נאַזאַרין“, מיט דעם אַליין ווייזט ער, אַז ער איז לכתחילה ניט צוגעגאַנגען צו איר, ווי אַ קינסטלער. ממילא האָט שוין ניט געקאַנט אַרויס־קומען דאָס קונסט־ווערק, וואָס געוויסע אַמעריקאַנער רעצענזענטן ווילן אונז איינריידן, אַז עס איז, כּדי „דהי נאַזאַרין“ זאָל ווערן אַ קונסטווערק, האָט

קודם כל די לעגענדארישע יעזוס פיגור געדארפט אויסוואקסן אין א לעבע-דיקער געשטאלט, און וואלט זי אויסגעוואקסן, וואלט די לעגענדארישע ראם געמוזט פלאצן אונטער איר פולער גרויס. ביי אש'ן, אבער, איז געשען פונקט דאס פארקערטע. די יעזוס-פיגור איז ביי אים אזוי איינגערומפן געווארן, אז די לעגענדארישע ראם איז פאר אים צו גרויס אין צו עקזאטיש, און דאס מאכט זי נאך נעבעכדיקער.

ווען מען ליענט אש'ס „נאזאריין“, מוז מען זיך וואונדערן מיט וואס דער „דאזיקער מענטש“ האט זוכה געווען, אז ער זאל פארהערליכט און דערהויבן ווערן אפילו ביי ניט-גלויביקע. פון דער שיינער און עטישער פערזענליכקייט אין דער לעגענדע ווערט ביי אש'ן שיער ניט א היינט-צייטיקער קליינשטעטלידיקער שטראפער און מופתים-ווייזער, וואס טראגט זיך ארום מיט משונה'דיקע איינריידענישן, הערט דערביי ניט אויף צו באוויינען דעם ביטערן גורל, וואס ווארט אויף אים, און טוט אלץ אין דער וועלט אים צו דערנענטערן. דער יעזוס אין דער לעגענדע ליידט, כדי דורך זיינע ליידן אויסצולייזן די וועלט. פארוואס אש'ס יעזוס ליידט, דאס הויבן מיר ניט אן צו פארשטיין, כאטש דער לעגענדארישער מאטיוו ווערט אויך פון אים אנגעגעבן, אש האט יעזוס'ן געוואלט פארמענטשליכן. דערביי האט ער אבער מורא געהאט ביי אים צוצונעמען זיין געטליכקייט. דער רעזולטאט איז, אז די מעשים זיינע בלייבן צו אומנאטירליך, אז א ניט גלויביקער זאל זיי נעמען ערנסט, אדער צו נישטיק, אז זיי זאלן עמיצן אנגיין. און די רייד זיינע, אפילו די שענסטע און טיפסטע, ווערן ביי אש'ן עפעס מאדנע פלאך, טויט און אפ-געריבן. ווי אזוי אש באווייזט דעם נס, דאס איז פאר מיר ניט אינגאנצן קלאר. טיילווייז פראוואו איך עס זיך דערקלערן דערמיט, וואס אט די שיינע און טיפע רייד ווערן ביי אש'ן זייער אפט ארויסגעזאגט דוקא אין דער אומ-פאסיקסטער צייט און אויפן אומפאסיקסטן ארט, אין פארבינדונג מיט גע-שעענישן און סיטואציעס צו וועלכע זיי זיינען צוגעקלעפט ווי מיט ניכטערן שפייעכן.

3.

ביים שרייבן זיין יעזוס ראמאן האט אש זיך באנוצט מיט א מעטאד ניט קיין נייעם אבער אן אינטערעסאנטן. אינטערעסאנט שוין דערמיט, וואס ער גיט דעם מחבר א וואונדערליכע געלעגנהייט צו ווייזן זיין הויפט-העלד און דעם וועג וואס ער גייט דורך, פון פארשיידענע זייטן. דער מעטאד באשטייט דערין, וואס די געשיכטע ווערט דערציילט פון דריי פארשיידענע מענטשן, וואס האבן כלומר'שט געלעבט אין איין צייט מיט קריסטוס'ן, זיינען געווען אויגן-עדות פון די געשעענישן און איטליכער פון זיי גיט זיי איבער אויף זיין אייגענעם שטייגער.

און ווידערצאמאל דאָס זעלביקע: וואָלט דער מחבר ניט געהאַט קיין זייטיקע כוונות, וואָס זאָלן שטערן, וואָלט פאַר אונז דורך דעם מעטאָד אפשר ווירקליך אויפגעוויקלט געוואָרן אַ פולע און פילזייטיקע געשטאַלט פון דעם מענטשן יעזוס. אַזוי ווי אַבער אַש האָט יאָ געהאַט זייטיקע כוונות און זיי האָבן יאָ געשטערט, קומט ביי איטליכן פון די דערציילער אַרויס כמעט די זעלביקע קוקלע אַפילו ניט אַנדערש געשלייערט. קיין איינער פון זיי ווייזט אים אונז ניט אַנדערש, און אַלע דערציילן זיי נאָר — כאַטש איטליכער אויף אַן אַנדער אופן — דעם טפל אַנשטאַט דעם עיקר; דיזעלביקע באַבע-מעשיות וועגן מופתים, וואָס העלפן נאָך דיקער מאַכן דעם נעפל אַרום דער אַזוי אויך שוין צופיל פאַרנעפלטער יעזוס געשטאַלט.

דאָס אזי נאָך ווינציק, כדי צו האָבן דריי אויגן-עדות פון דער יעזוס געשיכטע, האָט אַש געמוזט אַנקומען צו אַ טריק, וואָס פאַסט לחלוטין ניט פאַר אַ שרייבער פון זיין מדרגה. ער פירט פאַר אונז פאַר צוויי וואַרשעווער פאַרשוויגען און וויל מיר זאָלן אים גלויבן, אַז אין אַ פריערדיקן גלגול האָבן זיי געלעבט אין ירושלים, אין איין צייט מיט קריסטוס'ן, און נאָר די השגחה אַליין האָט זיי דערנאָך אין וואַרשע צונויפגעפירט, כדי דורך זיי זאָל אַנט-פלעקט ווערן אַ פאַרלוירענע פינפטע עוואַנגעליע, וואָס אַנטהאַלט די יעזוס-געשיכטע פון דעם דריטן אויגן-עדות, דעם געוועזענעם אַפאַסטאַל און שפעטערדיקן פאַררעטער, יהודה איש-קריות.

די צוויי וואַרשעווער פאַרשוויגען זיינען דער פּוילישער האַלב-פאַרשער, האַלב-שאַראַלאַטאַן און גאַנצער שונא-ישראל פאַן וויאַדאַמסקי, און אַן אַנאַנימער אידישער יונגערמאַן, וואָס גיט דאָס איבער אין דער ערשטער פּערזאָן אַש'ס דריי-גאַרנדיקע יעזוס-געשיכטע. דער אידישער יונגערמאַן קומט צו דעם אַנטיסעמיטישן פּוילישן פאַן דורך דער רעקאַמענדאַציע פון אַ פּוילישער דאַמע, וואָס ווייס, אַז וויאַדאַמסקי דאַרף האָבן אַ אידן, וואָס זאָל אים העלפן אַנטציפּערן אַ פאַרציטיקן העברעאישן מאַנוסקריפּט. נאָך אַ ריי באַגעגענישן הויבט אַן דער פאַן וויאַדאַמסקי ביסלעכווייז צו אַנטפלעקן פאַר דעם אידישן יונגענמאַן, אַז ער געדענקט זיך פון אַ פריערדיקן גלגול, ווי דער רוימער קאַרנעליוס, וואָס האָט געלעבט אין ארץ ישראל אַלס לעגעמאַן פון ירושלים, אונטער דעם פּראָקוראַטאָר פּילאַט, וועלכער האָט געלאָזט קרייציקן יעזוס'ן. לכתחילה איז דער אידישער יונגערמאַן געווען סקעפטיש צו דער גאַנצער געשיכטע און זי אַנגענומען פאַר ניט ריכטיק און דעם פאַן וויאַדאַמסקי פאַר אַ שאַראַלאַטאַן און אַ האַלב-צעדרייטן מענטשן. אַבער נאָכדעם ווי פאַן וויאַדאַמסקי איז דורכגעגאַנגען עפעס אַן איבערנאַטירליכע פאַרוואַנדלונג (וואָס קלינגט מסתמא אַש'ן אַליין זייער ווילד, אַז ניט וואָלט ער זיך ניט באַמיט אַזוי שטאַרק זי מקרב צו זיין צום שכל דורך איבערקלוגער פּסיכאָ-

לאַגיאַציע), און נאָכדעם ווי דער יונגערמאַן האָט ענדליך אַנטציפערט דעם געפונענעם פאַרצייטיקן כתב-יד, הויבט אויף אים אויך אַן צו „רוען דער גייסט“ און ער דערמאַנט זיך, ווי ער אַליין האָט אויך געלעבט אין יענער צייט אין ירושלים, וואו ער איז געווען אַ תלמיד פון א תנא מיטן נאָמען ר' נקדימון, וואָס איז אַליין געווען אַ תלמיד פון ר' יוחנן בן זכאי און אַן אַנהענגער פון דעם תנא פון נצרת, וועלכער איז געווען אַ סך מער פון אַ תנא. אין דעם ערשטן טייל, אין וועלכער וויאָדאַמסקי-קאַרנעליוס גיט איבער די מעשה אויף זיין אופן, הויבן מיר אַן אַש'ן ביסלעכווייז מוחל זיין דעם „טריק“, ווייל דער סטיל און אופן פון דערצייילן איז מער-ווייניקער אין דעם סטיל און כאַראַקטער פון דעם דערציילער. אַ רוימישער אַפיציר און קאַלאַניאַל באַאַמטער, וואָס האָט בכלל נאָר אַן אויג פאַרן דרויסנדיקן און זיין אימפּעריאַ-ליסטישע גאווה פון אַ זיגער, וואָס לאָזט אים ניט זיך געענטער צו באַקענען מיט דעם אינטימערן און אינערליכן לעבן פון די „גייטיווס“, וועלכע ער פאַראַכט, פאַסט פאַר אים דער לויז-זשורנאַליסטישער און צינישער טאָן, אין וועלכן ער גיט איבער די יעזוס געשיכטע אַזוי ווי ער קען זי.

נאָכמער קויפט ער אויס דעם „טריק“ מיט דער כלומר'שטער געפונענער פינפטער עוואַנגעליע פון יהודה איש-קריות. דאָס איז אַ שטיק סטיליאַציע, אין וועלכער אַש האָט באמת אַרויסגעוויזן גרויס מייסטערשאַפט. זיין קינסט-לערישער חוש האָט אים אונטערגעזאָגט, אַז אַט די געפונענע עוואַנגעליע טאָר ניט געשריבן ווערן אין סטיל פון נייעם טעסטאַמענט און אויך ניט אין סטיל פון אַלטן, און אַש'ן איז געלונגען צו שאַפן אַ גאַנץ אייגענעם סטיל, אין וועלכן עס גיסן זיך זייער נאַטירליך צונויף דער סטיל פון תנ"ך, פון ברית חדשה, מדרש און אגדתא.

אַבער גאָר אַן אַנדערן טעם לאָזט נאָך זיך דער דריטער און לעצטער טייל פון דעם בוך, אין וועלכן דער תלמיד פון דעם אויסגעטראַכטן תנא ר' נקדימון, דערציילט, וואָס ער געדענקט פון דער יעזוס געשיכטע. זיין אופן פון דערצייילן איז אַזוי פנימ'לאַז, אַז דו קאָנסט אים ניט צופאַסן, ניט צום דערציילער און ניט צום דערציילטן. אַזוי פאַלש אין טאָן איז דער טייל פון בוך, אַז כאַטש אין אים ווערן איבערגעגעבן די סאַמע זויכטיקסטע און טראַגישסטע געשעענישן פון דער יעזוס געשיכטע, רירט ער אונז ניט אויף דאָס מינדסטע.

4

ווי אין פריערדיקע ווערק זיינע, האָט שלום אַש אויך געוויזן אין זיין בוך וועגן יעזוס'ן, אַז ער קען גוט פרויען. די לעבעדיקסטע געשטאַלטן אין „דהי נאָואָריך“ זיינען ניט ישו הנוצרי, ניט שמעון פעטרוס, יהודה איש-קריות און די אַנדערע תלמידים זיינע; אויך ניט הורדוס, ניט דער כהן-גדול

חנן און די אנדערע מענער פון זיין הויז, און ניט קיינער פון די אמת'ע און אויסגעטראכטע תנאים און זייערע תלמידים, וואָס אָש פירט אַרויס אין זיין בוך, נאָר די „שוואַרצע חנה“, שושנה און מרים פון מגדל, איידער זי „דערזעט דאָס ליכט“. די לעצטע ליידיט אָפילו פון צופיל פּאָליטור און טעאַטראַלישע סצענעס, אין וועלכע דער מחבר פאַרזעצט זי. זי איז אפשר אויך צוגעשניטן לויט פאַרטיקע מוסטערן. זי האָט אָבער גענוג אייגנס און אייגנאַרטיקס, וואָס רייסן דורך און צעשטערן די פרעמדע ראָם און עס באַוועגט זיך פאַר אונז אַ הערליכע געשטאַלט פון אַ קאַפּריזונער, עקזאַטיש-עראַטישער פּרוי, האַלב זונה און האַלב הייליקע, וואָס קאָן איר כח און נוצט אים אויס אויף אַנצוצינדן מיט תּאוה יענע, וואָס באַצאַלן דערפאַר, כדי זי זאָל זיך קאָנען אַוועקשענקען גאַנץ און פּרום צו די, וואָס זיינען איר נאַענט און ליב; און וואָס עראַטיק און רעליגיע מישן זיך ביי איר אַזוי, אַז אַ געשלעכטליכער אַקט קאָן ביי איר זיין אַ גאַט־דינסט, און אין רעליגיעזן עקסטאַז זאָל זי אויפגיין ווי אין אַ באַהעפטונג.

אַ טראַפּעלע ענליך צו איר, אָבער דאָך פון אַ גאַנץ אַנדערן מין, איז די „שוואַרצע חנה“, וואָס גייט דורך אין דעם בוך בלויז צוויי מאַל. גאַר פון אַנהייב, צום ערשטן מאַל, און באַלד ביים סוף, צום צווייטן מאַל. מען קאָן אָפילו ניט זאָגן, אַז זי „גייט דורך“, ווייל פּאַקטיש ווערט זי בלויז דערמאָנט פאַרבייגייענדיק. קאַרנעליוס, דער רוימישער העגעמאָן איבער ירושלים, דערציילט וועגן איר, דרך אגב, פון אַנהייב. יוחנן, אַ תּלמיד פון דעם אויסגעטראַכטן תּנא ר' נקדימון, דערמאָנט זי פּונקט אַזוי פאַרבייגייענדיק צום סוף. פון קאַרנעליוס'ן דערוויסן מיר זיך, אַז אַזאַ פּרוי האָט זיך אין רוים אַרומגעדרייט ווי אַ צושטעלערין פון מעדיקאַמענטן און פאַרפּימען צו די רוימישע מאַטראָנעס און אין איין וועג האָט זי שוין אויך פאַרהאַנדלט דעם אידישן גאַט אין די רוימיש־אַריסטאָקראַטישע הייזער. די „שוואַרצע חנה“ האָט מען זי גערופן ניט ווייל זי איז טאַקע געווען שוואַרץ, נאָר ווייל מען האָט זי אין רוים שטענדיק געזען אין אַ שוואַרצן שלייער. דאָס איז ביי איר געווען אַ נדר אַזאַ. אַזוי לאַנג ווי דער ים איז צווישן איר און דעם בית־המקדש, וועט זי ניט טראָגן קיין קאַלירטע קליידער אָדער קאַלירטע שאַלן. זי איז קלוג, פּראַקטיש און פון גרויסער פיזישער שיינקייט. און דו ווייסט ניט, צי איז איר נדר טאַקע געמיינט געוואָרן ערנסט, אָדער דאָס איז געווען בלויז אַן אויסגערעכנטער „טריק אָו דעי טרייד“ פון אַ שיינער און קלוגער פּרוי, וואָס קען אויסגעצייכנט זיך אַליין און די פרעמדע סביבה אין וועלכער זי באַוועגט זיך, און זי ווייסט גענוי וואָסער איינדרוק דאָס וועט מאַכן. אַן אייגנאַרטיקע פיגור, וואָס ביי דער ערשטער באַגעגעניש מיט איר דאַכט זיך דיר, אַז דו קאַנסט זי שוין פון לאַנג און זי ווערט דיר נאַענט.

דער שווארצער שלייער פאלט אויף איר פנים אזוי, אז ער זאל מער אויפדעקן ווי פארדעקן און אנטפלעקט פאר אונז מער ווי דעם שימער פון איר אליוון הויט און מער ווי דעם גלאנץ פון אירע גרויסע, שווארצע אויגן. אש האט די געשטאלט געצייכנט בלויז מיט עטליכע קארגע דרויסנדיקע שטריכן. אבער אזוי מייסטערהאפט, אז מיר זעען די גאנצע פרוי, ווי זי איז און ווי אזוי זי קאן ווערן. אונז דאכט זיך אפילו, אז מיר קאנען טרעפן, ווי אזוי זי לעבט מיט א מאן, ווי זי פלירטעוועט און ווי זי לעבט איבער די שטילע אינער-ליכסטע מינוטן מיט גאט און מיט זיך אליין.

מיט בלויז עטליכע שטריכן איז אויך געצייכנט שושנה, די מוטער פון די צוויי אפאסטאלן יוחנן און יעקב. דאס איז שוין א פרוי פון גאר אן אנדערן שניט. א פראסטע, פראקטישע, פארמעגליכע פויערשע פישער-פרוי, וואס פילט זיך אומגליקליך דערפון, וואס אירע צוויי געראטענע זין, געשיקטע פישערס און גוטע פארדינער, האבן פלוצים אלץ איבערגעלאזן אויף הפקר און גייען נאך עפעס א האלב-צעדרייטן שווערמער, וואס שלעפט זיך ארום איבערן לאנד, האלט דרשות פארן המון און איז שטענדיק ארומגערינגלט מיט בעטלערס, קאליקעס און משוגעים. שפעטער, נאכדעם ווי זי ווייס, אז זי ווארט אומזיסט אירע זין זאלן קליגער ווערן און צוריקקומען אהיים, און נאך דעם ווי זי הערט זיך אן וועגן אלערליי וואונדיררים, וואס דער האלב-צעדרייטער מענטש באווייזט, און אז ער איז גאר משיח, איז זי שוין באלד גרייט צו פארקויפן די שיפן און אנדערע זאכן, וואס זי פארמאגט, איבערגעבן דאס געלט צו דער שותפות'דיקער קאסע פון דער געמיינדע, וואס האט זיך ארומגעקליבן ארום אים. אבער אפילו דעמאלט פארלירט זי אויך ניט איר פראקטישקייט. זי איז טאקע גרייט אלץ אויפצוגעבן, אבער נאר מיט א תנאי: דער משיח זאל איר צוזאגן, אז ווען ער וועט זיך אנטפלעקן אין זיין גאנצער הערליכקייט, וועט ער אירע צוויי זין מאכן פאר פרינצן, און איינער פון זיי וועט זיצן צו זיין רעכטער האנט און דער צווייטער צו זיין לינקער האנט. נאך שפעטער, ווען אפילו אט די קארגע, פראסטע, פראקטישע פויערטער-פישערין ווערט אויך פארכאפט פון דעם יעזוס גלויבן, פארקויפט אלץ, פארלאזט איר היים און שליסט זיך אן אין דער סעקטע, קאן איר געזונטער, פראקטישער אינסטינקט פון א באלעבאסטע בשום אופן ניט סובל זיין דאס פוסט און פאסטעווען פון אזוי פיל מענטשן, וואס ווארטן אויף דעם הימלישן קעניגרייך און דערווייל טוען זיי ניט אריין א האנט אין קאלטן וואסער. ווייל צו וואס ארבעטן, אז באלד קומט דער גרויסער טאג, ווען אלע וועלן געשפייזט ווערן פון גאט, אן זארג, ווי די חיות אויפן פעלד און ווי די עופות פון הימל? און אז שושנה דערזעט דעם שמוץ און די אפגעלאזונקייט אין דעם לאגער פון יעזוס'ס נאכפאלגער, צעשרייט זי זיך אויף די פארשויןען, וואס

דרייען זיך דאָרט אַרום שלינג און שלאַנג, אַז ווען קוילעטשן וועלן וואַקסן
 אויף די ביימער, וועלן זיי טאַקע גאַרניט דאַרפן טאָן. דערווייל אָבער מוז זיין
 אַרדענונג און יעדער מוז צולייגן אַ האַנט צו דער אַרבעט. די פּראַקטישע
 פּויערטע אין איר רעבעלירט, און די באַלעבאַסטע נעמט איבער די פּירונג
 פון דער באַלעבאַטישקייט און גיט באַפעלן אין אַזאַ טאָן, אַז אַלע מוזן פּאַלגן.
 אין זיין „נאַזאַרין“ ווייזט אַש אַן איבעריקן מאַל, וואָס פאַר אַ וואונדערליך
 אויג ער האָט פאַר לאַנדשאַפטן און נאָך מער פאַר געוואַנטן און טראַכטן.
 און גיט בלוזי אַן אויג. גאַנץ אָפט גיט ער אונז אַ בגד אַזוי, אַז מען קריגט
 דעם איינדרוק, אַז דער מענטש האָט אַזוי ליב דעם בגד, אַז זיינע פינגער האַבן
 הנהאַהדיק באַטאַפט און געשפּילט זיך מיט דעם שטאַף, פון וועלכן ער איז
 געמאַכט. דאָס זעליקע איז אויך וועגן אַנדערע זאַכן און איבערהויפט וועגן
 פּרויען־זאַכן, ווי צירונג, איילן און זאַלבן. איך קאָן גיט נאָך אַ אידישן
 שרייבער, און זייער ווינציק אַפילו צווישן גיט אידישע, וואָס זאָלן צווישן
 אַזוינע זאַכן זיך פּילן אַזוי היימיש ווי אַש. פאַראַן שטעלן אין דעם בוך, אין
 וועלכע אַש האָט זיך אויך אַרויסגעוויזן פאַר אַ מערקווירדיקן שילדערער
 און באַלעבער פון שטעט און גאַסן. דאָס אַריינמאַרשירן פון פּילאַטין מיט
 אַ רוימישן לעגיאָן קיין ירושלים, און דער אופן ווי אַזוי די שטאַט וויקלט
 זיך אויף פאַר אים, און זיין געהילף קאַרנעליוס — פון די אונטערשטע
 נידערדיקע טיילן פון דער שטאַט, וואו די אַרימקייט איז צונויפגעדריקט אין
 ליימענע כאַטעס, אין לעכער, אין שפּאַלטן פון אַלטע שטיינערנע מויערן;
 דורך די פאַראַדנע גאַסן פון דער אויבערשטער שטאַט מיט די אומגעהייערע
 פּאַלאַצן פון די רייכע הערשנדיקע שיכטן און די כהנים, ביז דעם הר הבית
 מיט דעם פּרעכטיקן בנין, זיינע הויפן און טויערן, וואָס פאַרכאַפן אַפילו
 די אויגן פון די רוימער, וואָס זיינען געוואוינט צו דעם שענסטן און הערליכסטן
 — דאָס איז אַ דערגרייכונג, וואָס זייער ווינציק שרייבער קאַנען אויפווייזן.
 אַ גאַנצע וועלט פון אַמאַל איז צוריק אויפגעשטעלט און באַלעכט געוואָרן. און
 דו וואונדערסט זיך, מיט וועלכן כּשוף דער מחבר האָט עס געטאָן.

9עברואַר, 1940.

פון ריינער קונסט צו נאָזישן משיחזים

(די טראַגעדיע סטעפּאָן געאַרגט)

.1

פּוֹנֶקט ווי מיט געטעץ אין זיין צייט, און ווי מיט היינעץ אין זיין צייט, הויבט זיך אויך אָן מיט סטעפּאָן געאַרגע אַ ניי בלאַט אין דער דייטשער דיכטונג. נאָך אים קאָן שוין קיין דייטשער דיכטער מער ניט שרייבן ווי מען האָט געשריבן פאַר אים. מען קאָן שרייבן — און מען שרייבט — אַנדערש ווי סטעפּאָן געאַרגע. מען קאָן אָבער שוין ניט שרייבן ווי פאַר דעם איידער ער איז געקומען. די גאַנצע דייטשע דיכטער־שפּראַך איז דורך אים געוואָרן אַן אַנדערע. ער האָט זי באַנייט, פאַראינגערט, געגעבן איר אַ נייע דיקציע, נייע מעגלעכקייטן און נייע אויסדרוקסמיטלען, וואָס אָן זיי וואָלט זי איצט אויסגעזען בלוט־אַריים, פאַרעלטערט, דין און וואַסערדיק־צעקראַכן.

ניין ביכער לידער האָט סטעפּאָן געאַרגע פאַרעפנטליכט ביי זיין לעבן, אַחוץ עטליכע ביכער־איבערזעצונגען פון ענגליש, פראַנצויזיש און אי־טאַליעניש. און יעדעס פון די דאָזיקע ביכער שטעלט מיט זיך פאַר אַ נייע קינסטלערישע דערגרייכונג און אַ נייעם קינסטלערישן נצחון איבער זיך אַליין. אין צוויי פון אַט די ביכער „דאָס יאָהר דער זעלע“ און „דער טעפּיך דעס לעבענס“, האָט ער לידער פון סוביעקטיוו־לירישע איבערלעבונגען (אין ערשטן) און אַביעקטיוו־עפּישער שוואַנג (אין צווייטן) וואָס מוזן ביי אַן אַנדער דיכטער אַרויסרופן קנאה ביז צום פאַרשטומען. „דאָס יאָהר דער זעלע“ איז אייגנטליך ניט מער ווי אַ בוך פון ליבע־לידער, אַדער, בעסער געזאָגט, אַ בוך פון לידער אין וועלכע עס ווערט אויף צענדליקער אופנים געשילדערט ווי אַזוי דער דיכטער האָט געליטן, ווי ער האָט געהיט, ווי ער האָט זיך געווערט, און ווי ער האָט ענדליך בייגעקומען און איז באַפרייט געוואָרן פון אַן איינזיטיקער ליבע. עס וואָלט אָבער געווען פראַפּאָן די דאָזיקע לידער צו רופן שילדערונגען. יעדעס ליד איז אַן אויפזאַמלונג און איבערשאַפונג פון אַלע דינסטע אינערלעכע רעגונגען פון אַ געגעבענעם מאַמענט, וואָס קריגן דרויסנדיקן אויסדרוק אַמאָל אין אַ וואָרט און אַמאָל גאַר אין אַ חפּץ — ווי אַ רינג, וואָס געפינט זיך אויפן פינגער פון דער געליבטער, און אַלעמאָל קלינגען זיי אָפּ, די דאָזיקע אינערלעכע רעגונגען. אין דער אַרומיקער לאַנדשאַפט, ווערן איינס מיט איר און קריגן פון איר צוריק אַפּקלאַנג און פולענדונג. „דער טעפּיך דעס לעבענס“ איז אַ פאַרווּך

אין אַ קאַרגן צענדליק בילדער איבערצוגעבן די וויכטיקסטע מאַמענטן פון דער אַנטשטייאונג און אַנטוויקלונג פון דער מיטל-אייראָפּעאישער קולטור-געשיכטע, פון די ערשטע פּאַרהיסטאָרישע צייטן אָן ביז דער ניי-צייט. און ווידעראַמאַל זיינען דאָס ניט קיין געוויינטליכע „היסטאָרישע“ מאַמענטן, ווי מיר זיינען געוואוינט צו זען, ווייל אַזוי האָבן אונז געלערנט די פּאַטענ-טירטע היסטאָריקער, נאָר אַן אייגענער פּרואוו אַליין פאַר זיך צוריק אויפ-צולעבן די געשיכטע מיט דער הילף פון בלוט וואָס איז דורך דורות געשפּייזט געוואָרן פון מיפן און סאַגאַס און מיטן זאַפט פון דער ערד. דאָס ערשטע בילד ווייזט בלויז ווילדערניש פון אונטן, וואַלקנס פון אויבן און אַ גאַט, וואָס יאָגט דורכן כאַאָס אויף אַ פּיערדיק פּערד און דריקט צו זיך — ניט מיט ליבע, נאָר געטליך אומבאַרמהאַרציק — די געשטאַלט פון אַ פּרוי. דאָס צווייטע בילד ווייזט אַ פעלד באַזוימט מיט אַ וואַלד. צוויי רויב-פּייגל פּלעצן אַרויס פון וואַלד און פאַרשווינדן אין דער ווייט. אַ וואַלף מיט אַ וועלפּין קומען אַרויס פון וואַלד קוקן זיך אַרום און באַהעפטן זיך. אַ סטאַדע הירשן קומען טרינקען צו אַ קוואַל, דערזעען די רויב-היות און גאַלאַפּירן אַוועק אין שרעק. נאָר איין הירש דערפּילט, אַז זיין פּרואוו אַנטלויפן איז אומזיסט — בלייבט ער פאַרגליווערט אויפן אָרט און גיט זיך אונטער דעם גורל. די ווילדקייט איז דאָ נאָך הערשערין. נאָר פון דער ווייטנס גלימערצט שוין אַן אייזן אַנטקעגן דער פאַרגייענדיקער זון. אַ פּויער שטייט אַנגעבויגן און גראַבט די ערד. אַן אַ זייט, ביי אַ בייַדל, קניט אַ פּרוי און מעלקט אַ בהמה. דאָס גאַנצע בילד מיט דעם גאַנצן געשען ווערט איבערגעגעבן אין אַ צענטל פון די ווערטער וואָס איך באַנוץ דאָ — אַזוי ענג, קאַרג און דאָך אַזוי פול און פּלאַסטיש, אַז עס דאַכט — מען קאָן עס מיט דער האַנט אַנטאַפּן, און דאָס גאַנצע בילד ווערט פאַרשלאָסן מיט צוויי שורות, וואָס דריקן אויס ליריש-פּילאָזאָפּיש דעם גרויסן היסטאָרישן אמת, אַז אַט די צוויי אור-מענטשן זיינען די אַנהייבער און באַגרינדער פון דעם גאַנצן מיטל-אייראָ-פּעאישן היסטאָרישן און קולטור-לעבן.

„ערץ-פּאַטער גרוב, ערץ-מוטער מאַלק

דאָס שיקאַל נעהרענד פיר איין גאַנצעס פּאַלק“.

דערנאָך קומען בילדער פון דעם אַנהייב פון אַ מענטשליך צוזאַמענלעבן. פון די ערשטע אַבערגלויבנס געבוירן אין שרעק פאַר פּרעמדע מענטשן. פון דעם גאַטישן פּעריאָד, פון דעם פּעאַדאַלן פּעריאָד, און אַזוי ווייטער און ווייטער, ביז די העכסטע שפּיצן פון אַט דעם קולטור-בויים — די גייסטיקע ריזן; די בילד-שטיין-און-וואַרט-קיסטלער.

אין אַט די צוויי ביכער האָט געאַרגע דער קינסטלער דערגרייכט דאָס העכסטע וואָס אַ דיכטער קאָן זיך ווינטשן: די פולסטע באַהערשונג פון

זיין קינסטלערישן מעדיום — דאָס דיכטערישע וואָרט. די שפּראַך איז אים שוין געווען אינגאנצן אונטערטעניק, ווי דאָס ליים דעם סקולפּטאָר. ער האָט שוין געקאָנט טון מיט איר וואָס אים האָט זיך געוואָלט און קנעטן זי און איבערשאַפן לויט זיין גוסט און גייסט. דאָ האָט ער שוין שטענדיק דאָס פּאַסיק־סטע וואָרט אויפן פּאַסיקסטן אָרט. ער קאָן פּאַרבילדליכן דעם אַבסטראַקטסטן באַגריף און באַלעבן דעם טויטסטן שטיין. די שפּראַך איז ביי אים פּולטאַניק און פּילטעניק. רייך אין קלאַנג, פּאַרב, בילד, אין ניוואַנס, און שטענדיק קאַרג און פּרעציוז. קיין איבעריק וואָרט. קיין אונטערבעטן, אויסציען אָדער איינציען צוליב ריטמישן עפעקט. יעדעס וואָרט מוז ביי אים לעבן פאַר זיך, און נאָר מיט זיין לעבן צוגעבן צו דעם ריטמישן לעבן פון דער שורה.

מיט אַט דעם גרויסן כוח איז ער צוגעטראָטן צו זיינע ווייטערדיקע ווערק. און די שפּראַך האָט אים דערנאָך געדינט נאָך געטרייער און אונטערטעניקער ווי ביז אַהער. אָבער דאָ איז עפעס געשען אין זיין לעבן, וואָס האָט דעם קינסטלער פּאַרוואַנדלט אין אַ נביא, גאָט־אַנטפּלעקער און גאָט־אַנזאָגער. און דאָ הויבט זיך אַן די טראַגעדיע פון סטעפּאַן געאַרגע, און צוזאַמען מיט אים אפשר אויך די טראַגעדיע פון דייטשן פּאַלק.

2.

סטעפּאַן געאַרגע האָט קיין דייטשלאַנד געבראַכט דעם קולט פון „ריינער“ קונסט, געבויט פאַר איר אַ טעמפל (די „בלעטער פיר די קונסט“) וואו ער איז געוואָרן דער כּהן גדול און אויפגעשטעלט אַ דור, וואָס האָט געמאַכט אַן איבערקערעניש אין גאַנצן קינסטלערישן לעבן פון דייטשלאַנד.

ווי אַלע אַפּאַסטאַלן פון דער ריינער קונסט, איז אויך געאַרגע אין אַנהייב געווען אַמאָראַליש און אַסאַציאַל. פּראַגן פון מאָראַל, עטישע באַ־ציאונגען און סאַציאַלן יושר האָבן אים ניט פּאַראינטערעסירט. אַזוי וויי־ניקסטנס האָט ער דעמאָלט געמיינט. ער איז געווען אַ תּלמיד פון פּרידריך ניטשע, און ווי ביי ניטשע'ן דער אויבערמענטש, האָט געאַרגע געהאַלטן, אַז אויך דער קינסטלער שטייט, אָדער דאַרף שטיין „אויף יענער זייט פון גוטס און שלעכטס“. ער איז געווען אַ תּלמיד פון די פּראַנצויזישע פּאַרנאַ־סיאַנער און סימבאָליסטן, די שאַפּער און פּריידיקער פון דער קונסט־פּאַר־קונסט טעאָריע, וואָס האָבן געהאַלטן, אַז דעם קינסטלער דאַרף איבערהויפט גאָר ניט אַנגיין אַחוץ זיין קונסט. „די קונסט איז גענוג גרויס, אַז זי זאָל פּאַרנעמען דעם גאַנצן מענטשן“, האָט געשריבן פּלאַבער אין איינעם פון זיינע בריוו. אָבער ווי אַ גרויסער טייל פון די קונסט־פּאַר־קונסט־אַפּאַסטאַלן — פּלאַבער אַריינגערעכנט — איז אויך געאַרגע מיט דער צייט געוואָרן פון

אמאראליש — אַנטי־מאָראַליש און פון אַסאַציאַל — אַנטי־סאַציאַל. (דזשאַרדזש מור האָט אין זיינע „קאָנפּעשאַנט אָוו איי יאָנג מען“ געוואַלט באַווויזן, אַז די וויכטיקסטע קונסט ווערק זיינען אַנטשטאַנען אַלס פּאָלגן פון אַ געוויסן אַנטי־סאַציאַלן און אַנטי־מאָראַלישן אַקט). און פאַרענדיקט האָט געאַרגע דוקא אַלס מאָראַל־פּריידיקער. אָבער די מאָראַל וואָס ער האָט אָנגעהויבן פּריידיקן נאָך מיט עטליכע יאָר פאַר דער וועלט־מלחמה און פאַרקערפּערט אין אַ תורה וואָס ער האָט פּראַקלאַמירט אין יאָר פון מלחמה־אויסברוך איז די דורך־און־דורך מענטשן־פיינטלעכע „הערן־מאָראַל“ פון דער פּויסט, וואָס ווערט איצט אַזוי ברוטאַל דורכגעפירט אין לעבן דורך היטלערן און זיינע לייט, וואָס אַ גרויסער טייל פון זיי — און דוקא די בעסטע, און דעריבער די געפערליכסטע, ווי עס באַמערקט מיט רעכט קלאַוז מאַן — האָבן זיי געשעפט דירעקט פון קוואַל אין דעם אין דייטשלאַנד אַזוי באַרימטן „געאַרגע־קרייז“.

ווי אַזוי איז דאָס געשען, אַז געאַרגע, דער אינדיפּערענטער צו יעדער מאַראַל, זאָל פּלוצים ווערן אַ מאָראַל־פּריידיקער, און דער קעמפּער פאַר ריינער קונסט, דעם העכסטן און שענסטן מענטשן־ציל, זאָל זי דערנאָך פאַרוואַרפּן צוליב נאָך אַ „העכערן“ ציל?

טיילווייז לאַזט זיך דאָס דערקלערן דערמיט, וואָס אין תּוֹך איז ער קיינמאַל ניט געווען אַזוי אינדיפּערענט צו מאָראַל ווי ער האָט געוואַלט איינריידן זיך און אַנדערע. אין תּוֹך האָט ער גלייך אין אָנהייב שוין געהאַט פאַר זיך אַ באַשטימטן מאָראַלישן ציל און שוין דעמאָלט איז דאָס געווען די ניטשעאַנישע „הערן־מאָראַל“. דעמאָלט האָט ער זי נאָך ניט געפּריידיקט, אָבער אין וואָרט און בילד האָט ער זי שוין פאַרהערליכט. שפּעטער איז נאָך צוגעקומען אַ ריין סוביעקטיווע פּערזענליכע פּסיכאָלאָגישע איבערלעבונג וואָס האָט אים פאַרוואַנדלט אין אַן אָפענעם פּריידיקער פון דער דאָזיקער מאַראַל.

אין איינעם פון זיינע פּריעסטע ביכער באַגעגענען מיר שוין אַזאַ געשטאַלט ווי „אַלאַבאַל“ אין וועלכער געאַרגע פאַרהערליכט און שטעלט אַרויס פאַר אַ מוסטער פון אַ גרויסן מערקווירדיקן מענטשן אַזאַ גרויזאַמען, אויסגע־לאַעסנעם און אייגנוויליקן דעספּאָט, וואָס קאָן אין קאַלטסטן בלוט דערשטעכן זיין געטרייען דינער נאָר דערפאַר, וואָס יענער שטערט אים אויף אַ רגע דאָס פאַרגעניגן פון פּיטערן זיינע טויבן, און וועלכער צויבערט אַרויס פאַר זיך מיט געוואַלטיקער הנאָה אַ וויזיע, ווי מען פירט צו דער הינריכטונג זיין אייגענעם ליבליכן ברודער נאָר ווייל אין זיין האַרצן האָט זיך אויף איין מאַמענט אַריינגעכאַפט אַ השד, אַז דער ברודער טראַכט אפשר וועגן פאַרכאַפּן די מלוכה. אַלאַבאַל איז אַ פּאָעטישע איבערשאַפּונג — און ממילא אויך אַן

איבערשאַצונג — פון דער היסטאָרישער פיגור פון העליאָגאָבאָלוס, איינעם פון די שפעט־רוימישע קיסרים, וואָס האָט נאָך ביי זיין לעבן מיט זיין אויסגעלאָסנקייט און מיט זיינע גרויזאָמע מעשים שאַקירט און אויפגעבראַכט אַפילו דאָס דעמאָליטיקע אויסגעלאָסענע רוים און איז דורות און דורות נאָך זיין טויט נאָך אַלץ פאַרהאַסט און פאַרשאַלטן געוואָרן אַלס סימבאָל פון דער ערגסטער פאַרדאַרבנקייט און גרויזאָמער דעספאָטיע. געאַרגע פּרואַווט ניט פאַרגלעטן זיינע מעשים. ער ווייזט אים, אדרבא, אין זיין גאַנצער גרוי־זאַמקייט און מאַראַלישער פאַרדאַרבנקייט. אָבער ער ווייזט אים אונדז אַזוי, ווי מיר וואַלטן אים געדאַרפּט נעמען פאַר אַ מוסטער פון אויבערמענטשליכ־קייט, וואָס איז פּונקט אַזוי גרויס אַלס זעער ווי אַלס הערשער און קאָן פאַר זיך פּונקט אַזוי שאַפן אַן אייגענע, פּאַעטישע און קינסטלעכע וועלט ווי ער קאָן באַהערשן זיין אימפּעריע. יעדע פּערווערזע טאַט זיינע, יעדער אוממענטש־ליכער וואונטש און יעדער דערווידערדיקער חלום אַלאָגאָבאָל'ס ווערט ביי געאַרג'ן איבערגעגעבן אין אַזאַ טאָן, אין אַזוינע הערליכע פאַרבן און מיט אַזאַ אַנטזיקן, אַז די גרעסטע געמיינהייט זיינע ווערט פאַרוואַנדלט אין אַ טוגנט. אין אַט דער שפעט־אַנטיקער געשטאַלט געאַרגע'ס זען מיר שוין אין בילד דאָס, וואָס געאַרגע האָט שפעטער געפּריידיקט אין זיינע „נייע לוחות“: זיינע שליחות'ן און נביאות'ן, וואָס מיר באַגעגענען אין זיין זיבעטן און אין זיין אַכטן בוך לידער „דער זיבענטע רינג“ און „דער שטערן־עיס בונדעס“. ניט אומזיסט ווערן די דאָזיקע צוויי ביכער געאַרגע'ס פאַררעכנט ביי די היטלעריסטן פאַר די „הייליקע שריפטן“, דאָס עוואַנגעליום פון נאָזישן אויפן ערשטן פון אַט די „הייליקע שריפטן“ לוינט זיך אַפּצושטעלן אַ ביסל לענגער, ווייל דאָ געפינען מיר דעם שליסל צו דעם פּסיכאָלאָגישן רעטעניש פון געאַרגע'ס פאַרוואַנדלונג. אין „דער זיבענטע רינג“ אַנטפלעקט זיך צום ערשטן מאל דער „נייער גאַט“, וואָס געאַרגע ווערט זיין פאַרקוינדיקער און זיין נביא און וואָס אין זיין נאָמען ווערן דאָס געגעבן די „נייע לוחות“. „מאַקסימין“ הייסט דער נייער גאַט ביי געאַרגע'ן. (אינטערעסאַנט וועט זיין צו באַמערקן, אַז דער דאָזיקער „הייליקער“ און „געטליכער“ נאָמען ווערט בלויז איינמאל דערמאָנט, און דערנאָך ווערט ער ערפאַרכטיק פאַרשוויגן, ווי דאָס איז דער פאַל מיט די נעמען פון אַ סך געטער).

ווער איז געווען דער דאָזיקער „מאַקסימין“ און מיט וואָס האָט ער זוכה געווען פּראַקלאַמירט צו ווערן פאַר אַ גאַט? כדי דאָס צו פאַרשטיין, וועט נויטיק זיין זיך נאָכאַמאָל אומצוקערן צו געאַרגע'ס פּערטן בוך „דאָס יאָהר דער זעלע“. אויבן איז שוין דערמאָנט געוואָרן, אַז אין דער לידער־זאַמלונג האָט געאַרגע אויף אַ מייסטערהאַפּטן אופן פאַרדיכטעט זיינע ליבע־איבער־לעבונגען. עס איז אָבער ניט דערמאָנט געוואָרן, אַז פון אַט די אַלע וואונדער־

ליכע ליבע-לידער, ווי פון אנדערע פריע לידער געאָרגע'ס, קלינגט און קלאַנגט אַרויס אַ באַהאַלטענער יאָמער פון אַנטווישונג. אין וואָס איז באַשטאַנען די דאָזיקע אַנטווישונג? געאָרגע אַליין גיט ניט קיין שליסל צו איר. ווי עס ווייזט אָבער אויס איז געאָרגע געווען געשלאַגן מיט עפעס אַ פיזישן חסרון, וואָס האָט אים ניט געלאָזט זיך געשלעכטליך באַפרידיקן מיט פרויען. זיינע פאַרערער און פאַרגעטערער, צווישן זיי אויך דער איד פרידריך גונדאַלף, זוכן צו פאַרטושן דעם דאָזיקן אמת. אויף אַ מיסטיש-מעטאַפיזישן אופן זוכן זיי צו דערקלערן, אַז געאָרגע האָט ניט געקאַנט האָבן די פולע געשלעכטליכע באַפרידיקונג ביי פרויען, ווייל ער האָט אין זיך פאַרקערפערט דעם העכסטן מענליכן פרינציפ — דעם גייסט, וואָס קאָן זיך ניט דערנידעריקן און פול-שטענדיק אַראַפלאָזן צום ווייבליכן פרינציפ — דעם וויסטן חומר. אַזוי צי אַזוי, אין זיינע מיטעלע יאָרן האָט זיך געאָרגע סוף-כל-סוף אינגאַנצן אָפגעקערט פון דעם פרויענגעשלעכט און אָנגעהויבן זוכן ליבע ביי אינגלעך. יעדע טאַט פאָדערט אַ זיך, אַ באַרעכטיקונג. בפרט ווען די טאַט איז אַזאַ, וואָס גייט קעגן דער נאָרם, און קעגן דער אָנגענומענער מאָראַל. געאָרגע האָט זיך אין זיין גאַנצן לעבן געהאַלטן פאַר אַ „העלענער“, וואָס די אָנגענומענע קריסטליכע און געזעלשאַפטיכע מאָראַל פון זיין צייט גייט אים ניט אָן. אָבער ווי עס ווייזט אויס, האָט געאָרגע ביי זיין גאַנצן „העלענענטום“ פאַרט ניט געקאַנט אַרויס פון זיין דייטש-קריסטליכער הויט. אַנדערש ווען ער האָט בלויז פאַרהערליכט האַמאַסעקסואַליזם דיכטעריש אין אַזאַ געשטאַלט ווי אַלאַבאַל, און ווידער אַנדערש ווען ער האָט אַליין אָנגעהויבן פראַקטיצירן האַמאַסעקסואַליזם. דאָ האָט וואַרשיינליך דער דייטש און קריסט אין דעם „העלענער“ געאָרגע זיך דערפילט שולדיק און זינדיק, און כדי צו פאַרטויבן דאָס דאָזיקע שולד- און זינד-געפיל אין זיך האָט ער די טאַט געמוזט סובלימירן. האָט די האַמאַסעקסואַליטעט געמוזט פאַרוואַנדלט ווערן פון אַ זינד אין אַ העכערער טוגנט. נאָר דער נידעריקער מאַן גייט צו דער פרוי. דער העכערער, קינסטלערישער און גייסטיקער מענטש קאָן זיך נאָר באַהעפטן מיט דער פולקאָמער לייבליכער שיינקייט, און די פולקאָמע לייבליכע שיינקייט געפינט מען נאָר ביים מאַן. די אייגענע נייגונג צו האַמאַסעקסואַליטעט ווערט ביי געאָרגע'ן פאַרוואַנדלט אין אַ קולט, וואָס אַלע העכערע און באַרופענע דאַרפן פאַלגן. דער קולט פון האַמאַסעקסואַליזם ווערט פון איצט אָן געפריי-דיקט און געפלעגט אין דעם געאָרגע-קרייז, ווי פריער דער קולט פון ריינער קונסט.

(אויך דאָ קאָן מען זען דעם דירעקטן איינפלוס פון געאָרגע'ן און זיין קרייז אויף דעם קרייז, וואָס האָט זיך געזאַמלט אַרום אַדאַלף היטלער). אַרום 1907 באַגעגנט געאָרגע אַ יונג, שיין און אַטלעטיש אינגל, פאַרליבט

זיך אין אים, לעבט מיט אים און וואַנדערט מיט אים. באַשענקט אים מיט מתנות און צערטליכקייטן און באַזינגט אים אין הערליכע לידער. אָבער, ווי עס ווייזט אויס, האָט דאָס אינגל געהאַט געזונטע נאַטירלעכע אינסטינקטן, און דאָס ווילדע, אומנאַטירליכע איז אים געוואָרן דערווידער און עקלדיק. וואָרים אין איין שיינעם טאַג האָט מען אים געפונען אַ דערטרונקענעם, און אַלע סמנים האָבן געוויזן, אַז ער האָט זיך דאָס לעבן גענומען. געאַרגע האָט זיך מסתמא דאָ ווידעראַמאַל דערפילט זינדיק און שולדיק. אָבער צוגעבן די שולד מיינט דאָך דאָס אויך צוגעבן, אַז ער, דער גרויסער, שטאַלצער און געפייערטער דיכטער איז געוואָרן עקלדיק אַ פשוט'ן, נישטיקן אינגל, און דאָס וואָלט נאָך צום שולד-געפיל צוגעגעבן אַ פיינליך געפיל פון שפּל'דיקייט, דאַרף מען ווידער געפינען אַן אַנדערן „זין“ פאַר דער גאַנצער טראַגישער און פאַר געאַרגע'ן טאַפּלט פיינליכער געשעעניש. האָט ער באַרעכטיקט דעם אינגלס טויט מיט דעם, וואָס ער האָט דאָס אינגל דערהויבן און אים פּראַק-לאַמירט פאַר גאַט.

ווי קאַמיש די דאָזיקע גאַט-פּראַקלאַמירונג זאָל ניט אויסזען, האָט זי אָבער געאַרגע גענומען זייער און זייער ערנסט. און מיטן זעליקן ערנסט ווי ער האָט פריער פאַרשפּרייט צווישן זיינע תלמידים און פאַרערער דעם קונסט-פאַר-קונסט-פּרינציפּ האָט ער איצט גענומען פאַרשפּרייטן צווישן זיי די גאַט-אַנטפּלעקונג פון דעם אינגל, וואָס ער האָט אַ נאַמען געגעבן „מאַק-סימין“. און אַז דער רבי האָט דעם ענין גענומען ערנסט האָבן אים די חסידים זיינע אַודאי ערנסט גענומען. בפרט נאָך ווען די מערסטע פון די איצטיקע מענטשן אין דעם געאַרגע-קרייז זיינען אַליין שוין האַמאָסעקסואַליסטן און פונקט ווי זייער רבי און מייסטער דאַרפן זיי אַליין אַ באַרעכטיקונג און אַ זין פאַר זייער פּערווערזיטעט — און וואָס פאַר אַ גרעסערער זין קאָן זיין ווי אַ געטליכער ?

דער ערשטער טראַט איז געמאַכט געוואָרן. אַ נייער גאַט האָט זיך אַנטפּלעקט אויף דער ערד. דאַרף די בשורה צעטראַגן ווערן, פריער אין דעם אייגענעם ענגן קרייז און דערנאָך פון דאַרטן אין אַלץ ברייטערע קרייזן, ביז זיין הערליכקייט וועט פאַרקוינדיקט ווערן אויף דער גאַנצער ערד. אין אַרגל-טענערדיקע דיטראַמבישע פּערזן ווערט אַנגעזאָגט דאָס קומען פון דעם נייעם גאַט און דערנאָך ווערט געוויזן זיין אַנטפּלעקונג. אַ לייבהאַפטיקער גאַט אין דער געשטאַלט פון אַ מענטשן. איינער פון יענע געטער וואָס פּלעגן פאַר-צייטנס, אין דער אַנטיקער גערמאַנישער וועלט, אַרומשפּאַצירן צווישן די מענטשן. די דאָזיקע געטער לעבן אייביק, דאָס קריסטנטום — דאָס אומגליק פון דער אייראָפּעאישער וועלט — האָט זיי בלויז געקאַנט פאַרטרייבן פון דער אויבערפּלאַך פון דער ערד. פון צייט צו צייט, ווען דאָס אַרט איז צוגעפאַסט

און ווען כאָטש איינער פון דעם דור איז ראוי צו ווערן זיין נביא און פאַר-קינדיקער, באַווייזט זיך ווידער איינער פון זיי אויף דער ערד און ברענגט ניי לעבן פאַר וועלט און מענטשן. באַווייזן באַווייזט ער זיך, ווי אַמאַל, אין דער געשטאַלט פון א יונגן און אויסערגעוויינטליך שיינעם מענטשן. נאָר אַזוי ווי די ערדישע מענטשליכע געשטאַלט קאָן ניט שטענדיק בלייבן שייך, און אַזוי ווי גאָט קאָן ניט בלייבן שטעקן אין אַ לייב וואָס ווערט העסליך, שאַקלט ער פון זיך באַצייטנס אָפּ דאָס ערדישע, נאָך איידער עס האָט פאַר-לויפן זיין שיינקייט, און שטייגט צוריק אַרויף אין די העכערע ספּערן.

אין אַנדערע ווערטער: דאָס שיינע אינגל איז ניט געווען גלאַט אַ שייך אינגל, נאָר אַ גאָט פון די הערליכע און אייביקע פּאָגאַנישע געטער. ער האָט זיך ניט גענומען דאָס לעבן, נאָר איז אַנטלאָפּן פון דעם ערדישן לייב איידער עס איז מיאוס געוואָרן. אָבער איינמאַל האָט זיך דער גאָט לייבהאַפטיק באַווייזן אויף דער ערד און דאָ געפונען אַ מענטשן מיט וועמען ער האָט געפייערט קאָמוניאָן, בלייבט זיין גטליכער גייסט וואַלטן אויף דער ערד אין דער געשטאַלט פון דעם אַנדערן מנעטשן מיט וועמען ער האָט זיך באַהאַפּטן און וועלכער האָט איבערגענומען די געטליכע שליחות. יעדער גייער גאָט ברענגט מיט זיך אַ נייע תורה מיט נייע געזעצן. אַט די תורה און די געזעצן ווי אַ טייל פון דעם געטליכן גייסט ווערן פון דעם נביא און שליח איבערגעגעבן צו די מענטשן וואָס שליסן זיך אָן אָן זיין קרייז. יעדער איינער פון דעם קרייז נעמט אויף אין זיך אַ טייל פון דער געטליכקייט און אַ טייל פון דער שליחות דורך נייע באַהעפטיקונגען און דורך מקיים זיין די געזעצן פון דער נייער תורה. דער קרייז איז ווי אַ פייערדיקער קוגל, וואָס האָט אין זיך דעם מאַג-נעטישן כוח אַריינצוציען אין זיך אַלץ מער און מער תלמידים און אָנהענגער. דער צענטער פון דער קוגל איז דער נביא. אַלע אינצלנע פון דעם קרייז ציען צום צענטער און פון צענטער גייט אויס לעבן און געטליכקייט ביז צו די ראַנדן און פליסט צוריק צום צענטער מיט פאַרגרעסערטע כוחות.

„אויס דינעמט ליבעסרינג דעם ניכטס ענטפּאַלע,
האַלט קראַפט זיך יעדע נויע טעמפּלייז,
אונד זיינע אייגענע — גרעסערע — שיעסט אין אַלע
און פלוטעט ווידער ריקווערטט אין דען קרייז“.

3.

געפונען אַ נייעם גאָט און דערזען דאָס „אמת'ע“ ליכט, האָט אים מער ניט געקאָנט באַפרידיקן דאָס בלוזי שיינע אין דער קונסט. די „שיינע קונסט“ ווערט פאַרוואָרפן צוליב „דאָס שיינע לעבן“. דאָס שיינע לעבן שיקט

מיך צו דיר ווי אַ שליה". די קונסט מוז אים איצט דינען פאַר אַ "העכערן" און "הייליקערן" ציל. דעם דיכטער־קראַנץ פאַרבייט ער אויף דעם מאַנטל פון אַ נביא, וואָס האָט אַ שליחות צו זיין פּאָלק. אַט ווי ער קינדיקט עס אָן אין "דאָס יאהר דער זעעלע":

„איך ליעס מיך פּאָן דען שולען קרענען.
זי היעסטען ווערט מיך איהרער ווירדען...
די צייט דער איינפּאָלט איזט ניכט מעהר.
דאָן קאָם דער אַנפּאַנג עכטער לעהרע..."

איין ווייזער איזט נור ווער פּאָס גאָט אויס ווייס.
דורכס הייליגע פעלד קאָם איך געריטן
מיט דיר דעם הייליגען ציעלע צו."

וואָס איז דער נייער הייליקער ציל? צוגרייטן די ערד פאַר דער נייער געטליכקייט. ניט קיין הימליש קעניגרייך קומט ער פאַרקנידיקן אויף דער ערד. דאָס גאַנצע אומגליק פון דער וועלט נעמט זיך פון יענעם הימלישן קעניגרייך, פון יענעם אַבסטראַקטן גאָט, וואָס איז ניט מער ווי אַ געשפּענסט, אַן אויסוואַקס פון דעם מדבר, וואו אַלץ איז אויסגעלייזט אין ווילדער נישטי-קייט, וואו דער מענטש קאָן זיך ניט אויסלעבן אין דער הייטערקייט און ריינקייט פון גאָט און בילד. אַלע וואָס דינען דעם דאָזיקן גאָט־געשפּענסט פאַרלירן דאָס לעבן.

„איהר אויסערסטע, פּאָן ווינדאומאוסטער קליפע
אונד שנעאיאגער בראכע! איהר פּאָן גליענדער וויסטע
שטאַמאַרט דעם גאָט געשפּענטעם גלייך ענטפּערנטע
פּאָן הייטערעם מעער אונד בינען וואָ זיך לעבען
צו ענדע לעבט אין וועלט פון גאָט אונד בילד!...
בלאַנד אונד שוואַרץ דעמזעלבען שאָס ענטשפּרונגענע,
פערקאנטע ברידער זוכענד אייך אונד האַטענד
איהר אימער שווייפּענד און דרום נייע ערפּילט!"

די ערד דאַרף ווידער ווערן דער וואוינפּלאַץ פון אמת'ע לייבהאַפטע געטער. דאָס לייב מוז פאַרגאָט ווערן און גאָט מוז פאַרלייבט ווערן. מען טאָר ניט זוכן קיין אומענדליכקייט, ווייל דאָס לעבן ווי אַלץ אויף דער ערד איז ענדליך. מען דאַרף נאָר זען, אַז אין די געגעבענע ענדליכע גרעניצן זאָל מען זיך גאַנץ און שייין אויסלעבן. מען טאָר ניט טראַכטן וועגן דער צוקונפט און זיכער טאָר מען ניט מקריב זיין דעם איצט פאַר דעם שפּעטער, ווייל יעדער

איצט דאַרף און מוז געלעבט ווערן גאַנץ און שיין. מען טאָר ניט טראַכטן וועגן גלייכקייט, ווייל די וועלט באַשטייט דורכאויס פון אומגלייכקייטן און פאַר יעדן מענטשן איז פון פאַראויס באַשטימט די גרעניץ אין וועלכער מען מוז זיך אויסלעבן. פון דער גרעניץ טאָר מען ניט חלומ'ען וועגן אַרויסגיין. מען טאָר זיך גאָר ניט קלאַגן אויף נויט און הונגער, ווייל די ערד איז פול מיט כל טוב, נאָר די מענטשן פאַרזעצן עס אין זייער בלינדקייט.

אַלץ האַבנדיק, אַלץ וויסנדיק, זיפצן זיי:
אַ קאַרג לעבן! נויט און הונגער אומעטום!
שפע פעלט! —

פון שפייכלער ווייס איך איבער יעדן הויז
וואו ס'פליסט און הויפט זיך אָן דער קאַרן —
קיינער נעמט ניט.

פון קעלערן ווייס איך אונטער יעדן הויז
וואו ס'שפילט און אין זאַמד פאַררינט דער אידעלער וויין —
קיינער טרינקט ניט.

טאָנען ריין-גאַלד וואַלגערט זיך אין שטויב:
המון אין שמאַטעס פאַרשאַרט עס מיט דער פאַלע —
קיינער זעט ניט.

מען טאָר זיך ניט פאַרמעסטן צו הויך. די הויכע פאַרמעסטונג וועט
פירן דערצו אַז —

„צען טויזענד וועלען געשלאָגען ווערען פון הייליגען שגעון.
צען טויזענד וועלען פאַרכאַפט ווערען פון דער הייליגער מגפה.
און צען טויזענד פון הייליגען קריג.“

נאָך די אַלע פאַרבאַטן קומט ווידער אַ גאַנצע ריי פון געבאַטן, וואָס
מען דאַרף און מען מוז טוען. מען מוז איינזען דאָס הייליקע געטליכע געזעץ
פון אומגלייכקייט. מען מוז דינען די געטער און זיין אונטערטעניק די
הערשער. מען מוז זיך לאָזן פירן און פאַרערן די פירער. מען דאַרף פון זיך
אַפּוואַרפן אַלץ וואָס קומט פון גייסט און זיך נאָר צוהערן צום געבאַט פון
בלוט. מען מוז אַפּטרייסלען פון זיך אַלץ, וואָס איז פרעמד און רייניקן די
פאַמיליע פון „פרעמדן ווייב“. מען מוז זיין שיין, שטאַרק און שטענדיק

גרייט צום קריג. אפילו אין אַ שטרויס בלומען דאַרף מען אויך האַלטן גרייט דעם קינזשאַל.

זוי איר זעט — די גאַנצע תורה, וואָס ווערט איצט אַזוי ברוטאַל דורכגע-פירט אין דייטשלאַנד פון די נאָציס.

אַט אַזוי האָט געאַרגע פאַרענדיקט זיין וועג. פון ריינער קונסט איז ער דערגאַנגען צו נאָציִשן משיחִיזם. איז די קונסט-פאַר-קונסט טעאָריע שולדיק דערין? איז געאַרגע אַליין שולדיק דערין?

די פראַגע לאָז איך אָפן. איך אַליין האָב זיך נאָך ניט דערגרונטעוועט צו קיין ענטפער.

אַקטאָבער, 1934.

נאַכוואַרט צום „געזאַנג פון הירש“

וואָס געזאַנג פון הירש איז אַרויסגעוואַקסן פון מיין קאַנצעפּציע פון „שיר השירים“. מיט עטליכע יאָר צוריק בין איך געקומען אויפן געדאַנק, אַז די הייליקייט פון „שיר-השירים“ איז אַ סך עלטער ווי די הייליקע שריפטן, פון וועלכע ער איז אַ טייל. נעמען, סימילן, מעטאַפּאָרן און שילדערונגען אין דעם בוך האָבן מיך איבערצייגט, אַז „שיר-השירים“ איז ניט קיין אידייליש געזאַנג וועגן דער ליבע פון שלמה המלך און אַ פּאַסטוך-מיידל מיטן נאַמען שולמית, ווי עס איז איין צייט געווען אַנגענומען, אויך ניט קיין זאַמלונג פון פּראָפּאַנע פּאַלקס-לידער, ליבע-לידער, חתונה-לידער, אָדער פּראָגמענטן פון אַ האַלב-פּאַרלירענער לירישער דראַמע, ווי געוויסע ביבל-קריטיקער ווילן האָבן. נאָר איז אורשפּרינגליך געווען אַ זאַמלונג פון הייליקע לידער. וואָר-שיינליך געזונגען אָדער אינטאַנירט אין אַ זינגשפּיל אָדער מיסטעריע צו אַ פּאַרצייטיקן, לאַנג-פּאַרגעסענעם סעמיטישן — אפשר אור-עברישן — גאַט (און געטיו) פון ליבע און פּרוכטבאַרקיט.*

די דאָזיקע ערדיש-פּאַגאַנישע לידער פון ליבע און לוסט זיינען פּאַרבלירן אין מויל פון פּאַלק לאַנג נאַכדעם ווי דער קולט פון יענעם גאַט איז שוין געהאַט אונטערגעגאַנגען, און זייער הייליקייט איז געבליבן אין געדעכעניש פון פּאַלק, כאַטש עס האָט שוין מער ניט געדענקט פאַר וואָס זיי זיינען הייליק, אַזוינע לעבעדיקע ירושות פון טויטע, פּאַרגעסענע קולטן און קולטורן קאָן מען געפינען ביי יעדן פּאַלק אין אַלע ווינקלען פון דער ערד. אונזער אייגן אַרטאָדאָקסיש אידיש לעבן ווערט נאָך ביז אויפן היינטיקן טאַג רעגולירט

* ביי וועלכער געלעגנהייט, דאָס איז שווער צו זאָגן. ווען מען זאָל וויסן גענוי ווי אַלט עס איז דער מנהג צו זאָגן „שיר-השירים“ פּסח, וואָלט מען געקאַנט דרינגען, אַז דאָס זינגשפּיל איז געווען אַ טייל פון אַ ריטואַל ביי אַ פּרילינג יום-טוב פון יענעם גאַט. פון דעם מנהג צו זאָגן „שיר-השירים“ פּרייטיק צונאַכט קאָן מען זיך אַנשטויסן, אַז דער פּרייטיק-צונאַכט איז אין איינער פון די צייטן געווען געהייליקט צו יענעם גאַט. אַ רמז אויף דעם קאָן מען זען אין דער מצוה אָדער דעם מנהג פון „עונה“, און נאָך מער אין דעם אַבערגלויבן, וואָס האָט בימי התלמוד געהערשט צווישן אידן, אַז אין די פּרייטיק-צונאַכטן זיינען שכיח שדים. אומעטום וואו מען פאַרבינדט אַן אַרט צי אַ צייט מיט שדים, דאַרף מען אַ זוך טאָן צי זיינען זיי ניט אַמאַל געווען פּאַרבונין מיט אַ גאַט אָדער געטער. מחמת די מערסטע געטער זיינען דערקלערט געוואָרן פאַר שדים נאַכדעם ווי זייער קולט איז אונטערוויקט געוואָרן און דער קולט פון אַ נייעם גאַט האָט פּאַרנומען זייער אַרט. אויב דער דאָזיקער גאַט האָט, ווי די מערסטע אַנדערע סעמיטישע געטער פון פּרוכטבאַר-קייט, אויך געהאַט אַרום טעמפל די אינסטיטוציע פון קדושה, איז גאַנץ מעגליך, אַז טיילן פון „שיר-השירים“ זיינען געזונגען אָדער אינטאַנירט געוואָרן ביי דער איינוואוינונג פון אַ נייער קדושה. ביי אַלע געלעגנהייטן זיינען די דאָזיקע לידער, אין וועלכע עס אַנטפלעקן זיך אַלע מאַגיאַפּעסטיאַציעס פון ליבע, מסתמאָ באַנוצט געוואָרן ווי אַ סגולה און באַשווערונג: כדי מאַן און ווייב זאָלן זיין גליקליך אין זייער אינטימסטן צוזאַמענלעבן; כדי זיי אַליין און אַלץ וואָס געהערט צו זיי אין לעבעדיקע באַשעפּענישן זאָלן זיך פּרוכפערן און מערן. און כדי די ערד, וואָס זיי באַאַרבעטן, זאָל געבענטשט ווערן מיט שפע.

פון אַ ריי געבאָטן, פאַרבאָטן, טראַדיציעס און מנהגים, וואָס וואַרצלען אין אַן אַלטן, לאַנג-פאַרגעסענעם קולט.

דאָס איז אפשר די הויפּט-סבה פאַרוואָס די חכמים האָבן ניט „באַהאַלטן“ דאָס ספּר „שיר-השירים“, ווי זיי האָבן עס געוואַלט טאָן לויטן עדות זאָגן פון דער גמראַ. די לידער זיינען געווען צו טיף איינגעקריצט אין האַרצן פון פּאָלק, אַז מען זאָל זיי קאָנען אויסמעקן, און צו אייגן און „הייליק“, אַז מען זאָל זיי קאָנען דערקלערן פאַר „דרויסנדיקע“. ווי מען טוט שטענדיק אין אַזוינע פּאַלן, האָט מען זיי קאָנאַניזירט, נאָר זיי געגעבן אַ נייעם מיין, צו-געפּאַסט צום נייעם, דעמאָלט הערשנדיקן קולט. דאָס זינגשפּיל צו אַ פאַר-צייטיקן, פאַרגעסענעם גאָט אַדער גאָט-פאַר, וואָס האָט ביים נייעם קולט לויט זיין גאַנצן מהות געמוזט אויסזען פאַרשייט און זינדיק, איז אויסגעטייטשט געוואָרן ווי אַן אַלעגאָריע אויף דער ליבשאַפט צווישן דער כנסת-ישראל און דער שכינה. פאַר דעם איז מסתמאָ געווען אַן אַנדערע אויסטייטשונג, פונקט ווי שפעטער איז ביי די קריסטן „שיר-השירים“ אויסגעטייטשט געוואָרן ווי אַן אַלעגאָריע אויף דער ליבע צווישן יעזוס'ן און דער קירך.

דער סימבאָל פון יענעם פאַרצייטיקן סעמיטישן גאָט איז וואַרשיינליך געווען אַ הירש, ווי דאָס קאַלב, דער אַקס, דער באַק און דער ווידער זיינען עס געווען אין אַנדערע צייטן און אויף אַנדערע ערטער. דער אָרט פון זיין קולט איז וואַרשיינליך געווען דאָס פאַרצייטיקע כנען, און זיין הויפּט-טעמפל — אַדער מזבח צווישן סלופּעס (אשרות) אַדער קאַנישע שטיינער — האָט זיך וואַרשיינליך געפונען אין ירושלים. מיין השערה וועגן הירש-גאָט איז געבויט אויף דעם פּאַקט, וואָס אין „שיר-השירים“ פיגורירט דער הירש אַזוי פיל אין אַלע זיינע געשטאַלטן און אונטער אַלע זיינע נעמען. פון אויבן אויף קאָנען „הירש“, „הירשין“, „אינד“, „אינדין“ אָנגענומען ווערן בלויז ווי פאַרצערטלטע צונעמען אין מויל פון דער געליבטער און דעם געליבטן. ביי אַ טיפּערן איינבליק אָבער דערזעט מען אין דעם הירש פון „שיר-השירים“ אַ מיטאַלאָגיש פיגור. ער קומט צו שפּרינגען ווי אַ הירש, ער ווערט עטליכע מאָל פאַרוואַנדלט אין אַ הירש, און ער פּיטערט זיך צווישן רויזן (אַדער ליליען ווי אַנדערע טייטשן דאָס וואָרט „שושנים“), ניט ווי אַ מענטשליכער געליבטער, נאָר ווי אַ גאָט אין דער געשטאַלט פון אַ הירש, און אַז די געליבטע באַשווערט עטליכע מאָל די טעכטער פון ירושלים, איז עס ווידער „ביי די הירשנים אַדער אינדינס פון פעלד“ באַשווערן באַשווערט מען נאָר ביי היי-ליקייטן.

איבעריקנס ווערט די דאָזיקע השערה מיינע, דאכט מיר, באַשטעטיקט פון דעם פּאַקט, וואָס ארץ-ישראל ווערט אין תנ"ך אָנגערופן דאָס „לאַנד פון הירש“ און „אַרב פון הירש“, און דער באַרג מוריה — „באָרג פון הייליקן הירש“. אגב, איז דער באַרג מוריה, כידוע, געווען פאַרהייליקט אַ סך הונדער-

טער יארן פאר דעם איידער אונזער בית-המקדש איז אויף אים אויפגעשטעלט געווארן. ווען מען האט דערביי אין זינען, אז אלע פארצייטיקע סעמיטישע געטער פון פרוכטבארקייט, זוי פארשיידן זייערע נעמען און סימבאלן, זיינען פאקטיש געווען איינער און דער זעלביקער גאט, און האט מען ווייטער אין זינען, אז לויט דער לעגענדע איז די מוטער פון דעם פיניצישן גאט, וואס די גריכן האבן שפעטער איבערגענומען און פארגרייזט גערופן אדאניס, פאר-וואנדלט געוואן אין א מירע- (מור) בוים איידער ער איז געבוירן געווארן, און אז די מירע אדער "מור" האט בכלל געשפילט א גרויסע סימבאלישע ראָלע ביים דינסט פון אלע סעמיטישע געטער פון פרוכטבארקייט, דעמאלט קאָן מען זיך לייכט פארשטעלן פון וואָנען עס נעמט זיך אי דער נאָמען ("מוריה) און אי די הייליקע טראַדיציע צו דעם דאָזיקן באַרג.

פארשטייט זיך, אז אונזער אלע געשטאלטן און אלע סימבאלן זעט דער מענטש זיין גאט אין דער געשטאלט וואס איז אים צום נאָענטסטן — זיין אייגענע, די מענטשליכע. די סטאַטוע, דעם געץ, וואָס דער מענטש שטעלט אויף פון זיין גאט, טראַגט מערסטנס די מענטשליכע געשטאַלט. גאַנץ אָפט באַצירט מיט די קענטיקסטע צייכנס פון דער חיה, וואָס איז זיין סימבאַל. אָבער נישט שטענדיק. די פסוקים 11, 14 און 15 אין קאָפיטל פינף פון "שיר-השירים" קאָנען בשום אופן ניט זיין עפעס אַנדערש ווי די שילדערונג פון אַ געץ, וואָס זיין קאָפּ איז פון לויטערן גאַלד, זיינע הענט גילדענע וואָלצן איינגעפאַסט מיט תרשיש-שטיינער, זיינע געשלעכט-אַרגאַנען פון עלפנבין באַצירט מיט סאַפירן, און זיינע שענקלען מירמלשטיינערנע זיילן באַפעסטיקט אויף גינגאַלדענע שוועלן. אַנדייטונגען אויף אַ סטאַטוע (דאָס מאָל פון אַ געטיין), געפינט מען אויך אין קאָפיטל זיבן, באַזונדערס אין די פסוקים 3, 5 און 6. ווען דער נאָפּל פון אַ פרוי ווערט געשילדערט ווי אַ "לבנה בעקן" (** און איר בויך ווי אַ הויפּן ווייץ באַזוימט מיט רויזן, איז עס אומזין. אָבער די סטאַטוע פון אַ געטיין פון פרוכטבארקייט דאַרף האָבן אַ נאָפּל ווי אַ "לבנה-בעקן" מיט אַ צוואַג, אַז עס וועט ניט פעלן קיין וויין, און איר בויך דאַרף זיין אויסגעמאַלן אַדער אויסגעקריצט מיט אַ הויפּן ווייץ, ווי אַ צוואַג, אַז זי וועט בענטשן דאָס פעלד מיט שפע.

מיר דאַכט, אַז אַפילו דער צוזאַמענקלאַנג פון די נעמען "שלמה" און "שולמית" איז ניט קיין צופאַל. ער איז אויך ניט אויסגערעכנט אויף דיכ-טערישן וואוילקלאַנג ווי מען וואָלט געקאָנט אַננעמען, נאָר ווי "בעל" און "בעלת" זיינען זיי די נעמען פון דעם פאַרגעסענעם גאַט-פאַר, און זייער מיין

(** "לבנה-בעקן" איז, ווי עס ווייזט אויס, געווען אַ צערעמאָניאַלער בעכער אין קולט פון דער לבנה. דער קיניגין פון הימל, וואָס איז בלויז אַן עפיטעט פאַר דער געטיין "בעלת", "עשתורת" ("אשטאַרטאַ" אָדער "אַפראַדיטע"), ווי די גריכן האָבן זי פאַרגריינט גערופן, פון וועלכע מען האָט אונזערע אור-עלטערן ניט געקאָנט אָפּגעוואויגען אפילו אַזוי שפעט ווי נאָך דעם ערשטן חורבן.

איז ניט „פרידן“, נאָר „גאַנצקייט“ און „דערפילונג“, און אפשר אויך יענער אידעאלער פרידן, וואָס קומט מיט גאַנצקייט און דערפילונג, דערפון אויך מיין אַנדערע השערה, אַז דער הויפט טעמפל פון יענעם גאָט האָט זיך געפונען אין ירושלים, וואָס האָט אורשפרינגליך געהייסן „עיר-שלם“. און ווער ווייס? אפשר איז דאָס געווען יענער „אל-עליון“, וואָס אונזער ערץ-קרוב, מלכי-צדק, דער קיניג פון עיר-שלם, איז געווען זיין כהן.

יעדער גאָט-סימבאָל איז פון צייט צו צייט געבראַכט געוואָרן פאַר אַ קרבן צו זיך אַליין. שפעטער, ווען זיין קולט איז אונטערדריקט געוואָרן, איז זיין סימבאָל געבראַכט געוואָרן פאַר אַ קרבן צום נייעם גאָט, וואָס האָט פאַרנומען זיין אָרט, טיילווייז צו ווייזן ווי נישטיק ער איז, און טיילווייז כדי אויך צו ווייזן, אַז דער נייער גאָט האָט צוגענומען אַלע זיינע געטליכע אַט-ריבונטן. דורך די קרבנות, וואָס מען האָט מקריב געווען אין אונזער בית המקדש, קאָן מען קריגן אַ שטיקל באַגריף, וואָס פאַר גאָט-סימבאָלן אונזערע אור-אור-עלטערן האָבן געהאַט אין פאַרשיידענע צייטן. צווישן יענע קרבנות האָט זיך דער הירש ניט געפונען. דער דאָזיקער פאַקט וואָלט גערעדט קעגן מיין השערה, וועגן הירש אַלס גאָט-סימבאָל, ווען מען וואָלט דעם הירש קאָנען צאַמען און אים מאַכן פאַר אַ שטוביקע חיה, ווי דעם אַקס, דעם באַק, דעם לאַם, דעם ווידער און די טויב, וואָס איז ביי אַ טייל סעמיטישע פעלקער אויך געווען אַ גאָט-סימבאָל.

אגב, איז אינטערעסאַנט צו באַמערקן, אַז דער הירש איז מיט אונז אידן שטענדיק מיטגעגאַנגען אין וואָרט, בילד און צייכן. אין אַלטע צייטן ווי אַ סימבאָל פון דער העכסטער שיינקייט, אַפט פאַרבונדן מיט שטראַלנדיקער הערשערישקייט, ווי דאָס ווייזן אַ סך מעטאָפאָרן אין תנ"ך. שפעטער זיינע סטיליזירטע הערנער ווי שריפט-באַצירונגען אויף הייליקע פאַרמעטן, און ממילא ווי געהיימע צייכנס פאַר מקובלים. ווי אַן אַרנאַמענט אין שול, ווי אַ ווייניגער אין ספר, און ביז אויף אונזערע טעג זוי די ליבלינג-פיגור אין פרימיטיוו-אינגלשע פאַרוזכן אין שניצן און מאַלן, און אין מיידלשע אויסהעפּ-טיקונגען אויף לייזונט און קאַנווע.

אין די לעצטע שווערע יאָרן — די גרויליקסטע אין אונזער געשיכטע — איז דאָס קאָנען זיך פאַרטראַכטן וועגן אונזער זייער ווייטן, אין נעפל שטעקנ-דיקן עבר געווען אַן אמת'ע ברכה. מעגליך אַז אונטער דעם אַנאַליז פון שטרענגער, ריינ-וויסנשאַפטיכער פאַרשונג וואָלטן מיינע השערות צערונגען געוואָרן ווי זייפן-בלאַזן. איך אָבער בין פון זיי געווען באַזעסן ווי פון אַ לעבעדיקן, צאַפּלדיקן אמת, וואָס האָט מיך געהאַלטן געשפאַנט יאָרן נאַכאַנאַנד. על כל פנים בין איך צופרידן, וואָס זיי האָבן מיר געגעבן די מעגליכקייט פאַר נייע פאַעטישע סימבאָלן און אַלטע ניי צו באַלעבן.

דער געדאַנק, אַז חסידות קאָן אויפגעפאַסט ווערן ווי אַ קונסט, איז צו מיר געקומען מיט אַ סך יאָרן צוריק, ווען עס זיינען אין מיינע הענט צופעליק אַריינגעפאַלן עטליכע חסידישע מעשה-ביכלעך, אויף אידיש און לשון-קודש, וואָס זיינען מיר געווען באַקאַנט נאָך פון מיינע אינגלשע יאָרן. אויפגעמישט האָב איך זיי מיט דעם זעלביקן געפיל, ווי מען שטעלט אָן אַן אויער צו אַן אַלטן ניגון, וואָס מען דערהערט פּלוצים, און וואָס ברענגט דיר צוריק אַלץ, וואָס איז געווען פאַר דינע אויגן ווען דו האַסט אים געהערט צום ערשטן מאַל. אַט די עטליכע געציילטע חסידישע מעשה-ביכלעך האָבן ביי מיר דערוועקט אַ דורשט וואָס איך האָב געפרוּאווט שטילן מיט גאַנצע פעק פון חסידישע ספרים. אין יעדן חסידישן ספר, וואָס איך האָב זינט דעמאַלט אַריינגעקוקט, איז דער דאָזיקער געדאַנק ביי מיר פאַרשטאַרקט געוואָרן, און נאָך יאָרן פון פאַרנעמען זיך מיט דעם ענין חסידות, איז ער ביי מיר געוואָרן איבערצייגונג.

ווען איך זאָג, אַז חסידות קאָן אויפגעפאַסט ווערן ווי אַ קונסט, מיין איך מיט דעם, אַז די ערשטע צדיקים — די פּאַטערס פון חסידות און אַפילו די פון אַ דור און צוויי נאָך זיי — זיינען אין תּוֹך געווען קינסטלער, כאַטש זיי האָבן דאָס וואָרט קיינמאַל ניט געהערט אַפילו, און אַז זייערע תּלמידים און חסידים האָבן גענאָסן דעם דרך-החסידות ווי מען געניסט אַ קונסטווערק. דער אַביעקט פון זייער קונסט איז געווען דער מענטש, די פּערזענליכקייט, די אייגענע פּערזענלעכקייט, אויף וועלכער זיי האָבן געאַרבעט זי זאָל אַרויס-קומען אַ כּלי-שלמה. ווי עס אַרבעט דער מאַלער אויף זיין געמעל, דער מוזיקער אויף זיין קאַמפּאָזיציע, און דער פּאַעט אויף זיין ליד, אמת, אַז ביי זיי איז דאָס ניט געווען קיין ציל פאַר זיך, נאָר אַן ערשטער שטאַפל, וואָס דאַרף דערפירן צו אַ העכערן ציל — די דערקענטעניש פון דער גאָטהייט און די דערנענטערונג צו איר. אַבער, צוריק געשמועסט, וועלכע אמת'ע קונסט איז דען מעגליך אַן אַ דערקענטעניש, און וועלכער אמת'ער קינסטלער זוכט דען ניט צו דערגיין ערגיץ-וואו מיט זיין יעדער אַרבעט?

טעאָרעטיש האָבן די פּאַטערס און באַגרינדערס פון חסידות כּמעט גאָר ניט מחדש געווען. אַלץ וואָס זיי האָבן געהאַט צו זאָגן וועגן מהות פון דער גאָטהייט און וועגן דער השגה פון דער גאָטהייט איז שוין געזאָגט געוואָרן פאַר זיי, הגם אפשר אין אַנדערע טערמינען. דאָס זעלביקע אַפילו וועגן

דעם צדיק און דעם כוח פון צדיק. זיי האָבן בלויז שטאַרק אונטערגעשטראַכן די ראַל פון צדיק, דעם וועג, אָדער די וועגן וואָס פירן צו דער מדרגה פון צדיק. און דאָס האָט איינגטלעך דערפירט דערצו אַז זיי זאָלן אויפן וועג צו זייער השלמה, דערפירט ווערן צו דער מדרגה פון קינסטלער, ווי מיר וועלן דאָס באַלד זען.

וואָס איז געווען דאָס נייע, וואָס די פּאָטערס פון חסידות האָבן מיט זייער קומען געבראַכט? דער אופן. דער אופן פון דערקענען גאָט, און אויך דעם אופן פון אַרבעטן אויף זיך כדי צו קומען צו דערקענטעניש און צו אייגענער פאַרפולקאָמונג. דער אופן איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס זיי האָבן געלערנט, אַז עס איז ווינציק צו דערקענען גאָט מיטן שכל אַליין, נאָר עס איז נויטיק, אַז מען זאָל אויך דערפירן גאָט מיט אַלע חושים. דאָס אַליין זאָגט שוין, אַז כדי דאָס צו דערגרייכן מוז מען שטאַרק אַרבעטן אויף זיך. און נאָר יענער וואָס האָט נאָך לאַנגער און שטאַרקער אַרבעט דאָס דערגרייכט, נאָר יענער איז געקומען צו דער מדרגה פון אַ צדיק. דער מעזריטשער מגיד ר' דוב בער, האָט דאָס מסביר געווען אויף אַזא אופן: דאָס אויג זעט, ווייל עס דען זען אַלץ? נאָר עס האָט ניט קיין ברירה. ס'איז אַזוי באַשאַפן געוואָרן, אַז אין דער רגע ווען עפעס קומט אים אַנטקעגן מוז עס זען. פונקט אַזוי מוז דער מענטש אויסאַרבעטן זיינע חושים, אַז אויף יעדן קער און ווענד זאָל ער דערפילן און ממש דערזען אַפילו, אַז גאָט'ס כבוד איז אומעטום, אַז עס איז ניטאָ קיין אַרט אָן אים. אַז עס איז ניט פאַראַן אויף דער וועלט קיין זאָך, וואָס זאָל ניט האָבן עפעס אַ חיות. וואָרים אַן דעם חיות וואָלטן זיי דאָך בלי ספק ניט געווען. און נאָר דאָס חיות וואָס זיי האָבן, גיט זיי זייער געשטאַלט. און אַט דאָס חיות אין אַלע זאַכן קומט פון דעם באַשעפער פון די אויבערשטע וועלטן צו די אונטערשטע, און אַזוי פון וועלט צו וועלט ביזן סוף פון די וועלטן.

דעם בעש"ט זאָגט מען נאָך, אַז ווען מען לערנט זיך אויס צו דערקענען די וועלט אויף אַזא אופן, לערנט מען זיך אויסצוהיטן פון זינד. אַזוי, למשל, ווען אַ מענטש פאַרקוקט זיך אויף אַ שיינער פרוי און קריגט זינדיקע מחשבות זאָל ער זיך פרעגן: וואָס מאַכט מיך גלוסטן צו דער פרוי? איר שיינקייט. אָבער וואָס איז איר שיינקייט? אַז ער וועט זיך פאַרטראַכטן וועט ער מוזן איינזען, אַז דאָס שיינע אין דער פרוי איז דער געטליכער פונק, דער ניצוץ אלהות, וואָס איז דאָ אין יעדער זאָך און אויך אין איר צורה. קוים וועט ער דאָס איינזען, וועט ער פאַרלירן זיינע זינדיקע מחשבות. ווייל ער וועט זיך מוזן זאָגן: פאַרוואָס גלוסטן בלויז צום פונק ווען איך קאָן גלוסטן צום גאַנצן פייער?

אַט דער צוגאַנג איז אַ קינסטלערישער. ווייל וועלן דערקענען דורך די

חושים זאכן, מענטשן, וועלט און דאָס מיסטעריעזע, ניט דערגרונטעוועטע, וואָס באַלעבט אַלץ און גיט אַלץ און אַלעמען די באַשטימטע צורה — דאָס איז דער וועג פון קינסטלער. כדי אַ מענטש זאָל קאָנען דערקענען גאָט דורך זיינע חושים, מוז ער פריער פון אַלץ דערקענען זיך אַליין. זוכן און פאַרשן אין דער אייגענער נשמה. פּראַווין און מעסטן אַלע זיינע גלוסטונגען, כדי צו וויסן פון וואָנען זיי קומען. פון אַ ריינעם אַדער פון אַן אומריינעם קוואַל. אויב פון אַן אומריינעם, זיי אַפּטרייסלען פון זיך. און אויב פון אַ ריינעם, זיי איינהאַלטן, היטן, צערטלען און קולטיווירן, און פון פונק אויפבאַזן אַ פּלאַם. דערביי מוז מען אָבער זיין זייער און זייער געוואָרנט. ווייל אַלץ וואָס איז דאָ אין דער קדושה איז אויך דאָ אין דער טומאַה, און מען קאָן זייער לייכט מאַכן אַ טעות און אָננעמען דאָס אומריינע פאַר דעם ריינעם און דאָס פאַלשע פאַר דעם אמת'ן. און פון קיין זאך האָבן די ערשטע חסידישע רביים זיך ניט אַזוי געשראַקן ווי פאַר אַזוינע טעות'ן. וועגן אַ סך צדיקים ווערט דערציילט, אַז נאָכדעם ווי זיי זיינען געזעסן מיט זייערע תלמידים און האָבן פאַר זיי מגלה געווען פאַרבאַרגענע סודות, וואָס דאָס מיינט אייגנטליך ניט מער ווי אַנטפלעקט פאַר זיי זייערע נייע דערקענטענישן צו וועלכע זיי זייען דער-גאַנגען, איז זיי באַפאַלן אַ מרה-שחורה, און זיי האָבן זיך געשראַקן, צי זיינען זיי אַליין ניט פאַרפירט געוואָרן, און צי האָבן זיי ממילא ניט פאַרפירט אַנדערע. אַט די מרה-שחורה וואָס קומט פון צווייפלען אין אייגענעם גאַנג און נאָכמער אין דער דערגרייכונג, באַפאַלט אַפט אויך יעדן קינסטלער.

כמעט יעדער צדיק האָט זיך געשראַקן, אַז ער זאָל ניט פאַרלירן זיינע מדרגות. די שרעק צו פאַרלירן די מדרגות איז כמעט שטענדיק געקומען מיט דער מורא, טאַמער איז ער פאַרפירט געוואָרן מיט אַנטפלעקן פאַלשע סודות פאַר עכטע. זעצט איבער צדיקישע מדרגות אויף קינסטלערישע דער-גרייכונגען און איר וועט געפינען דאָס זעלביקע ביי קינסטלער. פאַראַן פּעריאָדן כמעט ביי יעדן קינסטלער ווען ער שרעקט זיך צי האָט ער ניט פאַרלוירן זיינע קינסטלערישע כוחות, און כמעט שטענדיק קומט דאָס נאָכדעם, ווען ער איז ניט זיכער אין דעם קינסטלערישן ווערט פון זיין לעצטן ווערק.

אַ סך צדיקים האָבן אַפט גערעדט וועגן דעם צדיק און זיינע וועגן זוי קינסטלער ריידן וועגן קינסטלער און זייערע וועגן. ר' שלמה קאַרלינער האָט געזאָגט, אַז קיין מענטש קאָן ניט קומען צו דער מדרגה פון אַ צדיק ביז ער האָט ניט פריער מקבל האַרה געווען פון אַן אַנדערן צדיק. ער קאָן אָבער ניט אויפשטעלן קיין תלמידים, ביז ער פאַרגעסט ניט פריער, וואָס ער האָט מקבל געווען. פונקט אַזאָ וואָרט האָט געזאָגט געטע וועגן קינסטלער. ניטאָ קיין קינסטלער, האָט געטע געזאָגט, וואָס זאָל אין אָנהייב ניט שטיין אונטער השפעות פון אַנדערע קינסטלער. אָבער קיין קינסטלער קאָן ניט

באאינפלוסן אנדערע, ביו ער פאָרגעסט ניט פריער די אינפלוסן אונטער וועלכע ער איז געווען .

אָט דעם געדאַנק האָט געצויגן ווייטער ר' שלמה קאַרלינער'ס וויכטיק־טער תלמיד, ר' אורי סטרעליסקער, באַקאַנט אין דער חסידישער וועלט ווי דער ״שרף״. נאָכדעם ווי ער האָט איינמאַל איבערגעגעבן די אויבן־דערמאָנטע רייד פון זיין רבי'ן, האָט ער אַ זאַג געטאָן וועגן זיך : ״אורי האָט ניט מורא טאָמער וועט מען אים וועלן שטראַפֿן לַמַּאי ער איז ניט ווי משה רבינו, אָדער אברהם אַבינו. ווייל אורי דאַרף ניט זיין זוי משה רבינו אָדער ווי אברהם אַבינו. וואָס אורי האָט מורא איז, טאָמער וועט מען אים וועלן שטראַפֿן, פֿאַרוואָס ביזטו ניט געווען דאָס, וואָס דו, אורי, האָסט געקאַנט ווערן״. דאָס איז אַ שטראַף פֿאַר וועלכער עס שרעקט זיך שטענדיק יעדער אמת'ער קינסטלער ווען נאָר ער פֿראווט זיך אָפּגעבן אַ חשבון־הנפש פֿאַר דעם, וואָס ער האָט אויפגעטאָן און פֿאַר דעם, וואָס ער האָט נאָך ניט דערגרייכט. אַזוינע מימרות וואָלט מען געקאַנט אַנצייילן צענדליקער. איך וועל זיך אָבער באַנוגענען בלויז נאָך מיט עטליכע.

ר' מענדל קאַצקער, זאָגט מען נאָך, אַז ווען ער האָט אַמאַל געוואָלט ציען אַ פֿאַרגלייך צווישן זיך און ר' מענדל ליובאַוויטשער, האָט ער געזאָגט : ״דער חילוק צווישן מיר און אים איז, וואָס איך האָב אָנגעהויבן פון האַרצן און בין דערגאַנגען צום מוח, און ער האָט אָנגעהויבן פון מוח אן איז דער־גאַנגען צום האַרצן. ווי ווייט קאָן מען דערגיין מיטן מוח? צו גאָר ניט. אָבער דאָס האַרץ איז ווי אַ ים, און מען קאָן אין אים שווימען און שווימען.״ אָט האָט איר אייך די אייביקע מחלוקה צווישן קינסטלער וועגן דעם, וואָס עס איז בילכער אין דער קונסט, האַרץ צי מוח. דער רבי ר' מלך פון ליזשענסק שטעלט זיך אָפּ אין זיין ספר ״נועם אלימלך״ אויף דעם, וואָס רש"י זאָגט אויף דעם פסוק ״וצהר תעשה לתיבה״, אַז גאָט האָט געהייסן נח'ן באַלייכטן די תיבה מיט אַן אבן־טוב, און ער פֿאַרענדיקט : ״דער טייטש פון, תיבה׳ איז ניט בלויז, קאַסטן׳ נאָר אויך, וואָרט׳. דאָס איז אַ רמז, אַז דער מענטש דאַרף זיין געוואָרנט, אַז יעדעס וואָרט וואָס קומט אַרויס פון זיין מויל זאָל לייכטן ווי אַן אבן־טוב. אַזאַ פֿאַדערונג דאַרף זיך שטעלן ניט נאָר דער מענטש וואָס וויל דערגרייכן די מדרגה פון אַ צדיק, נאָר אויך יעדער וואָרט־קינסטלער. דער דאָזיקער רבי ר' מלך איז געווען דער פֿאַטער פון גאַליצישן און פוילישן חסידות, כאַטש אַליין איז ער געווען אַ ליטוואַק, אַ געבוירענער פון טיקטין, אָדער איז אַ דאַרף לעבן טיקטין. אַ טייל פון זיינע תלמידים האָבן אים געשטעלט כמעט אויף איין מדרגה מיט דעם בעש"ט. דאָס דערמאָנטע ספר זיינס ״נועם אלימלך״ איז שטאַרק פֿאַרהייליקט צווישן די חסידים. ער אַליין האָט דעם בעל שם טוב ניט געקענט, און לויט דער לעגענדע איז ער

עטליכע מאל אַרויסגעפאַרן פון זיין שטאָט אין אַנדערע ערטער זיך באַקענען מיט מענטשן, וואָס האָבן זוכה געווען צו זען דעם פּאַטער פון חסידות, אפשר וועלן זיי אים קאָנען עפעס נאָכזאָגן פון אים. איינמאל איז אויף אַ שבת געקומען קיין ליזשענסק דער זאַסלאָווער חזן, וואָס האָט נאָך געדאַוונט פאַרן בעש"ט. פאַרשטייט זיך, אַז דער רבי ר' מלך האָט זיך זייער דערפרייט מיט אים און אים שטאַרק נוהג כבוד געווען. נאָך שבת האָט דער רבי ר' מלך געבעטן דעם זאַסלאָווער חזן, ער זאָל אים עפעס נאָכזאָגן פון זיין רבי'ן. האָט אים דער זאַסלאָווער חזן געזאָגט, אַז דער בעש"ט האָט געזאָגט אַז ווען ער זעט אַ כלי קאָן ער זאָגן וואָס פאַר אַ מענטש עס איז געווען דער בעל-מלאכה, וואָס האָט געמאַכט די כלי. פאַרטראַכט זיך דער רבי ר' מלך און זאָגט: "דאָס איז ניט קיין חידוש". זאָגט דער זאַסלאָווער חזן: "דער בעש"ט האָט געזאָגט, אַז ווען ער זעט אַ כלי קאָן ער זאָגן ווי אַזוי עס האָט אויסגעזען דער מענטש וואָס האָט געמאַכט די כלי". פאַרטראַכט זיך רבי ר' מלך און זאָגט: "דאָס איז אויך ניט קיין חידוש". זאָגט דער זאַסלאָווער חזן: "דער בעש"ט האָט געזאָגט, אַז ווען ער זעט אַ כלי, קאָן ער וויסן די מחשבות וואָס עס האָט געהאַט דער בעל-מלאכה, ווען ער האָט געמאַכט די כלי". זאָגט דער רבי ר' מלך: "דאָס איז אַ חידוש".

נאָך איין קליינער אַנעקדאָט און איך וועל זיין פאַרטיק מיט די אילור-סטראַציעס. אין דער חסידישער לעגענדע ווערט דערציילט, אַז ווען מען האָט דעם ליאָדער גענומען תפוס, האָבן זיינע קינדער אַרויסגעשיקט שלוחים צו אַלע אַנדערע צדיקים פון דור, זיי זאָלן פאַר אים איינרייסן וועלטן. ווען איינער פון די שלוחים איז אָנגעקומען צום בערדיטשעווער, וואָס איז געווען דעם ליאָדער'ס אַ מחותן, האָט ער געפרעגט דעם שליח, צי ר' שניאור זלמן איז געווען צערודערט ווען מען האָט אים צוגענומען. "שטאַרק צערודערט", האָט דער שליח געענטפערט. "פון אינווייניק צי נאָר פון דרויסן?" האָט דער בערדיטשעווער ווייטער געפרעגט. "נאָר פון דרויסן", האָט דער שליח גע-ענטפערט. "וואָס איז דער סימן אַז נאָר פון דרויסן?" האָט דער בערדיטשעווער געפרעגט. "ווייל די פּאַנטאַפּל האָט ער פאַרגעסן אָנצוטאָן", האָט דער שליח געענטפערט. "אַבער טלית און תפילין האָט ער ניט פאַרגעסן מיטצונעמען", האָט דער שליח געענטפערט. רופט זיך אָפּ ר' לוי יצחק צו זיינע מקורבים: "דער ליטוואַק קוקט גוט!"

אגב, האָט דאָס קוקן געשפּילט אַ גרויסע ראַלע אין חסידות. חסידות, האָבן די פּאַטערס פון דער באַוועגונג געזאָגט, קאָן מען ניט לערנען פון ספרים, ווייל אַ גרויסער טייל פון חסידות באַשטייט אין עבודה, און דעם דרך-העבודה מוז מען זען מיט די אויגן. "איך בין געאַנגען קיין מעזעריטש

ניט כדי צו לערנען תורה פון מגיד", האָט געזאָגט איינער פון זיינע תלמידים, „נאָר כדי צו זען ווי ער פאַרבינדט זיינע פּאַנטאַפּל". גאַנץ ריכטיק באַמערקט וועגן דעם פּראָפּעסאָר גרשון שלום, אַז דאָס איז אַ היפשע גוזמא. וואָס דאַרף ניט גענומען ווערן בוכשטעבליך. אָבער פּונדעסטוועגן קאָן מען פון דעם איינעם זאָג לערנען, וויפּיל געוויכט די ערשטע צדיקים האָבן געלייגט אויף דעם קוקן. מען מוז זען מיט די אייגענע אויגן ווי אַזוי דער רבי איז זיך נוהג ביים דאַוונען, ווי אַזוי ער פּראָוועט טישן פאַרן גרויסן עולם, און ווי אַזוי ער פּראָוועט ביי זיך אין זיין באַזונדערן יחוד־שטיבל. און ווידעראַמאָל דאָס זעלבליקע. זען דאַרף מען ניט כדי צו קאַפּירן און אימיטירן, נאָר כדי צו האָבן אַ רמז און אַן אַנווייז, ווי אַזוי צו דערגיין צו אַן אייגענעם דרך. כמעט יעדער צדיק האָט געהאַט זיין אייגענעם דרך. און אויב ניט קיין גאַנץ אייגענעם דרך, איז ווינציקסטנס אַן אייגענעם קנייטש. דאָס איז געווען גילטיק אַפּילו שפּעטער נאָך דער אַנטשטיאונג פון די רבי'שע דינאַסטיעס, ווען קינדער האָבן איבערגענומען דאָס רביסטווע פון זייערע טאַטעס. איך אַליין האָב נאָך געקענט פיר רביים, זין פון איין־איינציקן פּאָטער, וואָס איטלעכער פון זיי האָט געמאַכט אַזאַ קנייטש אין דעם דרך, וואָס זיי האָבן איבערגענומען פון זייער פּאָטער, אַז דאָס איבערגענומענע האָט ביי יעדן פון זיי געקראָגן אַ גאַנץ אַנדער פנים.

די גרויסע רביים, באַזונדערס די ערשטע, האָבן געהאַט ניט נאָר חסידים, נאָר אויך תלמידים וואָס אַ טייל פון זיי זיינען מיט דער צייט אַליין געוואָרן רביים. ביידע האָבן זיך שטאַרק פאַרקוקט אויפן רבי'ן בעת ער האָט געפּראָוועט זיין עבודה. די תלמידים האָבן געוואָלט עפעס אַפּלערנען פאַר זיך בעת זיי האָבן געהאַלטן זייערע בליקן אַנגעשטעלט אויפן רבי'ן. און די גרויסע מאַסע חסידים האָט גלאַט געהאַט הנאָה פון קוקן. די תלמידים האָבן גע־פּראַווט טרעפּן, און גאַנץ אַפּט האָבן זיי געטראָפּן, דעם מיין פון יעדער תנועה, וואָס דער רבי האָט געמאַכט ביי זיין עבודה. די חסידים האָבן גלאַט הנאָה געהאַט פון די באַוועגונגען און האַוואַיעס, וואָס זייערע אויגן האָבן געזען, פּונקט ווי זיי האָבן הנאָה געהאַט פון דעם, וואָס די אויערן האָבן געהערט. ווען מען איז צוריק געקומען אַהיים פון רבי'ן, האָבן די תלמידים נאָכגעזאָגט די תורות וואָס זיי האָבן געהערט, און אויך דעם מיין פון דער אַדער יענער תנועה, וואָס דער רבי האָט געמאַכט. די חסידים האָבן מיט גרויס התפעלות נאָכגעזונגען די נייע ניגונים, וואָס זיי האָבן געהערט, און מיט גרויס התפעלות נאָכדערציילט זענען דעם, ווי אַזוי דער רבי האָט אויסגעזען ווען ער האָט זיך פאַר'מוח'ט. ווי ער האָט אַ קנייטש געטאַן דעם שטערן און אַ פיר געטאַן מיט אַ האַנט איבער די אויגן, כאַטש זיי האָבן ניט אַנגעהויבן צו וויסן דעם מיין פון דעם אַלעמען.

דער ריטם פון די באוועגונגען האָט פאַרכאַפּט זייערע אויגן, פונקט ווי דער ריטם פון די ניגונים האָט פאַרכאַפּט זייערע אויערן, און דאָס אַליין איז פאַר זיי געווען גענוג, אַז דער רבי זאָל זיי ווערן ליב און אייגן. מיט די חסידים ביים רבי'נס טיש איז געשען דאָס זעלביקע, וואָס מיט דער גרויסער מאַסע צוהערער ביי אַ מאַדערנעם קאָנצערט, גרויסע מאַסע צוקוקער ביי אַ מאַדערנעם טאַנץ, און אַ גאַר גרויסן טייל באַזוכער פון קונסט-אוישטעלונגען. זיי האָבן הנאָה פון דעם געהערטן און געזעענעם, כאַטש זיי זיינען אין די קונסטן ניט איינגעווייט, און קאָנען ניט דערקלערן, פאַרוואָס און מיט וואָס דער קאָנצערט, דער טאַנץ און די אוישטעלונג האָבן ביי זיי אַרויסגערופן דעם וואונדערליכן גענוס. אין אַנדערע ווערטער וואַלט איך געזאָגט, אַז סיי די תלמידים און סיי די חסידים האָבן ביים רבי'נס טיש איבערגעלעבט אַ קינסטלערישן גענוס. די תלמידים, ווי אינגערע קינסטלער אָדער קונסט-מבינים, האָבן געהאַט דעם גרעסערן גענוס, ווייל זיי האָבן אויך פאַרשטאַנען די זאַך, וואָס רופט אַרויס דעם גענוס און די מיטלען מיט וועלכע דאָס ווערט דערגרייכט. די פראַסטע חסידים אָבער האָבן בלוזי הנאָה געהאַט פון דעם וואָס זיי האָבן געזען און געהערט. די דאָזיקע הנאָה אַליין אָבער, איז געווען אַזוי גרויס, אַז מען האָט זי אַנגעהויבן קולטיווירן, און דאָס האָט געפירט צו איינעם פון די גרויסע ניסים וואָס איז מיט אונז געשען.

מיטן אויפקום פון חסיד'יזם האָבן מיר צום ערשטן מאל נאָך זייער אַ לאַנגער תקופה געעפנט די אויגן און אַנגעהויבן זען, געעפנט די אויערן און אַנגעהויבן הערן. צום קלאַרסטן דערזעט מען דאָס ווען מען פאַרגלייכט חסיד'ישע מעשיות מיט סתם אידישע פאָלק מעשיות. פון דער אידישער פאָלק מעשה קריגט מען דעם איינדרוק, אַז מיר אידן האָבן אין דער לאַנגער גלות-געשיכטע געקראָגן טעמפע חושים, באַזונדערס טעמפּ זיינען געוואָרן דער חוש פון זען און דער חוש פון הערן. פון דער אידישער פאָלק-מעשה קאָן מען קיינמאל ניט וויסן, ווי אַזוי דער העלד פון דער מעשה האָט אויסגעזען, ווי אַזוי ער איז געווען אַנגעטאָן און ווי אַזוי ער האָט גערעדט. אַלץ וואָס מיר דערוויסן זיך אין דער פאָלק-מעשה איז, אַז דער העלד איז געווען רייך, צי אַרים, מיט אַ הדרת-פנים צי אַן אַ הדרת-פנים. און וועגן דער העלדין, אַז זי איז געווען סתם אַ "יפת-תואר", און "ליכטיק ווי דער זון", ווען דאָס גליק האָט איר געשיינט, און "שוואַרץ ווי די נאַכט", ווען זי איז אַריינגעפאַלן אין אַ צרה.

אָבער פון דער חסיד'ישער מעשה קריגן מיר שוין מער-ווייניק אַ באַגריף וועגן דעם, ווי דער אָדער יענער רבי האָט אויסגעזען. בכלל אָדער ביי ספּע-ציעלע געלעגנהייטן. מיר באַקענען זיך אויך מיט זיין הלבושה און מיט זיין

התנהגות. אזוי, למשל, וויסן מיר, אַז דער רבי ר' מלך פון ליזשענסק האָט געהאַט גרויסע געדיכטע ברעמען, און ווען ער האָט געוואָלט אַ קוק טאָן אויף אַ מענטשן, האָט ער געמוזט מיט אַ פינגער אויפהייבן די ברעם פון איבער אן אויג. ביים זעליקן צדיק זיינען די אַדערן פון די שלייפן געוואָרן אַנגעשוואָלן פון גרויס דבקות ביים דאַוונען. פאַראַן אַן אַדער הינטער דעם אויער פון אַ מענטשן, וואָס רוט, לויט דער לעגענדע, דאָס גאַנצע לעבן, נאָר הייבט אַן ציטערן ווען דער מענטש איז אַ גוסס. ביים רבי'ן ר' מלך האָט דער דאָזיקער אַדער געציטערט דאָס גאַנצע לעבן. אין זיינע יונגע יאָרן, ווען ער און זיין ברודער ר' זישאָ פון האַניפּאָליע האָבן אָפּגעריכט גלות, זיינען זיי אַרומגעגאַנגען קרוע בלוע, ווי אַלע שלעפּערס, און האָבן געלעבט בלויז אויף ברויט מיט זאַלץ, וואָס זיי האָבן געטראָגן מיט זיך אין טאַרבעס. אין צייט האָט ער אַליין אַרומגעוואַנדערט פון שטאָט צו שטאָט אין אַ קורץ רעקל, וואָס איז געווען אַרומגעגאַרטלט מיט אַ שטריק, ווי דאָס רעקל פון אַ טרעגער. דער רבי ר' פּנחס'ל פון קאַרעץ איז געווען קליין און דאַר און ווען ער האָט זיך געשטעלט דאַוונען, האָט מען ביי אים ניט געהערט קיין קול און מען האָט ניט געזען קיין שום תנועה. וועגן דעם קאָזשעניצער מגיד ווערט דערציילט, אַז ער איז שטענדיק געווען אַ חולה און האָט אויף זיך ניט געהאַט קיין לויט פלייש, און די דאָקטוירים האָבן זיך געוואַנדערט ווי אזוי ער קאָן לעבן. זיינע פּיס זיינען געווען דיין ווי שטעקעלעך, און מען האָט אים געמוזט טראָגן אויף אַ שטול. אָבער, אַז עס איז געקומען צום דאַוונען האָט ער געברענט ווי אַ פּייער פון גרויס התלהבות. און ווען מען האָט אים אַריינגעטראָגן אין בית־מדרש איז ער אַראָפּ פון שטול און איז געלאָפּן אויף זיינע פּיס צום עמוד, ווי ער וואָלט געפּלויגן אין די לופטן. ער האָט ניט געטראָגן קיין שיד, נאָר איז געגאַנגען אין די בלויזע זאַקן, און פאַרן עמוד האָט מען אויסגעשפּרייט אַ בערן־פעל כדי ער זאָל קאַנען שטיין אויף די פּיס. דער רבי ר' מענדעלע פון דימאַנאָוו, איינער פון די פּיר הויפט־תלמידים פון רבי'ן ר' מלך (די אַנדערע דריי זיינען געווען: דער לובלינער חוזה, דער קאָזשעניצער מגיד און דער אָפּטער רב, ר' יהושע העשל), איז געווען הויך און דיך, און זיין גאַנצע האַלטונג איז געווען פול מיט אצילות. אין די יונגע יאָרן האָט ער געטראָגן קורצע „דייטשע“ מלבושים, ווייל ער איז, לויט דער חסידישער לעגענדע געקומען פון אונגאַרן. אָבער זוי עס ווייזט אויס, איז דאָס גיכער געווען אַן איבערבלייב פון די טעג ווען ער האָט געלערנט אין דער ישיבה פון רבי'ן ר' שמעלקע אין ניקעלשבורג, מערען, איידער ער איז געוואָרן אַ תלמיד פון ליזשענסקער. ר' חיימ'ל צאַנזער, דער לעצטער פון די גרויסע צדיקים אין גאַליציע, דער פּאָטער פון דער צאַנזער גזע, האָט פון קינדווייז אַן געהאַט אַ קראַנקן פּוס, וואָס האָט געדאַרפט שטאַרק אָפּהיטן, אָבער ווען ער האָט זיך

געשטעלט דאוונען, איז ער אַרײַן אין אַזאַ ברען און ער האָט אין התלהבות געטופּעט מיט זײַן קראַנקן פּוס אַזוי לאַנג, ביז פון אים האָט אָנגעהויבן רײַנען בלוט. דאָס זײַנען בלויז עטליכע בײַשפּילן פון אַ לאַנגן צעטל, וואָס מען וואַלט געקאָנט אויסרעכענען.

ניט ווינציקער באַקאַנט ווערן אונז די צדיקים דורך די רײַד, וואָס ווערן פון זײַ געבראַכט אין די חסיד'ישע ספרים, הגם אין דעם פּרט קאָן מען זיך ניט שטענדיק פאַרלאָזן אויף דער פּינקטליכקײַט פון די מחברים, מחמת די רײַד פון אײַן צדיק ווערן מער ווי אײַנמאַל אויך אַרײַנגעלייגט אין מויל פון אַנדערע צדיקים. פּונדעסטוועגן וועט דער קענער און דער געניטער לײַענער לײַכט דערקענען וועלכע רײַד עס זײַנען כאַראַקטעריסטיש פאַר דעם אַדער יענעם צדיק, און וועלכע ניט. צום ווינציקסטן טעות קאָן מען מאַכן דאָרטן, וואו די מחברים זײַנען שטאַרק מקפּיד איבערצוגעבן די רײַד פּינקטליך אַזוי, ווען אַפּילו זײַערע ספרים זײַנען געשריבן אויף לשון־קודש גיבן זײַ אַבער איבער די רײַד פון דעם רב'ין אויף אײַדיש. דאָס טוען זײַ ניט נאָר ווײַל זײַ ווײַלן איבערגעבן דעם עקזאַקטן מײַן, נאָר, וואָס נאָך וויכטיקער, דעם ספּעציעלן קנײַטש און דעם באַזונדערן טעם וואָס איז, אַדער דאָרף זײַן, כאַראַקטעריסטיש נאָר פאַר דעם באַשטימטן רב'ין און פאַר דער געלעגנהײַט בײַ וועלכער זײַ זײַנען געזאַגט געוואָרן. דאָ האָבן שוין, ניט די צדיקים, נאָר זײַער תּלמידים און חסידים, וואָס האָבן מחבר געווען די ספרים, אויסגע־פּאַלגט אײַנעם פון די קאַרדינאַלע געבאַטן פון דער דערצײלערישער קונסט, און זײַ — ניט די משכּילים — זײַנען אפשר געווען די אָנהײַבער פון דער מאַדערנער דערצײלערישער ליטעראַטור בײַ אונז אײַדן. אַבער וועגן דעם וועט אונז נאָך אויסקומען צו רײַדן. דאָ ווײַלט זיך נאָר באַמערקן, אַז אַט די פּינקטליכקײַט געפּינט מען צום מערסטנס אין די ספּרימ'לעך, אין וועלכע עס ווערט דערצײלט וועגן די שפּעטערדיקע צדיקים, שוין אַ סך נעענטער צו אונזער צײַט. אַזױנע, וואָס אונזערע זײַדעס און עלטער־זײַדעס האָבן נאָך געקאָנט קענען. צום בעסטן זעט מען דאָס אין די פּיר „עשר'ס" פון ר' ישראל בערגער, אין וועלכע עס גײַען דורך פּערציק צדיקים, פון אַזױנע ראַשונים ווי דער מעזריטשער מגיד ביז ר' דוד משה'לע פון טשאַרטקאָוו. אַבער אַפּילו צווישן די ערשטע באַקענען מיר זיך מיט אַזאַ אײַגנאַרטיקע פּיגור, ווי דער בערדיטשעווער, למשל, מער דורך די מליץ־יושר'דיקע רײַד, וואָס ווערן אים נאָכגעזאַגט, זײַ פון זײַנע ספרים. און צווישן די לעצטע קאַנען מיר דעם קאַצקער, למשל, בלויז פון די שניידיקע ווערטער, וואָס ווערן אים נאָכגעזאַגט. און ווען אַפּילו אַ סך פון זײַ זײַנען אפשר פון אַנדערע פאַרפּאַסט געוואָרן, שוין נאָך זײַן פּטירה, ווייזט אַבער דער פּאַקט וואָס זײַ ווערן געלייגט אים אין

מויל אריין, וואָס פאַר אַ געשטאַלט עס איז פון אים געבליבן אין געדעכעניש פון זיינע פאַרערער.

אינטערעסאַנט וועט אפשר זיין צו דערמאָנען, אַז אַ סך צדיקים האָבן זיך אויסגעצייכנט ניט נאָר מיט מעלות, וואָס זיינען מער שכיח צווישן קינסטלער. זיי האָבן אויך פאַרמאָגט חסרונות, וואָס קומען מער צום אויסדרוק ביי קינסטלער ווי ביי אַנדערע מענטשן, אַזוי, למשל, האָבן אַ סך פון זיי/ ביי זייער גאַנצער אַרבעט אויף זיך, פאַרמאָגט אייטלקייט און גאווה. און ווי אַלע אייטעלע מענטשן זיינען זיי אויך געווען זייער עמפינדליך צו דער מינדסטער קריטיק. דער קלענסטער פגיעת-כבוד האָט זיי שטאַרק וויי געטאַן און זיי געקאַנט ברענגען דערצו, אַז זיי זאָלן, ווען אַפילו נאָר צייטווייליק, פאַר לירן זייערע מדרגות. איבערגעזעצט אויף אונזער לשון וואָלט עס הייסן, דערפילן אַז מען פאַרלירט די קינסטלערישע כוחות. די אמת גרויסע צווישן זיי האָבן, ווי אַלע גרויסע מענטשן, געקאַנט קומען צו דער גרעסטער הכנעה אָבער פונקט אַזוי האָבן זיי אין מינוטן פון שוואַכקייט געקאַנט ווערן שרעקליך באַרימער. ר' נחמן בראַצלאַווער איז זיכער געווען איינער פון די זעלטענע אמת-גרויסע מענטשן. פון זיינע מעשיות, תורה'ס און מימרות קאָן מען זען, וואָס פאַר אַ פאַדערונגען ער האָט געשטעלט זיך אַליין און אַלע מענטשן בנוגע הכנעה און שפלות הרוח. און פונדעסטוועגן האָט ער אין אַ מינוט פון הירות זיך געקאַנט אַנמעסטן דאָס העכסטע און אַ זאָג טאָן, אַז אויב די תורה וואָלט ניט געגעבן געוואָרן אויפן באַרג סיני דורך משה רבינו, וואָלט ער זי געקאַנט ברענגען. אויף דעם רבי'ן ר' הערש פון זידיטשויב, דער פאַטער פון זידי-טשויבער גזע, האָט ר' נפתלי ראַפּטשיצער עדות געזאָגט, אַז ער האָט קיינמאָל ניט געזען אַ מענטשן מיט אַזאַ שפלות-הרוח ווי אים. און דאָך האָט דער זעלביקער רבי ר' הערש זיך געקענט אַוועקזעצן צוויי שעה נאַכאַנאַנד, טאַקי פאַרן זעלביקן ראַפּטשיצער, און אויסרעכענען די מדרגות און השגות, וואָס ער האָט דערגרייכט. אַט דער רבי ר' הערש איז, ווי באַקאַנט, געווען דער זון פון אַן אַרענדאַר, וואָס איז שפעטער געוואָרן אַ תלמיד פון לובלינער חוזה, און אַלע זיינע פיר זין זיינען דערנאָך געוואָרן גרויסע רביים. ווען דער רבי ר' הערש איז שוין געווען אַ רבי פון טויזנטער חסידים, האָט ער זיך איינגאָל אומגעקערט אין דאָרף סאַפּרין, לעבן סאַמבאָר, וואו ער איז געבוירן געוואָרן און אויסגעוואַקסן. און נאָכדעם ווי ער האָט דאַרטן געטאַן וואָס ער האָט געדאַרפט טאָן, און זיך אויפגעזעצט אויף דעם בריטשקעלע, וואָס האָט אים געזאַלט צוריקפירן קיין זידיטשויב, האָט ער מיטאַמאָל זיך אַ קער געטאַן מיטן פנים צום וואַלד פון דאָרף, און אַ זאָג געטאַן צו זיינע

מקורבים, וואָס זיינען מיט אים מיטגעפאָרן: „ניט פון אַלע וועלדער קומען אַרויס אַזוינע הערשן!“

עס זיינען אויך געווען רביים, וואָס האָבן, ווי קינסטלער, געליטן פון ספעציעלע חולאת'ן, וואָס קומען מערסטנס פון איבערשפּאַנען צופיל די נערוון. ביישפּילן קאָן מען ברענגען אַ סך. עס איז אָבער גענוג צו דערמאָנען דאָס אויבן-געבראַכטע חולשות פון קאַזשעניצער מגיד, די צוועלף איינגעשלאָסענע יאָרן פון קאַצקער, און דאָס מאַדנע חולאת פון ר' אייזיקל קאַליווער, ערשטער חסיד'ישער רבי אין אונגאַרן, וואָס האָט אָפט געמוזט ליגן נאַקעט אין בעט, ווייל ער האָט געפּילט, אַז ניט נאָר די קליידער, נאָר אָפּילו זיין אייגענע הויט איז אויף אים צו שווער. אין פאַרבינדונג מיט דעם ווערט דערציילט די שיינע מעשה, ווי אַזוי איינמאַל איז צו אים געקומען זיינער אַ תּלמיד ר' שאול, וואָס איז שפּעטער אַליין געוואָרן אַ רבי, און אים געפונען אַ נאַקעטן אין בעט. דער קאַליווער האָט זיך, לויט דער לעגענדע, שטאַרק פאַרשעמט. „ווי אַזוי זע איך אויס?“ האָט ער געפרעגט. „ווי אדם הראשון פאַרן חטאָ“, האָט דער אינגערער רבי געענטפערט. ווי קינסטלער האָבן אַ טייל צדיקים אויך געהאַט די אייגנשאַפט זיך מבטל צו זיין כּעפּראַ דארעאַ. ווען זיי האָבן עס געטאַן, האָבן זיי עס זיכער געמיינט מיטן גאַנצן האַרצן. מחמת דאָס פּלעגט געוויינטליך קומען אין אַ צייט פון צווייפּל. פונדעסטוועגן האָבן זיי זיך געפּילט שרעקליך געטראָפּן ווען זיי האָט זיך נאָר געדאַכט אָפּילו, אַז אַנדערע זיינען מיט זיי מסכים.

אויבן איז דערמאָנט געוואָרן דער פּאַקט, אַז די מחברים פון חסיד'ישע ספרים האָבן שטאַרק מקפּיד געווען ביים איבערגעבן די רייד פון רביים, און מיט דעם האָבן זיי אויסגעפּאָלגט איינעם פון די קאַרדינאַלע געבאַטן פון דער דערציילער'ישער קונסט. דאָס ברענגט אונדז צו דער חסיד'ישער מעשה'לע, וואָס איז אפשר געווען דער אָנהייב פון אַ מאַדערנער דערציילער'ישער ליטע-ראַטור ביי אונז אידן, הגם די מחברים פון די מעשיות האָבן גאָר ניט געוואוסט, אַז זיי שאַפּן ליטעראַטור. דעם לייענער וועלן מסתמאָ פריער פון אַלץ קומען אויפן זכרון די מעשיות פון ר' נחמן בראַצלאַווער. אָבער דווקא זיי גייען ניט אַריין אין דעם רייסטער פון חסיד'ישע מעשיות. מיט זייער געניאַלקייט, רייכקייט און פּאַנטאַזיע, דערפּינדער'ישקייט, און טיפּקייט פון מחשבה, זיינען זיי אַ מין פאַר זיך. קינסטלער'ישע אַלעגאָריעס, דערציילט צי איבערדערציילט פון גאָר אַ זעלטענעם און איינציקאַרטיקן מענטשן, וואָס איז געווען אַ חסיד'ישער צדיק. אָבער צו דער חסיד'ישער מעשה האָבן זיי לחלוטין קיין שייכות ניט. חסיד'ישע מעשיות זיינען פון אַ גאַנץ אַנדערן זשאַנר. פון איין זייט טראַגן זיי אויף זיך דעם חותם פון אַלטקייט און טראַ-

דיציע. און פון דער אַנדערער זייט קומען זיי צו צום נאַענטסטן צו דעם, וואָס איז אייגנטימליך דער מאָדערנער דערציילערשער קונסט. מיט זייער קורצ־קייט, זאָכליכקייט און אַנעקדאָטישקייט זיינען זיי אַ המשך פון דער אַלטער אידישער מעשה, ווי זי איז אונז באַקאַנט — דורך אַלע אירע גלגולים — פון תנ"ך, דורך די אגדות און מדרשים, און פון דער מיטלאַלטערליכער מוסר־ליטעראַטור. דאָס נייע אין זיי איז אַטמאָספּערע און אינטימע איבערלעבונג. מיט דעם ערשטן זאָץ פירט אייך דער מחבר אַריין אין אַ ווינקל, וואָס איז אים ליב און אינטים און וואָס ווערט ליב און אינטים אויך דעם ליינער. דאָס האָט געקאַנט אויפֿקומען נאָר אונטערן חסידים, וואו סיי די געציילטע תלמידים און סיי די גרויסע מאַסן אָנהענגער און פאַרערער זיינען מיט אויג און אויער געהאַנגען אָן דעם פנים און מויל פון מנהיג, און האָבן אין זיך איינגעזאָפֿט יעדע תנועה און יעדן דבור זיינעם, און אַלץ וואָס אַרום אים. פון דעם קוקן און הערן געשפּאַנט איז געקומען יענע ליבשאַפט און פיעטעט ביי וועלכער דער קלענסטער עפיזאָד און דער מינדסטער זאָג איז געוואָרן אַ וואונדערליך געשעעניש, וואָס מען האָט געפילט, אַז מען דאַרף און מען מוז עס טיילן מיט אַנדערע.

זייער אַפט ווילט זיך אַ שמייכל טאָן ווען מען לייענט איבער די צען צי פופצן שורות אין וועלכע עס געשעט צום מערסטן כמעט גאַרניט, און וואָס ווערן פונדעסטוועגן איבערגעגעבן ווי „נאָך אַ וואונדערליכע מעשה“ פון דעם אַדער יענעם רבי'ן. אָבער גאָר גיך גייט דער שמייכל איבער אין שטוינונג. מען ווערט פשוט נשתומם ווי אַזוי די דאָזיקע מחברים האָבן אויף זייער אומגעניטן און פרימיטיוון אופן אַנגעטאַפֿט דאָ דעם סאַמע עיקר — דאָס וואָס איז פאַר זיי געווען דאָס וויכטיקסטע און ממשות'דיקסטע. וויכטיק און ממשות'דיק איז פאַר זיי געווען אַלץ, וואָס האָט זיי געגעבן יענע דינע, העכערע פרייד, וואָס הייבט אויף איבער דער וואַכעדיקער אַלטעגליכקייט. אַמאָל איז עס געווען אַ שאַרפער זאָג, אַמאָל אַ סצענקע, וואָס האָט זיך איינ־געפרעסט אין זכרון, און אַמאָל אַפילו בלויז אַ הלצה'לע, די וויכטיקסטע זיינען נאָטירליך, יענע מעשיות פון וועלכע עס וואקסט אַרויס דער שיינער מענטש אַדער די טיפע עטישע פערזענליכקייט. צום ווינציקסטן „וואונדערליך“ זיינען דווקא יענע, אין וועלכע עס רעדט זיך וועגן וואונדער — די מעשיות וואָס גיבן איבער די מופתים פון דעם אַדער יענעם צדיק. מיט אַן אויסנאַם פון געציילטע, וואָס ווערן נאָכגעזאָגט די סאַמע ערשטע פאַטערס פון חסידות, און וואָס זיינען, אַ סברא, געשריבן געוואָרן דווקא פון ניט חסידים, זיינען די מערסטע פול מיט שטות און אומגעלומפערט דערציילט. אגב, האָבן די צדיקים אַליין געקוקט מיט ביטול אויף דעם ענין מופתים, טראַצדעם, וואָס אַ סך פון זיי זיינען געווען זיכער, אַז זיי אַליין האָבן דערגרייכט מדרגות ביי

וועלכע זיי קאָנען זיין פּוועלי ישועות. צום בעסטן אילוסטרירט דאָס די חסיד'די-
שע מעשה, וואָס דערציילט, אַז ביים מגיד אין מעזריטש האָבן זיך מופתים
געוואָלגערט אונטערן טיש און קיינער האָט זיך אויף זיי ניט אומגעקוקט,
האָט זיך אָנגעבויגן ר' נחום'טשע טשערנאָבאָלער און האָט זיי אַלע אויפ-
געקליבן.

אַט דער קליינער אָנעקדאָט אין, אגב, איינער פון אַ סך, וואָס ווייזן די
היפשע דערגרייכונגען פון דעם חסיד'ישן דערציילער. צו קאָנען זיך פאַסן
אַזוי קורץ און צו מאַכן אַ תל פון דעם גאַנצן ענין מופתים דורך איין בילדליכן
שטריך, וואָס ווייזט ווי זיי האָבן זיך געוואָלגערט אונטערן טיש ביז איינער
האָט זיך מטריח געווען זיך אָנצובויגן כדי זיי אויפצוהייבן, דאַרף מען זיין אַן
אמת'ער קינסטלער. אַזוינע מיניאַטור בילדלעך געפינט מען אין די חסיד'ישע
מעשה-ביבלעך גאַנצע הויפנס, און אַלע זאָגן זיי עדות אויף דער גרויסער
באַאַבאָכטונג קראַפט, וואָס האָט זיך אַנטוויקלט צווישן די חסידים, פונקט
ווי אומצאָליקע אַנדערע אָנעקדאָטן ווייזן ווי עס האָט זיך ביי זיי בכלל אַנט-
וויקלט אַ חוש פאַר עסטעטישע דינקייטן און עטישע טיפּקייטן. פאַראַן אַ
מעשה'לע, וואָס דערציילט, אַז ווען דער רבי ר' נפתלי פון ראַפּטשיץ איז
אינמאָל אויף אַ שבת געקומען אין אַ פרעמדער שטאָט, איז צו זיין טיש זיך
צונויפגעלאָפּן אַ גרויסער עולם אין בית-מדרש און עס איז געוואָרן אַזאָ טומל,
אַז איינער האָט ניט געקאָנט הערן דעם אַנדערן. האָט מען אָנגעהויבן שרייען
פון אַלע זייטן: שאַ, און עס איז געוואָרן אַזוי שטיל, אַז מען האָט געקאָנט
הערן מאָן זייען. רופּט זיך אַפּ דער ראַפּטשיצער: „עץ זענט געוואָרן אַזוי
שטיל, אַז עץ זענט מיך מבלבל מיט אייער שטילקייט“. נאָר מאַדערנע
שבמאָדערנע קינסטלער האָבן געמיינט, אַז זיי זיינען עפעס מחדש, ווען זיי
זאָגן, אַז די שטילקייט שרייט, בעת פון דעם דאָזיקן סוד האָט שוין געוואוסט
אַ פרימיטיווער דערציילער פון אַ חסיד'ישער מעשה. ווי טיף עטיש זיי האָבן
געקענט פילן ווייזט אַן אַנדער מעשה'לע, וואָס ווערט דערציילט וועגן דעם
רבי'ן ר' מלך, אויך אין פאַרבינדונג מיטן ראַפּטשיצער. ווען ר' נפתלי ראַפּ-
טשיצער, דערציילט די מעשה, האָט אין זיינע יונגע יאָרן געוואָלט ווערן אַ
תלמיד פון רבי'ן ר' מלך, האָט אים דער ליזשענסקער געזאָגט: „איך וויל דיך
ניט פאַר קיין תלמיד, ווייל דיין טאַטע איז געווען אַ רוצח“. פּרעגט ר' נפתלי
מיט שטוינונג: „מיין טאַטע, דער לינסקער רב און דער איידעם פון ר' איציקל
האַמבורגער, אַ רוצח?״ ענטפערט אים דער ליזשענסקער: „אַ, דיין טאַטע
אַ רוצח. הער, אדרבא, און זאָג אַליין. ווען איך מיט מיין ברודער זושאָ האָבן
אָפּגעריכט גלות האָבן מיר נאָך צוויי יאָר זיין גע-׳ונד געזאָגט גענוג און מיר
האָבן זיך אומגעקערט אַהיים. אויפן וועג אַהיים זיינען מיר אָנגעקומען קיין
לינסק און זיינען אַריין צום רב נאָך אַ נדבה. האָט ער מיר דערלאָנגט אַ מטבע,

און מיין ברודער א מטבע. ווען מיר זיינען אַרויס פון רב און מיין ברודער זושאָ גיט אַ קוק, זעט ער, עס איז אַ גאַלדענע מטבע. ווען איך האָב געגעבן אַ קוק, זע איך, אַז אויך איך האָב אַ גאַלדענע מטבע. טראַכטן מיר, דאָ איז אַ טעות. דער רב האָט אונז געוואַלט געבן קופערנע מטבעות און האָט אונז געגעבן גאַלדענע. זיינען מיר צוריק אַריין אינעווייניק, ווען דיין טאַטע האָט אונז דערזען, האָט ער געפרעגט „וואָס זענט עץ שוין ווידער דאָ?“ זאָגן מיר אים: „רבי, איר האָט געהאַט אַ טעות. איר האָט אונז געוואַלט געבן קופערנע מטבעות און אונז געגעבן גאַלדענע.“ רופט ער זיך אָפּ: „איך האָט שוין גאָר ניט געהאַט קיין טעות. עץ מיינט, איך ווייס ניט ווער עץ זענט? נאָר איין זאָך קאָן איך ענק זאָגן. ווען איך וואַלט געווען אַפריכטן גלות אַזאָ לאַנגע צייט, וואַלט איך געהאַט דערגרייכט אַ העכערע מדרגה.“ נו, וואָס-זשע האָבן מיר געקאָנט טאָן? האָבן מיר געמוזט גיין אין גלות אַריין אויף נאָך אַ יאָר.“

די תורה פון חסידות, וואָס האָט געלערנט אַז עס איז ווינציק צו דערקענען גאָט מיטן שכל, נאָר מען דאַרף אים אויך דערפילן מיט אַלע חושים, האָט דערפירט דערצו, אַז דער צדיק זאָל פריער פון אַלץ אַריינקוקן טיף אין זיך אַליין, כדי זיך אַליין צו דערקענען. די זעלביקע תורה, וואָס האָט אויך גע- זאָגט, אַז חסידות קאָן מען ניט לערנען פון ספרים, נאָר מען מוז האָבן אַ רבי'ן כדי זיך אָפצולערנען פון זיינע מעשים, האָט געמוזט פירן דערצו, אַז דער חסיד זאָל זיך שטאַרק פאַרקוקן אויף זיין רבי'ן, און אויפכאַפן יעדעס וואָרט וואָס קומט אַרויס פון זיין מויל, יעדע תנועה פון זיינע הענט און יעדע האַוואַיע פון זיין פנים. דאָס האָט ווידער געפירט דערצו, אַז דער רבי זאָל שטאַרק מקפיד זיין אויף זיין התנהגות, באַזונדערס ווען ער איז געווען פנים אל פנים מיטן עולם, מיט זיינע תנועות האָט דער צדיק געדאַרפט מכוון זיין כוונות און יחידים. פונדעסטוועגן איז — אפשר פאַר אים אַליין ניט וויסנדיק — דערין אויך געווען אַ שמץ פון שוישפיל. מיט פאַרקוקן זיך אויפן רבי'ן האָט דער חסיד בכלל זיך אויסגעלערנט צו קוקן. דאָס איז ביי אונז געווען אפשר דער ערשטער אָנשטויס צו קוקן אויף וועלט און מענטש, און ווערן אַ גוטער באַאַבאַכטער. סיי ווי האָט דאָס פאַרקוקן זיך און צוהערן זיך צו דעם, וואָס האָט אים פאַרשאַפט פרייד, אויך געפירט צום חשק צו וועלן איבערדערציילן פאַר אַנדערע, וואָס מען האָט געהערט און געזען. דער וועג פון חסידות האָט אויף אַזאָ אופן דערפירט צו דער מדרגה פון קינסטלער ניט נאָר די צדיקים, נאָר אויך יענע באַאַבאַטערע פון די חסידים, וואָס זיינען געוואָרן די מחברים פון חסידישע מעשה-ביכלעך. אַ טייל פון זיי האָבן אין זייער דערציילן, זיך אַפילו דערהויבן צו גאַנץ פינע פלאַסטישע שיל-

דערונגען, ווי מיר זעען דאָס, למשל, אין דער מעשה אין וועלכער עס ווערט איבערגעגעבן די עבודה פון דעם קאָזשעניצער מגיד.

ווי עס איז ידוע, דערציילט די מעשה, „איז דער גוף פון קאָזשעניצער מגיד געווען דאָר ווי אַ שפּאַן, און תמיד האָט מען איינגעהילט זיין גוף אין האָזענע פעלכלעך, אַז ער זאָל כאַטש אויסזען ווי אַ שטיקל מענטש. און תמיד איז ער געלעגן אויפן בעט ווי אַ חולה מסוכן, און אַלץ וואָס ער האָט גערעדט איז געווען מיטן זעלביקן ניגון ווי ביים דאָוונען און לערנען. נאָר אין דער פּרי, אַז דער הייליקער רבי איז געגאַנגען דאָוונען, האָבן זיך זיינע מענטשן אויסגעשטעלט אין אַ וואַרע פון ביידע זייטן, און דער הייליקער רבי האָט זיך געלאָזט גיין אין בית-המדרש אַריין איינגעוויקלט אין טלית און באַקרוינט מיט די תפילין, און זיינע משמשים זיינען געגאַנגען מיט אים איינער פון דער זייט און איינער פון דער אַנדערער זייט. און איטליכער פון זיי האָט געטראָגן צוויי ברענענדיקע ליכט אין זיינע הענט. און דער רבי איז געגאַנגען מיט התלהבות און מיט שמחה, מיט אַ ספר תורה אויף דער האַנט. און אַז ער איז אַריין אין בית-המדרש, האָט ער אַ טאַנץ געטאַן אַנטקעגן דעם אַרון-קודש, און דאָרטן אַריינגעשטעלט די ספר תורה, דערנאָך האָט ער אַ טאַנץ געטאַן אַנטקעגן דעם עמוד, וואו ס'איז געשטאַנען די מנורה, און די משמשים האָבן אין איר אַריינגעשטעלט די ליכט. און ער אַליין האָט זיך געשטעלט פאַרן שולחן, וואָס האָט אים געדינט פאַר אַן עמוד, און דאָרטן האָט ער גע-דאָונט. ער איז אַבער ניט איינגעשטאַנען אויף איין אַרט ביים דאָוונען, נאָר האָט זיך געדרייט אַהער און אַהין, און פון גרויס דבקות איז ער אַמאָל אפילו אַרויפגעשפרונגען אויפן שולחן, און פאַרגעסן, אַז ער איז קראַנק. אַבער נאָך שמונה-עשרה האָט ער זיך געמוזט אַוועקלייגן אויף דער פוטערנער קאַץ, וואָס איז געווען אויסגעשפּרייט פאַר זיינע פיס, און אַזוי האָט ער ליגנדיק געמוזט פאַרענדיקן דאָס דאָוונען. פון דאָוונען האָט מען אים שוין געמוזט אַהיים טראָגן אַ קראַנקן און צוריק לייגן אין בעט אַריין.“

אָודאי איז דאָס פּלאַטישע שילדערונג פון אַ גאַנץ פּרימיטיווער מדרגה. אַבער דערווייל האָבן זיך איבער איר געקאַנט איבערהויבן בלויז געציילטע פון אונזערע מאַדערנע אידישע דערציילער.

קונסט און פראָפּאָנאַציע

אין אָנהייב איז געווען דאָס געשריי — דער אויסדרוק פון יחיד'ס צער און שרעק. און ווען די געשרייען פון עטליכע האָבן זיך באַהאַפּטן אינאיינעם איז אַנטשטאַנען דער טאַנץ, וואָס האָט געבוירן די פרייד — די מוטער פון אַלע קונסטן.

**

דער וועג פון דער קונסט איז פון אַפּלאַכונג צו אַפּלאַכונג דורך באַוואונג-דערונג, הכנעה און אַנטציקונג. פאַראַן קינסטלער וואָס מאַכן דורך דעם גאַנצן וועג אַליין. פאַר די איבעריקע טוען דאָס די עפאַכן און שולן. יעדע נייע קונסט-עפאַכע הויבט אָן און דעגענערירט אין אַפּלאַכונג. ביים אָנהויב לאַכט זי פון אַ פריערדיקער, ביים סוף פון זיך אַליין. דער אָנהויב פון יעדער נייער עפאַכע איז דער סוף פון איר פאַרגייערין.

**

דער קינסטלער איז קיינמאָל ניט קיין נביא. ווייל נביא זיין מיינט קעמפן פאַר אַ פאַראויס באַשטימטן אמת, וואָס מוז גילטן פאַר אַלעמען, און קינסטלער זיין מיינט זוכן נייע אמת'ן, וואָס דאַרפן פריער פאַר אַלץ באַפרידיקן אים אַליין. דער נביא איז מאַנאַטעאיסט, דער קינסטלער, פאַליטעאיסט.

**

דער אויפריכטיקסטער שונא פון דער קונסט איז דער נביא. דער גרעס-טער באַוואונדערער פון נביא איז דער קינסטלער.

**

בלויון איין זאך איז זיי ביידע אייגן: ביידע זוכן זיי אַ תיקון פאַרן לעבן. דער נביא דורך זיין איינציקן אמת, דער קינסטלער דורך אַלע זיינע אמת'ן. אפילו דורכן נביא ווען ער ווערט פאַר אים אן אמת.

**

ווען דאָס פאַלק ישראל איז געוואָרן מאַנאַטעאיסטיש איז עס געוואָרן פיינטליך צו יעדער קונסט. „לא תעשה לך פסל...“ איז דער וויכטיקסטער פון אַלע געבאָטן.

דער גייסט פון נבואה האָט זיך שוין לאַנג אָפגעטאָן פון אונז אידן.
די שנאה צום בילד איז אָבער פאַרבליבן ביז אויפן היינטיקן טאָג. דעריבער
זיינען מיר אַזוי אומקינסטלעריש אַפילו ווען מיר ריידן וועגן קונסט.

**

ווי אַלע ניט־קינסטלערישע מענטשן קאָנען מיר ניט פאַרשטיין, אַז
יעדע דערשיינונג האָט איר אייגענעם זכות הקיום, נאָר מיר מוזן איר געבן
אַ פונקציע. זי מוז דוקא דינען עפעס אונזערן אַ תכלית. ווען ביי אונז האָט
זיך אָנגעהויבן ווייזן אַ ליטעראַטור האָט זי געמוזט דינען דער „הימלישער
טאָכטער“ השכלה, שפעטער — סאָציאַלע און נאַציאָנאַלע אידעאַלן, און
היינט — דער וועלט־איבערקערעניש, משיח'יות און דעם גייסטלאָזסטן פון
אַלע גייסטיקע פאַרזעענישן: דעם אידישיזם.

**

אַ גרויסער טייל פון אונזער היינטיקער ליטעראַטור איז ניט מער ווי
אַ פאַרזעעניש פון אונזער אַמאָליקער אַלעגאָריע. ווי „אויפגעקלערטע“
מענטשן „ווייסן“ מיר שוין, אַז שיר־השירים איז ניט מער ווי אַ זאַמלונג פון
אַלטע העברעאישע ליבע־לידער. אין אונזער קונסט־אויפפאַסונג זיינען מיר
אָבער די געזעצליכע יורשים פון אונזערע זידעס, וואָס האָבן געוואוסט, אַז
דער שיר־השירים איז אַ הייליקער משל אויף דער כנסת־ישראל מיט דער
שכינה. אויף אַזאַ אופן פראָפאַגאַנדירן מיר אי די הייליקייטן פון אונזערע אבות
און אי די הייליקייט פון קונסט.

**

כדי דער גאָט־באַגריף זאָל ווערן לעבעדיק מוז ער איינגעהילט ווערן
אין די קליידער פון אַלעגאָריע. כדי די קונסט זאָל ניט פאַרשוועכט ווערן מוז
מען זי לאָזן נאַקעט. יעדע זייטיקע כוונה וואָס ווערט אַריינגעטייטשט אין אַ
קונסטווערק איז פראָפאַנאַציע.

**

ביז מען וועט ביי אונז ניט וויסן, אַז אַ וואָרט אין אַ ליד איז ניט מער ווי
דאָס, וואָס עס זאָגט, וועט ביי אונז ניט זיין קיין פאַרשטענדעניש פאַר פּאָעזיע.

**

ווען מען וועט אויפהערן זוכן ביי אונז רמזים, וועט מען ערשט דעמאָלט
זען ווי מיסטיש עס איז דאָס וואָרט אין זיין הוילער נאַקעטקייט.

**

ווען עס פעלט דער חוש פאַרן לעבעדיקן וואָרט, ווערט געבוירן די אַנ־
געשוואָלענע מליצה; ווען עס פעלט דער חוש פאַר אמת'ער שיינקייט, צירט

מען זיך מיט אַנגענומענע שיינקייטן; ווען עס פעלט דער זין פאַרן סוד פון לעבן, קלערט מען אויס מיסטיפיקאַציעס, און ווען עס פעלט באַהעפטונג צו דער וועלט, לייגט מען איין וועלטן וועגן קאַסמאָס.

**

פאַראַנען קינסטלער וואָס מוזן דוקא האָבן אַ לייטער, וואָס זאָל זיי פירן אין הימל אַרײַן. פאַר אַנדערע איז גענוג אַ קליין ווערעמיל זאָל זיי באַהעפטן מיט דער ערד. און ווידער פאַר אַנדערע איז די קלענסטע קלייניקייט דער פעגאז, וואָס טראַגט זיי אויף זיין רוקן איבער אַלע וועלטן. און קיינער האָט נאָך ניט אויסגעמאַסטן וועלכער וועג עס איז דער קירצסטער. קאַרל סאַנדבוירג באַהעפט זיך מיט דער וועלט דורך אַ שטיקל פאַפיר, וואָס ער געפינט אין גאַס. מאַני לייב דורך אַ ווייס רויכל וואָס גייט פון אַ קוימן.

**

אַלץ קאָן דינען דעם קינסטלער פאַר זיין טעמע. ווען דאָס ווערק איז אָבער געשאַפן לעבט עס מער ניט אין זכות פון דער אידייע אָדער דעם געפיל, וואָס האָט עס אַרויסגערוּפן, נאָר אין זיין אייגענעם זכות. בלויז די ניט-קינסטלערישע סענטימענטאַלע דייטשע בחורים און מיידלעך זיינען באַגאַנגען זעלבסטמאַרד איבער געטעס „ווערטער“; נאָר די ניט-קינסטלערישע רע-וואַלוציאַנערן האָבן אין די מייסטער פון רוסישן ראַמאַן און נאָוועלע געזען בלויז דעם הומאַניטאַרן אָדער, און נאָר די ניט-קינסטלערישע נאַכליפער פון מאָדערנעם עקספרעסיאַניזם זעען בלויז דאָס אין וואָלט וויטמאַן.

**

ווען מען לייענט ביי אונז די נאַרישע דיסקוסיעס זועגן פאַרם און אינ-האַלט, וואָלט מען געקאַנט מיינען, אַז פאַרם איז עפעס אַ מין זעלבסטשטענדיקע כלי, וואָס אַז מען וויל קאָן מען זי אַנפילן מיט וויין און וויל מען גיסט מען זי אָן מיט וואַסער. און זיי ווייסן ניט, די טפשים, אַז דער זאַפט באַשטימט די פאַרם פון דער טרויב.

**

נאָר דעמאָלט קאָן מען זאָגן אויף אַ ווערק, אַז עס פאַרמאַגט פאַרם, ווען אַלע איינצלע באַשטאַנדטיילן זיינען אונטערוואַרפן דעם קינסטלערישן ענד-ציל.

**

געבן אַ זאָך פאַרם, מיינט צווינגן זי אַנצונעמען איר אייגענע געשטאַלט.

דער יסוד פון דער עסטעטיק איז באַוואַנדערונג. דער יסוד פון דער עטיק — פליכט-באַוואוסטיין.

די עטיק שטעלט אַוועק געזעצן און גרעניצן. דאָס מוזטו און דאָס טאַרסטו ניט. די עסטעטיק וויל פון ביידע ניט וויסן. זי מוז האָבן פרייען רוים און פרייען אויסוואַל.

באַוואַנדערן קאָן מען אַלץ וואָס איז שייך, גרויס, מעכטיק און העלדיש. שייך, גרויס און מאַכטיק קאָנען זיין זאַכן, אַראַגאַנישע און אומאַראַגאַנישע, טויטע און לעבעדיקע. שייך, גרויס און מאַכטיק קאָן אויך זיין די מענטשליכע טאַט. אַבער נאָר זי קאָן זיין העלדיש.

די עטיק פאַדערט פון מענטשן אַ גאַנצע ריי גוטע מידות, ווי ריינקייט פון מחשבה און מעשה, עניוּת, זעלבסטזיכטלאַזיקייט, אַפּעררוויליקייט און אַנטזאַגונג. די אַלע מידות זיינען שייך, און דעריבער קאָנען זיי עסטעטיש באַוואַנדערט ווערן. באַוואַנדערס די לעצטע צוויי, וויל צו זיי פאַדערט זיך אַ גרויסע מאָס העלדישקייט.

אַבער פונקט אַזוי קאָנען מיר אויך באַוואַנדערן מענטשליכע מעשים, וואָס גייען להיפוך די עטישע פאַדערונגען, און אַפילו וואָס זיינען דערווידער דעם עטישן געפיל. די עטיק וועט קיינמאָל ניט שלום מאַכן מיט אונטערדרי-קונג, רויב און מאַרד. אַבער עסטעטיש וועלן מיר אַמאָל באַוואַנדערן אונטער-דריקער, רויבער און מערדער, ווען דורך זייער טאַט וואַקסן זיי אויס צו מעכטיקע און העלדישע פיגורן, און אויף אונזער אייגענער הויט פילן מיר ניט זייער דרוק, רויב און מאַרד.

קיינער פון אונז געדענקט מער ניט די צענדליקער טויזנטער שקלאַוּן, וואָס זיינען מיט געוואַלט געצוואַנגען געוואָרן צו שלעפּן ריזיקע שטיינער פון גאָר ווייטע מקומות און דערנאָך פון זיי אויפשטעלן די מצרישע פיראַמידן. אַבער אַלע שטייען מיר פאַרגאַפט פאַרן רעזולטאַט פון דער דאָזיקער אַרויפ-געצוואַנגענער שקלאַוּן-אַרבעט, און ממילא אויך פאַר די אַרויפצווינגער.

קיינער פון אונז געדענקט מער ניט די טייכן בלוט, וואָס אַלעקסאַנדער מוקדן און נאַפּאָלעאָן באַנעפאַרט האָבן פאַרגאַסן אין זייערע דעראַבערונג-

* איך געדענק ניט מער ווען איך האָב די דאָזיקע זאַצן פאַרצייכנט. וואַרשיינליך צווישן 1920 און 1925, מחמת אין יענע יאָרן בין איך מיט דעם פּראַבלעם געווען שטאַרק פאַרנומען.

מלחמות. אבער ביז אויפן היינטיקן טאג ווערן די דאזיקע טיראנען באוואונדערט פאר די גרויסע און געשיקטע מיליטערישע מארשן, וואס זיי האבן דורכגעפירט, און פאר די אלע לענדער, וואס זיי האבן איינגענומען, הגם די אימפעריעס וואס זיי האבן אויפגעשטעלט זיינען זיך צעפאלן נאך איידער מען האט זיך רעכט ארומגעקוקט.

א מאסע מארד-פראצעסן האבן אין אונזערע טעג באוויזן, ווי פשוט'ע, געמיינע מערדער וואקסן אפטמאל אויס אזוי העלדיש אין די אויגן פון א סך, אז זיי ווערן אין זייערע געפענגעניש-קעמערלעך ממש פארווארפן מיט אומ-צייליקע בריוו פון ליבע און פארערונג.

באוואונדערונג פירט צו נאכמאכונג און פארגעטערונג. נאכמאכונג דארטן וואו עס לאזט זיך נאכמאכן, און פארגעטערונג דארט, וואו דער אויפטו אדער אויפטווער זיינען אזוי פולקום אין זיך, אז מען קאן זיי ניט נאכמאכן. ביידע זיינען זיי דערווידער דעם עטישן מענטשן, ווייל ביידע קאנען זיי אומווארפן די געזעצן און גרעניצן וואס די עטיק האט אוועקגעשטעלט.

דער קוואל פון עטישן געפיל איז ליבשאפט. ליבשאפט צו יעדן מענטש און צום מענטשליכן מין בכלל. דער עטיקער האט ליב, אלע מענטשן דעריבער קאן ער ניט פארטראגן ווען איינער וויל לעבן אויפן חשבון פון אנדערע. אלע פאדערונגען פון דער עטיק זיינען ניט מער ווי א מין שלחן ערוך מיט שטרענגע דינים פארן יחיד, כדי אנדערע יחידים און דער כלל זאלן ניט ליידן.

צו אַ דיכטער וואָס האָט זיך געפלייסט צו מאַכן גוטע איבערזעצונגען

חשובער קאלעגע: —

ד י איבערגעזעצטע לידער וואָס איר האָט אונז צוגעשיקט פֿאַרן „אינזל“ ווייזן, אַז איר האָט זיך שטאַרק געפלייסט צו מאַכן אַ נעט שטיקל אַרבעט. פֿאַר דעם קומט אייך זיכער אַ יישר כּת. וואָרים צום באַדויערן האַלט מען ביי אונז זייער ווייניק פֿון אַרבעט. פֿון די הונדערטער לידער, אַריגינעלע און איבערזעצטע, וואָס ווערן ביי אונז פֿאַרעפנטליכט יעדעס יאָר קריגט מען דעם איינדרוק, אַז מיר זיינען אַ פֿאַלק פֿון וואונדער קינדער, וואָס פֿאַרלאָזן זיך אויפן געפיל און אויף דער געשיקטקייט פֿון די פענס, אַז זיי וועלן שוין דערפירן צום געווינטשטן ציל. געשיקטקייט איז אודאי אַ וואוילע זאַך. און געפיל איז זיכער איינער פֿון די פֿאַרבאָדיגונגען פֿאַר יעדן איינעם, וואָס פֿאַרמעסט זיך אויף שרייבן לידער. אָבער פֿון געפיל זערט געפילעכץ און פֿון געשיקטקייט קונצנמאַכעריי, ווען זיי ווערן ניט דיסציפלינירט. שוין דאָס געפיל אַליין מוז ווערן געוואויגן און געמאַסטן. און נאָכמער זיין אויסדרוק — דאָס וואָרט. עס איז אַפילו ווינציק דאָס פֿאַסיקע וואָרט. עס מוז אויך זיך געפינען אויפן פֿאַסיקן פּלאַץ. די אַראָנזשירונג פֿון די ווערטער באַשטימען ניט ווינציקער דעם ווערט פֿון אַ ליד זוי דער אָפּקלייב. דערצו פֿאַדערט זיך, אַחוץ אינטואַיציע, אויך פשוטע אַרבעט, פלייס און אויסדויער. ביי אונז פֿאַרמאָגן דאָס בלויז עטליכע געציילטע. און דעריבער געפינט מען ביי אונז אַזוי פיל בליציקע שורות און ווערטער וואָס ווייזן העכסטנס אויף פֿאַעטישקייט. דער פֿאַעטישער-מענטש קאָן ערגיץ בלינד אַנטאַפן דעם פֿאַעטישן אינהאַלט. אָבער נאָר דער פֿאַעט קען דעם מאַטעריאַל באַמייסטערן און אים געבן פֿאַרם און געשטאַלט.

איר, חשובער קאלעגע, ווייזט אַרויס גוטן ווילן צו אַרבעט. אָבער ביי אייער גאַנצן פלייס קאַנען מיר זיך מיט אייערע איבערזעצונגען, לידער, ניט באַנוצן. ווייל... לאַמיר מיר דערלויבן די פרייקייט — איר זייט קיין פֿאַעט ניט. איך דערקען דאָס אין דעם אופן פֿון אייער אַרבעט. איר באַמיט זיך טאַקע שטאַרק צו געפינען פֿאַסיקע ווערטער און אויסדרוקן. אָבער די וואָס איר געפינט ווייזן, אַז איר זוכט פֿאַלש. איר זוכט בלויז מיטן קאַפּ, בעת דער פֿאַעט זוכט און געפינט מיט אַלע חושים. ווערטער זיינען פריער פֿאַר אַלץ פֿאַרן געהער. אָבער דער אמת'ער פֿאַעט לאָזט זיך ניט פֿאַרפירן אַפילו פֿון

וואוילקלאַנג. נאָר אַפט פּראַוווט ער זיי, די ווערטער, ווי דער פּיינשמעקער דעם וויין, מיט צונג און גומען, ווי דער מבין דעם זייד — מיט פּיינפילנדיקע פּינגער און אַמאָל שטעלט ער אויס דאָס נאָקעטע לייב צו אַ וואָרט, ווי צום שניט פון אַ בייטש. מיט זיין פּיינער עמפּינדליכקייט צו ווערטער, איז שערזוואוד אַנדערסאָנען געלונגען בפּועל ממש צו פּאַרוואַנדלען איינע פון זיינע העלדיגס אין אַ סטאַטוע, וואָס דערפּילט אויף זיך שטיינערן דעם ווינט און די זון און דעם שווענקענדיקן גאַס פון אַ רעגן.

איינערע איבערזעצונגען זיינען ערטערווייז גאַנץ פּיין. אין אַנדערע פּלע-צער מאַכט איר אפּיל' צום גלויבן, אַז איר האָט אַ חוש פּאַר יענע דינקייטן, וואָס פּאַעטן קאָנען אַנטאַפּן. האָט איר אָבער אַ געוואַלטיקע פּאַרליבע פּאַר העברעאיזמען און סלאַוויזמען און דוקא אַזוינע, וואָס זיינען אין דעם פּאַלקס-מויל ניט פּאַראַן. און דאָס ווייזט ווידער אויף מאַנגל אין פּאַעטישער עמפּ-פּינדליכקייט. וואָרים פּאַעזיע איז אוממעגליך אַן אַ געוויסער אינטימקייט — אין דער לירישער פּאַעזיע איז זי עלעמענט — אינטימקייט איז נאָר פּאַראַן אין דעם, וואָס איז אייגן און היימיש. אייגן און היימיש אין אַ שפּראַך איז נאָר דאָס וואָרט, וואָס דאָס פּאַלק האָט אויסגעכאַליעט אין לויף פון דורות. אַדער וואָס דער פּאַעט אַדאַפּטירט פון דער פּרעמד אַזוי, אַז עס זעט אויס ווי אייגנס, צי דאָס וואָס ער שאַפט אַליין לויטן גייסט און גוסט פון דער פּאַלקס שפּראַך. פּאַר די לעצטע יאָרן זיינען מיר באַרייכערט געוואָרן מיט אומציייליקע ווער-טער, וואָס מיר האָבן פּאַרטיקע איבערגענומען פון דער פּרעמד. די השכלה, פּאַליטישע באַוועגונגען, די איבערוואַנדערונגען און אין די לעצטע יאָרן די מלחמה און די רוסישע רעוואַלוציע, האָבן אונז רייכער געמאַכט מיט אַן אַ שיעור באַגריפּן פּאַר וועלכע מיר האָבן ניט געהאַט קיין אויסדרוקן אין אונזער היימישן שפּראַך-אוצר. די שפּע פון נייע איינדרוקן און באַגריפּן איז געקומען אַזוי מיט אַמאָל, אַז מיר האָבן ניט געהאַט קיין צייט צו קלייבן און אַפּקלייבן. האָבן מיר גענומען פּרעמדע ווערטער און אויסדרוקן ווי און וואו עס האָט זיך נאָר געלאָזט. על פי נויט באַנוצן מיר זיך מיט זיי אין אונזער זשורנאַליסטיק און פּובליציסטיק, און ממילא לייגן מיר זיי אַריין אין מויל פון פּאַלק. אָבער די שפּעטערדיקע דורות וועלן אונז ערשט ווייזן, וויפיל פון די נייע ווערטער זיינען געווען מסוגל אויפגענומען צו ווערן אין אונזער שפּראַך. אין די הונדערטער יאָרן וואָס אידן ריידן אידיש האָבן זיך העברעאישע ווערטער כּסדר געפלאַנטערט אויף דער צונג פון פּאַלק. דאָס זעלביקע, אפשר אין אַ קלענערער צאָל, סלאַווישע. אָבער אין זיין שפּראַך האָט דאָס פּאַלק אויפגענומען נאָר יענע העברעאישע און סלאַווישע ווערטער, וועלכע עס האָט געקענט פּאַרדייען. און אַלע איבעריקע וואָס זיינען געבליבן אין דרויסן, וועלן שוין קיינמאָל מער ניט אויפגענומען ווערן. סיידן ווען זיי

וועלן קומען דערגאנצן און אויספילן א חסרון, ווען זיי וועלן קומען געבן אויסדרוק צו באגריפן, וואָס האָבן ביז איצט דעם פּאָלק געפעלט. אַ ביישפּיל זעען מיר שוין איצט אין די פּילאָזאָפּישע און קאַבאַליסטישע טערמינען, וואָס מיר האָבן אַדאַפּטירט פון העברעאיש און גלאַט ווערטער פאַר אַבסטראַקטע באַגריפּן אין וועלכע אונזער לשון איז געווען אַזוי אַרים.

אַרים ווי עס איז אונזער שפּראַך אין אַבסטראַקטע באַגריפּן, אַזוי רייך איז זי אין ווערטער, וואָס דריקן אויס דאָס געפּילס לעבן, פּאַעזיע בכלל און ליירישע פּאַעזיע בפרט איז פּריער פאַר אַלץ די געשטאַלטונג פון דעם גע-פּילס לעבן, און ווען אַ לידער שרייבער פאַרוואַרפט אַן אַלט איינגעוואַרצלט וואַרט אין אונזער שפּראַך כדי צו מאַכן פּלאַץ פאַר אַ נייעס גענומען פון דער פּרעמד — און אין דער הינזיכט איז העברעאיש אונז פּונקט אַזוי פּרעמד ווי יעדע אַנדערע שפּראַך — ווייזט ער דערמיט אַליין, אַז ער האָט צו פּאַעזיע קיין שייכות ניט; אַז מיט דעם זוכן אַ וואַרט, איז ער ניט אויסן צו געבן אויסדרוק צו דעם וואָס מאַטערט אים און ער וויל אַרויסברענגען, נאָר ער איז גיכער אויסן צו איבערראַשן מיט בריה'שקייט און וואוילאייגישקייט. און ווי מיט אַלץ מיט וואָס מען וויל באַוואוסטזייניק איבערראַשן, דערגרייכט מען פּונקט דאָס פאַרקערטע: פּולשטענדיקע גלייכגילטיקייט און וואָס נאָך ערגער רעכט פאַרדינטע אַפּלאַכונג. וואַרים אַפּטמאַל ווייזן די אַלע בריה'שקייטן אויף פשוט'ער בטלנות. נאָר באַזונדערס איז דער פּאַל ווען מען בריה'ט זיך מיט העברעאייזמען.

און האָט ניט קיין פאַראיבל, ליבער קאַלעגע, די אויסגעזוכטע העב-רעאישע ווערטער אין אייערע איבערזעצונגען ווייזן באַשיינפּעליך אויף אַזאַ בטלנות. „בלחש“, „סגי-נהור-לילות“, „שתיקה/דיקער וואַלד“ און ענליכע אַזוינע אויסגע'מוח'טע ווערטער שמעקן מיטן שטויב פון בית מדרש און דעם שימל פון פּלפּול. אַ חוץ אַ קלויזניק וועלן אַזוינע אויסדרוקן ניט איינפּאַלן, און אַפּילו דער קלויזניק וועט זיך אויך נאָר באַנוצן מיט אַזוינע אויסגעזוכטע און אויסגע'מוח'טע ווערטער נאָר דעמאַלט, ווען ער וועט זיך וועלן בריה'ן אַקעגן אַן אַנדערן קלויזניק, פאַר זיינער אַן אמת'ער עמפּינדונג וועט אַפּילו דער קלויזניק אויך געפּינען אַן אַנדערן מער לעבעדיקן אויסדרוק.

נאָר לאַמיר אייך טרייסטן, ליבער קאַלעגע, — אויב דאָס איז אַ טרייסט פאַר אייך — אַז אין דער הינזיכט זייט איר איצט ביי אונז ניט דער איינצי-קער. אין די לעצטע יאָרן פון זינט נאָך דער מלחמה, האָט זיך ביי אונז באַוויזן אַ גאַנצע מחנה גמראַ קעפלעך — מעג אַפּילו זיין אַז זיי האָבן קיינמאַל קיין גמראַ ניט אַנגעקוקט — וואָס האָט זיך אַ נעם געטאָן צו שרייבן לידער — מסתמא מיט דער אויסרעכענונג אַז אויב פּראַסטע פּאַלקס מענטשן, וואָס האָבן קיינמאַל ניט געקוועטשט די באַנק אין קלויז צי אין דער גימנאַזיע,

שרייבן לידער, וועלן זיי, די עלוי'שע קעפלעך עס אָדאי קענען באַווייזן — און אָט די כאַלאַסטרע האָט זיך גענומען פאַרזשאַרגאַניזירן אונזער שפּראַך מיט אַזוינע העברעאָיזמען ווי תּכּלּתּ, און שקיעה און שתּיקה און תּשוקה און ווער קען זיי דען אויפּציילן די אַלע סמישנע ווערטער, וואָס ביז איצט האָבן זיי זיך נאָר געוואָלגערט אין שטויב פון בית מדרש ?

געווען אַמאָל אַ צייט ווען אונזער שפּראַך האָט געהאַט אַ ביי־טעם פון טשאַלנט. דאָס איז געווען שלעכט גענוג. נאָך ווי שלעכט ! ביז אויפן היינטיקן טאַג גייט ער אונז נאָך דער דאָזיקער טשאַלנט ריח און רופּט אַרויס ביי אונז יענעם איבלדיקן נאַכ־טעם, וואָס האָט אַזוי פאַרזויערט דאָס שענסטע פון אונזערע קינדערשע יאָרן — דעם שבת. אַבער שלעכט ווי ער איז געווען דער טשאַלנט ריח אין אונזער שפּראַך, איז ער אַלץ ניט געווען אַזוי שלעכט ווי דער איצטיקער בית־מדרש ריח. וואָרים דער טשאַלנט האָט זיך צוגעקלעפט צו אונזער שפּראַך פון דעם פּאַקטישן לעבן, און דער בית־מדרש האָט זיך אַנגעהויבן וואו דאָס לעבן האָט אויפּגעהערט. מיר האָבן אַמאָליקע יאָרן אין גאַנצן געשטעקט אין טשאַלנט. ער האָט געקלעפט אויף אונזערע פינגער, ער האָט אַראַפּגעשמעקט פון די ווענט און אַלע אָפּענע און פאַרשטעלטע ווינקלען אין אונזערע היימען. און מיט זיין גאַנצן זויערן נאַכ־טעם האָט ער אויף אַ ווייל צום ווינציקסטן געגעבן פּרייד כאַטש דעם גומען. אַבער דער בית־מדרש האָט אונז קיינמאָל קיין פּרייד ניט געגעבן, און אויב עס איז אַמאָל געווען אַביסל פּרייד אין בית־מדרש, האָבן מיר זי מיט געוואָלט אַריינגעטראָגן אַהין. קעגן דעם ווילן פון זיינע אויפּזעער, קעגן דעם ווילן פון זיינע אייביק כּמורנע ווענט און כּמורנעם גייסט, וואָס האָט געהויערט ווי אַ שטיקנדיקער נעפל צווישן זיי.

זייער מעגליך, חשובער קאַלעגע, אַז לגבי אייך פּערזענליך בין איך אפשר אומגערעכט, אַז איך זאָג אייך אַפּ דאָס פּאַעטישע לעבן אויפן גרונט פון אַ טעות. וואָרים עס קען דאָך זייער געמאָלט זיין, אַז אייער זייער שטאַרקע פּאַרליבע צו עקסצענטרישע העברעאָיזמען און סלאַוויזמען, נעמט זיך גאָר דערפון וואָס איר לעבט אין אַ דייטשער שטאָט, וואו ריינע אידישע ווערטער קלינגען אין אייערע אויערן ווי פאַרדאַרבן דייטש. עפעס ענליכס האָבן מיר דאָך געזען אין שלמה בירנבוים'ס איבערזעצונג פון מאַקס בראַד'ס טיקאַ בראהע. אויך בירנבוים איז אין זיין צו שטאַרקן פלייס צו זיין עכט אידיש דערגאַנגען צו אַזוינע לעכערליכקייטן, אַז דאָס אומשולדיקע זייער כּשר'ע אידישע וואָרט „צופיל“ האָט אים אויך געקלונגען דייטשיש, און ער האָט דעריבער פאַרפּאַסט זיין אייגענעם „צו אַ סך“. איז אויב דאָס איז דער פּאַל מיט אייך, בעט איך טויזנט מאָל אַנטשולדיקונג. און אין איין וועג דערלויבט

מיר אייך צו געבן אן עצה ווי אזוי צו פרואוון די עכטקייט און ריינקייט פון
אידיש.

פריער פאר אַלץ שטרענגט אָן אייער זכרון. פרואווט זיך דערמאָנען ווי
אזוי עס האָבן גערעדט אייערע זיידעס און באַבעס. טאָמיר אָבער זיינען אייערע
זיידעס געווען בלויז בית־מדרש אידן און טרוקענע למדנים דערצו, מעגט
איר אָן זיי פאַרגעסן און דערמאָנט זיך בעסער ווי אזוי עס האָט גערעדט
אייער באַבע און אייער עלטער מומע, און איר שכנה, און די אייגנייערין אין
הויז און די זיצערקע אויפן מאַרק, און די בעקערין, די נייטאַרין, דער שניי־
דער, דער שוסטער און דער סטאַליער, און דער חסיד ווען ער האָט נאָכדער־
ציילט מופתים פון זיינע רביים און דער באַלעגאַלע ווען ער האָט זיך באַרימט
מיט זיינע יאָזדעס, און די קלעזמאַרים און די גנבים. נאָר ניט ווי עס האָט
גערעדט אייער טאַטע, אויב ער איז שוין געווען אַ שטיקל משכיל, און ניט
ווי איר אַליין, אויב איר זענט שוין אויך געווען אַ כלומר'שט הינטוועלטיקער.
און פאַרלאָזט זיך ניט אויף אייער זכרון אַליין. נאָר פאַרשאַפט אייך די
אַלע פרומע ספרימ'לעך אויף עברי־טייטש, וואָס אייער באַבע האָט געלייענט.
דעם צאינה וראינה, דעם נחלת צבי, מנורת המאור און תם וישר, די תחינות,
דעם מעין טהור, דעם קרבן מנחה סידור און מחזורים מיט עברי־טייטש —
נאָר למען־השם ניט די ווילנער אויסגאַבן פון די לעצטע פופציק־זעכציק
יאָר — און די הונדערטער פאַרשיידענע מעשה ביכלעך, וואָס די פאַקן־
טרעגער פלעגן צעטראָגן איבער די הייזער, און חסיד'ישע מעשיות און
עטליכע זאַמלונגען מיט פאַלקסלידער. לייענט זיי און פאַרטיפט זיך אין זיי,
וועט איר אין זיי אַנטפלעקן דעם אמת'ן געניוס פון דער אידישער שפראַך.

איר וועט אין זיי געפינען אַ ווערטער אוצר, וואָס איז רייך אין ניואַנסן
און שאַטירונגען פון וועלכע אייך האָט זיך אַפילו ניט גע'חלומ'ט. איר וועט
געפינען שוין לאַנג פאַרשטאַרבענע ווערטער, וואָס קענען אונטער דער האַנט
פון מייסטער אויפשטיין צו אַ נייעם לעבן און איר וועט אויך דערזען דער־
שטויבענדיקע מעגליכקייטן פאַר נייע ווערטער און נייע קאָמבינאַציעס, וואָס
זאָלן האָבן אין זיך דעם גייסט פון היינט און אַטעם פון טראַדיציע.

שלום עליכם און פּרץ האָבן געוואוסט פון דעם סוד און דער יונגער
אַש האָט שוין געשעפט פון דעם אוצר מיט פולע הויפנס. אָבער סיי די ערשטע
און סיי דער לעצטער האָבן דערזען און גענומען נאָר דאָס פאַרטיקע, אָבער די
מעגליכקייטן פאַר עפעס נייעס וואָס איז פאַראַן אין אַט דעם אַלטן קוואַל,
דאָס האָבן ערשט אַנטפלעקט מיר, די „יונגע“ פון אַמעריקע. וואָס עס האָט
אונז דאָ געטריבן צו דעם אַלטן אוצר, דאָס איז נאָך שווער צו באַשטימען.
אפשר דערפאַר ווייל דער וועג אַהין איז שוין טיילווייז געווען אויסגעטראָטן,
און אפשר ווייל מיר זיינען געווען מער מסוגל דערצו, און גאָר מעגליך, ווייל

מיר האָבן זיך גענויטיקט אין אים מער ווי אַנדערע. וואָרים מיר, די אַמעריקאַ-נער אידן, וואָס אַריבערשווימענדיק דעם ים, האָבן מיר מיט איינמאָל איבער-געריסן מיט דער טראַדיציע פון אַן איינגעפונדעוועטן אידישן לעבן, וואָס האָט מאַראַליש באַהערשט דעם יחיד, האָבן מיר שוין במילא אויך געמוזט פאַרוואַרפן איר אויסדרוק, און כדי צו קריגן נייעם אויסדרוק, וואָס זאָל פונ-דעסטוועגן ניט זיין פרעמד, האָבן מיר געמוזט צוריקפאַלן צו אַן עלטערער טראַדיציע, וואָס האָט שוין ניט געהאַט גענוג כח אונט מאַראַליש צו באַוועלטליקן, אָבער וואָס האָט נאָך אין זיך גענוג עסטעטישן גייסט אונט שאַפּעריש צו באַפּרוכפּערן. נאָר סיי ווי, דער פּאַקט בלייבט פּאַקט, אַז קיינער האָט פון דעם דאָזיקן וואונדערליכן פּאַלקס אוצר ניט אַזוי פיל געלערנט ווי מיר, די אַמע-ריקאַנער „יונגע“.

מיר האָבן זיך אויסגעלערנט צו קלייבן ווערטער. מיר האָבן זיך אויס-געלערנט צו פאַרוואַרפן ווערטער. מיר האָבן געטויט און געמאַכט לעבעדיק ווערטער. מיר זיינען דערגאַנגען דעם סוד, ווי אַזוי אַפּצוהיטן די אידיאַמאַ-טישקייט פון אידיש, אָדער געבן אונזער שפּראַך אַ שיינ פון אידיאַמישקייט און דערביי דאָך ניט דאַרפן באַנוצן קיין פּאַרטיקע אידיאַמען, וואָס זיינען ווי קלישעען און דערלאָזן ניט צו פּערזענליכן אויסדרוק נאָר פאַרטושן אים, ווי די נאַכשלעפענישן פון אַ פּסוק אין דער העברעאישער מליצה. מיר האָבן זיך אויסגעלערנט די קונסט פון עקאַנאַמיע און צמצום; ווי אַזוי זיך צו באַנוצן מיט אַ וואָרט און זיין שאַטן, מיט זיין קלאַנג און זיין נאַכקלאַנג. מיר זיינען דערגאַנגען צו דער מדרגה פון אַראַנזשירן ווערטער אַזוי, אַז עס האָבן זיך באַקומען די וואונדערליכסטע ריטמען. אין דער הינזיכט זיינען מיר שוין אַפּטמאַל דערגאַנגען ביז קונץ. אַזוי אַז מיר האָבן געקענט אַפּנאַרן מיטן בלויון ריטם כאַטש הינטער אים איז גאָר קיין ממשות'דיקס ניט געווען. דאָ איז אונט געקומען צו הילף דער פיין קולטיווירטער חוש פאַרן וואָרט. וואָרים אויב מיר האָבן אַפילו ניט תמיד געפונען דאָס עקזאַקטע וואָרט, האָבן מיר אָבער כמעט שטענדיק געוואוסט ווי אויסצומיידן דאָס האַמעטנע באַליידיקן-דיקע וואָרט, וואָס שטעלט זיך אַוועק פּאַפּעריק אין מיטן, און שטעלט אַפּ דעם פלוס פונ'ם פּערן. מיר האָבן אויסגעשיילט די וואַרצלען פון אַלטע ווערטער, פאַרפלאַנצט פון זיי נייע, וואָס האָבן שפּעטער אַפּגעוואַרפן זאַמען פאַר נאָך נייערע.

מיר האָבן מיט דער קולטור פון וואָרט געפירט אַזוי ווייט, אַז מיר האָבן די שפּראַך שוין צופיל פאַרדינט און פאַראיידלט. אין איין צייט זיינען מיר שוין געהאַט דערגאַנגען צו אַזאַ פּוריום, אַז זי האָט שוין אַנגעהויבן פאַרבליען. און דעמאָלט איז געקומען די רעאַקציע. מיט אונזער קומען האָבן מיר פון דער אידישער דיכטונג פאַרטריבן דעם פיפיקן זשורנאַליזם, וואָס מיט זיין

וואויליונגישקייט איז אים קיין זאך ניט שווער, און פאר די סאמע טיפסטע און פארבארגנסטע פלאנטערנישן קריגט ער גלייך גרילצנדיק באַמבאַסטישן לשון. מיט אונזער פאלן האָט זיך דער זשורנאַליזם, הגם ניט אויף לאַנג, ווידער אַרויפגעכאַפט אויפן פערדל. אָבער מען קאָן ניט זאָגן, אַז דער צוריקקער צום זשורנאַליזם האָט גאָר קיין פאַרדינסטן ניט געהאַט. איינער פון זיינע פאַרדינסטן איז זיכער באַשטאַנען דערין, וואָס ער האָט באַצייטנס אַנגעווויזן אויף דער צו שטאַרקער פאַרדינונג פון אונזער שפראַך. אָבער דאָס איז שוין אַן אַנדערע זאך, וואָס האָט מיטן עצם ניט צו טאָן.

אין דער האַפנונג אַז איר וועט ניט נעמען פאַר אומגוט עטליכע צו שאַרפע ווערטער אויף אייער חשבון, פאַרבלייב איך מיט דרך־ארץ.

אייער,

ר. אייזלאַנד

